

X. 254102

Hencz Hilda

Magyar Bukarest

**MAGYAR
NAPLÓ**

Kaláka
könyvek

FOKUSZ Egyesület – Magyar Napló, Budapest

Hármas Alapítvány, Sepsiszentgyörgy

közös kiadása

2016

A kötet megjelenését támogatta az:

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001188138

Nemzeti Kulturális Alap

254102

© Hencz Hilda

© Hármask Alapítvány

© FOKUSZ Egyesület

© Magyar Napló Kiadó

Nagymamámnak

Az Editura Pro Universitaria 2013-as kiadása alapján
fordította: János András

Szerkesztő: Farkas Réka
Műszaki szerkesztő: Fülöp Zsigmond

Kiadja
a FOKUSZ Egyesület,
a Magyar Napló Kiadó
Felelős szerkesztő: Zsiga Kristóf

és a Hármask Alapítvány, Sepsiszentgyörgy
Felelős kiadó: Farkas Árpád

Kaláka Könyvek, 2016

Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten

ISBN 978-615-5641-07-7

ISBN 973-86557-8-1

TARTALOM

BEVEZETÉS

A források kényes kérdéséről 9

A KEZDETEKTŐL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

A magyarok idegen állampolgárokként 23

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK

Kisebbségként túlélni egy egységes nemzetállamban 157

A KOMMUNISTA IDŐSZAK

Felemelkedés és hanyatlás a hatalom árnyékában 223

A '89 UTÁNI IDŐSZAK

Lehet még szó a holnapról? 281

NÉVMUTATÓ 322

BIBLIOGRÁFIA 345

BEVEZETÉS

A források kényes kérdéséről

A magyarság bukaresti vagy esetleg a teljes Kárpátokon túli történetének megírása „merő álom”, állítja Demény Lajos történész a XIX. század első felében Bukarestben élő református közösségről írt tanulmányában. Egy ilyen könyv megírását számos akadály nehezíti. Nagyon kevés korabeli dokumentum maradt fenn, mivel a magyarságnak hiányoztak a megfelelő intézményei; de elkalódtak vagy megsemmisültek a vallási közösségek, magyar egyesületek, iskolák által időlegesen megőrzött iratok is. Ugyanakkor nagyon kezdeti szakaszban van a bukaresti német lutheránus közösség archívumának kutatása, amely a kálvinista közösségre vonatkozó adatokkal is szolgáltathatna¹.

Valójában a Bukaresti Katolikus Érsekség levéltára gyakorlatilag majdnem egy évszázada hozzáférhetetlen a kutatók számára. Demény szerint², ennek fő oka, hogy a romániai római katolikus egyház így próbálja elrejtetni erőltetett, magyarokat elrománosító politikáját, hisz köztudott, hogy a katolikusok nagy többsége itt magyar volt. Az egyetemes katolikus egyház nem fektetett hangsúlyt hívei etnikai hovatartozására, így a román államnak alárendelt jászvárosi püspökség és a bukaresti érsekség kitűnő eszköz volt a moldvai csángók és a Bukarestben munkát kereső székelyek tízezreinek elromanosításához. Egy másik helyen Demény Lajos azt is megállapítja³, „nem állt és nem

¹ Demény Lajos: *A bukaresti református egyházközség és a magyar iskola a 19. század első felében*. In *A Bukaresti Petőfi Társaság Értesítője*. 1998–2005, Bukarest, 2006, 116. o. és köv.

² Demény Lajos: *Kálvinista magyarok Bukarestben a XIX. század első felében*. In *Emlékkönyv Csetri Elek nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár, EMKE, 2005, 80. o. és köv.

³ Demény Lajos: *Magyar sors a második világháború utáni Romániában*. In Töttössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története 1944–1953*, Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2005, I k., 10. o.

áll a hatalom érdekében a román állam kezelésébe jutott anyagok hozzáférhetőségét lehetővé tenni”, jó részüket olyan gyűjteményekbe zárták el, amelyekről „különös odafigyeléssel gondoskodtak a megfelelő államvédelmi belügyi szervek”, és amelyek felügyelete alatt állnak jelenleg is.

A református egyházközség levéltára egy ideje zárva van a kutatók előtt, mivel eltűnt a levéltár leltárkönyve. A kilencvenes években csak pár kiváltságosnak adatott meg a hozzáférés, köztük Démény Lajos történésznek és Borsi-Kálmán Bélának, a Magyar Követség bukaresti kultúrattasájának. Elsősorban az 1848 utáni román fejedelemségekbeli magyar emigrációval foglalkozó Borsi-Kálmán joggal állíthatta, hogy a Calvineum pincéjében egy olyan, feldolgozásra és értelmezésre váró kincs rejtőzködik, ami nélkül nem is lehetne megírni a romániai magyarság igazi történetét.

A 2006-ban hangoztatottak ellenére a bukaresti református papilaknál Demény Lajosnak végül a „vártnál több iratot, még a kezdetekre vonatkozóan is”⁴ sikerült találnia:anyakönyveket az esküvők, keresztelők, konfirmálások és elhalálozások nyilvántartásával, adásvételi szerződéseket vagy a Sükei lelkipásztor által több éves külföldi zarándokútja alatt gyűjtött adományok listáit. Habár Demény Lajos a református egyházközség Sükei lelkipásztorsága idejének (1814–1849) fő szakértője marad – az 1989 után közzétett kutatásai csak elvétve vonatkoznak más korszakra –, a regiszterek áttanulmányozása mégis számos meglepetést tartogatott számunkra.

Jelen pillanatban csupán a Calvineum jegyzőkönyveinek és nyilvántartásainak (hiányos) gyűjteménye áll a kutatók rendelkezésére. A majdnem 200 év során nyilvántartásba vették a származási helyet, foglalkozást (főleg az értelmiségiekét), az elhunytak életkorát, a halál okát, néha még a címet is, valamint a keresztszülők és násznagyok nevét. Ezeket a kutatók számára nagyon értékes információkat 1994-től majdnem teljesen elzárták a nyilvánosság elől.

A fent említett iratokban olyan új magyar értelmiségiek nevére akadtunk, akiket sem Demény, sem más források sem említenek, valamint új adatokra Törökről, a titokzatos szabórról, a Győzelem úti Fialkowki cukrászdának otthont adó bérház tulajdonosáról. Pár esetben a kutatás a bukaresti német evangélikus egyház nyilvántartásában is folytatódott, így még nyilvánvalóbbá vált a magyarság egyes házasságok útján történő asszimilálódásának folyamata, és a jól szituáltak sóvárgása, hogy előkelő német vagy román személyiségekkel kerüljenek rokonságba. Utóbbiak a református anyakönyvben mint násznagyok jelennek meg: a gyógyszerész Raimondi (evangélikus vallá-

⁴ Demény Lajos: *Kiadatlan források a bukaresti református egyházközség és a magyar iskola kezdetéről*. In A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője, Bukarest, Kriterion, 1998, 7. o. és köv.

Receptum! *Tránslatrus* *1837. 23. jan.*

Értesítve Józsefet az Eklia Ládájába lévő Contractus tartalma dicsőítő
Mihai Sardo Patriciarus Curator Urnát is maradt 62. li. est. isk. helybeli papunk lá-
zete, de annak híre nélkül adatott Ingenieur Kovács Urnak
Ökös Balint Egyháziat Kötelezője szerint
Chalotz Ármánál 9 ff. Arany, mely Summát fő Curatorunk mint a maga
fűrtendő interest perit fel vétetni ajánlott u. m.
Ezeken kívül Prusziába vitéz Nagy Füsteléri Papunk által ő Felséges
Poros Királytól Friderik Vilhelmtől ki eskőlőa Templom két hirdetésként 30
Lev. Falles két Ezüst garas, és 7 Denár az, az, mint egy
Lad. Eklia Ládájába ezen Summarol a Felséges Poros Királyi Minis-
ter, Dixonyitott írást Hozzájárul az is hogy ezen Sanyaruan, de igaz
tulajdon Eklitank neve alatt ki eskőlőa Collecta ide való Lutherány Arany
miatt per alá esett,
Vitéz ezen Ezüstötten Kovenber hónapjában kapottan Füsteléri Papunk
tett Collecta érkezik Penthi Nagy Kereskeő Liedemantol. u. m.
1836. fő Curatorunk Tks Vájarhelyi Uról köhíd trinalaira küldet. 5 ff. a
denkor. Eklitank elő mentere törekedő L. Paptorunk Collecta jöhgytan
Dettó Administralt Lelli Paptorunk a legutolsó ramadaskor a fen e
Nagy Summák le tetele után meg
Ezekon kívül percipiait meg a Fungens M. Biro az előbbeni Lelli
a most folyó 1837. évi Kóvetkezendők,

Artalov Szabo Mihály eltemetvéért,
Szabo Mester Főnök Mihály gyermekeért

Sükei Imre lelkész regisztere (1830-as évek)

sú szász feleséggel), Michael Doctor és Paul Roth, az orvos Friedrich Fabini, Iosef Sporer, a szülészeti igazgatója, Johann Meyer udvari orvos, a Waremberg házaspár, az azonos nevű kert tulajdonosai, a nyomdász Josef Kopainig stb. Ismeretlen okokból az ékszerész, Lorenz Resch is a református templomban kereszteltette meg 1841-ben Ernst fiát.

A legismertebb asszimilációs példa a román állampolgárrá vált festő, Szathmáryé. Erdélyi református püspök unokájaként már Sükei idejében felbukkant neve a református egyház anyakönyvében. Többször nősült, szász evangélikus volt három felesége is; egyetlen fia anyjával, Anna Charlotte Böttgerrel 1865-ben kötött házasságot a református templomban. A bukaresti evangélikus temetőben temették el, az evangélikus anyakönyv megemlíti református vallását. Fia, Károly Sándor, akit inkább románosított néven, Alexandru Satmariként ismernek, román nőt vett feleségül, ő is az evangélikus temetőben nyugszik, de a temetési szertartást ortodox pap végezte. Egy másik asszimilációs példa a Sári Lujzáé, aki a német mérnök-műépítész, Carl Weyrack (1813–1896) felesége lett; vallásához fűződő kapcsolatára csak az utal, hogy egyik lányát 1843-ban a református templomban keresztelték, keresztstülei az udvarmester Ion Bibescu és Ana Florescu voltak. Maga a mérnök 1872-ben kapta meg a román állampolgárságot.

Egy másik – ismeretlen, tehát feltáratlan – forrás lehetne az osztrák-magyar egyetemi levéltára, ez adatokat szolgáltatna a Habsburg (Osztrák-Magyar) Birodalomból származó gazdasági-pénzügyi elit bukaresti tagjairól: orvosokról, gyógyszerészekről, mérnökökről, építészekről, gyárosokról, bankárokról, üzletemberekről. Tudomásunk van arról, hogy a mérnök Veress Sándor tiszteletbeli tagja volt ennek a társaságnak, ám Románia történelmének szentelt kézirata mégsem említi meg azt.

A fent említett cikkek egyikében Demény Lajos szigorúan megrója a magyar történészeket, hogy még azt a fáradságot sem veszik, hogy Sükei (Erdélyben megjelent) cikkeit elolvassák, nem is szólva Ürmösy útleírásáról vagy a német nyelven megjelent munkákról; igaz, maga is elismeri, hogy a második világháború utáni légkör nem kedvezett a magyar egyházak, még kevésbé a bukarestiek történelmével foglalkozó kutatásoknak, hisz ez elválaszthatatlan volt az anyanyelvű oktatás történetétől. Az ilyen irányú kutatás a kommunizmus alatt gyakorlatilag lehetetlen volt, a dokumentumok hozzáférhetőségének korlátozása és a cenzúra miatt.

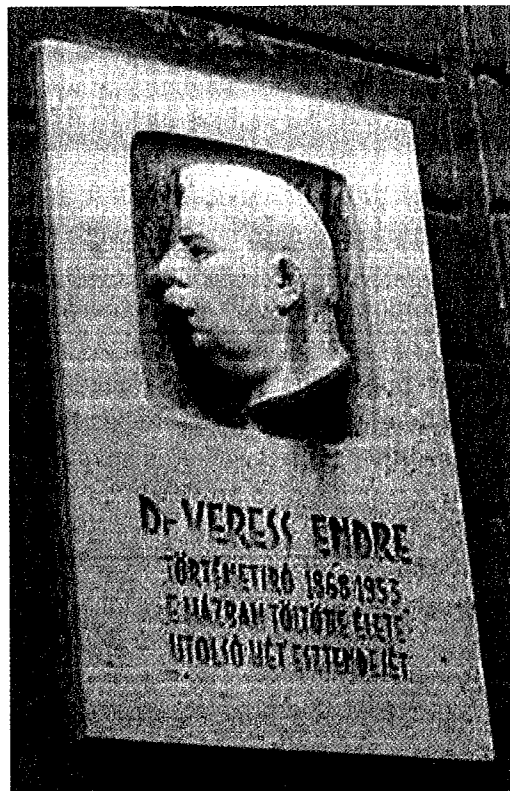
Demény Lajos elfogadja, hogy a magyarság történelme rekonstruálható az egykori és kortárs sajtó tanulmányozásával. Jelen sorok szerzője is ezt az utat járta, részeredményeket 1995-ben (magyar nyelven) és 2005-ben (román nyelven) közölt. A bukaresti magyar sajtó történetéről írt munkája, amely

értelmszerűen magában foglalja a magyarság történetét is, csak 2009-ben jelenhetett meg egy teljesebb, 80 fotóval és faksimilével kiegészített, kétnyelvű változatban, Magyarok román világban címmel. Ebben a dokumentumkötetben kronológiai sorrendben mutattuk be a Kárpátokon túli magyar diaszpóra életének legfontosabb eseményeit, a beszámoló azonban megáll 1941-nél. Megközelítőleg 100 különböző folyóirat áttanulmányozása pótolja bizonyos mértékben a hozzá nem férhető levéltári iratok, dokumentumok hiányát, pontos adatokkal szolgál az iskolák, társaságok, hitközségek megalakulásának, templomok építésének, kiadványok megjelenésének vagy rendezvények, kulturális események időpontjáról. A folyóiratok dokumentumértékét jelentősen növeli, hogy fényképeket is tartalmaznak, mindenképp említésre méltó a Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára, 1905–1916. A sajtó tanulmányozása azonban nehézségeket is hozott: voltak hosszabb, rövidebb időszakok, akár egy évtized is, amikor nem jelent meg magyar napilap, másrészt a gyűjtemények is nagyon hiányosak, és szükségessé tették további források kutatását.

2011-ben a magyar sajtóról elérhető információk egy deskriptív bibliográfiával egészültek ki.

Egy dolog biztos, még senki sem írta meg a romániai magyar diaszpóra tudományosan dokumentált történelmét a kezdetektől napjainkig. Ez majdnem megmagyarázhatatlan, figyelembe véve, hogy a bukaresti magyarságnak két rangos történész tagja is volt: Veress Endre és Demény Lajos.

A történelemhez már kamaszkorában vonzódó Veress Endre (Andrei) (1868–1953) komoly erőfeszítéseket tett, hogy rekordidő alatt megjelentesse a Bukaresti Magyar Képes Naptár az 1890-ik közönséges évre kötetet. Ekkor még csak 21 éves volt, és apja kívánságának megfelelően, Kolozsváron járta ki a kereskedelmi iskolát; visszatérve Bukarestbe egy biztosítótársaságnál helyezkedett el, de érdeklődése a történelem iránt megmaradt. Családja 1891-ben Kolozsvárra költözött, így valóra válhatott régi álma, folytathatta felsőfokú történelmi tanulmányait. Ezután, 1894–1896 között a Bécsi Paleontológiai Intézetnél szakosodott. Dénán kezdett tanítani, később levéltáros lett a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárnál. 1901–1906 között, a Magyar Tudományos Akadémia jóvoltából, több tanulmányi út során lehetősége nyílt nagy európai városok levéltárában kutatni. Nagyon ambiciózus tervei voltak: 50 kötetre rugó dokumentumgyűjteményt szeretett volna közreadni – végül 40 kötetet sikerült megjelentetnie. A latin, magyar, román, olasz, lengyel, spanyol, német, francia stb. nyelven közzétett dokumentumok valóságos enciklopédiáját alkotják a három fejedelemség, Erdély, Havasalföld és Moldva kulturális, politikai és gazdasági kapcsolatainak.

Veress Endre emléktáblája Pécsen

1914-től Budapesten telepedett le, de a román–magyar viszonyra vonatkozó dokumentumok bibliográfiájának közlési tervét ekkor sem adta fel. Szándékában George Barițiu helyénvaló megjegyzése is erősítette: „idestova 900 éve a románok történelmét nem lehet megírni a magyarok története nélkül, és fordítva”⁵. Ez a megjegyzés, bár legtöbbször nem veszik figyelembe, a mai napig érvényes.

Veress Endrének több mint egy évtizedig kellett körbejárnia a román hatóságnál, hogy megkapja az engedélyt az összegyűjtött, körülbelül 20 kötetnyi irat közlésére. 1929-ben kezdődött publikálásuk a Ferdinánd Király Alapítvány támogatásával. Akkorra már megjelent Hurmuzaki gyűjteményének 33 kötet, valamint Ion Bianu és Nerva Hodos *Régi román bibliográfiája* (*Bibliografia veche românească* – egy-egy kötet 1903-ban, illetve 1910-ben jelent meg, majd az 1912–1934-es időszakban további nyolc füzet). Mégis kimaradt nagyon sok külföldi levéltár anyagának kutatása, és Veress szándéka ezeknek a hiányosságoknak a pótlása volt. 14 kötetet sikerült közreadnia. A sorozat az 1929 és

⁵ Andrei Veress: *Bibliografia româno-ungară*, I. kötet, Bukarest, 1931, XV. o.

1939 között megjelenő 11 kötetes *Erdély, Moldva és Havasalföld történetére vonatkozó dokumentumok* (*Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*) kiadásával kezdődött. További két, a moldvai és munténiai magyar diaszpórára vonatkozó kötet kéziratban maradt, és a mai napig kiadatlan, egyetlen romániai magyar történész sem próbálta ezeket közreadni.

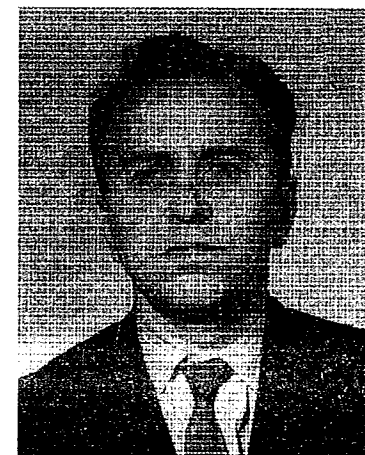
A *Dokumentumok...* sorozattal majdnem egyidejűleg, 1931 és 1935 között, Veress közölte a *Román–magyar bibliográfia* (*Bibliografia româno-maghiară*) három kötetét. Ez 2377 még nem publikált, 1437 és 1878 évek közötti dokumentumot tartalmaz román nyelvű magyarázó szövegekkel. A negyedik, 1879–1914-re vonatkozó kötet kéziratban maradt, vélhetően bezúzták, mert 1935-ben még azt jelentették be, hogy a nyomtatás alatt áll. A sorozat egy további kötete (1918–1942) a Román Akadémia Könyvtárának kéziratrészelegén található. Nem sikerült közzétennie a románokra vonatkozó magyar korszakbeli cikkek repertóriumát sem. Gyanítható, hogy a felsorolt kötetek kiadása a Veress és Nicolae Iorga közti konfliktus miatt maradt el.

A háború kitörése még jobban leszűkítette a közlési lehetőségeket. Az elengedhetetlen légkörben kiadatlanok maradtak apjának, a mérnök Veress Sándornak emlékiratai is. A háború után, élete utolsó hat évére Pécsre vonult vissza; 1965-ben pécsi házában emléktáblát helyeztek el László Péter domborművével.

A Veress-alap 28 000 oldalnyi kézirata a Magyar Akadémiai Könyvtárban, illetve az Országos Széchényi Könyvtárban található, a család levelezése pedig a Magyar Nemzeti Levéltárban.

Demény Lajos (1926–2010) 1956-ban telepedett meg Bukarestben, és évtizedeken keresztül a Nicolae Iorga Történelmi Intézet osztályvezetője volt; 1995-től a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. 1970-től Pataki Józseffel közösen kezdte szerkeszteni a nagyszabású új sorozatot, *A székhely oklevéltárát*, amelynek 1990-ig két kötete jelent meg, 1983-ban és 1985-ben. 1980-ban szerkesztőtársuk lett Tüdős S. Kinga (sz. 1948), aki Budapesten szerzett pszichológiai és művészettörténeti diplomát. 2006-ig, a Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával további hat kötet jelent meg.

Demény a már említett, bukaresti magyarság történetéről szóló írásaihoz nemcsak a bukaresti és kolozsvári, hanem a budapesti és a debreceni levéltárakban is kutatott. Csak 2002-ben jelentetett meg, a Communitas Alapít-

Demény Lajos

vány támogatásával, egy kis formátumú (20 oldal, 8 fotóval) román nyelvű népszerűsítő broszúrát, bibliográfiai utalások nélkül, *Magyarok Bukarestben*⁶ címmel; a kötet megtalálható a bukaresti Petőfi Ház könyvtárában.

Demény mellett több magyar történész is dolgozott Bukarestben kutatóként és felsőfokú oktatóként, de sohasem szenteltek különösebb figyelmet nemzettársaiknak; ketten, Lukács Antal és Cihó Miron a Bukaresti Egyetem történelem szakán tanítanak, Cihó azonban egyiptológusként.

Paradox módon, amit objektív vagy szubjektív okok miatt egy szakembernek sem sikerült megírnia, azt megtette egy pap és egy újságíró: Nagy Sándor és Beke György.

Egyedülálló és minden elismerésre méltó Nagy Sándor (1896–1954) munkája. A magyar diaszpóráról írt, *A regáti kérdés*⁷ című tanulmánya a református hitközösség lapjában, az *Egyházi Újságban* jelent meg 1931 és 1935 között 82 részes folytatásban, ezeket követte 1939-ben további kilenc rész. A tanulmány külön kötetben csak 2000-ben jelent meg, *A regáti magyarság* címmel. Magyarázatot ad arra, hogy mi jelentette a magyarság legnagyobb problémáját a Regátban: nagy számban telepedtek át a Kárpátokon túlra, de rövid időn belül elrománosodtak nevükben, vallásukban és nyelvükben: „Nekünk pedig fáj az, hogy a mi népünk így pusztul... a románok sok száz esztendeig tudtak élni Magyarországon nemzedékről

Nagy Sándor

nemzedékre, mégis megmaradtak románok. Hogyan tartsuk meg idejövő nemzetestvéreinket hitükben és nyelvükben? – ez a regáti kérdés”. Tanulmányával elsősorban az érzelmekre kívánt hatni, és az egységes nemzetállam ortodox többsége által szédületes iramban asszimilált nemzettársai patetikus és tragikus történelmét írta meg: „egy irtozatos sorsú nép életét vázoltuk, a regáti magyarságét”⁸. Az asszi-

⁶ Demény Lajos: *Maghiarii în București*, Kolozsvár, Kriterion, 2002.

⁷ A Kárpátokon kívüli egykori román királyságra vonatkozik.

⁸ Nagy Sándor: *A regáti magyarság. Tanulmány a havasalföldi és moldvai szórvány-magyarságról*. Kolozsvár–Sopron, Kalota Könyvkiadó–Zé Könyvkiadó, 2000; 17. és 206. o.

miláció okai és formái egyaránt érdekelték, ám hiába kereste a megoldást a folyamat megállítására vagy legalábbis a lassítására. Bár a tanulmány a legteljesebb képet nyújtja a Kárpátokon kívüli magyarság életéről, nem időrendben tárgyalja azt, hanem főbb témák köré építve, és nem szentel különösebb figyelmet az események datálásának, még annyit sem a bibliográfiai utalásokra. Nagyon kevés konkrét személynevet említ, figyelmen kívül hagyja a magyar gazdasági, pénzügyi és értelmiségi elitet.

Beke György kutatásai szűkebb időszakra vonatkoznak, de érdemei nem kisebbek; erőfeszítéseit a XIX. századi magyar diaszpóra egy-egy kiemelkedő személyiségére fókuszálta. 1971-ben egy részletes bevezető tanulmányt közölt Koós Ferenc, a bukaresti magyarság mindmáig legkarizmatikusabb egyéniségének tartott református pap emlékiratkötetéről⁹, majd 1976-ban monográfiát jelentetett meg Veress Sándor mérnökről¹⁰, Koós kortársáról. Egy dokumentumregényt is írt felesége barcasági szüleiéről, akik évtizedekig éltek Bukarestben, és ott is nyugszanak¹¹. Beke 1973-ban, negyed évszázados fővárosi tartózkodás után elsőként adta meg a jelet a Ceaușescu-korszak magyar értelmiségieinek Bukarest elhagyására. 1985 után nem jegyezhetette saját nevével cikkeit, két évre rá nyugdíjazták a könyvei okozta botrányok miatt. A bukaresti cenzor, Pezderka közbenjárása miatt még Magyarországon a budapesti Gondolat Kiadónál sem sikerült kiadatnia a csángókról szóló könyvét. Kevéssel az 1989. decemberi események előtt Magyarországra emigrált.

Beke György

Habár a levéltári anyag kevés, vagy nem hozzáférhető, az időszakos publikációk gyűjteményei nagyon hiányosak, és úgy tűnik, a bukaresti történészeket sem érdekli saját történelmük ezen részének a megírása, a bukaresti magyarság élete, valamivel szubjektívebb módszerekkel ugyan, de rekonstruálható lenne a több tucat önéletírásban, emlékiratban, útinaplóban megjelent életmorszákból. Meglepő, hogy hány ilyen kiadvány látott napvilágot a századok során. A magyar irodalomban már a XVII. századtól népszerű az emlékirat-irodalom, lásd Kemény Jánost (1607–1662), a kiváló államférfit, aki többször is járt diplomáciai úton a román fejedelemségekben (és aki később maga is fejedelem lett).

⁹ Beke György: *Bevezető* in Koós Ferenc: *Életem és emlékeim*, Bukarest, Kriterion, 1971, 5–59. o.

¹⁰ Beke György: *Veress Sándor tolla és körzője*, Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1976.

¹¹ Beke György: *Földről a havasok. Családi krónika*, Kolozsvár–Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1980.

Hadd említsünk meg néhányat az emlékirók-életrajzírok közül.

A legismertebb Barabás Miklós (1810–1898), Magyarország egyik legnevesebb festője. 1902-ben kiadott önéletrajzának egyik részlete, amelyben a festő a Bukarestben töltött időkre emlékezik, 1930-ban Veress Endre kiadásában románul is megjelent¹², a részlet tartalmazza Barabás román társadalomra vonatkozó „rosszmájú” megjegyzéseit is.

A bukaresti magyarság számára azonban a legismertebb szerző Koós Ferenc református lelképásztor, aki 1890-ben két kötetben adta ki vaskos önéletrajzát *Életem és emlékeim* címmel. A mű alig 600 példányban jelent meg, ennek okán mára már könyvritkaság. Az 1971-es kiadást egy kötetnyire cenzúrázták, így megfosztották az olvasókat a bukaresti románokra és magyarokra vonatkozó, fél évszázadot lefedő, érdekesebbnél érdekesebb információk jelentős részétől.

Habár tartalmazznak pár hibás adatot, és a beszámolók csak 1890-ig tartanak, Koós könyve, valamint a pap Bartalus 1890-ben megje-

Koós Ferenc

Domokos Géza

lent cikke¹³ alaphivatkozásnak, esetenként az egyetlen forrásnak tekinthetőek a XIX. századi Kárpátokon kívüli magyarság története szempontjából.

Az író, újságíró és fordító Domokos Géza (1928–2007) zárja az emlékirók sorát. 1996 és 2004 között nem kevesebb, mint hat kötetet jelentetett meg a bukaresti Kritérium Könyvkiadó igazgatójaként eltöltött évekről, és az 1989 decembere és 1992 közötti, az RMDSZ vezetőjeként folytatott politikai tevékenységéről.

¹² Andrei Veress: *Pictorul Barabas și românii. (Cu însemnările sale din 1833 despre viața bucureșteană)*, București, Cultura Națională, 1930.

¹³ Bartalus János: *A bukaresti ev. ref. egyház rövid története*. In *Bukaresti Magyar Képes Naptár*, 1890, 6–20. o.

A magyarság történetének rekonstruálásában fontos források az interjúk is. A legtöbb magyar nyelvű interjúkötet (de román nyelvű is) szerzője dr. Rostás Zoltán (szül. 1946): alanyai különböző társadalmi rétegekhez tartoznak, és beszámolók a XX. század első hét-nyolc évtizedét ölelik fel. Rostás Zoltán 1970–1977 között a román közszolgálati Rádió-TV magyar nyelvű adásának, később *A Hétnak* a szerkesztője. 1989 után egyetemi tanár, a Bukaresti Egyetem újságíró és kommunikációs szakának professzora; 2001-től a csíkszeredai Sapientia Egyetemen is tanít, ahol 2004–2007 között dékán volt.

Ugyancsak interjúkötete jelent meg Bányai Évának (sz. 1971)¹⁴, a kolozsvári egyetem lektorának. Figyelmének középpontjában a Ceaușescu-korszak bukaresti magyar értelmisége állt; majd mindegyik riportalanya a médiában tevékenykedett.

Rövidebb korszakokról szintézistanulmányok is megjelentek, ezek egyike Árvay Árpád publicista könyve a magyar művészekről¹⁵. Habár nem kimondottan a bukaresti magyarságra vonatkozik, nagyon érdekes munka a B. Kovács Andrásé¹⁶, alcíme szerint a két világháború közti, illetve az 1944–1948-as évek közötti „magyar oktatásügy regénye”, utalások szerepelnek benne 1996-ra vonatkozóan is.

Új adatokkal szolgál a Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság három értesítője (1995, 1998, 2006)¹⁷; ezek röviden vázolják a bukaresti magyar egyházak, a Petőfi Társaság és a bukaresti hungarológiai tanszék történetét.

A felsoroltak közül egy sem történész alkotása; a szerzők nemesek, papok, művészek, orvosok, újságírók, írók, tanítók, valamint egy szociológus és két filológus. Munkájukból sokszor hiányzik a tudományos pontosság, és természetesen nagyon szubjektívek, ám ennek ellenére mégis elég pontos képet adnak a bukaresti magyarságról.

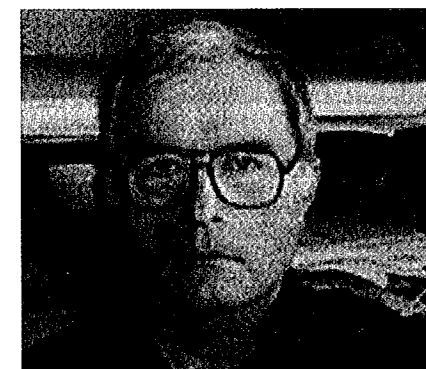
Van azonban rosszul sikerült kivétel is: egy aradi történelemtanár, Kovács Géza egy, a XIX. század második feléből származó gyűjtemény elé írt tanulmá-

¹⁴ Bányai Éva: *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak. Beszélgetések bukaresti értelmiségiekkel*, Kolozsvár, Komp-Press, 2006.

¹⁵ Árvay Árpád: *Elődök példája. Múlt századi művészek a magyar–román kapcsolatok elmélyítéséért*, Bukarest, Kritérium, 1973.

¹⁶ B. Kovács András: *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye, 1918, 1944–1948*, Bukarest–Kolozsvár, Kritérium, 1997.

¹⁷ A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője, Bukarest, 1995; 1998; 2006.

Rostás Zoltán

nya¹⁸. A vonatkozó bibliográfia nagyon szegényes, számos téves adatot, személynevet tartalmaz, és eléggé jelentéktelenek azok a levelek is, amelyeket a bukaresti Vistai András János válogatott magyarországi levéltárakból. A kötet megjelenését több intézmény, köztük a Soros Alapítvány is támogatta.

Az a tény, hogy kimaradtak az ilyen jellegű projektekből, meghatározza a magyar történészek helyét és szerepét a román társadalomban.

A romániai magyar kutatók nem tekinthetnek el attól a háromkötetes, 1920–1968 közti „okirati tanúságokat” tartalmazó román nyelvű kiadványtól¹⁹ sem, amelyet a kolozsvári Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja jelentetett meg. A köteteket Nastasa (Kovács) Lucian és Salat Levente kitűnő, részben az interneten is olvasható tanulmányai vezetik be.

Jelen könyv második kiadásának forrásai kiegészültek román, de részben francia nyelvű bukaresti monográfiák és útikönyvek, évkönyvek, visszaemlékezések és címjegyzékek tucatjainak vonatkozó információival. Annak ellenére, hogy a magyarokat csak elvétve említik, új fényben világítják meg a bukaresti magyar értelmiségi és gazdasági elitet. Az információk annál is értékesebbek, mivel a magyar nyelvű forrásokból rendszerint hiányoznak.

Nagyon nehéz, sokszor lehetetlen a magyarok azonosítása a román publikációkban, mert a neveket és keresztnveket elrománosították, lefordították vagy átírták; ez a jelenség még napjainkban is tapasztalható. Másrészt a magyarok jó néhány százalékának a vegyes házasságok miatt német, szlovák vagy más eredetű családneve is lehet. Amikor lehetséges volt, a román forrásokat összevetettük a magyar forrásokkal, hogy megállapíthassuk, mennyiben lehet az illetőt magyarnak tekinteni.

Fontos kiemelni, hogy a magyarság már Szent István király kora óta asszimilálta a legkülönbözőbb népek tagjait. A király egy többnemzetű és multikulturális országot kívánt, és azt tanácsolta alattvalóinak, hogy szeressék és becsüljék az idegeneket, „mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő”. A király felesége is bajor hercegnő volt, így hát az országba számos idegen pap, lovag, tisztségviselő és nemes érkezett. A népkeveredés eredményeként a magyarság sok jeles személyisége nem magyar származású.

Nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy a magyarok császári-királyi alattvalók voltak, azaz osztrák, illetve osztrák-magyar állampolgárok, ahogy azt a gyáros Dimitrie Hagi Theodoraky, a Kereskedelmi és Iparkamara elnöke összegezte: már nem is tudja, miféle az illető, „német, magyar vagy cseh”. Ez a nemtudomás

¹⁸ Magyar élet a régi Bukarestben. Levelestár a XIX. század második feléből. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Kovács Géza, Budapest, 1996.

¹⁹ Maghiarii din România și etica minoritară (1920–1940), Cluj-Napoca, CRDE, 2003; – Minorități etnoculturale. Mărturiile documentare. Maghiarii din România (1945–1955), Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2002; – Idem (1956–1968), Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2003.

lehet tettettet is, a románok ugyanis nem szívesen ismerték el a magyarok bármiféle érdemét. Ugyanakkor az is igaz, hogy sok magyar nem is vállalta nemzetiségét, a román kormányok XIX. század közepétől szította magyarellenes légkör miatt.

Két, a várostörténettel foglalkozók által gyakran idézett, Bukarestről szóló monográfia rendkívüli módon felkeltette érdeklődésünket a magyar elitre vonatkozó adataival. Mindkettő a második világháború idején jelent meg, de a XIX. század második felére vonatkoznak. Az első szerzője a diplomata Gheorghe Crutzescu²⁰, adatait gyakorlatilag minden várostörténész átvette. Megemlíti a Wilczek (Vilcek) nevű zsidó régiségkereskedőt, a Stadt-Pest Hotel tulajdonosát, Török szabót, a Győzelem úti (Calea Victoriei) bérháztulajdonost, valamint egy meggazdagodott susztert, Jojet (Ioje), aki 1875 körül felépíttette majdnem az egész Király utcát (strada Regală).

Egy évvel később George Costescu (1865–1969) ügyvéd és újságíró, a Román Automobil Klub elnöke azonban már egy idegen műépítészről említ, Török nevűt, akit állítólag három épület tervezésével bíztak meg a Győzelem útján: a Török-ház, a Román Passzázs (1859), valamint az Anker cég székháza (a későbbi Luvru üzletek), de az ő nevéhez köti a Február 11 bejáratot is, a Schitu Măgureanu utcáról²¹. Costescu nem említi forrásait, és a későbbiekben sem vette át senki a Török műépítészre vonatkozó adatait. Nem volt magyarbarát, és könyvében csak két alkalommal utal magyarokra, pontosabban Jeszenszky (Iesentzki) magyar követre és a botanikus Brustra. Fialla orvosnak nem tér ki nemzetiségére, Lendway kémikust svájcinak állítja, ezt valószínű Hagi Theodorakytól vette át.

Néhány német forrás is szolgált újdonsággal, elsősorban Raymund Netzhammer munkái, aki bukaresti püspök volt 1905–1924 között²².

Nagyon frusztráló volt, hogy a kutatások lényegileg a bukaresti könyvtárakra korlátozódtak, kiegészülve néhány címmel magánkönyvtárakból. Visszajelezték bizonyos források meglétét az erdélyi vagy magyarországi könyvtárak is, ám többnyire olyanokét, melyekről tudomásunk volt. Nagymértékben akadályozott munkánkban, hogy bár a törvény kötelezővé teszi, az utóbbi húsz évben egyre kevesebb könyvet küldenek az Erdélyben magyar nyelven megjelentekből a Román Nemzeti Könyvtárba. Ugyanakkor különféle indoklással évek óta források ezreit zárolják a Nemzeti Könyvtárnál és az Akadémiai Könyvtárnál, ez még jobban szűkítette kutatási lehetőségeinket.

²⁰ Gheorghe Crutzescu: Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi. București, Editura Meridiane, 1986; 108, 193, 209. o.

²¹ George Costescu: Bucureștii Vechiului Regat, București, Capitel, 2005; 85, 94–95, 160, 161. o.

²² Raymund Netzhammer: Din România. Incursiuni prin această țară și istoria ei, vol. I., București, Humanitas, 2000; – Episcop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase, 2 kötet, București, Editura Academiei Române, 2005; – Reședința episcopală din București. O contribuție la istoria arhitecturii. București, Atelierele grafice Socex & Comp., 1923.

A KEZDETEKTŐL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

A magyarok mint idegen állampolgárok

Mit tudhatunk meg a bukaresti magyarok történetéről a rendelkezésünkre álló, ugyancsak kevés forrásból?

Az első magyarok Bukarestbe érkezéséről nincsenek konkrét adatok. Úgy tűnik, a kezdetekben, akárcsak Moldvában, megjelenésük a magyar királyok katolicizáló szándékával magyarázható, amely összhangban volt a pápák moldvai és havasalföldi „eretnekeket” megtérítő szándékával. A magyar, német, olasz és egyéb nemzetiségű ferences és domonkosrendi szerzetesek már a II. évezred elején intenzív hittérítő munkát folytattak Erdély-szerte, templomok és kolostorok egész sorát emelték. Ahogy azt a régészeti kutatások is alátámasztják, hamarosan, még a két vajdaság megalakulása előtt, a Kárpátokon túli román területekre is eljutottak: Văcărești negyedben, a Dobroteasa-templom mellett Szent István (997–1038) és Könyves Kálmán (1095–1116) idejéből származó pénzürmeket találtak²³.

A románok történelme évszázadokon át szorosan kötődött a magyarokéhoz. Már a havasalföldi és a moldvai vajdaságok megalapítása előtt is léteztek erős katolikus közösségek, ahol a magyarok jelentős szerepet játszottak.

²³ Radu Olteanu: *Bucureștii în date și întâmplări*, București, Paideia, 2002, 6. old

A Kárpátokon túl két katolikus püspökséget is alapítottak, a milkóit (1227) és a szörénységit (1238). A katolizáló tevékenységet az 1241-es tatárjárás is csak ideiglenesen tudta félbeszakítani.

A magyarság és a katolicizmus román területeket érintő befolyásának fordulópontja a legendás Negru vodă (Fekete vajda) 1290-es országalapítása Câmpulung Muscelen. A vajda fogarasi származású kun főnemesként a magyar király vazallusa volt.²⁴ A hivatalos román történetírás ködösíti a kunok szerepét a román vajdaságok és a régi román nemesség kialakulásában. A pogány kunokat 1228-ban Esztergom érseke keresztelte át katolikus vallásra, és házasság révén a magyar királyi házba is bekerültek. V. István király (1270–1272) kun hercegnőt vett feleségül, fiuk, IV. László (1272–1290) a Kun melléknevet kapta. Tihamér (Thocomerius) – a titokzatos Fekete vajda, I. Basarab apja – Kun László halála után telepedett át Câmpulungba.

Ezzel a várossal kapcsolatban írta Koós Ferenc, hogy ha azt kérdeznék tőle, mióta laknak magyarok román földön, azt mondaná, hogy Negru vodă megtelepedése óta.²⁵ Ezt alátámasztandó, idézi a történész Constantin Aricescu Câmpulungról írt monográfiáját, de J. A. Vaillant, az 1829-től Bukarestben élő románbarát tudóst és újságíró is. Hivatkozik egy régebbi forrásra is: az olasz Luccari egy 1605-ben Velencében megjelent kötetben megemlíti Fekete vajda magyar származását. A Curtea de Argeșen folytatott régészeti kutatások Negru vodă feltételezett sírjában magyar főnemesi öltözetet, latin keresztet és a magyar királyok pajzsán látható (turul) madarat találtak. A vajda feltételezett portréja egy pesti múzeumban található, ezen magyar mentében látható.

Gyakori volt a vajdák lázadása a magyar királyok ellen. 1325-ben Károly Róbert I. Basarabot „a Szent Koronához hűtlennek” tartja, mert szabadulni akar a magyar hűbériségtől, de két évvel később a pápa már „buzgó katolikus fejedelemnek” titulálja.

Feltételezhető, hogy a XIV. század elejének zavaros évtizedeiben magyar ferences barátok egy kis fatemplomot építettek a mai Bukarest területén. A bukaresti ferences misszióról nincs hiteles adat a XIV. századból; maga a város sem dokumentálható erre a századra, habár általánosan elfogadott, hogy már létezett. A Bukaresti Katolikus Érsekségnek egy 1994-es kiadványa szerint a Barátok (Bărăția) temploma „korabeli írások alapján” 1321-ben épült, azonban nem pontosítja, milyen „korabeli írásokról” van szó.

²⁴ Lásd Neagu Djuvara: *Thocomerius – Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Țării Românești*, București, Humanitas, 2007; – *Răspuns criticilor mei și neprietenilor lui Negru Vodă*, Humanitas, 2011

²⁵ Koós Ferenc: *Történelmi dolgozatok. A magyar és román nemzet viharos korszakából*. Marosvásárhelyt, Wittich József könyvtár bizománya, 1870, 1. old és utána.

Ugyancsak 1321-re hivatkozik Árvay Árpád újságíró is. Az információra a bukaresti katolikus érsekség archívumát kutatva bukkant, ám életében publikálatlan maradt: ezek szerint a magyar ferencesek egy kis fatemplomot építettek a Dâmbovița és a Bucureștioara folyók között. Az adatot átvette fia, a mérnök Árvay Zsolt, és közreadta a bukaresti magyar katolikusokról szóló kis művében.²⁶

A misszionárius Tornyai Ferenc Marosvásárhelyen 1899-ben megjelent *Száműzetésem ideje, vagy miért hagytam ott Oláhországot* című könyvecskéjében is az szerepel, hogy a Barátok templomát a magyar ferences barátok alapították. A könyv, amely a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában található, számunkra nem volt hozzáférhető.

Vitatott marad a templom neve is (Bărăția), amely egyaránt származhat a magyar *barát*, és az ószláv *brat* szóból, de a török *berat* szó is felmerült lehetséges eredetként. Ám ahogy azt maga Netzhammer püspök is mondta, szakmai berkekben a Bărăția nevet mégis a romániai magyar ferences kolostorokkal kapcsolják össze.

A Barátok templomának első írásos említése viszonylag kései. Alexandru Mircea uralkodó katolikus felesége, Ecaterina Salvaresi 1525. február 24-én küld levelet a munténiai Bukarestből nővérének, Marioara Vallagranak egy itáliai kolostorba, amelyben egy „frank” templomot is említ. A bukaresti Barátok templomáról volt szó. A részben máig megmaradt kő állványzatot bolgár ferences szerzetesek építették 1666-ban.²⁷ A templom több ízben is leégett, és levéltára sem maradt meg, ezért minden papgeneráció újraírta történetét. Jelenlegi formáját nagymértékben a műépítész Cortobius alakította ki 1928-ban.

Kivándorolt honfitársai keresése közben a kolozsvári unitárius lelkipásztor, Ürmösy Sándor két útja, az 1841-es (Târgoviște, Pitești, Râmnic, Brăila, Craiova) és 1843-as (Câmpina, Ploiești és Bukarest) során több adattal szolgál a Barátok templomáról. Akkoriban az épületnek magas tornya volt, két haranggal és órával, amilyen nem volt több az egész országban; a templombelső gazdag és díszes, az udvarban paplakként pedig kétemeletes épület szolgált. A templom magyar papjainak beszámolóiban keveredik a szájhagyomány és a valóság, arról szólnak, hogy ismereteik szerint a katolikus közösség már a XIII. században megjelent, és a Dunától délről származó bolgár ferencesrendi szerzetesek alapították. Később, az akkori uralkodó magyar felesége nagy

²⁶ Árvay Zsolt: *A bukaresti római katolikus magyarok vázlatos története* in *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*, 1998; 87. old.

²⁷ Nicolae Iorga: *Contribuțiuni la istoria Munteniei*, București, 1896, 29–31. old.; – *Enciclopedia lăcașurilor de cult din București*, Vol. 2, București, Universalia, 2005, 49. old.

vagyont adományozott a közösségnek. Már a XV. század végétől létezhetett itt magyar pap, sajnos a templom levéltára nem maradt fenn, és nincs írásos emlék arról, hogy ki küldhette ezt a papot.

Nem tudható pontosan, melyik uralkodó feleségéről lehetett szó, de ismert, hogy a Szentszék terveiben szerepelt a román fejedelemségek magyar fejedelemségek útján történő katolizálása. Például Nicolae Alexandru Basarab (1352–1364) felesége, Klára révén a katolikus minoriták engedélyt kaptak templomépítésre. A katolikusnak keresztelt Alexandru Basarab volt ellenben az első uralkodó, aki szabadulni próbált Nagy Lajos király fennhatósága alól. A magyar királlyal elhidegülő kapcsolata miatt 1359-ben az uralkodó megtette a szükséges lépéseket, hogy a vajdaság a konstantinápolyi ortodox patriarchátus fennhatósága alá kerüljön. Ennek következményeként jött létre Ungrovalachia érseksége, és Alexandru áttért az ortodox vallásra, a keresztségben a Nicolae nevet kapta. Majdnem egyidejűleg, Moldva is az ortodoxia útjára tért.

Klára úrnőnek szándékában állt folytatni a katolizálást I. Vladislav (Vlaicu) vajda alatt is, ám ő nem ismerte el Lajos királyt hűbérurának. 1379-ben azonban parancsba adta az ország összes katolikusának, hogy fogadják jól a templomszentelésre érkező püspököt.

Ebben az évszázadban újraalakult a szörénységi püspökség is (1376), valamint 1394-ben egy, a kalocsai magyar érsek fennhatósága alá tartozó argeşi katolikus püspököt is kineveztek.

A két fejedelemség vazallussága a mohácsi vészig (1526) tartott. Ugyanakkor a román vajdák a török portának is adót fizettek, teljesen függetlenek csak 1878-ban, a függetlenségi háború után lettek.

A Bulgáriából érkező ferencesekről még tudjuk, hogy csak 1644-ben kerültek a havasalföldi katolikusok a szófiai érsekség joghatósága alá.

A katolicizmus az Erdélyből Oláhországba vándorlók miatt is gyökeret eresztett, bár ők nagyon gyorsan elrománosodtak. Târgovişteben olyan sok katolikus volt, hogy a XVII. századig a várost a katolikusok hazájának tekintették. Százával éltek más havasalföldi városokban is nemcsak a katolikusok, de reformátusok is. Ürmösy a legtöbb katolikusot Craiován és Brăilán találta, Câmpinán pedig, ahol nagyon sok magyar mesterember élt, a leggazdagabb kereskedő felesége magyar volt, a táncban pedig magyar énekeket énekeltek.

Mivel stabil és jelentős számú katolikus közösség élt Moldvában, a katolikus vallás sokkal jobban elterjedt, több püspökséget is alapítottak: Szireten (Siret, 1371–1434), Bányán (Baia, 1413–1523), Bákóban (1607–1818) és létrehozták a jászvásári katolikus vikáriust (1818–1884). A hívők olaszok, lengyelek, franciák, németek, de legnagyobb számban magyar nemzetiségű-

ek voltak. Adott korszakokban a bákói katolikus főpapokat a magyar király nevezte ki. A templomépítésnek és a magyar iskolaalapításnak leginkább Raffaello Pietro Arduini főpapságának (1838–1842) időszaka kedvezett, ekkor megközelítőleg 30 fatemplom épült, és iskola volt Lujzikalagorban, Szabófalván és Jászvásárban, a gyerekek vallást, olvasást és számtant tanultak román és magyar nyelven, Jászvásárban németül is; tankönyvek is készültek mindkét nyelven. Magyar iskola működött továbbá Galacon, Focşani-ban, Huşiban, Gorzafalván pedig kántoriskola, itt 1840-ben még álltak a templom romjai.²⁸ Kiemelkedő, majd fél évszázados tevékenységet folytatott Petrás Incze János pap, egy kántor fia, aki Forrófalván született 1813-ban, Magyarországon járt iskolába és a Bákó melletti Pusztinára és Klézsére nevezték ki papnak. 1886-ban tisztázatlan körülmények közt meggyilkolták.

Kezdetben a magyarok havasalföldi jelenlétének vallásos oka volt, ám a következő évszázadokban előtérbe kerültek a kereskedelmi, gazdasági és politikai okok. 1358-ban a magyar király szabad átjárást adományozott a brasói kereskedőknek a Bodza és a Prahova folyó közti folyosón. Ezt a kiváltságot a román fejedelmek is megerősítették 1368-ban és később, 1413-ban ezt a jogot a barcasági kereskedők is megkapták. Egy másik, 1369-es magyar királyi adomány szerint Brassónak árumegállítási joga volt, a lengyel és a német kereskedők kötelesek voltak eladni nekik árujukat, 1392-től a szebeni kereskedők is megszerezték ezt a jogot. Ezalatt a kereskedelemnek mindenképpen terjeszkednie kellett Bukarest irányában is, hisz ez a vár fokozatosan erős kereskedelmi központtá nőtte ki magát, ahol sok külföldi kereskedő megfordult.

A XVI. század végén, amikor a török kereskedelmi monopóliumot kiterjesztették a román fejedelemségekre, nagymértékben megnőtt a Konstantinápolyba vezető kereskedelmi utak jelentősége. A főként gabonát szállító szekérkaravánoknak biztonságos megállókra volt szükségük, így kezdtek megjelenni az útszéli fogadók (hánok). A XVII. század közepe táján hat bukaresti vendégfogadóról tesznek említést; ezek közül a legnagyobb, Şerban vajda fogadója valóságos erődnék épült, a mai Nemzeti Bank környékén állt, és 1883-ban bontották le. Mindezek dacára, évszázadokon keresztül nincsenek lényeges információk a bukaresti magyarokról, ami azzal is magyarázható, hogy a kereskedők csak átutaztak Konstantinápoly felé, a magyar katonák pedig, akiket már a XV. században említene, rövidebb-hosszabb időre a törökellenes hadjáratok alkalmából tartózkodtak itt; a részben hadifogoly háttaramaradtak után nem maradt fenn írásos emlék.

²⁸ Petrás Incze János, kétnyelvű kiadás, Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal, 2004; 138. old. és köv

Elszört adatok az erdélyi fejedelmek konstantinápolyi követei és kísérik levelezéseiben is találhatóak; ők feljegyezték útutazásukat Bukaresten.²⁹ Egy ilyen fennmaradt emlék Pellérdi Pétertől, az erdélyi kancellária deákjától származik, aki Báthory Zsigmond fejedelmet kísérte el több oláhországi városon keresztül, megemlítve Târgoviştet, Bukarestet és Giurgiut. Bukarestben a hadsereg a Lucaci külvárosban szállt meg, és ahogy azt más forrásokból megtudhattuk, Mihai Viteazul (Vitéz Mihály) külföldi segédcsapataival együtt fosztogattak. A deák az 1595-ös călugăreni-i csatáról is leírást ad egy Nádasdy Ferenc nádornak küldött, még abban az évben ki nyomtatott levelében.

Valamivel később Borsos Tamás az erdélyi országgyűlés tagjaként háromszor is járt követségben a török Portánál, útinaplójában 1618-ban leírja egy Bukarestben töltött éjszakáját. 1629-ben Apaffy György, Bethlen Gábor török követe is megszállt Bukarestben; egyik levelében beszámol arról, miképp fogadta őt a román fejedelem.

Egyetlen alkalommal érte az a meglepetés a magyar követeket, hogy a román fejedelem anyanyelvükön szólt hozzájuk. Aleppói Pál beszámolója szerint ez 1658-ban történt, amikor III. Mihnea fejedelem „a lengyel és a magyar követekkel a saját nyelvükön” tárgyalt. A fejedelem több nyelven, görögül, örményül és törökül is beszélt.

A XVII. századtól megjelentek a hatóságok aggodalmát is kiváltó menekülthullámok, a kolozsvári Diéta 1609-ben és 1612-ben is elrendeli, hogy a kivándorlást meg kell állítani. Az erdélyi fejedelmek, illetve a Habsburg-ház állandó háborúi miatt sok magyar kényszerült vándorbotot ragadni, és menekülni az elnyomás elől.

A történelem és az irodalom sokat foglalkozott a XVII–XVIII. századi kuruc felkelésekkel. Ekkor nemcsak egyszerű emberek vagy tisztek váltak földönfutóvá, de néhány diplomata is menekülni kényszerült, katonák ezrei vették az irányt Moldva és Havasalföld felé, abban bízva, hogy onnan könnyebb lesz a hazatérés. Megírta ezt Dániel István is, aki Constantin Brâncoveanu udvarában volt Rákóczi követe, latin nyelvű önéletrajza 1764-ben jelent meg. Egy másik kuruc diplomatát, a Rákóczi udvarában élő tudós Pápai Jánost, Konstantinápolyba küldte a fejedelem. Törökországi és román fejedelemségbeli vándorlása során biztosabb menedéket próbált keresni, tíz évet töltött nagy szegénységben Brăilán, és 1740-ben Bukarestben halt meg. A Törökországban töltött évekről szóló emlékiratai 1963-ban jelentek meg.

A magyar református (kálvinista) egyház bukaresti megtelepedésének kezdete az 1690-ben fejedelmükkel ide érkező két kuruc katonához köthető. A két nemes úrról, Décseiről és Matkairól (és nem Makrai, ahogy azt Beke György 1971-ben írta), Ürmösy Sándor naplójában találunk először említést.³⁰ Ugyanez az információ Ulysse de Marsillac 1877-es útikönyvében is olvasható.³¹

Ürmösy állítása szerint a két nemes, Rákóczi hívei, látván, hogy a fejedelem felesége nagy összeget adományozott a katolikus egyháznak, és mivel azal is szembesültek, hogy elég sok református magyar élt már Bukarestben, elhatározták egy egyházközség megalapítását. Az Ökörkút (Fântâna Boului) közelében telket vásároltak, és egy imaházat építettek, a költségekhez a szükséges pénzt részben a katolikus fejedelemtől kapták, részben saját zsebből állták. Az istentiszteleteket egy Molnár vagy Müller nevű pap tartotta. A két nemest és a papot az imaház udvarában temették el, haláluk után a szász hívők fokozatosan elfoglalták a templomot, és kirakták onnan a magyarokat.

Ürmösy beszámolójában azonban megállapítható néhány tévedés: 1690-ben nem az akkor még csak 16 éves II. Rákóczi Ferenc tartózkodott Bukarestben, hanem mostohaapja, Thököly Imre, aki evangélikus vallású volt. 1690 augusztusában a zernyesti csatában Thököly Brâncoveanuval és az őt erdélyi fejedelemmé kinevező török segítségével legyőzte a Habsburg csapatokat, foglyul ejtve a vezérő generálist. Az ütközet után az erdélyi országgyűlés is megerősítette Thököly fejedelmi címét, de kevesebb mint két hónap múlva végleg elveszítette trónját és száműzték. Felesége, Zrínyi Ilona grófnő nem lehetett Bukarestben, hisz abban az időben osztrák fogságban volt. A zernyesti csatában foglyul ejtett Heissler generálissal cserélik ki később, és követte férjét a száműzetésben. Másrészt, lehetséges, hogy a két kuruc nemes csak akkor döntött úgy, hogy Bukarestben marad, amikor fejedelmük elveszítette Erdély trónját, annál is inkább, mivel Magyarországon kezdetét vette az ellenreformáció és a protestánsok üldözése.

Mivel Ürmösy információi a két nemes úrról Sükei Imrétől, a bukaresti református templom papjától származtak, jó száz évvel az események után, az egész csak legendának tűnt. Azonban a Sükei levelezését kutató Demény Lajos a már idézett cikkében új bizonyítékokat tett közzé, melyek igazolhatják ennek a korai templomnak a létét. Az egyházi hatóságokhoz intézett egyik levelében Sükei még egyszer megemlíti a két nemes által alapított hitközséget, mondván, hogy ezeket az adatokat az evangélikus paptól, J. Klocknertől kapta, aki azt is állította, hogy parókiája levéltárában őrzi az erre vonatkozó bizonyítékokat. Klockner ötven év lelképásztorkodás után, 1827-ben meghalt.

²⁹ Lásd Beke György: *Veress Sándor...*, 30. old. és köv.; – *Călătorii străini despre țările române*. București, Vol. 3, 1971; 618–625 old.; Vol. 4, 1972; 370–373 old.; Vol. 5 40–42 old.; Vol. 8, 1983; 227–236. old.

³⁰ Ürmösy Sándor, id. mű 53. old.

³¹ Ulysse de Marsillac: *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, București, Editura Meridiane 1999; 225. old.

Willibald St. Teutschländer papnak a bukaresti evangélikus egyház történetéről írt 1869-es könyve alátámasztja Sükei Ürmösy által átvett állításait, legalábbis a két nemes létét illetően: a német szerző szerint az evangélikus templom melletti temetőben (a templom nagyjából a jelenlegi helyen állt a Lutheránus utcában) megtalálhatóak voltak Andreas Desei (sic!) és Matkai 1703-as évszámmal feliratozott sírkövei. Teutschländer írása szerepel a szintén pap Daniel Zikelinek a bukaresti német evangélikus egyház történetéről írt kétnyelvű könyvének bibliográfiájában is.³² Zikeli azonban nem tesz említést a templomkertben eltemetett két nemes sírkövről. Egyetlen utalása a magyarokra eléggé általános: „A XVIII. század elején a német és magyar ajkú protestáns hívők kénytelenek voltak közös temetőt nyitni, az elsőt jóval a város szélén túl. A környéket Mahalaua Stejarului (Tölgy Negyedének) nevezték, ahol egy Fântâna Boului (Ökörkútnak) nevezett kút is volt.” Említést tesz az első százsz papról is, Stefan Molnarról (1742–1750).

Csak a német parókia levéltárának és Klockner levelezésének alapos áttanulmányozása tisztázhatja ezt a zavaros történetet. Alapvető adatokkal szolgálhatna Sükei kéziratban lappangó vagy elveszett, *a református eklézsia történetét a kezdetektől 1842-ig* tárgyaló műve, amely tulajdonképpen az *első ilyen jellegű munka*. A könyv létezéséről Balázs Lázár papnövendék diplomadolgozatából értesültünk, aki áttanulmányozta a bukaresti református egyházközség 1849–1881 közti jegyzőkönyveinek iktatóit. 1871-ben Sükei kéziratát Bukarestbe küldte egy ploiești-i pap, akihez ismeretlen körülmények között jutott el.³³

Egy másik, Bukaresten is átutazó híres kuruc, akit megemlít Nagy Sándor is 1933-ban és Beke György is 1971-ben, Bercsényi Miklós. Állítólag a Bukarest szélén lévő Berceni róla kapta nevét, mert ott táborozott 1711-ben. Néhány katonája feltételezhetően Bukarestben maradt, ők később, 1713-ban vagy 1717-ben református hitközséget alapítottak. Bercsényit Auner Károly kanonok is említi³⁴, aki ugyancsak Teutschländer könyvét idézi; a szájhagyomány szerint a főgenerális katonái építették a protestáns templomot 1781-ben. Auner hitt abban, hogy van igazságalapja a templomépítéshez fűződő magyar hozzájárulásnak, még akkor is, ha a datálásban elég sok a pontatlanság, annál is inkább, mert 1755-ben Konstantinápolyban elhunyt Zay Zsigmond báró egy kisebb vagyont hagyott a templomra. Zay báró adományát Nagy Sándor is megemlíti.³⁵

³² Daniel Zekeli: *Vereinte Kraft wirkt Grosses. 150 Jahre. Evangelische Kirche A. B. Bukarest / 150 de ani. Biserica Lutherană București, Bukarest*, Blueprint International, 2003; 6. és 24. old.

³³ Lázár Balázs: *A bukaresti református egyházközség története 1849–1881 között a jegyzőkönyvek fényében*. Bukarest, 2009; 42. old.

³⁴ Auner Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlatai*, Temesvár, 1908, 46. old.

³⁵ Nagy Sándor, id. mű, 226. old.

1906-ban a magyar Országgyűlés eltörölte a Rákóczi hazaárulásért elítélő törvényt, a Rákóczi és Bercsényi család földi maradványait hazaszállították.

A kuruc vezérek vitézségét számos magyar népdal őrzi, ezek a bukaresti magyar zenei társaságok repertóriumában is szerepeltek. A Bercsényi név a francia történelemben is nyomot hagyott. Bercsényi László Ignác, Bercsényi Miklós fia 1720-ban megkapta a királyi jóváhagyást egy huszárezred megalakítására; 1758-ban Franciaország marsallja lett. Ez az ezred a legrégebbi még létező francia huszárezred. Bercsényi francia huszárai (les houssards francaise de Berchenyi) különleges elitalakulatot alkotnak, harcoltak többek között Boszniában is, ejtőernyősökként³⁶. Régi himnuszukat ma is magyarul éneklik.

A lázadó fejedelem, II. Rákóczi Ferenc bujdosótársai közül a legismertebb mégis a székelly nemes, Mikes Kelemen marad emlékiratai, a *Törökországi levelek* révén. Az 1717 és 1758 között írt napló 1794-ben jelent meg; román fordítása is létezik. Jászvásár felé útjában Mikes pár napig Bukarestben is időzött, 1739 júniusában (148. levél), majd a visszaúton, 1739 szeptemberétől 1740 májusáig (153–156. levelek). Kezdetben „nagy becsülettel” fogadta Constantin Mavrocordat fejedelem, a későbbiekben a ravasz, görög származású uralkodó megpróbálta áttéríteni az ortodox vallásra, ez lett volna a feltétele, hogy oltalmába vegye. Mikes azonban hű maradt hitéhez és népe szeretetéhez.

Mikes volt az *első magyar, aki említést tett a Kárpátokon túli nemzettársairól*, a bujdosó kuruc Csákyról, Zay Zsigmondról és a nagybeteg Pápai Jánosról. Bukarestben találkozott egy ferences szerzetessel „jó magyar papunk... csíki barát”. Egy török éppen szerzetesi ruhái miatt büntetést rótt ki rá, pipaszárral arcon is vágva, ekkor a pap leveti régi ruháit és román ruhát ölt. Mikes pechére egy kemény, éhínséggel és drágulással sújtott telet vészelt át Bukarestben. Senki sem híja őt már ebédre, panaszkodik egyik levelében, úgyhogy „örömet ide hagyom ezt a kéreggel fedett várost” (156. levél). Zay Zsigmond társaságában Mikes Rodostóba utazik.

A 156. levél idézete, miszerint a várost kéreg borítja, arra vonatkozik, hogy akkoriban a házak még fából készültek, zsindellyel fedték, és a főutcákat török mintára fagerendákkal „padolták le”. A város fő utcájának Podul Mogoșoaiei (Mogoșoaiei Hídja) elnevezése is erre utal. Ezt az elképesztően drága, nem megfelelő és egészségtelen útburkolási technikát még több mint száz évig használják. 1842-ben egy magyar vállalkozó, Vajna János hozott külföldről egy cölöpverő gépet az útburkoláshoz. Vajna János nevét megtaláltuk a református parókia anyakönyvében, 1840-ben kötött házasságát jegyezték.

³⁶ Paul Lendvai: *Ungarii*, Bukarest, Humanitas, 2001; 168–169. old.

A kuruc lázadások, majd az 1848-as forradalom leverése a magyarok tömeges törökországi kivándorlásához vezettek, legtöbbjük Konstantinápolyban és Rodostóban telepedett le; sokan ott is haltak meg, hazájuktól távol. Koós Ferenc 1860-ban Konstantinápolyban egy magyar kolóniára talált a városnak egy *Hongrie* nevű részén, és rálelt II. Rákóczi Ferenc és édesanyja sírjára is. Rodostóban, ahol a fejedelem élete utolsó tizenöt évét töltötte, később Rákóczi Múzeum létesült, ide a magyarok mindmáig elzarándokolnak. Ma tiszteletbeli magyar konzul van a városban, és Mikest post mortem díszpolgárrá avatták.

A magyarok nemcsak átutazóban jártak Bukarestben, és nemcsak a lázadó katonák vagy bujdosók telepedtek meg. Az első magyar, aki hivatalosan érkezett a városba, a magyarországi Molnár Ádám orvos volt. A Halle-i Egyetemen doktorált, és Constantin Mavrocordat hívta meg személyi orvosának 1749-ben. Majdnem két évtizedig Munténia főorvosi tisztjét is betöltötte. Pár évtizeddel korábban volt még pár sikertelen próbálkozásuk a havasalföldi uralkodóknak, hogy magyar orvosokat csábítsanak ide. 1688-ban Șerban Cantacuzino Pécsi András Páduában végzett orvost hívja Bukarestbe magánorvosának, de köztisztviselőnek is. Constantin Brâncoveanu ugyanebből a célból nemcsak Pécsit, hanem a Hollandiában tanult szebeni Köleséri Sámuel is felkeresi, aki 1709-ben el is látogat Havasalföldre.

Molnár a román orvostudomány számára néhány úttörő jellegű tanulmányt írt, ezeknek egyikét az oláhországi járványokról. Érdeklődési köre nem szorítkozott az orvostudományra, foglalkozott a román földrajzzal és néprajzzal is. Mivel tudott románul, Benkő József felkérte, hogy állítsa össze a munténiai növények névjegyzékét, egy botanikai atlasz céljából. A munka sajnos elveszett a török-orosz háború előli menekülése során, az orvos 1768-ban végleg elhagyta Havasalföldet.

A következő, 1787–1791 közti török-orosz háborúval, amelyben Ausztria az oroszok szövetségese volt, került a román országokba a magyar tiszt, Karacsay. Ő egy német nyelvű könyvet írt a románokról, amely 1847-ben jelent meg Pesten, számos színes, a szerző rajzai alapján készült litográfia szerepel benne a román népviseletről. Nem tudjuk, hogy Bukarestről tesz-e említést.

A század végén, 1792-ben egy hosszú balkáni és konstantinápolyi útról visszatérő, ismeretlen nevű magyar orvos szállt meg Bukarestben. Egy kegyetlen pestisjárvány közepébe csöppent, és akkori szokás szerint, nemcsak a betegeket közösítették ki, hanem a fertőzötteket is, így hát az orvosnak „minden bátorsága ellenére” sem engedték meg, hogy mesterségét gyakorolja. A románok, állapítja meg, annyira kegyetlenek, hogy ha valamely ház-

ban, ahol eljárt az orvos, valaki meg talál halni, orvosostól szekérre raknak mindenkit abból a házból, kiviszik a városból egy órányi járásra, és hét hétig kénytelenek ott maradni³⁷.

A háborúk és mindenféle sorscsapás ellenére, Bukarest állandó lakossága a század végére mégis elérte nagyjából a harmincezer főt, és ha ehhez hozzáadjuk az ideiglenes lakosokat is, megközelítőleg ötvenezer fővel meghaladta a korabeli 18 000 lelkes Brassót. A város az alapterületét is megkétszerezte, új külnegyedek és utcák jöttek létre, melyeknek elnevezése a lakosság foglalkozására, származási helyére vagy etnikumára utalt: Negustori (kereskedők), Precupeții Vechi și Precupeții Noi (kalmárok), Lănăriei (gyapjúfeldolgozás), Făinari (lisztesek), Blănari (tímárok), Băcani (pékek), Zlătari (aranyművesek), Covaci (kovácsok), Cărmidari (téglavetők), Sârbi (szerbek), Greci (görögök), Armenească (örmény), Olteni (oltyán), Moldoveni (moldvai) stb.

Ehhez a gyarapodáshoz járulhatott hozzá a székely parasztok tömeges menekülése az 1764-es vérfürdő után; családostól, vagyonostól hagyták ott házaikat, míg a következő évben a pánikba esett hatóságok rendeletileg meg nem állították őket. Sokan érkeztek a munténiai, olténiai vagy moldvai nagybirtokokra, ahol napszámosokként dolgoztak; mások, valószínűleg a román városok nyomornegyedeit szaporították.

A XIX. században román szempontból több sorsdöntő eseményre is sor került: a drinápolyi béke (1829), az 1848-as forradalom, a krími háború (1853–1856), a fejedelemségek egyesülése (1859), külföldi uralkodó trónra lépése (1866), a függetlenségi háború (1877–1878) és a román királyság kikiáltása (1881). Mindezek egy-egy mérföldkövet jelentettek Románia modernizációjában, gazdasági fejlődésében, és ebben nagy szerep jutott az idegeneknek is. A drinápolyi béke után Moldva és Munténia orosz protektorátus alá került, a Kiseleff tábornok által kibocsátott alapszabályzattal kezdetét vette az adminisztráció modernizálása. A dunai hajózás és kereskedelem szabadabb tételével nemcsak a kereskedők, de a Bukarestben élő idegenek száma is megnőtt, úgyhogy a város etnikai összetétele egyre vegyesebb lett, ami arra készítette Ūrmösyt, hogy úgy említse, mint „egész Európának nagy Assylluma”. A város multikulturális, soknemzetiségű és többvallású jellege a század második felétől egyre nyilvánvalóbbá vált, úgyhogy a XIX. század végére hivatalos adatok szerint a románok a lakosságnak csak 65,54 százalékát tették ki.

Eltérő adatokat adnak a város lakosságáról és az idegenek számáról az utazók, de az első hivatalos felmérések is.

³⁷ *Călătorii străini...*, id. mű, Vol. X., partea 2, 2008; 1086. old.

Az orosz adminisztráció által 1831-ben végzett alapos felmérés az alábbi számadatokkal szolgált: 58 893 lakos, ebből 2598 bojár, 38 523 középosztálybeli (azaz kézműves és kereskedő), 10 833 szolgál (2371 bojári szolgál, 7981 a középosztály szolgálja, 199 az egyházé és 288 a zsidóké), 1252 fő az egyház tagja, 2301 zsidó és 3386 cigány rabszolga.³⁸

Ürmösy szörnyülködve nézett végig egy cigány rabszolga árverést, amit mindaddig csak hallomásból ismert. Néhány részlettel is szolgált a szerencsétlen emberekről: egy fiatal cigány lányt 30–40 aranyért, míg egy öregembert egy aranyért adtak el. Mindenesetre a rabszolgák értéke nagyot esett, ahogy a bojárok külföldi cselédek kezdtek inkább választani.

A honos állandó lakossághoz hozzáadódtak a külföldi állampolgárok (1226 osztrák, 236 orosz, 158 porosz, 94 angol és 80 francia, azaz összesen 1794 fő), valamint az ideiglenes lakosság, megközelítőleg 10–12 000 lélek. Ez a statisztika feljegyezte az egyházi létesítmények számát is: 26 kolostor, 95 ortodox templom, egy-egy örmény, lutheránus, református, két katolikus templom és egy zsinagóga. Egy másik, 1838-as hivatalos felmérés az idegen állampolgárok számát megháromszorozza, azaz 4553 főt jegyez föl.

A konzulátusok és az egyházak nyilvántartása azonban mást mutat. Miután 1804-ben a Barátok temploma a tűz martalékává vált, 1812-ben egy katolikus lélekszámlálást tartottak, megállapítva, hogy a 340 családból 194 magyar, 52 francia, 13 orosz stb. A francia konzulátus egy 1822-es jelentése szerint Bukarestben 2440 család élt idegen (francia, orosz, osztrák, angol) protektorátus alatt; a magyarok is osztrák alattvalók voltak.³⁹ A bukaresti kálvinista hitközség 1836-os regiszterei 236 magyar református családot, 9 magyar evangélikus és 17 német és francia protestáns családot jegyeztek. Az osztrák konzulátus nyilvántartotta az összes osztrák alattvalót Munténia és Moldva területén, azonban, Ürmösy megállapítása szerint, egyetlen magyarul tudó alkalmazottja sem volt, aki az érdekükben felléphetett volna; Ürmösy megközelítőleg 6000 fősre becsülte a magyar közösséget. A Barátok templománál szolgáló két magyar pap, akikkel tárgyalt, nagyjából ezer magyar családról beszéltek, csak egyikük mintegy ezer gyermeket keresztelt tizenkét év alatt. A hivatalos vagy becsült számadatokhoz hozzá kell még adni a cselédek, akik „alattomban itt élnek”, azaz illegálisan tartózkodnak Oláhországban, és akikről a papok semmit sem tudnak, fúzi hozzá Ürmösy. Egy bukaresti születésű magyarral sétálván a város utcáin, mindenféle ma-

gyar szó üti meg fülét, mintha egy magyar városban járnának, viselet alapján azonban nem lehetett őket felismerni, mert német ruhát hordtak. Kísérője még pár olyan házat is mutatott neki, amelyben magyarok laktak, sokan azonban inkább eltitkolták származásukat. A két magyar, egy katolikus és egy református iskolával kapcsolatban – ahol pár tucat diák tanult, és amelyek nagyon mostoha körülmények között működtek – arra a következtetésre jutott, hogy tulajdonképpen semmit sem érnek a magyar identitástudat megőrzése szempontjából.⁴⁰

80 А н т а м п л а р ѝ л а д р о м.				
I. Latine.	II. Italiano.	III. Français.	IV. Româneggî.	V. Magyarul.
Quota hora est?	Che ora è?	Quelle heure est-il?	Къте чеасрѝ сѝнт?	Hány óra van?
Hora sexta est.	Sono le sei.	Il est six heures.	Сѝнт шасе чеасрѝ.	Hat.
Minus prudenter osset, hodie iter continuaro.	Egli non è prudente da continuare oggi il viaggio.	Je ne juge pas à propos de continuer aujourd'hui le voyage.	Нѝ мѝ наре нине сѝ зрѝм а-сѝзѝ къхѝ-торѝа ноестрѝ.	Nem tanácsos ma az utazást folytatni.
Impellamus igitur hoc in diversorium.	Fermiamoci adunque in questa locanda.	Arrêtons-nous donc dans cette auberge.	Сѝ не онрѝм дап ла ачест нѝрт.	Száljunk hát be ezen vendég fogadóba.
Uti placet.	Come le piace.	Comme il vous plait.	Дѝтѝ нѝм хѝѝ на пѝхѝчаа.	A' mint tetszik.
Interroga, an recipiamur.	Dimandate, se ci vogliono alloggiare.	Demandez, si l'on veut bien nous recevoir.	Антреабѝ, мѝ роѝ, дапа вор сѝ не прѝи-меасѝѝ.	Tudakozódjon ha be fogadnak e' bennünhet.

Társalgási kézikönyv (1839)

A városban élő idegenek száma elég nagynak bizonyult ahhoz, hogy egy ismeretlen szerző 1839-ben egy lenyűgöző, tíznyelvű, köztük magyar társalgási szótárt állítson össze. Ez az *első magyar nyelvű nyomtatott mű Bukarestből*.⁴¹

A magyarok bevándorlásának oka sokrétű, de legfontosabb közülük a szegénység. Példa erre a Székelyföldet 1814 és 1817 között sújtó hosszas éhínség, mások a családi birtok felaprózódása miatt szegényedtek el, nycsaládosok lévén, 10–15 gyerekkel, képtelenek voltak a rájuk jutó földből megélni, és termékeiknek vagy állataiknak sem találhattak piacot. A kézművesek munkáját sem fizették meg, nem volt pénzük, hogy belépjenek

³⁸ Florian Georgescu: *Aspecte privind împărțirea administrativă și evoluția demografică din Bucureștii anilor 1831–1848* in Materiale de istorie și muzeografie, Vol. III, București, Muzeul de istorie a orașului București, 1965; 53. old. és köv.

³⁹ Sebestyén Ede: *A romániai magyarok élete*, Budapest, 1904; 65. old.

⁴⁰ Ürmösy Sándor, id. mű 49–50.; 65–67, 99. old.

⁴¹ *Cabinet de conversație pentru zece limbi; sau Culegere de întrăvorbire pentru viața socială în limba latinească, italienească, franțuzească, românească, ungurească, nemțesească, englezească, rusească, sârbească și grecească*, 2 vol., București, Tipărit și de vânzare la Fr Valbaum, livrerul Curții 1839–1840

valamelyik céhbe, szerszámot vásároljanak. Kivándorolva, elég könnyen kaptak munkát, szabadon űzhették mesterségüket, az élelmiszerhez meg „bámulatos olcsó áron” jutottak hozzá, ahogy azt Jerney János, a Magyar Akadémia tagja megállapítja. 1844-es dunai hajóútja⁴² alkalmával nem járt Bukarestben, de a román kikötőkben, már Szkela Kladovától, az országba léptétől számítva mindenütt találkozott magyarokkal, mesteremberekkel, barcasági teherhordókkal és orvosokkal is. Később hosszabb ideig a moldvai csángók között tartózkodott. A magyarok jelenléte a kikötőkben azzal magyarázható, hogy 1833-ban Ausztria hajózási irodát nyitott Szkela Kladován, amelyet 1851-ben Szörényvárra költöztettek. A kikötő és a hajógyár építésével a város robbanásszerűen fejlődött, és mágnesként vonzotta a külföldi, elsősorban a Habsburg Birodalomból érkező hivatalnokokat, munkásokat, mestereket. Magyar vállalkozókról egy másik forrásból is értesülünk, miszerint Pozsonyi (Pojoni) Ferenc 1848-ban porcelángyárat indított Zsilvásáron. 1862-ben Koós Ferenc ír Vidacs József craiovai híres ekegyáráról, az alapítás évét nem említi.

A magyarok Bukarestben számos kereseti lehetőséghez jutottak, volt, aki helybeli román helyett állt be katonának, tudta meg Ürmösy Vásárhelyi Mózes Károly katonaorvostól. Ez azért volt lehetséges, mert a román falvakban sohasem sikerült elég önkéntest toborozni, ezért külföldieket fogadtak fel, jól megfizetve őket, évi 150 piaszterrel, így hát aki katonának állt, a hatéves szerződéses szolgálat után szép kis vagyonnal térhetett haza.

Mások, magyarok vagy erdélyi görög katolikus románok, Ciopleában telepedtek meg, ahol a katolikus egyház parókiát alapított. Az erdélyi románok áttértek a római katolikus hitre, a magyarok pedig gyors ütemben elrománosodtak, mivel nem volt magyarul miséző pap; idővel román viseletet kezdtek hordani.

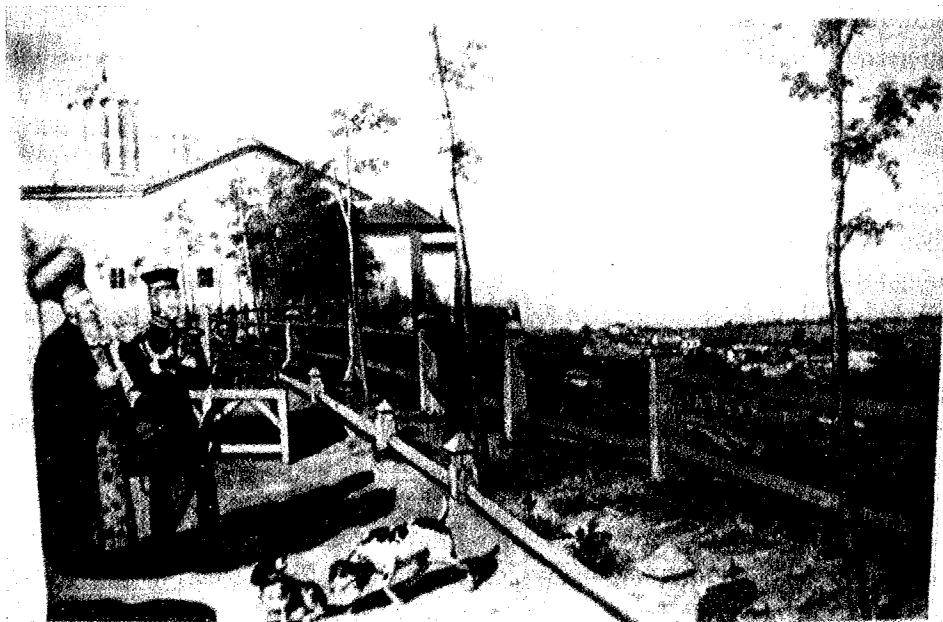
Volt olyan erdélyi román értelmiségi, akit az uralkodó hívott Havasalföldre. A Sf. Sava Kollégium meglátogatásakor Ürmösy két erdélyi román tanárral is találkozott, akik latin nyelvet tanítottak. Egyikükkel (feltételezhetően A. T. Laurian) elbeszélgetett az erdélyi románok helyzetéről és a magyarokkal szembeni érzelmeikről: mivel az erdélyi románságot a magyarok üldözik és teherhordó ökörként kezelik, nem szeretik hazájukat, mert nem szerethetik, és csak a felszabadulás reményével élnek. A reményt a munténiai románok táplálják, akik gyűlölik a magyarokat. Végül a professzor így búcsúzott Ürmösytől: „itt azért még sem olyan sajnálgattak a magyarok, mint a magyarok között az oláhok.... a magyar panasz nélkül húzza itt életét; míg hazájában szegényedik, itt megvagyó-

⁴² Jerney János *Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845*, Pest, 1851

nul; onnan sorsüzetik, itt mindenkor menedékre talál” – ezután Ürmösy megszégyenülten távozott.⁴³

A magyarok akárcsak más idegenek, utazók vagy a bukaresti konzulátusok, missziók alkalmazottjai, mind egy nagy változásokon átmenő városról írtak feljegyzéseikben, amely kellemes látványt nyújtott a Mitropolia dombjáról, ahol a számtalan zöldellő kert közt több mint száz templom tornya csillogott; egyes források szerint egyenesen 360 templom. Majd mindenkit megdöbbentett a város szerkezete, hogy a lenyűgöző paloták nádfedeles putrik közt álltak, és az évszaktól függően az utak vagy porosak, vagy sárosak voltak. A látványt nagyszámú kocsmá és italmérés egészítette ki, melyekben nemcsak a naplopók sokasága ödöngött, hanem a kocsmárosok által szerződtetett utcalányok is. Ezt a fertőt több utazó is megemlíti, Robert Welsh lelkipásztor (1824) Bukarestet Európa legzüllöttebb városának nevezi; a hatóságok hajlottak arra, hogy a prostitúciót mint a „legjövedelmezőbb bevételi forrást” megadóztassák. Feltűnő volt nemcsak a gazdagok és szegények közti hatalmas szakadék, hanem a keleti viselet és a nyugati luxuscikkek egyidejű használata is. Az úrinők már a XVIII. század végétől igazodtak a nyugati divathoz és a következő század első évtizedeiben ez általánossá vált. A luxuscikkeket nyugaton szerezték be, a drága bundákat Oroszországból. Nyugatról hozták az elegáns hintókat és fogatokat is, onnan jöttek a nevelőnők, inasok, szabók és szakácsok. Az Odobescu családnál volt nevelőnő az angol Mary Grant, aki később C. A. Rosetti felesége lett. Pedig, ahogy azt Batthyányi Vince 1801-ben följegyezte, a bukaresti kocsik húsz évvel azelőtt Bécsben voltak divatosak. Több külföldi utazó is megfigyelte, hogy néhány kocsis magyaros egyenruhát viselt. A luxuscikkek boltjai az 1750-től Ulița Mare a Lipscanilornak (Lipcseiek Nagy utcájának) nevezett úton volt, azért hívták így, mert az áru elsősorban Lipcséből származott. Magyar árut is lehetett itt találni: borokat, eperjesi vásznakot és rákosi ingeket. Voltak már cukrászdák, kávézók és vendéglők is, melyekben a törvény által tiltott szerencsejátékokat üzték. A bojárok rezidenciáikon elegáns fogadásokat tartottak, ám zenészeik ruházatával nem törődtek, egy Filipescu bojár házában megtartott előkelő bálon rongyos és mocskos cigánybanda zenélt, számol be 1835-ben a jövőző marsall, Helmuth von Moltke. A bojárok kezdtek lemondani a görög nyelvről, előtérbe került a francia nyelv, a francia és angol táncok is divatba jöttek. A város tele volt étellel, sok szórakozási lehetőséggel, nemcsak az uraknak, akik fényes fogatokkal kocsikázhattak a Băneasa erdőbe vagy Herăstrăuba, hanem a köznépnek is, számukra a Májusi Nagyvásár (Târgul Moșilor) hivatalos népünnepély lett 1843-tól.

⁴³ Ürmösy Sándor id. mű, 64. old.

Barabás Miklós: Bukarest 1831-ben

A város átváltozásának szemtanúja volt a festő Barabás Miklós is. Számára Bukarest „roppant unalmas város” volt, ezért nem is írta le. Művész szemmel sokkal érdekesebbnek találta a keleti és nyugati viselet együttélését, „rosszmájú” megfigyeléseit naplójában jegyezte föl. Hivatalos lévén a Cantacuzinopalotába, szeme előtt egy annyira vicces jelenet zajlott le, hogy nevetését is alig bírta visszafojtani. A jelenet képre kívánczított: az úr a kanapén hevert, míg török pipákból pőfékelő vendégei a földön ültek törökülésben. A turbánhoz szokott urak a cilindert a fejükön felejtették, és a frakk szára a padlót seprte.

A festő megfigyelte, hogy a franciák mellett az oroszok is fontos szerepet játszottak a szokások és a ruházat megváltozásában. A románok lassan levetették török ruháikat, és az orosz egyenruhát imitálták: turbán helyett oroszos katonai sapkát, papucs helyett fekete csizmát, bugyogó helyett nadrágot kezdtek viselni. Csak a parasztok őrizték meg népviseletüket.

Volt még több, G. Potra történész által „rosszmájúnak” ítélt megfigyelése, ezek az 1985-ös Kriterion kiadásból kimaradtak, elsősorban a románok hiányos higiénijára és a primitív korzozási szokásaikra vonatkoztak. Habár a bojárok gyakran hívták meg ebédre, Barabás Miklós ezt rendszeresen visszautasította a fokhagymás ételek miatt. Egy ilyen divatos lakoma alkalmából konstataulta megrökönyödve és utálkozva, hogy a vendégek közvetlenül a leves után, a sültre nem várva nekiestek az édességnek. Az asztalról hiányoz-

tak a poharak, a vendégeknek szánt egyetlen poharat a szolgák töltötték újra, anélkül hogy a pohár aljában maradt vizet legalább kiöntötték volna. Ugyanígy, az édességhez is csak egy közös kiskanál járt, amit le sem mostak, a vendégnek kellett azt lenyálnia az előző vendég után.

A helyzet évtizedekig változatlan maradt, Richard Kunisch följegyzi, hogy vendégként egy román bojárnál „mind egy kanállal ettek, egy kannából ittak, rang szerint, a nők utoljára...” és „a levest egy közös tányérből ették”.⁴⁴

Ha a felső tízezernél ilyen szokások voltak, nem csodálkozhatunk, hogy a különféle társadalmi rangú pácienseitől hazatérő orvos mindennap tetvészkedni volt kénytelen.

A cselédek sem lehettek a fiatal festő ínyére. Ügyetlen és mocskos szolgáját megelégtelve, másikat kért Raimondi gyógyszerésztől, aki végül egy bécsi orvos házában betanult szolgát ajánlott neki.

Még „rosszmájúbb” megjegyzéseket tett a bukaresti higiéniai viszonyokra pár év múlva Ürmösy. Bár maga a városkép a csillogó száz toronnyal tetszett neki – mintha Párizs lenne, írja –, véleménye abban a pillanatban megváltozott, mikor elhaladt egy bojári ház mellett, megcsapta orrát az istálló és a rotadó szemétdomb bűze, amely mellett cigányok heverésztek az árnyékban. Volt cigány, akit szakácsként alkalmaztak, bár évente csak egyszer mosdott, „nehogy a főzelék ízét megveszítse tiszta kezeivel”, fűzte hozzá csúfondárosan a pap. Undora tovább nőtt, amikor egy ismerőse ebédre hívta, és a cigány szolgáló mocskos evőeszközöket tett eléje, és a levesben döglött legyek úszkáltak, melyeket a szolga kézzel igyekezett kihalászni.⁴⁵

1862-ben az orvos Oroszhegyi József ugyancsak meglepődött az oláhorzágbeli kétséges tisztaságon: a fogadóban az ágynemű mocskos volt, az utazók pedig, nemre való tekintet nélkül, egy közös teremben aludtak. A szolgáltatók lusták és pofátlanok voltak, vonakodtak úrnőjük hívásának engedelmeskedni; ez utóbbiak máskülönben egész nap heverésztek, kávét ittak, vízpipáztak, majd a padlóra köptek, a zsebkendő pedig luxuscikknek számított, még a középosztályban is.

Ebben a században, ahogy nőni kezdett az idegenek száma és szerepe a románság életében, lényegében folytonossá váltak a bukaresti magyarok életéről szóló híradások. Megalakítják független egyházközsegeiket, anyanyelvi iskoláikat, művelődési, vallásos és szakmai stb. egyleteiket, amelyek működése majdnem megszakítás nélkül napjainkban is tart.

⁴⁴ Richard Kunisch: *București și Stambul. Schițe din Ungaria, România și Turcia*. București, Editura Saeculum, 2000; 85. old.

⁴⁵ Ürmösy Sándor id. mű, 41–44. old.

A XIX. század elején a magyar protestánsok a Stejarul (Tölgy) külvárosban, az Ökörkút mellett lévő német lutheránus templomba jártak, amely 1839-ig svéd, később pedig osztrák és porosz protektorátus alatt állt. A mai templom körülbelül ugyanezen a helyen áll. Sokan, a kevésbé iskolázottak, nem tudtak németül, ezért magyar eklézsia létrehozását szerették volna. Eltűnt a közemlékezetből, hogy valamikor ezen a helyen a magyarok saját imaháza állt, mivel a legtöbb magyar csak átmenetileg, néhány évre, a jobb kereseti lehetőség reményében telepedett meg a városban, és később visszatértek szülőföldjükre; nagy többségük a Székelyföldről vagy a Barcaságból származott, kisebb számban távolabbról is jöttek, Kolozsvárról, Tordáról vagy Magyarországról.

Ilyen körülmények között érkezett Bukarestbe osztrák alattvalóként Sükei Imre (1793–1849) református pap. Havasalföldön már 1783-tól működött osztrák konzulátus. 1814-ben érkezett a városba, Kis Györgynél, egy marhakereskedőnél és mészárosnál, a kor leggazdagabb bukaresti magyarjánál szállt meg, aki már több mint 40 éve élt ott, jól ismerte nemzettársait, sokukat juttatta keresethez.

Sükei lelkipásztort Johann Klockner lutheránus esperes nevezte ki, első magyar istentiszteletét 1815. május 2./14-én tarthatta a lutheránus templomban. 1815. május 22-én kis híján 80 magyar református írta alá a *bukaresti hitközösség alapító iratát* mint „*legelsőbb Reformata Ecclesiát ezen idegen földön, mely Szent Ecclesia ezelőtt soha nem existált*”⁴⁶. Az alapító gyűlést a Dudești külvárosban, Deák György házában tartották, az eklézsia alapítója és lelkipásztora Sükei Imre lett.

Mindig támogatásra lelt Szentgyörgyi Mihály és Szabó János kurátorok, „tudományos magyar urak”-nál, tudjuk meg Ürmösytől. A hívők 80 forintos havi fizetést és szállást ajánlottak föl papjuknak, de ígéretüket nem tudták betartani, ez a magyar diaszpóra gyenge gazdasági erejét tanúsítja. Sükei kénytelen volt nyelvleckékkel kiegészíteni keresetét. Több nyelvet is beszélt, latinul, németül, angolul, franciául, és románul is megtanult, ami nagy segítségére volt kapcsolattartásában a román hatóságokkal és a bukaresti konzulátussal, de vándorlásai során is.

Már 1815-ben összeállították az eklézsia működési szabályzatát, ezt 1832-ben, majd 1841-ban kiegészítették, ekkor elfogadta az osztrák konzulátus és az erdélyi egyházi hatóságok is.

Az 1815-ös évre teszik a *bukaresti magyar nyelvű oktatás kezdetét* is. Az 1948-as tanügyi reform előtt a bukaresti iskolák *felekezeti magániskolaként* működtek.

A tanítás ingyenes volt, és kezdetben a kántortanítói végzettséggel is rendelkező pap lakásán tartották az órákat. A tanítás és a vallásoktatás a Heidelbergi katekizmus, a helvét hitvallás és Kálvin tanításai szellemében

⁴⁶ Demény Lajos: *A bukaresti református egyházközösség...*, i. m., 124. o.

anyanyelven, azaz magyarul folyt. Az oktatás nem lehetett valami alapos, hisz Sükei az első években sokat volt távol, és nem fogadott fel segédtanítót; tudjuk, hogy nagy hangsúlyt fektetett az énektanításra. 1826-tól Sükei egy kántortanítót alkalmazott, aki távollétében oktatott és bizonyos vallási kötelezettségeket is ellátott; a dokumentumokban kis híján egy negyed évszázad alatt három tanító és egy segédpap neve maradt fenn. Ürmösy megállapította, hogy ezeket rosszul fizették, és hamar otthagyták állásukat.

Elképzelhető, hogy Ürmösy Sükeivel kapcsolatos rosszindulatú kijelentései azzal magyarázhatóak, hogy (ismeretlen körülmények között) az unitárius vallásról tért át a református hitre; a neve is eredetileg Sütő lehetett. Biztos azonban, hogy 1810-ben, tizenéves korában rossz magaviselete miatt kicsapták az unitárius kollégiumból.

Az egyházi nyilvántartások csak bizonytalan számadatokkal szolgálnak a hívők számáról. Tulajdonképpen magukat a regisztereket sem vezették megfelelő rendszerességgel. Amikor Sükei nem tartózkodott Bukarestben, Klockner helyettesítette, és a református hívők adatai a lutheránus templom anyakönyvébe kerültek.

1818-ban a lutheránusok 300 piaszteres bért követeltek a templom használatáért, Klockner ámulatára, aki megvallotta Sükeinek, hogy a magyaroknak is lennének bizonyos jogaik a lutheránus templomot illetően. Sükei mégis úgy határozott, hogy gyűjteni kezd egy saját templomra. Hamarosan megállapíthatta azonban, hogy a hívők (beleértve későbbi apósát, Kis Györgyöt is, de még a konzulátus személyzetét, sőt magát a konzult is) pénzübeli és bútoradományai ellenére kénytelen lesz a szükséges összeg hiányzó részét erdélyi és magyarországi zárandókúton „összekoldulni”. Ehhez a felsőbb egyházi hatóságok jóváhagyását is elnyerte. A kezdeti eredmények kecsegtetőek voltak: kevesebb mint két év alatt sikerült összeszednie egy telek és a rajta álló két, viszonylag új ház megvásárlásához szükséges 2650 piasztert. A telek a lutheránus templommal szemben volt, attól csak egy sikátor (a mai Știrbei Vodă utca) választotta el, tudjuk meg Ürmösytől.

Az akkori városszéli negyed a Földhídnál, az úgynevezett Gólyafészeknél kezdődött, és a Podul Mogoșoaiei-nél ért véget; az 1810-es népszámlálás 123 házat és 482 lelket jegyzett. Az Ökörkút volt a legnagyobb ököritató hely, és innen ered a Fântânei (Kút) utca, mai General Berthelot út neve. Ebben az utcában volt a Cișmeaua Roșie (Vörös Pumpáskút) is; a szomszédos házban 1818-ban nyílt meg Ralu Caragea fejedelemszóny görög színháza.

A telek adásvételi szerződését Demény Lajos találta meg a bukaresti református parókia levéltárában. Román nyelven írták, cirill betűkkel. A lelkipásztor Bartalus János 1889-es közléséhez képest két eltérést találtunk: az eladó

Ilinca Cărpeneșanca volt 1819. október 24-én, nem pedig Iordache Filipescu herceg 1819. június 24-én. A református eklézsia részéről a felhatalmazott „Ioan Mare (Nagy János) kocsigyártó” írta alá a szerződést, Sükei ugyanis külföldi adománygyűjtő úton tatózkodott.

A szerződésből nem tudjuk meg a telek területét; a jó száz évvel korábban épített Crețulescu-templom és a bojár és író Dinicu Golescu (1812–1815) emeletes háza között terült el. Golescu háza Alexandru Dimitrie Ghica idején a havasalföldi uralkodók rezidenciájává vált. Csak 1881–1885 között építettek egy új szárnyat a jobb oldalához, a Győzelem Útja felől, Paul Gottereau francia építész tervei alapján, mai megjelenését 1930–1937 között nyerte el.

Az osztrák konzulátus közbenjárására Alexandru Suțu uralkodó, hogy bizonyítsa országa toleráns voltát, jóváhagyta a templom építését; nagylelkűen 600 aranyat is adományozott. Megállapította azonban, hogy a templomban sem oltár, sem szentképek nincsenek, így kihez fognak a hívek fohászkodni? Sükei tehát csak azzal a feltétellel nyerhette el az uralkodó támogatását, ha elfogad bizonyos ortodox szimbólumokat: a templom tornyán keresztnek, a templomban oltárnak, gyertyáknak és a megfeszített Krisztust ábrázoló olajfestménynek kellett lennie; ezek miatt a református rítustól annyira elütő elemek miatt jelentette ki a zsémbes Ürmösy, hogy „senki nem mondhatná protestáns templomnak”. Ugyanakkor a lutheránus egyház is átvett bizonyos elemeket a katolikusoktól, hogy a románok ne tartsák őket pogányoknak. A nem ortodox felekezeteket tisztátlannak, keresztényietlennek tartották, és több ortodox áttérítési próbálkozást is följegyeztek.

Ezek az új költségek 7000 piasterre rúgtak. Több hívő hozzájárult a templom építéséhez és bebútorozásához, illetve a paplak felújításához és kibővítéséhez. Létezett egy lelakolt vasláda is, amelyben a parókia levéltárát tartották. A templomot 1821 karácsony szentestéjén szentelték föl; fából készült és zsindellyel fődtek, de volt tornya és harangja. A helyi szokás szerint a templom mellett volt a temető is.

A következő évben az angol konzul, E. L. Blutte, akivel Sükei nagyon jó viszonyban volt, egy Lipcseből hozott orgonát adományozott a templomnak. Itt jegyezzük meg, hogy Blutte-t Bukarestben, a kálvinista templom közelében temették el.

Sükei jó barátja, az angol konzul ajánlásával felfegyverezve, újrakezdi vándorlását Törökországon és Nyugat-Európa protestáns országain keresztül Angliáig. Az összegyűjtött pénzzel bekerítetteti a templomtelket, és az udvarra újabb épületeket húznak: egy iskolát (úgy tűnik, 1822-ben), egy kántorlakot, egy istállót és egy szénácsúrt. Sükeinek szüksége volt lovaskocsira, mivel rendszeresen eljárt más román településekre is, ahol szétszórva laktak kálvinista hívei.

Röviddel a bukaresti református eklézsia megalakulása után elindult Sükei ellen saját hívei és alkalmazottai panaszáradata, de akadtak vádaskodók a közösségen kívülről is; a panaszkodás több mint húsz évig tart, és elsősorban a lelkipásztor által összegyűjtött pénz kezelésére vonatkozott. 1835-ben az öt védők közé tartozott a szabó Török Mihály és Hubossy *lódoktor*. A bukaresti katolikus pap és az osztrák konzul, Casimir Timoni, támadták; ez utóbbi például azt is követelte, hogy a Poroszországban gyűjtött adományokat adja át a lutheránus egyháznak. 1837-ben ellene fordult Török Mihály és apósa, Makrai István mészáros, de több híve is.

Fontos megjegyeznünk, hogy ebben, a Sükei számára annyira nehéz időszakban Bukarestben, a lutheránus templomban szolgált német nyelven egy magyar pap, Sári András (Andreas Scharai), aki a Barcaságból, Türkösből származott. 1833–1836 között ő is végigjárt egy fárasztó vándorutat, Konstantinápolyon, Ogyesszán, Moszkván, Szentpéterváron, Koppenhágán és több osztrák és magyar városon keresztül. Megírta (német nyelven) a bukaresti lutheránus templom történetét, amelyet 1834-ben Szentpéterváron adtak ki. Nincs információ a két pap viszonyáról és Sári könyvének tartalmáról sem.

A széthúzás a lutheránus hitközösséget is felbolygatta: egy 1838-as levélben 60 család kéri Sükeit, engedélyezze, hogy miséiket az ő templomában tartsák, ugyanis már 16 hónapja folyt a viszály a felekezeten belül. A kálvinista egyházközösség egy lépésre állt attól, hogy felszámolják, vagy egyesítsék a lutheránus közösséggel.

Később Sükeit felmentették minden ellene felhozott vád alól, mi több, püspökké (szuperintendánssá) nevezték ki.

Sükei nemcsak a feletteseivel állt buzgó levelezésben, hanem minden fontos személlyel, akitől segítséget remélt. Elég ügyes volt, hogy levelei és a korabeli bukaresti és pesti sajtó útján ismertté tegye célkitűzéseit és elért eredményeit. Sükei volt az *első magyar, aki román nyelvű szöveget publikált egy bukaresti lapban*. Egy Alexandru Ghica uralkodónak címzett húsvéti üdvözléről van szó; a *Cantorul de avis* 1840-es kiadásában jelent meg (254–255. old.). Egy másik hirdetésben 1844-ben a *Gazeta de Transilvania* lapjain (336. old.) azt írják, hogy 40 havasalföldi főbojár méltatja Sükei, „a reformátusok főpapja” 30 éves tevékenységét.

Több méltató cikk jelent meg róla barátja, Lednig (Demény szerint Léding) Sándor orvos tollából Pesten.

Sükei levelezésének egyik érdekes fejezete a „legnagyobb magyarhoz”, Széchenyi István grófhhoz, a Magyar Akadémia alapítójához (1825-ben) kapcsolódik. Széchenyit érdekelte a Tisza szabályozása és a Duna Galacig történő hajózhatóvá tétele. E célból kapcsolatba lépett a havasalföldi feje-

delemmel, Alexandru Ghicăval és 1834-ben Bukarestbe utazott. Csak pár napig, október 11. és 15. között tartózkodott ott, és több nagybojár család (Bibescu, Știrbei, Filipescu) vendége volt. Az uralkodóval színházi és operaelőadáson is részt vett, kórházakat, iskolákat és börtönöket látogatott meg. Szécsenyi naplójában is megörökítette román kapcsolatait. Nem tudjuk, hogy rövid látogatása során jutott-e ideje találkozni Sükeivel. Jó két évvel korábban a pap írásban kérte segítségét a bukaresti magyar eklézsia számára szervezett pénzgyűjtő tevékenységéhez, beszámolva addigi elért eredményeiről. Támogatás reményében előhozakodott egy magyar intézet ötletével is, amelyet az idegenek is látogathatnának, így öregbítve a magyarok jóhírét a világban.

Széchenyi bukaresti látogatása nem maradt észrevétlen. A brassói szász származású, magyarul is tudó jogtudós, Christian Flechtenmacher Moldvában jelentetett meg 1839-ben egy kis, román nyelvű, cirill betűkkel nyomtatott könyvecskét, amelyben egy verset is dedikál Széchenyinek. Ürmösy is megemlíti ezt a látogatást.

Sükei 1849. január 19-én, 56 évesen halt meg. Az általa vezetett egyházközség pénztárában 2000 aranyat hagyott maga után. A templom cintermében temették el, a gyászszertartást az evangélikus pap, Rudolf Neumeister vezette. Pár évre rá, a temetőnek a Giulești-i útra való költöztetésekor minden sírkövet eltávolítottak, beleértve annak a síremlékét is, aki egész életét a bukaresti református hitközség szolgálatában töltötte, kockára téve feleisége vagyonát, de külföldi útjai során saját életét is.

Érdekességképp megemlíjtük, hogy Nicolae Iorga *Bukarest története (Istoria Bucureștilor)* című könyvében Sükei neve a felismerhetetlenségig torzítva, Szuhay alakban szerepel, Radu Olteanu *Cronológiájában* pedig mint Szekei.

Ürmösy útinaplójában egy bukaresti katolikus iskolát is említ, mely a Barátok templomának udvarában álló épületben működött. Itt, „az Úr szőlőjében” egy szlovák tanító tartott magyar nyelvű órákat mintegy 40–50 gyermeknek, Ürmösy szerint nem sok haszonnal, pedig elég szép fizetést kapott. Sérelmezte is, hogy miért nem hívtak egy magyar tanítót erre a feladatra, a tót tanítónak meg azt tanácsolta, változtasson mesterséget: „tán jobb volna, ha gyölcset árulna, vagy fazakat drótozna”. A gyerekeknek vallást, írás-olvasást, számtant tanítottak alapfokon.

Ezt a magyaroknak és németeknek szánt iskolát 1824. március 21-én nyitották meg, a templom udvarán, az oláhországi apostoli vikárius, Josef Maria Molajoni osztrák császárhoz benyújtott kérésére. Ebben az időben a templomnál Babik Ambrus (Ambrosius) plébános szolgált. Vállalkozó szel-

lemű ember volt, neki köszönhetette a katolikus közösség a templom újraépítése mellett a paplakot, az iskolát és a temetőt is. Biztosan nem tudni, hogy magyar lett volna, ez inkább az újságíró Sebestyén Ede beszámolója alapján állítható. A Babik nevet többféle írásmóddal is jegyezték, ez a forma Bálinth János papnál és Sebestyén Edénél is megtalálható.

A Barátok templomának életére több évig rányomta bélyegét az olasz Ercolani, Bukarest minorita püspöke által szított viszály. A püspök el akarta távolítani a magyar ferenceseket Havasalföld területéről, hogy csak az olasz és német minoriták maradhassanak. Elsősorban a Barátok templománál szolgáló Babik plébánost támadta; és hogy célját elérje, számtalanszor panaszt tett a bécsi pápai nunciusnál, de a román uralkodónál, sőt, még az ortodox mitropolitánál is, mindenféle hitványságok elkövetésével vádolva őt⁴⁷. Nem teljesen tiszta azonban, hogy a harc a magyar katolikusok eltávolításáért folyt, vagy csak a szerzetesrendek közti vetélkedésről volt szó. A kedélyek csak 1820-ra, Ercolani végleges távozásával és Molajoni püspök megérkezésével nyugodtak meg.

1824-ben az iskola nemcsak a császártól kapott 100 forintos adományt, hanem évi 150–150 piaszterrel támogatták a Râmnicu Vâlcea-i és Câmpulung Muscel-i ferences kolostorok is. Elhozták Szebenből Bodor Lajos tanítót; ő nemcsak magyart, hanem németet és románt is tanított a mintegy 80, különböző nemzetiségű, egyetlen terembe összezsúfolt katolikus tanulóknak. Tehát az iskola nem volt kizárólag magyar. A tanítónak lakást, ellátást és évi 200 piasztért biztosítottak. Hat hónap után a diákok sikeresen vizsgáztak. Két év után azonban a vidéki ferences kolostorok megtagadták a 300 piaszter további folyósítását, valószínűleg ekkor romlott le az oktatás minősége, ahogy az Ürmösy feljegyzéseiből kiderül. Mivel Craiovára nevezték ki, Bodor Lajos 1827-ben elhagyta a fővárost.

Josef Molajoni erőfeszítéseinek köszönhetően kezdett megvalósulni a katolikusok azon törekvése, hogy jól felkészült személyzettel, jobb iskolákat tartsanak fenn a fiúk és lányok részére egyaránt. A vikárius 1844-ben két házat is vásárolt a Sfânta Vineri külvárosban, a Vergului utcában (a későbbi Călărași-i út), egyiket egy leányintézet számára, a másikba püspöki reziden-ciáját költöztette volna Ciopleából. Terveit az 1847-es nagy tűzvész döntötte romba, amikor nemcsak ez a két épület égett le, hanem a Barátok temploma is, az összes kiegészítő épülettel együtt.

1847 fontos dátum a bukaresti magyarság történetében: ebben az évben nyomtatták ki itt az *első magyar ábécéskönyvet*. Tulajdonképpen egy kétnyelvű, magyar–német ábécéskönyvről van szó. A következő 100 évben, a kommunizmus koráig egyetlen magyar ábécéskönyv sem jelent meg

⁴⁷ Sebestyén Ede, i. m., 72. o.

Bukarestben. A tankönyv végén egy latin nyelvű *Modus Ministrandi Sacerdotibus* található, ami arra enged következtetni, hogy a könyvet katolikus pap állította össze, a kezdeményezés minden bizonnyal a Mojaloni püspöké volt.⁴⁸ Ez idő tájt Moldvában már forgalomban voltak magyar nyelvű tankönyvek; ugyanakkor, ahogy azt Netzhammer állítja, a püspök lelkileg kötődött a magyarokhoz. 1847-ben, az utódjának hátrahagyott útmutatásban is megemlíti Bogdánfi Ambrus (Ambrosius) plébánost, „a Barátok jó papját”, szolgáját és szakácsát, Jánost és mindenekelőtt kálvinista szabóját, Veszprémit (Vesprimi), aki nagyon ügyesen szabta a keleti ruhákat; a püspök keleti ruhás portréja Rómában található.

Angelo Parsi püspök 1847 novemberében érkezett Bukarestbe; újraépítette a Călărași úti épületeket, még szabályzatot is összeállított az 1848 szeptemberében megnyitott lányiskola számára. A tanterv szerint naponta tartottak ingyenes német (fél óra) és magyar (két és fél óra) leckéket, ezenkívül számtant, földrajzot és történelmet tanítottak. A francia kurzusokért fizetni kellett. Nyolcadik évüket betöltött, katolikus vallású, magyar és német leányokat vettek föl az iskolába. 1848 szeptemberében 30 tanulóval indultak. 1850-ben a püspök Magyarországról 100–100 darab német és magyar nyelvű katekizmust és 50–50 darab magyar és német ábécéskönyvet, valamint 300, különféle nyelvű imakönyvet kapott.⁴⁹

Parsit tartják a bukaresti katolikus iskola igazi megalapítójának, és további eredményei valóban dicséretre méltóak.

Az évtizedek során nem kevés magyar pap és tanító élt Bukarestben, ám ez nem jelentette egyértelműen, hogy hitoktatás vagy misézés magyar nyelven

Magyar–német ábécékönyv (1847)

történt volna. Úgy tűnik, egy időben, 1852 után az erdélyi magyar papok kéthetente egyszer misézhettek; kötelességük volt románul is tudni. A számunkra hozzáférhető dokumentumok szerint csak szórványosan volt magyar és német nyelvű tanítás a Barátok temploma melletti vasárnapi iskolában. 1865-ben az iskolának két osztályban 45 tanulója volt: 17 német és osztrák tanuló, valamint 27 magyar és egy román; a tanterv a katekizmusból, német és magyar nyelvű írás-olvasásból, valamint számtanból és rajzból állt.⁵⁰

A bukaresti magyar katolikusoknak, habár mindig többen voltak, mint a reformátusok, sohasem volt külön eklézsiájuk, a templomot más hívők is látogatták, más nemzetiségű külföldiek, és nincsenek információink arról, hogy milyen nyelven folytak a misék.

A XIX. század első felében, Sükei lelkipásztorsága alatt, az egyszerű mestereken, kereskedőkön, árusokon, papokon és tanítókon kívül több magyar orvos, gyógyszerész, építész, mérnök, művész, fényképész és zenész is letelepedett ideiglenesen vagy véglegesen Bukarestben és a vidéki román városokban. A bukaresti magyarok tevékenységéhez egy bankalapítás is köthető. 1848-ban független vállalkozásként jegyezték be egy vegyes, osztrák, magyar, német és francia tőkéjű bankot; ez a bank később Marmorosch-Blank bankként válik ismertté. Volt magyar, aki csak átutazott Bukaresten, a székely Körösi Csoma Sándor, a tibetológia megalapítója, 1819. december 1. és 1820. január 1. között, keleti útja elején egy hónapig tartózkodott itt.

A felsőfokú végzettségű szakemberek, a nagykereskedők és idegen gyárosok is fontos szerepet játszottak a század folyamán a Román Fejedelemségek gazdasági, ipari és urbanisztikai fejlődésében. Nekik köszönhetően jött létre az orvosi és műszaki tanítás, kezdetben magán-, később a felsőoktatási szinten, és ők virágoztatták fel a művészeteket is. Hozzájárultak a városháza működéséhez, kórházakat vezettek, gyógyszerárakat nyitottak, épületeket, utakat, vasutat terveztek és építettek, kataszteri felméréseket végeztek. Habár szinte soha sem említik magyar eredetüket, néhányan díszhelyet érdemelnének a román kultúra vagy tudomány úttörőiként.

Jelen kiadás összeállításánál talán a legnagyobb akadályba a magyar származású építészek és mérnökök azonosítása ütközött. A magyar forrásokban maga az *építész* szó is többértelmű: jelenthetett építészmérnököt, műépítészt és építészmestert is. Másrészt a román műépítészek státusa évtizedekig eléggé bizonytalan volt, sokszor összetévesztették őket az építészmérnökkel vagy a vállalkozókkal. 1870 körül Veress Sándor mérnök szerint csak kétféle mérnök

⁴⁸ A. B. C. vagy betűtforgató 's olvasó könyvecske. A. B. C. oder Buchstaben- und Lesebüchlein zum Gebrauche der hiesigen Schule, Bukarest, Kopainig József betűivel, 1847.

⁴⁹ Raymund Netzhammer: *Reședința episcopală*, i. m., 32–33., 41., 46. o. és köv.; – Iosif Gabor: *Școlile romano-catolice din București*. In *Pro Memoria*, 7. sz., 2008, 198. o.

⁵⁰ Bukaresti Városi Levéltár. A bukaresti római katolikus érsekség fondja, 217/1865 dosszié.

létezett: a földmérnök és a vállalkozó. Koós lelkipásztor egyaránt *építőnek* nevezte Enderlét, Streitfördert vagy Dávid Mihályt. Dávid Mihály minden kétséget kizáróan egyszerű építésmester volt, aki az Egyetem építése során gazdagodott meg; a Cișmigiu-kert nyugati részében egy emeletes házat is sikerült felhúznia, ám néhány év múlva, 1867-ben szegényen halt meg. A magyar forrásokban még a két világháború közt sem használták a műépítész kifejezést, Nagy Sándor lelkész mérnökként emlegeti Katona József műépítést, akivel évekig együtt dolgozott.

A korabeli román műépítésszek hallgatnak magyar kollégáikról. 1900-ban Cristofi Cerchez építész bevallja, anélkül, hogy neveket is említene, hogy tud létezésükről, ám a román kulturális élet több személyisége ellenségesen viszonyult a külföldi műépítésszekhez. Orăscu az arroganciájukat róttá föl, Dimitrie Papazoglu mérnökökre és műépítésszekre utal, „ezek a zsidók, akik haszontalanul dézsmálják az ország pénzeszsákját”, míg Nicolae Iorga azt kifogásolja, hogy a külföldi műépítésszek, akik „az osztrák–magyar épületekhez szoktak, így tönkretéve a kerteket, és földig rombolva a bojárok és külvárosiak szép verandás házait...”⁵¹. Mindenesetre a románoknak így is nagy szükségük volt műépítésszekre. Az első román műépítészeti iskola bukaresti megalapításáig, 1897-ig, szakirányú tanulmányaikat csak külföldön folytathatták, és csak fokozatosan vették át az idegenek helyét. Az ellenérzések még a két világháború közt sem szűntek; 1935-ben a Román Műépítésszek Társasága arra kérte a Munkaügyi Minisztériumot, hogy utasítsa ki a külföldi műépítésszeket, akik „a román állampolgárok kárára tevékenykednek...”⁵²

A *Fresca arhitecților* (Műépítésszek freskója) szerzője, Toma T. Socolescu csak négy magyar műépítést talált, ezeket is vidéken, és nemzetiségükre nem tért ki: Kertész István (Ștefan Kertes Emilian) (1819–1899), a jászvárosi Mihăileană Akadémia rajz- és ábrázoló geometria tanára, Horváth István (Ștefan Horvath), akit 1849-ben Focșani város főépítészeként neveztek ki, Trefner András (Andraș), akit 1850-ben Bákóba és Varga János, akit Ploiești-be neveztek ki. Más forrásokban még találtunk pár vidéki műépítést: Andrei Rosnait (Rozsnyai Endre?) 1831-ben nevezték ki, valamint Bisztrai Györgyöt (Georg Bistrai) és Barkó Pált, aki 1863-ban Szinaján volt.

Sajnos Vasile Panopol 1954-ben írt művét (*Cercetări de arhivă asupra activității arhitecților din Moldova și Muntenia 1840–60*/Levéltári kutatások a moldvai és munténiai műépítésszek tevékenységéről 1840–60), amely kéziratban maradt meg, nem sikerült megtalálnunk.

⁵¹ Dimitrie Papalogzu: *Istoria fondării orașului București, capitala Regatului Român ...*, București, 2000, 267. o.; – N. Iorga: *Istoria Bucureștilor*, București, Editura Vremea, 2008, 262. o.

⁵² Gabriela Tabacu: *Revista Arhitectura. Studiu monografic și Indici 1906–1944*, II., bővített kiadás, Bukarest, Humanitas, 2008, 60. o. és köv.

Varga János építész tevékenységéről maradt fent a legtöbb adat. Kecskeméti származású, és Pitești város főépítésze volt 1850–1859 között. A gazdag kocsigyártó, Szöllősy József lányát, Rózát vette el feleségül; újszülött lányukat a bukaresti református templomban keresztelték. 1859-ben az épp szerződés nélkül álló építész álláskereső hirdetést adott fel a *Românul* lapban (az 1859 március 7/19-i 27. számmal kezdődően). Kapcsolattartó személynek Szélesy Józsefet (Iosif Selesi), magyar kocsigyártót jelölte meg, aki a Vergului utca (Călărași út) 16. szám alatt lakott. Végül Ploiești-en talált állást; itt látta vendégül 1865-ben Koós Ferencet, aki templomépítő céllal indult pénzgyűjtő útra.

Az építész által említett Szélesy József sem volt akárci. 1863 és 1864 között szerepel a Vergu és Neguțători (Kereskedők) negyedben kiadott engedélyek igénylőinek listáján, azonban itt már kocsmárosként.⁵³ Ugyanezen a listán szerepel a német műépítész, Friedrich Scheller is. Egy Iosif Seleșu, kétségtelenül ugyanaz a személy, szerepel az 1866-os választási listán is, tehát már honosított.

Bukarestben is találtunk néhány magyar műépítést: Ullai, akit Veress is említ, és Tabai P. „műépítész és épületkivitelező”. Idegen gyökereit saját maga is megemlíti: „mintegy 15 éve ebben az országban létemtől” –, egy, az építőknak szánt tanácsokat tartalmazó cikkben: *Egy két szó az épületek biztonságáról* (Naționalul, 67. sz., 1858. július 31., 265. old.). Tabai neve abban a műépítész bizottságban is megjelenik, amely a Victoriei (Győzelmi) úti Constantin Vodă hánjának állapotát vizsgálta 1860-ban.

N. Iorga (198. old.), és Gh. Crutcescu (72. old) egyaránt megemlíti egy Ioji/Joja Weltz (Velț) nevű magyar kőművesmestert. A Ioji a magyar József név becézésének (Józsi) román fonetikus átírása, neki tehát magyarnak kellett lennie, legalább anyai ágon. Az 1838-as népszámláláskor német műépítésznek vallja magát; akkor 54 éves volt. A református templom anyakönyveiben Weltz József neve többször is szerepel keresztstülöként 1827–1828, 1830 és 1840-ben. Úgy tűnik, katolikus volt, és csak neje, Antal Mária volt magyar református. 1855-ben fia, Weltz Károly (Carol/Scarlat) keresztelte Mester Ede gyógyszerész gyermekét.

Tevékenységéről már 1819-ből maradtak fenn adatok, ekkor a jelenlegi Francia utcában található Szt. Demeter-templomot építtette újra. Ezt az epizódot említi a két fenti szerző is; az igazság az, hogy abban az időben egyetlen román műépítész sem létezett, ez a mesterség ismeretlen volt a románság számára. A belső festmények későbbiek, ezeket Szathmáry festette, akiről a *Marele dicționar*

⁵³ Állami Levéltár. Bukarest Municipium Polgármesteri Hivatala. Közigazgatási Hivatal, I, 83. Fond, 5. sz. dosszié, 1863/1865 (Situația patentarilor), 8., 9., 24., 58., 78., 79. lap; 8. sz. dosszié 1865/1867 (Liste electorale), 102. o.

geografic al României (Románia nagy földrajzi tára) (I. kötet, 717. old.) félrevezetően azt állítja, hogy „a román szépművészeti iskola tanítványa volt”. Ugyancsak Weltzhez fűződik a mărcuțai kendőgyár átalakítása örültekházává (1829) és a Colentinai Teiul Doamnei (A Nagyasszony Hársfája) templom építése (1833).

Weltz-nek civil jellegű munkái is voltak, például a Hanul lui Manuc (Manuc fogadója) átalakítása, Ion Odobescu tábornok és Hagi Theodoraky Vasile Lascăr utcai házainak felépítése. Hagi Theodoraky is műépítésként említi.

1847-ben Weltz tervezte és ugyancsak ő ügyelte fel a Călărași-i úti római-katolikus püspöki rezidencia építését. 1850-ben az építkezés kibővült a leányintézet, egy konyha és a titkári lakás építésével is. Ebben az évben Parsi püspök 25 000 lejjel tartozott Weltz-nek, amit a következő évben sikerül törlesztenie. Ebben a püspök segítségére volt Szócs Ferenc (Franz Szöts) szíjgyártó is, aki meghitelezte a fenti összeggel, később pedig, 1852-ben telekvásárlást is közvetített számára.

Műépítésként tartotta számon Netzhammer püspök, aki *Iosef Welz*-nek nevezi⁵⁴, és a bukaresti templomok enciklopédiájának (*Enciclopedia lăcașurilor de cult din București*) szerzői is.

Moritz von Ott de Bátorkeszi mérnök, a nemesi előnév alapján egy Esztergom melletti családból származik, de német volt. Oláhországba 1818-ban érkezett, és Josef Hartl bukaresti műépítésszel működött együtt, később Bukarest, Giurgiu (1832), Szörényvár (1833) és más városok tervrajzait készítette el. 1835-ben kérvényezte a honosítást.

A XIX. század első feléből egyetlen magyar földmérnök neve maradt fenn, a Kováts Andrásé (1763–1846); ő a református anyakönyvben szerepel.

Láthatóan és tagadhatatlan nyomokat hagytak maguk után a magyar orvosok.

Sokan kérdezhetik: miért is telepednének meg idegen orvosok Bukarestben?

Az anyagi lehetőségekért, amelyekkel egy népes, de felsőfokú orvosi oktatás nélküli és száználmas egészségügyi rendszerrel rendelkező város kecsegtetett. A román orvosi oktatás mindössze egy felcseriskolából állt, amelyet Kiseleff tábornok alapított a Filantropia Kórházban 1832-ben. Két további felcseriskolát, egy katonait és egy polgárit, 1841-ben, illetve 1842-ben alapított az orvos Nicoale Crețulescu. Egy bábaiskola is nyílt 1839-ben. A román fejedelemségekben praktizáló néhány román orvos mind külföldön végezte tanulmányait, egyikük, a moldvai Constantin Vârnăv éppenséggel Pesten, ahol 1836-ban doktorált, ahogy azt a Veress Endre által felfedezett és a Román–magyar bibliográfiában (*Bibliografia româno-ungară*, 2. kötet, 321. old.) közzétett dokumentum tanúsítja. 1833-ban az Oláh Fejedelemségben csak

⁵⁴ Raymund Netzhammer: *Reședința...*, i. m., 34., 46. o. és köv.

42 orvos volt, a szaklisták megőrizték (elrománosított) neveiket, illetve az évet, és a helyet, ahol diplomájukat szerezték. Bukarestben 27 orvos praktizált – azaz minden 2000 lakosra jutott egy –, nagyrészt külföldiek: görögök, németek vagy magyarok, pesti, bécsi, olasz vagy német diplomával.

Ahogy az a korabeli dokumentumokból kitűnik, nem minden praktizáló orvosnak volt felsőfokú szakvégtettsége; 1809-ben az Oláh Díván bizottságot jelölt ki az orvosi címek felülvizsgálására, amely megállapította, hogy 11-nek közülük nem volt megfelelő végzettsége. Erre az állapotra utalt sok malíciával Ürmösy is, mikor a sok gazdag német evangélikus láttán megjegyezte, hogy bárki, aki Szebenben megtanult borotválni, Oláhországban híres orvossá válhatott.

Név alapján több magyar orvos azonosítható a munténiai és moldvai szaklistákon⁵⁵. Egyikük Vásárhelyi Mózes Károly katonaorvos, neve többféle átírásban: *Vasarel*, *Vaşarheli*, *Vasarhely*, *Carol Vasarheli* szerepel. Tanulmányait Pesten végezte, és 1832-ben jött Bukarestbe Oláhország egyik első katonaorvosaként. Részt vállalt a református közösség tevékenységében, pénzzel támogatta Sükeit; 1834-től a templom főgondnoka. Más városokban, Brăilán, Craiován és Ploiești-en is dolgozott, Bukarestbe 1859-ben tért vissza, egy évvel később újránősült, egy olyan gazdag magyar nőt vett el feleségül, aki már alig tudott magyarul. Az orvost Ürmösy is említi – neki ajánlja naplóját –, de Koós is. Kleopátra, az első házasságából született egyik lánya, Lahovari ügyvédhez ment feleségül, az esküvőt pedig a Cantacuzino-házban tartották.

Egy Világ nevezetű másik magyar katonaorvos a bukaresti katonai kórházat vezette 1838-ban.

Havasalföldön néhány magyar állatorvos is praktizált, *marhadoktorok*, ahogy a román hivatalos iratok említik őket. A magyaroknak lehetőségük volt Bécsben vagy Pesten végezni tanulmányaikat. Pesten az orvosi karon már 1782-től létezett állatorvosi képzés. 1834-ben a román dokumentumok két, nevük után magyar állatorvost említenek: Ostoloșt (Asztalos), aki Kis-oláhországért és Argeș, Teleorman, Vlașca és Olt megyékért felelt, és Kișt (Kis), akihez a többi megye tartozott.

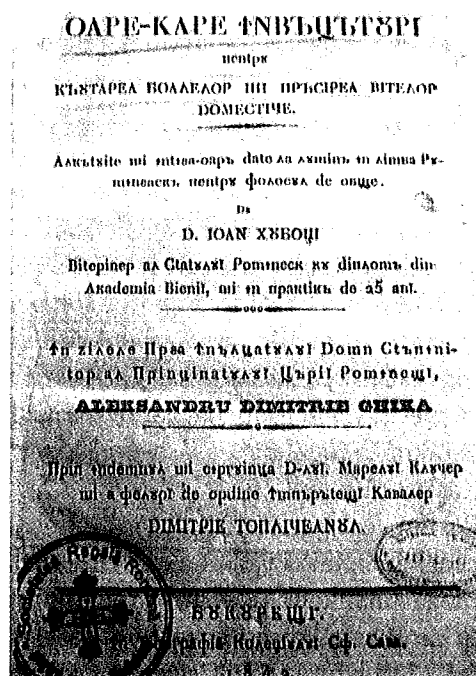
Több adatunk maradt fenn Hubossy János (Ioan Huboți) tevékenységéről, akit 1835-ben a református parókia anyakönyve is említ. Hubossy diplomáját Bécsben szerezte 1817-ben és 1833-ban érkezett Bukarestbe. 1841-ben a román hatóságok állami állatorvosnak nevezik ki. Egy évvel később megírja az *első román nyelvű állatorvosi könyvet*, *Oarecare învățătură pentru căutarea boalelor și prăsierea vitelor domestice* (Némely tanítások a házimarhák

⁵⁵ lásd még V. Gomoiu: *Din istoria medicinei și învățământului medical din România (înainte de 1870)*, Bukarest, 1923, 255. o. és köv.

betegségeinek gondozására és szaporításukra) címmel, 98 oldalon. A román állatgyógyászat történései megállapították, hogy a könyv „hatatatlan oldalakat írt a román állatgyógyászat történetében”⁵⁶, ám nem tértek ki Hubossy (Huboți) vagy akár Lukács Farkas osztrák állampolgárságára, illetve magyar nemzetiségére.

A másik nagyra értékelt, a román orvostörténetben úttörő szerepet játszó magyar orvos Lukács Farkas (1806–1890) sebész. A román forrásokban neve többféle változatban is megjelenik: Wolfgang Lucaci (Wolfgang a magyar Farkas keresztnév német megfelelője), vagy Wolfgang Sukaci (itt valószínű nyomdahibáról van szó). Marsillac 1877-es útikönyvében, de Th. Bauer 1882-es Bukaresti Kalauzában (Călăuza Bucureștilor) is Wolfgang Lucasként, illetve W. Lucaci-ként jelenik meg, Știrbei Vodă utca 12. sz. alatti lakcímmel.

Lukács Farkast 1835-ben hívta az országba egy román bojár, hogy állatgyógyászati iskolát szervezzon, az iskolaalapításra azonban csak később, 1861-ben került sor.⁵⁷ Időközben Ploiești-en volt orvos (1842–1845), a román állam fő állatorvosa (1853-tól), tanított Pantelimonon, az 1852-ben alapított Nemzeti Mezőgazdasági Iskolában, a katonai felcseriskolában és a Nemzeti Orvosi és Gyógyszerészeti Iskolában (amelyet 1857-ben alapítottak). Ő volt az első, aki állatgyógyászati kurzust tartott, és 1855-ben kiadott egy román nyelvű könyvet az állatbetegségekről (*Manual de epidemicele boale ale dobitoacelor* – Kézikönyv a barmok járványos betegségeiről). 1860-ban szerkesztett lapjában Koós két ízben is bemutatta pantelimoni iskolai tevékenységét; az orvos tagja volt a református egyházközség presbiteri tanácsának is.

Dr. Hubossy János állatorvosi szakkönyve (1842)

Lukács a bukaresti református közösség életében is szerepet vállalt, még Sükei lelkipásztorsága idején. 1843-ban elvette Enderle Paulinát, Carol Enderle műépítész nővérét, és 1844 és 1860 között öt gyermekét keresztelte a református templomban; a keresztszülők közt találjuk Michael Doctor gyógyszerészt, Costache Filipescut és Iorgu Vieroșanut. Az orvos családja elnémetesedett, halálát már az evangélikus egyháznál anyakönyvezték, feltüntetve az elhunyt református vallását. Az Enderle fivérek, az órásképező Iulius Enderle fiai, minden bizonnyal katolikusok voltak, hisz nem szerepelnek sem a református, sem az evangélikus egyházi anyakönyvekben. A feltételezést erősíti Constantin Simionescu és Nicolae Moroșanu azon kijelentése is, miszerint Lukács Farkast a katolikus Bellu temetőben helyezték örök nyugalomra. Az orvos leszármazottjainak elnémetesedésére utalt Koós is, aki szerint a családban németül beszéltek, és a gyermekek már nem tudtak magyarul.

Vásárhelyi és Lukács fontos szerepet játszottak a borszéki borvízkúra népszerűsítésében, hozzájárultak ahhoz, hogy jelentősen megnőtt a híres székelyföldi településen nyaraló román bojárak száma. 1842-ben megjelent Bukarestben egy háromnyelvű (német, magyar és román), a zajzoni termálfürdőket népszerűsítő névtelen brosúra (*Regeln bei dem Gebrauch der kalten Bäder in Zaizon*).

A hivatalos román orvoslistákon további magyarok is találhatóak. A Havasalföld Fejedelemség 1836/1837-es, majd az 1838-as és 1840-es Évkönyvében szerepelnek: Sekeli (Székely Károly) – Muscel és Argeș megye orvosa, Ioab Sebeni/Sibineanu (Szebényi János), Ștefan Sobotlai (Szoboszlai István) – Muscel és Turnu megyében, Sigism. Bartok (Bartók Zsigmond), Samuel Kiș (Kis/Kisch), a Filantropia Kórház főorvosa, Ladislav Nagi (Nagy László), Francisc (Ferenc) Orsoni és mások.

A felsorolt orvosok közül a Nagyszeben melletti Mikeszászáról származó Szebényi János Pesten szerzett diplomát 1831-ben és 1832-ben érkezett a fejedelemségekbe; Giurgiuba és Vlașca megyébe nevezték ki orvosnak (1844), 1837-ben pedig elsőként adott ki könyvet román nyelven a nemi betegségekről.

A Pitești-en letelepedő Székely Károlyról emlékiratokban is megemlékeznek; mivel örökösök nélkül halt meg 1855-ben, egy házat és egy szőlőt hagyott a református közösségre.

Néhány orvos a református nyilvántartásokban is felbukkan: Barabás József sebész és szülész, 1839-ben esküdött, Márton Pált meg mint adományozót jegyzik. Borosnyói János Lukács elismert bukaresti orvos, és több éven keresztül a református egyházközség kurátora volt, Bécsben tanult és 1850-

⁵⁶ Constantin Simionescu és Nicolae Moroșanu: *Pagini din trecutul medicinei veterinare românești*, Bukarest, Ceres Kiadó, 1984, 123. o.

⁵⁷ Lásd még Samuil Izsák: *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*. Bukarest, Editura Medicală 1956; - Constantin Simionescu és Nicolae Moroșanu, i. m., 128–131. o.

ben érkezett Bukarestbe. Valamivel korábban, 1846-ban jött Szebenből Iosif Brust, aki román nőt vett feleségül. Amint azt a Hivatalos Közlönyből megtudhatjuk (1860, 139 és 160. sz.), ő és Brust Albert 1860-ban kéri honosítását. G Costescu szerint a *botanikus* Brust magyar származású volt.

Több magyar orvos dolgozott Jászvásáron. A marosvásárhelyi származású Viola József Bécsben tanult; Sturdza fejedelem személyi orvosa volt, aki a moldvai kórházak megszervezésével is őt bízta meg. Ő volt *az első magyar, aki könyvet jelentetett meg a Regát területén*, pontosabban Jászvásáron, 1833-ban, azonban német nyelven (*Diätetik für einen Regenten*); a könyv nem maradt fenn.

Jászvásáron valóságos orvosi és gyógyszerészeti mozgalom indult, tagjai közt magyarokkal, Ábrahámfi Antallal és Szabó Józseffel. A jászvásári magyar orvosok az elsők között publikáltak román nyelvű szakirodalmat, Ábrahámfi 1834-ben az ásványvizekről. Szabó József (1803–1874) állította össze az első román farmakológiai munkát, Iacob Czihakkal; 1872-ben a Román Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta. A 2006-os enciklopédiai szótárban (*Dictionar enciclopedic*, VI. kötet) megemlíti Szabó Józsefet német nemzetiségűként, annak ellenére, hogy családneve az egyik leggyakoribb, köznévi eredetű magyar családnév.

Az 1848-as forradalom után nemcsak a bukaresti, de a vidéki magyar orvosok száma is megnőtt. Ketten közülük, Oroszhegyi Józsa és Fialla Lajos különleges szerepet játszottak, az előbbi a magyar nép viharos történelmében, utóbbi a román orvostudomány úttörőjeként. Vidéken, Craiován folytatott bakteriológiai kutatásokat Sárkány Sándor (Alexandru Sarcani), Jászvásáron dolgozott a kémikus és gyógyszerész Kónya Sámuel (1845–1940). Emlékiratokban említik 1860-ban Buzăuban dr. Eperjesit.

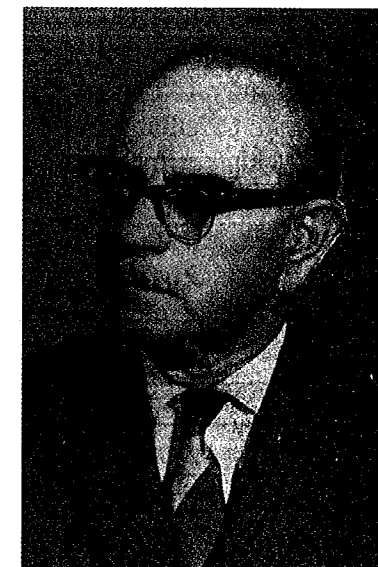
A román fejedelemségek minden nagyobb városban megtelepedett szakemberek külön kategóriáját alkották a gyógyszerészek. Név alapján többségük német/osztrák, részben azonban Pesten tanultak, 1841–1847 között Bukarestben tevékenykedett Franz Zeidner és Fr. Kessler, Râmnicu Vâlceán Iosef Eitel, Szörényváron Carol Bömches. Volt köztük néhány Bukarestben dolgozó magyar is, például Gardó Mihály, aki a bukaresti református egyház kurátora is volt. 1848-ban hagyta el a várost, hogy Slatinán telepedjen le; utódai 1873-ban adták el a gyógyszertertárát. A református anyakönyv szerint (1837) Sükei idejében élt Bukarestben Jékel Theophil is. Mester Ede (Eduard) (?–1880), Koós jó barátja, 1857-ben hagyja el Bukarestet, hogy Călărași-ra költözzön. Két fia ugyanott volt gyógyszerész; elemi iskoláikat Koós keze alatt a magyar iskolában kezdték. Több magyar gyógyszerész is letelepedett vidéki városokban: Emeric Haynal (Hajnal Imre) Botoșani-ban 1855-től; Kó-

nya Károly (Carol) Jászvásáron, 1866-tól; Mihail Keresztez (Keresztes Mihály) Pașcani-on 1872-től. 1870-ben Boroskay M. eladja buzăui gyógyszertárát. Carol Varo (Varró Károly) Roșiorii de Veden praktizált 1869-től, később Bukarestbe telepedett meg, szerepel az 1894-es és 1900-as évkönyvekben.

A művészettörténet is számon tart néhány magyar képzőművészt és zenészt, akik Bukarestben jártak, esetleg meg is telepedtek itt. Alkotásaikat ma is őrzi több fővárosi múzeum. A XIX. századi magyar művészek román vonatkozásait Árvay Árpád (1902–1985) kutatta, eredményeit az *Elődök példája*, román fordításban is megjelent kötetben tette közzé. Szathmáry Papp Károly regényes életrajzát is megírta (*Szél-sodorta falevél*, 1973), ez szintén megjelent román nyelven. A nagyváradi publicista, szerkesztő és laptulajdonos Árvay az Erdélyi Magyar Párt főtítkára volt, Észak-Erdély visszacsatolásakor magyar országgyűlési képviselő lett. 1944 után kétszer is bebörtönözték, hat évre, később kényszerlakhelyen élt, egész életében megfigyelte a Securitate, ahogy azt a szervezet archívumában fellelhető, fia által kikért dokumentumokból kitetszik. Jól tudott németül és latinul, alkalmá volt a kolozsvári és bukaresti archívumokban is kutatni; közléseiben azonban mindig nagyon óvatos maradt, és majdnem sohasem fedte fel forrásait. A kommunista időkben gyakorlatilag lehetetlen volt a levéltárak alapos kutatása, mivel létezett egy „speciális gyűjtemény”, amely nem volt a nyilvánosság számára hozzáférhető; ezenkívül az iratmásolási feltételek hiánya és a publikálás előtti cenzúra is korlátozta a lehetőségeket.

Az Árvay könyvében szereplő művészek nagy többségéről már sokat és sokan írtak, ellenben ritkán vagy egyáltalán nem említik magyar származásukat. A Bukaresthez köthető legfontosabb magyar festők: Barabás Miklós, Schoefft József Ágoston Tivadar, Chladek Antal, Szathmáry Pap Károly, Walenstein Károly és Rosenthal Dávid.

Mindannyian megjárták a Nyugatot, Pesten, Bécsben, olasz vagy német földön tanultak, több nyelven is beszéltek. Néhányukat Erdélyben gyógyuló román bojárok hívták meg Bukarestbe. A kor kedvező volt: a bojárok

Árvay Árpád

és a gazdagabb kereskedők, főleg azok, akik megjárták Nyugatot, vagy ott tanultak, egyre inkább megkedvelték a művészeteket, az irodalmat, a zenét. A francia nyelv fokozatosan kiszorította a szalonokból a görögöt, francia nyelvű lapok is megjelentek. A külföldi művészeket szívesen látták, és ez lehetővé tette számukra, hogy szépen keressenek.

A főúri körök egyik kedvence volt a fiatal Barabás Miklós. A kézdimárkosfalvi székely csodagyerek háromévesen kezdett iskolába járni, és hatévesen már fújta a latin igeragozást. Orvos, ügyvéd vagy pap lehetett volna, ha nem marad tizenhárom évesen anyagi háttér nélkül. Mivel ügyesen rajzolt, és pénzt is kapott érte, a festészet mesterségévé vált. Alig 16 éves, amikor magyar nemesek portrékat rendelnek tőle, 18 évesen már 250 forintot keresett. Elefántcsont miniatűröket, litográfiákat, freskókat is készített. Bécsi tanulmányait kénytelen volt félbeszakítani, de Barabás tisztában volt, hogy a tehetsége mellett diplomára is szüksége lesz, ha tekintélyre akar szert tenni művészkörökben. Ám mindehhez pénz kellett. Valószínű, hogy a marosvásárhelyi Szabó János, Bolyai Farkas arcképfestője számolhatott be neki a bukaresti jó kereseti lehetőségekről: Szabó még gyalog ment Bukarestbe 1815 körül; nagyjából másfél év alatt annyit keresett, hogy megengedhetett magának egy pesti és bécsi utazást is. A román bojárak is ajánlották Barabásnak Bukarestet: a város teli franciául beszélő, tehetős orosz tiszttel, akik arcképeket szeretnének. Még mielőtt útra kelt volna, pontra tette francia és olasz nyelvtudását, de tudott németül és románul is. Elegáns ruhatárra tett szert, a szebeni és kolozsvári úri körökben eltanulta a divatos öltözködést és viselkedést. Miután megismerkedett Iosif Raimondi bukaresti gyógyszerésszel, akinek a felesége szász nő volt, úgy döntött, szerencsét próbál Bukarestben. Egy német szabóval és egy ágrólszakadt, iratok nélküli tanítóval utazott, aki alig évi 100 forintot keresett, de hamarosan munkába állt egy orosz tiszt tisztiszolgájaként, és havi 7-8 aranyat tudott félretenni a szerencsejátékos tisztnek zsíros borraivalóinak köszönhetően.

Az ifjú Barabás elkerülte Manuc fogadóját, ahol általában a kliensekre vadászó művészek megszálltak; visszariasztotta az ottani piszok, egy tágas házat bérelt magának. A Raimondi család, melynek jó kapcsolatai voltak, beajánlotta a rendőrpáncsnoknak, Iancu Filipescunak, aki a maga során bevezette Pavel Kiseleff tábornok, Havasalföld és Moldva kormányzójának házába. Egy, a tábornok által adott bál során megismerte őt a város úri társasága, és számos megrendelést kapott, többek között a kormányzótól és az uralkodótól, Sztutól is, így 22 hónapos fővárosi tartózkodása alatt (1831 és 1833 között) 120 képet sikerült festenie. Más jellegű megrendelést kapott Ion Heliade-Rădulescutól, aki tervezett eposzának, (*Mihaiada*) illusztrálására kérte fel.

Barabás Miklós volt az *első magyar, aki említést tesz a bukaresti magyar szolgákról*, értesülései a Raimondi családtól származtak. A Raimondi lányok több nyelven is beszéltek: szüleik anyanyelvén, az olaszon és a németen kívül tudtak franciául, románul, görögül (a szalonok nyelve), és a szolgáktól, dajkáiktól magyarul is megtanultak. Barabás Miklós olyan főpappal is találkozott, aki hibátlan magyarsággal szavalta el neki Csokonai A Reményhez című versét.

Sok magyar szolgált Bukarestben, állítja a festő, sokkal keresettebbek voltak, mint a cigányok vagy a parasztok, és jól megfizették őket. A magyar szolgákhoz fűződő hosszabb kapcsolat odavezetett, hogy sok havasalföldi bojár a nyelvet is érteni kezdte. Nemcsak néhány bukaresti bojár tanult meg magyarul, hanem, Beke György szerint⁵⁸, jól elboldogult magyarul Vasile Alecsandri is, akinek birtokain sok csángó dolgozott; ezt bizonyítja több lábjegyzet kéziratain; Merszefalván (Mircești) még az első világháború után is sok magyar maradt. Voltak olyan bukaresti magyarok is, kiknek sikerült jobb társadalmi pozíciót elérniük, Barabás megismert egy szerencsés nőt, aki görög orvoshoz ment feleségül.

Barabás napi rendszerességgel feljegyezte mindent, így azok nevét is, akinek elkészítette a portréját, a kapott honoráriummal együtt; a legolcsóbb kép 5 aranyba, mintegy 650 liter bor árába került. A listát 1915-ben adták közzé Magyarországon, dokumentumértékű, hisz az 1830-as évek Bukarestjének teljes úri társasága szerepel rajta. Kevesebb mint két év alatt a fiatal festő egy kishivatalnok tizenkét évi keresetét, 700 birodalmi aranyat tett félre, így megengedhette magának, hogy külföldre utazzon. Ragyogó tehetsége, kivételes vizuális memóriája és hatalmas munkabírása révén később Pesten az egyik legnagyobb magyar festőként a Magyar Akadémia tagja lett.

Schoefft József Ágoston Tivadar (1809–1888) rövidebb ideig tartózkodott Bukarestben, azonban a Bukaresti Szépművészeti Múzeum őrzi néhány képét. Egy német származású festődinasztia tagja, amely a XVIII. században telepedett meg Pesten; apja a Magyar Akadémia tagja volt. Az ifjú Schoefft már 25 évesen híressé vált Széchenyi Istvánt nemzeti viseletben ábrázoló, kölönyomattal sokszorosított portréja révén. Mivel családja ellenezte házasságát egy vagyon nélküli tiszt lányával, úgy döntött, Bukarestben esküszik meg. Itt 1836-ban egy egyéni kiállítást nyitott a Szt. Száva Kollégiumban, amit a Curierul românesc lapban hirdetett meg; az újság őt, mint „A. Steft mázoló” említi. Ő volt az *első művész Bukarestben, aki a sajtóban reklámozta magát*: a hirdetés szerint képei megtekinthetők voltak lakásán, a Radu Vodă Kolostorban, ahol rendeléseket is felvett. Egy rövid jászvásári tartózkodás

⁵⁸ Beke György: *Föltöttük a havasok...*, i. m., 177. o.

után, nyugtalan és kalandvágyó természete még keletebbre hajtotta. Indiában meggazdagodott, Lahore (a mai Pakisztán) udvari festőjének nevezték ki; itt találkozott honfitársával, Kőrösi Csoma Sándorral, akinek elkészíti egyetlen hitelesnek tartott portróját. A sors sokfelé elvetette, Egyiptomba, Olaszországba, Ausztriába, az Egyesült Államokba, Mexikóba is járt. Londonban halt meg, szegénységben.

Ugyancsak Bukarestben, és szintén érzelmi okokból lelt egy évig menedéket valamikor 1845/1846 táján Bölöni Sikó Miklós festő is, akinek édesapja nem ismerte el házasságát egy szegény sorból származó lánnyal.

Wallenstein (Vella/Valstein/Valstain) Károly (Carol) (1795–1862?) festő életéről kevés konkrétumot tudunk, származását hol magyarnak, hol németnek, horvátnak vagy románnak tüntetik föl. Az unokája által közzétett⁵⁹ kusza és hibákkal tűzdelt életrajza szerint a mai Horvátország területén, Goszpicsban született, katolikus vallású volt, apja katonaorvos, családneve Vella, Wallensteinnak mostohaapját hívták. Pesti és bécsi tanulmányai befejeztével 1817-ben Craiovára utazott, ahol egyik nagynénje élt; itt 1821-ben elvett egy elég jómódú román lányt. 1832-ben Bukarestbe költözött, ahol a Szt. Száva Kollégium rajztanára volt 1850-ig.

Wallenstein középszerű festő maradt, de volt két később híressé vált tanítványa: a festő Theodor Aman és Al. Orăscu műépítész. Orăscunak ő tanította meg az építészet alapjait; tankönyvet is kiadott 1836-ban, *Rajz és építészeti elemek (Elemente de deseniu și de arhitectură)* címmel. Fia, Heinrich is műépítész lett.

A román művészet azonban más szempontból tartja Wallensteint úttörőnek. Ő szervezte meg 1834-ben az *első természettudományi és régiségmúzeumot*, amelynek 1860-ig volt vezetője. 1851-ben megnyitotta az *első képtárat* is a Sf. Sava Kollégium épületében, ahol a saját képei mellett kortársai munkáit is kiállította. Ez a kiállítás vált az Állami Pinakotéka, és a későbbi Szépművészeti Múzeum alapjává. 1857-ben bedolgozott a Bukarester Deutsche Zeitunghoz is, később Szathmáryval közösen nyomdát működtettek.

Honosítását 1847-ben kérte, a kérést 1859-ben megismételte. Kérésében nem tért ki nemzetiségére; amennyiben román lett volna, ahogy azt nem túl meggyőzően Maria Cojocărescu próbálta bebizonyítani,⁶⁰ mindenképp hivatkozott volna rá, hisz javára vált volna. A törvény szerint az állampolgárságot tíz vagy akár több év helyben élés után adták meg azoknak a külföldieknek, akik jómódú román nőt vettek feleségül. Wallenstein csak 1862-ben vált ál-

lampolgárrá, A. T. Lauriannal együtt. A bukaresti lakosság 1838-as népszámlálásakor megjelenik a festő neve is, románosított keresztnévvel: Scarlet Walenstein; németnek vallja magát, 40 éves és fogyatékos (púpos); mesterségét „mázolóprofesszor”, azaz rajztanárként jegyezték.

Nem sokkal Wallenstein után került Bukarestbe Chladek Antal (Anton) (1794?–1882) is, aki Torontál megyében, Nagybecskerek mellett született. Cseh származású családja pár száz évvel korábban menekült Magyarországra a huszita üldözések elől, állítja Koós Ferenc. Poliglott volt, mint a legtöbb Habsburg birodalombeli értelmiségi, de arról nincs információnk, hogy beszélt volna a cseh nyelvet; anyja mindenesetre magyar volt, Tyukossy Annának hívták, és Bukarestben magyar festőként tartották számon. Kortársa, Veress Sándor mérnök is annak tartotta. Pesten, Bécsben és Milánóban végzett tanulmányai után rajziskolát nyitott Pesten, mely nem lehetett valami jövedelmező, mert 1835-ben Bukarestbe költözött. Nem kizárt, hogy Barabás Miklós bukaresti meggazdagodásának a híre az éppen Pesten időző Szathmáryn keresztül Chladek fülébe is eljutott, hisz ők nemcsak ismerték egymást, hanem közös metszetek és könyvomatok készítésével tartották fenn magukat.

Ahogy Bukarestbe érkezett, Chladek egy kis műhelyt nyitott, ahol a román közösség igényei szerint, a jobb anyagi helyzet reményében ikonokat és freskókat kezdett festeni. Úgy tűnik, templomok festését is vállalta, Ploiești-en, Târgoviște-n és több bojári uradalmon. Belevágott a selyemhernyó-kereskedésbe is Cărmidari (Tégldvetők) negyedbeli (itt 1843-ban telepedett meg) szomszédjainak legnagyobb ámulatára.

Chladek tartotta a kapcsolatot a bukaresti magyarsággal, ezt bizonyítja a bukaresti Hunnia Olvasóegyletnek adományozott, Kazinczy Ferencet, a 100 éve született nyelvújítót ábrázoló olajfestménye⁶¹. A portré évtizedekig az egyet tulajdonában volt, jelenleg a Románia Nemzeti Művészeti Múzeumban őrzik.

Nevét gyakran említik a románok is, mivel a Podul Mogoșoaiei-en lévő műhelyében inaskodott Nicolae Grigorescu. Ő készítette Alecu és Ienăchiță Văcărescu portréit is. Ahogy sikerült egyre jobban érvényesülniük a Nyugaton tanult román festőknek, ő mind kevesebb megrendelést kapott, öregkorában rajzot tanított a Pitar Moș utcabeli Angolkisasszonyok Intézetében. Minden erőfeszítése ellenére egész életében anyagi gondokkal küzdött.

1854-ben másodszor is megözvegyült, és újránősült, ezúttal a ceremóniát ortodox templomban tartották. Nem tudjuk, hogy kért és kapott volna román állampolgárságot. A Román Akadémia Könyvtárának kéziratosztályán

⁵⁹ Pius Wallenstein: *Biografia și activitatea lui Carol Wallenstein de Vella...*, Pitești, 1908.

⁶⁰ Maria Cojocărescu: *Date referitoare la biografia lui Carol Valstein, primul muzeograf al Bucureștilor*, In *București. Materiale de istorie...*, 5. kötet, 1967, 284–293. o.

⁶¹ Árvay Árpád: *Bukaresti Petőfi Ház: Zalomit utca 6*. In *A Hét Évkönyve* 1978, 137. o.

örzik az utolsó házasságából származó családfáját, amely a bukaresti magyarok második generációs asszimilációjának iskolapéldája. Ebből a házasságából két gyermeke született, fia, Alexandru festő lett, lánya, Aristița egy Mihăiești-i földbirtokoshoz, Ionescuhoz ment feleségül, és három gyereket szült. Alice leánya Alexandru Bilciurescu ügyvéd neje lett, fiuk Alexandru Bilciurescu író, a Párizsban doktoráló jogtudós. Alice másik fia mikrobiológus és patológus, egyetemi tanár, Constantin Ionescu-Mihăiești (1883–1962) akadémikus. Az özvegyen maradt Aristița újránházasodott Grigore Duca szenátorral, újabb két gyermeket szült, egyikük bíró lett.

Diákok generációi csodálhatták a történelemkönyvekben Rosenthal C. Dávid (1820–1851) festményét, a *Forradalmi Romániát* (*România revoluționară*), azonban a festő etnikai származását és a negyvennyolcas mozgalmakhoz kötődő tragikus sorsát mindig elhallgatták. Pesti magyar zsidóként előbb szülővárosában, később Bécsben tanult. Itt ismerte meg festőtársát, I. D. Negulici-ot. Román társa forradalmi eszméi olyan nagy hatással voltak rá, hogy 1842-ben Bukarestben telepedett meg, áttért az ortodox vallásra, és nevét Constantin D. Rosenthalra változtatta. Megismerte a politikus C. A. Rosettit, kinek felesége, az angol Mary Grant állt modellt a Forradalmi Romániához. Mary Grant testvére, az angol konzulátus tisztviselője szintén román nőt vett el feleségül – Anica Racoviță Davila testvérét –, és róla neveztek el a bukaresti Grant hidat és negyedét.

Rosenthal közvetlenül is részt vett az 1848-as forradalomban, sora kívül megkapta a román állampolgárságot, de azt az osztrák konzulátus nem ismerte el. Ő alkotta az *első havasalföldi köztéri szobrot* is, amely a *Felszabadított Romániát* ábrázolta; gipszből készült, és az uralkodói palota udvarán állították fel 1848 nyarán, de nem sokkal felavatása után megsemmisítették. Több mint két évtizedre volt szükség, míg Bukarestben újra köztéri szobrot állítottak, Mihail Cantacuzino rendőrpáncsnok Karl Storck alkotta szobrát, amely ma is megcsodálható a Colțea Kórház udvarán. A Román Fejedelemségekben

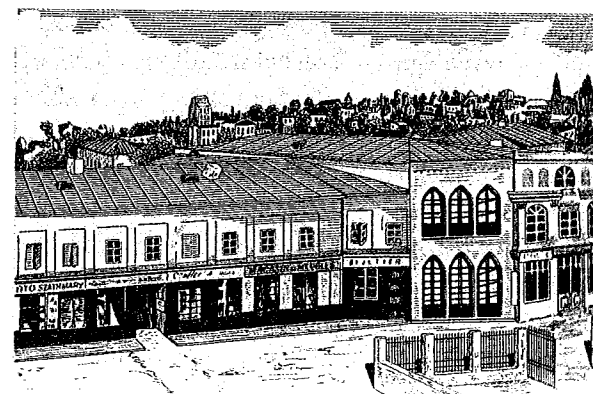
A forradalmi Románia. Festő: C. D. Rosenthal

elhunyt osztrák katonák emlékére emelt márvány emlékműről, amit csak az orvos Derblich említ, semmit sem tudni.

A forradalom leverése után Rosenthalnak több román társával együtt sikerült Párizsba emigrálnia. A Svájcban tartózkodó Rosetti hívta Erdélybe, hogy egy kiáltványt terjesszen és megszervezze a románok lázadását. Kezdetben visszautasította Rosettit, mivel nem beszélt folyékonyan románul, úgy vélte, nem a legmegfelelőbb személy egy ilyen veszélyes feladatra, és az osztrák hatóságok is üldözték már a forradalmárokat. Gyávasággal vádolták, így engedett Rosetti nyomásának, félelmei azonban rövidesen beigazolódtak. El sem ért Erdélybe, már Pesten elfogták és bebörtönözték. „A magyarok kínozták halálra... Azt hazudják a magyarok, hogy felakasztotta magát” oldotta meg halála rejtélyét Lucian Predescu (*Enciclopedia Cugetarea* 738. old.)

Abban az időben a legjobb magyar festő Bukarestben Szathmáry Papp Károly (Carol Pop de Szathmari) (1812–1887) volt. Pesten és Bécsben tanult, majd tanulmányútjai során végigjárta Németországot, Svájcot és Olaszországot. Kalandvágyó természete miatt egész életében sokat utazott, eljutott Sziberíáig és Kínáig. Saját beszámolója szerint 11 nyelven beszélt. Döntésében, hogy Bukarestbe költözzön, Barabás Miklós is befolyásolhatta, akit Szebenben ismert meg. Koós Ferenc azt állítja emlékirataiban, hogy Szathmáry 1840-ben a borszéki fürdőknél találkozott Bibescu vajdával (sic!), és az ő unszolására ment volna Bukarestbe 1843-ban, ahol végleg letelepedett. Nemcsak a jó kereseti lehetőség csalta ide, hanem a nagyváros keleti festőisége is. Miután bemutatta Alexandru Ghica fejedelemnek a dagerrotípia működését és megfestette híres Postakocsi című képét, udvari festőnek nevezték ki; később az udvari fényképész címet is megkapta, ezeket élete végéig megtartotta.

Szathmáry érdeme az *első művészi fotográfiák készítése Romániában*. A dagerrotípia szabadalmaztatása után alig négy évvel, már 1850-ben saját műhelyt nyitott, előbb a Német utcai Hanul Verdében (Zöld fogadóban), később a Podul Mogoșoaiei-en, a Bossel-ház földszintjén, a majdani Nemzeti Szín-

Casa Bossel in 1856 (desen după o fotografie).

A Bossel-ház Szathmáry fényképész műtermével (1850)

házzal szemben. 1864-től Szathmáry a francia, 1870-től pedig a bécsi fényképész társaság tagja.

Lakásán, a Biserica Enei utcában egy festőműhelyt is nyitott, ahol képeit a kirakatba állította ki. Ez addig Bukarestben példátlan volt. Szenvedélyes gyűjtő volt, eredeti Tiziano, Correggio, Dürer, Cranach stb. képeket birtokolt.

Szathmáry eredetisége és a románoktól eltérő művészetszemlélete révén tűnt ki. Az impozáns életművet hátrahagyó, rajzok, festmények, akvarellek százait alkotó festő, grafikus, fényképész, első háborús fotóriporter a románok nagyra értékelését a történelmük, életük, szokásaik, valamint viseletük iránt mutatott érdeklődésével nyerte el. Ő volt az első, aki lefényképezett egy román parasztot, de koronás főkről is készített képeket, az orosz cártól a török szultánig, neki köszönhető Cuza fejedelem portréja és feleségéé, Elenáé, divatos Malakoff-szoknyában.

Tevékenysége a művészetén túlra is kiterjedt. 1858-tól Wallensteinnal egy nyomda társtulajdonosa. Szathmáry nyomtatta ki a *La Roumanie pittoresque* című albumot. Litográfáló műhelyt is fenntartott, itt készítik el a román kormány rendelkezése a Román Fejedelemségek első modern, Szatmari Térkép néven ismert térképét, amelyet osztrák mérnökök állítottak össze; ezért, az 1860-as *Bukaresti Magyar Közlöny* szerint 12 000 aranyat kapott. Kiadója és tulajdonosa volt 1860–1861 között az *Ilustrațiunea* című hetilapnak; a szerkesztőség a Román Passzázsban volt. C. Sathmariként írt alá. A lapban semmilyen információ nem jelent meg a bukaresti magyarokról, egyetlen kivétel az 1861. évi 2. és 3. szám, melyekben esik szó Karácsonyi (Caracioni) Károlyról, „Havasalföld sóbányáinak mérnökéről”, kinek közzéteszik a román sóbányákban folytatott tevékenységét bemutató levelét. A mérnök nevét elrománosítva írták le, és nem tértek ki nemzetiségére.

Kapcsolatban állt generációja román művészeivel, köztük Eminescuval is (nem tudni azonban, hogy Rosenthalt ismerte vagy sem), és tevékeny részt vállalt a református közösség életében mind Sükei, mind Koós lelkipásztorsága alatt, ez utóbbi jó barátja volt. Anna Charlotte Böttgerrel kötött egyházi

Elena Cuza Szathmáry által készített portréja

esküvőjét is Koós celebrálta. Szathmárynak köszönhető barátja, Liszt Ferenc bukaresti látogatása is.

Szathmáry, a sokoldalú és lenyűgöző személyiség sajnos nem írta meg emlékiratait, habár tudott időt szakítani arra, hogy két regényt is írjon. Mindkét regénye történelmi tárgyú, és Pesten jelentek meg, 1858-ban, illetve 1871-ben. Kiadatlan levelezése csaknem teljesen megsemmisült a második világháború alatt.

Nemzetisége még ma is vita tárgya. Kortársa, az újságíró Marsillac „magyar eredetűnek” deklarálja lapjának, a *La Voix de la Roumanie* 1864. február 11. számában. A Dimitrie R. Rosetti összeállította 1894-es névmutató (*Dictionarul contimporanilor*) még csak meg sem említi. A két világháború közti időszakban fedezi fel újra George Oprescu művészetkritikus, és több könyvet szentel neki, Szathmáry akkora népszerűsége és hírnévre kezd szert tenni Romániában, hogy románnak nyilvánították. Maga Oprescu óvatos a festő nemzetiségét illetően. 1937-ben még úgy vélte, hogy Marsillac tévedett a művész magyar eredetét illetően, rövidesen azonban árnyalta véleményét, miszerint „elég nehéz állítani” a festő román eredetét. A magyar származást sem merte elfogadni, a korszak semmiképp sem kedvezett egy magyar érdemeinek elismerésére, így rendkívül diplomatikus módon azt írja, hogy Szathmáry „kozmpopolita” kultúrája, kapcsolatai, házassága, nyelve és gyakorlati érzelme alapján inkább német volt, ám hátrahagyott művei a románoké⁶². A kritikusok közül Oprescu ismerte talán a legjobban a művész életét és műveit, kutathatott a Szathmáry család hagyatékában is, beleértve az 1666-os nemesi oklevelet, amelyet Lipót császár adományozott „Nagy, alias Papp Dánielnek.” A festő ősei Szatmár vármegyéből származtak, innen ered nemesi előnevük is.

C. C. Giurescu történésznek kétsége sem volt eredetére vonatkozóan, „az erdélyi román Carol Popp de Szatmariként” emlegette. Időközben nagyon sokat írtak a „román” Szathmáryról, és 2012-ben, születésének 200. évfordulója alkalmából a Román Nemzeti Bank emlékérmét bocsátott ki, melynek hátlapján a festő két fényképét: az Egyetemet és a Suțu-palotát láthatjuk.

Bár a *Bukaresti Híradó* 1880. évi 18. számából kiderül, hogy megkapta a román állampolgárságot, és művei Románia nemzeti kincsévé váltak, magyar származása kétségen felül áll, ahogy azt az Akadémia kolozsvári fiókjának Történelmi Levéltárában található iratok is bizonyítják⁶³. Itt megtalálható a Szathmáry család 1930-ban Herepesi János által összeállított családfája is. Ez kissé eltér az Oprescu által közzétettől. A festő családja Péterfájáról származik (Ugocsa vármegye, a

⁶² George Oprescu: *Pictorii din familia Szathmáry*, /Tg. Neamț/, Tip. Instit. grafic din Sf. Mănăstire Neamțu, /1941/, 6. és 55–56. o.

⁶³ Árvay Árpád: *Elődök példája...*, i. m., 80. o.

mai Szlovákia területéről); a család két ágra szakadt, egyik ág a Papp nevet vette föl, több egyházi személy is lévén ezen az ágon, a festő nagyapja, Szathmáry Papp Zsigmond erdélyi református püspök volt 1760-ban. A családi hagyomány szerint az ifjú Károly a kolozsvári református kollégiumban tanult. Édesanyja, Vass Zsuzsanna (Suzana Wass) szintén magyar volt, szülei Vass Pál és Vécsei Julianna. Édesanyját 1857-ben Bukarestben, a Giulești-i úti kálvinista temetőben temették el, ahogy ez a bukaresti református templom anyakönyvében is olvasható (171. old., 24. bejegyzés, 1857. augusztus 15.): „kolosvári özvegy Szatmári Pap Dániel úrnő született Vass Susanna...”

Az I. Károly megkoronázása alkalmából készített rossz fényképei miatt Szathmáry kegyvesztett lett, mindenki által elfeledve halt meg 1887. június 3-án, a bukaresti evangélikus temetőbe temették, a család (felesége, Anna és fia, Károly) által a német Bukarester Tagblattban közzétett (1887. május 23./június 4., 8. évfolyam, 121. szám) gyászjelentő szerint; a román lapok említésre sem méltatták.

Alexandru C. Satmary sírja

Szathmáry Károly halotti bizonyítványa (1887)

1969-ben Árvay Árpád megtalálta sírhelyét (1539-es sorszám alatt). A sírt nyomasztó, hideg és szürke betonlap fődte, alatta nyugodott két német felesége (Anna Böttger és Elisa Hahn), illetve 1930-tól fia, Károly is.

A festőnek volt azonban egy harmadik felesége is, a szebeni származású Josephine Ritschel, aki a német evangélikus templom anyakönyve szerint 1857-ben, 34 évesen hunyt el; nem tudjuk, mikor vált el tőle. Egyetlen fia, Károly Sándor a negyedik, Anna Böttgerrel, egy jómódú drezdai családból származó nővel kötött házasságából származott, ugyancsak festő

lett, Alexandru Satmary néven ismerik; Ortansa Cuțescu színésznőt, Cecilia Storck-Cuțescu szobrásznő testvérét vette feleségül.

Az Árvay által leírtak után a több mint negyven évvel a sírnál tartott helyszíni szemle során több pontatlanságot állapítottunk meg. Az egyetlen létező sírhelyen díszes fődém fedí, amelyet Ortansa Satmary rendelt, a kőbe vésett román nyelvű felirat meg így kezdődik: „1871–1933. Itt nyugszik jó és szeretett édesanyjával, Annával a festő, Alexandru C. Satmary, báró Szathmáry Papp Károly fia, aki 1933. december 9. reggel távozott az örökkévalóságba...” Az Universul lapban megjelent gyászjelentő (1933. december 11., 50. évfolyam, 339. szám), valamint a következő napi nekrológból kitétszik, hogy az ifjabb Satmary Románia Csillaga parancsnoki fokozatának és Bene Merenti-érem első osztályának birtokosa volt. A Gyászmisét az Enei templomban Gala Galaction ismert ortodox pap és író celebrálta. Marad a tisztázatlan kérdés: hol nyugszik végül is Szathmáry Papp Károly, akit a sírfelirat nem említ?

1939-ben Ortansa Satmary a Román Akadémiának adományozott 106 apósa által szignált akvarellt.

Sajátos helyet foglal el a bukaresti magyar művészek között Zolnay Gyula (George Julian) (Bukarest, 1862. július 4. – 1949., New York), akit a magyar források nem említene. Apja, Zsolnay Ignác, a pécsi porcelángyár társtulajdonosa Bukarestbe költöztette vállalkozását. Itt vette el feleségül a bukaresti születésű Vagan (Vagány? Vágányi?) Carolinát. Fiuk, Gyula volt az első Bukarestben született magyar szobrász. Sok regáti magyar családhoz hasonlóan úgy tűnik, a családban nem beszéltek magyarul, és román iskolába járt: a Sf. Sava Kollégiumba, a Konzervatóriumba és a Szépművészeti Iskolába, ahol Theodor Amantól és Karl Storcktól tanult. 1886-ban már Bécsben tanult, és pécsi nagybátyjától kért anyagi támogatást; ekkor tanulhatott meg magyarul is. Hírnévre az Egyesült Államokban tett szert, ahová 1893-ban vándorolt ki, és négy év múlva állampolgár lett. Romániával tartotta a kapcsolatot, I. Károly király 1900-ban Bene Merenti-éremmel tüntette ki. Mária királyné 1926-os államokbeli látogatása alkalmából adott New York-i bálján is részt vett.

Neve szerepel pár külföldi enciklopédiában és a Román Akadémia által kiadott román szobrászok névtárában is (Dictionarul sculptorilor români, 2012, 2. kötet). A művészettörténész Adrian-Silvan Ionescu, aki életével és munkásságával foglalkozott, nem igazolja, hogy a Târgu Jiu-i vagy a craiovai Tudor Vladimirescu-szobor vagy Grigore Alexandrescu mellszobra tőle származna, ahogyan Barbu Brezianu állította.

A művészek közé sorolhatjuk a fényképészeket is. Szathmáry esetében, aki sokszínű művész, ez több mint nyilvánvaló. Nagyjából vele egy időben, a XIX. század második felében több híres külföldi, köztük számos magyar

fotográfus nyitott műhelyt Bukarestben. A legismertebb Mándy Ferenc (Franz) (1848–1910), aki egy időben Mándy J.-vel társulva tevékenykedett. Mándy Ferencnek köszönhető az 1866-ban épített bukaresti kálvinista templom fényképe. Műhelye a Victoriei út 21. szám alatt volt, szemben Szathmáry műhelyével, és 1878-ban királyi fényképésszé nevezték ki, később Erzsébet királyné személyi fényképésze lett. Ebben az időben vásárolt házat a Színház téren. 1900-ban azzal a Lónyai Istvánnal (Étienne) társult, aki később megalapította a Fotóművészek Szövetségét, és szaklapot is kiadott.

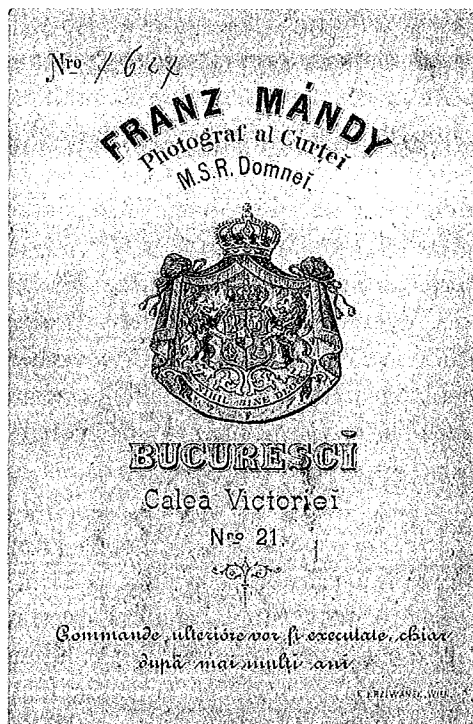
Szőllősy József fotográfus (1805–1884) tevékenységét a budai királyi nyomdánál kezdte, és Carcalechivel együtt jött Bukarestbe nyomdaalapítás céljából. Miután 1857-ben eladta a nyomdát, a német E. Graevevel közösen könyvesboltot (*Librăria Nouă*) nyitott a Victoriei út 40. szám alatti Brofft Hotel földszintjén. 1883-ban elnyerte a királyi fényképész titulust, akárcsak a már említett két honfitársa. Érdeemes megjegyezni, hogy a bécsi császári udvar fényképésze is egy magyar, Székely Kálmán volt.

Mándy Ferenc és Szőllősy munkásságát feleségeik folytatták.

Egy másik fényképész, Török József (Joseph) műhelye a Villacrosse Passzázsban volt. Pesky Ede (Eduard) (1835–1909) 1882-től tartózkodott Bukarestben, előszeretettel fotózta az épületeket.

Veress Sándor még megemlített néhány németes nevű fényképészt, akiket ő magyarnak tartott: Dusek (Duschek) – Szathmáry sógora, Bayer és Zipser.

Bukarestben több magyar, erdélyi vagy magyarországi zenész is megtelepedett.⁶⁴ Az elsők között érkeztek ide a Ruzitska testvérek, akik kevésbé voltak ismertek, legalábbis Ruzitska György, a kolozsvári Konzervatórium egykori igazgatója szerint. Őket Ipsilanti hívta az udvarba 1800 körül, később Ruzits-

Egy Mándy Ferenc által készített fénykép hátlapja

ka Ferenc Jászvásáron telepedett meg. Egy másik zenész, akit már a román zenetörténet is számon tart, Johann Andreas Wachmann zeneszerző és hegedűművész. Német származású, de Pesten született 1807-ben, Bukarestbe 1830-ban érkezett Temesvárról a Th. Müller operatársulat tagjaként. 1834-től az ének- és hangszeriskola igazgatója lett, ő fektette le a román hegedűtanítás alapjait, és ő jelentette meg az első román nyelvű zenei értekezletet is. Rendkívül termékeny volt, több mint száz operát, operettet és daljátékot írt, jó részük román ihletésű; ő a *Fejedelemségek egyesülési himnuszának* a szerzője. Az 1852-ben felavatott Nagyszínház *Zoe* című operettjével nyitott. Fia, Eduard Wachmann alapította 1868-ban az első szimfonikus zenekart Romániában.

Ugyancsak Magyarországon (a mai Szlovákia területén) született a német Eduard Hübsch, a katonai zenekar megszervezője, a Nemzeti Színház zenekarának vezetője (1880-tól), és ő írta a zenét (1881-ben) Vasile Alecsandri Királyi himnuszához is.

A románságot egyre jobban vonzották az addig ismeretlen, külföldiek által behozott szórakozások: a cirkuszi előadások, kabarék, a színház, az opera és az operett. Kezdetben, 1812–1816 között a Bródy Mátyás (Mathias) által a Slătineanu-házak környékén felállított diorámát bámulhata a közönség, 1828-ban az olasz Momolo színházat épített, ahol különféle külföldi társulatok léptek fel.

Több mint helyénvalónak bizonyult az orvos Vásárhelyi Károly Mózes kezdeményezése, aki kihasználva a nyári szünetet, Bukarestbe hozta Pály Elek énekest, a magyar opera megalapítóját; az orvos honfitársai érdeklődésére is számíthatott. Pály 22 tagú társulata 1840 nyarán kelt útra, és szörnyű körülmények között utazott: födetlen szekereken, a kellékeket és kosztümöket ládába zsúfolva.

A színházterem szánalmasan nézett ki, de ez volt az egyetlen operaelőadásra is alkalmas: falait deszkák borították, és facölöpök tartották az egyetlen sor páholyt. 300 férőhelyes volt, 15 padsorral, de állóhelyek is voltak. A világítást olajlámpákkal oldották meg. Ez volt az első alkalom, amikor egy bukaresti színpadon magyar szavak hangzottak el, az operatársulat előadásait ugyanis magyar, német és román nyelven tartotta. Bemutatták többek közt a *Normát* és a *Sevillai borbélyt*, de rövid román darabokat is. A havasalföldi uralkodónak ajánlották román táncokból és énekekből álló külön előadásukat, ebből az alkalomból írta meg Ion Heliade-Rădulescu Mezei ünnep (*Serbare câmpenească*) című színdarabját.

Néhány év múlva, 1846-ban, ugyancsak a Momolo-teremben tartotta három fellépését Liszt Ferenc. Bevonulása diadalmenethez hasonlított, négy gyönyörű hintóval és két párizsi koncertzongorával érkezett. Cleopatra Tru-

⁶⁴ Lásd még Árvay Árpád: *Elődök példája...*, i. m.; – Lakatos István és Gheorghe Merişescu: *Legături muzicale româno-maghiare de-a lungul veacurilor*, Kolozsvár, 1957.

beőkoi született Ghica hercegnő házában szállt meg, a ház ma is áll a Győzelem út 194. szám alatt. Hatalmas sikert aratott; a *Curierul românesc* és a *Vestitorul român* lap ódákat zengett róla, Iancu Văcărescu pedig verset ír hozzá. Az utolsó hangversenyt az uralkodó, Bibescu palotájában tartották. Liszt, akit Szathmáry is elkísért, Jászvásáron is tartott három koncertet, ahol már állt az új színház. A romániai látogatása után írta meg Román rapszodiáját, amelyet egy román óra ihletett. 1930-ban Bartók Béla fedezte fel a rapszódia kéziratát a weimari Liszt-múzeumban, a partitúra 1936-ban jelent meg.

Az 1848/49-es forradalmi megmozdulások majdnem egész Európát érintették. A magyar forradalom leverését követően indult el az egyik legnagyobb magyar kivándorlási hullám. A Törökországba menekülteknek az iszlámra való áttérés nyújtott volna nagyobb védelmet; ezt a tanácsot Bem tábornok is megfogadta. Mások inkább a Kárpátokon túli román vidékre vonultak vissza, elsősorban Erdély földrajzi közelsége miatt, stratégiai szempontból ezt a területet tartották legjobbnak a szabadságharc folytatása szempontjából. Az integráció a román társadalomba egyszerűbbnek tűnt, figyelembe véve a társadalom minden rétegében fellelhető nagyszámú külföldit és a vegyes házasságok gyakoriságát. Az osztrákellenes magyar emigráció, az oroszellenes lengyel emigráció, valamint Garibaldi és Mazzini aspirációi 1850–1860 között a Habsburg és az orosz birodalom gyengítésében érdekelt Franciaország támogatását élvezték.

1850-ben, nem sokkal a forradalom leverése után, az erdélyi református konzisztórium Dimény Józsefet nevezte ki a bukaresti hitközséghez. Dimény nem vett részt a forradalomban, de szimpatizánsa volt, és menedéket nyújtott a megtorlások elől menekülő honfitársainak. Ez elég kockázatos volt, mivel az osztrák ügynökök szoros megfigyelés alatt tartották, még a presbiteri gyűléseken is részt vettek. Egyik ilyen menekültet, Váradi Józsefet, aki a bukaresti paplakban rejtőzködött, el is fogták, Sepsiszentgyörgyre vitték, és 1854-ben kivégezték. Dimény sem úszta meg büntetlenül; bebörtönözték, és rövidesen meghalt a gyulafehérvári börtönben, de halála előtt még sikerült Koós Ferencnek, utódjának megüzennie, hogy nagyon ügyeljen, mert saját hívei is elárulhatják. Dimény azt gyanította, hogy őt Szöllősy József, a hitközség pénztárosa jelentette föl, aki megtagadta az elszámolást az egyház pénzügyi helyzetéről, úgyhogy előbb az osztrák konzulátusnak, később a kolozsvári főkonzisztóriumnak is közbe kellett lépnie, hogy az 1000 piaster visszaszolgáltatására kényszerítsék. A konfliktusnak csak 1857-ben, Koós idejében lett vége.

Dimény Józsefnek köszönhetően vásárolt a hitközség 15 hold területet a Giulești úton egy új temető létrehozatala céljából. Ezt a temetők elhelyezésé-

re vonatkozó román törvények megváltoztatása tette szükségessé; a temető a mai napig működik. 1853. január 16/4-én avatták, elsőként a pap egyik lányát temették ide. 1861-től kezdve 10,5 holdnyi területet bérbe adtak; amikor Bartalus 1889-ben megírta a hitközség történetét, a terület még mindig bérbe volt, és évi 120 frank jövedelmet hozott.

A bukaresti magyar bevándorlási hullám késve tetőzött, csak miután a forradalmárok visszatértek törökországi vagy európai vándorútjukról. Ekkor azonban olyan sokan találnak a helybeli lakosságnál menedékre, hogy 1852-ben a rendőrpáncsnak kötelezővé teszi az itt tartózkodó idegenek bejelentését; ez a rendelet még 1856-ban is életben volt. Az újonnan bevándorló magyarok között meglehetősen sok az értelmiségi: papok, tanítók, orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, műépítésszek vagy újságírók, akik csatlakoztak a már itt élőkhez, és alig pár év alatt virágzó kulturális és társasági életet hoztak létre, megteremtve egyúttal a magyar nyelvű sajtó létfeltételeit is. Sokan közülük közvetlenül is hozzájárultak Románia fejlődéséhez. Kirívó Udvarhelyi Karácsonyi Károly (Udvarhely, 1809–?) esete, aki bányamérnökként érkezett Bukarestbe 1852-ben, Barbu Știrbei fejedelem osztrák udvarhoz intézett felkérésére. 19 évig dolgozott román állami alkalmazottként a slánici, telegai, Ocnele Mari-i stb. sóbánya megszervezésénél, üzemeltetésénél, és egyúttal földtani méréseket is végzett. Minderről könyve is megjelent (Carol Karatșioni, *Istoricul salineloru din România*, București, 1870).

Neve gyakran előfordul korabeli román kiadványokban. Van, hogy magasztalják, például a *Naționalul*, *Ilustrațiunea* vagy a *Reforma*, máshol egyenesen rágalmazzák. A *Reforma* folyóirat (1863. évf., 14. sz.) őt idézi: „Sokat szenvedtem, rágalmaztak, szidalmaztak, kitámadtak, számos nehézséggel kellett megküzdennem, számos akadályt legyőznöm, de céлом sikerült elérnem; megtettem minden tőlem telhetőt fogadott testvéreimért, a románokért...”. Egy 1865-ös levelében Titu Maiorescu is megemlíti, hogy attól fél, a mérnök esetleg nem fizet vissza bizonyos kölcsönt a szüleinek. Itt nevét többféle helyesírással írta: Coraczony, Koratsoni, Coracioni, Koraczony.

Karácsonyi, mivel nem jogosult állami nyugdíjra, 1871-ben életjáradékot kért, azzal érvelvén, hogy vagyontalan, beteg, és képtelen családját fenntartani (betegesen félt a szegénységtől). Végző évként anyai ági román származását hozta fel: „bánsági román eredetű családba születtem...”. Ez a beadvány csak a támogatói által 1871-ben kiadott könyvben lelhető fel. Származására utaló kijelentése a körülmények nyomására született, csakis az egyébként kiérdemelt román állami nyugdíj reményében. A *Reforma* folyóirat (1863. évf. 24. szám) is úgy véli, az idegen származású, de románbarát mérnök mélt-

tó a román állam hálájára: „Habár idegen származású, Caracioni úr floromán érzelmeivel és pátriánknak nyújtott szolgálataival tagadhatatlanul méltóvá vált országunk hálájára, és teljességgel jogosult arra, hogy hazánk azon legyen, hogy román állampolgársággal ruházza őt fel.” A parlament mégis elutasította nyugdíjkeresét, úgyhogy végül felszámolta több mint 30 ezer lejes befektetéseit, és 1873-ban elhagyta Romániát, annak ellenére, hogy egy évtizeddel korábban még úgy hagyatkozott, hogy a slănici sóbánya, „szellem alkotása, életem fő műve” elé temessék.

Máskülönben egyáltalán nem volt szegény: mérnöki fizetése havi 2227 lej volt (egy állami alkalmazott orvos 800 lej kapott), és elég sok pénzt fektetett ingatlanokba. A kertész Pákozdi János házát is megvette a Cișmigiu déli felén, a Schitu Măgureanu utca 20. szám alatt, ahol Ianoș magyar báljait tartották. 1867-ben a Hunnia Egyesület is tőle bérelte székházát egy évre. Mikor elhagyta az országot, házát honfitársainak adta el, így előbb egy szabó (Nagy József), később egy kőműves lett a tulajdonos.

Karácsonyi életéről és tevékenységéről dr. Nicolae Leonăchescu mérnök, a termotechnika szakértője írt monográfiát, 2005-ben ő alapította meg a Carol Crăciun Sósövetséget; Slănic egyik utcája ma ezt a románosított nevet viseli. A Nagyrománia Párt képviselőjeként (három mandátumon keresztül), Leonăchescu Karácsonyit erőszakosan elmagyarosított románként állítja be, és mint megfogalmazza, célja helyreállítani az igazságot etnikai származásával kapcsolatban. Ennek érdekében fantaszta családnév-etimológiába bocsátkozik, önkényesen átkeresztelve őt Crăciunra, a Karácsonyi név román megfelelőjére, annak ellenére, hogy a mérnök román nevet soha nem használt, soha sem kért román állampolgárságot, és románnak sem vallotta soha magát, a fent említett beadvány lenne az egyetlen kivétel.

1854 és 1856 között a Román Fejedelemségek az Osztrák Monarchia protektorátusa alatt állottak, az itt szolgáló osztrák tiszteknek feladata volt a román közhangulat, valamint az osztrákokkal és oroszokkal szembeni magatartás megfigyelése is. Az egykori honvédeknek ez időben tanácsos volt az életüket is féltetni. Feltehetően nagy számban tartózkodtak itt osztrák tisztek, hogyha a román fejedelem egy palotát is rendelkezésükre bocsátott, hogy tiszti kaszinót rendezhessenek be. Bukarest legérdekesebb leírásai – amelyek utalnak a magyarokra és a román arisztokrácia klubjának helyet adó Török-házra – osztrák tisztek, Stefan Dietrich kapitány (1855), illetve Wilhelm Derblich katonai orvos (1857) tollából származnak. A magyarok nagy számát megemlíti az amerikai sebész, James Oscar Noyes is, aki szerint sok köztük a szolgaként vagy kocsisként alkalmazott egykori honvéd.

Ezeket a megfigyeléseket kiegészítik olyan reprezentatív bevándorlók, akik 1855–1860 között érkeztek: Koós Ferenc lelképásztor, Veress Sándor mérnök, Fialla Lajos és Oroszhegyi (Szabó) Józsa orvos. A XIX. század vége felé és a XX. század elején Kertész József tanító gyűjtötte össze és egészítette ki a negyvennyolcasok bukaresti írásait, könyve Kolozsváron jelent meg 1913-ban Tíz év a romániai magyar misszióban címmel.

Dietrich kapitány feljegyezte, hogy a fejedelemségek feltűnően gazdagok természeti kincsekben, még a mezítlábas cigány lányok is aranypénzekből készült nyakláncot hordanak. „Az Édenkert darabjai” lehetnének egy olyan „szorgos és bölcs kultúra” számára, mint Ausztria, a főváros „nagy értékű gyémánt a legkezdetlegesebb foglalatban”.

„Az öröm városa”⁶⁵ egy zajos hangyaboly volt, életteli, állandó jövés-menéssel, ahol az üzletek reggel 8-tól este 9–10-ig tartottak nyitva; az árusok nagyhangon kínálták portékáikat, az olasz kintornások éneke kavardott a hadsereg és a nemzeti gárda trombitáinak, sípjainak, dobjainak hangjával. A forgalom is sűrű, hajnaltól éjszakáig jártak a konflisok, a lóvasút szerelvényei, biciklik, fuvaros szekerek, de marhacsordák, kutya-falkák is. Derblich egy helyen megjegyzi, hogy az aranyújtásos úrikocsisok, akiket *szakállas moszkovitáknak* tartott mindenki, tulajdonképpen egytől egyig „tisza vérű” magyarok; a város maga a paradicsom volt ezeknek a kocsisoknak, jobban kerestek, mint egy minisztériumi tisztviselő.

A bukarestiekre, nációtól vagy társadalmi pozíciótól függetlenül, jellemző volt a csillapíthatatlan szórakozási kedv. A kerthelyiségekkel kiegészített vendéglők, kiskocsmák, kávézók éjjel után is tömve voltak törzsvendégekkel, és a tulajdonosok közt pár magyar is volt. Már Cuza idejében nagyra tartották a bukarestiek például Rașca (Hrtschka) Ignác kerttel övezett vendéglőjét. Körülbelül a mai Műépítészeti Egyetem helyén álló vendéglőt a város krémje látogatta: a német konyha remekeit és magyar borokat szolgáltak fel. Itt lépett fel évekig a híres Ludovic Wiest, de sok más neves külföldi zenész is. Habár Rașca 1880-ban meghalt, a *Rașca Terem* fennmaradt, csak a kerthelyiség tűnt el, helyét beépítették. A román források Rascát neve után csehnek könyvelik el, de Veress Sándor, miképp Le Cler is állítja, hogy magyar volt: „...ez a nagyszerű magyar, aki estéről estére ínycsiklandozó fogásokat és kitűnő zenét kínál a korzózóknak. Az úri közönség már kezd betérni. Rașca már most is az utazók gondviselője.”⁶⁶ Koós Ferenc is magyarnak tartotta, a nevét Ráskaynak írta, és megjegyyezte róla, hogy itt gazdagodott meg.

⁶⁵ Szójáték a város román neve, București és a román öröm – bucurie – szavak alaki hasonlósága alapján.

⁶⁶ G. Le Cler, *Moldo-Valahia. Ce a fost, ce este, ce-ar putea fi*, Iași, Institutul European, 2010, 50. o.

Az évtizedek során több magyar nyitott kocsmát és vendéglőt a főváros központjában, beleértve a Román Passzázst (Pasajul Român) is. Az 1879-es évkönyvben szerepel egy *Magyar Huszár* (*Hussard Unguresc*) nevű kocsmá a Szent Apostolok (Sf. Apostoli) utca 29. szám alatt, ennek tulajdonosa Ferentz Cish (Kiss Ferenc) volt, míg a Bálinth tiszteendő által szerkesztett 1901-es könyvben négy kocsmárost vagy vendéglőst említenek. A leggazdagabb, úgy tűnik, Ránzinger Ferdinánd volt, a magyar dalkör elnöke, aki a Schitu Măgureanu utca 27. szám alatt lakott.

Délutánonként az úri társaság kikocsizott a Fő útra; itt azonban szolidan öltözött utcalányokkal is találkozhatott az ember, az összezavarodott Veress szerint nem is lehet megkülönböztetni a „kéjhölgyeket a becsületestől”. A város könnyű erkölcsű nőit (12 évvel korábban törvényesítették a prostitúciót) több idegen utazó is megemlíti. Derblich följegyezte, hogy a nagyvilági férfiakat különösen vonzotta a kerthelyiségek léhasága, de az utcalányok amúgy is mindenütt árulták bájaikat, az utcán, vendéglőkben, szállodákban, úgyhogy teljes volt az „erkölcsi fertő”. A század vége felé a „bukaresti társadalom riasztó erkölcstelenségének” híre Viktória angol királynőig is eljutott, aki nagyon is aggódott emiatt, mikor értesült unokája, Mária Ferdinánd román herceggel kötött eljegyzéséről.

Esténként a Cișmigiu-kert, amelyet Wilhelm Meyer német tájépítész csapolt le és alakított ki, és amelyet hivatalosan 1853-ban adtak át, a legtar-
kább népeiséget vonzotta katonazenekart hallgatni, csónakázni, télen pedig korcsolyázni. Az is igaz, hogy nyaranta a tó kiszáradt, és „bűzlő pocsolává” változott. A Cișmigiuba elsősorban a középosztály járt, nem is annyira a séta, mint inkább a magakelletés miatt. Vasárnaponként a város iparosai és a cselédség gyűlt össze itt, ezért a tisztviselők és kereskedők ilyenkor kerülték a parkot. A magyar cselédek (ugyancsak vasárnaponként) a Szent György téren is összegyűltek, pár lépésre a Barátok templomától.

A Cișmigiu hangulata sokat romlott a XX. század elején, állítja Henri Stahl (1877–1942) író, gyorsíró. A park a szegénynegyedekből ideverődött „nagyhangú, hangosan röhögő cselédség paradicsomává” vált, „alpári viccekkel és a szerelem nevében lesújtó öklökkel”, a nők pedig „szörnyűséges tiritarka kartonszoknyákat hordanak”. A szolgák nem csak románok voltak, volt itt mindenféle náció; csak a nagyon kövér szakácsnőkről tűnt úgy, hogy „egyáltalán egyig mind magyarok”. Harsogott a cigánymuzsika, de a katonazene is⁶⁷.

A bukarestiek télen is kivehették részüket a szórakozásból: két színház, két lóversenypálya, egy állatkert és cirkusz állt rendelkezésükre; a kávézók és sörözők természetesen ilyenkor is tömve voltak. A fogatokat szánok váltották fel.

Veress tudta a választ, miért annyira vonzó ez a város az idegenek számára: „A munkát pedig megfizetik jobban, mint másutt, olcsó bor, olcsó hölgyek, kalandok, mulató helyek nagy bőségben vannak”.

Az idő múltával a város alaposan átalakult. A változás az osztrák megszállás alatt kezdődött és Károly király uralkodása alatt tetőzött. Városfejlesztés szempontjából Papazoglu is hasznosnak tartotta az osztrák megszállást: „a lakosság sok építészeti műfogást tanulhatott a mérnökeiktől; alattuk készült el a főváros első térképe és az egész ország topográfiai és földrajzi térképein is dolgoztak...” (*Istoria fondării...*, 243. o.). Ugyancsak az osztrákoknak köszönhető, hogy 1854-ben elkezdték megépíteni a Giurgiu–Predeal–Brassó táviróvonalat, Bukarestben táviróirodát nyitottak; távozásuk után a vonal közhasználatba került.

Az egyre nyugatiasabb városképet meghatározta a számtalan új palota és az impozáns középületek, új szállodák, vendéglők, kávézók, cukrászdák és üzletek, magánházak sokasága, melyek többsége I. Károly idejében épült. A király építkezési buzgalmát a kiábrándultság és szégyenérzet is okozhatta, amely akkor fogta el, amikor először meglátta a neki lakhelyül szánt bukaresti „fejedelmi palotát”. A király ugyanis nem tudta beazonosítani, kínos helyzetbe került, kísérője mutatta meg „az alacsony épületet, amely a testőrség szerény házára és egy cigánysátorra nézett, ami előtt disznók fetrengtek a sárban”⁶⁸.

Majdnem minden épületet külföldiek terveztek, franciák, osztrákok, németek vagy olaszok, de volt köztük néhány magyar is; a fő munkaerőt az építkezésekhez a sok, nagyon sok magyar biztosította. Az is igaz, hogy a paloták mellett még több évtizeden keresztül álltak a bojárrok túlcicomázott, hatalmas kertekkel, istállókkal és cselédlakásokkal övezett kúriái; ahogy azt Veress aprólékosan feljegyezte, ezek kivitelezése sok kívánnivalót hagyott maga után, a nyílászárókat rosszul szerelték be, a tetőket meg egyszerűen csak pléhvel fedték. Az építkezés rendkívül jövedelmező üzletággá vált, óriási volt a román szakképzett és képzetlen munkaerőhiány, így a mesteremberek majdnem kizárólag fizetett külföldiek voltak. Nemcsak a mestereket fizették meg jól, hanem az egyszerű cselédeket is; még az utolsó is kapott a teljes ellátás mellett legalább 3–6 dukát fizetést. A kereskedelmet rendkívül nyereségessé tette a külföldiek számára, hogy rájöttek, nincs elég műhely és gyár a bőséges nyersanyag feldolgozására, majdnem minden importáru.

A szép épületek dacára a luxus és nyomor közti ellentét még évtizedekig szembeötlő. A Cuza udvarába hivatali úton érkező francia Le Cler az ellenté-

⁶⁷ Henri, Stahl, *Bucureștii ce se duc*, 3. kiadás, Iași, 2002, 61. o. és köv.

⁶⁸ Hannah Pakula, *Ultima romantică. Viața reginei Maria a României*, 2. kiadás, Bukarest, Lider Kiadó, 2004, 88. o.

tek városa láttán így kiállt fel: „... mennyi luxus és mennyi nyomor... lélek-szomorító”; az okokra is rámutatott: „zűrzavar, pocsékolás, lopás, sikkasztás, káosz mindenütt...” Az utak továbbra is porosak vagy sárosak, az útburkolat, ahol egyáltalán létezik, szemmel láthatóan megy tönkre a nagy forgalomtól, egykettőre felütik fejüket a gödrök. Már a század elejétől hatalmas összegeket emésztett fel a város pénztárából az utak kövezése és javítása. Erre a vállalkozók számára nagy hasznót hozó, tulajdonképpen a mai napig tartó, szüntelen lázas tevékenységére tanú Bukarest város levéltára. Derblich megállapította, hogy „nincs sehol ilyen szánalmas kövezet, mint az örömök ezen városában”, ugyanakkor ez a kövezet Európa egyik legdrágábbika volt. Járdá egyáltalán nem volt, az elsőt 1867-ben építették.

A több ezer fogat, kocsi, de akár szekér városában a vállalkozó külföldiek nem is gyanított lehetőséghez jutottak, ugyanis senkinek a világon nem volt olyan szenvedélye a kocsikázás, mint a románoknak, állapította meg Veress Sándor. Nagy szükség volt a fogatokra, mondhatni nélkülözhetetlenek voltak: nemcsak a szórakozást szolgálták, hanem segítettek a mellékutcák porán vagy sarán átevíkelni, mivel más közszállítás abban az időben még nem is volt, hosszabb távolságokat csak így lehetett megtenni.

Ilyen körülmények között az egyik legjövedelmezőbb mesterséggé vált a kocsigyártás; kocsinak, szekérnek nemcsak Bukarestben volt piaca, a bojárrok, parasztok egyaránt vevők voltak. A bukaresti magyar bevándorló kocsigyártók jó híreről már Sükei idejéből képet alkothatunk, aki egy kocsigyártót hatalmazott fel, hogy elintézzé a formaságokat az eklézsia számára vásárolt telek ügyében. Veress szerint a magyar kocsigyártók, például Szöllősi József, a leggazdagabb bukaresti magyarok közé tartoztak, és ezt a mesterséget városszerte majdnem kizárólag magyarok űzték. Nevezetes személy volt valamivel később Nagy István kocsigyártó is, több éven keresztül a Magyar Társulat elnöke: kezdetben egyszerű fuvarozóként és kereskedőként járta Törökországot, majd az angol hadsereg beszállítója lett az orosz–török háborúban; presztízse vagyonával arányosan gyarapodott.

A román társadalomnak nagy szüksége volt kocsigyártókra. 1854 táján a román szekerek még kezdetlegesek, valóságos kínzóeszközök voltak, ahogy azt Marsillac írja: „egy trapéz alapú faláda, egy szeg, mindenféle vasalat nélkül, amit faékekkel helyettesítenek. Ezt a dobozt négy sokszögű kerékre rakják, és megtöltik szénával. A fényűzés a sok széna. A páciens leguggol a szénába, és a láda szélébe kapaszkodik; ekkor négy apró, csúf de fáradhatatlan lovacska rándítja meg a könnyű szekérkét, átzötykölve az út kövein, gödrein, az erdők rönkjein, a fából és nádból tákolt hidakon... Az első pillanatban elkábulsz, a fejed kóvályog, az egész tested egyensúly után kapkod; egy óra múlva

rettenetes ágyékfájás ér utol, beleid kavarognak; két óra után az inkvizíció kínzókamrái járnak a fejedben... de nem halsz meg azonnal...”⁶⁹. A Győzelem út (Calea Victoriei) is annyira rossz állapotban volt, hogy Fr. Daménak, bár a színházzal átellenben lakott, kocsit kellett hívnia, hogy el ne süllyedjen a Színház tér kátyúiban.

Habár az utca tengelyét rosszul alakították ki, és a keskeny részeknél néha járda nélkül maradt az úttest, a Podul Mogoșoaiei (melyet a függetlenségi háború után neveztek át Victoriei, azaz Győzelem útnak) lassan a főváros fő útőérévé vált. A század közepéig még csak alig pár mutatósabb bojárház épült ide (a Golescu-, Trubețkoi-, Romanit-, Lenș-, Meitani-házak), a Știrbei-palota, néhány fogadó (Filaret, Câmpeanu/Villacrosse), a Hugues Szálló és pár üzlet. 1839-től egy százsz kárpitos, Frederik Bossel is nyitott itt egy fogadót, majd egy báltermet, melyben színelőadásokat is tartottak.

A század második felétől a városkép látványosan megváltozott. A Podul Mogoșoaiei-en az apró Filaret fogadó helyére épült fel az osztrák A. Hefft által a milánói Scala mintájára tervezett Nagyszínház. A színház rendkívül sokba került: Le Cler szerint az árából hat színházat lehetett volna építeni.

Ez időben új szállodák, vendéglők, kávézók és cukrászdák tűnnek fel: Oteteleşanu, a Continental (az egykori Hugues Szálló helyén) híres francia konyhájával, Brofft, Capșa, Herdan (ez utóbb lett később a Boulevard Szálloda), Viena, Englitera, Hotel de France (mely az 1977-es földrendéskor dőlt össze). Egy adott pillanatban a királyi palota körül is négy, a későbbiekben lebontott hotel állt: az Imperial – amelynek az igazgatója a magyar Bonyhárdi –, a Manu, az Orient és a Metropol. A Victoriei úton állt a Monteoru-ház, a Királyi Palota, a Cantacuzino- és a Ghica-palota, de több intézmény – a Postapalota, az Egyetemi Alapítvány palotája, a rendőrség – épülete is, és néhány nagykövetség. Az 1874-es évkönyv szerint a Victoriei úton számtalan üzlet is volt, köztük 14 ékszer- és óraüzlet és három kristály- és porcelánkereskedés. Közvetlenül 1900 után újabb impozáns épületeket húztak fel: a Takarékpénztárat, a Hadsereg Palotáját és az Athénée Palace Hotelt. A Victoriei út szomszédságában épült a Román Atheneum is.

Pazar és nyüzsgő volt a Podul Mogoșoaiei, számtalan szórakozási lehetőséggel, a Nemzeti Színház környékén elsősorban az arisztokrácia számára, nemhiába írta Gh. Crutcescu, hogy „ez a Victoriei út leglényegesebb része”.

A Victoriei út pezsgő életéhez több magyar sorsa is kapcsolódik, üzleteket és műhelyeket, a XIX. század közepén pedig egy szállodát is nyitottak itt.

⁶⁹ Gh. Crutcescu, i. m., 91. o.

A Stadt-Pesth (Pest Város) Szálló Wilczek (Vilcek) nevéhez kötődik, aki Gh. Crutzescu szerint magyar zsidó régiségkereskedő volt; magyar források nem említik. A szálloda a Victoriei út 8. szám alatt állt, a Câmpineanu bojár által század elején épített fogadó helyén. Câmpineanu eredetileg a telekre egy hangverseny- és színháztermet akart építtetni, de az orosz hatóságok nem engedélyezték. A fogadót házasság révén a műépítész Xavier Villacrosse örökölte, 1849-től át is keresztelte a saját nevére. Luxusszállóvá akarta átalakítani. A fővárosban valós igény volt egy ilyen hotelre, és a helyszín is megfelelő lett volna: a Lipscani utca közelében, külföldi üzletekkel zsúfolt részen, (ahol – már 1846-tól – egy pesti magyar ékszerkereskedő is ügködött). Nem lévén elég tőkéje, Villacrosse Vilcekkel társult. 1854-ben Vilcek átvette a hotel építését, amelynek a Stadt-Pesth Hotel nevet adta. A hotel kilenc emeleti szobából állt, kávézóval és kerthelyiséggel a földszinten. A Podul Mogoșoaiei-en épült legelső szállodák egyike volt; fénykép sajnos nem maradt fenn róla. A több mint három évtizedes fennállása során nagy forgalmat lebonyolító lokál a magyarok és a németek kedvence volt. A vendégeket a kabaré műsora csalta be – itt káncánt is táncoltak –, és híresek voltak Vilcek szombati társasági báljai is. N. T. Orășanu 1856-ban említést tesz egy *Stadt-Pest teremről* a Villacrosse fogadóban; a francia műépítész egy évvel korábban hunyt el, elképzelhető, hogy a hotel új épülete még nem volt kész. 1890 februárjában tűzvész pusztította el a szálloda tetőzetét és első emeletét. Abban az időben az ügyvéd Villacrosse, a műépítész fia és nővére, Măldărescuné volt a hotel tulajdonosa, tudjuk meg a *La Liberté Roumaine* (1890, 32. szám) lapból. Az újjáépítési munkálatok során nagymértékben átalakították a környéket is, ekkor nyitották meg a Villacrosse-Macca üveggel fődött passzázt. A hotelt is átépítették Felix Xenopol tervei alapján.

1856-ban egy másik magyar, Antalffy Alajos (Alois) emeletes házat épített magának a Capșa-ház mellett, a földszinten rendezte be üzletét; a ház tervét honfitársa, a neve után szlovák Onderka Anton, Bukarest egyik leglelküsiismeretesebb szakembere készítette.

A Színház tér környékén nyitott fotográfusműhelyt több magyar is, köztük Szathmáry és később Mándy, aki idővel háztulajdonos is lett. A Szathmáry műhelyének is otthont adó Bossel-házba költözött a Francia utcából Szilágyi Lajos Lipót ékszerész, derült ki a *Le Courrier de Bucarest* lap egyik hirdetéséből (1856, 39. szám), ő Párizsból és Londonból hozatott árut, de hazai megrendelések is voltak.

A Bossel-ház szomszédságában, a 42. szám alatt volt Lázár Döme fogadója és kocsmája. Lázár Dimitrie Ghicának, a fejedelem fiának volt a szakácsa. A neve magyar forrásokban is fellelhető, például az 1860-as *Bukaresti Magyar Közlönyben*. A fogadó helyére először az Englitera Hotel, később a Vanic-ház,

majd a kommunista időkben – a *női Romarta* üzlet épült. Ugyanebben az épületben volt a Konzervatív Párt székhelye is, valamint a *Timpul* napilap szerkesztősége, ahol Mihai Eminescu is dolgozott.

A magyarok szerették, ha üzleteik lehetőleg a központi részen helyezkednek el, és ez a két világháború között sem változott: egy magyar a harmincas években nonstop vendéglőt nyitott a Victoriei úton, a híres Oteteleşeanu-kert mellett, Oteteleşeanu vendéglő néven.

A legkuszább története a Victoriei úton annak a három híres épületnek van, amelyeket állítólag egy Török nevű műépítész tervezett: a Török-háznak, a Román Passzázsnek és a Luvru üzletháznak. Eddig ilyen nevű műépítésznek még csak a létezését sem sikerült egyértelműen bizonyítani – hisz csak G. Costescu említi –, másfelől a román építészeti szaktörténelem sem tartja számon e három ház tervezőjét.

Az első épületet *Török-ház* néven ismerték; így említette a bukaresti francia és német sajtó, valamint néhány külföldi útleírás. Valószínűleg 1855-ben építették, Iancu Ghica háza helyén. Impozáns, háromszintes bérház volt, a Știrbei (1890 után Câmpineanu) utca és a Victoriei út kereszteződésében, a Színház téren. A román évkönyvekben a cím változó: Câmpineanu utca 2. vagy 59. szám, Victoriei út 35., 49. vagy 51. szám, Színház tér, stb. Az 1859–1860-as népszámlálás szerint Bukarestben csak 56 kétemeletes ház volt, pedig lakossága meghaladta a százhuszezret! 1855-ben a földszintet egy bútor-üzlet bérelte. 1856 vége felé két új, jó nevű bérő költözött be: a Román Klub és a lengyel Fialkovski cukrászdája. Az arisztokratáknak fenntartott Román Klub székhelye „egy szép lakrészben volt bérelve a színház mellett újonnan épített házban”. A klubot Dimitrie Ghica herceg (a fejedelem fia) avatta fel rendőrprefektusként, írta meg a *Le Courrier de Bucarest* 1856. nov. 21./dec. 3-i 93. száma; a klub elnökei közt ott találjuk Al. Orăscu műépítészt is. Derblich is megemlíti a Török-házat és benne az arisztokrata kaszinót: az épületet néhány más épülettel együtt „egy nagyszerűbb székvárosba illőnek” sorolja.

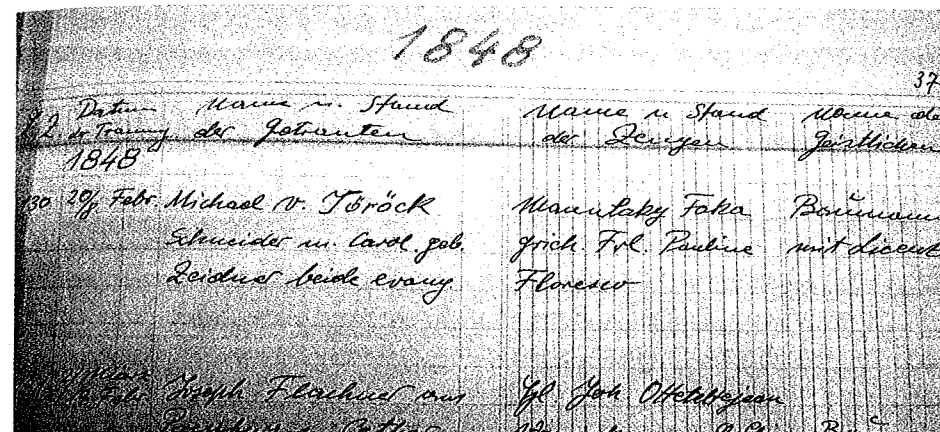
De a Török-ház igazi hírnevét *Fialkovski és társa „francia cukrászoknak”* köszönheti. A cukrászda korábban egy más helyen működött. Az első hír a *lakcímváltozásról*, egy „új, tökéletes párizsi fényűzéssel díszített létesítménybe” költözésről a *Vestitorul românesc* lapban (1856. december 19., 95. szám, 380. oldal) jelent meg. A kor számos beszámolójából kiderül, a cukrászda valóban rendkívül elegáns volt; az arisztokrácia minden tagja látogatta, politikustól íróig, újságírótól színészig, valósággal „intézmény” rangra emelve, ahogy azt Constantin Bacalbașa korabeli szemtanúként megállapította. Maga Mihai Eminescu is járt ide, különösen amikor a *Timpul* szerkesztősége épp az út túloldalán volt. Román, francia és német lapok álltak a vevők rendelkezésére,

és biliárdszalonn is volt. A cukrászda tulajdonosa haláláig, 1898-ig működött. 1901 tavaszán az író I. L. Caragiale nyit egy sörözőt ezen a helyen, melyet aztán pár hónap múlva nem messze, a Câmpineanu utca 4. szám alatt nyit újra Gambrinus néven.

Lassan a többi üzlethelyiség és lakrész is bérlőre talált. Török több hirdetést adott föl a napilapokban. 1857. szeptember 30-tól kezdve a *Secolul* lap több számában is hirdette saját reklámújságának a Török-házba költözését. Évtizedekig itt működött Grebert sörözője és Oswald kocsmája is.

Egy Török-házbeli lakrészben, az első emeleten élt és itt is halt meg Nicolae Filimon író, a közismert *Régi és új urak* (*Ciocoli vechi și noi*) című regény szerzője. Az 1861-es, *Egy szolgáló szenvedései* (*Nenorocirile unui slujnicar*) című elbeszélésében először jelennek meg magyarok román irodalmi mű szereplőként.

A Török-házban lakott a tulajdonos, Török Mihály is. Róla először az orvos C. D. Severeanu jegyezte le 1929-ben, hogy eredeti szakmája szerint szabó volt; az információt G. Crutescu csak átvette. A magyar református paplak és a német evangélikus eklézsia nyilvántartásaiban már több adatra bukkantunk a Török családról – apáról és fiáról. A brassói származású idősebb Török Mihály 1832-ben vette feleségül Makrai Sálomét, tehát valamikor a század elején születhetett. 1835-ben az osztrák konzulátus jóváhagyta a válási kérését, de mivel már gyermekei voltak, nem engedélyezték azt az egyházi hatóságok. Felesége kicsapongó életmóddal vádolta, és nem volt hajlandó kibékülni vele. 1842-ben még nem váltak el, időközben újabb gyermekeik születtek; a hat gyermekből négy korán elhalt. Mihály fiukat 1838. február 3-án keresztelték, a keresztszülőséget maga Sükei tiszteletes és felesége vállalta. Mikor később Sükeivel konfliktusba került, Török otthagyta a református hitközséget, és átállt a német evangélikusokhoz. Időközben, úgy látszik, kimondták a válást, mert 1848-ban *Michael V. Török Schneider* újránősült Carolina Zeidnerrel, ezt a házasságot már a német evangélikus egyháznál jegyezték be. Egyike volt tehát a korszakban oly ritka, magyar ajkú evangélikusoknak. Esküvői tanúi az ortodox Manolache Faca és Paulina Florescu bojárak voltak. A református közösség „elárulása” és a német, majd pedig a román asszimilálódás lehet a magyarázata, hogy két fontos, Törökkel kortárs forrás, a református pap Koós és az ugyancsak református Veress Sándor egyszerűen figyelmen kívül hagyta, és nem említi meg sem a jelentős magyar mesteremberek, sem a Romániában meggazdagodott magyarok közt, de nem szól sem vagyonának eredetéről, sem pedig a Török-ház építéséről. Csak felsorolják röviden a beolvadt magyar családok között.

Id. Török Mihály esküvőjének bejegyzése az evangélikus anyakönyvbe (1848)

A román források sem szólnak a szabó Törökről. Mégis, Hagi Theodoraky megemlíti egy valamilyen Carl, jó családból származó osztrák–magyar szabót, aki a bukaresti felső tízezernek dolgozott, de sem családnevére, sem vagyonára nem tér ki, még arra sem, hogy pontosabban mikor élt. Mégsem kizárt, hogy Török Mihályról van szó. A felkért keresztszülők vagy az 1848-as esküvői tanúk személye arra utal, hogy már 1838-tól jó hírnévnek örvendett. Az 1838-as egyházi regiszterekben, egy vasláda adományozása alkalmából Sükei Törököt uramozza, ami jómódú családra utal.

A ház kétséget kizáróan az övé volt. Az *Egyesült Fejedelemségek Közlönyében* (*Monitorul Principatelor Unite*, 1860. június 14., 139. szám), a Polgármesteri Hivatal Știrbei Vodă utca–Mogoșoaia út–Crețulescu kereszteződés szakasz útburkolatának feljavítására tett hirdetésében a neve mint háztulajdonos szerepel (*Toroc szabó úr*). Az 1866-os ideiglenes választólistán (de a végleges listán is) 820-as sorszám alatt megjelenik Michail Toroc, vagyis ezek szerint ekkorra már sikerrel honosított.⁷⁰

Ifj. Török Mihály (1838–1910) továbbra is a szülői házban lakott. Bizonyára rá utalt Veress Sándor, amikor azt írta, hogy vannak Bukarestben színmagyar származásúak, még a többé-kevésbé iskolázottak között is, akik mégsem tudnak egy kukkot sem magyarul. Az ifjabb Török hivatalnok volt egy könyvönél, ezt a kisleány, Michael 1871-es halálakor történt német evangélikus egyházi bejegyzés tanúsítja. Az 1882-es *Annuaire général de Roumanie* szerint Török Mihály háztulajdonos, a Városi Tanács tagja, lakcíme Színház tér 2. szám. 1883. november 5. és 1884. január 27. között a Fővárosi Polgármesteri Hivatal ideiglenes vezetőbizottságának elnöke. Az 1884-es helyhatósági választások alkalmából a liberális

⁷⁰ Románia Nemzeti Levéltár. Bukarest Muncipium Hivatala (Serviciul Municipiului București), PMB, Közigazgatási hivatal (Serviciul administrativ), I. kötet, 8/1865. dosszié, 100., 110. o.

párt egy 30 fős tanácsosi jelöltlistát állított, melyen mások mellett Török Michail is rajta volt. Egészen az 1989-es eseményekig *ő volt az egyetlen magyar, aki fontos beosztásban volt a bukaresti polgármesteri hivatalban.*

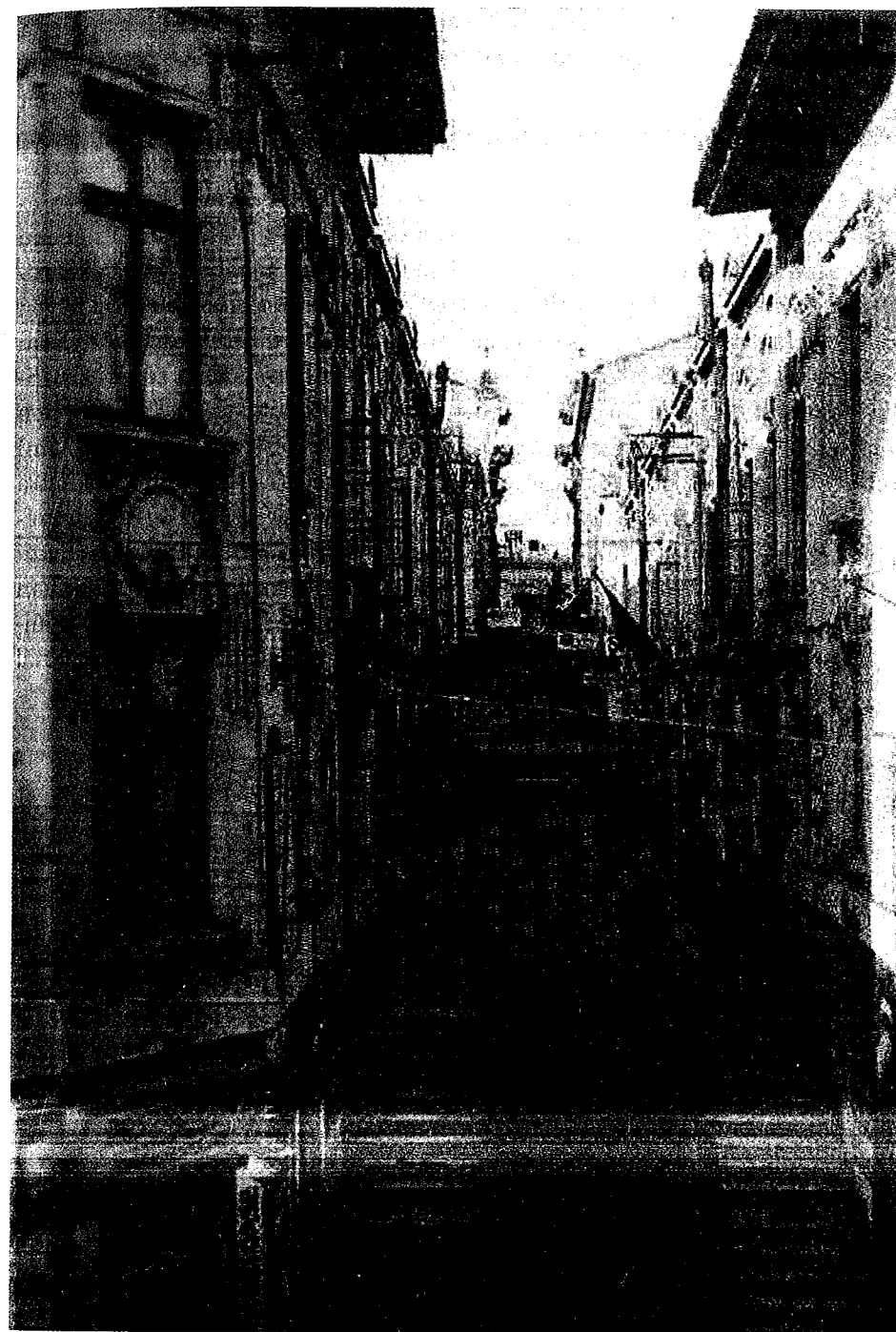
Az 1894-es évkönyvből megtudhatjuk, hogy Mișu Török a Victoriei út 49. szám alatti Királyi Klub tagja.

Halálát a német evangélikus templomnál 1910. május 13/26-án jegyezték be.

1906–1908-as években a Török-ház tetejéről vetítettek először mozgóképet. A Török-házakat 1936–37-ben bontották le, helyükre az *Adriatica* tömbje épült, ez a mai napig áll a Victoriei út 39/A szám alatt. A Török-ház több korabeli fényképen is feltűnik, egy képet Szathmáry is készített.

A *Török-ház* mellett, ugyancsak a Victoriei úton állt a *Román Passzázs* épülete, melyet állítólag ugyancsak Török műépítész tervezett. A *Românul* napilapba az 1859. június 18/30.-i, 72. számmal kezdődően Fr. Bossel által feltett hirdetésekben megtudjuk, hogy az átjáró eredeti neve *Román Bazár* volt. Egy Román (Bossel) Passzázs már létezett Bossel egy másik épületében, a Mogoșoaiei utca túloldalán, körülbelül a mai Victoria passzázs helyén. A hirdetéssel Bossel a kereskedőket akarta magához csálni, hogy üzlethelyiségeket béreljenek tőle, feltételként szabta az *eleganciát és luxust*. Bossel az új épület leírását is megadta, a „legnagyobb műépítészeti eleganciájú építmény, mindenütt üveggel fődve, aszfaltburkolattal, kitűnő esti kivilágítással”. A passzázs, folytatja Bossel, „valóságos ékköve fővárosunknak, és Párizs legnevezetesebb és legszebb átjáróival vetekedik”. Hamarosan nyolc lapszerkesztőség, néhány nyomda, kávézók, vendéglők és kisboltok rendezkednek be itt. Lakásokat is kialakítottak, itt lakott V. A. Urechia történész, és itt volt N. Grigorescu festőműhelye is. Kijárata volt a Nemzeti Színház hátához, és az alagsorban a Câmpineanu utca felől egy akvárium állt. Hamarosan az arisztokrácia sétányává és a bukaresti bohémek fő találkahelyévé vált. Egy 1895-ös tűzvész után átépítették; a javításkor lemondtak az üvegtetőről. Lebontása két ütemben zajlott, teljesen csak 1958-ban tűntették el. Másfél évszázad leforgása alatt több tucat, talán több száz író, újságíró, művész és történész írt a passzázsról, ám G. Costescu kivételével senki még csak meg sem említette Bukarest egyik leghíresebb üzletutcája tervezőjének nevét.

A Török nevű műépítész tervezte állítólag a bécsi Anker Biztosítóház székhelyét is, egy kétemeletes épületet a Victoriei út és Săindari utca kereszteződésénél. Nem tudjuk az építés évét, de a *Bukuresti Híradóban* megjelenő reklám szerint az Anker Biztosítóház a bukaresti működési engedélyét 1870. január elsejével kapta meg; az is igaz, hogy a cég már 1859-től hirdette magát a *Bukarester Intelligenzblattban*. 1890 után az Anker új székházat épített, a Victoriei úti épületbe egy hotel és a Luvru üzletház költözött; végül egy

A Victoriei úti Román Passzázs, melyet állítólag Török tervezett

tűzvész pusztította el. A helyére a Royal vendéglő és kávézó épült, jelenleg a Capitol Hotel és vendéglő található itt.

Ugyanannak a tervezőnek tulajdonítják a Február 11. Passzázs tervezését is, a Schitu Măgureanu utcában, a Cișmigiu bejáratánál lévő emelkedőn.

Ugyanilyen tisztázatlan pár épület és telek története a Király (Regală, később Aristide Briand) utcából. Ez az utca a Victoriei útra nyílik, a Câmpineanu utca meghosszabbításaként (mára már ez a szakasz is a Ion Câmpineanu utca része lett), a Brătianu (jelenleg Nicolae Bălcescu) sugárút felé. Valószínű, hogy ezeknek is magyar volt az építtetője, akit a románok Joje/Joji néven emlegettek, egy suszter, aki megszédte magát, és akiről Crutzescu gúnyosan jegyezte föl (192 old. és köv.): „Jön Joje a cipőkből kirázott apróval”. 1875-ben telkeket vásárolt Cornescu tábornoktól és Mazar Pasától (sir Stephen Bartlett Lakemann), ahová nemcsak az Union Szállót (Király utca 2. szám) építette fel, melyet később Stănescu Hotelnek kereszteltek át és ma az Astra biztosító székháza, hanem az utca legtöbb házát is. Az első feljegyzés Jozséről (Iosé/Joje) Constantin Bacalbașa szerint Fr. Damétól származik (*Bucureștii de altă dată*, 1987, 60. old.). Damé Bukaresről írt könyvében azonban nincs ilyen följegyzés, és az általa kiadott lapoknak mára csak hiányos gyűjteménye lelhető fel; Damé egy időben a C. A. Rosetti lapjánál, a *Românu*nál

A volt Király utca (Kövesdy József? házával)

volt szerkesztőségi titkár. Bacalbașa megemlíti az 1885-ben a Király utca 17. szám alatt, a *Joje Teremben* tartott találkozókat is.

Lehetetlen ma már beazonosítani a dúsgazdag Jojet, mivel magyar források nem említik. Hihetetlennek tűnik, hogy egy cipész ilyen mértékű anyagi beruházásokra legyen képes, pedig korábban a kárpitos Bossel hatalmas befektetésekkel húzott fel épületeket, és Török, a szabó is lenyűgöző, kétemeletes bérházat tudott magának építtetni. A házsor épületeinek tervezői sajnos ismeretlenek, de legtöbbször még a tulajdonosok is, kivétel a Kövesdy-ház és a 19. szám alatti háromszintes impozáns épület; ez utóbbi az F. Göbl családé volt és 1897-ben készült S. Schmuckerl tervei alapján.

Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy a Joje/Joji név a magyar József keresztnév becézése – mint Weltz József esetében –, azonosítására felmerül már pár lehetőség: Kövesdy József, Czapkay József vagy Stiefler József. Kövesdy három román forrásban szerepel. Az első 1868/70-ből, Radu Olteanu kronológiájában: az Akadémia utca 14. szám alatt, Iosif Kövejdí házában működött akkoriban a Mihai cel Mare Gimnázium. Ana Maria Covrig feljegyzéséből tudjuk, hogy 1874. szeptember 20-án Ioseph Kevesdy állította ki az adásvételi szerződést egy Enei utca 19. szám alatti házra, a festő Szathmáry felesége, Anna Charlotte (született Böttger) számára⁷¹. Az 1882-es évkönyv szerint Kövesdy a Király utca 6. szám alatti épület tulajdonosa. Az ügyvéd (?) Kövesdyt azonban magyar források nem említik, a román évkönyvekben sem szerepel mint ügyvéd (ezek azonban tele vannak hibákkal és hiányokkal). Veress szerint az ügyvédi szakma volt a legpénzesebb, de bevándorlók számára nagyon megnehezítették a joggyakorlatot.

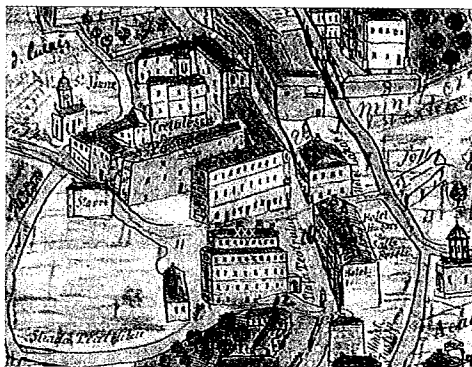
Van más elképzelés is. Akkoriban Bukarestben a magyar származású dr. Czapkay József volt az amerikai konzul, aki 1849-ben emigrált testvérével együtt; mindketten nagy karriert futottak be, és meg is gazdagodtak. Czapkay József vagyona hatalmas volt, egymillió dollárra becsülték, és természetesen bejáratos volt a román felső körökbe. A legjobb viszonyban állítólag Crețulescuval állt, aki jól beszélt angolul. Az angol származású Mazar Pasával is kapcsolatba kerülhetett, és meg is vásárolhatta tőle az említett telket. 1865 után közeli kapcsolatba került Koós tiszteletessel, ennek 1869-es távoztáig. Czapkay még pár évig konzulként Bukarestben maradt.

Az Union Szállóról is nagyon bizonytalanok az adatok. Talán 1867-ben húzták fel, de pár évre rá már átépítették; egy márványtermet is kialakítottak ünnepi összejövetelekre. Az új felavatást Fr. Damé folyóiratában, a *Roumanie politique, financier, commercial...*-ban hirdették, 1873. október 26./no-

⁷¹ Ana Maria Covrig, *Contribuții la deslușirea biografiei și la cunoașterea operei pictorului Carol Popp de Szathmáry*. In *Studii și cercetări de istoria artei*, 23. k., 1976, 94. o.

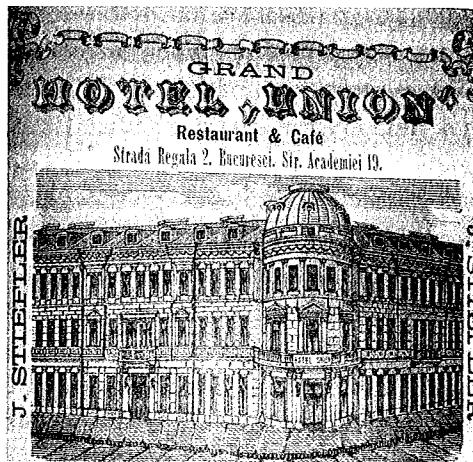
vember 30-tól. A hirdetés szerint, melyet Georges Rosetti, a Simion Hotel egykori fővállalkozója adott föl, a *Grand Hotel de l'Union új épülete az Akadémia utcában, szemben a Színház térrel*, 80 szobás volt, kávéházzal és vendéglővel. Ugyanaz a lapszám a *Boulevard Hotel* megnyitását is reklámozta.

Az évszámok pontos meghatározása nélkül, Stiefler József neve is köthető az Union és Regal hotelhez. Johann és Franz (a fiai?) mint szállodaigazgató és vállalkozó szerepel az évkönyvekben 1890 és 1893 között. Stiefler nevét magyar források nem említik; más adat nincs róla.

Papazoglu térképe a Török-házzal, a Lazăr Hoteltel és Joji épületeivel

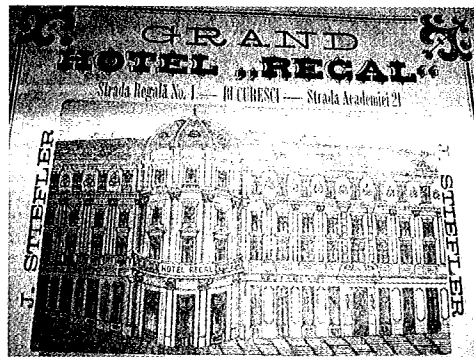
A Victoriei út környékén más épületek is emlékeztetnek a magyar jelenletre. A Királyi Palota elől az Egyetemi Alapítvány palotája (jelenleg Egyetemi Központi Könyvtár) felé nézve, a Vămii (Vám) és Boteanu utca kereszteződésénél látható az egykori Osztrák–Magyar Monarchia követségi épülete. 1890-ben épült (még a könyvtár építése előtt). A Vămii utcát többször is

Az Union Szálló (Ion C. Rogojanu archívumából)

Az utcácskában ma is két, nagyon jó állapotban lévő szálloda létezik, persze sok-sok átalakításon, bővítésen és felújításon estek át – és 11 további épület nagyon rossz, vagy egyenesen romos állapotban; az utcát átszámozták és a Câmpianeanu utcához csatolták.

A két titokzatos magyar név: Török és Joji, a Lazăr Hoteltel együtt, Papazoglu térképén is fel van tűntetve.

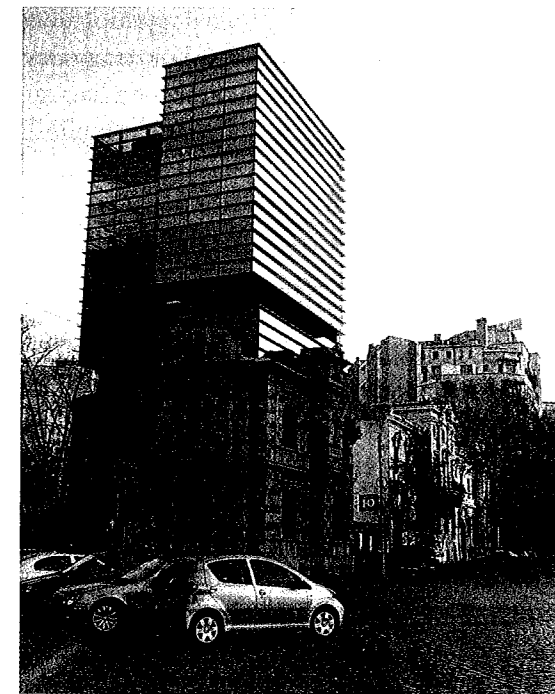

A Regal Szálló (Ion C. Rogojanu archívumából)

átkeresztelték: volt Bécsi (Vienei), Wilson, Onești utca, majd 1989 után a Dem. I. Dobrescu nevet kapta. A konzulátus Boteanu utca 4. szám alatti szárnya volt a magyaroké; mára már lebontották. 1935-től Magyarország követsége a G. G. Cantacuzino 65. szám alá költözött. A kommunizmus alatt a saroképület a Securitate egyik székhelye lett, az 1989. decemberi események során szétlőtték; jelenleg Dem. I. Dobrescu utca 5. szám alatt székel a Román Műépítész Szövetség. A szövetség döntése alapján 2003-tól egy csupa üveg és beton emeletet húztak rá Dan Marin és Zeno Bogdănescu tervei alapján. Az egykori osztrák–magyar konzulátus többi, csak részben megmaradt épületében két alapítvány, a Titel Petrescu Alapítvány (Dem. I. Dobrescu 9. szám alatt) és a Román Akadémia Nemzeti Tudományos és Művészeti Alapítványa (Fundatia Națională pentru Știință și Artă a Academiei Române a 11. szám alatt) található.

A régi Regátban az első világháborúig 13 helyen volt még osztrák–magyar konzulátus vagy konzuli iroda: Bârladon, Brăilán, Konstancán, Craiován, Fălticeni-ben, Foksányon, Galacon, Giurgiuban, Jászvárosban, Ploiești-en, Szulinán, Tulceán és Szörényváron, a császárság Kárpátokon túli kereskedelmi és gazdasági érdekeltiségének tanújeleként.

A város egészségügyi hálózatának fejlesztésében is szerepet kaptak a magyaroknak. A piacok és kereskedelmi központok tisztasága még sokáig kérdéses maradt. Koós Ferencet is sokkolta a bukaresti kereskedelem: a húrt is, a lepényeket is a szabad ég alatt készítették, és a járdán, kosarakban vagy serpenyőkben tárolták, melyekbe minduntalan belebotlottak a járókelők, a zöldség- és gyümölcs hulladék a terekre kidobva rothadt. A parasztok és kereskedők portékájukat szedett-vedett pultokon árulták, a hús- és halcsarnokok egyenesen undorítóak voltak.

A volt osztrák–magyar konzulátus (1890)

Az ivóvíz kérdése sem volt megoldott, az amúgy is túl kevés kút nagy részének vize mocskos és az istállók trágyalevével szennyezett volt. Mocskos volt a Dâmbovița is, ebbe mosták a hadsereg rühös lovait, miközben a vízhor-dók közvetlenül a holtágból, az utca mellől merték a vizet, amit a városban adtak el, a víz szűrése a háztartásokra maradt. Az is igaz, hogy már 1852-től a Filipescu fogadóban, a Podul Mogoșoarei-en, később pedig a Lipscani utcán is árulták ládászám vagy palackonként a „Borszéki tiszta borvizet”. A folyót csak 1900 után szabályozták, és 1906-ra már csak 247 vízfordó maradt.

Fejlődött a kórházi betegellátás is, de az évszázad végéig többségben maradtak a külföldi orvosok. A Fialla doktor által összeállított jelentés szerint a Filantropia Kórházban 1870 folyamán 2641 beteget vizsgáltak meg; a vizsgálat és a gyógyszeres kezelés ingyenes volt.

A román–magyar viszony XIX. századvégi szakértője, Jancsó Benedek történész levelezésében is találunk multaságos-ironikus megjegyzéseket Bukarestről. 1892-ben érkezett ide egyik tanulmányútja során, Fialla orvos házában szállt meg. Megtanult románul is; miután végignézett egy heves választási kampányt, „rosszmájú” megjegyzéseket tett a román politikai életéről; csak akkor értette meg, mi volt a verőlegények szerepe a kampányban. Jancsónak volt alkalmá Moldvába is ellátogatni a prefektus kíséretében; megrökönyödve látta, hogy aki panaszkodni merészelt, azt megverték, megpofozták vagy megkorbácsolták. Szemtanúja volt néhány miniszterre avanzsált középiskolai tanár váratlan politikai karrierjének is, például G. Dem. Teodorescuénak. Más érdekes dolgokat is talált Romániában, főleg a történelmet, a románság „micsoda vitéz volt ez, barátom. Minden ellenséget megvert”, írta Jancsó.⁷²

A negyvennyolcas magyar emigráció tagjai közül kiemelkedik Koós Ferenc lelkipásztor. Bukarestbe az Erdélyi Református Főkonzisztórium nevezte ki. Útra kelésekor a püspökhelyettes, Bodola Sámuel megkérte, adja át üdvözlését Borosnyói János orvosnak és Karácsonyi Károly mérnöknek, két fontos hittársának. A lelkipásztor 1855 virágvasárnapján, április elsején kezdte szolgálatát.

1828-ban Szászrégenben született, a marosvásárhelyi református kollégiumban tanult, Bem József honvédeként részt vett az 1848-as forradalomban. Hogy be ne zárják, kénytelen volt elhagyni szülővárosát, csak valamivel később fejezhette be vásárhelyi teológiai tanulmányait. Több egykori diák-társával folytatni akarta a Habsburg iga elleni harcot, és mindenféle összeesküvéseket szerveztek; volt akit már azért is bebörtönöztek, mert egy Kosuth-bankót találtak nála. Koós is börtönben ült 1852-ben egy rövid ideig,

⁷² Magyar élet a régi Bukarestben..., i. m., 168–170. o.

de bizonyítékok hiányában kiengedték. Filozófiatanára nem úszta meg ilyen könnyen, életével fizetett azért, mert részt vállalt a Makk József-féle összeesküvésben.

Sok magyar emigráns menekült a Román Fejedelemségekbe, főleg városokba, Ploiești-re, Pitești-re, Bákóba, Foksányba, Galacra vagy Botoșani-ba. A legtöbben mégis Bukarestet választották. Itt szőtte összeesküvését Makk ezredes is, aki a fegyverszállítmányokat irányította. Az összeesküvésre vonatkozó részleteket, a megtorlást és az 1852–1857 közti börtönéveket túlélő áldozatok feljegyzéseiből tudunk meg; ezeket Koós 1870-ben jelentette meg saját jegyzeteivel *Történelmi dolgozatok* címmel. Makk József 1851–1854 között lakott Bukarestben, és honfitársai segítségét kérte elszállásolása, kiáltványok nyomtatása és az összeesküvők közti kapcsolattartás ügyében. Az összeesküvés felgöngyölítésekor több magyart hallgattak ki és tartóztattak le, később be is zártak különböző társadalmi rangú férfiakat és nőket egyaránt, Böhm János gyógyszerész (aki egyik ház kutatás során agyvérzésben meghalt) egyik egyszerű szolgálólányától kezdve Perczky Horváth Teréz grófnőig, aki a Lahovari és Fălcoianu családnál volt nevelőnő, később egy leányintézetet vezetett Grandpré francia grófnővel együtt. Nagy József szabó, akinek fontos szerepe volt az összeesküvők elszállásolásában, 1852–1857 között ült börtönben, feleségével együtt. Dimény lelkipásztor ekkorra meghalt már a börtönben, és akit bűjtatott, Váradit is elfogták és kivégezték. 1856-ban két hétre Chladeket és Unverdorben festőt is lecsukták; Borosnyói János orvost is kihallgatták. Az osztrák hatóságok román támogatással fenyegetőztek, hogy „magyar kutyák nem nyugosznak, s még a nők sem férnek bőrükbe... majd megtanítjuk őket!”. A kihallgatások során irgalom nélkül verték a nőket is. Egy Gergely Ferenc nevű székely árulta el őket végül.

A nagyszebeni bíróság 1857-ben hét személyt ítél el, kettőjüket életfogytiglani börtönre: Horváth Teréz grófnőt és a Makk ezredesnek szállást adó Boros Istvánt, hárman 10–10 évet kaptak – köztük Böhm Paksi Róza, a gyógyszerész özvegye, négy gyermek anyja és Danielis Károly litográfus; a másik litográfus, Pál András két év börtönt kapott. Török János és Rezei József felcserelt ártatlannak találták. Szerencsére az elítéltek 1857 májusában kegyelmet kaptak.

Ilyen körülmények között, a félelem és gyanakvás légkörében érkezett Bukarestbe Koós lelkipásztor. Végigkövethette az utolsó letartóztatásokat, és őt is kihallgatták. 1856-ban, nem sokkal azután, hogy Bukarestbe érkezett, Koós újabb összeesküvés közepében találta magát. Éber Nándor, a *Times* tudósítója egy csomagot hagyott nála megőrzésre. Ekkoriban fegyvereket szállítottak Galacról Bákóba, és a csomagban a Bákóba szállított

fegyverek leltárlistája volt. A fegyverraktárat felfedezték a hatóságok, de Koósnak sikerült ez alkalommal is tisztázni magát a vád alól.

Koóst évekig megfigyelték az osztrák hatóságok, felesége 1859-ig féltette még az életét is, ahogy azt visszaemlékezéseiben megírta. Néhányszor csapdát is állítottak neki, tudván, hogy magyar menekültek fordulnak hozzá segítségért, azaz útlevelet és pénzt kérni. Bár püspöke intette, hogy ne avatkozzon politikai ügyekbe, Koós segített, ahogy tudott. Két magyar kocsmáros biztosította a szállást és kosztot, a számlát pedig Koós fizette adományokból, néha pedig saját zsebéből.

Az egykori forradalmárok csak 1867-ben, az osztrák–magyar kiegyezés után kaptak közkegyelmet. Szabadon hazatérhettek, már nem kellett üldöztetéstől tartaniuk, de egy részük úgy döntött, hogy örökre külföldön marad.

A veszélyek és nehézségek nem akadályozták meg Koóst abban, hogy a hívei érdekében tevékenykedjék. Néhány értelmiségi és egykori honvéd segítségével, fiatalsága teljes lendületével – még csak 27 éves volt – a Bukarestbe érkezését követő öt évben lerakta az első művelődési, segélyző és szakmai egyletek alapjait, épített egy iskolát, szerkesztette és kiadta Bukarest első magyar lapját. Néhány újabb év alatt templomot is épített. Vezérloelveit vallotta a Kárpátokon túli magyarság többsége: hálások voltak a román állam vendégszeretetéért, tisztelték a román törvényeket és hagyományokat, de megőrizték saját nyelvüket, vallásukat és hagyományaikat, azaz a nemzeti identitásukat.

Az osztrák konzulátus megfigyelése alatt álló Koós tudta, hogy mennyire kockázatos lehet bárminemű, a nemzeti identitás megőrzésére irányuló szervezkedés, úgyhogy az apró lépések taktikáját választotta. Bukarestbe érkezve láthatta, hogy a református hitközség vezetői német nőkkel házasodtak, a családban németül beszéltek, és gyermekeik már nem ismerték a magyar nyelvet. A magyarok többsége egy furcsa, torzult nyelvet beszélt, melyet alig értett meg. Rájött, hogy nem szorítkozhat kizárólag a lelkipásztori tevékenységre, annál is inkább, mert a kálvinistáknál hetente csak egy istentisztelet van, és nincs sok ünnep sem. A magyaroknak sokkal többre volt szükségük, hogy össze tudja őket tartani, hogy ne felejtsek el anyanyelvüket és kultúrájukat, hogy ne feledjék, hogy magyarok: magyar iskolára volt szükségük, hogy el ne tűnjenek.

Első jelentős lépése új iskola építése volt a templom udvarán. 1856-ban kezdtek neki, az új téglapépület már az év szeptemberéig elkészült, és 1650 pi-aszterbe került; egyetlen, 60–70 fős tanteremből állt. A tankönyveket és taneszközöket Brassóból hozatták. Az iskola építésében a magyar evangélikusok is részt vállaltak, akik azelőtt megtagadták az egyházi adót; kötelezték ma-

gukat hogy a jövőben fizetni fogják, de nem visszamenőleg is. Máskülönb Koósnak sikerült nagyszámban a református egyházhoz csábítani őket, ez jól látszik az egyházi anyakönyvből és a református iskola nyilvántartásaiból is, ahol feltüntették a tanuló vallását. Az iskolában első ízben 1857-ben⁷³ tanítottak románul, egy román tanító heti 6 órában. Később maga Koós tartotta a románórákat, a nyelvet gyermekkorától jól ismerte, Szászrégenben egy évig a román iskolába járt; amúgy is több nyelven beszélt. Valamivel később, a magániskolák állami ellenőrzésének megerősödésével, 1863-ban dr. Carol Davila kérte Koóst, hogy Magyarország történelme helyett Romániáját tanítsa, és növelje a románórák számát.

Abban az időben az iskolahálózat nagyon szerény volt; 1853-ban a bukaresti magániskolákba 5230 tanuló, míg az állami iskolákba 4077 tanuló járt.

Mester Ede gyógyszerész tanácsára ugyancsak 1856-ban a református iskola mellett létrehozott egy *olvasóegyletet*. Az egyletnek 14 alapító tagja volt, köztük Koós, Veress Ferenc gyógyszerész, Szathmáry Papp Károly festő, Kiss József tanító, Krizsanics József, három tiszt és mások. Mester Ede abban az időben Steege laboratóriumában dolgozott, ahol először kísérleteztek a Práhova völgye kőolajának finomításával.

1857-ben jött létre a *krajcáros egylet* egy iskolai könyvtár létrehozása céljából; a hívők heti egy krajcárt adományoztak a könyvtár fenntartására.

Nagyjából ekkor alakult egy zeneegylet is. A zeneegyletek és kórusok, a diákok és felnőttek zenei nevelése évtizedekig fontos szerepet játszott a bukaresti magyarság életében. Az egyházi vagy világi ünnepek alkalmából előadott daloknak, a báloknak és ünnepségeknek nemcsak az anyanyelv és a hazafias érzelmek ápolásában volt szerepük, de vonzották a magyar kolónia jelentős részét, gyermekeket és felnőtteket egyaránt, erősítették az együvé tartozás érzését, és derűt vittek mindannyiuk életébe. Az előadásokon eladott jegyek anyagi bevételt is jelentettek. A repertoár nagyon változatos volt: egyházi énekek, kurucdalok, népdalok egyaránt szerepeltek műsoron. Az iskolában Koós is zongorázott, de maga mellett tudhatta Kiss József kántortanítót, kitűnő orgonistát és gitárost, aki 1854-től 1863-ig, majdnem tíz évig élt Bukarestben. Az iskolában tanult énekeket otthon is dalolták a tanulók, így hamar elterjedtek a magyarok körében. Az év végi vizsgák után Koós a Cotroceni kolostor melletti rétre vitte a gyermekeket, ahol népdalokat énekeltek. Ezen az énekléseken sok magyar szülő is részt vett, és az új dalokat azonnal megtanulták ők is.

⁷³ Több, Koós emlékiratai alapján ez idáig biztosnak vett adatot, amit más szerzők is átvettek, módosítanunk kellett Lázár Balázs, próbaidejét töltő lelkipásztornak a Református Parókia nyilvántartásait (1849–1881) feldolgozó munkája alapján.

Külön említést érdemelnek a magyar bálók, mert azokról a román források is megemlékeznek, például a *Ianoș* báljairól. A legtöbb részlettel dr. N. Vătămanu *Istorie bucureșteană* című könyve szolgál. A tulajdonos biztosított ilyenkor egy nyolctagú zenekart, valamint ételt, italt; sültet, kolbászt vagy kocsonyát lehetett enni, és bort inni. A bálozók az egyszerűbb emberek közül kerültek ki: bolti inasok, szolgálok, kocsisok és szegény lányok, úgyhogy nem kellett senkinek kiöltöznie: jöhettek az egyetlen szakadt vagy foltos ruhájukban, kalucsniban. Már Bukarestbe érkeztekor figyelmeztette pár híve Koóst, hogy kerülje el a János-bálokat, amelyeket a kertész Pákozdi János szervezett a Schitu Măgureanu utcai házában, a Cișmigiu-kert déli felén, hisz azokon a magyarságnak csak a söpredéke vesz részt. Kezdetben az újonnan alapított Hunnia Egylet báljait is hasonló formában szervezték. Amikor a pap is elment egy ilyen bála, érezte, hogy elsüllyed szegényében, és elhatározta, megtanítja honfitársait, hogy kell méltó módon mulatni, népviseletbe öltözve, evés-ivásbeli túlkapások nélkül.

1857-ben megalakult a művelődési egylet, a bukaresti magyarok egyik legfontosabb intézménye. A kezdeményező Nagy István katolikus kereskedő és kocsigyártó volt. Nemrég tért vissza Konstantinápolyból, ahol megfigyelte, hogy az ottani külföldiek, beleértve a magyarokat és a németeket is, mind alapítottak egy-egy „ kaszinót”. Nagy István még a konstantinápolyi kaszinó működési szabályzatát is magával hozta, és javasolta egy hasonló intézmény alapítását Bukarestben. Ez saját székhellyel rendelkező egylet, egy klub lett volna, amely lehetőséget ad a különböző felekezetű magyaroknak a találkozásra, olvasásra, zenehallgatásra, biliárdozásra, művelődési és vallásos rendezvényekre.

140 támogatói aláírással 1857. október 26-án/november 7-én az olvasóegylet – *Hunnia* művelődési egyletté változott, Koós Ferenc lett az elnöke. A *Hunnia* első székhelye a Püspökség téri (Piața Episcopiei, az Ateneul Român helyén) Gherasim-házban volt. Csak a középosztály, értelmiségiek vagy meseteremberek látogathatták, mivel évi két arany díjat kellett fizetni. A Hunnia Egyletben Koós zenés és szavalóesteket szervezett, a magyar történelemről tartott konferenciákat, Veress Sándor mérnök meg külföldi vándoréveiről idézte fel emlékeit.

Koós továbbra is ápolta anyaországbeli, pesti és kolozsvári nagy személyiségekhez fűződő kapcsolatait. 1862-ben Pestre utazott, ahol ellátogatott azokba a szerkesztőségekbe, amelyekkel már együttműködött az évek során. Alkalma volt megismerkedni Jókai Mórral, aki egy arcképét és saját könyveit adományozta a bukaresti magyar közösségnek. Nem ez volt az első alkalom, hogy Jókai a bukaresti magyarokról hallott. Sükei egyik fia, a korán elhunyt

tehetséges költő, Sükei Károly (1824–1854) jó barátja volt. Ő volt az *egyetlen magyar költő, aki Bukarestben született*. Erdélyi tanulmányai után 1846-ban érkezett Pestre. Részt vett a forradalomban, ezért a hatóságok évekig vadásztak rá. Jókait lenyűgözték az ifjú Sükei történetei Oláhországról, annyira, hogy két Havasalföldön játszódó elbeszélést is írt; az egyik elbeszélés Bukarestben játszódik a Tudor Vladimirescu-féle lázadás idején, és azt a pillanatot örökíti meg, amikor golyó érte Sükei Imre szószékét.

Koós figyelme a Bukarestben nagy számban élő inasokra is kiterjedt. Világossá vált számára, mennyire fontos szakmai képzésük, ezért vasárnapi tanítást szervezett nekik, amely azonban csak egy évig tartott. Az órákon mintegy száz fiatal vett részt, hat tanító, Veress mérnök és Nagy István kocsigyártó oktatta őket. Ekkor, 1867-ben az egyesület székhelye már Pákozdi egykori házában volt, melyet időközben megvásárolt Karácsonyi Károly mérnök.

Az egyesületalapítás immár szokásává vált a Kárpátokon túli magyarságnak: az évtizedek során tízesséval jöttek létre az egyletek Bukarestben, de a magyarok lakta vidéki városokban (Giurgiu, Ploiești, Pitești, Brăila, Craiova stb.) is: dalárdák, olvasóegyletek, férfiak, nők, gyermekek hitegyletei, mesterek, legények egyesületei, segélyegyletek stb. alakultak. A *Hunnia*, mely később *Bukaresti Magyar Társulattá* alakult, volt az anyatársulat, amelybe időnként beolvadtak, máskor meg leszakadtak róla a különböző egyletek. Az egyik legfontosabb leváló egyesület a Magyar betegsegélyező és temetkezési egylet volt, amelyet 1864-ben hoztak létre, többek közt Fialla Lajos orvos és Nagy István kocsigyártó kezdeményezésére. Magyarország címere minden társulat zászlaján rajta volt, de szerepelt a báli meghívókon, az iskolában és a templomban is.

Koós szorgalma lelkipásztori munkájában sem lankadt: két harangot rendelt (1857-ben) 4806 piaszterért, mivel Sükei harangjai lezuhantak és összetörttek az 1838-as földrengésben, haranglábat is épített, majd 1859-ben lakást a temetőör számára 3960 piaszterért; itt kutat is ásatott. A temető harangját Hajdu József kocsigyártó adományozta.

1860-ban érett meg az idő egy magyar lap indítására. A százszoknak már volt 1844 decemberétől, a Bukarester Deutsche Zeitung, amelynek élén 1857-től Karl Wallenstein állt, sőt 1859 augusztusában még egy lap, a Bukarester Intelligenzblatt is megjelent. A lapkiadás ötlete Váradi Ádámtól származott, aki szerkesztő szeretett volna lenni, és javasolta Koósnak, a *Hunnia* elnökének, hogy vegye át a kiadást. Az ötletet az erdélyi sajtó is felkarolta, és nagyszabású előfizető- és támogatótoborzó kampányba kezdett. Habár az eredmény nem volt biztató, 1860. május 15-én megjelent a *Bukaresti Magyar*

Közlöny bemutató száma, ez volt a *bukaresti magyarság első lapja*, és első volt a Habsburg Birodalom határain kívüli magyar nyelvű lapok sorában is. Az újság nyíltan hirdetett célja volt az anyaország és a szétszóródott magyarság közti kapcsolat megteremtése, de egyfajta politikai útmutatóként is szolgált a nemzetek, elsősorban románok és magyarok közti testvériség erősítésében. Nem halt meg a magyar haza felszabadulásának reménye sem.

BUKURESTI MAGYAR KÖZLÖNY.

À sa sœur.

Helyben hához küldve sőt Moldva-
 Romanijában akár melyik városba postán
 küldve is csak 9 huszas.
 Magyar és Erdélyben postai úton
 egész évre 8, fél évre 4, negyed évre
 2 pft. Osztr. bank jegyben.
 Mirdelnek ára: háromszori, vagy en-
 nek helyét véve 20 para.

Első év folyamán.

Idengenes felds sterkesid

Kindu Kunk Ferencz

Ma is jelenik helenként egyszer.

Az előzetési díjjak, valamint a váltásait által kiadott csekkek megközelítőleg összege a kölcsönös alakozások a bukaresti magyar egyesület É. kéhez Tiszt. Koss Ferencz bukaresti belkés urhoz küldendők.

Égy szék van: fél haszon.

É' lap közvetítő kapcsán szolgál az Anya Ország és a Román tartományokban szélszori magyarság hírt. Ismereti a Román tartományokat, alkalmatosságok elvált, szokásokat a. a. i.; 'a' a Magyar és Román

E lap jövedelméről, úgy szintén a begyulandó költséges adakozásokról, a bukeresti Magyar Egylet szándékoss. koronként közze foglételni.

Juni 16 Szombat

Első szám.

1860.

Bukaresti Magyar Közlöny (1860)

A lapszerkesztés nem volt zökkenőmentes. A bemutató lapszám megjelenése után Váradi hirtelen elhagyta az országot, és Svájcba távozott. A következő számot már Oroszhegyi Szabó József orvosnak kellett volna szerkesztenie, akinek pesti diákkorából már volt ilyen téren tapasztalata. A forradalom kitörésekor félbeszakította tanulmányait, és katonának állt. 1851-ben elfogták, tíz év börtönre ítélték, ebből ötöt ült le. Kiszabadulása után folytatta tanulmányait, letette az orvosdoktori és szüléskiemesteri vizsgákat. Elhagyta Magyarországot és Romániába költözött, Râmnicu Săratra nevezték ki orvosnak. Rövid idővel azután, hogy átvette a lap szerkesztését, a román hatóságok Foksányba és Balta Albă gyógyfürdőre nevezték ki orvosnak. Ám Oroszhegyi onnan is rendszeresen küldte cikkeket, indított egy politikai és egy román–magyar kapcsolatokról szóló rovatot. Ez utóbbiba az Andrei Șaguna vezette szebeni *Telegraful român* lapból lefordított cikkek sorozata jelent meg, fontosnak tartotta, hogy a magyarok megismerjék a románok róluk alkotott véleményét. A lemondását követelő aradi *Românul* támadása hatására Oroszhegyi 1862-ben elhagyta Romániát; a kiegyezés után abban reménykedett, hogy galaci konzulnak nevezik ki, de 1870-ben agyvérzésben meghalt. A románok közt töltött éveiről szóló emlékiratai csak 1942-ben jelentek meg, *Román élet* címmel. Meglepő, hogy emlékirataiban nincs egy magyar név, nem szerepel egyetlen utalás sem honfitársaira, kortársaira.

A bemutató lapszám után szerkesztő nélkül maradt hetilap megjelentetésének felelőssége Koósra maradt. Neve ideiglenes szerkesztőként június 16-án jelent meg a lap tulajdonképpeni első számának fejlécén. Szerencsére még 1855-ből voltak publicisztikai tapasztalatai, Szathmáry novemberben pedig magyar betűs nyomdával szerelte fel.

Az első három szám 300–300 példányban jelent meg, később ez 450-re nőtt. A megrendelések, valamint a szerkesztőségnek küldött levelek képet nyújtottak a Kárpátokon kívüli román térségben szétszóródó magyarságról, Szörényvártól Călărași-ig vagy Botoșani-ig. Harminc példányt küldtek a moldvai csángóknak; ott, Klézsnél élt Incze Petrás János, aki az elsők között foglalkozott a csángó néphagyományok gyűjtésével. Petrás már két évtizede misézett magyarul, és hívei mind beszéltek magyarul. A csángó folklórra vonatkozó tevékenységben Viola József orvos nyomdokán haladt. A lap néhány példánya Erdélybe, Magyarországra, Bécsbe, sőt még Párizsig is eljutott. A lap megjelenését még a szebeni *Telegraful* is üdvözölte, miközben egy augsburgi lap valóságos veszélyként értékelte.

A hetilap mai szemmel is lenyűgözően sokoldalú volt. A bevándorlókkal megismertették a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális életet, a román szokásokat és hagyományokat a gyorsabb és hatékonyabb integráció érdekében. Közöltek a betelepülőket közvetlenül érintő törvényes intézkedéseket (tulajdonjogi vagy az állampolgársággal összefüggésben stb.), bemutatták Cuza korának főbb politikai eseményeit, joggyakorlat jogi helyzetét, a havasalföldi egészségügyi helyzetet, de foglalkoztak a román történelemmel és kultúrával is (Bukarest megalapítása, a Curtea de Argeș-i kolostor és Manole mester legendája, a román tanügyet megalapító Gheorghe Lazăr tevékenysége stb.) A román biblia előszavát is közölték magyar fordításban.

A magyarok bukaresti, de vidéki honfitársaikról is tájékozódhattak a lapból, ez segített eloszlalni a magány és elhagyatottság érzését. Két cikket szenteltek a pantelimoni Nemzeti Mezőgazdasági Iskola tanárának, Lukács Farkas orvosnak. Jelentek meg hírek a bukaresti kálvinista iskoláról, ahol 74 diák tanult; idegen nyelvként németet tanítottak, latint csak a fiúosztályokban. Külön hangsúlyt fektettek a magyar dalok és táncok megtanulására.

A szerkesztőséghez érkeztek hírek a más városokban lakó magyarokról is, például egy brâilai búzakereskedőről, Cseh Sámuel tanítóról, aki 1859-ben magyar iskolát alapított Ploiești-en, vagy a Călărași-ra költöző, és ott is patikát nyitó Mester Ede gyógyszerészről.

A moldvai csángók keserves sorsáról már a mutatóvényszámban is szó esett, egy részletet közöltek Jerney János 1844–1845-ös útinaplójából. Jerney megállapította, hogy az olasz katolikus misszionáriusok megalázó módon

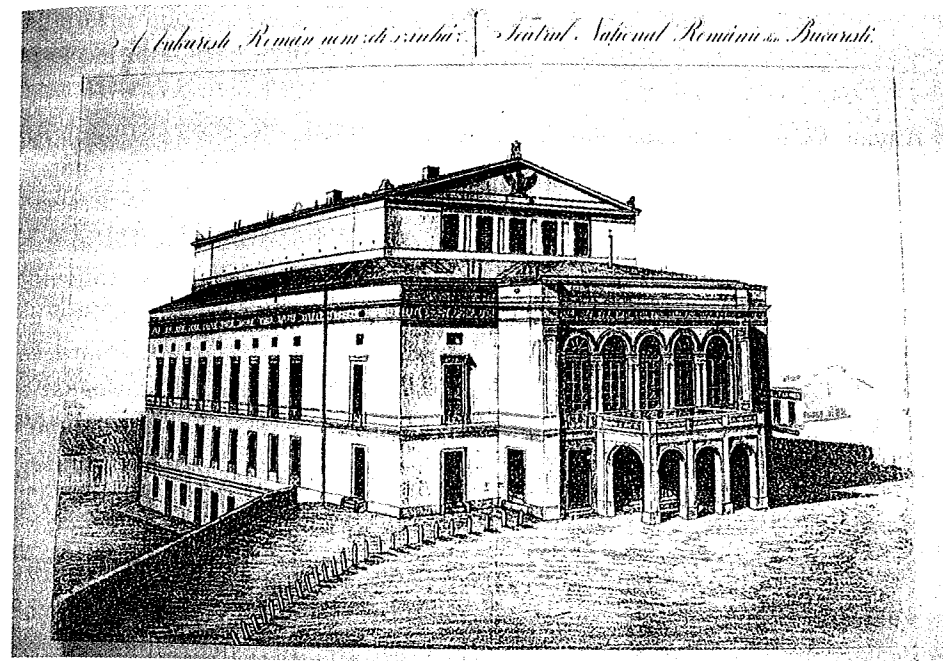
büntetik a magyar híveket, azt akarják, hogy „a magyar népből a magyar érzelmet és nyelvseretetet mindenáron irtogassák, és az általuk könnyeben tanult oláhhoz szoktassák. Már nagy részben célukat is érik, nem ugyan szép, hanem a legbotrányosabb eszközökkel: mint korbács és pálca, főleg pénzbeli büntetés által, hol a gúny vagy parancsszó sikertelen maradt”⁷⁴ Ezekért az állapotokért a szerző szerint nem is annyira az olasz papok, hanem maguk a magyarok a felelősek, akik képtelenek voltak saját soraikból megfelelő papokat választani és iskoláztatni. A környéken csak öt magyar pap volt, Tamásfalván (Tămășeni), Forrófalván (Fărăoani), Gorzafalván (Grozesti), Dormánfalván (Dărmănești) és Pusztinán (Pustina), ahogy azt a lapban idézett 1859-es *Prospectus Missionis Romano-Catholicae in Moldavia...* írja. A *Prospectus* ... 50 310 katolikust számolt össze, de azt nem tudjuk meg, hányan voltak ezek közül magyarok, csak sejhetjük, hogy nagy részük csángó volt.

A lap kitér más külföldi állampolgárokra is, akik Bukarestben magániskolát alapítottak. Ír például a református iskolával szembeni német evangélikus iskoláról, melynek 231 diákja, tíz tanítója, de egy diakonisszaképző intézete is volt, ahol többek között idegen nyelvként olaszul és franciául tanítottak. Ide felvettek magyar tanulókat is, azzal feltétellel, hogy ne beszéljenek magyarul: *nur Ungarisch nicht sprechen*. A legjobban megszervezett idegen felekezeti iskola azonban a Szűz Mária Intézet volt, amely 1852-ben jött létre Parsi bíboros erőfeszítéseinek köszönhetően, és kezdetben a Călărași-i úton működött. Az intézet később a Pitar Moș utcába költözött (a jelenlegi 7–13 szám alá), új épületbe, Koós szerint egy „pompás zárdába”. Az angolkisasszonyok által patronált intézet első épületszárnyának alapkövét 1858 márciusában tették le, az építkezés gyors ütemben haladt, úgyhogy 1859. október 10-én már itt kezdhették az órákat⁷⁵. Idegen nyelvek mellett (német, francia, angol) román nyelvet, hittant, egyetemes történelmet stb. tanított a húsz tanítónő-apáca, és fakultatív tantárgyként magyart is 200 tanulónak; az épületben egy 50 férőhelyes bentlakás is volt. Idővel a többi épületszárny is elkészült.

A bukaresti magyarság életének legnagyobb kultúreseménye Havi Mihály kolozsvári színigazgató társulatának bukaresti turnéja volt, a *Hunnia* felkérésére. A Közlöny részletesen, kilenc számon át számolt be az eseményről. Havi Mihály 1848-ban az aradi társulat igazgatója volt, később Kolozsvárra nevezik ki direktornak. A kolozsvári színház ekkor már fél évszázados múltra tekinthetett vissza, 1792-ben alapították, és 1821-től önálló épületben működött. Havi számos turnét szervezett az európai fővárosokba: kolozsvári és pesti magyar művészekből verbuvált társulata 14 énekesből, 34 fős kórusból

⁷⁴ Hencz Hilda, i. m., 19–20. o.

⁷⁵ Iosif Gabor, i. m., 204. o.

A Nagyszínház (1860)

és balettcsoporthból állt. Az idő nem igazán kedvezett a hosszabb utazásnak, kezdődtek ugyanis a nyári fullasztó melegek. Az előadásokat a Podul Moșoaiei-en álló Nagyszínházban tartották, amelynek terme ezer férőhelyes volt, három sor páhollyal és karzattal. 1860-ban a Közlöny kinyomtatott egy mellékletet a Színház képével, a rajzot Pernet József litográfus készítette. A lap ma is fellelhető a Nemzeti Színház archívumában.

Két hónap alatt 32 előadást tartottak, amelyeket nemcsak a magyar kolónia, de számos román bojár és kereskedő is megnézett. Elsőnek a *Hunyadi László* operát játszották; a közönség nagy öröme a híres pesti énekesnő, Lonovics Hollósy Kornélia is fellépett. Az énekesnő Bécsben és Milánóban tanult cantót, járt már Bukarestben, 1845-ben hat hónapig egy olasz társulat szólistájaként. Most Donizetti-, Rossini- és Verdi-részleteket énekelt. 1862-ben és 1863-ban ismét visszatért Bukarestbe. A Nagyszínházban más magyar énekesek is felléptek, egy tenort 1867-ben Le Cler is említ. Az opera és balettelőadások hatalmas sikere büszkeséggel töltötte el Koóst, aki emlékirataiban följegyezte, hogy életében még csak egyszer volt ilyen boldog, a magyaroknak sikerült végre kivívniuk a tiszteletet. Még a cigánybandák is a Rákóczi-indulót és a Hunyadi dallamait játszották. A magyar lap zenei tudósítója, aki akár ő saját maga is lehetett, ezt írta: „becsülés és szeretet tárgyai lettünk az idegenek előtt”.

A román és a német sajtó is kommentálta az eseményt, több beszámoló született az író és első román zenekritikus, Nicolae Filimon tollából, aki Pestet is megismerte egy külföldi útja során.

Anyagi szempontból azonban a turné teljes bukás volt Havi számára. Az útrakelés előtt Ion Mircea (Mircse János) ügyvédtől felvett kölcsön, a hatalmas terembér, a művészek honorárium, a hotelszámlák és végül a hitelező lelépése a teljes bevétellel Havit az adósok bukaresti börtönébe juttatta.

Az előadássorozattal a magyarság kedvet kapott az ilyen típusú művelődéshez, és ez előkészítette Kossuth kedvenc hegedűse, Reményi Ede 1867-es fellépését; Reményi alapítványt hozott létre a református iskola számára, és 470 aranyat adományozott, ennek kamatából adhattak könyvjutalmakat a gyermekeknek évtizedekig. A református hitközség egy 1934-es, az alapítvány anyagi helyzetére vonatkozó beszámolójából kitűnik, hogy ez az összeg még akkor is létezett. A hegedűművész Arany János-köteteket is adományozott.

Mivel Koós időnként lefordított egy-egy cikket román nyelvre, G. M. Bosueceanu, a *Secolul* című lap főszerkesztője több írást is kért tőle. Koós románul válaszolt: kénytelen a felkérést visszautasítani, mert nem ismeri eléggé az „édes román nyelvet”; javasolta másrészt tankönyvek és szótárak nyomtatását, ami a két nemzet közti közeledést szolgálná. A magyarok vállalták volna a nyomdai költségeket. „Adják meg számunkra a lehetőséget – fejezi be Koós válaszát – bizonyítanunk, hogy a román népet szerető magyarságnak kedves a román nyelv is.”

Bár barátságosként állították be a két nemzet közti viszonyt, a sebek, melyeket az 1848-as forradalom okozott, mikor a barikádok más-más oldalán álltak, nem gyógyultak még be. A frusztráció kölcsönös vádaskodásban és támadásokban nyilvánult meg. Nem kizárt, hogy a román lapok magyarellenességét Oroszhegyi cikkei is provokálták, aki Garibaldi és Kossuth közös osztrákellenes harcáról írt. A *Naționalul* lapban (1860. szeptember 4., 70. szám) a „magyarok ördögi terveiről” jelent meg írás, a felforgatás szándékával vádolták, és azzal, hogy csalárd lelkesedésük tulajdonképpen „olyan tervek, aminőket a legvadabb barbárok sem követtek el még a legbarbárabb századokban sem”. Követelték, hogy a román állam váltsa le Oroszhegyit, a „magyar kigyót”, és kifejtették, hogy két ennyire különböző nemzet között lehetetlen lenne a megegyezés.

A magyarok által szőtt „ördögi” tervek vádjá nem volt teljesen alaptalan. Ha bár több mint tíz év telt el a forradalom óta, az Itáliába élő Kossuth nem mondott le még arról, hogy zászlóaljokat szervezzen a román területeken munkát kereső vagy az éppen ilyen szándékkal a határon átszökő magyarok között. Az írásos adatok alapján 1860-ban Moldvában mintegy 4000 magyar tartózkodott,

nagy részük Bákóban, Románvásáron és Galacon az olasz fegyverszállítmányokra várva. A fegyverek egy része meg is érkezett Galacra, de az osztrák konzulátus nyomására a szállítmányt megállították és elkobozták. Maga Klapka tábornok, Kossuth bizalmi embere is Galacon tartózkodott 1860 decemberében.

A fejedelemségek egyesülése után történtek puhatolózások Magyarország és a Román Fejedelemségek között egy osztrákellenes dunai konföderáció létrehozásáról. Mihail Kogălniceanu, akit 1860 májusában Moldova miniszterelnökének neveztek ki, támogatta is a konföderáció ötletét, de nagyon óvatos maradt a magyar forradalmárokkal szemben; befolyására az uralkodó, Al. I. Cuza 1861. január 8-án aláírt egy egyezményt Klapka Györggyel, amelyben feltételként kötötték ki, hogy a magyarok biztosítsanak egyenlő jogokat az erdélyi románoknak is. Rövidesen Kogălniceanut lemondatták, így a magyarok román támogató nélkül maradtak.⁷⁶

A Román Fejedelemségekbe menekült magyarok közül sok átlagembernek Cuzaban volt minden reménysége. A Cuza iránti vonzalom Ács Károlynak, a román népköltészet első magyar fordítójának gesztusában is tükröződik, aki az uralkodónak ajándékozta 1858-ban kiadott könyvének egy dedikált példányát. A könyvet maga Koós vitte el az uralkodói palotába 1865-ben, és Dimitrie Bolintineanunak adta át; a kötet sajnos elkallódott.

A magyarországi történész, Borsi-Kálmán Béla hozott nyilvánosságra olyan dokumentumokat, amelyek fölfedik, miért is vonta meg Cuza támogatását a magyar forradalmároktól: a fejedelem Ausztria jóindulatát kereste a magyar és olasz összeesküvők 1864-es letartóztatásával és kiutasításával, ezzel egyúttal az oroszok kegyét is szerette volna elnyerni. Ugyanakkor Cuza kijelentette, hogy Erdély kérdésében Románia sohasem a magyarok, hanem csakis Ausztria oldalán állhat.⁷⁷

A *Közlöny* vitába bocsátkozott Cezar Bolliackal és George Barițiuval is. A magyarellenos propaganda elindítója a szász lapok szájíze szerint író braszói *Gazeta de Transilvania* volt. Támadták Koós lapját az osztrák lapok is, és ezeket az írásokat C. A. Rosetti lapja, a *Românul* is átvette. Következésképpen az osztrák hatóságok felfüggesztették a lap megrendelését, és Koós a román rendőrségtől is írásos figyelmeztetést kapott. A nyomtatási engedély meghosszabbításához szükséges 5000 piaszteres kaució kifizetését a *Hunnia* nem tudta vállalni, így a hetilap 1860. december 22-én jelent meg utoljára.

⁷⁶ Dan Berindei: *Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei și emigrația maghiară (1860–1861)*. In *Studii și materiale de istorie modernă*, Bukarest, 1960, 2. kötet, 223–242. o.

⁷⁷ Borsi-Kálmán Béla, *A román politikai gondolkodás alternatívái a múlt század ötvenes-hatvanas-hetvenes éveiben*. In *Korunk*, 1992, 9. szám, szept., 28. o.

Bár soha többé nem szerkesztett lapot, Koós nem veszítette el bátorságát, és tovább munkálkodott hívei és a bukaresti magyarok érdekében. Igaz, hálájukra nem számíthatott, ellenkezőleg. Az első nézeteltérések amiatt robbantak ki, mert Koós ellenezte az emberkereskedést. Honfitársai 12–15 éves székely kamaszokat csempészték az országba, 10–15 gyermeket szekerenként egy fuvarral. A lányokat cselédként alkalmazták (a közvetítők visszatartották az első fizetésüket), a fiúkat inasokként; a mesterek csak az embercsempésznek fizettek, úgyhogy majdnem ingyen jutottak inashoz. Egy ilyen közvetítőt az osztrák hatóságok elítéltek és be is zártak, megtiltva az ilyen jellegű tevékenységet. A pap azonban magára vonta a mesterek haragját, akiknek elrontotta az üzletét. A lelkipásztor és a gyermeküzérek közti konfliktus visszhangja a bukaresti *La Voix de la Roumanie*-ben is megjelent (1861, 43. szám), ahol 6000 ilyen esetről írtak. Nem csak gyermekekkel folyt a kereskedés, nőkkel is, akikkel aztán megtelek a bordélyházak és a kórházak. Koós panaszai miatt a magyar kormány betiltotta a 23 év alatti nők kivándorlását. A kivándorlás kérdése egész életében foglalkoztatta, valóságos sorscsapásnak, a magyarság pusztulásának tartotta.

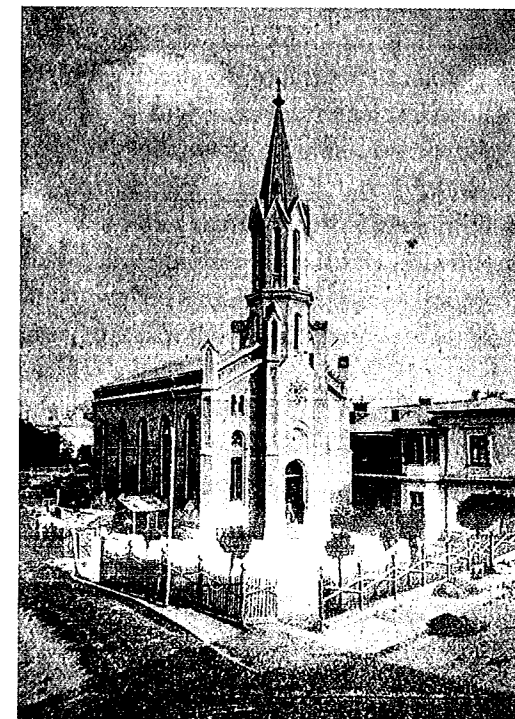
Másféle gondok merültek fel, amikor a hívők elégedetlenekké váltak amiatt, hogy a buzgó Czelder Márton lelkipásztor tevékenysége révén, akit 1861-ben küldött a református magyar misszió a Román Fejedelemségekbe, a vidéki református közösségek gyorsabban és látványosabban fejlődnek, mint a bukaresti. Czeldernek 1863-ig nemcsak templomot sikerült építenie Ploiești-en (amely még ma is áll), Pitești-en (1950 körül rombolták le) Galacon (1863) és egy imaházat Brăilán, hanem iskolákat is a templomok mellé; pezsgő missziós tevékenysége folytatódott a következő években is, Buzăuban, Szászkuuton, Foksányon, református közösségeket hozott létre Târgoviștén, Câmpinán, Văleni-ben és Călărași-on, valamint egy hírlevelet is közreadott 1866–1867 között. Hétéves küldetése alatt 7867 hívő konfirmált nála, 168-szor keresztelt, 117-szer temetett, 86 házasságot kötött és 1600 gyermeket készített fel, áll előjáróinak tett jelentésében. Mivel úgy érezte, hogy kijár neki tevékenysége hivatalos elismerése, habár kezdetben szívélyes volt köztük a viszony, Czelder egy idő után kezdte aláásni Koós tekintélyét.

A bukaresti magyarok szerettek volna már egy nagyobb templomot, a régi szűknek bizonyult, és évente szorult nem is olcsó javításokra. Koós inkább egy lányiskolát és tanítói lakásokat épített volna, de hogy elejét vegye a pletykának, egy téglatemplom építésére határozta el magát; a terveket ingyen bocsátotta a rendelkezésére Enderle Károly műépítész. A terveket átnézték Bukarest legjobb szakemberei, Orăscu, Geness (?), Johann Schlatter műépítészek, akik úgy nyilatkoztak, hogy nem volt és nincs Bukarestben még egy ilyen szép templom. Enderle ingyen vállalta az építkezés felügyeletét is.

Sükei Imre fatemplomát lebontották, és 1863. március 25-én Elena Cuza fejedelemasszony letette az új templom alapkövét. Ez alkalommal így nyilatkozott: „Boldognak érzem magamat, hogy a református egyház által Isten dicsőségére építendő templom alapjába én tehetem le az első követ. Mély megindulással látom mindegyre szaporodni Románia földjén azon intézetek számát, melyek a szenvedőknek vigasztalást és segédelmet nyújthatnak”.⁷⁸ Az ünnepségen – a magyar közösség mellett – az osztrák konzul, Karl von Eder és más – holland, porosz és a szerb – konzulok, valamint a román kultuszminisztérium képviselői is részt vettek. A román hivatalosságokat Florescu tábornok és Radu Rosetti belügyminiszter képviselte. A lutheránus pap német nyelven adta áldását.

Pénzhiány miatt a munka csak lassan haladt. A felszentelésre 1864 karácsonyán került sor, de a templomot csak 1866 októberében fejezték be. A református mesterek segítettek, ahol tudtak papjuknak, de 1863 és 1866 között Koós kénytelen volt 30–40 napszámos cigányt alkalmazni, akik tavasztól őszig a templom udvarán telepedtek meg családotól. Végül arra kényszerült, hogy erdélyi és magyarországi adománygyűjtő úton pótolja a hiányzó összeget, és sikerült 15 000 forintot összeszednie. Adományokkal támogatta a *Gustav-Adolf* Alapítvány, a *Schweizer-Verein*, a holland református egyház és a bukaresti római-katolikus egyház, sőt, még románok is, lévén Koósnak jó kapcsolatai a románokkal; többek között a Știrbei-palotában tartott egy román nyelvű istentiszteletet az olasz konzul, Alexander Keun és egy ortodox román nő esküvőjén.

Végre elkészült a szép, neogótikus új templom. A költségek körülbelül 80 000 piasterre rúgtak. Tornyán első ízben ragyoghatott a református csillag, amelyet Streithörder József he-

Koós temploma (1864), tervezte: K. Enderle, fotó: Mándy F.

⁷⁸ Koós Ferenc, i. m., 118. o.

lyezett föl, a templombelsőben a szószéket 120 aranyért faragta egy magyar mester. A református valláshoz amúgy sem illő oltárról és a gyertyákról ezúttal lemondtak.

Koós azonban most sem szabadult meg Czelder Márton mesterkedéseitől, a bukaresti református egyházban töltött utolsó éveit beárnyékolta a Czelder által kiobbantott botrányok. Czelder püspök szeretett volna lenni, és el akart szakadni az erdélyi püspökségtől. Célja eléréseért semmitől sem rettent vissza: feljelentette Koóst mint összeesküvőt a konzulátuson, de a református főkonzisztóriumnál is, mint osztrák kém. Annak ellenére, hogy nem volt joga a bukaresti eklésia belügyeibe beleavatkozni, a maga pártjára állította a presbiterek egy részét, és elérte, hogy Koóst 1868. november 3-ai hatállyal felfüggeszék, aki így már a templomba sem léphetett be, és a paplakot is el kellett hagynia. Koós sem viszonyult keresztényi módon az árulókhöz; a felek súlyos szavakat vágtak egymás fejéhez, és össze is verekedtek. Koós nem ismerte el törvényesnek a közgyűlés határozatait, és nem volt hajlandó megjelenni előtte, hogy tisztázza magát, sőt, távozásakor magával vitte az anyakönyvet és egy iratos ládát.

Czelder intrikái majdnem sikerrel jártak, rávett két mestert, a templom főkurátorát és annak helyettesét, vádolják meg Koóst azzal, hogy sikkasztott az egyház pénztárából. Az erdélyi református püspökség ellenőrző bizottsága késlekedett a kivizsgálással és a konfliktus kezelésével, 1869. január 25-én csak egy körlevelet küldött a híveknek, amelyben megfontolásra és türelemre intette őket. Így hát Koós arra kényszerült, hogy március végén megjelenjen a román bíróság előtt. A román bíró neki adott igazat, és elkergette a két felperest, mondván: „Hát ti emberek vagytok?... Hát kutyák vagytok, takarodjatok ki!”

Mivel az egyháztanács az erdélyi püspökségtől függetlennek nyilvánította magát, meghirdették a lelkipásztori állást, amelyet 1869. április 18. és augusztus 10. között ideiglenesen Czelder Márton töltött be.

Nagy későn, júniusban az erdélyi református egyház zsinata semmisnek nyilvánította Czelder határozatait, Koós azonban örökre elhagyta Bukarestet 1869. július 28-án, emlékirataiban keserűen jegyezte föl, hogy mindazért, amit véghezvitt, fizetsége csak „töviskoszorú és koldusbot” volt. Azt, hogy minek tették őt ki hívei hat hónapon keresztül, 1895-ben jegyezte le, a kéziratot a fiatal Veressnek ajándékozta.

Ugyancsak emlékirataiban Koós azt állította, hogy C. A. Rosetti enyhe cinizmussal azt mondta neki: „Uraságod, nem tagadom, jó magyar hazafi; de tudnia kellene, hogy nekünk ez nem áll érdekünkben”, és felajánlotta, hogy szakadjanak le az erdélyi egyháztól; fizetségképpen püspöki rangot kínált fel neki, ezt a rangot Czelder elfogadta volna, de Koós megtagadta.

A sors iróniája, hogy majdnem tíz év múlva Koós még egy pofont kap, ezúttal Mihai Eminescutól egy, a *Timpulban* megjelent cikkben (1878, 93. szám). A cikk Vasile Petri új ábécéskönyvéről szólt. Abban az időben Koós tanfelügyelő volt Beszterce vármegyében, és rendkívül kedvezően véleményezte az ábécéskönyvet. Eminescu rosszindulatúan azzal vádolta, hogy a közte és bukaresti honfitársai közt kiobbant konfliktus oka: „túlfűtött nacionalizmusa, amely felkavarta a kis magyar kolónia békés életét”⁷⁹.

Koós Ferenc élettörténete példaértékű. 1828-ban született Szászrégenben, szegény jobbágycsaládban, már kisgyermek korában elveszítette édesanyját, kollégista korában édesapját is. Tanulmányait csak egy tiszt fiainak szolgadiákjaként tudta befejezni. Részt vett az 1848-as forradalomban, később a sors Bukarestbe vetette. Az emberi szolidaritás, a hazaszeretet és a nemzeti büszkeség érzései vezérelték, és mindezt honfitársainak is át akarta adni. Kellőképpen tisztánlátó volt, hogy kiválassza a gyakran széthúzó és közböcs honfitársai ötletei közül a jókat, ugyanakkor volt benne hozzáértés és kitartás ezek kivitelezéséhez. Tehetséges újságíró volt, több száz cikket közölt erdélyi, bécsi és pesti lapokban; ezekből 1870-ben sikerült kiadnia egy kötetnyit, később emlékiratai is megjelentek. Írt továbbá egy *földrajz tankönyvet, ez volt a második Bukarestben írt magyar nyelvű tankönyv*, melyet azonban Pesten nyomtattak ki 1869-ben.

Nem keresett egy vasat sem a cikkeivel és emlékirataival, sőt! Amikor Bethlen András grófnak küldött egy dedikált példányt, mégcsak válasza sem méltatták. Brassóban halt meg 1905-ben. Könyvtára és kéziratok a brassói református hitközségre szálltak; 1945 után ezeket átszállították a város Kereskedelmi lányiskolájába, talán ott vannak a mai napig.

Előként Nagy Sándor lelkipásztor ismerte fel Koós a bukaresti magyarság életére gyakorolt rendkívüli hatását, úgy vélte, hogy elődje „az itteni magyar társadalom arculatát gyökeresen megváltoztatta, életének egész színvonalát emelte s nemzeti öntudattal töltötte be”, és a Kárpátokon kívüli magyarság valószínű szimbólumává vált.

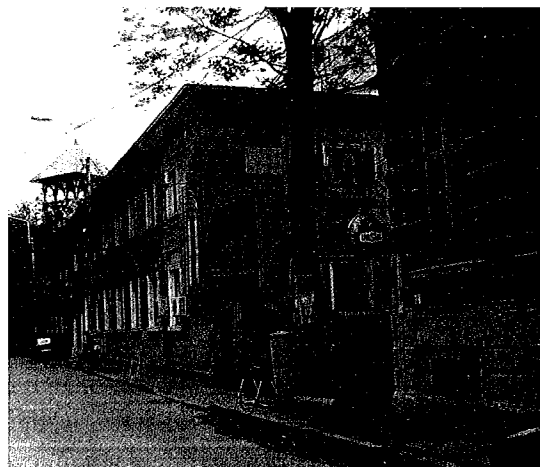
Abban reménykedett, hogy az iskola és a templom segítségével honfitársait megmentheti az asszimilációtól. Neveket is felsorolva nemegyszer kitért rá, hogy a bukaresti magyarok második generációja már nem beszéli anyanyelvét. Emlékirataiban azt is megállapította, hogy Sükei idejében egyetlen színmagyar család sem tudta megőrizni identitását, és vagy németté, vagy románná vált, mint például a Boissier család (akit a Sükeitől fennmaradt dokumentumok 1815-ben még Boisi Farkasként említenek), dr. Vásárhelyi, dr. Lukács, Török, Ökrös vagy Szöllősi. Ha nem érkezett volna egy második nagy

⁷⁹ Mihai Eminescu: *Scrieri pedagogice*, Iasi, 1977, 151–152. old

kivándorlóhullám az 1848-as forradalom után, a templomot és az iskolát is be kellett volna zárni, vélte Koós. Sajnos reményei csak részben és csak ideiglenesen váltak valóra. Még Borosnyói (1799–1869) családja is asszimilálódott a második generációval. Az orvos hosszú időn keresztül egyházi kurátor és Koós Ferenc jó barátja volt, ő temette el nem sokkal Bukarestből való távozása előtt. Marosvásárhelyi magyartanár fiaként egy bécsi osztrák katolikus lányt vett feleségül. Egyik fia Bécsbe költözött, a másik, az ügyvéd Károly bécsi tanulmányai után egy német nővel házasodott, és később sikerült megszereznie a román állampolgárságot, ami nélkülözhetetlen volt mestersége gyakorlásához.

Néhány zavaros év következett a bukaresti református hitközség életében, amely már egyetlen felsőbb egyházi hatósághoz sem tartozott; a lelkipásztori állást versenyvizsga alapján töltötték be, a kiválasztott pappal szerződést kötöttek.

Kántor Lajos lelkipásztorsága alatt (1869–1873) történt egy fontos esemény a magyar közösség életében: megvásárolták a művelődési egyesület székhelyét; ez volt az első világi jellegű épület a magyar közösség tulajdonában, és a mai napig áll. A Hunnia Egylet többszöri székhelyváltás után 1873-ban egyesült az iparos egylettel és a Magyar Temetkezési Egylettel, és felvette a Bukaresti Magyar Társulat

A Bukaresti Magyar Társulat székháza (1873), ma a Petőfi Ház

nevet; a társulat vált a Zalomit utca 6. szám alatti, a Cișmigiú-kert szomszédságában álló épület tulajdonosává. Az épület 31 185 piasterbe került; egy könyvtárból, egy olvasóteremből, egy biliárdszalonból és egy kerthelyiségből állt; 1887 januárjától kiegészült egy rendezvényteremmel, amelyért 25 000 frankot fizettek. 1871-ig a társulat elnöke Nagy István kocsiagyártó volt.

1883-tól a társulat kiadott egy értesítőt, de az első világháborúig majdnem minden bukaresti magyar nyelvű lapban találunk beszámolókat tevékenységéről. A társulat bélyegzőjén a magyar címer és a magyar korona állt, és a felirat is magyar volt, de kétnyelvű volt a névtábla a társulat székházán is, annak dacára, hogy az idegennyelvű utcai feliratokért évi adót kellett fizetni.

A Magyar Társulat rendezvényeit és ünnepségeit csak rendőrségi engedéllyel tarthatták meg.

Az iskoláról sem feledkeztek meg. 1875 nyara végén adták át az új, emeletes épületet, amely Klein Károly tervei alapján készült; a földszinten két osztályterem, az emeleten egy segédlelkészi és két tanítói lakás volt. A költségek 16–17 ezer frankra rúgtak, és maga I. Ferenc József császár is adományozott 100 aranyat az építésre.

1875-ben az egyházi kurátor javaslatára Szabó Albert kovácsmester, a Koós ellen praktikálók egyike, kompromisszumot kötött az erdélyi református püspökséggel, ennek következtében 1875 októberében Gyárfás Albertet nevezték ki lelkésznek. Gyárfás 1881-ig maradt itt; felesége Veress Sándor unokahúga volt. Az ő lelkipásztorkodása alatt is történt néhány emlékezetes esemény.

1878-tól jelent meg *A Bukaresti református egyház Értesítője*; habár nem áll rendelkezésünkre pontos adat a megjelent számokról, úgy tűnik, hogy az első világháborúig minden évben kiadták, később, rövid ideig a két világháború közt is (1924–1929).

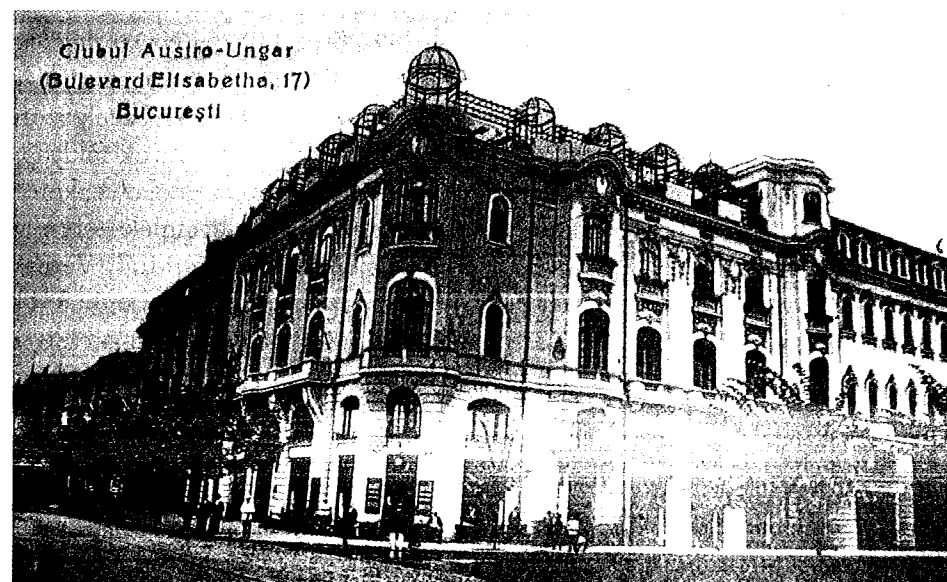
1880-ban a hitközség új orgonát vásárolt 1187 forintért (kb. 2400 frank); nem tudjuk, mi történt a Blutte konzul adományozta régi orgonával.

Ugyancsak Gyárfás idejében, 1881-ben koronázták királlyá Károly fejedelmet és kiáltották ki a Románia Királyságot, az ünnepi pillanatról Veress Sándor számolt be a *Bukaresti Híradóban* (1882, 12. szám). A magyar delegációt fogadták a királyi palotánál, és a király németül köszöntötte őket: „Kíváncsi vagyok, hogy a magyarok mindig békében éljenek közöttünk, és élvezzék azon szabadságokat, amelyek a román nép erejét képezik”. A magyarok fáklyásmenettel vonultak végig a Győzelem úton, a Rákóczi-indulót énekelve, katonazenekar kíséretében. A koronázásról Gyárfás Albert is megemlékezett egy 1890-ben *Veress Endre* Kalendáriumában megjelent cikkben. A király Veress Sándort és Gyárfást is kitüntette.

Hosszú szünet után, 1876–1885 között ismét megjelent egy magyar lap, a *Bukaresti Híradó*; szerkesztője a magyarországi újságíró Vándory Lajos (Beer Lajos) volt. A lapból csak 17 szám maradt fenn Bukarestben, de a budapesti Szécsényi Könyvtárban megtalálható majdnem a teljes gyűjtemény. Hivatkozik a C. A. Rosetti politikus tulajdonában lévő és általa szerkesztett, *Románul* lapban megjelent cikkekre, amelyek egyre nyilvánvalóbban tükrözik a román sajtó azon szándékát, hogy szörnyképet fessen Magyarországról és általában a magyarokról. Nyelvezte a *Gazeta de Transilvaniára* hasonlított, amely évtizedeken keresztül ellenséges volt a magyarokkal szemben, és nem szalasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy megbélyegezze őket.

A diplomáciai látszatot mégis megőrizték, így volt lehetséges, hogy Vándory Lajos is egyike lehetett az I. Károly király koronázásakor kitüntetett magyaroknak. A kitüntetést az éppen ideiglenes külügyminiszter, C. A. Rosetti nyújtotta át. Mikor Rosetti megkérdezte, hogy miért is kapta a kitüntetést, Vándory így válaszolt: „Azt hiszem azért, mert becsületesen teljesítem magyar honfíui kötelességemet itt, külföldön.” Rosetti rábólintott: „Igaza van. Folytassa eddigi tevékenységét, ösmertesse hazáját, szolgálja annak érdekeit, mert az kötelessége minden becsületes hazafinak: mindenekelőtt hazáját szolgálni”. Pár év múlva, 1885-ben, lapja 18. számában újra számbavéve a Románulban a magyar népre („vandál, vad, szívtelen, a műveltségre képtelen”), illetve Magyarországra („egy barbár ország”) használt jelzőket, Vándory hangot ad Románia iránti lojalitásának: „mi itt, Romániában élő magyarok tiszteljük a román intézményeket és törvényeket, megtanuljuk a román nyelvet, örvendünk, ha Romániát öröm éri, és a legőszintebben veszünk részt Románia balsorsában is”. Mi több, „merem állítani, hogy mi magyarok jobban szeretjük és tiszteljük Romániát, mint sok szájaskodó, a román nemzet testén élősködő román”, jelenti ki az újságíró.

1878-ban alakult meg az Osztrák–Magyar Társulat⁸⁰, amely Veress Sándort dísztaggá választotta. 1886-ban megnyílt az osztrák–magyar Kaszinó a birodalomból származó úri társaság számára; székhelye az Akadémia utcában

A volt osztrák–magyar kaszinó (1913) (Ion C. Rogojanu archívumából)

⁸⁰ A társulat megalakulásának dátumáról csak bizonytalan adataink vannak, az 1878-as évet egy, a Bukaresti Híradó 1885. évi 12. számában megjelent cikkből következtettük

volt. 1913-ban a Kaszinó új székhelyet kap egy palotában az Erzsébet Királynő sugárúton (ma az épület a 45. szám alatt, a Saligny utca sarkán áll, nem messze a Magyar Társulat Zalomit utcai székhelyétől); alapterülete mintegy 700 négyzetméter, az épületnek három emelete és egy félemelete van. Itt zajlott le az első világháború után a Ion Slavici elleni per, akit osztrákbarát viselkedése és a *Gazeta de București* nevű, az osztrák–magyar megszállás alatt (1916–1918) megjelenő lappal való együttműködése miatt hazaárulásért fogtak perbe. A haditörvényszék elé pontosan születésnapjára idézték. Előrehaladott kora és a románságnak a szebeni Tribuna szerkesztőjeként tett szolgálatai ellenére öt év börtönre ítélték, melyből 11 hónapot le is ült. 1989 után az épület 15 évig egy parlamenten kívüli, Leon Nica vezette párt székhelye volt. Jelenleg az Elisabeta vendéglőnek és a Romániai Szakszervezetek Szövetsége székhelyének ad helyet.

1881–1901 között a bukaresti református hitközség lelkipásztora Bartalus János volt. Neki többszöri telekvásárlással sikerült növelni a református egyház tulajdonában lévő területet. 1882-ben Filipescu hercegtől vásárolt egy parcellát a parókia mellett 1000 frankért, pár évvel később, 1888-ban még egy telket vásárolt tőle újabb 1000 frankért.

Időközben, hosszas tárgyalások után és a Magyar Református Egyetemes Konvent még 1873-ban történt jóváhagyásával 1887-ben létrehozták a Moldva–Oláhországi Református Missziós Egyházmegyét. Bartalus János a Bukaresti hitközség papjaként esperesi címet kapott, és megbízták a vidéki szórvány hitközségek irányításával.

1889-ben a Kálvin utca rendezésekor a hatóságok úgy döntöttek, hogy a Koós által 1856-ban felépített iskolaépületet le kell bontani, és az utca nevét is megváltoztatták Kálvinról⁸¹ Știrbei Vodăra (maig ez az utca neve). Kárpótlásképpen a református hitközség a környéken kapott egy 97 négyzetméteres telket új iskola építésére. Az új, emeletes iskola tervezését egy honfitársukra, Göszvein Alajosra (Alois) bízták; 19,5x8x5 méteres alapterületen három osztályteremből és a tanító lakásából állt. Az építéshez szükséges összegnek (10 070 frank) majdnem a felét az erdélyi református püspökség adta kölcsön. Felmerültek más költségek is, a két utcára néző oldal 57 méteres fake-rítését kovácsoltvasra cserélték.

A század végéig a négy osztályba járó tanulók száma elérte a 160-at, ez volt a maximum, amit a román szabályzat a tanítók és osztálytermek száma alapján megengedett; helyhiány miatt további 65, már beiratott diákot nem

⁸¹ Nem tudjuk, hogy melyik évben kapta az utca a Kálvin nevet, D. Papazoglu 1871-ben megjelenő útikalauzában (*Calauza sau Conducatorul Bucureștiului istoric si pitoresc cu planul capitalei*) a Kálvin utca a 42. oldalon található.

vehettek föl. A vegyes osztályok létrehozatalát tiltották, és nem volt egyszerű olyan tanítókat találni, akik hajlandóak lettek volna Erdélyből Bukarestbe költözni nevetségesen alacsony fizetésért. 1900-ban a magyar református iskolában négy tanító és tanítónő, Bartalus lelkész és a hatóságok által miniszteri rendelettel kinevezett, de a református iskola által fizetett román nyelvtanár tanított.

Batalus szolgálata idején a magyarság élete nagyon zaklatott volt, többször tört ki vita és veszekedés az általa elnökölt Magyar Társulatban. Egyes kellemetlenségek pénzügyi jellegűek voltak, mások a katolikusok és reformátusok közti ellentétekből fakadtak. 1894-ben egy, az ifjabb Veressnek küldött levelében Bartalus azon kesereg, hogy „mindenik vezér akar lenni”, ebből ered a folytonos zűrzavar.

Saját szerkesztésében jelenteti meg Bartalus a társulat értesítőjét, illetve több rövid életű lapot – 1884–1885, 1889 és 1899–1900 között –, ezeket elsősorban az ellenfeleivel vívott vitákra használta fel.

A századvég felé, 1896-ban zajlottak az ezeréves magyar államalapítás ünnepségei. Ebből az alkalomból a Bukaresti Magyar Társulatnak egy 50 tagú, Bartalus vezette küldöttsége utazott Budapestre. Még ebben az évben meglátogatta Ferenc József császár I. Károly királyt, a Palota téri konzulátus épülete előtt több mint 600 kokárdás magyar várta. Az osztrákok és a magyarok azonban külön díszebédet szerveztek.

A következő évben, a társulat megalapításának 40. évfordulója alkalmából szervezett előadás a Rákóczi-indulóval kezdődött, és díszebédrel végződött. Ekkor már 730 tagja volt, a könyvtára 1073 kötetre rúgott. A könyvtárban pesti, székelyöldi lapok mellett a kolozsvári, *Ungaria* nevű román–magyar lapot és a bukaresti *Universul* is lehetett olvasni. Szép jövedelmet hozott a társaságnak a vendéglő és a díszterem bérbeadása, ez kiegészült a tagdíjakkal, valamint a sör- és boreladásból származó bevétellel. 1899-ben a társulat vagyonát 100 439 lejre becsülték.

1897. augusztus 8-án a Nyergestetőn tartottak '48-as megemlékezést, amelyen részt vett kétezer egykori honvéd, köztük a Brassóban letelepedett Koós több bukaresti magyarral. Ábrahám István kocsigyártó, a Magyar Társulat elnöke kezdeményezésére 1200 frankért egy emlékművet rendeltek az alábbi felirattal: „Ezen honvédszobrot állították közös adakozásból azon székely honfiak és honleányok, kik kivándoroltak Románia fővárosába, Bukarestbe”⁸² Az adakozók egy része csíkkozmási származású volt, tudhatjuk meg Bálinth dolgozatából, aki a műemlék fényképét is közli. Magyarország elnökének 2009. március 15-én Csíkkozmánson tett látogatása alkalmából

megjelent sajtóbeszámolóik alapján arra következtethetünk, hogy ez az emlékmű már nem létezik.

A béke nem tartott sokáig. 1899-ben újabb botrány tört ki tagkizárások miatt. Ahelyett, hogy a vitát csitította volna, Bartalus megtámadta ellenségeit lapjában is, és a román hatóságoktól kitoloncolásukat kérte. A botrány híre az osztrák–magyar konzulátusra is eljutott, sőt, még a román lapokhoz is. Bartalus kemény ellenfélre talált Saier Németh Ignácban, aki később a *Romániai Hírlap* című bulvárlap kiadója lett (1907–1910); egy virágüzlet tulajdonosa volt a Győzelem úton.

Bartalus Vándory Lajossal is konfliktusba keveredett, aki lapját szenny-lapnak tartotta szenzációhajhász hírei miatt. Az újságírókról szóló leírása nem hízelgő: „semmi emberek, a legtöbb esetben naplopók, csavargók, kik irtóznak minden nehezebb és több kitartást igénylő munkától”, zsarolnak és csálnak, az olyan nagy szavak, mint „haza, nemzet, egyház, csak szemfényvesztés”⁸³. Vándory válaszát nem ismerjük.

A pap veszélyes ellenfelet látott Bálinth János katolikus lelkészben is. Féllelmei hamarosan, már 1899-ben beigazolódtak: Bálinth előbb alelnöke, majd elnöke lett a Magyar Társulatnak, míg Bartalus dísztag maradt. Bukaresti távozásakor, 1901-ben az osztrák–magyar hatóságok szokás szerint kitüntették.

A kulturális élet veszített pezsgéséből Koós távozása után, minősége egyre inkább a kántortanítók szervezőképességétől és képességeitől függött, akik közül Teleki Mózes és Kertész József tűnt ki a következő években. Talán nem érdektelen, Kertész beszámolójából kiderül, hogy mi volt egy református tanító társadalmi rangja, és milyen volt anyagi helyzete. Kertész 1893-ban érkezett Bukarestbe Bartalus érsek idejében, kinek nevét azonban nem említi. Nem tudatták vele sem a vonatút hosszát, sem az állomástól mintegy két kilométerre lévő parókián rá váró körülményeket. Nem tudott románul, nem ismerte a román pénz értékét, és az állomáson sem várta senki. Megérkezésekor Kertészt lenyűgözte a fogatok sokasága, a bakon bársonyköpenyes parádés kocsikkal. Mivel nem tudta, hogy a kocsisok nagy része magyar, szerencsétlenségére egy román kocsishoz fordult, aki három órán keresztül hordozta a városban. A hordárnak és a kocsisnak is megengedte, hogy annyit vegyenek el az átnyújtott pénzkötegből, amennyi szerintük nekik jár, és ezek jócskán ki is használták a helyzetet. Nagy későre megérkezett a református parókiára; nem tudta, hogy a paplak földszintjét bérbe adták, úgyhogy egy román újságírónál zörgetett, aki szembeesapta vele az ajtót, és a magyarokat sértő gúnynéven *boanghennek* nevezte. Az esperes egyetlen kis szobácskát

⁸² A Bukaresti Szent István Király Egyesület alakulási Emlékkönyve, Bukarest 1901, 147. old

⁸³ Bukaresti Közlöny, 1885. 8. és 11. szám

bocsátott rendelkezésére egy kis asztallal és egy ágynemű nélküli vasággal. Mindez éppen húsvét körül történt, és az esperes udvariasságból megkérdezte, nem éhes-e; zavarában először letagadta, úgyhogy étlen maradt. Szerencséjére egy ugyanott lakó fiatal pap segített rajta, aki kis szobáskában főzött is. Ahogy azt más forrásból tudjuk, maga az érsek sem élt sokkal jobb anyagi körülmények között; az évi 2400 frankos fizetés csak arra volt elég, hogy „éhen ne haljon az ember”. A másik tanító, Teleki 1877-től volt Bukarestben, a közelben, a Fântânei (Kút) utcában lakott albérletben egy kis szobáskában; román és németet tanított, román tanügyminisztériumi engedéllyel.

Kertész átvette a dal- és műkedvelő kör vezetését, és kibérelt egy próbatermet az Erzsébet sugárúton, később a próbákat már a református iskolában tartották. Habár a Magyar Társulat új épületében minden magyar művelődési rendezvénynek kellett volna jusson hely, a művészeti körök és egyesületek leggyakrabban arra kényszerültek, hogy nemcsak próbára, de az előadásra is termet béreljenek, mert a társulat a dísztermét mindig bérbe adta. Az előadásokat a németek épületeiben tartották, a Liedertafel (az Akadémia utcájában, körülbelül a Műépítészeti Egyetem új épülete helyén), a Turnverein (a Brătianu utcában) vagy az Eintracht a Dionisie utca 64. szám alatt. A németek októbertől februárig hetente szerveztek bálakat, hogy a fiataloknak legyen alkalmuk megismerkedni, párt választani. Ezeken a bálokon rendszeresen részt vettek magyarok és románok is.

A magyarok mindig túl sok művelődési, zenei, színi vagy szavalóegyletet, társulatot alapítottak, így szétforgácsolták energiájukat. Jobb lett volna, ha csökkentik számukat, a szervezést és a vezetést pedig értelmiségiek veszik át, akkor a társulat dísztermét is használhatták volna; ezt többször is javasolták az évtizedek során a magyar újságírók.

A legfontosabb zenei-művelődési együttesek ebből az időszakból az 1882-ben alakult amatőr színjátszó csoport és a Magyar Társulat által 1887-ben alakított Magyar Dalárda. A színjátszó csoport fénykorát Bakai Antal, a budapesti Nemzeti Színház volt szabója idején élte.

Májusban és júniusban a társulat több majálist és előadást szervezett, nemzeti viseletbe öltözve kiszekereztek a magyarok a Băneasa, később pedig az Andronache erdőbe, ahol az asztalosok padokat állítottak fel a falatozók számára. De a társulat Zalomit utcai vendéglőjét is megrohanták vasárnaponként, református istentisztelet vagy katolikus mise után.

Négy éven keresztül egy magyar lap sem jelent meg, csak a Magyar Társulat és a református eklézsia értesítője. 1889-ben napvilágot látott a *Bukaresti Magyar Képes Naptár*, Veress Endre szerkesztésében. Koós és Vándory lapjai után ez volt a legfontosabb magyar kiadvány. Veress hazafias kötelességének

érezte egy kalendárium megjelentetését, hisz honfitársai szellemi táplálék nélkül maradtak. Máskülönben a magyarok száma annyira magas volt, hogy akár egy jómódú kisiparos is megengedhette volna magának egy lap kiadását, és egy kalendárium kiadásához pedig csak a jóindulat hiányzott, vélte Veress. Ezzel a kiadvánnyal vette kezdetét honfitársai történelmének kutatása.

Ahogy az a Naptárban megjelent cikkéből és levelezéséből is kiderül, bár véletlenül nem Bukarestben született, az ifjú Veress élete első 23 évét itt töltötte, itt járta ki a német elemi iskolát és a román alsó gimnáziumot. Szenvedélye volt a történelem, már kamaszkorában elkezdte a bukaresti magyar nyelvű kiadványok gyűjtését; 1889-ben gyűjteménye 120 lapcímből és 75, ünnepi beszédeket, magyar egyesületek szabályzatait stb. tartalmazó füzetből állt.

Veress Naptára Sándor József üzenetével kezdődött; Sándor József 1885-től az EMKE elnökeként emblematikus figurája volt a magyarságnak. Bukarestben született 1853-ban a forradalmár Sándor Dénes fiaként, és Koós tanítványa volt a református elemi iskolában. Üzenetének mottója C. A. Rosetti nyilatkozata volt: „Szeretem nemzetemet, nem gyűlöltem senkit”. A bukaresti magyar lapokban megjelenő nyilatkozatokkal összhangban, köszönetet mond a románoknak vendégszeretetükért és toleranciájukért: „Áldott a föld, mely elfogad, a nemzet, mely tűzhelyet ad, a felekezet, mely véd, a törvény, mely támogat, az idegen, a másajkú, az úr, ki nemcsak saját hazájának és népének fia, de ember is”.

Sándor József előbb a román költészettel, később a román politikával foglalkozott. 1885. december 25-én ő közölte az *első magyar nyelvű Eminescu versfordítást, Cseresznyefa fehér virága (Atât de fragedă)* címmel a *Kolozsvári Közlönyben*. Fényes politikai karriert futott be, 1896–1905 között magyarországi országgyűlési képviselő volt, 1918–1922 között a Nemzeti Magyar Párt elnöke, képviselő a román parlamentben (1922–1926) és 1926-tól szenátor; ugyanakkor a román Ókirályság református egyházmegyéjének kurátora. Képviselőként sokszor támadta a román sajtó, például azt is be kellett bizonyítania, hogy nem bordélytulajdonos.⁸⁴ Kolozsváron halt meg 1945-ben.

Az ifjabb Veress érdeme, hogy ráérezett, kik voltak a XIX. század második felében a bukaresti magyarság nagy személyiségei: Koós Ferenc lelkipásztor, Fialla Lajos orvos és saját apja, a mérnök Veress Sándor. Cikkeket közölt tőlük vagy róluk. Koós a kért cikk mellett elküldte a Brassóban, Knapp műhelyében készült fényképét is, ez maradt a legismertebb kép róla. A *Naptárban* jelent meg az első fotó is Koós Palota téri templomáról, amelyet Mándy Ferenc (királyi fényképészként Szathmáry utódja) készített, képet közöltek Veressről és Fialláról is.

⁸⁴ *Bukaresti Magyarság Képes Naptára*, 1932, 39. old.

Mivel Koós életét és tevékenységét már bemutatottuk, a továbbiakban Veress Sándorról és dr. Fialla Lajosról sorolnánk fel néhány, több forrásból összegyűjtött adatot.

Veress Sándor (1828–1884) Magyarországon született református pap fiaként. Tanulmányait félbeszakította, hogy részt vehessen az 1848-as forradalomban, majd hosszas törökországi, itáliai, franciaországi és angliai vándorlás után Londonban szerzett földmérnöki diplomát. Nem tudni, hogy miért döntött a bukaresti letelepedés mellett 1859-ben. Sok nyelven beszélt, mint a legtöbb magyar kivándorló: a román mellett tudott németül, angolul, franciául, olaszul és törökül is. A román arisztokráciával szakmája révén került kapcsolatba, olyan nagybojár családok fordultak hozzá birtokaik telek-kegyezésével, mint a Știrbei, az Obrenovici és a Lahovari; a sinaiai királyi uradalmon is végzett földméréseket. Veress vezette be a háromszögeléses és telekegyesítési mérési módszereket; sok térképéről kölnyomatos másolat készült, és stratégiai fontosságúnak tekintették ezeket, mert a pár évtizeddel korábban készített térképek már nem feleltek meg a valóságnak, Románia pedig egy törökellenes háború küszöbén állt. Több éven keresztül dolgozott az 1875-ben használatba vett Pitești–Târgoviște vasútvonal építésénél is. Elfogadta rövid időre a református egyház kurátori és a Magyar Társulat elnöki tisztjét. Nagyon elfoglalt ember lévén, szakmája miatt legtöbbször úton volt. Mégis tudott időt szakítani, hogy írjon: a lapokban közölt több tucat cikk mellett, 1878-ban Pesten kiadta kétkötetes visszaemlékezéseit. Testvére, Veress Ferenc ugyancsak Romániában élt; 1861-ben a Victoriei úton, a szerb konzulátus épületében lakó orvos, Paczek József javaslatára Obrenovici pirtai birtokának intézője lett.

Veress mérnök jól ismerte a román vidékeket, életvitelüket, szokásaikat, megírta *Románia történetét* is, melyen húsz évig, 1871-ig dolgozott. A kéziratban marad, mű 214 ívet tesz ki, és Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában található. Ez volt a *románoknak az első magyar által írt története*.

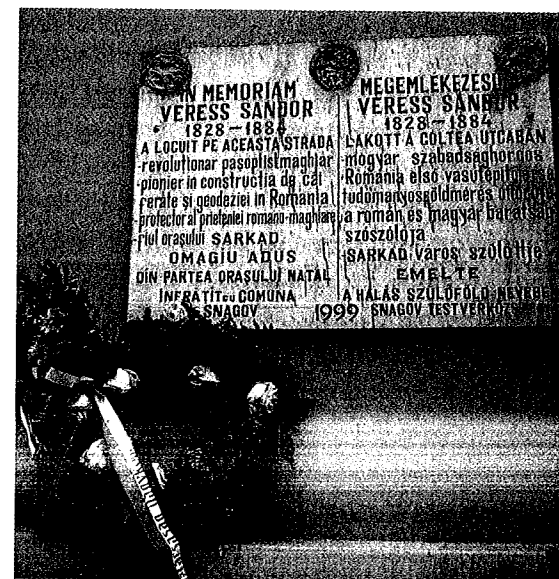
Borsi-Kálmán történész szerint Veress „a román világ egyik legavatottabb ismerőjének számít”. Habár a hatóságok által készített népszámlálások adataiból nem derül ki a havasalföldi bojárság eredete, Veress Sándor szerint csak alig 10 százalékuk volt román származású, a nagy többség görög felmenőkkel rendelkezett. A helyzet hasonló volt a bérlőknél is: 4/5 részük görög volt, továbbá szerbek és bulgárok, és csak elenyésző részük volt román. Szerinte a kereskedők és főleg a gabonakereskedők többsége is görög volt, úgyhogy a Duna menti kikötőkben, Calafattól Galacig majdnem kizárólag csak görögül beszéltek. Veressnek sikerült megragadnia azt a korszakot, amikor a

külföldön taníttatott románok kezdték kiszorítani az idegeneket, ám még mindig magas maradt a külföldi szakemberek – orvosok, gyógyszerészek, építészmérnökök, művészek, fotográfusok stb. – aránya, köztük a magyaroké is.

A kézirat a románok történetének bemutatásával kezdődik – valószínű román források alapján készült összeállítás –, folytatódik a politikai, társadalmi, gazdasági kultúrális és vallásos élet leírásával, de kitér a románok viseletére, hagyományaira és hiedelmeire is. Nem hiányoznak a kritikus megjegyzések sem a korrupcióról és a felületes munkavégzésről, főleg ami az utak és hidak tervezését és kivitelezését illeti. Két fejezetben vázolta a román idegengyűlöletet, hosszan idézett antiszemita és magyarellenes írásokat az 1869–1870 közt megjelenő *Românul*, *Trompeta Carpaților*, *Presa*, *Terra* lapokból. Károly király is felfigyelt erre a xenofób magatartásra, szokása is volt mondani: „Meine Landeslaute haben die Fremden nicht gern” (Honfitársaim nem szeretik az idegeneket), jegyzi fel Veress.

Aki azt reméli, hogy lényeges adatokra lel a korabeli magyar elit életéről, nagyot csalódik, annak ellenére, hogy Veress külön fejezetet szentelt a külföldi értelmiségieknek. A kéziratból nem tudjuk meg sem Török szabó, sem a csizmadia Joje vagyonának titkát, és meg sem említi Weltz műépítész családját, pedig mindannyian kortársai voltak.

Veress Sándor a bukaresti kálvinista temetőben nyugszik. A temetésen az öreg Em. Lahovari is részt vett, az özvegyhez ezeket a szavakat intézte: „Én bejártam az egész művelt világot, de becsületesebb embert, mint Veress Sándor volt, soha nem láttam, soha nem ismertem”. 1999-ben szülővárosa, Sarkad polgárai emléktáblát helyeztek el a bukaresti Colței utcában, azon a környéken, ahol egykor lakott. A tábla feliratát valószínű Bukarestben román kőfaragómester készítette, ugyanis hemzseg a helyesírási hibáktól; a román szöveg megfogalmazása is elég gyatra.

Veress Sándor emléktáblája (1999)

Fialla Lajos orvos (1831–1911) magyarországi evangélikus családból származott, apja ugyancsak orvos volt. Tizenévesként részt vett a '48-as forradalomban, rövid időre le is tartóztatták. Kiszabadulása után a pesti egyetem bölcsészkarát látogatta, később átiratkozott az orvosira, amit Bécsben folytatott. 1857-ben Bukarestben telepedett le, román nőtt vett feleségül 1863-ban, 1873-ban a román állampolgárságot is megkapta.

1859 és 1867 között az újonnan alapított Orvosi Iskolában tanított, Carol Davila igazgató munkatársa volt. Az igazgató G. Costescu szerint szintén magyar volt, a botanikus (?) Brust; a református közösség 1940-es választási listáin még fellelhetők Bruszt vélhető leszármazottjai. Fiallát az anatómia és szövettan tanszék vezetésével bízták meg, kihasználta az alkalmat, hogy az emberi test megismerésének módszereként bevezesse a boncolást. Az 1860/61-es egyetemi tanévben szemészetet is tanítani kezdett, ő volt az első szemészprofesszor Romániában, és megalapította a Colțea Kórház szemészeti klinikáját, ahol versenyvizsga alapján főorvos lett. 1868–1884 között a Filantropia Kórházban volt főorvos, elsősorban szemsebész tevékenységéről volt híres. Fiallának nagy érdemei voltak a sürgősségi ellátás megszervezésében az 1864-es bukaresti nagy árvíz idején és a függetlenségi háború alatt. A háború küszöbén Carol Davila megalapította a Vöröskereszt Társaságot, amelynek Fialla is alapítótagja volt. Magyar honfitársai közül 105-en adakoztak a Vöröskereszt javára, ahogy az a *Románul*ban 1877 augusztusában megjelent listából kitűnik. A háború alatt a Turnu Măgurele-i hadikórház sebész főorvosa volt, derül ki háborús emlékirataiból (magyarul *Háborús emlékek 1877/78-ból*, Bukarest, 1977).⁸⁵

Már 1859-től közölt különböző orvosi lapokban, egyik alapítója és szerkesztője volt a *România medicală* (Orvosi Románia, 1875) és *Cugetări mensuale* (Havi elmélgedések, 1882/6.) kiadványnak, külföldi konferenciákon is részt vett. Nagy megbecsülésnek örvendett, több magas kitüntetést is kapott, többek között a *România Csillaga* rendet. Ulysse de Marsillac németül és magyarul is beszélő „kitűnő szemészként” említi. Másfelől D. Severeanu szót sem ejt róla könyvében, annak ellenére, hogy kortársak voltak, sőt, mi több, együtt

Dr. Fialla Lajos

⁸⁵ A Román Akadémiai Könyvtár tulajdonában van egy 1892-es kiadás példány Bernard Lendway kémikus aláírásával, azonban a név többféle helyesírásban is előfordul, leggyakrabban mint A. Bernath.

dolgoztak a Turnu Măgurele-i katonakórházban. Bekerült azonban az Orvosi és gyógyszerészeti kronológia névtárba (*Dicționarul cronologic de medicină și farmacie*), a „magyarországi román orvosnak és sebésznek”; kiemelik bizonyos születési vakságot gyógyító, hályogműtétekkel kapcsolatos érdemeit.

Fiallával kortárs volt Keresztény Péter orvos, akit egy magyar forrás is említ, illetve a román évkönyvekben is megjelent neve, román helyesírással: Petre Keresteny/Cheresteny/Kerestheny. Orvosi tanulmányait Padovában végezte, és 1856-ban érkezett Bukarestbe. Dr. Keresztény volt a második a magyarok közül, aki jó kapcsolatban állt valamelyik román politikai párttal; a Konzervatív Párt hivatalos lapjának, a *Timpul*nak szerkesztői fejlécén is szerepelt. Az orvos Győzelem úti házát bérbe adta a hadügyminisztériumnak, ezt V. Bilciurescu szerint a XIX. század vége felé bontották le, a helyére épült később a Nestor cukrászda. Fialla, Keresztény és egy bizonyos Keresztény József (Iosif) is egyazon címen lakott, a Romană (ma Eminescu) utca 4. szám alatt, így jelennek meg az 1886-os helyhatósági választási listákon.

Ugyancsak a *Naptár*ban jelent meg Bartalus János esperes tollából egy cikk a bukaresti református egyház 1815–1889 közötti történetéről. Ez a levéltári adatokon alapuló írás a mai napig megőrizte hitelét.

Egy másik cikk a moldvai magyar katolikusok történetével foglalkozik, szerzője az aradi Márki Sándor, aki később egyetemi tanár lett Kolozsvárott.

A selyemhernyó-tenyésztésről közölt cikket Fenichel Sámuel (Nagyenyed, 1868–1893). Amikor Bartalus összeállította a *Naptár*at, Fenichel még csak egy éve érkezett Bukarestbe; további két évig maradt itt, ezalatt átszervezte a Régészeti Múzeumot, később főnökével, G. Tocilescuval közösen ásatásokat folytattak Adamclisi dák romjainál. A legértékesebb tevékenysége a pápua új-guineai madártani expedícióhoz kapcsolódik, ahol maláriában hunyt el, de még azelőtt sikerült gyűjteménye több ezer darabját Budapestre küldenie.

A gondolat, hogy lefordítsa Románia királynéjának, Erzsébetnek (Carmen Sylva) írásait, már régóta foglalkoztatta az ifjabb Veresst, de kiadásukra tett próbálkozásai kudarcot vallottak. Most felkínálkozott az alkalom, úgyhogy közölte a *Dâmbovița legendájának első magyar fordítását* a királyné feldolgozásában. A királynére felfigyeltek a magyarok is a Magyarországról érkezett újságíróknak, Vándorynak, majd később pedig Poliány Zoltánnak köszönhetően. Vándory egyik versét ajánlja neki a Bukaresti Híradóban (1882, 7. szám), mire a királyné köszönetképpen koszorút küld Petőfi szobrához. 1897-ben a Budapesti Egyetem díszdoktori címet adományozott a királynénak⁸⁶. 1907-ben Poliány Zoltán felesége egy könyvet szentelt neki, ez volt az első ilyen témájú magyar nyelvű könyv.

⁸⁶ Anchetă in A treia Europă, Temesvár, 2001, 5. szám, 20. old. (Farkas Jenő)

A Petőfi-szobrot, amelyről szó van az 1882-es cikkben, nem sikerült azonosítani. Pár szobrot jóval később csakugyan állítottak a költőnek: egy mellszobrot, Balogh Péter művét, a *Petőfi Ház* belső udvarán. Egy másik mellszobor Szobodka András alkotása a Herăstrău parkban áll (a szobrász nevét elírták: M. Sobotka). Ez utóbbi a Magyar Népi Szövetség rendelkezése készült valamikor az 1950-es években, amikor a szobrász a Bukaresti Képzőművészeti Intézet tanára volt.

A XIX. század végére a magyar emigráció jelentős méreteket öltött. A magyarországi statisztikai adatokban több mint 31 000 székely kivándorló szerepel, és nincs szó az illegálisan távozókról. Csak 1900 februárjában Magyarországon 15 000 útlevelet állítottak ki, nagyrészt az Amerikába és 2357-et a Romániába távozóknak. A kivándorlásnak egyetlen oka volt: a szegénység. Erdélyből, a magyarság és a székelység köréből, csak a szegények vándoroltak Romániába, az értelmiségiek vagy módosabbak inkább Magyarországra telepedtek át. 1868-ban és később, 1875-ben a székelyek több petíciót intéztek a Habsburg Házhoz az őket fojtogató szegénységről. Kérték, tegyék lehetővé számukra otthon készült termékeik eladását, és hogy előnyös feltételek mellett kaphassanak banki kölcsönt, illetve hogy szüntessék be vagyonuk árverésre bocsátását. A kivándorlási hullám csak erősödött az osztrák–román vámháború (1886–1893) idején, amikor az osztrákok korlátozták a román állat- és gabonaimportot, a románok pedig minden Erdélyből származó árura hatalmas védővámot vetettek, ami elsősorban a kiskereskedőket és kisiparosokat sújtotta. Kézműves és kisiparos termékeiket szabotálta az osztrák tömegtermelés is. Az EMKE próbált vásárok és kiállítások megszervezésével segíteni, de ez édeskevés volt az elnyúló gazdasági válság szorításában.

A barcasági csángók is panaszokkal fordultak a hatóságokhoz. Egy ilyen, 1902-es beadványban azt írták, hogy nem a meggazdagodás utáni vágy, ha-

Petőfi Sándor szobra, Szobodka Endre alkotása

nem a szegénység viszi őket az emigrációba; képtelenek megélni talpalatnyi földcskéjükből. Csak 1900-ban 446 csángó vándorolt ki Romániába. Ezek a jól képzett mesterek és iparosok, „a munka névtelen hősei”, ahogy Nagy Sándor lelkész nevezi őket, nagyban hozzájárultak a korabeli román ipar fejlődéséhez.

Mégis, Kertész József tanító véleménye szerint, a csángók nem voltak annyira szegények, mint a székelyek: volt házuk, kertjük, földjük és pénzük. Bukarestbe érkeztekkor sokkal könnyebben jutottak keresethez, szekeret, lovat vásároltak, és fogatosok vagy kocsisok lettek; néhányuknak két-három konflisa és 12–16 lova is volt. Csak a legszegényebbek dolgoztak az istállónál. Gyermekeiket is munkára fogták, kiflit, peracet árultak vagy a kocsmák körül küldöncödtek. A legtöbb csángó kőművesnek vagy péknek állt, ezek nagyon jövedelmező és keresett mesterségek voltak Bukarestben.

A hatóságok az erdélyi és a bukaresti sajtó támogatását kérték a kivándorláshullám csillapításához. A *Bukaresti Közlönyben* (1899, 6. szám) közölték Benedek Elek székely lányokhoz címzett levelét. Ebben arra buzdította őket, hogy ne hagyják magukat egy képzelt, ígért földje délibábjától külföldre csábíttatni. Ugyanakkor felhívta a figyelmet a magyar kormány hatalmas felelősségére is, amelynek kötelessége lenne elfogadható életkörülményeket teremteni minden állampolgára számára: „otthon a maga földjén tegyék lehetővé számára a megélhetést”.

Benedek Elek elsősorban a román Ókirályságba szolgálónak szegődő fiatal lányokhoz szólt, hisz közismert volt, hogy nagyszámban érkeztek Erdélyből. Veress Sándor megjegyezte, hogy a románok azzal dicsekedtek, hogy „Attila utódai nekik szolgálnak”. Az 1898/1899-es statisztikai adatok szerint a bukaresti – osztrák–magyar állampolgárságú – cselédek száma 12 477 volt (ebből 8039 nő); feltételezhetően nagyrészt szegény székelyek. A Victoriei úton a népszámlálás során 981 osztrák–magyar állampolgárt írtak össze, közülük 639 cselédet. A Bukarestben különböző mesterségeket űző osztrák–magyarok számát 21 076-ra becsülték⁸⁷, vagyis 59,2 százalékuk cseléd volt. A román cselédek száma valamivel kisebb, 9793 volt. A különböző mesterségű osztrák–magyar alattvaló között 23 prostituáltat is összeírtak.

Az 1899 decemberi romániai népszámlálás során majdnem 6 millió személyt vettek lajstromba, Bukarest állandó lakossága 276 178 fő volt, ebből 181 009 román állampolgár, azaz csak 65,54 százalék⁸⁸. A népszámlálás

⁸⁷ *Anuarul statistic al oraşului Bucureşti pe anii 1898 şi 1899*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Göbl, 1901, 798. old. és köv. Ez az évkönyv 38 660 osztrák–magyar alattvalót jegyez, valamivel többet, mint a népszámlálás végleges adatai.

⁸⁸ *Recensământul general al populaţiunei României / decembrie 1899 / Rezultate definitive. Introducţiune...* L. Colescu, Bukarest, 1905, 89. old. és köv.

módszere nem tért ki a román állampolgároknak sem a nemzetiségére, sem az anyanyelvére, csak a vallásra, a magyarországi népszámlálásokkal ellentétben, ahol etnikai és anyanyelvi statisztikák is készültek.⁸⁹ Következésképpen a román statisztikákból a nemzetiségekre csak közvetett módon lehet következtetni, például a nem ortodox vallásról, habár a görögök, macedónok, szerbek, oroszok és részben a bulgárok stb. is ortodoxok voltak.

A népszámlálás három státuszra osztja a lakosokat: román állampolgárookra, külföldiekre és (román védnökség alatti) állampolgárság nélküliekre. A városban ideiglenesen lakók száma 3242 fő volt, köztük 245 osztrák-magyar állampolgár.

A Bukarestben élő 53 896 külföldi közül legtöbben, azaz 37 884-en osztrák-magyarok voltak, vagyis ők tették ki a főváros összlakosságának 13,7 százalékát; felekezet szerint 18 541 osztrák-magyar állampolgár katolikus volt, 7446 protestáns, 10 966 ortodox és 927 zsidó. Romániában összesen 108 285 osztrák-magyar alattvaló élt, vagyis az Ókirályság lakosságának 1,82 százaléka.

Osztrák-magyar alattvalók voltak az erdélyi vagy bukovinai románok is, például Vincențiu Babeș, Ioan Slavici, George Coșbuc, Ciprian Porumbescu stb., anélkül, hogy a román népszámlálás bármiféle külön adattal szolgált volna róluk. Az idegen alattvalók görög katolikus vallását sem jegyezték. Netzhammer püspök beszámolója szerint a román kormány nem nézte jó szemmel az erdélyi görög katolikus vallást, és támogatta az áttérést a görög-keleti vallásra. Hogy megvédje őket az „ortodox túlerőtől”, Netzhammer felépítette számukra a Lengyel (Polonă) utcai Szt. László- (Sf. Vasile) templomot, amiért meg is rótta őt Brătianu miniszterelnök, szemére vetve, hogy éket ver „nemzeti egységünkbe”⁹⁰.

Más országok itt élő alattvalóinak száma jóval kisebb volt, közülük a törökök voltak a legszámosabbak, 4767 fővel; 3895 németet és 2013 olaszt vettek jegyzékbe. A külföldiek száma látványosan megnőtt az évszázad derekán jegyzett hivatalos adatokhoz képest.

Számuknak azonban mindenképp nagyobbnak kellett lennie, mint amennyit a különféle statisztikák feltüntettek, vélte Árvay,⁹¹ mivel nagyon sokan közülük illegálisan tartózkodtak a fővárosban. 1900-ban az osztrák-magyar konzulátus 25 000 magyart tartott nyilván; ezek törvényesen dolgozhattak volna, ha a konzulátus a szükséges iratokat kibocsátja számukra; ez azon-

ban nagy késsélemmel történt, így sokan arra kényszerültek, hogy feketén álljanak munkába, kiteve magukat alkalmazói önkényének. Másfelől, a magyar kormány rendelkezésének megfelelően, a 23 év alatti lányoknak nem állíthattak ki útlevelet, emiatt ők törvénytelenül cselédkedtek Bukarestben. A katolikus és református eklézsiák mintegy 26 000 magyart tartottak számon, többet, mint ahányan Marosvásárhelyen, Csíkszeredában és Sepsiszentgyörgyön összesen éltek. És különböző okok miatt, például az éves kepe kifizetése miatt, sokan nem is iratkoztak fel egyházuknál, úgyhogy a bukaresti magyarok számának még magasabbnak kellett lennie.

Ehhez a számhoz hozzá kell még adni az állampolgárságukat elvesztett magyarokat is. Az osztrák-magyar állampolgárságot tíz év távollét után veszítették el, ha nem hosszabbították meg a vízumukat; a vízum hosszabbításáért azonban jelentős illetéket kellett befizetni, és ezt sokan nem engedheték meg maguknak.

Az állampolgárság nélküliek alkották Bukarest lakosságának harmadik kategóriáját, ez a réteg azokból állt, akik elvesztették szülőhazájuk állampolgárságát, vagy pedig román állampolgársággal nem rendelkező szülők gyermekei voltak. Ők román védnökség alatt álltak. A népszámlálás során esetükben sem jegyezték be a nemzetiséget vagy az anyanyelvet, csak vallási hovatartozásukat. Bukarestben számuk meglepően magas, mégpedig 41 273, többségük zsidó vallású (39 034), de volt még 1050 katolikus, 359 protestáns, 791 ortodox stb. is. Csak becsülni tudjuk, hogy az állampolgárság nélküli keresztények közül mintegy ezren olyan magyarok lehettek, akik nem hosszabbították meg tartózkodási vízumukat. A védnökség alatt álló személyeknek nem voltak politikai jogaik, és gyermekeik nem járhattak idegen nyelvű iskolába, hanem csak a szegények számára biztosított ingyenes román közoktatásba.

Bukarest román állampolgárai közül 179 288 ortodox volt, 128 zsidó, 1030 katolikus, 362 protestáns stb. Ebből is kitűnik, hogy az idegen állampolgárok vagy állampolgárság nélküliek egy részének sikerült román állampolgárságot szereznie. Az állampolgárság megszerzésének procedúrája akár évtizedekig is eltarthatott, nem hiába mondták, hogy Romániában könnyebb megszerezni az első milliót, mint az állampolgárságot. Sokan életükön át hiába vártak rá. 1864-ben csak 101 család kapta meg a letelepedési jogot, a kis honosítást (*împământenirea mică*), közülük 56 család állt osztrák védnökség alatt, ezek közt hét család volt katolikus és egy református.

A gazdag külföldiek közül többen, főleg a szabadfoglalkozásúak, szerették volna mindenképp megszerezni a román állampolgárságot. Köztük magyarok is. Az eddig említetteken kívül további honosított magyarokat sikerült

⁸⁹ Barabás Endre: *Románia nemzetiségi politikája és az oláh ajkú magyar polgárok*, Kolozsvár, 1908, 1. old. és köv.

⁹⁰ Raymund Netzhammer: *Epsicop în România*, II. kötet 1496. old. és köv.

⁹¹ Árvay Árpád: *A bukaresti magyarok lélekszámának alakulása in A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője ...* id. mű, 1998, 143. old.

azonosítani az 1866-os ideiglenes választási lista (Lista provisorie cu persoane cu drept de alegători) alapján: dr. Fialla Lajos (Ludovic), Kálmán Simon (Colman Simeon), Szathmáry (Sathmary), Borosnyói Károly (Scarlat Borosnai) ügyvéd, dr. Keresztény Péter (Petre Cheresteny), dr. Lukács Farkas (Volfgang Lucaci), Koppándi János (Iancu Copandi), Enyedi István (Ștefan Enedi), Szélesi József (Iosif Selesu), Weltz Károly (Scarlat Velțu). A listán szerepel pár jól ismert más nemzetiségű külföldi is, például dr. Scarlat (Carol) Davila, V. és Iohan Fialkovschi, Carol Hartel műépítész, Friedrich Bossel (Frideric Bosel), Felix (Filix) Iacob és mások.

Néhány neves külföldi soron kívül kapott állampolgárságot. Carol Davila orvost (akiről azt rebesgették, hogy Liszt Ferenc fia lenne, az információt Gomoiu orvos is átvette) 1853-ban hívta az országba az uralkodó, Barbu Știrbei, és soron kívül is csak 1866-ban kapott állampolgárságot, annak ellenére, hogy felesége a legfelső körökből származó bojár lány volt, és gyermekeit román népviseletbe bújtatva járatta.

Húsz év után Borosnyói János Lukács (Ioan Luca Borosnai) orvos még mindig csak a várólistán szerepelt. Bukarest városi levéltárában található az a 7481/1870. július 22-i igazolás, amit a főváros polgármestere bocsátott ki egész családja, felesége, fia és lánya honosítása céljából. Ebből kitűnik, hogy 1850-től lakott Bukarestben, és 1859-től ugyanúgy fizetett adót, „mint egy román állampolgár”. Sajnos azonban ő már 1869-ben elhunyt.

Lehetett akár magyar is családneve alapján Alfred Nicolaus Bernad Lendway (1836–1924) törvényszéki vegyész. A horvátországi Varasdon született, grazi, bécsi, göttingeni, müncheni és párizsi tanulmányai után 1862-ben érkezett Bukarestbe a Habsburg Birodalom alattvalójaként. Ő vezette be a törvényszéki vegyészeti vizsgálatokat, alapító tagja volt a Romániai Műszaki Társaságnak, létrehozta a Kémiai Intézetet és a Román Akadémia tiszteletbeli tagja lett. Ő okozta – szándékán kívül – Carol Davila feleségének halálát.

A nem keresztény felekezetűek közül sajátságos helyzetben voltak a zsidók. Állampolgárság nélkül maradtak, generációkon keresztül, a román állam védnöksége alatt. A függetlenségi háború után a Berliini Kongresszus követelte Romániától, hogy biztosítson számukra szavazati jogot, ennek következtében 1879-ben 883 háborús veterán zsidó megkapta az állampolgárságot. Ebben közreműködött Moses Gaster nyelvész és folklorista is; 1885-ben a Brătianu-kormány kiutasította, mert több nemzettársával felszólalt a zsidók diszkriminációja ellen. A legnagyobb olyan botrány, amikor a román parlament megtagadta az állampolgárságot egy zsidótól, mégiscsak Lazăr Șăineanu (Schein, Ploiești, 1859 – Párizs, 1934) esetében tört ki. Zsidóként nem tölthetett be professzori állást a felsőoktatásban, ezért honosítási kérel-

met nyújtott be 1889-ben, sőt még az ortodox vallásra is áttért. Kérését mégis sorozatosan elutasították, támadák a román kultúra nagyjai: V. A. Urechia, Hașdeu, Take Ionescu, Iorga és Spiru Haret, aki 1896-ban még középiskolai tanári állását is megszüntette. 1900-ban Șăineanu távozott Romániából.

A népszámlálás az értelmiségiek és művészek számának jelentős növekedését is tükrözi: 358 orvos és 41 fogorvos, 470 ügyvéd, 631 mérnök és 127 gyógyszerész szerepelt a statisztikákban. Nem tudjuk, közülük hányan voltak magyarok, mert csak az osztrák–magyar állampolgárságot jegyezték: 14 orvos, 31 gyógyszerész, 12 fogorvos, 113 mérnök, 1 ügyvéd, 129 festő és szobrász stb. A műépítészeket a mérnökökhöz sorolták.

Az ügyvédek helyzete sajátos volt: egy 1862-es törvény szerint csak román állampolgárok vagy a Romániában születettek gyakorolhatták ezt a mesterséget. Az ügyvédi állást tartották a legpénzesebbnek, Veress Sándor szerint Romániában pereskedtek a legtöbbet. Az ügyvédek az orvosok és mérnökök fölött állónak tartották magukat anyagi lehetőségeik miatt; sokan képviselők lettek vagy fontos kormánybeosztást kaptak, és hatalmas villákat építettek. Veress csak két magyar ügyvédet említ: Kern Edét és Borosnyói Károlyt. Kernről Koós is írt 1864-ben, amikor a Firfiric kocsmá tulajdonosa beperelte őt becsületsértésért; a kocsmáros ügyvédje a magyar Kern volt. A két magyar forrásból sem tudhatjuk meg azonban, hogy melyik az az időszak, amikor Kernnek nem volt joga praktizálni. Borosnyóinak is voltak gondjai mestersége gyakorlásában, amíg meg nem kapta a román állampolgárságot, hiába volt az édesapja két évtizeden keresztül bukaresti orvos.

Több forrást összevetve sikerült azonosítani mintegy tíz, a XIX. század utolsó évtizedeiben és a XX. század elején Bukarestben tevékenykedő magyar műépítész, azt azonban nem állíthatjuk, hogy a lista teljes és pontos. Cezara Mucenic könyve *A polgári építészet egy évszázada. A XIX. század (Unveac de arhitectură civilă. Secolul al XIX-lea)* a legteljesebb eddig megjelent román forrás, amely alapos levéltári kutatásokon nyugszik. A szerző bemutat több mint száz építész és bukaresti tevékenységüket, magánszemélyek vagy közintézmények számára készült terveiket; általában nem tér ki az építészek nemzetiségére. A szerző külön említi a kutatásai során felmerülő nehézségeket, és a rengeteg bizonytalan vagy nehezen értelmezhető adatot. Azonban neki sem sikerült a korszak minden építészt felfedni, úgyhogy több tucat – akár több száz – közismert és még ma is álló épület építészé továbbra is ismeretlen marad. Ezek közt bizonyosan voltak magyarok is.

A működési engedélyekre vonatkozó egyik levéltári dossziéból kiderült, hogy a belügyminisztérium 1864-től szerette volna az országban élő összes

külföldit ellenőrizni. A kérdőív az alábbi rovatokat tartalmazta volna: helység, név, életkor, nemzetiség, az országba jövetel éve, családi állapot, vagyon, a mesterséget vagy szakmát igazoló irat. Nem tudjuk, hogy ez a szándék megvalósult-e. Egy 1863-as statisztika 64 bukaresti műépítész jegyez, egyéb pontosítások nélkül.

Habár Carol Enderle műépítész rokoni szálak kötötték a magyar közösséghez, ő maga minden valószínűség szerint német volt. Veress mérnök Streitförder Józsefet és őt két *építész honfitársaként* említi. Enderle a Mucenic által kutatott időszak, azaz 1867–1886 előtt tevékenykedett. Első említése 1862-ből való; egy 1862. január 12-én kelt átiratban a Londoni Kiállításra küldött román megbízott kapja azt a feladatot, hogy felülvizsgálja *Enderlich* építész mezőgazdasági iskola épületéhez készült terveit.⁹² Az új épület pár év múlva, 1869-ben készül el, de nem tudjuk, hogy az ő tervei alapján vagy sem. Enderle fontos műve a magyar református templom, amelyet ingyen tervezett, és ingyen vezette le az építkezést 1864–1866 között. Enderle alapító tagja volt a Bukarestben 1876-ban alakult Építész és Mérnök Egyletnek. Több magánházat tervezett, például a Szilágyi- (Silaghi) házat, a Capşa család házát, és a Göbl testvérek Doamnei utca 15. szám alatti házait. A polgármesteri hivatal felkérésére felülvizsgálja a Brofft Hotel épületének állapotát.

Az építészegyletnek úgy tűnik, több magyar tagja is volt, köztük M. Sigetti (Szigeti?) és Julius Simon (?), akikről semmilyen más adat nem áll rendelkezésünkre. Bukarest 1886/87-es évkönyve feltüntet egy M. Sigeti mérnököt a Közművesítési Minisztérium alkalmazottjaként.

Néhány, Mucenic által is megemlített építész – Exner József (Joseph, 1880/97), Hraby Gyula (Iulius, 1882/97), Szarvasy Béla (Sarvasy/Servasy, 1894/97), Szarvasy Kamill (1896) – kétségkívül magyarok voltak. Streitförder József (Mucenic szerint Joseph Streitfelder) nem biztos, hogy műépítész volt, de az egyértelmű, hogy református vallású magyar volt, maga Koós keresztelte egyik gyermekét, és hittársának nevezte. A Mucenic által feltüntetett időszak (1874/90) előtt is dolgozott, neve a kálvinista templom építéskor is felbukkan; később, 1875-ben ő tervezte dr. Fialla Lipscani utca 45. alatti házát. Exner J. neve felbukkan a magyar katolikus közösség különféle adományozói listáin, a Magyar Társulat vezetőségi tagja volt, 1902-ben pedig a bukaresti magyar közösség elnöke. Rövid ideig, 1885-ben a *Bukaresti Híradónak* is ő volt a tulajdonosa; feltételezhetően a rokona, Exner Margit tanította a magyar nyelvet a katolikus iskolában. Bár Bálinth könyve több tu-

cat mesteremberről közöl részleteket, származási helyüket és mesterségüket is feltüntetve, furcsa mód az Exner nevet nem kíséri a szakma megnevezése, és Vajda Mihály mérnök is csak mint építőmester szerepel. A Socec 1913-as évkönyvében két, egyazon cím alatt lakó Exner nevű személy, Iosef és Iosef/Ioseph/I. Exner szerepel; az utóbbi építészirodája és műhelye a Dorobanți út 23. szám alatt volt, és többek közt ő tervezte Ion Kalinderu, Ion Crețulescu és Garabet Bedros (1896) magánházait, ez utóbbi a Moșilor út 123. szám alatt, a Carol I. sugárút sarkán található.

A magyar nyelvű kiadványokban továbbá két Hraby is feltűnik. Hraby Rezső (Rudolf) Vándory Lajossal, a *Bukaresti Híradó* szerkesztőjével keveredett vitába (1885, 25. és 62. szám); az újságíró ugyanis kétségbe vonta műépítész voltát. A konfliktusnak a bukaresti román és német lapokban is visszhangja volt. Megjegyzendő, hogy Vándory, a budapesti újságíró helyesen a *műépítész* szót használta. Hraby tervezte R. Resch házát.

Két másik, Mucenic által említett műépítész is magyar kötődésű volt. Goszwein Alajost (Alois) a magyarok honfitársuknak nevezik, és már 1885-től fel-feltűnik a magyar sajtóban; ő tervezte a Palota téri református iskolát 1889-ben, vagyis a Mucenic által megadott 1894-es év előtt. A szlovák nevű Onderka Anton (1856/86) a bukaresti Mérnök és Építész Egylet tagja volt, 1856-ban ő tervezte Antalffy Victoriei úti házát, a Capşa cukrászda mellett.

Mucenic nem említi Weltz Józsefet és Károlyt (Carol) – apa és fiát. Habár Hagi Theodoraky azt állította, hogy Weltz Józsefnek három fia közül egyik sem folytatta apja mesterségét, Weltz Károly műépítész több évkönyvben is a testvéreivel azonos Apolodor utcai címen szerepel, és rajta van az 1865-ös választási listán is románosított, Scarlet Velț néven. Az építészegyletnek is tagja volt.

Más új, Mucenicnél nem szereplő neveket is találtunk: Biró József (Iosef Biro, az 1897-es évkönyvvel kezdődően), Csiki (Cicki) C. (Socec évkönyv, 1913), Kónya Oszkár (Oscar Konia, Socec évkönyv, 1913).

A mérnökök közül megemlíthetjük Vajda Mihály (Vaida, Vaidu Mihail) építész mérnököt (műépítész?), Flaks Kálmánt (Calman) és Koltai I.-t. Más magyar mérnökök a burzsoázia tagjai voltak és különböző osztrák–magyar tőkés magánvállalkozásoknál töltötték be felelős beosztást.

Az orvosok közül tovább praktizált Fialla Lajos, Lukács Farkas és Keresztény Péter. A Poliányi *Naptár*ában megjelent reklámok szerint a beköszönő század elején egy orvosnő, a nőgyógyász Kocsis Györgyné Pál Anna is megnyitotta rendelőjét a Birjari (Kocsisok) utcában. Más magyar orvosok a magyar lapokban jelentkeztek; egyikük, Seligman Hugó 1876-ban Bukarestben született magyar zsidó volt pesti és bécsi tanulmányokkal. A *Bukaresti Hír-*

⁹² Documente privitoare la istoria economică a României. Statistică. Țara Românească și Moldova. Seria B, I: kötet, Bukarest, Direcția generală a Arhivelor Statului din R. P. R. / az RNK Állami levéltárának vezérigazgatósága, 1960, 83. old.

adóban (1885, 26. szám) hirdetést olvashatunk Bencze Tamás állatorvosról, Boga Tamás kocsigyártó lányával kötött házassága alkalmából. Mivel más adatra nem leltünk róla, elképzelhető, hogy elhagyta Bukarestet.

Abódy Gyula Frigyes (Friedrich), akit a református egyház nyilvántartásában is megtaláltunk, gyógyszerész volt, Borosnyói Károly (Scarlat Boroshnay) pedig ügyvéd. Predescu Enciklopédiája szerint Erzsébet királyné magánügyvédje (az 1871-ben Budapesten született) Georges Alexandru Mandy volt, aki Bukarestben tanult és Párizsban doktorált. Nem tudjuk, hogy rokonságban állt-e vagy sem Mándy F. és J. fényképésszel. Egy másik Mandi (Ioan I. Mandi műépítész) egy 1938-as évkönyvben szerepel; nincsenek adataink származásáról.

A magyar források nagyon kevés adattal szolgálnak a bukaresti magyarság ipari, kereskedelmi és pénzügyi elitjéről. Romániának jó kapcsolatai voltak az Osztrák–Magyar Monarchiával, több kereskedelmi egyezményt és szerződést kötöttek, és a különféle cégek tulajdonosai vagy vezetői közt magyarok is voltak. Így például 1872-ben egy magyar cég szerezte meg a romániai dohány monopóliumát, a budapesti francia–magyar bank támogatásával. Egy rövid hír 1910-ből csak utal négy magyarra, a név és beosztás teljes közlése nélkül. A Socec 1913-as évkönyve valamivel több információt nyújt: Szilasi Béla, a Vega Kőolajipari Társaság egyik igazgatója volt, Eisner Ede (Eduard) a Chitilai cukorgyár igazgatója, Arany Oszkár hivatalnok volt ugyanott, Abonyi Béla (Adalbert) mérnök a kőolajipari berendezéseket gyártó Vulcan Kft. vezérigazgatója, Sánta János mérnök a Bazaltgyár aszfaltrezslegének igazgatója, Balázs Manó (Emanuel) a Bourke&Co varrógépgyártó üzem igazgatója, Huszár I. a román erdészeti részvénytársaság igazgatósági tagja, Gál Oszkár egy nemzetközi szállítási vállalkozás egyik igazgatója, Halász Alfréd a Takaréket és Előleg Szövetkezet igazgatósági tagja, Hatvany-Deutsch Béla a chitilai cukorgyár egyik adminisztrátora, dr. Bodor Th. az Erdőkitermelő Rt. vezetőtanácsának tagja, Török Sándor tag ugyanott, Rács (sic!) Pál főkönyvelő a Román Metalurgiai Társaság Rt.-nél, Zoldy Zoltán hivatalnok az E. Lessel Faipari Kft.-nél, Söpkéz Richárd, a Marmorosch-Blank Bank igazgatója, Fehér Miksa, a bank cenzora. A legtöbb magyar egy névtelen román kereskedelmi társaság, a korábbi Fehér Miklós és Tsa vezetőtanácsában volt: Elek Pál igazgató, Vajda Imre, Szalai Béla, Ország Róbert, Halász Alfréd és Bartos Fülöp. Az 1898-ban alapított budapesti anyacég Romániában is árulta mezőgazdasági gépeit, és más ipari tevékenységet is folytatott. Ugyancsak magyar volt az E. Luther sörgyár főkönyvelője, és a Román Nemzeti Biztosítótársaságnál is volt egy magyar tanácsstag, Ormody G., az első budapesti biztosítótársaság vezérigazgatója.

Az 1882-es évkönyvben szerepel Világ M., a Vasutak Igazgatóságának főpénztárosa.

Ugyancsak a századforduló idején néhány magyar zenésznek is szerep jutott a főváros zenei életében. Egyikük, Flesch Károly hegedűművész, a magyar hegedűiskola figyelemre méltó egyénisége, 1897–1902 között a bukaresti konzervatóriumban tanított. Egy másik hegedűművész, Kresz Géza a bukaresti filharmóniánál zenélt 1909–1915 között, és hegedű szakon tanított a konzervatóriumban.

Örökre elveszítettnek tűnnek az asszimilált szabadfoglalkozásúak, írók és művészek adatai, egyesek nem kívánták, hogy magyar származásuk ismertté váljon, így csak a név alapján gyaníthatjuk azt, összevetve a felekezeti hovatartozással. Ismert, hogy Craiován elég sok magyar élt, 1904–1914 között magyar katolikus iskola is működött. Valószínű, két Craiován született művész is magyar származású volt. Francisc Șirato (1877–1953) grafikus, műkritikus és festő, a bukaresti képzőművészeti iskola tanára. Csak azt tudjuk, hogy édesapja, az evangélikus vallású kisiparos Bănsăgből származott, és gyermeke is a város katolikus iskolájában kezdte tanulmányait. Sírja a bukaresti evangélikus temetőben van. Francisc Farago craiovai tisztviselő neve ugyancsak magyar eredetű, lánya a költő Coca Farago (1912–1974) volt, akit azonban beárnyékolat édesanyja, Elena Farago hírneve. Esetében is csak a név árulkodhat magyar származásról.

Sokkal többet tudni az egyik legnagyobb román költő, Tudor Arghezi (1880–1967) magyar származásáról, habár maga a költő vonakodott nyilatkozni erről. Beke György Kányádi Sándorral készített interjújából, de Mircea Zăciu, a Román írók tárában (*Dicționarul scriitorilor români*) írt szócikkéből is kiténik, hogy a költő elég jól beszélt magyarul, és hogy „édesanyja származása vitatott”. Édesanyja igazi neve valószínűleg Ergézi Rozália volt, Udvarhely környékéről származott, ahol a gyermek költő több nyarat is tölthette és a nyelvet is megtanulta.⁹³ Lánya, a színész Mitzura Arghezi a decemberi forradalom után a Nagyrománia Párt tagja volt.⁹⁴

A XIX. század második felétől a főváros kisipara és kereskedelme ugrásszerű fejlődésnek indult két olyan területen, ahol a külföldiek szerepe megkér-

⁹³ Beke György: Beke György, *Tolmács nélkül. Interjú...*, Bukarest, Kriterion, 1972, 484. old.; *Dicționarul scriitorilor români*, szerk. Mircea Zăciu, Marian Papahagi és Aurel Sasu, 1. kötet, Bukarest Editura Fundației Culturale Române, 1995, 110. old.

⁹⁴ Ferencz Istvánnak a szentegyházai parókia anyakönyveinél folytatott, a csíkszeredai *Székelyföld* folyóirat 2015/12. számában megjelent kutatásai szerint Arghezi anyja, Rozália 1859-ben született, szülei Ergézi János és Ágoston Zsuzsanna voltak; Bukarestben telepedett meg, és két törvénytelen gyermeke született: Ioan Theodorescu (Tudor Arghezi) és Alexandru Arghezi-Părvulescu (szerk. megj.)

dőjelezhetetlen. A külföldiek szerepét és súlyát Románia gazdasági fejlődésében a Románia Enciklopédiája is elismeri: „a gazdaság működése majdnem kizárólag idegen, a megváltozott, immár nyugati gazdasági orientáció miatt az országba sereglett külföldiek, az Ausztriából bevándorolt zsidók, németek és magyarok kezébe kerül”.⁹⁵ A kevés tősgyökeres román kisiparost és kereskedőt „elsöpörte az Ausztriából bevándorló mesteremberek, kereskedők és üzletemberek hulláma”. Bukarest város 1898-as és 1899-es statisztikai évkönyvei szerint az 101 793 aktív személyből megközelítőleg 20 000 volt a mesterember: 3830 szabó (533 osztrák–magyar), 3206 csizmadia és cipész (837 osztrák–magyar), 2681 kovács (876 osztrák–magyar), 2567 asztalos (183 osztrák–magyar), 1537 kőműves (203 osztrák–magyar), 1170 mázoló-szobafestő (263 osztrák–magyar), 978 pék és perces (60 osztrák–magyar), 970 kocsis (302 osztrák–magyar), 952 bádgos (75 osztrák–magyar) stb.

Etnikai szempontból nagyon vegyes volt a főváros, és ez tükröződött a kis-kereskedők világában is: a szerbek árulták a zöldségeket, a cigányok hordták a vizet, a törökök édességet és bozát árusítottak, a görögök peracet, kiflit és sült magokat, az albánok pedig a joghurtokat hozták stb. A kocsmák és csárdák sokasága (szám szerint 1522), 247 kávézó és 119 vendéglő életet és sajátos varázst adott a városnak. Sok kávézónak volt külföldi – német, osztrák vagy görög – tulajdonosa. A vendégek órákig is elüldögéltek az asztalok mellett, virsli ettek, sört ittak, fagyiztak, újságot olvastak, és zenét hallgattak.

A higiénia és a tisztaság továbbra is gyenge pontja maradt a Dâmbovița-menti kereskedelemnek. Bukarest hírhedt volt koszosága miatt, a városban „patriarchális módon továbbéltek a régi konyhai szokások, ahol nyüzsgtek a legyek és patkányok, a mindig mosatlan grillek a födetlen és legyeknek kitett kolbászfélékkel, sajtokkal, halárukkal stb.”⁹⁶. 1904-ben Haralambie Boteanu orvos, liberális polgármester, Vintilă Dobrescu politikai támogatásával igyekezett egy kis rendet teremteni, szigorú egészségügyi ellenőrzéseket tartott a kocsmákban, bodegákban és csárdákban. Ez azonban csak a tulajdonosok felháborodását vonta maga után, akik azzal fenyegetőztek, hogy nem szavaznak többet a liberális pártra. Ezután a dolgok visszatértek a „rendes” kerékvágásba, főleg a külvárosokban, ahová még 1933-ban „sem érkeztek meg Dobrescu polgármester előírásai”. A mészáros, senkitől sem zavartatva, az útmenti akácra akasztotta föl a húst, a csárda mellett meg hemzsegték a koldusok, prostituáltak és a kábítószereszek.

A bukaresti magyar mesterek előtérben voltak, és ez arra készítette Veress Sándort, hogy könyvében azt állítsa, a mesterek túlnyomó többsége magyar

volt: a gépészek, kovácsok, kocsigyártók, lakatosok, de még az asztalosok, cipészek, szabók, szobafestők, ácsok, kőművesek, fogatosok is. Volt köztük órás, ékszerész, optikus és litográfus, és a puskaművesek nagy része is magyar volt. Ez utóbbiak egyike, Múzza György egyenesen egy fegyvergyárat vezetett; nagy presztízsnak örvendhetett, hisz maga Koós lelkipásztor volt egyik gyermeke keresztapja. A magyar mestereket az Ókirályság városaiban mindenfelé megtalálhattuk; általában román inasok voltak, akik így elsajátíthattak egy keresett mesterséget.

A magyarok Románia fejlődésében játszott szerepére utalva Veress visszatérőnek találta, hogy a bukaresti lapok egy része állandóan támadta az idegeneket, elsősorban a magyarokat, barbároknak nevezve őket, úgy vélte, valóságos szerencsétlenség lenne, ha az összes külföldi távozna, katasztrofális gazdasági pangáshoz vezetne.

Voltak gyárakban dolgozó magyarok is, mások meg napszámoskodtak. A századvégi statisztika 1436 osztrák–magyar napszámost jegyzett.

A kis fényképész-, szabó-, csizmadia-, asztalos-, kárpitos-, kovács-, órás- vagy ékszerésműhelyek elég jól jövedelmeztek, sokuknak sikerült felkapaszkodni a kispolgárság osztályába. Még a cseléd tartást is megengedhették maguknak – a magyar lányokat becsületességük és tisztaságuk miatt előnybe részesítették, de az erdélyi román lányok sem voltak ritkák a cselédek között.

Az egyik legjővedelmezőbb mesterség továbbra is a kocsigyártás maradt. A magyar kocsigyártók száma annyira megnőtt, hogy 1891. június 16-án megalapították Bukarest és az egész Kárpátokon kívüli román térség *első magyar szakmai egyesületét* (Bukaresti Magyar Kocsigyártó Társaság). Az alapító-elnök Sántha András volt, egy meggazdagodott kovácsmester, háztulajdonos, aki kilenc évig maradt az egyesület élén. Habár a Magyar Társaság épületében tartott alapító gyűlésen „majdnem az összes kocsigyártó iparosok megjelentek”⁹⁷, a számot nem pontosítja a forrás.

Kövér Gyula kocsigyártó – Ștefănescu Magdának, A Hét laptervezőjének édesapja – a XIX. század vége felé született, és a Rostás Zoltán által 1986-ban meginterjúvolt emlékezők egyike volt.⁹⁸ Akárcsak Veress, ő is úgy tartotta, hogy a kézművesek többsége magyar volt. A statisztikák csak részben igazolják őket. Székelyföldi származású apja Bukarestben tanulta ki a szakmát. 1900 körül banki kölcsönt vett fel, és házat vásárolt a mai Titulescu utcában, ahol négy műhelyt rendezett be: egy kovács-, egy bogárn-, egy festő- és egy kárpitosműhelyt. Több inast és segédet alkalmazott, románokat, magaro-

⁹⁵ Enciclopedia României, 2. kötet, Bukarest, 1938, 556. old.

⁹⁶ Constantin Bacalbașa: id. mű, 3. kötet, Bukarest, 1936, 245. old.

⁹⁷ A Bukaresti Szent István Király Egyesület 130. old

⁹⁸ Kövér Gyula: „Calești pentru boieri și vizitii, căruțe pentru țărani” in Rostás Zoltán: *Chipurile orașului. Istorie de viață în București. Secolul XX*, Jászvásár, Polirom Kiadó, 2002, 115–130. old.

kat, németeket, akik mind a mester házában laktak – a segédek az emeleten, az inasok pedig a bognárműhely fölötti hálóban. Jó kosztot tartották őket, hogy legyen erejük a munkához. A család négy-öt disznót is levágott egy évben, és az Obor piacról vásárolták a krumplit és a káposztát. A tejet és kenyeret házhoz hozták a görögök. A gyermek Kövér gyalog járt a Sf. Ștefan utcai, a Carol I. sugárút és a Moșilor út kereszteződésétől nem messze álló magyar református iskolába. Néha be-betért a Cantacuzino utcai katolikus magyar iskolába is, ahol tízórait is adtak neki: „volt egy hatalmas asztal, amire a tízórait tányéron hordták /az apácák/, annyira szerettek minket” emlékezett vissza nem kis nosztalgiával Kövér. Az öreg kocsigyártó elmondása szerint a család összes, több évtizeden át megőrzött fényképét a református templomnak adományozták. Néhány rokona, például Kövér György sebész, még most is Bukarestben él, ennek fia ugyancsak orvos, menyje, Orsolya pedig műépítész.

A román államnak nagy szüksége volt az idegen mesterekre, és törvény szerint ezeknek jogukban állt hazavinni összegyűjtött vagyonukat. Kövér gyermekkorában egy kovácsmester, aki a Ștefan cel Mare úton lakott, bár kevesebbet kért a szekereiért, mégis jókora vagyont gyűjtött össze; mivel gyermekei nem voltak, eladott mindent és visszatért Sepsiszentgyörgyre.

A szekeresek, fuvarosok, kocsisok és segédjeik közt a barcasági csángók voltak a legtöbben. Viszonylag könnyen megtalálták helyüket Bukarestben, és többen meg is gazdagodtak. A szekeresek megpihentek a kocsmáknál, ott érdeklődtek munkalehetőség vagy közvetítők után. Sokuk a Tei és a Filantropia negyedben telepedett meg. Amikor Románia belépett a háborúba, a csángók lovait elrekvirálták; egyiküktől 24 lovat hajtottak el.

A kocsisok nemcsak az ügyfelekért versengtek, de abban is, kinek a fogata a legtisztább, kinek a ruhája a legszebb, kinek a lószerszáma a legmutatósbabb. A város támogatta ezt, három kategóriába sorolva őket. Volt, akinek állandó ügyfelei voltak azok, akik bolondultak a kocsikázásért a Herăstrău-tónál vagy a főúton. A főúton mindig nagy volt a forgalom, és az útra kipakolt asztalok mindig megteltek a térzenét hallgató vendégekkel. Magát I. Károly királyt is lehetett látni itt, napi sétája során, a királyi palotától a Kiseleff úti nyári lakosztályaig. Az omnibusz megjelenésével nem tűnt el azonnal a kocsis mesterség, hisz még sok éven keresztül ló húzta ezeket, a Vasile Lascăr utcában, a Moșilor út közelében egy lóváltó helyet is létesítettek.

Amit az 1893-as, a szakmai oktatást szabályozó törvény előírásai is bizonyítják, különleges elbánásban részesültek azok a tanultabb magyar mesterek, akik a román szakiskolákhoz szerződtek; a törvényt 1901-ben módosították, és 1902-ben megjelent a *Bukaresti Magyar Újság*ban, ami bizonyítja a

törvény magyar érdekeltségét. Egy ilyen, román iskolánál alkalmazott mester volt Sántha András kovácsmester. A külföldi mesterek azonban nem rendelkezettek szakmai fokozatokkal. A külföldiek gyermekei járhattak román szakiskolákba, azonban a tanulók számának legfennebb egyötödét tehették ki, és tandíjat kellett fizetniük. A külföldi tanügyikáder-infúzióval és a gyakrakban dolgozó külföldi szakképzett munkásokkal, köztük számos magyarral a román ipar hamarosan felvirágzott.

A XIX. század vége felé és a XX. század elején a román állam megpróbált szigorúbban beavatkozni a magániskolák működési szabályzatába a Petru Poni minisztersége alatt 1896-ban kiadott *Magániskolai szabályzattal*. A szabályzat követelményei elég általánosak voltak, úgyhogy Spiru Haret miniszter (1897–1899, 1901–1904, 1907–1910) rendeleti úton szigorított ezeken, azonban neki sem sikerült a tervezett magánoktatási törvényt tető alá hoznia.

A szabályzat szerint az iskoláknak rendelkezniük kellett működési engedéllyel, illetve a román állam által engedélyezett tantervvel, tankönyvekkel és tanerővel. Kötelező tantárggyá vált a román nyelvű olvasás és nyelvtan, később Románia történelme és földrajza is; ugyancsak román nyelven kellett vezetni az iskola adminisztrációs iratait, enélkül nem ismerték el záróvizsgáit és diplomáit. 1898-tól megszabták a kötelező román nyelvű tantárgyakat és óraszámokat, amelyeket csak az oktatásügyi minisztérium által jóváhagyott román tanerő taníthatott. Ezeket a tanárokat a magániskoláknak kellett fizetniük; így például a református iskola a két románnyelv-tanárának fejenként évi 1500 koronát fizetett a heti 18 órai tanításért. A tanítóknak a tanulmányaikat igazoló diploma mellett a minisztérium által évente kibocsátott tanítói engedéllyel is rendelkezniük kellett. A nyilvánossági joggal nem rendelkező, *saját tanterv* szerint oktató iskolákba, amilyen a református iskola is volt, nem szabadott román állampolgárságú gyermekeket felvenni.

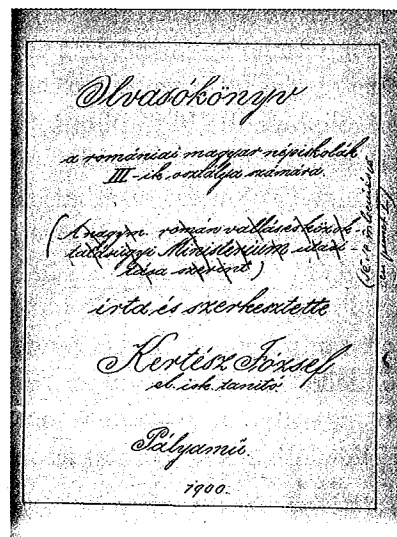
Kezdetben a szabályzat a román nyelv és Románia történelmének oktatását csak akkor tette kötelezővé, ha az illető iskolába román gyermekek is jártak. 1903-ban Spiru Haret a királyi himnusz kötelező eléneklését is bevezette, a román nemzeti ünnepeken és iskolai ünnepségek alkalmából szervezett előadásokon is kötelezővé tette a hazafias dalokat, szavakat és a román népi táncokat. Haret szerette volna, ha a tanulók a szünetekben is románul beszélnek: „gyermekeink a tízperces szünet alatt nem társalognak eleget románul”, hányt a magyar iskolák vezetői szemére.⁹⁹ Haret rendelkezései kötelezővé tették a román nyelv ismeretét minden iskolaigazgató számára.

⁹⁹ Jegyzet a *Romániai Magyar Újság* 1913. január 2-i első számában

Szigorodtak az előírások az idegen magániskolák tankönyveinek összeállítására és használata terén is, habár ezek már ezelőtt is a minisztérium felügyelete alatt álltak, időszakosan közzétették az engedélyezett vagy tiltott tankönyvek és szerzők listáját. A magyar iskolában tilos volt a magyarországi történelem, földrajz és olvasókönyvek használata. Mivel nem voltak Romániában összeállított magyar tankönyvek, a bukaresti református közösség pályázatot írt ki, és egyidejűleg közzétette a *Bukaresti Közlönyben* (1899/7. szám) a tanügy tankönyvekre vonatkozó előírásokat tartalmazó miniszteri rendeletet. A történelmi vagy földrajzi témájú olvasmányoknak elsősorban román vonatkozásúnak kellett lenniük. Azt is előírták, hogy a magyar történelmet az igazságnak megfelelően, sovén megnyilvánulások nélkül tanítsák, a román történelmet pedig méltóan és szimpátiával, „nem azért, hogy román gyerekeket neveljünk a magyarokból, hanem hogy olyan polgárokat neveljünk, akik tisztelik annak az országnak az intézményeit és múltját, amelyben élnek”. A hazafias verseket úgy kellett összeválogatni, hogy a magyar nemzet szeretete mellett ne keltsenek gyűlöletet más népek iránt, de a zenekönyvekben nem szerepelhettek sovén magyar dalok.

Kertész József tanító, aki Bukarestben tanított 1893–1895 között, összeállított egy, az előírásoknak megfelelő olvasókönyvet a II–III. osztályok számára. Csak a tankönyv kéziratához sikerült hozzájutnunk. Kertész több jó nevű író tollából származó, a természetről, az évszakokról, a mezei munkákról szóló olvasmányt is átvett az erdélyi magyar tankönyvekből. A kéziratban Kölcsey *Himnusza* és Vörösmarty *Szózata* is helyet kapott; megzenésítve mindkettő bekerült a református zsoltárok közé: a 346., „Isten, áldd meg a magyart” kezdetű, illetve a 408., „Hazádnak rendületlenül...” kezdetű zsoltárként. Ezt a két zsoltárt, az 55., a bibliai Dávidnak a Zsoltárok könyvéből átvett zsoltárával együtt évtizedekig betiltották a Kultusz- és Közoktatási Minisztérium 14005/1923. számú rendelete alapján, mivel „sértik a román nép hazafias érzelmeit”. Az erdélyi református püspökség csak az 1999-es kiadással vette vissza hivatalosan a három zsoltárt a zsoltárkönyvbe.

Kertész könyvében volt egy Petőfi- és egy Arany-vers is, Benedek Elek egy elbeszélése, és egy olvasmány a magyarok eredetéről. Mást semmit sem tudhattak

Kertész József tankönyve

meg a gyermekek Magyarországról; maga az ország neve is csak elvétve bukkan fel a 134 olvasmány során. A szerző különbséget tett a haza és az otthon közt, kijelentve, hogy a romániai magyaroknak Románia az otthonuk. A gyermekek mégiscsak megtudhattak egyet-mást a Székelyföldről, két, az erdélyi tankönyvekből átvett olvasmányból. Az egyik elbeszélés a Borszékéről fenyőládákba rakott, 200–250 dugaszolt üvegpalackkal Bukarestbe szekerező székelyekről szólt, míg a másik a székely nők szorgalmát és vendégszeretetét dicsőítette: az égetett agyagedényekkel, szőnyegekkel, szőttes törülközőkkel, terítőkkel teli házaikban rend és tisztaság honol.

Kertész tankönyvének eredeti része a románokról és Romániáról, és elsősorban a magyar szórványról szól. Hét leckének a román történelem a témája: a fanarióta uralom, a Tudor Vladimirescu vezette felkelés, a román társadalom nagy változásai Cuza alatt, a függetlenségi háború, a plevnai és grivicai harcok, I. Károly király uralkodása. Más olvasmányok Románia természeti szépségeit és jelen megvalósításait mutatják be: a vasúti hálózatot, Sinaiát és Jászvásárt. Több olvasmány is szól a bukaresti magyarok életéről, és foglalkozásaikról: a kocsigyártókról, kovácsokról, asztalosokról, kőművesekről, cipészekről stb. A magyarok békésen élnek együtt a románokkal, és szeretik őket becsületességükért és szorgalmukért, állítja a szerző. Felsorolja a román városokat, ahol magyar iskola és templom van, és Mihály László etnográfus adatai alapján a moldvai és bukovinai magyar csángó falvakról is említést tesz. A tankönyv a szerző két saját fordítását is tartalmazza: a királyi himnuszét és a Dâmbovița „édes vizéhez” szóló versét.

A tankönyvet jóváhagyták, és 1901-ben meg is jelent. A szerző legjobb szándéka ellenére a könyv a nemzeti történelem emlékezetből való kitörlésével fontos szerepet játszott a magyar szórvány asszimilációjában.

Kertész Józsefet 1901–1908 között még egy alkalommal kinevezték bukaresti tanítónak, 1906-tól pedig a Sf. Ștefan utcai fiúiskola igazgatója lett. 1903-tól előbb munkatársa, majd rövid ideig felelős szerkesztője a Bukaresti Magyar Újság hetilapnak.

1904-ben több nagy botrány robbant ki az idegen iskolák nem megfelelő működése miatt; a hatóságok és a parlament figyelme elsősorban a Notre Dame de Sion bukaresti és vidéki (Brăila, Galac és Jászvásár) katolikus iskolahálózatra irányult. Ez a bentlakásos magániskola 1896-ban nyitotta meg kapuit Bukarestben; hamarosan kinőtte az épületet, és új székhelyre költözött a Victoriei út 190. szám alá. 1912-től a francia állam egy impozáns épületet építtetett a Pache Protopopescu sugárúton, a Mihai Viteazul Nemzeti Kollégium mellett; ebben az épületben kap majd 1957-től helyet az Építőipari Egyetem Gépészmérnöki Kara.

Az Oktatásügyi Minisztérium Állandó Tanácsa megvizsgálta az intézet ellen felhozott vádak és ideiglenesen felfüggesztette működését. Csak néhány magas rangú ember közbelépésének köszönhatték az enyhe büntetést, kiknek gyermekei ebbe a katolikus iskolába jártak; a tanulók közt ortodox papok leányait is megtalálhattuk.

Egy 1904-es parlamenti felszólalásban Petru Grădișteanu szenátor, aki ennek az iskolának, de a magyar református iskolának is esküdt ellensége volt, az idegen iskolák bezárását követelte. Spiru Haret elismerte, hogy ellenőrző eszközei korlátozottak, de már 1903-ban határozatban utasította a Notre Dame de Sion intézet iskoláit, hogy „a román nyelvet és vallást megfelelő módon tanítsák”, és a magyar iskolák csak azzal a „tétélesen megszabott feltétellel” működhetnek, hogy „egyetlen román gyermeket se fogadnak”¹⁰⁰.

Spiru Haret álláspontja az idegen iskolákkal – és általában a nem románokkal – szemben egyre radikálisabbá vált, ahogy az a nacionalista iskoláról (Școala naționalistă) szóló brosúrájában is olvasható. Az idegen felekezeti iskolákat kimondottan veszélyesnek tartotta, és szigorú ellenőrzés alatt akarta ezeket tartani. „Valóságos államok az államban – mondta felháborodottan –, amelyekhez senki sem mer hozzányúlani.” Nem akarta, hogy külföldi tanárok tanítsanak ezekben az intézetekben, mivel szerinte ellenségek voltak a román állammal szemben, és a románok megvetésére tanították diákjaikat.

Első ízben Haret hozta szóba azokat a más nemzetiségű – és mint ilyen a román népszámlálásokon figyelmen kívül hagyott – román állampolgárokat, akik kompakt tömegben élnek „évszázadok óta itt letelepedve”. A bolgárok, ruténok, magyarok egész falvairól volt szó, akik elfogadhatatlan módon nem akartak megtanulni románul. A moldvai magyar falvakban a román állam iskolái, ahol kizárólag románul tanítottak, „üresen állnak”, és a gyermekek a „moldvai magyar gyerekek ábécéskönyvét” és a „romániai magyarok kalendáriumát” használják, utalt Poliány Képes Naptárára; ezek a könyvek minden háznál megvoltak, és a papjaik örök kárhózzal fenyegették azokat, akik román iskolába merésztették küldeni gyermekeiket¹⁰¹. Azt állította, hogy „nem arról van szó, hogy elfelejtessük nyelvüket; azt megtarthatták”, de fel sem merült a nemzetiségi tannyelvű iskolák alapítása, hanem kizárólag román nyelven folyt a oktatás, a legjobb tanítók által, akik ezért fizeteskiegészítést is kaptak. Ezzel megtörtént volna az asszimilálásuk: „mindenki egyesülése ugyanannak a hazaszeretetnek a jegyében”, ugyanis „egy állam egysége és ereje szükségessé teszi a területén élő nemzetiségek beolvasztását”.

¹⁰⁰ Spiru Haret, *Opere*, 5. kötet, Bukarest, Cartea Românească, 1934, 341. és 344. old.

¹⁰¹ Spiru C. Haret: *Școala naționalistă*, Bukarest, 1907, 6. old. és köv.

A moldvai csángók elleni offenzívának több évtizedes múltja van a román politikában. Röviddel az 1857-es ideiglenes díván ülése után, Cuza idejében egy szabófalvi származású képviselőjük révén a csángók román állampolgárokká váltak. Demény Lajos szerint ez a csángó képviselő Ioan Robu jelenlegi bukaresti katolikus érsek őse volt¹⁰².

Tudjuk, hogy volt egy szabófalvi származású, Mihai Robu nevű jászvásári püspök a két világháború közt. A jászvásári papnevelde, a „janicsáriskola” végzettjeként 1924-ben nevezték ki. Netzhammer így írt erről: „a nemzetiségiek és mindenekelőtt a magyarok nemkívánatosak”¹⁰³. A román hatóságoknak nem kellett aggódniuk, a csángó püspök kijelentette ugyanis, hogy nincs módjában magyar iskolákat alapítani a csángók számára, és magyar papokat sem tud biztosítani számukra, mert „én nem csinálhatok nemzetiségi mozgalmat, nem kevésbé politizálhatok, mert az egyház célja a lelkiesség”¹⁰⁴.

Habár az 1866-os alkotmány biztosította a vallásszabadságot a csángók-nak is, évtizedekig nyomás nehezedett rájuk, hogy megtagadják nyelvüket. Ismert egy magyar pap esete, aki feletteseitől szigorú megróvásban részesült, amiért magyarul merészt misézni, merthogy ezzel a nyelvvel „kompromittálta a katolicizmust”. Közvetlenül az egyesülés után az új kormány azonnal a csángók elrománosítását célzó politikába kezdett, V. A. Urechia, a vallásügyi osztály főnöke jogalkotási lépései révén, amely során a katolikusok is a román állam felügyelete alá kerültek volna. Kormányhatározattal megalapították a jászvásári katolikus püspökséget és papneveldet, azonban ezeket a határozatokat nem léptették érvénybe. Urechia mégis megszerezte a Román Fejedelemségekben tevékenykedő, a Propaganda Fide kongregációnak alárendelt katolikus papok beleegyezését a moldvai magyar papok eltávolításához. Teljesen azonban nem sikerült eltüntetnie őket, 1868-ban a Forrófalvához tartozó csángó falvakat meglátogató I. C. Brătianu liberális politikus még mind magyar kémeknek titulálta őket.

A magyarok asszimilációjában döntő és áldatlan szerepet játszott a román állam fennhatósága alatt álló jászvásári katolikus püspökség. 1884-ben a moldvai egyházmegye 65 000 hívőt számlált; gyanítható, hogy nagy részük magyar csángó volt, ezt a feltételezést Netzhammer püspök is megerősíti. Véleménye szerint, melyet jóval később, 1918-ban az osztrák-magyar közös külügyminiszternek, Czernin grófnak benyújtott kérésében is kifejtett, szükséges, hogy a romániai hívek megőrizték anyanyelvüket, a román kormánynak kötelessége nem gátolni az anyanyelvű hitgyakorlást,

¹⁰² Demény Lajos: *Emberi kapcsolatba kerültem ezekkel az emberekkel* in Bányai Éva, id. mű 119. old.

¹⁰³ Raymund Netzhammer: *Episcop...* id. mű II. kötet, 1424. old.

¹⁰⁴ Nagy Sándor: id. mű, 151. old.

és „biztosítani utódaik számára, hogy megtanulhassanak legalább írni és olvasni anyanyelvükön”. Mintegy 80 000 román állampolgárságú katolikus csángó élt, elsősorban Bákó és Roman körzetében, valamint 3000 bolgár katolikus a főváros környékén (Cioplean és Popești-en). 1920-ban kijelentette, hogy a moldvai egyházközség „több mint nyolcvan százalékban földműves magyar csángóból” áll. A püspök hivatkozik egy, a D. Sturdza vezette román kormány és Dominicus Jaket jászvásári püspök közti titkos megállapodásra is, amelyben megtiltották a magyar nyelvű prédikációkat és hittanórákat a csángók számára¹⁰⁵. 1893-tól a katekizmust csak román nyelven tanították.

Ha az 1907-es Apponyi-féle magyar tanügyi törvényt összehasonlítjuk Spuru Haret felsorolt, idegen nyelvű iskolákra vonatkozó jogi intézkedéseivel és a romániai nemzetiségek asszimilációjának szükségességét valló elveivel, megállapíthatjuk, hogy Haret szabályzatai legalább ugyanannyira radikálisak. Hogy mit tartalmazott Apponyi törvénye, egyik legelszántabb ellensége, Onisifor Ghibu leírásából is megtudhatjuk. 1879-ben Tréfort Ágoston miniszter bevezette a magyar nyelv kötelező oktatását minden magyarországi (és erdélyi) elemi iskolába, ez a kötelezettség Ghibu szemében a nemzetiségek megszűnését és „a magyar nemzetállam” megszületését jelentette. A magyarnyelv-tanítás a II. osztálytól kezdődött; heti három és fél órában az egytanítós iskolákban, heti hat órában a kéttanítós iskolákban stb. Az eredmény elmaradt a várttól, mert „a magyarok minden erőfeszítése mellett sem történt nyelvbéli előrehaladás a románok közt...”, mondja Ghibu. Apponyi törvénye ennél is radikálisabb volt: 13-ra növelték a magyarórák számát az egytanítós iskolákban, hogy, mire elvégzik az elemi iskolát, a gyermekek tudjanak magyarul írni és olvasni. Nőtt a tanítók fizetése is: amennyiben ezt a fizetést a felekezeti iskolák nem tudták biztosítani, állami segínyt kaphattak, azzal a feltétellel, hogy a számtant, földrajzot, történelmet és alkotmánytant az állam által jóváhagyott tankönyvek szerint tanítsák.

Míg korábban, az 1868-as törvény alapján a felekezeteknek joguk volt tanítási nyelvet, tantervet és tankönyveket választani, az Apponyi-törvény szerint a tanterveket az állami hatóságok szabták meg, Magyarország történelmének és földrajzáinak oktatása kötelezővé vált. Betiltották a „román szellemben írt könyveket”, cél a nemzetiségek magyar nemzeti szellemben történő nevelése volt, nemcsak a nyelv útján, de „minden olyan eszközzel, ami a magyar kultúrát promoválhatta”. „Apponyi iskolájában senkit sem nevelhettek más szellemben, csak magyarban, csak a magyar nyelvet ismerhet-

ték, és semmi mást nem, csak Magyarországot csodálhatták”¹⁰⁶, szögezte le felháborodva Onisifor Ghibu.

A bukaresti és az erdélyi román sajtóban, de a parlamenti viták során is egyre gyakrabban merült fel a külföldi állampolgárokként itt élő magyarok lojalitásának kérdése. Voltak hangok, amelyek a magyarok kitoloncolását követelték még Apponyi tanügyi törvénye előtt, például az Epoca lap újságírói azt várták a román kormánytól, hogy üzzön ki minden magyart Romániából, hogy „meg sem álljanak Amerikáig”¹⁰⁷. Az aradi Tribuna is gyakran támadta őket, többek között kétségbe vonta a román okiráltságbeli magyarok jogát a felekezeti iskolákhoz és ahhoz, hogy Magyarországról hívjanak tanítókat. A bukaresti magyar sajtó, bár jelezte a támadásokat, általában nem bocsátkozott vitába.

A leghevesebb támadások Grădișteanu szenátor részéről érkeztek. Mint a Kulturális Liga jelenős tagja, egy időben elnöke, ő volt, aki egy konstancai vendéglőben sértegette az osztrák–magyar konzult, mivel az magyarul szólt a pincérhez. A vádjára, miszerint a magyar iskolákban románellenes agitáció folya, Poliány Zoltántól az alábbi választ kapta: „A bukaresti magyar iskolák nem zugiskolák, mert hiszen ezeket a román kultuskormány engedélyezte, bizonyos kikötések mellett. A kormánynak módjában áll a magyar iskolák tevékenységét a legszigorúbban ellenőrizni s ügyelni afelett, hogy az iskolák működéséhez kötött feltételeket betartották-e... A bukaresti magyar igazgatóságok nemcsak azokat a rendeleteket tartják be a legszigorúbb pontossággal, amelyeket a kultuszminiszter iskoláinkra vonatkozólag kiadott, de sőt minden törekvésünk odairányul, hogy a leglojálisabb módon juttassák kifejezésre azokat a sympathiákat, amelyeket a növendékeknek a kenyéradó állam iránt érezniök kell. Hiszen elég elmennünk egy-egy iskolai ünnepélyre, hogy erről a legteljesebb mértékben meggyőződünk. Minden terem falán ott függ a felséges királyi pár arcképe, s minden alkalommal felhangzik a román Hymnusz, amelyet az egybegyűlt közösség állva hallgat végig, román versek szavalása, román színdarabok előadása román nyelven ott szerepel minden iskola ünnepélyén”¹⁰⁸.

Tulajdonképpen a magyar bevándorlók mindig is elfogadták a román nyelv tanulásának szükségességét. „Szükség tudni annak az országnak nyelvét, ahol élünk és tisztelni szokásait, törvényeit, ahol a kenyérre valót keresik honfitársaink”, olvashatjuk a Bukaresti Magyar Újság 1904. évi 28. szá-

¹⁰⁵ R. Netzhammer: *Episcop...* id.mű, II. kötet, 1495–1496. old., I. kötet 939. és 547. old.

¹⁰⁶ Onisifor Ghibu: *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, Bukarest, 1915, 39. old.

¹⁰⁷ Jegyzet a *Bukaresti Magyar Újság* 1906 okt. 21.-i, 84. számából

¹⁰⁸ Poliány Zoltán: *Grădișteanu és a bukaresti magyar iskolák*, in *Bukaresti Magyar Újság* 1905, 1. sz.

mában. Hasonló kijelentések elég gyakran jelentek meg a bukaresti magyar lapokban.

Az első világháború után, amikor az idegen felekezeti iskolák megmaradása került terítékre, Eliodor Constantinescu tanfelügyelő próbálta ezek veszélyességét bizonyítani, különösen a katolikusokét, megismételte véleményét, melyet már az oktatásügyi minisztériumnak 1916-ban beterjesztett hivatalos jelentésében is kifejtett. Megemlítette Kuczka A. Prelátus nevét, aki „impozáns palotát” építtetett, ahol rend és fegyelem uralkodott: „a konyhája tisztább volt, mint a hálók sok román iskolában”, és a nevelést „odaadón és dicséretre méltó büszke makacssággal” folytatták az életüket „az egyháznak felajánló” nők¹⁰⁹. A tanulók szigorú felügyelet alatt álltak, és hozzászoktatták őket a munkához, komolysághoz és kötelességtudathoz. Mégis ennek a nevelésnek, ahol a román nyelvet csak heti 3–4 órában tanítják, „semmi köze a román kultúrához és nyelvhez”, véli a tanfelügyelő, „nem fűti a nacionalizmus szent tüze”, és idegen a román szellemiségtől, márpedig a nevelés csak egyféle, román lehet.

A magyarellenes megnyilvánulások véletlenszerűek is lehettek, de mindenképp a magyarellenes propaganda következményei voltak. Egy 1894-es levelében Bartalus lelkész beszámol egy incidensről, amely a majális alkalmából a zeneegylet és a színtársulat által szervezett bál után történt. Az egyik magyar résztvevő otthonába betörték, és ellopták az egylet zászlóját, amelyet a konzul felesége adományozott neki; mi több, a zászlót el is égették Mihai Viteazul szobránál. A magyarok panasszal fordultak a prefektúrához, és kártérítést követeltek, amit meg is kaptak 700 frank értékben.

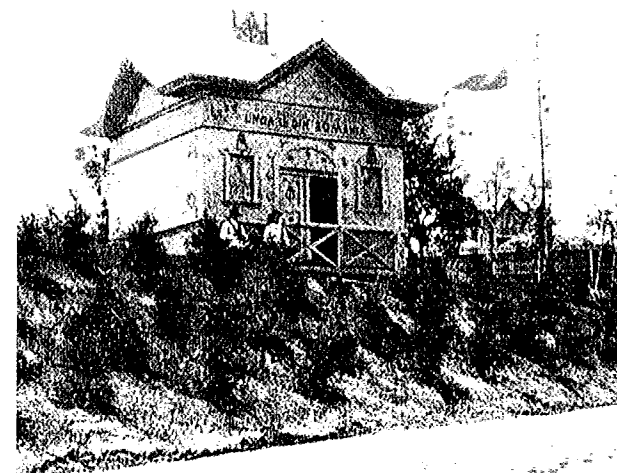
A román–magyar kapcsolatok néhány esetben rendkívül feszültté váltak. Egy ilyen pillanat helyszíne volt a jubiliáris Nemzeti Kiállítás a Carol parkban (nyitva 1906. június 6. és november 26. között), amelyet Károly király uralkodásának 40. éve és megkoronázásának 25. évfordulója alkalmából szerveztek. Két nappal a hivatalos megnyitó előtt, Bukarestbe érkezett hivatalos látogatásra dr. Karl Lueger, Bécs polgármestere, a magyarok nyílt ellensége. Egy nappal korábban tüntetés volt a magyar képviselők ellen bécsi szállásuk előtt, ennek megszervezésében Luegernek is része volt. Magyarellenes magatartása miatti szimpátiájuk kifejezéseként, Luegert nagy pompával fogadta Bukarestben egy egyetemi tanárokból, volt miniszterekből és Petru Grădișteanuból álló román bizottság, sokan hangot adtak azon reményüknek, hogy amennyiben fegyveres konfliktus törne ki, az osztrákok Romániával szövetkeznének a magyarok ellen, akár csak 1848-ban. A brassói magyar lapok arra kérték a bukaresti magyarokat, hogy bojkottálják a kiál-

lítást, rámutatva a bécsi polgármester látogatásának igazi jelentőségére: „a román kiállítást nagy szimpátiával fogadta a magyarság, abban a hiszemben, hogy a magyarok meghívása a barátság gesztusa a románok részéről... Most azonban, a Lueger romániai fogadtatását látva megértették, hogy az egész csak egy magyarellenes demonstráció volt”¹¹⁰.

A *Bukaresti Magyar Újság* nem fűzött kommentárt Lueger látogatásához, és továbbra is Románia és Károly király iránti lojalitásának adott hangot. A romániai magyarok egy kis, tulipán alakú, 12 négyzetméteres pavilont építtettek, két bejáratral. Az épület homlokzatára ezt írták: „Légy hű honpolgára a hazádnak, de kérd Isten áldását arra a földre, ahol kenyered keresed”. A tulipánt azért választották, mert Magyarországon a nemzeti újjászületési mozgalom során ez volt a nemzeti termékek szimbóluma¹¹¹. A magyar pavilon Tereș tornya mellett állt, és Constantin Istrati miniszter – aki a király üzenetét tolmácsolta –, az osztrák–magyar követ, és más budapesti hivatalosságok is meglátogatták. Délután az Újvári István esperes vezette magyar küldöttséget fogadta a király.

Miután visszatért Bécsbe, Lueger azzal vádolta a bukaresti magyarokat, hogy meg akarták őt gyilkolni. Ezúttal Poliány röviden válaszolt a lapjában, úgy vélte, hogy Lueger túllépett szerepkörén bukaresti látogatása során, ugyanis nem Ausztria képviselőjeként érkezett ide, sem valamelyik párt vezetőjeként, hanem csak mint egy baráti ország egyik városának polgármestere¹¹².

Lueger tiszteletére a Fântânei (Kút) utca a Dr. Lueger nevet kapta (a háború után Berthelot tábornok nevét fogja viselni). Illik megjegyezni, hogy Lueger volt Hitler sovén és antiszemita politikájának ihletője.

A magyar pavilon (1906)

¹⁰⁹ Eliodor Constantinescu: *Învățămintul particular*, Râmnicu Vâlcea, 1920, 23. old. és köv.

¹¹⁰ Constantin Bacalbașa: id. mű, 3. kötet, 1936, 137. old.

¹¹¹ *Bukaresti Magyar Újság*, 1906, 41. szám

¹¹² Jegyzet a *Bukaresti Magyar Újság* 1906. június 28-i 51. számában

A királyi pár július 5-én látogatta meg a pavilont, ahol Poliány román nyelvű beszéddel fogadta őket; lapjában csak egy száraz és rövid beszámolóban említi a királyi látogatást. A kiállítás bezárásakor a szervezők bőkezűen osztogatták a diplomákat mindenkinek. Több kitüntetést kapott Poliány Zoltán is, a magyar pavilon szervezője, egy díszoklevelet és egy aranyérmet, a magyar iskolák is kaptak kitüntetéseket a kiállított kézimunkákra, de kilenc bukaresti egylet, a pitești-i kórust és a giurgiui nőegyletet is kitüntették.

A kiállításon a határon túli románok is részt vettek. Az osztrák–magyar birodalom románjai származási helyüket csak románul tüntették fel, ahogy azt Barabás Endre tanár megfigyelte. Őt az új román hatalom 1919-ben előbb letartóztatta, majd kitoloncolta Erdélyből.

Az Apponyi-törvény 1907-es életbelépése újabb hullámokat vert, egyes román újságok ismét a magyarok kiűzését követelték. A romániai magyarok leghőbb kívánsága a kölcsönös támadások megszüntetése és a két nemzet közti súrlódásmentes kapcsolat maradt.

Az 1907-es feszült hangulat miatt, amelyet a több ezer áldozatot követelő parasztlázadás is súlyosbított, a magyarság 1908 tavaszára halasztotta a Magyar Társaság megalakításának 50. évfordulójára tervezett ünnepségeket. Több mint 200, különféle bukaresti és vidéki társaság tagját hívták meg, és az osztrák–magyar követet. Magyarországi vendégek is érkeztek: Kossuth

Gheorghe Panu Horváth Géza által alkotott mellszobra

Ferenc kereskedelmi és szállítmányügyi miniszter, Kossuth Lajos fia, valamint Molnár Viktor, a kultuszminisztérium államtitkára. A társaság zászlóját az osztrák–magyar konzul magyar felesége avatta fel. Ebből az alkalomból megjelent egy szépen illusztrált emlékalbum is 2000 példányban, amelyet Vizi Dénes katolikus kántor szerkesztett, de amelyet sajnos nem találtunk meg a gyűjteményekben.

Ugyancsak 1908-ban a vásárhelyi származású szobrász, Horváth Géza megalkotta Vasile Lascăr egykori belügyminiszter szobrát, amely még ma is áll a Bătiștei utca és a miniszter nevét viselő utca sarkán. A szobrot G. Horvath névvel szignálta. A Bukaresti Magyar Újság (1908, 57. szám), bár beszámol a szobor leleplezéséről, nem ad további részleteket a szoborrendelés körülményeiről, de megtudjuk, hogy a művész ugyancsak román rendelésre faragta meg a Cotroceni-palotában kiállított *A kis dorobánc* szobrát, illetve két szoborcsoportot a Bazilescu ortodox templom számára, ez utóbbiakat később ismeretlen körülmények között eltávolították. Ugyanez a szobrász az alkotója Gheorghe Panu író bronz mellszobrának is, amely a Cișmigiu parkban áll, G. Horvath, sculpteur aláírással.

Egy másik, a Lueger látogatásához hasonló feszült helyzet állt elő 1909-ben, amikor Ferenc Ferdinánd főherceg, osztrák–magyar trónörökös érkezett látogatni Bukarestbe. Elterjedt a pletyka, hogy a főherceg, aki a magyarok ellensége volt, a románok szövetségéért cserébe lemondott volna Erdélyről. Az erdélyi románság sorsa jobbra fordulásának minden reményét benne látták, ahogy azt a politikus frontember, Alexandru Vaida-Voievod is nyilatkozta. A főherceget Sinaian több erdélyi románokból álló küldöttség, mintegy 400 fő fogadta, és a román egyetemisták szétszaggatták a főherceg ünneplésére érkező magyarok zászlóit.¹¹³

Az idegen iskolák működésére vonatkozó korlátozások és a magyarellenes támadások ellenére, a XX. század első 16 éve a Kárpátokon kívüli romániai magyar közösség virágkorát jelentette. Történelmükben egyedülálló módon fejlődtek a magyar katolikus iskolák, és a megjelenő lapok lenyűgözőek tartalmuk gazdagságával, rendszeres megjelenésükkel és hosszú élettartalmukkal, két lap heti kétszer is megjelent, igaz, hogy csak rövid ideig. Ez a két lap, a *Bukaresti Magyar Újság* és a *Romániai Magyar Újság* nagyjából 15 évig jelent meg (1901 decembere és 1916 augusztusa között). A *Romániai Magyar Újság*ot Brozer Vilmos és dr. Székely Béla Albert alapította. Dr. Székely lett a lap főszerkesztője; 1914-től elvállalta a Magyar Társaság elnöki tisztét is két évre. Két további munkatársuk, Szócs Géza és Rejöd Alpár orvos volt.

Ilyen kontextusban jelent meg A Duna, a kereskedelmi, mezőgazdasági, ipari és pénzügyi érdekeltségek lapja (*Danubiul, organ al intereselor comerciale, agricole, industriale și financiare* címmel) 1905-től, egy román nyelvű hetilap, amelynek kinevezett ügyvivője, később igazgatója Robert Koltai volt, neve alapján magyar, de nem tudunk további részleteket róla.

A lapok részletesen beszámoltak a Kárpátokon kívüli román térségben élő magyarok társadalmi-kulturális és vallásos életéről, pontos adatokkal szolgált az iskolák, templomok építéséről, a tanulók és tanáraik számáról stb., hiányoznak azonban a konkrét adatok a mesteremberekről és más szakmai kategóriákról. A magyarországi újságíró, Poliány Zoltán szerkesztette *Román-*

¹¹³ Constantin Bacalbașa: id. mű, 3. kötet, 230–235. old.

niai Magyarok Nagy Képes Naptára 12 éven át (1905–1916) jelent meg mintegy 10 000 példányban, a lapokat kiegészítette a tanárok, papok, iskolai vagy templomépületek fényképeivel, valamint hosszú névsorokat is közölt róluk. Ezek a dokumentumértékű fotók sok esetben az egyetlen biztos források a ma még álló épületek beazonosításához. Habár sokan támadták román részről, még maga Spiru Haret is, a *Naptár* dicsőítő hangnemben számol be a királyi házról és a románságról.

A magyar iskolahálózat fejlesztésének kérdése egyre hangsúlyozottabban tér vissza a század elején, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarok elmaradtak a sokkal kisebb számú, de virágzó iskolákat fenntartó külföldi közösségek, a németek és franciák mögött. A gazdag, román állampolgárságú vagy külföldi diáklányok az Angolkisasszonyok Intézetébe jártak. A német evangélikus iskola ugyancsak jól szervezett volt, és minden szinten folyt a tanítás: iskola előtti, elemi, gimnazista vagy középiskolás szinten is, az érettségi vizsgát pedig elismerte a román állam. A német katolikus vagy a magyar református iskolákban csak az elemi oktatást ismerték el. Az *Universulban* 1902-ben megjelent hír szerint Bülow német kancellárnak szándékában állt mintegy 600 000 márkára duplázni a romániai német iskoláknak nyújtott szubvenciót, hogy a tanárok fizetését növelhessék, és számukra nyugdíjat biztosíthassanak. A németeknek számos alapítványa is volt, de rendelkeztek más jövedelmi forrásokkal is, így biztosítani tudták a jólétet, 1885-ben egy öregotthont is nyithattak, amit a magyar közösség sohasem volt képes megvalósítani.

A zsidóknál a tanulási kedv mindig is magas volt. A magániskolák jó része tulajdonképpen zsidó iskola volt. 1903-ban a zsidóknak 16 tanintézményük volt Bukarestben: 11 elemi, egy gimnázium, egy speciális iskola, egy kereskedelmi szakiskola két mesteriskola és egy óvoda. 1905-ben a beírt 1900 diákból 1300 végezte el iskoláit. A szegény diákok tandíjmentességet élveztek és ingyen ebédelhettek a menzán. Zsidók más magániskolákba is jártak, úgyhogy 1904-ben 3765 zsidó diák volt; az állami iskolákban további 1644 volt zsidó a 24 101 beírt diák közül.

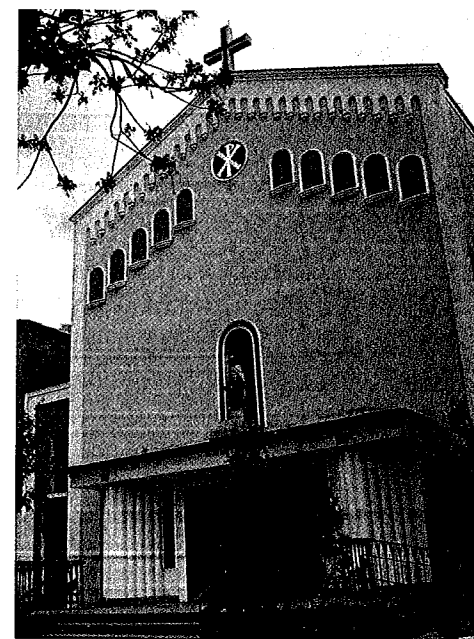
A magyarok szerették volna behozni lemaradásukat, de ez csak részben sikerült a magyar katolikus templom- és iskolahálózat gyors megteremtésével és fejlesztésével; ugyanakkor folyt, bár lassúbb ütemben, a magyar kálvinista iskolahálózat fejlesztése is.

A katolikus közösség története nagy mértékben eltér a reformátusétól. Miután a Propaganda Fide kongregáció átvette a romániai katolikusok irányítását, és a Barátok (Bărăția) templomának birtokosa lett, a magya-

rok nemkívánatossá váltak, ezért csak egyetlenegy magyar pap maradt. Tornyai Ferenc misszionárius emlékiratai, amelyben beszámol munténiai tevékenységének mostoha körülményeiről, számunkra nem voltak hozzáférhetőek. 1883-ban a Vatikánnal folytatott tárgyalások eredményeként megalakult a román állam ellenőrzése alatt álló Bukaresti Katolikus Érsekség.

Habár, ahogy azt Fr. Damé megjegyzi, a katolicizmus régebbi volt a Román Fejedelemségekben, mint az ortodoxia, hívei száma nem volt túl magas, Damé dolgozatának megjelenésekor csak 149 667 katolikus élt két egyházmegyébe, a bukarestibe és a jászvásáriba szervezve; a hívők többsége idegen volt. A katolikusok soha nem tettek közzé nemzeti és anyanyelvi megoszlásáról szóló statisztikákat, ilyen téren csak becsült adataink vannak, de mind-egyik a magyarok többségéről tanúskodik.

Bukarestben a magyarság, felekezetre való tekintet nélkül, részt vett a Magyar Társaság által szervezett kulturális eseményeken; többször is volt katolikus elnöke a szervezetnek. A magyar katolikusok szellemi központja azonban évtizedeken keresztül a Barátok temploma maradt. A XX. század kezdetén még élt az a hiedelem, hogy ezt a templomot a csíki székelyek építették a maguk számára. Habár a magyarok közt mindig több volt a katolikus, mint a protestáns (kálvinista, evangélikus vagy unitárius), és a más nemzetű katolikusoknál (osztrákok, németek, olaszok, franciák vagy bolgárok) is többen voltak, soha-

A Barátok temploma

sem alkottak külön egyházi közösséget, és saját iskoláik sem voltak soha. A magyarországi újságíró, Sebestyén Ede, aki 1902-ben bejutott az érsekség levéltárába, az alábbi számokat adta meg a bukaresti katolikusokra vonatkozóan: 15 000-en a Szt. József-templomhoz tartoztak, 35 000 a Barátok templomához és 805-en a ciopleai templomhoz (ez a templom ma a Balta Albă negyedbeli Râmnicu Sărat sétány 3–5. szám alatt található). A katolikusok többsége tehát magyar kellett hogy legyen.

1886-ban György István katolikus pap kezdeményezte elsőként a magyarok megszervezését: megalakította a bukaresti magyar nőegyletet, később, 1887. január 28-án egy karitatív egyesületet is. Mégis ezek hatékonysága nagyon alacsony maradt. 1889-től a karitatív egyesület beszámolókat is nyomtatott tevékenységéről, az első szám részben kétnyelvű volt: *Darea de sémă a Comitetului Societății R-Catolice Ungare de ajutor.../ Kimutatás a rom. Kath. Magyar Segélyező egyesület Igazgatóbizottságának működéséről*. Másodlagos források alapján, más név alatt ez az évkönyv az első világháborúig továbbra is megjelent.

Két budapesti katolikus szervezet, a Szt. László Társaság és a Julianus Egyesület felvállalta a külföldi magyar diaszpóra támogatását papok és tanítók szerződtetésével, illetve iskolák és templomok építésével; tevékenységükhöz kétoldalú egyezmények alapján megszerezték az idegen államok jóváhagyását is. Azelőtt a magyar katolikusoknak nyújtott támogatás esetleges és zavaros volt, és csupán a magyar nyelv tanítására szorítkozott a Szt. Mária Intézetben és a Fântânei utcai német katolikus iskolában, valamint a Barátok templomának parókiáján, mindössze heti két órában. Az Intézetben, ahol a tandíj magas volt, Exner Margit tanítónő tartott fakultatív magyar órákat az alsós osztályokban, naponta két-két órát délutánonként; ezeken az órákon 150 tanuló vett részt. A Călărașilor úti német fiúiskolában is elég sok magyar diák tanult; 1879-ben a négy elemi és három gimnáziumi osztályba 440 diák járt, köztük 134 magyar, 130 német stb. A három paptanító magyar nyelv- és vallásórát is tartott, napi hat órát az I–III. osztályokban. Vizi Dénes kántor, aki egy darabig a Magyar Társaság elnöke is volt, tanított a legtöbb ideig ebben az iskolában. 1864–1921 között élt Bukarestben.

Bálinth János

Nem csoda, hogy ilyen körülmények között a legtöbb magyar tanuló a román állami iskolát választotta, ami elkerülhetetlenül tette az asszimilációt. Ezekben a román iskolákban csak a román történezsnek nézőpontjából ismerték meg a magyar történelmet, és ez „a magyar gyerek lelkét megmérgezi, megöli”, írta Sebestyén Ede.

Az újabb, elsősorban székelyföldről érkezett bevándorlók nem törődtek bele sem a külön egyházközösség, sem a magyar nyelvű iskolák hiányába, panaszt is tettek az anyaországban, sajnos nem sok sikerrel. Gyökeres változást a bukaresti magyar katolikusok életében 1898-ban

Bálinth János pap (1862–1905) megérkezése hozott. Az egykori ferences barát az öt év alatt, amíg Bukarestben tartózkodott, döntő szerepet játszott a közösség felvirágoztatásában és a magyar katolikus identitás megerősítésében; két lap, a *Romániai Magyar Néplap* és a *Bukaresti Magyar Újság* szerkesztője is volt 1900–1903 között.

A kereszténység felvételének 900. évfordulója alkalmából, 1900. március 31-én Bálinth megalapította a Szent István Király Egyesületet, és ezzel bevezette Magyarország első, apostoli királyának kultuszát. Eredetileg az egyesületet a csíksomlyói búcsú zarándokútjainak megszervezésére alakították. Elnöknek Boga Tamás kocsigyártót választották, Bálinth János az egyesület igazgatója és tiszteletbeli tagja lett. Tevékenységének első évében a tagok száma elérte az 1500-at. A vezetőtanács nagyrészt mesteremberekből állt. Székhelye a Carol utcában (ma Francia utca) állt, később a Călărașilor út 11. szám alá költözött, ebben az utcában vannak az érsekség épületei is.

1900 decemberében újjászervezték a katolikus nőegyletet Mária Egyesület néven, a tagok száma meghaladta a háromszázat.

A következő évben Bálinth szerkesztésében megjelent *A Bukaresti Szent István Király Egyesület alakulási Emlékkönyve*, amely a romániai diaszpóra magyar mestereit magasztalja. Annak ellenére, hogy a romániai magyarok közt nincs tudós vagy bankár, jegyzi meg Bálinth, ők mégsem a magyarság söpředéke, hanem már a kezdetektől itt megtelepedett kisiparosok, becsületes és szorgalmas, megbecsülésnek örvendő emberek.

A majdnem 200 oldalas emlékkönyv első oldalán Károly király fényképe van, majd Erzsébet királyné és Hronstein püspök fényképével folytatódik. Ez utóbbinak egy külön cikket is szenteltek, melyet a moldvai és munténiai katolicizmus rövid bemutatója követ. A jól strukturált könyv sokkal átfogóbb és teljesebb képet nyújt a bukaresti katolikus magyarok kulturális, társadalmi és vallásos életéről, mint Veress Endre Naptára, de még a vidéki katolikusokról vagy a Magyar Társaság tevékenységéről is beszámol. A Szent István Király Egyesület statútumát is tartalmazta. Nagyszámú, magas színvonalú fénykép illusztrálja a könyvet, nagyrészt csoportképek különböző társaságok vezetőtanácsairól.

Más forrásokból tudunk a Szent István Egyesület évkönyvéről is, melyből sajnos egy szám sem maradt fenn.

A diaszpóra felkarolása érdekében a magyar hatóságok támogatását is kereste, 1901. szeptember 8-án Budapestre utazott, magával vitte az Emlékkönyv példányát és egy memorandumot az óromániai magyar diaszpóra helyzetéről.¹¹⁴ Kitartásának köszönhetően a budapesti vallásos társaságok

¹¹⁴ Arhivele Statului. Fondul Ungariei, 69 tekercs, 707. o. és köv.

támogatása hamarosan konkretizálódott, hajlandóak voltak pénzt adni a magyar iskolahálózat és templomok építésére.

1903 szeptemberében Bálinthot Giurgiura helyezik, így már nem élvezhette munkája gyümölcsét. Két évvel később elhunyt, a Duna menti kikötővárosban temették el. Az egyesület által megrendelt Bálinth-portré sorsáról semmit sem tudni.

Bálinth tevékenysége a románok körében sem maradt észrevétlen. Több román értelmiségi, köztük B. P. Haşdeu, Spiru Haret és Onisifor Ghibu hevesen támadta őt és Hornstein érseket, később pedig a Poliány-féle Naptárat is. Az *Apărarea națională* napilap két, egymást követő számában, 1908. február 7-én és 8-án *Românism-Ortodoxism* alcímmel, Haşdeu Hornsteint „a bukaresti magyar propaganda közönséges ügynökének” nevezte, azzal vádolta, hogy mivel megengedte a magyar klubok, egyesületek és egy újság létrehozását Bálinth vezetésével, most ezek a „báránbőrbe bújtatott farkasok pénzt gyűjtenek olyan magyar iskolák számára, mint a galaci”. A napilap a püspököt a román állammal szembeni ellenséges magatartással is megvádolta: „elfeledi Szentséged, hogy a katolikus egyház nem ismer nemzetiséget, hanem csak keresztényeket? S ezért elfeledi, hogy a vallás lelkes terjesztőjéből a sovinizmus és egy egész, Rómából eredő nép elleni gyűlölet terjesztőjévé válik?... Vajon még meddig élhet vissza ez a titokzatos alak a román nép és állam türelmével?!”

Poliány nagy Naptárának megjelenése után Haşdeu biztosította az „aggódó” románokat, hogy a naptárat többé nem fogják eljuttatni moldvai csángó megrendelőinek.

Haşdeu lapjában, a kor más román kiadványaihoz hasonlóan, zsidóellenes támadások is megjelentek.

A román lapok ellene folytatott kampánya miatt Hortenstein érsek 1905-ben, I. Károly király kérésére kénytelen volt lemondani. Az első bukaresti katolikus püspök, R. Netzhhammer, aki románul is beszélt, folytatta azonban elődje politikáját, támogatta az idegen, akár magyar iskolák és templomok építését.

Bálinth erőfeszítéseinek eredményei 1903-tól kezdtek látszani, ebben az évben november 15-én alakult meg, az *óromániai magyar katolikusok független közössége*, amely ezúttal már nem a német közösség filiálája volt. Elnökének Poliány Zoltánt választották, a magyar hívók lelkipásztora Nemes Tóth Zsigmond lett.

A Szt. István Egyesület is megválasztotta az elnökét Huszti János mészárosmester személyében; ezt a tisztséget 1915-ös haláláig viselte.

Poliány nyílt célja egy iskola és egy, a magyar szentek képével díszített templom építése volt; 1907-ben megválasztották a Bukaresti Magyar Társaság elnökévé. Az újságíró emlékiratokat is hagyott maga után, amelyekre sajnos nem sikerült ráakadni.

Az első magyar nyelvű katolikus iskola Bukarestben 1903 szeptemberében nyitotta meg kapuit Spiru Haret minisztersége alatt, az általa megadott működési engedéllyel. Az építkezést Gondorfi műépítész (?) vezette. Az iskola igazgatója Lukász Péter volt. A három fiú és két leányosztályba 311 tanuló iratkozott be; egy szomszédos épületben volt a tanítók és a papok lakása. Az iskola székhelye a Polonă (Lengyel, a következő évben G. Cantacuzino névre átkeresztelt) utca 25. szám alatt állt¹¹⁵. Az iskolaépület körül még ma is megvan, sűrűn benőve, az eredeti vaskerítés.

Református fiúiskola (1906) ma

A volt katolikus leányiskola ma

1904-ben a katolikus lányiskola is megnyitotta a kapuit a Scaune utca 10. szám alatt, a fiúiskola szomszédságában. A tereprendezés miatt az épületet lebontották, és 1905-ben újat építettek, amely megőrizte Scaune utcai címét; több osztályterem, egy díszterem, egy ebédlő és egy tornaterem volt az új épületben. Hamarosan ugyanitt egy ingyenes óvoda is megnyílt. A lányiskola igazgatónője 1903 és 1914 között Baynovics Anna (1879–1914) volt, akit a román kormány is érdemrenddel tüntetett ki. Többszöri bővítés után, 1905-től az iskola adott szállást a német és magyar katolikus iskolák tanfelügyelőségének, de a tanítónők lakásának és egy betegszobának is. A két világháború közt az utca neve Ni-

¹¹⁵ Az utcának az évtizedek során többször is megváltoztatták a nevét és a számozását: Alexandru Sahia, Jean-Louis Calderon és újabban dr. Dimitrie Gerota 19–21. szám. Ma a magyar katolikus iskola épületében a Román Akadémia Geodinamikai Intézete kapott helyet.

colae Filipescura változott, majd később, az újabb városrendezés során a Nemzeti Színház új épülete mögötti része teljesen eltűnt, csak a Batiștei és a C. A. Rosetti utca közti szakasza maradt meg¹¹⁶. Elégge furcsa módon, a két világháború között a Colțea Kórház mögötti egyik utcácska kapta meg a Scaune nevet. Ma a volt leányiskola éppen az egykori fiúiskola kibővített udvarán van, az Általános Orvosi Karnak és a Sahia Amfiteátrumnak ad helyet. A történelmi emlékművek bizottsága nem vesz tudomást erről a két, több mint százéves épületről.

A tanulók és tanügyi káderek száma nagyon gyorsan gyarapodott. Az 1906/07-es tanévben az iskolát 745 tanuló látogatta, ezek közül 695 magyar volt, 37 román, 11 német és 2 más nemzetiségű. A szülők foglalkozása szerint 449 gyermek szülője mester volt, 26-é kereskedő, nyolcnak tisztviselő, 169-nek napszámos, 72-nek cseléd, 21 egyéb.

1907-ben létesült a négyéves polgári lányiskola, egy hároméves szabóiskola és egy inasiskola.

1909. február 16-án nyílt meg az első magyar iskolai menza a fiúiskolában; szimbolikus összegért 500 gyermeknek biztosított meleg ételt, a szegények pedig ingyen kosztolhattak. A katolikus iskolák az ingyenes tízórait is bevezették, ami egy pohár tejből és egy darab kenyérből állt. A Julianus Egyesületnek köszönhetően az iskolai könyvtárat 300 könyvvel látták el.

A katolikusok utolsó épületei a Tăbăcari (Tímárok) negyedben, a Cuza-Vodă utca 100. szám alatt épültek fel (jelenleg a Művészeti Népiskola székháza), ugyanis abban a negyedben akkoriban nagyon sok magyar lakott. Már az 1912/13-as tanévtől működött a negyedben egy elemi iskola és egy óvoda, az emeletes épületcsoport, amelynek egyik szárnya a Leon Vodă 22 bis szám alá is kinyúlt, a Szt. László társaság pénzéből, Friedrich Hartmann tervei alapján készült¹¹⁷. Az építkezést a budapesti Török L. vezette, és végül négy, egyenként 60 fős osztályteremből, egy óvodából, ebédlőből, betegszobából és a tanítók lakásaiból állt. Az iskolát 1913. december 3-án szentelte fel Augustin Kuczka pápai prelátus. Ugyanebben az évben a Juliánus Egyesület iskolai könyvtárat nyitott, 235 kötetel.

¹¹⁶ A Scaune utca nevének változásairól bővebb információkkal más szerzők mellett Victoria Dragu Dimitriu könyve (*Povești ale domnilor din București*, Bukarest, Vremea, 2005, 383. o. és köv., 433. o.) szolgál.

¹¹⁷ Ugyancsak Friedrich Hartmann tervezte a Tomis Szalonok épületét is, amelyet 1913. március 2-án avattak. Az épület az egykori püspöki székhely és a német katolikus iskola helyén épült, a Călărași úton (ma Gheorghe Coposu sugárút). Itt zajlottak a katolikusok kulturális tevékenységei, egy 800 férőhelyes színházteremben, két kisebb, 200 illetve 500 férőhelyes teremben; az épületben négy tanterem és az adminisztratív személyzet lakásai is helyet kaptak. Miután 1948-ban elkobozták, az épületcsoport egy részében évtizedekig az Electrecord lemezkiadó vállalat kapott otthont. A környék a városrendezés áldozata lett.

1903-tól sorra alapították a vidéki magyar katolikus iskolákat is (Pitești, Târgoviște, Brăila, Krajován, Giurgiu, Ploiești, Buzău, Szörényváron és Galacon), magyar nyelvű miséket pedig a buzăui és a brăilai templomokban tartottak.

A világháború előtti utolsó statisztikák az 1913/14-es tanévre vonatkoznak; ezek szerint 1244 gyermek tanult Bukarestben két óvodában, egy elemi leányiskolában (I–IV. osztály), egy hároméves polgári leányiskolában, egy szabászati iskolában, egy fiúiskolában (I–VI. osztály), egy inasosztályban, egy elemi vegyes iskolában, egy vasárnapi, egy ismétlő- és egy felnőttiskolában. Vidéken további 615 magyar gyermek tanult magyarul.

A magyar és német katolikus iskolák a román állam mellett a bukaresti katolikus érsekség ellenőrzése alatt álltak; az érsekség a lengyel Augustin Kuczka (1863–1936) pápai prelátus személyében egy tanfelügyelőt nevezett ki. A prelátus nagy megbecsülésnek örvendett pályafutása során, I. Károly román király mellett Ferenc József császár is kitüntette.

A román hatóságok elzárkóztak a nemzeti, de legfőképp magyar alapon történő katolikus templomok építésétől. Titu Maiorescu, 1910–1913 közötti miniszterelnök és külügyminiszter az alábbiakkal indokolta olasz kollégáinak egy olasz templom építésének megtagadását: „Gondoljanak csak a magyarok törekvéseire, akik már régóta követelnek egy saját bukaresti magyar templomot, saját lelki segítséggel, magyar nyelven. /.../ Itt egy saját magyar templomot! Nem, ez semmiképp sem lehetséges! /.../ Amíg én töltöm be ezt a hivatalt, semmiféle magyar templom sem fog épülni...”¹¹⁸ 1914. június 4-én Titu Maiorescu visszavonult a politikai életből.

Még abban az évben megkezdődött a magyar katolikus templom építése Carol Cortobius (1874–1955) tervei alapján. A templom a Cuza-Vodă utca 102. szám alatt, az iskola mellett épült fel, és Szt. Ilona nevet vette fel, egy gazdag magyar nő, Sterian Ilona után, aki 10 000 frankot adományozott a temp-

A Szent Ilona-templom (1916). Tervezte: C. Cortobius; A volt katolikus iskola (1913) ma. Tervezte: Fr. Hartmann

¹¹⁸ R. Netzhammer: i. m., I. kötet, 474. o.

lomépítésre. Az alapkövet Augustin Kuczka tette le 1914. június 3-án; neki egy későbbi, 80 000 lejből és egy festett ablakból álló adomány köszönhető. Ősszel Abonyi asszonyság egy harangot adományozott a templomnak.

1916. január 7-én Raymond Netzhammer bukaresti katolikus érsek felszentelte a templomot, és román nyelvű beszédet tartott. Horváth Árpád György missziós pap magyarul mondott beszédet, utána Kuczka prelátus tartott ünnepi szentmisét. Magyar énekeket is énekeltek. A szertartáson részt vett Ottokár von Czernin osztrák–magyar követ és báró Bornemissza konzul, valamint Julius Hering-Jeszenszky (1861–1938) kanonok, a szörényvári magyar katolikus iskola volt igazgatója.

A Szt. Helénát ábrázoló bejárati külső mozaik, valamint a 12, szentekkel díszített, zömében latin feliratú ablak még ma is megvan. A szentek közül öt árpádházi (Sanctus Stephanus, Sanctus Emericus, Sanctus Ladislaus, Sancta Elisabeth és Sancta Margareth). Az adományozókat is feltüntették az ablakon, ez a magyar nyelvű felirat az egyetlen nyom, mely a templom eredetére utal: *Hetzhammer /a kezdőbetűt elírták!/ Raymond, Bukaresti érsek, dr. Várady, Kalocsai érsek, Kuczka Ágoston, pápai prelátus, Nagymarosi Söpkéz Margit, Söpkéz Richárd Károly, Baumann József, Zwoelfer Ágoston, Budanjlaki /sic!/ Abonyi Béla, Szent László Társulat, B-pest, A R.-K. Gyermeksegélyző Egyesület. A Szent Istvánt ábrázoló üvegablakot 1921-ben újra feliratozták, a bukaresti társulat új nevével: Szt. Istvánnal Egyesült Magyar Társulat. Összevetve a Romániai Magyar Újságban megjelent beszámolóval, megállapíthatjuk, hogy hiányzik Szt. Anna szobra (?). Szent László emléke elevenen él az erdélyi magyarok lelkében, a királyt ugyanis Nagyváradon temették el.*

A román évkönyvek adatokkal szolgáltak az adományozók foglalkozásáról is: Abonyi Béla – mérnök, Söpkéz Richárd – bankár, Baumann József – mészáros, Zwoelfer Ágoston – tükörgyár-tulajdonos volt. A Fianu család Toamnei (Ősz) utcai házában a mai napig megmaradtak a Zwoelfer gyár által 1914-ben gyártott hőállóüveg ablakszemek, az üvegbe nyomott monogrammal, ahogy azt Victoria Dragu Dimitriu könyvéből megtudhatjuk (*Povești ale doamnelor din București*, 432. old. és köv.)

A háború küszöbén, 1914-ben a tiltakozó hangok ellenére a katolikusok egy bentlakást is nyitottak az Erdélyből munkát kereső lányok számára. Ez a menhely a Theodor Aman utca 24. szám alatt volt, a Szt. József-katedrális közvetlen közelében. Valószínűleg a ma 12. szám alatt álló épületről van szó.

Párhuzamosan a katolikus iskolák építésével, a református magyarok is folytatták erőfeszítéseiket iskolahálózatuk bővítésére, azonban a katolikusokéhoz hasonlítható anyagi támogatás nélkül. 1903-ig a református iskola volt

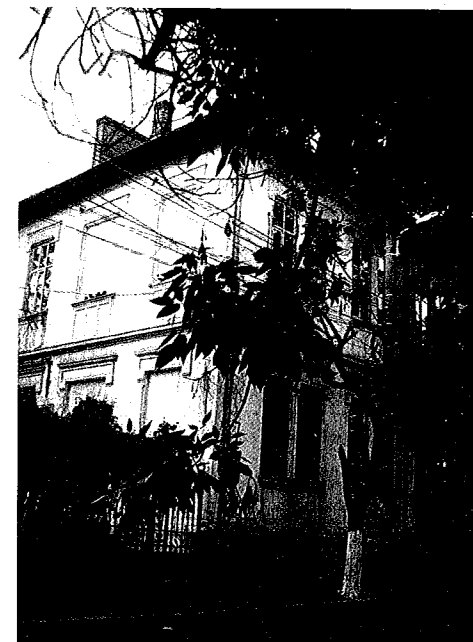
az egyetlen magyar iskola Bukarestben, ide 160 tanuló járt. Az iskola a román állam, illetve a felső egyházi fórumok, azaz az erdélyi református püspökség, 1908-tól pedig a budapesti Református Egyetemes Konvent ellenőrzése alatt állt. Az egyházi vezetőség esperes-tanfelügyelőt nevezett ki Bukarestbe Németh Sándor (1901–1904), majd pedig Újvári István (1904. szeptember – 1913. december) személyében. Újvári kinevezésekor megkapja az óromániai esperességet, míg a bukaresti presbiterek a lelkipásztorválasztás jogát. Mielőtt Romániát elhagyta volna, Újvárit az osztrák–magyar konzul, Rudolf Wodianer a Ferenc József-rend keresztjével tüntette ki.

A századelőn nőtt a református iskolába iratkozó diákok száma, úgyhogy 1902 és 1905 között az egyházközség kibérelt egy épületet a Știrbei-Vodă utcában a leányiskola számára. Az 1903/04-es tanévben a két iskolába beírt 250 tanulót öt tanító, egy román tanár és két pap oktatta. A tandíj évi négy frank volt, de nem létezett beiratkozási díj, a tankönyveket és tanszereket ingyen kapták a diákok.

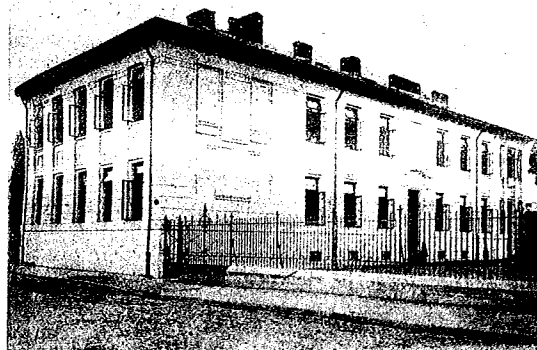
1905 májusában vették használatba a leányiskola Sfinții Voievozi utca 50. szám alatti, öt osztályteremből álló új épületét.

A következő évben, 1906-ban a fiúiskola is megnyitotta kapuit, a Sf. Ștefan utca 34. szám alatt, ez hat osztályteremnek és a tanítók lakásainak adott helyet. A tanulók száma 354-re nőtt, a református többség (191) mellett főleg evangélikusok (104) jártak ide.

1907 novemberében a Sf. Voievozi utcai épületben egy óvodát is nyitottak, ahol a katolikus óvodákhoz hasonlóan járt az ingyenes pohár tej és darab kenyér.

A volt katolikus fiúiskola (1903) ma

Református leányóvoda (1905)

1909 eredményes év volt. Felépült a Giulești úti kálvinista temető kápolnája. A kápolna falán, a bejárattól jobbra található az alapítókat feltüntető felirat: Márton Árpád lelkész, F. Köpe István főgondnok, Incze Béla gondnok, Szőcs Bálint pénztáros és Sz. Antal Szilárd ellenőr. Márton Árpád 1904-ben érkezett Bukarestbe, a református gyülekezet presbiteri tanácsa 1906. július 8-án választotta meg, alig 28 évesen, papjának.

A Sf. Voievozi utcai épületet ugyancsak 1909-ben bővítették ki, ide költözött a református esperesi hivatal is. Itt kaptak helyet a tanítói lakások és a menza, de itt működött az óvoda és a hároméves szabászati iskola. Menza és tornaterem épült a fiúiskola mellé is; az óvoda csak 1911-ben indult bérelt épületben, a Popa Soare utca 29. szám alatt.

A református magyar iskolák utolsó, 1913/14-es okirályságbeli statisztikája összesen 543 diákot jegyez: 458 Bukarestben és 85 vidéken (Ploiești, Brăila és Pitești) tanult. A bukaresti fiúiskolában 134 I–IV. osztályos gyermek, míg az óvodába 50 fiú járt; a leányiskolába 157 tanuló és az óvodába 84 kislány járt. A szabászati iskolában (I–III. osztály) 28 lány tanult. A tanítást két pap, tíz tanító, egy nevelőnő és egy szabó mesterasszony biztosította.

Összesítve, az 1913/14-es tanévben az órománia katolikus és református magyar iskoláknak 2382 tanulója volt, ebből 1682 Bukarestben; ezt a számot azóta sem sikerült túlszárnyalni.

Az első világháború kitöréséig évente mintegy húsz bukaresti, elemi iskolát végzett tanulót küldtek ösztöndíjjal a csíkszeredai vagy a gyulafehérvári gimnáziumba, vagy budapesti mesteriskolákba. 1907 után tíz ösztöndíjat ajánlottak fel a brassói, kolozsvári, marosvásárhelyi, zalatnai és udvarhelyi szakiskolákba, szülőföldjük iparának fejlesztése és munkahelyteremtés útján próbálták a székely kivándorlást megállítani.

Az, hogy valaki a diaszpórából magyar iskolába járt, még nem szavatolta nemzeti identitásának megőrzését. A tanulók túlnyomó többsége szerény agyi körülmények között nevelkedett, mindenféle szellemi elfoglaltság nélkül, erőfeszítésük a túlélésre irányult; ezek az emberek csak egy kis jólétre vágytak, ami miatt a román *serviciu* (munkahely) vagy *leafă* (bér) szavak rögeszmésen visszatértek beszélgetéseikben. Jó részük anyanyelvét csak alalomadtán beszélte, így született egy különleges román–magyar keveréknyelv, melyet csak a mindkét nyelven tudók értettek. Ilyen tipikus asszimilációs eset a Giuglea született Vígh Anetáé. Édesapja 1860 körül telepedett meg Ploiești-en. Életrajza néhány fontos eleme ismeretlen, de tudjuk, hogy elismert fagaragó lett, az 1894-es művészeti kiállításon aranyérmet nyert. A királyi háznak és bukaresti nagybojári családoknak faragott bútort, de né-

hány erdélyi ortodox templom oltárképét is ő készítette. 1930-ban, amikor egy magyar lap meginterjúvolta, már nem beszélt magyarul¹¹⁹.

A bukaresti magyarság erőtlenségének egyik oka az volt, hogy a soraiból származó, minden bizonnyal több száz főre tehető gazdagok és értelmiségiek nem vállaltak részt a szerény származású honfitársaik kulturális és társasági életében. A magyar és osztrák elit egy exkluzivista körben élt, saját zártkörű bálakat szervezett. Egy hivatkozást ezekre a bálokra a *Romániai Magyar Újság* egyik 1910-es számában is találhatunk, amely szerint a protestáns nőegylet kibérelte a *Germania* társaság Brezoianu utca 12. szám alatti előadótermét; a hivatkozás nem nevesít senkit.

A két felekezet papjai is tartózkodóan viselkedtek a gazdagokkal szemben. Bálinth János emlékkönyvében az osztrák–magyar társaságnak, amelyet az értelmiségi elit (orvosok, gyógyszerészek, műépítészek, mérnökök stb.) támogatott, csupán tíz sort szentel, anélkül hogy egy nevet vagy az alapítás évét megemlítené. Bálinth hozzáállása nem kivételes. A bukaresti magyar lapokban csak elvétve találunk az elitre vonatkozó utalásokat; innen erednek az azonosításukkal kapcsolatos nehézségek is, és ez nemcsak a bukaresti magyarokra jellemző. Fenntartásokkal viszonyul az elithez a későbbiekben Nagy Sándor lelkipásztor is, aki az óromániai szórványról szóló tanulmányában csak pár értelmiségi nevét említi, pedig környezetéhez tartoztak, és néhányuk neve a felekezeti lapban is megjelent különféle kulturális-tudományos esemény kapcsán.

Nagyon kevesen adományoztak jelentős összegeket iskola- vagy étkezdéépítésre, illetve az árva és szegény gyermekeknek. A legnagyobb adományokat a Szt. Ilona-templom építéskor ajánlották föl.

Az átlag magyar szemében az elit papjaiból és a tanítóiból állt, akik azonban szintén elég szerényen éltek. Ugyanakkor a megosztottság és a két vallás, protestáns és katolikus közti rivalizálás is rossz hatással volt a magyar diaszpóra életére. A megosztottság egyértelmű volt a tanárok közt, de a Magyar Társaságon belül is létezett. A XX. század elején történtek próbálkozások egy egységes tanítóegylet létrehozására, hosszan vitatták a lapokban, végül mégis zátonyra futott a próbálkozás, mert a katolikusok csak a felekezeti egyesületeket voltak hajlandóak elfogadni. A két felekezet tantestülete közti feszültség továbbra sem enyhült, végül az osztrák–magyar konzulátusnak kellett közbelépnie, amely megrótt a katolikus tanítókat. Nagy Sándor későbbi visszaemlékezése szerint Augustin Kuczka prelátus a két felekezet tanítói közt még a magánjellegű kapcsolatokat sem tűrte el.

¹¹⁹ *Bukaresti Magyarság*, 1931, 17. szám. A cikket az 1932 évi *Bukaresti Magyarság Képes Naptára* is közölte a 79–82. oldalakon.

A két felekezet közti vetélkedés és ellenszenv Nagy Sándor tanulmányából is kiérezhető, és bizonyos mértékben a mai napig létezik.

A magyar szórvány megosztottsága, az összetartozás és a szolidaritás hiánya vezetett oda, hogy a románok által elismert szorgalmuk és becsületességük ellenére a magyarok a legszegényebbek maradtak a romániai külföldiek közül, ahogy azt a korabeli magyar sajtó, Koós Ferencről Nagy Sándorig, évtizedeken keresztül hangoztatta.

A legnagyobb felelős a magyar szórvány mostoha sorsáért mégiscsak az őket elhanyagoló magyar állam marad, írta a harmincas években Nagy Sándor. Paradox módon Magyarország majdnem semmit sem tett saját állampolgáraiért, főként a székelységért, sem a szórványban élőkért, de azokért sem, akik a szegénység vagy az osztrák, illetve magyar kizsákmányolók miatt kényszerültek kivándorolni, és a szomszédos országok polgáraivá váltak. Még a pap, tanító vagy újságíró szerzők saját költségén megjelent, a magyar diaszpóráról szóló néhány könyvnek sem volt visszhangja a magyar hatóságoknál, nem voltak képesek egy koherens, szórványt védő és támogató politika kidolgozására. Később, 1903-tól a magyar hatóságok a Román Királyságban csak a katolikusok védelmére szorítkoztak, teljesen megfedkezve a reformátusokról – állapította meg keserűen Nagy Sándor.

Az állampolgárai megvédését elhanyagoló magyar államnál sokkal jobb politikai érzékről és több hazaszeretetről tettek bizonyosságot a románok. Már a XIX. század derekától jól megszervezett harcot vívtak a magyarokkal egyenlő jogok eléréseért és a Romániával való egyesülésért. Ugyanakkor hatásos és következetes magyarellenes propagandát folytattak a sajtóban és a pesti Országgyűlésben egyaránt. Vezetőik olyan erdélyi román személyiségek voltak, mint Gheorghe Barițiu, az erdélyi román sajtó megalapítója, Andrei Șaguna püspök, Nicolae Cristea, Románia eljövendő pátriárkája, vagy Ioan Slavici író, aki számára „a nap Bukarestben kel föl”. Az erdélyi lapok, a *Gazeta de Transilvania*, a *Telegraful român*, a *Tribuna* vagy a pestiek, kezdve a *Federațiuneával* (1868–1876), az *Albinán* és a *Viitorulon* át az Alexandru Vaida-Voievod vezette és Nicolae Iorga személyes támogatását élvező *Luptă*ig (1906–1910), az Osztrák–Magyar Monarchia alkotmányos alapjait támadták.

Ezekhez a magyarellenes fellépésekhez kötődik a legnagyobb román költővé váló Mihai Eminescu neve is. A költő már fiatalkorában a magyarok ellenfeleként és osztrák–magyar monarchiabeli román jogvédőként lépett fel. Első verse Pesten jelent meg 1866-ban a Iosif Vulcan vezette *Familiában*; a rákövetkező három év alatt még tizenkét versét közölték ugyanitt. 1870-ben álnéven politikai cikkeket is írt, melyekkel a szerkesztőséget egy rágalmazási perbe keverte. A lap Nagyváradra költözése után, 1880-tól Eminescu utolsó versei ugyanitt jelennek meg.

Az erdélyi románok magyarellenes tevékenységéhez társult több bukaresti személyiség is: C. A. Rosetti, B. P. Hașdeu és Nicolae Iorga.

Az 1857-től megjelenő *Românul*, amelynek tulajdonosa a politikus C. A. Rosetti, a demokrata-liberális párt legolvasottabb napilapja, 4–5000 előfizetővel. Veress Sándor véleménye szerint a románok ebből az újságból tanulták az idegengyűlöletet, minden számban közöltek valamit kedvenc célpontjuk, a magyarok ellen: „mi vagyunk a bűnbak, kiken kifújja mérgét és gyakorolja nyelvét, hogy el ne találja feledni a kocsisos szép káromkodásokat”¹²⁰.

A magyarellenes kampányban sajátos szerepe volt az Iredenta Română (Román Irredenta) társaságnak¹²¹. A társaság 1882. január 24-én alakult Bukarestben, rövidesen *Societatea Carpații*, azaz Kárpátok Társaságra változtatta nevét. Fiatal erdélyi román egyetemisták alapították, George Ocășanu és George Secășanu, a *Românul* munkatársai vezetésével, az éppen belügyminiszteri állást betöltő C. A. Rosetti hallgatólagos támogatásával. Az alapító tagok közt volt Slavici és Eminescu is, akinek felvételekor kivételt kellett tenniük, mivel nem volt erdélyi származású. A mai román szélsőjobboldal ki is használja Eminescu részvételét ebben a konspiratív jellegű társaságban, azt állítják, hogy a költőt megfigyelés alatt tartotta az osztrák–magyar rendőrség és úgy tették el láb alól, hogy bolondokházába csukatták¹²².

A társaság részben az 1871-es putnai diákgyűlésen megfogalmazott követeléseket vette át. Akkoriban Putna még az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott. Kezdetben nem kapcsolták össze a társaságot és a *România iredentă* (Irredenta Románia) név alatt kiadott rölapjait, amelyeknek a szlogenje: A hazáért és szabadságért és halál a németekre. Az első, Bukarestben titokban kinyomtatott rölapról a bécsi *Neue Freie Presse* 1882. május 21-i száma értesít, a szöveg közreadása nélkül. A *Românul* május 20./június 1-i száma kétségbe vonja a bécsi lap értesüléseinek hitelességét, visszautasítva azt, hogy „létezne minálunk egy ennyire örült és a román állam létére veszélyes párt”. Azonban május 23-án a *Le Stamboul* közzétette a kiáltványt, amely a Hohenzollern-dinasztia megbuktatására, Erdély, Bánság és Bukovina anektálására és a Dákoromán Birodalom kikiáltására buzdított; ugyanakkor szerzői azzal vádolták C. A. Rosettit és V. A. Urechiat, hogy eladták az országot Ausztriának és Németországnak.

A társaságnak több városban is volt fiókszervezete. Egy, Horea tiszteletére adott 1885-ös craiovai banketten a társaság vezetősége az „egyetlen ellenségünk, a közös jövőnk útjában álló hun maradványok felszámolására” buzdított.

¹²⁰ Veress Sándor: *Románia története*, i. m., 157. o.

¹²¹ Lásd még Dan Petre: *Asociații, cluburi, ligi și societăți. Dicționar cronologic*, Bukarest, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 171–174. o.

¹²² www.mihai-eminescu.net/adevarul-despre-eminescu

A botrány a társaság körül az 1885. augusztus 18-i *Irredenta România* kiáltvánnyal tört ki; a trikolór színű keretben piros betűkkel 100 000 példányban megjelenő kiáltványt Erdély-szerte terjesztették, még Budapestre is eljutott. Augusztus 24-én Alexandru Ciurcu, a *L'Indépendance roumaine* lapigazgatója részleteket közölt belőle francia nyelven, majd másnap teljes egészében közzétette. A kiáltvány harcbahívás volt, golyóval és dinamittal, a „magyar hordák” és az osztrák–magyar császár ellen. Több házkutatásra is sor került ezután, barátja, Ocășanu kérésére a publicista Bacalbașa saját otthonában rejtette a Bukarestben terjesztésre váró rölapokat. Az osztrák–magyar konzulátus követelésére a román hatóságok gyorsan intézkedtek: szeptember 2-án nemcsak a társaság vezetőségét, de Al. Ciurcut is kiutasították az országból; a sajtószabadságra hivatkozó tiltakozások eredménytelenek maradtak. A társaság magyarellenes akcióiról Vándory is beszámolt, azonban lapjának hiányos fennmaradt gyűjteménye nem tette lehetővé, hogy további részleteket is megtudjunk. *Iridenta Română* címmel 1893-ban is megjelent egy tiszavirágéletű lap Bukarestben.

C. Bacalbașa beszámolója alapján, kihasználva az orvostanhallgatók 1883–84-es megmozdulásait, a konzervatív klub tagjai is nacionalista tüntetésekké keveredtek. Arra kaptak utasítást, hogy az osztrák–magyar legáció épülete elé vonuljanak, ott fujjogtassanak és verjék be az épület ablakait.

Magyarország ellen a fő rohamot a Minden Román Egyesüléséért Kulturális Liga (Liga Culturală pentru Unirea Tuturor Românilor) indította 1890-ben. A liga első elnöke a műépítész Al. Orăscu volt. Több mint 90 fiókszervezete volt, beleértve Berlint és Párizst is, akcióiban részt vett a *Carpații Români* (Román Kárpátok) társaság is, a Kárpátok Társaság utódja. A ligát nemcsak a Romániával szomszédos országokban élők, de minden külföldi román sorsa foglalkoztatta. A Román Akadémia égisze alatt megjelentette az erdélyi, magyarországi, bukovinai, boszniai, hercegovinai és albániai románok monográfiáját. A liga propagandaanyagát a Minerva Könyvtár adta ki többbezes példányszámban, francia, német és olasz nyelven.

Nemcsak a románok, hanem a németek is folytattak magyarellenes propagandát. A legkárosabb hatású kirohanás a Franz von Löher müncheni egyetemi tanáré volt 1874-ben¹²³. A magyarellenes germanizmus megerősödésében fontos szerepe volt a Bécsben élő Adam Müller-Guttenbrunn sváb írónak. Az egységes nemzetállam illúzióját kormányprogrammá tévő magyarok elleni támadások megszokasodtak a Lex Apponyi életbe léptetése után: 1899 és 1914 között a nemzetiségi iskolák száma megfeleződött. Magyarország európai megítélése emiatt jelentősen leromlott a XX. század elején, Lendvai szerint felosztása a „nemzeti öntudat diadalmas túlfűtöttségének” köszönhető.

¹²³ Paul Lendvai: i. m., 358–359. o.

Az első világháború küszöbén, 1912. december 12-én megtartott népszámlálás már pontosabb adatokkal szolgál az idegen állampolgárságú, Moldva vagy Munténia területén tartózkodó magyarokról¹²⁴. A 208 948 (2,89%) külföldiből 114 507 osztrák–magyar állampolgár volt, mintegy 6000 fővel több, mint az azelőtti népszámláláskor; ezek közül 69 221 volt magyar, vagyis a külföldiek között a magyarok voltak a legtöbben, őket az osztrákok követték.

Bukarestnek 341 321 lakosa volt, ebből 240 314 (70,4%) román, 56 912 külföldi állampolgár, 44 084 hontalan (román védnökség alatt), a többiek nem nyilatkoztak állampolgárságukról. A népszámlálási adatokból nem derül ki a bukaresti magyarok száma, de igazolódott az évtizedek óta hangoztatott hír, miszerint sokkal többen vannak, mint az osztrákok. A munténiai magyarok számát azonban megadták, 48 976 főben. Ehhez a számhoz (a külföldi állampolgárságú magyarokéhoz) még hozzáadódik az állampolgárságukat veszített, illetve a román állampolgárságot megszerző magyarok száma, ezekről a népszámlálás nem szolgál adatokkal. Figyelembe véve, hogy a magyarság nagy többsége Bukarestben élt, állíthatjuk, hogy a magyarság részaránya akár hivatalosan is meghaladhatta a főváros lakosságának 10 százalékát; nem hivatalosan még talán a 20 százalékot is túlléphette.

A népszámlálás pontos adatokkal szolgált az Osztrák–Magyar Monarchiából vagy más országból származó, a román állam védnöksége alatt álló románokról, számszerint 19 412 főről is; ezek közül 9400 erdélyi és bánági román tartózkodott Munténiában.

1914-ben az első világháború kitörése gyökeres változásokat hozott az óromániai magyarság életében. A román védnökség alatt álló, 18 és 46 év közötti férfiakat besorozták a román hadseregbe; nem tudni, hányan voltak köztük magyarok. A háború első áldozatainak 1915-ben emeltek emlékművet a kálvinista temetőben. A háború a magyar iskolák működésére is kihatott: drámai mértékben csökkent a létszám, és az iskolák tevékenysége kimerült a hadiárvák és -özvegyek támogatásában, ruházat gyűjtésében vagy a sebesültek ellátására szánt egészségügyi anyagok előkészítésében.

A háború alatt Bukarestben maradt magyarokról kevés és kétértelmű információ maradt. Néhányat, nagyon röviden, megtalálunk a *Bukaresti Magyar Hírlap* 27., 1918-as számában, amely nem sokkal az 1918. március 18-án aláírt bufteai béke után jelent meg. Egy jó évtizeddel később, a *Bukaresti Magyarságban* (1931. december – 1932. május) Szász István lelkész közöl adatokat, elsősorban gyűjtőtáborban eltöltött fogságáról; az események idő-

¹²⁴ I. Scărlătescu: *Statistica demografică a României. Populația Regatului Român după recensământul făcut la 19 dec. 1912*, Bukarest, 1921, 67. o. és köv. A népszámlálás végleges adatait nem publikálták.

pontjára csak következtetni lehet, a szerző legfennebb hónapot említ, évet nem. Az *Egyházi Újság* 1932/33-ban ugyancsak Szász Istvántól közöl több cikket, melyben a bukaresti magyarság háború utáni újrászervezéséről ír – mindegyik cikk nem volt hozzáférhető¹²⁵. Néhány elszórt adatot Az *Életben*, a *Bukaresti Magyarság* 1932-es naptárában a *București-i Katolikus Tudósítóban* vagy Nagy Sándor tanulmányában találhatunk.

Még kevesebb adat áll rendelkezésünkre a légerekbe zárt katolikusokról; lágerbe került többek között Kovács András és Szabó István, a katolikus egy-let elnöke és alelnöke, valamint a pap Horváth Andor is.

Már a háború kitörésének pillanatától próbálta az osztrák–magyar hatóság rávenni alattvalóit a repatriálásra; az események végül azt bizonyították, hogy azok is vesztettek, akik mentek, de azok is, akik helyben maradtak. Miután Románia is belépett a háborúba, az országban maradt magyar állampolgárságú férfiakat külön munkatáborokba internálták. Csak azokkal tettek kivételt, akik már elnyerték a román állampolgárságot, vagy akiknek ortodoxnak keresztelt gyermekeik voltak. Akadt, aki gyorsan, egy élet munkáját elkótyavetyélve elhagyta az országot, azonban sokakat közülük, akik már korábban elveszítették a magyar állampolgárságukat, visszafordították, ezek a túlélésért minden kompromisszumra képesek voltak, nyelvüket megtagadták és nevüket is megváltoztatták. A Romániában maradtak közül nem kevesen estek az árulási perek áldozatául. Konkrét adatok ezekről nem állnak rendelkezésünkre, de a magyar elítéltek számának növekedésére vonatkozó statisztikák elég beszédesek¹²⁶. Amíg 1915-ben a Văcărești-i börtönben 44 magyar raboskodott, ez a szám jelentősen megnőtt a következő években: 1916-ban 149, 1917-ben 199, 1922-ben 305 és 1923-ban 436.

Habár a románok már korán elveszítették pár csatát, és a németek 1916 decemberétől 1918 novemberéig Bukarestet is kézben tartották, azokat, akiket a háború kezdetén légerekbe internáltak, csak 1917 decemberében bocsátották szabadon. Ellenséges tulajdonként elkoboztak vagy lefoglaltak minden épületet, amit a magyarok építettek. Már 1917-ben elkobozták a Magyar Társaság Zalomit utcai székházát, és bezárták a Szt. Ilona-templomot a Cuza Vodă utcában. Minden magyar iskolát feldúltak.

A bufteai béke után a magyarok azt remélték, hogy visszakapják ingatlanjaikat. A békeszerződés előírta a hadizsákmány visszaszolgáltatását; a moldvai csángók magyar nyelvű misézéshez és tanuláshoz való jogát is kimondta.

¹²⁵ A bukaresti gyűjteményből hiányoznak az 1929–1932 évfolyamok. A lapnak egy majdnem teljes gyűjteménye a Kolozsvári Református Teológiai Intézet könyvtárában található.

¹²⁶ *Anuarul statistic al orașului București pe anii 1915-1923*, Bukarest, Tipografia curții Regale F. Göbl Pii, 1924, 201. o. és köv.

A reményekből azonban nagyon kevés vált valóra, és az is csak rövid időre. A *Bukaresti Magyar Hírlap*, az egyetlen magyar nyelvű bukaresti lap 1918-ban megírta, hogy a Magyar Társaság visszakapta működési engedélyét, és irodát nyitott a Călărași úton. Augustin Kuczka prelátus misét tartott a Szt. Ilona-templomban, az osztrák–magyar segélyező egyesület gyűlést tartott, a katolikus és református magyar iskolák kihirdették az évvizsgák programját. A református iskolában 115 tanuló végzett hat osztályban. Augusztus vége felé meghirdették a beiratkozásokat a magyar katolikus iskolába és az inasképzőbe is. A Nemzeti Színházban is előadták néhány magyar szerző darabját, azonban román vagy német nyelven.

1918 novembere végén, miután a román csapatok bevonultak Erdélybe, a magyar diaszpóra életében is fordulat állt be. A magyarok házaikban bujkáltak, minden kis zajtól reszketve. Még Szász Istvánnak a paplak udvarán játszó kisfiára is ráförmedtek, hogy ne beszéljen magyarul, és ez a felszólítás a mai napig érvényes, és majdnem minden magyar kapott már belőle, nem csak a bukarestiek. A felszólítást a „menj Budapestre!” követte, a nemrég még magyar többségű városokban is, de akár a román parlamentben is, mind a mai napig.

Novemberben Márton Árpád pap is elbúcsúzott híveitől, mivel katonai parancsra el kellett hagynia a parókiát. A frissen kinevezett esperes inkább gyorsan távozott. A katolikus iskolákat ismét megszállták és feldúlták, az utcán széttépett magyar könyvek lapjai heverték. A református iskolákat valamivel később kobozták el, úgyhogy sikerült a berendezés egy részét még idejében biztonságba helyezni.

Úgy tűnik, Szász István továbbra is megtartotta az istentiszteleteket. Bár ő evangélikus volt, a maroknyi Bukarestben maradt református könyörgött, hogy ne menjen el. A tanítók azonban a távozást választották.

Néhány nagy horderejű történelmi esemény előzte meg Magyarország háborúvesztését. A „vörös gróf”, Károlyi Mihály 1918. októberi hatalomra jutásával és a köztársaság kikiáltásával a helyzet ellenőrizhetetlenné vált. Míg Jászi Oszkár miniszterként arról álmodott, hogy Magyarország a Kelet Svájcává válhat, a horvátok, szlovének és szerbek sorra elszakadtak. Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagy nemzetgyűlésre a „vörös gróf” által rendelkezésükre bocsátott szerelvényeken érkezhettek a románok. Pár hónappal később már a kommunista Kun Béla „vörös terrorja” nyugtalanította rendkívüli módon a Nyugatot. Szövetségei tiltakozása ellenére a román csapatok bevonultak Budapestre, és barbár módon kifosztották a várost. A román hadsereg által innen elhurcolt javak, elsősorban a mozdonyok, vagonok, autók és igásállatok értéke mintegy hárommilliárd aranykorona volt,

tizenkétszerese annak a kölcsönnek, amit Magyarország négy év múlva a pénzügyi helyreállításhoz kapott, írja könyvében Paul Lendvai¹²⁷.

A román fosztogatás méreteit az amerikaiak is látták. Herbert Hoover, az Egyesült Államok jövőbeli elnöke írta, hogy a román hadsereg „középkori stílusban rabolta ki a várost. Még a gyermekkorházak készleteit is elvitték... Képtárakat, magánházakat, bankokat fosztottak ki, a vagonállományt, autókat, állatokat...”. Mária román királyné azonban azt nyilatkozta, hogy „katonái csak azt vették vissza, amit elloptak tőlük a háború folyamán”¹²⁸.

Az 1920-ban megkötött trianoni békeszerződéssel Magyarország elveszítette területének mintegy kétharmadát és 3 227 000 magyar (akik közül 1 662 000 Erdélyben, a Partiumban és a Kelet-Bánságban lakott) maradt az új országhatárokon kívül. A Romániához csatolt területeken 1910-ben a románok 53,7 százalékos többségben voltak, a magyarok csak 31,6 százalékot tettek ki.

¹²⁷ Paul Lendvai: i. m., 387. o.

¹²⁸ Hannah Pakula: i. m., 365. és 368. o.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK

Túlélés kisebbségként egy nemzeti egységállamban

A háború elvesztésével a magyar állam drámai változásokon ment keresztül. A legtöbb szenvedés az erdélyi magyaroknak jutott osztályrészül, de a következmények a Kárpátokon kívül élőkre is kihatottak. A regáti magyar közösséget évekig megfigyelték még a templomokban is, kezdetben elsősorban azért, hogy elfoghassák azokat, akik a románok ellen harcoltak. Azonosítási irodákat nyitottak a román állampolgárok számára, az idegen állampolgárok vagyonát pedig elkobozták. Habár ezekről az időkről nagyon kevés információ van, egy dolog biztosnak látszik: az Óromániában maradt magyarok már otthonaikban sem mertek anyanyelvükön beszélni.

A magyarokkal legyőzött ellenségként bántak, akikben nem bízhattak, akiket keményen meg kell büntetni, és akiket továbbra is a román Siguranța (állambiztonsági hivatal) ügynökei és besúgói megfigyelése alatt kell tartani; ezt tanúsítja a számtalan, a belügyminisztérium archívumában őrzött besúgói jelentés is. Megfigyelték a kulturális vagy vallásos szervezetek működését, de a szabadidős tevékenységeket is, például az Andronache-erdei majálisokat, és nem riadtak vissza a levéltitok megsértésétől sem. A magyar követség bukaresti jelenléte csak fokozta a hivatalos szervek éberségét, több papot, orvost, mérnököt, ügyvédet a követség ügynökeként és irredentaként tartottak számon; a jelentéstevő ügynökök által megfogalmazott irredentizmus vádját sohasem támasztották alá a megvádolt tetteivel vagy bizonyíthatóan elhangzott beszédével.

A magyarok leghatásosabb büntetése az asszimiláció volt. A nyíltan magyarellenes és antiszemita Brătianu, akinek Erdély az erdélyiek nélkül kellett volna¹²⁹, ki is jelentette, hogy az egyetlen „európai megoldás a kisebbségek beolvasztása”¹³⁰. Az erőszakos románosítási politikát és a román kormányok visszaéléseit semleges elemzők is hangsúlyozták, például Hannah Pakula: „a románok, akik valaha a népesség elmagyarosítása miatt siránkoztak, most vadul románosítottak.... A liberálisok és szövetségeseik Averescu alatt a nacionalizmus és az agrár igazságszolgáltatás nevében kifosztották a magyarokat és a zsidókat...” (i. m., 467. old.).

A magyarok a román beolvasztási politikát létük elleni támadásként élték meg. A hivatalos népszámlálások alapján megállapítható, hogy az egyesülés óta eltelt több mint 90 év alatt, de már a két világháború közötti időszakban is a „román állam jelentősen hatékonyabb volt, mint a Magyar Korona” a kisebbségek beolvasztása és a lakosság homogenizálása tekintetében, jegyzi meg Salat Levente¹³¹.

A várakozásokkal ellentétben a kor kiadványai nagyon kevés információval szolgálnak a bukaresti magyarság két világháború közötti életéről. Lehet, hogy nagy részük az asszimilációt nem is drámaként élte meg. Bukarestbe munkát keresni jöttek, és Románia fővárosa amúgy sem volt, és nem is lesz sohasem a magyar kultúra és identitás szempontjából reprezentatív. Mivel az identitás megőrzésének alapintézményei hiányoztak, a Bukaresti letelepedés tulajdonképpen az asszimiláció felvállalását is jelentette.

Korábbi korok fontos forrásai, az emlékiratok majdnem teljesen eltűntek ebből az időszakból. Csak Szemlér Ferenc nagyon szűkszavú feljegyzései és Nagy András orvos, Nagy Benedek egykori RMDSZ-képviselő édesapja jóval később közreadott, valamivel bőbeszédűbb emlékiratai maradtak fenn¹³². Az emlékiratokat csak részben pótolják a két világháború közti idők tanúival készített *in vivo* interjúk, amelyek közül külön említésre méltóak a Rostás Zoltán által készített és a nyolcvanas évek során nagyrészt román nyelven publikált beszélgetések.

Ugyancsak a világháborúk közötti időszakban készült három útleírás. Időrendi sorrendben az első Németh László 1935-ben megjelent *Magyarok Romániában* című könyve. Németh László három fiatal budapesti író és szociológust kísért el háromhetes tanulmányútra Nagyromániába, a Giurgiu–Konstanca–Eforie–Bukarest útvonalon, majd meglátogattak néhány erdélyi

¹²⁹ Demény Lajos: „Emberi kapcsolatba kerültem ezekkel az emberekkel”. In Bányaí Éva, i. m., 119. o.

¹³⁰ Beke György: *Az ember is van olyan tanulékony, mint Pavlov kutyái*. In uo., 41. o.

¹³¹ Salat Levente: *Etica minoritară maghiară interbelică din perspectiva provocărilor contemporane ale diversității*. In *Maghiarii din România*, i. m., 8. o.

¹³² Nagy András: *Lót visszanez*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001.

várost is. Kapcsolatba kerültek Dimitrie Gusti csapatával is, román és magyar értelmiségiekkel beszélgetve próbálták felmérni a hangulatot. Németh útikönyve nagy port kavart a sajtóban: a románok rejtett irredentizmussal vádolták, míg a budapesti sajtó románbérencnek nevezte, amiért bírálta az erdélyi magyar értelmiség letargiáját, dicsérte Gustit, és lenyűgözte őt a románok vitalitása és optimizmusa.

A következő útleírás a kovásznai születésű és Budapestre kitelepedett Ignác Rózsa (1909–1979) tollából jelent meg, címe is jelképes: *Keleti magyarok nyomában*. 1938–1940 között a szerző újjáírta neves elődei, Ürmösy és Jerney útvonalát, sorralátogatta a bukovinai, moldvai és dobudzsai településeket, a Duna menti kikötővárosokat és Bukarestet; arra a következtetésre jutott, hogy már lehetetlenség gyökeresen megváltoztatni, és helyrehozni a Kárpátokon kívüli magyarság sorsát.

Mikecs László második világháború küszöbén megjelent úti jegyzetei nagyon kevés hasznos információt tartalmaznak.

Az ebben a korszakban (1921–1941) megjelenő igen nagy számú magyar lap – mintegy 80 cím – kiábrándítóan keveset mond a bukaresti magyarokról. Habár a kisebbségi újságíróknak saját szövetségük volt, ennek tevékenységéről alig tudunk valamit. Az állambiztonsági szervek két 1926-os jegyzetéből értesülünk arról, hogy a *New York Times* romániai tudósítója, dr. Kovács Jenő lemondott a kisebbségi újságírók szakszervezetének (?) elnöki posztjáról; a besúgó szerint az új büntetőtörvénykönyv sajtóvétségek elleni előírásai kapcsán folytatott románellenes kampányt. Az újságírókat az is nyugtalanította, hogy a kormány be akarta vonni a kisebbségek vasúti utazási engedélyét¹³³. Az 1930-as években az újságíró-szövetség vezetőtanácsában volt Kakassy Endre és Farkas Aladár. A közíró, költő és fordító Kakassy Endre tíz évet élt Bukarestben, és két rövid életű lap, a *Magyar Kurír* (1931) és utódja, a *Bukaresti Magyar Kurír* (1931. november – 1932. február) szerkesztője volt.

Említésre méltó a korszak lapjainak változatossága: volt munkássajtó, megjelentek felekezeti lapok, a politikai pártok kiadványai, de napvilágot láttak szórakoztató- és sportlapok is. Néhány kiadvány külön a malom-, fém-, textilipari vállalkozókat és nagykereskedőket vagy a kiadókat és nyomdákat célozta meg. Ez a tartalmi változatosság az információbőség hamis érzetét keltheti.

A romániai magyar sajtó robbanásszerű fejlődése növelte a románság aggodalmát. Ezt a nyugtalanságot kívánta eloszlatni Kovács Jenő a *Politika* című, részben kétnyelvű lapban 1934. április 25-én megjelent cikkében, azzal

¹³³ Arhivele Statului, Ministerul de Interne, Direcția Generală a Poliției, (inventar 2349), Dosar 37/1926, 20–21. o.

a kijelentésével, hogy „nem mind arany, ami fénylik”. Valóban, a többtucatnyi, Bukarestben megjelent címnek jó negyede tisztavirág-életűnek bizonyult, és további tucat lapot csak egy szűk magyar neoprotestáns körnek címezték. Ezek csak moralizáló történeteket, bibliai magyarázatokat tartalmaztak, vagy belső szervezeti kérdéseket vitattak meg.

Egy 1921-es sikertelen kísérlet után, 1930–1936 között megjelent egy napilap is *Bukaresti Lapok* címmel, amely tulajdonképpen a *Brassói Lapok* bukaresti kiadása volt, és figyelme központjában nem a bukaresti magyarság állt.

A leghosszabb életű lap a két világháború között a református *Egyházi Újság*, amely az 1929–1941-es időszakban folyamatosan megjelent. Értékét elsősorban Nagy Sándor a romániai magyar diaszpóráról írt, folytatásban több év során 91 részben megjelent tanulmánya adja.

A munkáslapok, a szakszervezetek vagy neoprotestáns felekezetek lapjai bárhol megjelenhettek volna, s bár magyar nyelvűek voltak (habár lehettek két- vagy háromnyelvűek is), említést sem tettek a bukaresti magyarok életéről. A szerkesztőségek is vándoroltak Kolozsvár és Bukarest között. Például a *Munkás*, a román kommunista párt lapja, mely 1923-tól jelent meg magyarul, Marx-, Engels-, Krupszkaja-, Henri Barbusse-cikkeket közölt, Gorkij műveit vagy Zinovjev felszólalásait, kihirdette a városokat, ahol megünneplik Engels születésnapját, beszámolt a Szovjetunió kizsákmányolás alól felszabadult munkásainak életéről és a gyakori romániai sztrájkokról. A vasutasokról is alig tudunk meg valamit, habár ők alkották az egyik legfontosabb szakmai rétegét, és nagyon sok magyar volt közöttük. Lapjukban, az 1930-ban csak néhány lapszámot megélt *Vasutasok Lapjában*, a Romániai Vasutas Szakszervezetek Országos Szövetségének kiadványában még csak meg sem említik a magyar vasutasok számára kötelező rendszeres nyelvvizsgákat. Csak egy lap tudósít 2000 bukaresti magyar vasutas sikertelen román nyelvvizsga miatti elbocsátásáról 1931-ben, közülük egyeseknek 20–25 év régisége is volt. Nem tudjuk, milyen mértékben helytállóak a lapban megjelent számadatok.

A bukaresti neoprotestáns felekezetek (adventista, baptista, Jehova tanúi) nagyon gyorsan szerveződtek a háború után; az 1930-as népszámlálás szerint 576 adventista, 566 baptista stb. volt a fővárosban, a nemzetiséget azonban nem tüntetik fel. Az adventistáknak saját templomuk és nyomdájuk volt, a baptistáknak pedig hat imaházuk. Egy 1940-es lakcím-évkönyvben megjelenik egy magyar baptista imaház a Plevnei út 29. szám alatt. Habár ezeknél a felekezetnél nincs jelentősége a nemzeti hovatartozásnak, 1922-től magyar nyelvű istentiszteleteket is tartottak.

A magyar sajtót szorosan felügyelte a cenzúra, gyakori volt egyes bekezdések törlése, lapszámok vagy akár lapok betiltása. Az állami levéltárban

fennmaradt Áts József újságíró, a bukaresti *A Róka* című humoros képeslap szerkesztőjének megfigyelési dossziéja¹³⁴. A megfigyelés 1926-ban, pár hónappal a lap feltűnése után kezdődött, mivel a lapban „felforgató jellegű viccek jelennek meg az ország rovására”. Majdnem két év megfigyelés után egy Ștefan Miu nevű egyén jelentést állított össze, miszerint „állambiztonsági vagy az állam érdekei szempontjából jelentéktelen”. Mégis, mikor az 1928. február 5-i számban Áts megjelentette Mihály László Barna versét, a Búsul a székelyt: „Csíkországból nem dalolnak, sírnak a leányok. / Csíkországból elhervadtak mind a gyöngyvirágok. / Sír a lelkükbe’ a nóta, – / Réges-rég volt a kikelet, hej mi lett azóta? / Nem égnek a pásztortüzek a Hargita alján, / Nem zokog a bús tilinkó öreg pásztor ajkán; / Sír a székely hazája, – / Ó, még tán a székely Isten se gondol reája?! – / Csíkországi délceg lányok mért borultok gyászba? / Szünjön bús szívetek néma, fájó zokogása, / Hisz lesz még egyszer hajnal, – / Csíkországi kis falukban: örök lesz a nappal!”, az „elítélendő” vers fordítása is belekerül a jelentésbe.

Nem tudjuk egyértelműen megállapítani, hogy az újságíró meggyűlölték-e, de 1929. július 29-én a bukaresti szerkesztőség felfüggesztette tevékenységét, Áts pedig vállalkozásokba kezdett, több moziterem, köztük a Trianon mozi tulajdonosa lett. Ennek az „irredenta és rémhírkeltő elnémetesedett magyarnak” a hazafiságában nagyon kételkedtek a hatóságok magyar származása és budapesti rokonaival levelezni merészelő magyar felesége miatt. Megfigyelése tovább folytatódott, a besúgók egészen 1943-ig jelentettek családjáról. Így megtudhattuk, hogy a református parókia *ideiglenes elnöke* (azaz főgondnoka) lett az orvos Bakk távozása után, és „összedolgozik Hamar Béla pappal, az ismert irredentával, akit nemrég választottak meg a református közösség elnökévé”. Elrendelték megfigyelésüket. Olyan jelentés azonban, amely felróható cselekedetéről is szólna, nem került elő. Az utolsó, *szigorúan titkos* feljegyzés 1955-ből származik, pedig az újságíró már 1948-ban halottnak nyilvánították.

A magyarok sorai nagyon megritkultak a háború alatt és után. Az első konkrét adatok a háború után Bukarestben maradtak sorsáról egykori tulajdonuk helyzetével, a társulási és iskolanyitási jogukkal kapcsolatosak. Ismét lefoglaltak minden iskolát, valamint a református eklézsia épületeit, a Szt. Ilona Cuza Vodă utcai római katolikus templomot és a Magyar Társaság Zalomit utcai székházát; kivétel csak a református templom épülete volt.

Ugyanakkor a németek kiváltságos helyzetben voltak, annak ellenére, hogy Románia Németországgal is háborút viselt. Tanúsága ennek a buka-

¹³⁴ Uo., Dosar 43/1927, 154–167. o.

resti evangélikus hitközösség 1919/2-as iskolaévi évkönyve (*Bericht über das Schuljahr 1919–1920. Schulanstalten der Evangelischen Gemeinde zu Bukarest*), amely egy egész iskolahálózat létét bizonyítja, 1715 különböző felekezetű és nemzetiségű diákkal: 509 evangélikus, 96 katolikus, 371 ortodox, 711 zsidó stb.; csak 580 tanuló volt német anyanyelvű, további 351 vegyes, német–román családból származott.

A bátrabb magyarok egy szűk csoportja fel merte vállalni identitását, megoldást keresett az ingatlanok visszaszerzésére, a szellemi, kulturális és társadalmi élet újjászervezésére a református egyházon, valamint két, egyelőre még jogilag el nem ismert szervezet, a katolikus Szent István és a Magyar Társaságokon keresztül, azonban addig elképzelhetetlen nehézségekbe ütköztek.

Ezekben a kritikus években fontos szerepet játszott Szász István evangélikus pap. Rövid budapesti tartózkodás után 1919-ben visszatért Bukarestbe, és 1921-ig ő helyettesítette a református egyház papját. Megalakulása óta először került evangélikus pap a református közösség élére, az evangélikusok a presbiteri tanácsban is többségben voltak, de még a gondnok is evangélikus volt. Ilyen még nem történt, habár az evangélikusok szerepének súlya már a XIX. század végén megnőtt. 1905-től már bizonyos kiváltságokat is élveztek a református szertartások során (áldozás ostyával, gyertyák használata a templomban, kereszt a temetésekkor), anélkül, hogy át kellett volna térniük a református vallásra. 1912-ben az egyháztanács 15 tagja közül 9 evangélikus volt. A református egyházközösségen belüli szerepük és számarányuk külön közösség megalakítására sarkallták a magyar evangélikusokat.

A Bukarestben maradtakra hárult a nehéz feladat, hogy visszanyerjék a közösség lefoglalt javait. Az első próbálkozásokra már 1919-ben sor került, a közoktatási minisztériumnál igyekeztek közbenjárni az iskolák visszaszerzéséért; csak ígéretet kaptak a helyzet rendezésére, azonban erre még nagyon sokáig kellett várni.

A két világháború közötti nagyon aktív cenzúra ellenére sikerült megszerezni egy lapindítási jogot. 1921. január 6. és 25. között jelent meg a *Bukaresti Hírlap*, az első háború utáni magyar nyelvű újság, amelynek szerkesztője Bölöni György lett, aki a magyarországi kommün bukása után menekült Bukarestbe. Elérkezett az idő, amikor a magyaroknak el kell fogadniuk a háború utáni valóságot, és úgy megőrizni identitásukat, hogy ugyanakkor lojális polgárai maradjanak Romániának, fejtette ki lapjában a szerkesztő, anélkül hogy a mikéntre választ adott volna.

A lap közölt egy interjút Octavian Goga kultuszminiszterrel¹³⁵. A magyarok évekig sokat reméltek Gogától, hisz jó barátja volt Ady Endrének, abban bíztak, hogy segít majd visszaszerezni iskoláikat. A frissen kinevezett miniszter válaszolt a magyarság pár égető kérdésére, ezek a válaszok összhangban álltak az 1918-as gyulafehérvári Nyilatkozattal. A Nyilatkozat első pontja szerint Románia teljes szabadságot biztosít minden nemzetiségnek, jogot az anyanyelvű oktatáshoz, az önrendelkezéshez, az anyanyelvű igazságszolgáltatáshoz és ügyintézéshez. A Goga által felvázolt távlat nagyon biztató volt: Románia nemzetállam, mert a statisztikák szerint többségében románok lakják, de léteznek kisebbségek is. Fontosságukat nem létszámuk adja meg, hanem kapcsolataik a szomszédos nemzetekkel. Ebből a szempontból nemhogy létezik magyar kérdés, hanem „mondhatni ez az egyetlen kérdés a kisebbségekkel kapcsolatban”. Románia azonban egy demokratikus állam, és szándékában áll megadni a kulturális és politikai érvényesülés lehetőségét a kisebbségek számára, nem akar úgy eljárni, mint a régi magyar rendszer, amely pontosan a nemzetiségek elnyomása miatt omlott össze. Az iskoláknak van a létjogosultságuk; az általános vélemény az, hogy magyar tannyelvű iskolák ott legyenek, ahol a közösség túlnyomórészt magyar ajkú, és ott a román nyelv csak az egyik tantárgy legyen. Az állam magyar elemi és középiskolákat fog fenntartani, ahol a magyarság részaránya indokoltá teszi ezt.

Goga egy székelgyházi egyetem létrehozását is szükségesnek tartotta, amely egységesen megoldaná a jogi és adminisztratív területen fellépő nyelvi problémákat. Felekezeti iskolákat szerinte akárhol létre lehet hozni, ahol az illető felekezet hatóságai ezt indokoltnak látják, természetesen állami ellenőrzés alatt. Goga személyesen kérte a református és katolikus egyházak képviselőit, hogy esküdjenek fel a román államra, ezzel rendezzék viszonyukat az állammal, annál is inkább, mert ötmillió lej áll rendelkezésére a nagy szegénységben sínylődő református papok helyzetének javítására. A katolikus iskolák helyzete bonyolultabb, folynak a tárgyalások a Szentszékekkel egy konkordátum megkötése érdekében, nyilatkozta Goga.

1921. március 19-én a katolikus és református püspökök letették a hűség- esküt a román államnak, azonban a Románia és a Vatikán viszonyát szabályozó konkordátumot csak 1927-ben írták alá.

Valóban elérkezett az idő, hogy az erdélyi magyarok is elfogadják a trianoni szerződés aláírásával kialakult helyzetet. A jelet Kós Károly (1883–1977), neves műépítész, a magyar kultúra egyik legnagyobb személyisége, a transzilvanizmus zászlóvivője adta meg. Társ szerzője volt az 1921. január 22-én megje-

¹³⁵ Goga miniszter a romániai magyar kisebbség helyzetéről, a magyar iskolák ügyéről és az erdélyi színészekről. In *Bukaresti Hírlap*, 1. szám, 1921. január 6.

lenő *Kiáltó Szónak*. Másnap a röpiratot elkobozták, és a román cenzort, aki engedélyezte megjelenését, elbocsátották. A röpirat jelentette a kiindulópontot a magyarság aktív részvételen alapuló új kulturális és politikai programjának.

Bár a Bukaresti Hírlap megemlíti, a röpiratnak úgy tűnik nem volt nagy visszhangja a megzavarodott bukaresti magyarság körében. Kós felhívta a figyelmet, hogy mennyire fontos kimozdulni a passzivitásból, a kulturális megmaradásért harcolni: „...szembe kell néznünk a kérlelhétetlenül rideg valósággal, és nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk. /.../ Az ítélet végrehajtott. /.../ Nem rekriminálunk. Nem keresünk árulókat. /.../ De viseljük sorunkat, ahogyan az reánk méretett. Nem keresünk jogot vagy jogtalanságot, nem igazságot vagy igazságtalanságot, nem várunk méltányosságot, sem kegyelmet. Az lesz a miénk, amit ki tudunk küzdeni magunknak. A bátraknak kiáltok hát, a harcoloni akaróknak, a kötelességtudóknak, a látni akaróknak, az előrenézőknek. Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne duzzogjanak. Az Élet nem vár, az Élet rohan”.¹³⁶ A magyarok akkor lesznek lojálisak a román államhoz, írta Kós, „ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzéseink, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezerestendős múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk”.

Még 1921-ben megalakul az erdélyi Magyar Szövetség, amelynek célkitűzése a kisebbségi jogok betartásának felügyelete volt, és melynek Kós Károly lett a titkára. A szövetséget egy időre betiltották.

A félelem legyőzése és a passzivitásból való kimozdulás létfontosságúvá vált. Az adott feltételek mellett azonban nem mindig sikerült megtalálni a legjobb megoldást. Szász István, a református egyház papja, jó tíz évvel később írta egy cikkében, hogy a bukaresti magyarok képviselői jóhiszeműen, a közösség érdekében cselekedtek. Szemtanúja volt az eseményeknek, és részt vett a két bukaresti magyar szövetség fúziójánál is. 1921. május 8-án történt az egyesülés, az új szövetség neve Szent Istvánnal Egyesült Magyar Társulat lett. Szabó István mestert választották meg elnöknek, a katolikus tanító Tokay Gyula lett a titkár. Szász István nem volt benne a vezetőségben, csak később lett a társulat titkára.

A tagok száma 1434, közülük 897-en a katolikus szövetségből jöttek, 537-en pedig a Magyar Társaságból, amely már korábban egyesült a betegsegélyző és temetkezési egylettel és a művelődési egyesülettel.

A Magyar Társulat jelentős, 12 millió lejre becsült ingó és ingatlan vagyonnal és 40 000 lej készpénzzel rendelkezett. A Szent István Egyesület va-

¹³⁶ Kós Károly: *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros magyarságához*, i. m., 8–9. és 13–15. o.

gyona jóval kisebb volt: 30 000 lej készpénz és 400 000 lej kötvényekben. Az új vezetőség első feladata elég kényes volt: bizonyítania kellett minden egyes tagja román állampolgárságát, hogy a társulatot elismerjék jogi személyként és feloldják a Zalomit utcai székhely lefoglalását.

Az 1925-ben megjelent (a gyűjteményekben csak ez az egyetlen évszám található) *Jogi személyként elismert társaságok és alapítványok évkönyvében* megtalálható a Magyar Társulat is, pontatlan, *Societatea de ajutor mutual Sf. Ștefan și Ungară – unite* (Egyesült Szent István és Magyar Önszegélyző Társulat) megnevezéssel¹³⁷. Az évkönyv megerősíti a megalakulás 1921. május 8-i dátumát, de megteszi ezt Nagy Sándor is cikksorozatában. Az évkönyvből megtudjuk még, hogy a Társulat a Mesterségek Központi Háza (Casa Centrală a Meseriilor) által 1921. július 9-én kibocsátott, 20 089 számú átírat alapján kapta meg a jogi személy státuszt; a társulat célja a „római katolikus vallás iránti érzelmek ápolása”. Az első statútum már ekkor létezhetett. Az évkönyvben feltüntették a vezetőtanács tagjainak (elrománosított) nevét, foglalkozását, lakcímét és nemzetiségét is („mind románok”). Ez a lista kisebb mértékben eltér a magyar lapokban megjelent névsortól; mindenesetre egy pap sem szerepelt, a legtöbb tag kisiparos volt.

Nincsenek adataink a társulat első működési szabályzatáról. Ez semmiképp sem lehetett az az 1926-os szabályzat, amelyikre Árvay utalt¹³⁸; szerinte ugyanis csak ekkor tartották meg az első nagygyűlést és csak ekkor kezdték el a működést. A szabályzat szerint papok nem lehettek még csak egyszerű tagok sem, ami leszűkítette a kulturális tevékenységek körét, a társulat gyakorlatilag halálesetek vagy betegségek esetén működő önszegélyző egyletté alakult át. Bárki beléphetett a magyarok verejtékével és pénzével felépített társaságba, nemzetiségre, politikai hozzátartozásra vagy vallásra való tekintet nélkül.

Habár történeti szempontból a Magyar Társulat a bukaresti magyarság folytonosságának jelképe marad, gyakorlatilag egy kirakatszervezetté vált anélkül, hogy bármilyen szerepet játszott volna a magyarok társadalmi-kulturális életében.

A tagdíjak beszédén túl semmi sem történik már ott, panaszkodta Nagy Sándor, aki szerint az egyesítéssel és működési szabályzatával a társulat feladta régi énjét. Az egyesítést rossz házassághoz hasonlította; a szervezet, melyet alapításától jórészt református papok vezettek, most a katolikusok befolyása alá került, akkor, amikor a román katolikus hatóságok fő célja min-

¹³⁷ *Anuarul asociațiilor și fundațiilor recunoscute persoane juridice*, Edițiune oficială, Bukarest, Ministerul Justiției, 1925, 309. o.

¹³⁸ Árvay Árpád: *Zalomit utca 6*. In *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*, i. m., 1998, 158. o.

denekelőtt a hívők elrománosítása volt. 1929-ben, amikor Nagy Sándor egy magyar egyetemi diákszálló megalapításához a Magyar Társulat támogatását kérte, visszautasították.

Az új társulat nem érzett semmilyen felelősséget a Bukarestben rekedt hadiözvegyek és hadiárvaik százaiért, sem az Erdélyből újonnan érkező, kétségbeesetten munkát kereső magyarok, köztük 13–14 éves hadiárvaik tömegeiért, akik a szegény sorsú magyarok sorait szaporították.

1929-ben, a díszterem bérleti szerződésének lejártával, a Társulat használni kívánta azt, és komoly összegeket fektetett felújításába. Egy év múlva azonban ismét kénytelen volt bérbe adni a *Lido* filmszínháznak. Az udvaron található vendéglőt is bérbe adták a *Luther* sörgyárnak (a jelenleg bontás alatt álló *Grivița* gyár elődje), amely aztán felújította.

A két világháború közötti magyar sajtóban csak véletlenszerűen esik említés a Magyar Társulatról. Kivétel az 1931–1932 közötti időszak. Ekkor a *Bukaresti Magyarság* több adatot is közöl a társulatról, a fiataloknak szánt tagtoborzójával együtt, miszerint minden bukaresti magyarnak köztük a helye; ekkor 800 tagja volt a társulatnak. Mégis a társulat elnökének több vezetőségi taggal együtt „elege lett az úriemberekből”, az értelmiségieket nem fogadták be teljes jogú tagként, hanem csak a kulturális osztályra iratkozhattak be, szavazati jog nélkül, „Mi csizmadiák vagyunk, azok urak... Nem valók közénk”¹³⁹. Másrészt a magyar értelmiségieknek sem volt anyagi erejük, hogy saját egyesületet alapítsanak. A tagsági díj havi 15 lej volt, amely heti két klublátogatásra jogosította fel a tagokat, biliárdasztalokat, dominót és kártyajátékokat biztosítottak számukra, valamint az újságokat is elolvashatták. A társulat épületében volt még egy könyvtár, a beteg- és temetkezési segélyegylet székhelye, valamint egy járóbeteg-rendelő. A könyvtárba csak 16 olvasó iratkozott be, akik további havi 15 lejért, 200 lejes garancia mellett kérhettek kölcsön könyveket. A rendelő napi egy órát tartott nyitva, egy vizsgálat 20 lejbe került a tagoknak, és 40 lejbe másoknak. Nagyon szerény volt a karitatív tevékenység is: 11 év alatt összesen 105 000 lejnyi segélyt osztottak tűzifa vagy gyermekruha formájában. Valamivel több volt a beteg, illetve temetkezési segély, amit csak tagok kaphattak.

Mivel gyakorlatilag eltűnt a bukaresti magyarok ezreinek életéből, nem csoda, hogy Póti Géza, aki Bukarestben volt egyetemista 1936–1940 között, a nyolcvanas években készült interjúban azt állította, hogy sosem hallott a Magyar Társulatról, és hogy minden magyar tevékenység a református egyház keretében történt¹⁴⁰. A református közösség lapja mégis említi néhány-

szor a Magyar Társulatot, a húsvétkor és karácsonykor szervezett karitatív tevékenységek alkalmából.

A még diák Mikó Imrének a *Bukaresti Lapokban* 1932-ben megjelent cikke tanúsítja egy generációs konfliktus meglétét is. Újonnan érkezettként nem ismerte a korábbi korosztályok áldozatait és erőfeszítéseit. Iróniájának célpontjába került többek közt Veress Sándor, a bukaresti magyarság egyik legmegbecsültebb személyisége; ez idő tájt jelentette meg fia, Veress Endre a románokra és magyarokra vonatkozó dokumentumgyűjteményeit. Mikó azon háborgott, hogy egy 1884-es bukaresti magyar lap részletesen beszámolt Rudolf trónörökös látogatásáról, és Veress Sándor, aki életét is kockára tette az 1848-as forradalomban, és a Habsburg birodalom ellensége volt, most a császári párt élte.

A Magyar Társulattól függetlenül zajlott a református hitközség tevékenysége. Az átmeneti állapot 1921. október 1-jén Tőkés Ernő esperesi kinevezésével megszűnt. A szép paplak még mindig kisajátítva, bérlőkkel teli volt, a református iskolaépületeket román diákszállóvá alakították. Az eklézsia 1921-es évi mérlege: 42 keresztele, 36 temetés és 12 esketés. Csak 200 hívő fizette a képét, több ezren semmit sem akartak tudni már sem a magyar közösségről, sem a református egyházzal, panaszkolta el Tőkés. A parókián egy információs irodát is nyitott, amely minden magyar rendelkezésére állt hivatali vagy magánügyeinek intézésében.

A közösség egyik legnyugtalanítóbb gondja volt, hogy nem engedélyezték az iskola újranyitását. A helyzet abszurd és mellbevágó, hisz amíg a magyarok idegen állampolgárok voltak, lehetett saját iskolájuk, ám amikor román állampolgárokká váltak, elvesztették ezt a jogot. Egy olvasó, utalva Goga optimista nyilatkozataira, rákérdezett, hogy milyen meggondolásból vették el a saját iskolához való jogot? Állambiztonsági okokból? Ők, akiknek részük volt a román ipar fejlesztésében, és szorgalmukért megbecsülték őket, nem érdemlik meg a békeszerződés 10. pontjában előírt jog érvényesítését?¹⁴¹

Tőkés 1922-től *Az Élet* címmel új hetilapot adott ki, arra számított, hogy így hatékonyabban küzdhet a magyarság egykori tulajdonainak visszaszolgáltatásáért, bár már létezett egy magyar lap ugyanezzel a témakörrel. A kolozsvári Bartók György egyetemi tanár adományozó szerződése alapján a bukaresti református iskolák 1922. november 19-én gyakorlatilag átkerültek az erdélyi református egyház tulajdonába. A lelkész bízott abban, hogy alkalmazzák a törvényt, és a következő év júniusában meghirdette az iskolai beiratkozást. 1922 szeptemberében valóban megszűnt az iskolák zár alá he-

¹³⁹ *Bukaresti Magyarság*, 1932, 15. szám.

¹⁴⁰ Póti Géza: „N-aveam altceva decăt școală”. In: Rostás Zoltán: *Chipurile orașului...*, i. m., 380–381. o.

¹⁴¹ *Bukaresti Kurír*, 1921, 3. szám.

lyezése, azonban állandóan új és új iratokat kértek a visszaszolgáltatáshoz és a bukaresti magyarok iskolához való jogát is megkérdőjelezték.

Ettől kezdve a magyarok kérései az örökös halogatás körforgásába kerültek. Az ismételt visszaszolgáltatási kérelmekre egyes román politikusok azt válaszolták, hogy „a cigányoknak sincs iskolájuk, mégis megmaradnak cigánynak”; azaz az iskolák hiánya nem veszélyeztetheti a nemzeti identitás megőrzését.

A református közösség élete lassacskán kezdett helyreállni, figyelmen kívül hagyták a székháza helyreállításával elfoglalt Magyar Társulat vérszegény tevékenységét. 1922. február 26-án ünnepélyes keretek közt tartották meg a német Liedertafel Teremben a református nőegylet újjáalakítási gyűlését.

Ugyancsak 1922-ben jelent meg a bukaresti református közösség szervezeti szabályzata.

Kányádi Béla református pap, aki a lágerből szabadultával visszatért Bukarestbe, 1922 áprilisában újraindította a kulturális zenei egyesület próbáit a Magyar Társulat épületében. Kányádi egyike volt azoknak a papoknak, akik évtizedekig csendben, szerényen és áldozatkészen szolgálták híveiket. Bukarestben született, tanulmányait a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban, majd Nagyenyeden és Budapesten végezte, utána visszatért szülővárosába; a későbbiekben megalapította a Gyermekszeretet egyletét, és ő vezette a református férfiegyletet.

Az iskolák és templomok nélkül maradt katolikusok hallgathattak misét a Barátok templomában, azonban nem magyar nyelven. Egyetlen alkalommal érkezett egy brassói magyar pap húsvéti nagymiséjét tartani. Netzhammer püspök említ egy, a magyar katolikusok által 1922-ben benyújtott panaszt, amiben azt sérelmezik, hogy a misét csak németül vagy franciául szabad tartani, és azzal fenyegetőztek, hogy áttérnek a református vallásra¹⁴². Ebben az időben a vasárnapi katolikus mise után a magyarok a református templomba is átmentek, hogy meghallgassák a magyar nyelvű istentiszteletet.

A magyarokban élt az illúzió, hogy támogatást találhatnak a román politikai élet különféle személyiségeinél az elvesztett jogok visszaszerzéséhez, ez a magyarázata az Averescu-féle néppárttal az 1926-os választások előtt 1923-ban megkötött csucsai paktumnak; ekkor a román parlamentbe 15 magyar képviselő és 12 szenátor jutott be. Gróf Bethlen György lett a Magyar Párt elnöke. Averescu kormánya, amelyben Goga volt a belügyminiszter, azonban egy év múlva megbukott, és így a magyaroknak tett ígéretek is érvénytelenné váltak.

¹⁴² R. Netzhammer: i. m., II. kötet, 1122. o.

A visszaszolgáltatások halogatása arra készítette az ismert publicistát, Krenner Miklóst, hogy lapjában, a *Bukaresti Magyar Hírlapban* 1926 november végén kijelentse, hogy ez a hosszasan tartó helyzet „cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy a magyarság jogi állapotában sötét és fájdalmas visszazökkenés következett be”.

Nem láthatjuk tisztán a bukaresti magyarok helyzetét, ha nem vetünk egy pillantást a román állam erdélyi magyarságot érintő nagyszabású elnyomó intézkedéseire; következményük a nagymértékű asszimiláció volt, melyet elsősorban az iskolák megszüntetésével és az értelmiség lefejezésével értek el¹⁴³. Az intézkedéseket már a békeszerződés megkötése, az új alkotmány, illetve tanügyi törvény megjelenése előtt meghozták, és érvényesek voltak a két világháború közötti teljes időszakra. Nagy hatása volt a Magyarországra történő tömeges kivándorlásnak is. 1918–1924 között 197 000 erdélyi magyar távozott, majd 1940-ig további 169 000, többségében üzletemberek, szakemberek, hivatalnokok.

A háború után a Iuliu Maniu és Onisifor Ghibu vezette kormányzótanács betiltotta az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet, elkobozták vagyonát, bezárták iskola- és könyvtárhálózatát. A kormányzótanács már 1919 februárjától, azaz jóval a békeszerződés aláírása előtt hűségeskü letételére akart kötelezni minden állami alkalmazottat; erre egy évvel később került sor, az eskü megtagadása azonnali elbocsátással járt. 1920-tól megtiltották a német és a zsidó gyermekek felvételét a magyar felekezeti iskolákba, csak a román állami vagy a saját anyanyelvi iskola között választhattak. A magyar felsőfokú oktatás megszüntetése után a tanügyi képzés állami monopóliummá vált. 1921-ben a református teológián alakult egy tanárképző kar, de ezt két év után megszüntették.

1923-ban lépett érvénybe Nagyrománia új alkotmánya, amelyből már kimaradtak a gyulafehérvári nyilatkozat pontjai. Brătianu szerint a kormány hivatalnokai kiszállnak a csatolt területekre, hogy meghallgassák a kisebbségek óhajait, és azokat „lehetőség szerint” teljesítsék. Ez arra készítette Slavici-ot, hogy Brătianuról kijelentse, „magyarul politizál a román államban”, ugyanis Magyarországon éppen egy hasonló előírás miatt a nemzetiségi törvény alkalmazása a „kormánytagok kénye-kedvétől” függött¹⁴⁴.

Ugyancsak 1923-ban lépett életbe az agrártörvény, amely jegyében elkobozták a magyar egyházak vagyonát. Megjelent a közalkalmazottak statútuma is, melyben előírták a román nyelv kötelező ismeretét.

¹⁴³ Lásd még B. Kovács András: i. m., 21. o. és köv.; - Lucian Nastasă: *Maghiarii din România și etica minoritară. Repere istorice*. In *Maghiarii din România...*, i. m., 27–42. o.

¹⁴⁴ Ioan Slavici: *Închisorile mele. Amintiri*. Lumea prin care am trecut, Bukarest, Albatros Kiadó, 1998, 416. o.

Az 1923/24-es tanévvel kezdődően bevezették a „nemzeti tantárgyak”, azaz történelem, földrajz és alkotmánytan mellett a matematika és a francia nyelv kötelező román nyelvű oktatását. 1924-től bevezették a román szóbeli vizsgát az érettségien, minden tantárgyból, beleértve a természettudományokat is, ami nagymértékben csökkentette azok számát, akik továbbtanulhattak volna. Évről évre változó vizsgatárgyakat is bevezettek; hogy ezek közül melyik lesz érettségi tantárgy, csak két hónappal a vizsgák előtt tették közzé. Mivel ezeket a tantárgyakat a tanévek során magyarul tanították, a sikeresen érettségiző magyarok száma még jobban csökkent. Ignác Rózsa önéletrajzi regényéből, *Anyanyelve magyar*, megtudhatjuk, milyen egyéni drámákat okoztak ezek az intézkedések.

1924-ben, a liberális dr. Constantin Angelescu minisztersége idején fogadták el az elemi oktatás törvényét. A jogszabály előírta, hogy minden iskolának a román állam ellenőrzése alatt kellett állnia, csak a román állampolgárok alapíthattak iskolát; kötelezővé vált az engedély megszerzése, az óvodák és elemi iskolák pedig csak az állami tanterv alapján működhetnek. Az alkalmazáshoz a tanügyi dolgozóknak engedélyt kellett beszerezniük, román állampolgárságuk kellett legyen és vizsgázniuk kellett románból, történelemből, földrajzból és Románia alkotmányából. Az elemi iskolák hivatalos iratait (napló, fizetési listák, a tanulók nevét, címét, vallását tartalmazó névjegyzékek) román nyelven kellett kitölteni, ugyancsak román nyelven zajlott a kapcsolattartás a hatóságokkal. A tankönyveket, térképeket, didaktikus célból használt képeket a minisztériumnak kellett jóváhagynia. Románia történelmét és földrajzát III. osztálytól kezdve csak románul szabadott tanítani az ország összes iskolájában, és csak szakképzett román tanárok oktathatták. Az iskolák nem kaphattak semmiféle külföldi adományt, támogatást a minisztérium engedélye nélkül. A szerzetesrendek vezette iskolákban csak román nyelven folyt a tanítás. A kisebbségek magánóvodái működhetnek anyanyelven, de ott is kötelező volt napi egy román társalgási óra.

Külön törvényben tiltották meg, hogy kisebbségek kisebbségi iskolába iratkozzanak, ha nevük románosan hangzott, vagy ortodox vallásúak voltak; a vegyes házasságból születetteket románnak tekintették. Az 1926. évi 98 495 számú, Angelescu által aláírt miniszteri rendelet alapján a tanuló anyanyelvét nem a szülők, hanem a román hatóságok határozták meg.

Az állami óvodákban kötelezővé vált a román nyelv, ami súlyos csapás volt a tömbben élő (Bihar, Csík, Háromszék, Kolozs, Hunyad vidéki) magyarok számára, ahova román tanerőt küldtek, 50 százalékos fizetési pótlékkal.

1925-től az állam nem ismerte el a felekezeti iskolák záróvizsgáit és kibocsátott diplomáit. Másfelől azt a pár felekezeti iskolát, mely még megmaradt,

az állam már nem támogatta, a szegény sorban tengődő, rongyos, sokszor éhező tanítók éhbérért is tovább végeztek munkájukat.

Ezek mellett a tanügyi szabályozások mellett elsősorban a Székelyföldön elkezdődött az „anyanyelvüket veszítették” erőltetett „visszarománosítása”, arra kényszerítették őket, hogy gyermekeiket román állami vagy magániskolába írássák. Nicolae Iorga nyilatkozata alapján, miszerint a székelyek elmagyarosított románok, a román „tudósok” egész serege állt neki ezt bebizonyítani. Összetett interdiszciplináris kutatásba fogtak a kolozsvári I. Ferdinánd Király Egyetemen. A székelyek történetének egyik „szakértője” G. Popa-Lisseanu egykori latintanár volt, aki *A székelyek és a románok elszékelyesítése (Secuii și secuizarea românilor)* címmel adott ki könyvet, melyet magyarra és franciára is lefordítottak. A kiadvány tulajdonképpen az *Astra* egyesület által Székelykeresztúron szervezett konferencia előadásainak kivonata volt. A szerzőnek nem voltak bizonyítékai a románok elszékelyesítésére, hiányzik munkája tudományos alapja, olvasói támogatását kérte az adatok kiegészítéséhez. Addig is, jelentette ki a szerző, „a történelmi bizonyítékok hiányát pótolja a logika”¹⁴⁵.

Az „elmagyarosított románok visszaszerzését” a Kárpátokon túlra is kiterjesztették, és célba vették a moldvai csángókat is. Elrománosításuk érdekében nagy nyomást gyakorolt rájuk a római katolikus egyház, papjai révén megtiltotta a csángóknak a magyar nyelv használatát, az ördög nyelvének nevezték azt. A megfélemlített csángók már csak házaikba zárkózva mertek magyarul beszélni; ha a csendőr meghallotta, hogy valaki akár a saját kertjében magyarul beszélt, rálőtt. Az akkori helyzetről Mezei Kerekes Irma számolt be egy interjúban, mely azonban csak 1997-ben látott napvilágot¹⁴⁶. Az anyanyelvi gyónást viszont megengedték; papjaik közt volt, aki tudott magyarul, de ezt nem vallhatták be.

A csángók megfélemlítésében és elnemzetietlenítésében a hatalom cinkosává váló papokról számol be a budapesti fiatalember, Lükő Gábor. A papok „mindent kiátkoztak, ami magyar volt”, megfélemlítették híveiket, egy kálvinista csizmadiát pedig, aki a helybeliektől azt kérdezte, hogy miért tűrik, hogy papjaik rémisztgessék őket, feljelentettek, és arra kötelezték, hogy távozzon Lujzikalagorból¹⁴⁷. Ignác Rózsa is kiegészítette a csángók összeropantásának szomorú képét. Túlkapásokkal és különféle fondorlatokkal igye-

¹⁴⁵ G. Popa-Lisseanu: *Secuii și secuizarea românilor*, Bukarest, 1932, 37. o. A kommunizmus utáni román történetírás már elvetette ezt az elméletet (lásd *Istoria românilor*, 3. kötet, Bukarest, Editura Enciclopedică, 2001, 412–418. o.).

¹⁴⁶ B. Kovács András: i. m., 282–308. o.

¹⁴⁷ Lükő Gábor: „*Acolo m-am făcut om, acolo, în România*”. In Rostás Zoltán: *Parcurs întrerupt. Discipolii din anii 30 ai Școlii gustiene*, Bukarest, Paideia, 2006, 208. o.

keztek elszigetelni őket a romániai magyarságtól. A papok azt hangoztatták, hogy bűn Magyarországra menni, és megtiltották, hogy magyarnak vallják magukat. Az erdélyi magyar pártoknak tilos volt a csángók lakta vidékeken tevékenykedni, még a kereskedők sem vásárolhatták fel termékeiket, len és kender háziszötteseiket. Mikecs elmesél egy esetet, amikor egy öreg csángót, aki postán Petőfi verskötetet kapott, meghurcolt a rendőrség, még a bákói törvényszékre is beidézték.

Az erdélyi magyarok erőszakos elrománosításának mértéke számokban is kimutatható: az 1919–1929 közötti időszakban a 3462 magyar elemi iskolából 830 maradt, a 139 polgári iskolából 29, a 27 felső gimnáziumból 17, a 27 pedagógiai intézetből 7 és a 28 kereskedelmi iskolából 4; megmaradt még 17 felekezeti óvoda is.

A tanügyi törvénykezést kiegészítették az adminisztratív intézkedések; a román állam összes intézményében, városházán, postán, bíróságon, adóhivatalnál, vasúti pénztárnál stb. jól látható helyre függesztették ki a kisebbségieknek szánt felszólítást: Vorbiți numai românește! (Csak románul beszéljenek).

Mikor 1933-ban egy interjúban azt kérdezték Octavian Gogától, hogy lát-e különbséget a gyulafehérvári nyilatkozat, illetve a csucsai paktum magyaroknak tett ígéretei között, Goga azt felelte, hogy ő hitt a csucsai egyezményben, de „a gyulafehérvári pontok szerzői sohasem vették komolyan határozatukat s így megvalósítására sem törekedtek... Ott, Gyulafehérváron a román nép csupán az egyesülést mondotta ki, a többi pont részben a külföldnek szólt, részben pedig a belpolitika pillanatnyi céljait szolgálta”.¹⁴⁸

A bukaresti kulturális élet és ezen belül a román–magyar kapcsolatok némiképp eltérő módon alakultak. 1921-ben, amikor a költő-miniszter megnyugtató válaszokat adott a magyar sajtó számára, egy hasonlóan optimista interjú jelent meg a Nemzeti Színház igazgatójával, Victor Eftimiuval. Megtudhattuk, hogy a színház repertoárjában két magyar darab, Lengyel Menyhért és Madách Imre műve is szerepel, és a színház előcsarnokában leleplezték Madách Imre szobrát. Ez igazán merész lépés volt, ugyanis két év múlva, 1924-ben Kolozsváron irredentizmus vádjával betiltották *Az Ember tragédiáját*. Egy másik forrásból arról értesültünk, hogy a Bulandra Társulat a Mária Királyné Színházban Molnár Ferenc darabját játszotta. Valamivel később, 1926-ban négy bukaresti színházban is műsoron voltak magyar szerzők művei, a kedvenc Molnár Ferenc volt.

¹⁴⁸ Bukaresti Kurír, 2. évf., 4. szám, 1933. március 5.

Rendkívüli esemény volt 1925-ben, hogy Nicolae Iorga meghívta a Kolozsvári Magyar Színházat egy bukaresti turnéra. A három előadást többek közt Victor Eftimiu, Mihail Sadoveanu és Petru Groza is megnézte. Nem vettek részt azonban a Magyar Párt tagjai, de távol maradtak a román hivatalosságok is; a parasztpártiak pedig a magyarokra támadtak. Nicolae Iorga-, Móricz Zsigmond-, Lengyel Menyhért-, I. L. Caragiale- és Molière-darabokat adtak elő.

A művészetek útján könnyebb volt a közeledés románok és magyarok közt. A legérdekesebb Bartók Béla esete. A román népzene iránt tanúsított érdeklődésének köszönhetően a zeneszerző román körökben is nagyon népszerű volt. Gyűjtéseit még 1909-ben kezdte, és az eredményesség érdekében románul is megtanult. 1924-ben fesztivált szerveztek a tiszteletére; George Enescuval közösen lépett fel, és országos turnén vett részt a *Károly Király* művelődési alapítvány égisze alatt. Bartók baráti kapcsolatba került Constantin Brăiloiu muzikológussal is. Románbarát magatartása miatt kivívta a szélsőséges nacionalista magyarországi magyarok haragját, elbocsátották a budapesti Zeneakadémiáról is. Nem kímélték a román nacionalisták sem, horthysta ügynököknek titulálták.

Kodály Zoltánt, Bartókkal ellentétben, a románok ellenségének tartották. Az 1923-ban, Pest, Buda és Óbuda egyesülésének 50. évfordulója alkalmából bemutatott *Psalmus Hungaricus* a bibliai Dávid 55. zsoltárának modern változata. A zsoltár szövegét Kecskeméti Vég Mihály írta át 1560 körül, és egy 1620-as vallásos énekkönyvben jelent meg. Az oratórium 1934-es, Radu Urlățeanu vezényelte temesvári és aradi előadása nagy vihart kavart, ugyanis a zsoltár szövegét a trianoni Magyarország aktuális politikai helyzetének nézőpontjából értelmezték: egy elhagyott és elárult ország, amely Isten segítségét kéri. A román sajtó nyílt politikai vádakkal tűzdelt, habzó szájú kampánya miatt Urlățeanu 1935-ben öngyilkos lett¹⁴⁹. A román hatóságok már 1923-ban elrendelték az 55. zsoltár visszavonását a református zsoltárkönyvekből. A zsoltár csak az 1999-es kiadásban került vissza a zsoltárkönyvbe, a Béza Tódor (Théodore de Bèze) szövegváltozatában, egy 1562-es genfi dallammal.

Voltak formális művelődési események is, például 1931-ben a Cartea Românească Kiadónál megnyitották a budapesti magyar művészek kiállítását Nicolae herceg patronátusa alatt; a királyi ház egyetlen képet sem vásárolt, maga a herceg is külföldön tartózkodott a megnyitó idején.

Az 1930-as gazdasági válság idején egyetlen figyelemre méltó kezdeményezése volt a bukaresti magyarságnak: egy magyar nyelvű színház megalapítása, de a nagy költségek miatt ez az intézmény nagyon hamar csődbe ment. Nem

¹⁴⁹ Lakatos István és Gheorghe Merișescu: i. m., 61. o.

tudjuk, ki kezdeményezte és volt-e köze a közelgő parlamenti választásokhoz. 1930 májusában a *Bukaresti Magyar Újság* reklámkampányba kezdett a magyar színház megalapításáért, melynek vezetője majd Kovács Imre lett.

A Kultuszminisztériumban főigazgatói tisztséget ellátó Liviu Rebreanu nagyon szkeptikus volt a kezdeményezést illetően, és szkeptikusak voltak a Magyar Párt vezetői is, de a magyarság lelkesen támogatta. Az előadásokat 1930 tavaszán kezdték volna el a Sărindari utcai Alhambra Színházban. A működési engedély jóváhagyását azonban túl sokáig húzták-halasztották, egyre több feltételt szabtak, egyebek mellett, hogy a társulat színészei román állampolgárok legyenek, és hogy az előadott darabok ne sértsék a románok érzéseit. Az első előadást végül a Magyar Társulat dísztermében tartották meg valamikor december vége felé. A magyarság színe-java ott volt, a bevétel 29 000 lejre rúgott. Ezután azonban a bevételek drasztikusan csökkentek, 7000, majd 5000 lejre, két hónappal később pedig már a színház csődjéről beszéltek. A bukás oka az volt, hogy a színházigazgatónak nem sikerült megfelelő termet bérelnie, az úri közönségnek a Zalomit utcai terem túl szegényes volt, a szegények számára pedig a jegy volt túl drága. Az Erdélyből érkező színészeknek még öltözőjük sem volt, a folyosón öltöztek, de elképesztően magas honoráriumot kértek; egy énekes-páros havi 28 000 lejt kért. Másfelől a Magyar Társulat minden előadásnál 1500 lej terembért kért, a bevétel legfeljebb azt fedezte, a honoráriumokra már nem futotta.

Mégsem mondtak le végleg a színház ötletéről; e célból egy egyesületet is létrehoztak, amely rövid idő alatt 32 000 lejt gyűjtött össze, egy megfelelőbb termet béreltek, a Posta mögötti Tesleanu Termet. A Pax Klubba tömörülő magyar zsidók is jelentős összeggel támogatták az újrakezdést. A jegyek ára eléggé magas volt, a páholyban 195 és 280 lej között; az olcsóbb helyekért 20 és 100 lej közötti összeget kellett fizetni. Az első előadást 1931. március 8-án Petru Groza is megnézte. Hamarosan ismét jelentkeztek a pénzügyi gondok, és április 19-én a *Liedertafel* Teremben megtartották az operaáriából és magyar népzeneből álló búcsúelőadást. A jegyek ára 60 és 150 lej között váltakozott. A színészeknek saját fellépőruháikat is zálogházba kellett adniuk, hogy ki tudja fizetni adósságaikat.

Hasonlóan egyedi kezdeményezés volt az egyetlen magyar lap kiadása, amely francia nyelvű melléklettel jelent meg. Nem tiszta, hogy melyik politikai párt állt mögötte. A parasztpártot dicsérte, mert úgymond egyenlő jogokat adott a romániai magyar színházaknak, és támogatta a magyar egyházakat és iskolákat; ugyanakkor támadta a Magyar Pártot, miszerint parlamenti képviselői elárulták a magyarok érdekeit, értelmetlen felszólalásaik mellett csak a saját üzleteikkel foglalkoznak.

A román nyelvű érettségi vizsgákra vonatkozó törvények 1924-es megjelenéséig, szállingózni kezdtek Bukarestbe a tanulmányaikat folytatni óhajtó fiatalok, akiket az erdélyi magyarok többsége „árulónak” tartott. A jövetelük legfőbb oka az volt, hogy rendkívül leszűkültek a választási lehetőségek a továbbtanulás terén. A magyarországi tanulmányokat nem ismerték el Romániában, és Kolozsváron majdnem az összes magyar kart megszüntették. Biztos karriert csak a teológia ígért, azonban ide túl sok volt a jelentkező. Más karokon csak román nyelven lehetett tanulni, és műegyetem, orvosi, gyógyszerész, jogi, műépítész vagy képzőművész képzés csak Bukarestben volt. A közgazdaságról nem nagyon tudott senki. 1924-ben Erdélyben mindössze 150 magyar egyetemista maradt.

Az érettségi diploma lehetővé tette a beiratkozást bármelyik karra, felvételi vizsga nélkül. Az egyetemi tandíjak viszonylag alacsonyak voltak, azonban magasak voltak a diákok számára a fenntartási költségek; sokba kerültek a nyomtatott egyetemi kurzusok is. A magyar diákok vagy albérlésben laktak, vagy hotelszobát béreltek, kedvencük a Győzelem úti Splendid Hotel volt, az Athénée Palace-szal szemben (melyet 1938-ban lebontottak). A magyar egyetemisták majdnem egyáltalán nem tudtak románul, de egy felkészítő év állt a rendelkezésükre, hogy megtanulják a nyelvet, nagyon értékesé vált a magyarul is tudó erdélyi román diáktársak segítsége. Az is igaz, hogy például az orvosi egyetemen nem is igazán volt szükség román nyelvismeretre, ugyanis minden előadást franciául tartottak; még N. Paulescu professzor kurzusa is franciául jelent meg nyomtatásban.

Néhányan az „árulók” közül emlékirataikban is megemlékeztek bukaresti diákeveikről, Nagy András orvossal, az író Szemlér Ferencsel, a szobrász Fekete Józseffel több interjú is készült a kommunista időkben.

Fekete József (1903–1979) 1921-ben érkezett Bukarestbe. Rendkívüli tehetségét a vajdahunyadi acélművek aligazgatója fedezte föl, ahol inasként dolgozott. Mivel budapesti továbbtanulási tervei elúsztak, rokoni tanácsra a bukaresti Szépművészeti Iskolát választotta. Ekkor még az iskola nem volt felsőfokú tanintézmény, a státuszt csak a következő évtizedben nyerte el. Octavian Goga pártfogoltja, Rubleczy Géza szobrász lett a támasza. Olyan híres szobrászoktól tanult, mint Franz Storck, Oscar Han és Dimitrie Paciurea.

Már diákként díjat nyert az 1925-ös Hivatalos szalonban kiállított művével. A kötelező katonai szolgálat után, a szobrász Ion Jalea ajánlásával másfél évig, 1928 és 1929 között Lydia Kotzebuhe műhelyében dolgozott, ahol szabad kezét kapott, hogy Kotzebue makettvázatai alapján elkészítse A repülő-sők emlékművét. Corneliu Vasíu számolt be az alkotás folyamatáról, arról, hogy Fekete József hol változtatott a maketten, és hogyan vezette az emlékmű elkészítését a bronzba öntésig, ám nem tesz említést alkotói hozzájárul-

A repülősök emlékműve (1935), Lydia Kotzebue és Fekete József alkotása

nepség pompáját, ahol a király mellett a trónörökös herceg, a kormány tagjai, a hadsereg képviselői, a légforgalmi hatóságok és az egyház képviselői is részt vettek; katonai díszszemlét is tartottak.

Július 20., Szent Illés, a repülők védőszentjének napja a román repülők napja maradt azóta is.

Fekete hozzájárulását A repülősök emlékművének megalkotásához a legtöbb román szakmunka elhallgatja, nem említi a Bukaresti Kalauz (Ghidul Bucureștilor) és az enciklopédiák sem (a Románia Enciklopédiája 1938-as kiadása, később Lucian Predescu enciklopédiája stb.). Vélhetően nem lehetett elismerni egy magyar művész érdemeit az egyik legnagyobb reprezentatív fővárosi emlékmű megalkotásában, annak ellenére, hogy Bukarestben akkor már több köztéri szobor állt német, francia, olasz, de még magyar szobrásztól is, és nem sokkal később elkészült a horvát Ivan Mestrovici műve is.

Egy Bogdan Furtună nevű egyén 1939-ben azt állította, hogy az emlékmű teljes egészében a Lydia Kotzebue „beszarábiai román” művész alkotása. Az emlékmű mai, a legsötétebb Ceaușescu-korban, 1983-ban odakerült felirata szerint, egyetlen alkotója Lydia Kotzebue (1930–1935). Az is igaz, hogy a legtöbb román enciklopédiából az orosz származású művésznő neve is hiányzik; születési neve

lásáról. Mégis, Kotzebue makettjének publikálása után nyilvánvalóvá váltak a lényegi eltérések a terv és a ma ismert emlékmű között.

Kotzebue a román államtól több mint 800 000 lej kapott, az emlékmű megöntése és felállítása 3 383 000 lejbe került. A szobrásznő alkalmazottjaként dolgozó Fekete fizetéséről nincs értesülésünk.

A több mint 20 méter magas emlékművet 1935. július 20-án avatták fel II. Károly király jelenlétében, ahogy arról a bukaresti *Gazeta municipală* egy rövid hírben beszámolt. A hírt a *Brassói Lapok* is átvette, a július 22-i számában, a lap időszakosan a fővárosban is megjelent, *Bukaresti Lapok* címmel. Fekete nevét egyik lapban sem említik. Leírták azonban az avatőün-

Suhanova volt, elvégezte a moszkvai képzőművészeti intézetet, tábornokféleséggént telepedett meg Bukarestben a bolsevik forradalom után. A Dinu C. Giurescu szerkesztette *Istoria României în date* (Románia története évszámokban) és Gheorghe Parusi *Kronológiája* mégis feltünteti mindkettőjüket az emlékmű alkotóiként. A Román Akadémia égisze alatt megjelent Románia történelme csak Fekete Józsefet jelzi alkotóként¹⁵⁰, így állítva helyre az igazságot.

Tulajdonképpen lehet, hogy nem is szabad elvárni a románoktól, hogy tisztában legyenek a magyarok hozzájárulásával a romániai vagy akár a bukaresti művészethez, tudományos élethez, kultúrához, amíg hiányoznak a román nyelvű referenciamunkák. Mégis Fekete Józsefről megjelent 1977-ben egy román nyelvű kismonográfia Mircea Țoca tollából; és a szobrász felesége is írhatott róla egy könyvet. M. Țoca szerint Fekete életműve „a modern román szobrászat történetének egyik legérdekesebb és legeredetibb fejezete” és „A repülősök emlékműve kivitelezésének, de mindenekelőtt művészi értékeinek kritikus szemmel történő elemzése egyre inkább arra enged következtetni, hogy igazi alkotójának Fekete Józsefet tekintsük.” Kijelentését Ion Jalea Feketének címzett, 1970. február 12-én keltezett levele is megerősíti, amelyben azt jegyzi meg, hogy Lydia Kotzebue egyetlen más szobra sem indokolja, hogy az emlékművet neki tulajdonítsuk, míg Fekete alkotása „az első egy viszonylag nagyszámú, a repülő embert ábrázoló szoborsorozatból”¹⁵¹.

A repülősök emlékművének megalkotására kiírt pályázat díjazásáról nemrég előkerült információk még inkább erősítik a Lydia Kotzebue tehetségével kapcsolatos kétségeket. Annak ellenére, hogy úgy tűnik, a

D. Hubert repülőkapitány emlékműve.
Szobrász: Fekete József

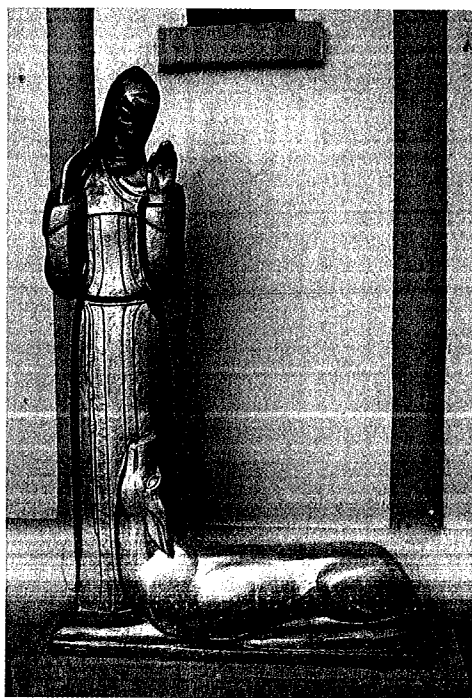
¹⁵⁰ *Istoria românilor*, 8. kötet, 2003, 747. o.

¹⁵¹ Mircea Țoca: *Iosif Fekete*, Bukarest, Editura Meridiane, 1977, 16. o.

legjobb terv Medrea Corneliu szobrászé volt, Cantacuzino professzor, a zsűri elnöke házasságán keresztüli rokonának, Lydia Kotzebue-nek ítélte az első díjat. A szobrásznő 1917-ben az egyesszai forradalmi törvényszék bírónője volt, ahol halálra ítélték egy román tábornokot a Cantacuzino családból. Kotzebue szerelmes lett a tábornokba, kimentette a börtönből, és Romániába menekültek¹⁵².

Fekete munkái közül meg kell említenünk Dumitru Hubert repülőkapitány emlékművét (1935) a Bellu katonai temetőben (szignó nélkül), a Repülő szobát a nagyváradai repülőtér csarnokában (1975) és a Horea, Cloșca és Crișan emlékművet (1937). Ez utóbbi művének utóélete sajátos: a Gyulafehérváron felállított köztéri szobor volt az egyetlen nyilvános hely, ahol a kommunizmus idején látni lehetett a betiltott Nagyrománia térképet.

Fekete művei tovább élnek, annak dacára, hogy neve nem maradt meg a bukarestiek kollektív emlékezetében, és a nagyváradiakéban sem, pedig ott élt 35 évig. A Központi Katonai Kör (Cercul Militar Central) 2009-ben a repülő napja alkalmából szervezett kiállításon bemutatta szobrainak két kis léptékű másolatát. A szobrokon a Fekete név (fordításban Negru) román változata szerepel: I. Negrulea. Ezt a nevet viselte a művész, amíg Bukarestben lakott, talán azért,

Assisi Szent Ferenc szobra a Cioplea-templomban (1931). Szobrász: Fekete József

hogy elfogadtassa magát a románokkal, feleségül is román nőt, Anisia Dumitrut vette el 1933-ban.

Miután lejárt a Lydia Kotzebue-vel kötött szerződése, Feketét 1930-ban állatformázó szobrásznak nevezték ki a Zootechnikai Intézethez, tulajdonképpen ő volt a legnevesebb állatszobrász Romániában. Több megrendelést is kapott ebben a korszakban, és a bukaresti hivatalos kiállításokon több díjat nyert. 1931-ben megfaragta Assisi Szt. Ferenc kültéri szobrát a sok magyarnak otthont adó Cioplea zónában (Aleea Râmnicu Sărat 3–5 sz.) álló, Szűz Mária Királynő római katolikus templom számára. Nevét és az alkotás évét belevészték a szobor talpazatába, azonban szinte olvashatatlaná vált az utolsó „restaurálás” során.

A Pádai Szt. Antalnak szentelt Colentina negyedbeli római katolikus templom számára 1937-ben külső domborműveket készített, ezeken azonban nem szerepel szignója. A katolikus magyarok lapja a munkát kivitelezőjeként említi, de részletekkel nem szolgál. A műről Ţoca is említést tett könyvében. Még készített néhány domborművet: a jogi kar épületébe, az Igazságügyi minisztérium Erzsébet királyné sugárúti bejáratához, a Mezőgazdasági Bankhoz, és a Colentina Kórház számára, az utóbbi három azonban 1990 után eltűnt.

Habár sokra tartották, mégsem tudott a művészek élvonalába kerülni, ezért húsz év bukaresti tartózkodás után Nagyváradon telepedett meg műépítész testvére, István hívására. 1941–1945 között Budapesten élt, utána pedig visszatért Nagyváradra. 1951-ben még egyszer felkérték a bukarestiek, feltehetően a Magyar Népi Szövetség, Mark Twain mellszobrának elkészítésére, mely ma is a Herăstrău parkban található (nevét román helyesírással Fechetének írták). A kommunizmus idején adott interjúiban nem tett említést vallási témájú műveiről¹⁵³.

A képzőművészetre több magyar diák járt, megemlíthetjük Andrásy Zoltánt, Bene Józsefet (1924–1928 között), Zsiga Jánost (Ioan Jiga), 1928–1933 között, és Abodi Nagy Bélát (1936–1940 között). Abodinál 1939-ben házkutatást tartottak, és olyan leveleket, verseket találtak, amelyek nem tettek az akkori „Szigurancának”, azok is kellemetlen helyzetbe kerültek, akikkel levelezett. Erdély 1940-es visszacsatolása után néhányan Budapesten folytatták tanulmányaikat. Előbb vagy utóbb mind elhagyták Bukarestet, inkább Erdélyt választották; a kommunista korszakban karriert futottak be a kolozsvári képzőművészeti intézetnél, Andrásy egy ideig az intézet helyettes rektora volt. Egy másik fiatal tehetség, Jakab András, az *Anastase Simu*-díj nyertese, 1939-ben elhunyt egy, a rendőrség és a Vaszgárda tagjai közt lezajló lövöldözés ártatlan áldozataként.

Az „árulók” generációjából többen az orvosi egyetemre, a jogi karra, a műegyetemre vagy a bölcsészkarra iratkoztak be. Az első Bukarestbe érkező magyar egyetemistalányok egyike volt Bándi Ilona, aki román–német szakon diplomázott 1923-ban, anyja unszolására Bukarestbe jött a fiatal Nagy András is, az orvosi egyetemre, habár nem is volt benne biztos, hogy egyáltalán létezik itt ilyen. Majdnem egy szót sem tudott románul, már a beiratkozása is kész kaland volt. A kar titkára szembevágta vele az iratait, mondván: „Ha nem tudsz románul, menj Afganisztánba, mert csak ott nem tudnak romá-

¹⁵² Victoria Dragu Dimitriu: *Povești cu statui și fântâni din București*, Bukarest, Vremea, 121–122. o.

¹⁵³ Fekete József: „Szépek voltak a fővárosi diákevek...”, az interjút Szekernyés János készítette. In *A Hét*, 9. évf., 28. szám, 1978. július 14., 5. o.

nul". Az előadásokból egy szót sem értett, és az elméleti vizsgáit őszre halasztotta. Akiknek nem sikerült valamilyen vizsgájuk, egy kisebb vizsgadíj ellenében két hónappal később újra próbálkozhattak. Harmadévesen már a Brâncoveanu Kórház külsős orvosa volt; egy további sikeres vizsga után három évre a kórház belső orvosa lett, így biztosítottá vált szállása és ellátása, azonban ő minél hamarabb szeretett volna visszatérni Erdélybe. Diákként nézte végig 1923-ban a Vasgárda zsidóellenes tüntetéseit, ennek az erős szervezetnek nagyon sok követője volt; abban az időben azonban a magyarok még nem álltak a gárda támadásainak célkeresztjében. Bukarestben újra találkozott a jogot hallgató Szemlér Ferencel, akit Brassóból ismert. Szemlérnek egy Bukarestben élő nagynénjével, Tőkés Ernő esperes feleségével volt szerencséje, akinek a háza mindig tele volt vendégekkel. Nagy Andrástól tudjuk meg, hogy Tőkés nem igazán jött ki a felügyelete alatt álló többi pappal.

Nagy András és Szemlér Ferenc is megírta visszaemlékezéseit egyetemi éveiről, kapcsolataikról a református közösséggel, és szólnak Nagy Sándor lelkészről is. Szemlér Ferenc hálával emlékezik egy román egyetemistatársára, akinek köszönhetően megtanulta a nyelvet¹⁵⁴. Tanulmányai végeztével Szemlér elhagyta Bukarestet, ám 1956-ban visszatért, és a fővárosban telepedett meg, elszigetelve nemzettársaitól. Két lánya román férjet választott, Lendvay Éva, dr. Herskovits Erzsébettel kötött első házasságából származó lánya 1935-ben született Brassóban, élete nagy részét itt is töltötte költőként és műfordítóként, a rádió magyar adásának szerkesztőjeként. Másik lánya, Mocanu Szemlér Judit, a Kriterion Kiadónál volt szerkesztő 1969–1991 között.

A fiatal Póti Géza később, 1936-ban érkezett Bukarestbe; románul is tudott, és tudomása volt a magyar diákszálló létezéséről. Miután elvégezte a zilahi magyar felekezeti középiskolát, Nagyváradon kellett román nyelven leérettségiznie; az ottani központhoz tartozott több erdélyi magyar középiskola. A vizsgabizottság elnöke Constantin Daicoviciu volt. Nagyromániában már csak pár magyar középiskola maradt, ezek is mind felekezeti, még Temesváron vagy Nagyváradon sem volt egy sem; hat szekció maradt Kézdi megyében és egy Háromszéken, Csík és Maros-Torda megyében minden magyar szekciót felszámoltak. Az 1936/37-es tanévben csak 4527 gyermek tanulhatott magyar nyelven. Osztályából, mely hiába volt nagyon erős, csak négyüknek sikerült az érettségi vizsgája, ősszel senkinek sem, és a későbbiek során még három-négynek. A történelmet, földrajzot és román nyelvet amúgy is románul tanulták, ezekkel a vizsgán nem volt gondjuk. De a magyar nyelven tanult tantárgyak – a filozófia, matematika, fizika és természetrajz – vizsgáin

¹⁵⁴ Szemlér Ferenc: *Más csillagon*, Kolozsvár, Erdélyi Enciklopédia Kiadás, /1939/.

„bizony nem volt könnyű románul felelni”¹⁵⁵. Póti nagyon jó volt matematikából, de nem kívánt tanár lenni, ezért az ipari kémia szak mellett döntött, ami csak a bukaresti műegyetemen volt. Az előkészítő évbe mintegy 800-an iratkoztak be, a válogató vizsgája csak 160-nak sikerült. Póti tanárai közt volt a neves C. D. Nenițescu professzor is. Az éves tandíj 2000–2500 lej volt, ezt két részletben lehetett kifizetni, de senki sem szakította félbe tanulmányait anyagi okokból, írta Póti. Az egyetemistáknak mindig sikerült kereseti forráshoz jutniuk, hogy ne kelljen abbahagyniuk a tanulást: műhelyekben dolgoztak, rádiókészülékeket javítottak, műszaki rajzokat készítettek.

Más forrásokból ismerjük a képzőművészeti akadémia 1929-es tandíját: 500 lej volt a beiratkozási díj, 1000 lej az éves tandíj és 400 lej a diplomakiállítás illeték.

Az 1925-ben Bukarestbe érkező Nagy Sándor parókiás lelkész azonnal a magyar egyetemisták találkozóhelyévé tette a református parókiát, kulturális és tudományos tevékenységeket szervezett számukra.

Nagy Sándor (1894–1954) lenyűgöző személyiségének ereje a Koós Ferencéhez hasonlítható. A háború kitörésekor otthagyta a budapesti műegyetemet, és katonának állt. Mikor megsebesült és harcképtelennek nyilvánították, a teológia felé fordult. Bukarestbe 1924 decemberében nevezték ki, Köblös Endre ideiglenes lelkipásztort váltotta. A kántori lakás kivételével a parókia épületét lefoglalva és bérlőkkel teli, a templomot megrongálva, a levéltárat széthányva, a közösség egyesületeit szétbomlasztva, a Magyar Társulatot lebénulva találta, a hívek közt pedig közömbösség és széthúzás uralkodott. A vallásügyi minisztérium pénzügyi segítségével nekifogott a templom és a temetőépületek javításának, és elkészítette a temető térképét. Adminisztratív kötelezettségei sok idejét elrabolták: bevezette a 15 féle államilag megkövetelt nyilvántartást, és papsága első éveiben rendbe szedte a levéltár háború utáni részét; a többi, százévesnél is régebbi anyag még teljesen összevissza állt. Nagy Sándor tevékenységéről írt első jelentéséből kiderül: a parókia 1926 végén kilenc perben volt érintett. Sok minden az elkövetkező évben sem változott, 1927 szeptemberében csak a harangozó lakása ürült meg, a többi bérlőnek 1928 áprilisáig kellett kiköltöznie; a paplakot 1929-re remélte visszaszerezni. A felekezet iskolái továbbra is zár alatt maradtak. 1927-ben egy kántort is felfogadtak, és nekikezdték a hívek számbavételének; augusztusig 906 családot, azaz 2566 főt írtak össze. A hitközség minden tevékenysége egy 30 négyzetméteres teremben zajlott, mely egy időben volt lelkész hivatal, a *Koós Ferenc* Egyesület tevékenységének színhelye és könyv-

¹⁵⁵ Póti Géza: i. m., 376. o.

tár; itt tartották a bibliaórákat, a református iparoskört, és a kórus próbáit. Egyházi adót 800 család, megközelítőleg 2200 fő fizetett.

A Nagy Sándorra váró feladatok messze meghaladták anyagi és fizikai képességeit, de ő mindet felvállalta, és megpróbálta a lehetetlent is, meggyőződése volt, hogy a magyarság csak a református hiten, a nemzeti identitás egyedüli megőrzőjén keresztül tud újjászületni.

Habár a nyakra-főre alakított értelmetlen egyesületek ellensége volt, hamarosan tízre emelkedett a református egyesületek és körök száma: nő- és lányegylet, férfiszövetség, a keresztény fiatalok egyesülete, a gyermekszereket egylet, *Koós Ferenc Kör*, *Lídia Kör*, iparoskör, cserkészkör, kórus. Tisztában volt azonban azzal, hogy ezek a körök nem képesek a sokezres bukaresti magyarság szükségleteit ellátni, egyesek más felekezetűek, mások ateisták lévén, és sokan igyekeztek szabadulni az erkölcsi kötöttségektől.

A Koós Ferenc Kört 1925-ben alapította Nagy Sándor, az első világháború után ez volt az első nagy társadalmi szervezet; programjában szerepelt az ismeretterjesztés, az olvasó- és bibliaórák, koncertek, színelőadások, szavalóestek szervezése, de táncmulatságok vagy bálók tartása is. Nagy felismerte az értelmiségiek új generációjának szerepét, ő volt az első, aki támogatta az Erdélyből érkező magyar diákokat, kiszakította őket az elszigeteltségből, és bevonta a közösség életébe; e célból létrehozta az első művelődési-tudományos tagozatot. Bármelyik magyar egyetemista beiratkozhatott, vallásra való tekintet nélkül, a katolikus Nagy András orvostanhallgató lett a szekció első elnöke. Az egyetemisták kötelesek voltak havonta egyszer segíteni a lelkésznek az eklézsia adminisztratív ügyeinek intézésében: a hívek különféle nyilvántartásokba való bevezetésében, a missziós tevékenységben, vagy a magyarok összeírásában. Kezdetben a körnek 46 tagja volt, ez a szám tíz év alatt 197-re emelkedett. A legtöbb beiratkozott diák a gyógyszerészeti karra járt (81), de voltak a műegyetemről (33), a jogról (25) és a tudományegyetemről (28) is. A tudományegyetem diákjai közt volt Szász István evangélikus pap fia is, aki 1932-ben végzett a matematika-fizika karon, de Kolozsvárra költözött. A Sf. Voievozi utcai épületben visszaszerzése után a képzőművészeti egyetemisták számára egy kiállítótermet biztosítottak.

A körön az egyetemisták kapcsolatba kerültek magyar, de akár román értelmiségiekkel is és a Magyar Párt politikusaival. A fiatal értelmiségiek egyike volt Rohonyi Vilmos mérnök, aki hivatali okokból hat évig élt Bukarestben. A bécsi szerződés után Budapestre ment, 1945-ben visszatért Kolozsvárra; a szintén Bukarestben végzett Jenei Dezsővel társszerzője a magyar-román és román-magyar műszaki szótárnak.

1930-ban a Koós Ferenc Kör vendége volt Dimitrie Gusti, a magyarok körében nagy népszerűségnek örvendő szociológus, akit az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmának tagja, az akkor egyetemista Mikó Imre hívott meg. Mikó sok évig lakott Bukarestben, 1936–1938 között a Magyar Párt tagjaként a helyi fiókszervezet titkára volt. Nemzetközi jogot is végzett Párizsban (1934/36). II. Károly diktatúrája alatt ügyvédi irodát vezetett, 1940 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő volt; megírta a magyarság két világháború közti politikai történetét. A kommunista korszakban rövid ideig félreállították, de azután, balos nézeteinek köszönhetően visszatérhetett; a *Kriterion* Kiadónál megjelent egy tanulmánykötete.

A véletlen úgy hozta, hogy a budapesti Lükő Gábor (1909–2001) is a Gusti-iskola lelkes hívévé váljék¹⁵⁶. Ady és Bartók hatására kezdett érdeklődni a román néphagyomány iránt, úgy döntött, hogy bár nem tud románul, és még csak nem is hallott Gusti szociológiai iskolájáról, tanulmányait Bukarestben folytatja. 1931-ben érkezett Bukarestbe, megtanult románul, annak dacára, hogy Gusti csoportjából több szociológus – Anton Golopenția, Mihai Pop, Octavian Neamțu – hajlandónak mutatkozott magyarul beszélni vele. Előbb Tache Papahagi, később Henri Stahl is felfigyel rá, ez utóbbi pártfogásába vette. Constantin Brăiloiu azt tanácsolta neki, hogy a moldvai csángó paraszti kultúrát kutassa; itt azonban, bár nála volt az időközben miniszterré előléptetett Gusti ajánlólevele, letartóztatták, kihallgatták és 1933-ban kiutasították. Mielőtt sietve elhagyta volna az országot, kétségbeesetten kereste a megoldást, hogy biztonságba helyezze Brăiloiu fonográfját és néhány hanghengert magyar népzenevel. A hengerek a Román Zeneszerzők Szövetségének archívumából származtak, és Brăiloiu ajánlotta fel őket a budapesti Néprajzi Múzeumnak. Végül a fonográfot visszaadta, a hengereket pedig a Koós Kör tagjainál hagyta megőrzésre; a pincében tárolt hengerek megpenészedtek és használhatatlannak váltak.

A Gusti-iskola vonzáskörébe került egy másik magyar is, a bukaresti orvos, Bakk Elek testvére, a Párizsban végzett román-francia tanár, Bakk Péter (1908–1945). Kezdetben, két másik magyarral együtt, őt is bevették abba a csapatba, amely az udvarhelyszéki Siklódon kutatott volna, ám a Királyi Kulturális Alapítvány vezetősége nem vállalta annak kockázatát, hogy a román kutatócsoportba magyarok is helyet kapjanak. Egy 1937-es levelében Bakk Péter megmagyarázta, hogy mi állt az alapítvány programjából való kizárásuk mögött, és ezzel pontos képet ad a két világháború közötti interetnikus kapcsolatokról is. A szabadságon lévő Gusti megüzenete az alapítványnak,

¹⁵⁶ Lükő Gábor: i. m., 173–234. o.; – Rostás Zoltán: *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*, Bukarest, Editura Printech, 2001, 69. o. és köv.

hogy nem avatkozik bele, foglalkozzanak az ügyel helyettesei „legjobb belátásuk szerint”. Emanuil Bucuța, az alapítvány igazgatója félt a liberálisok sajtótámadásaitól és a román szélsőjobbtól, főként, hogy az Astra egyesület már betervezte egy tiltakozást a királyhoz. Ugyanakkor az alapítvány statútuma a kisebbségekre való utalás nélkül fogalmazta meg, hogy célja a „román falvak felemelése”, így a magyarokat végül kizárták a csapatból¹⁵⁷.

Rövid idővel a diáktagozat megalakulása után felmerült a fiatalok elszállásolásának kérdése is. Az állami kollégiumokban hiába próbáltak helyet keresni, hisz még a románok is ugyanezen gonddal küszködtek, és mindez kisebbséglelkes diáktüntetésekhez is vezetett. A református közösség sietett segítségükre, felajánlva egy szerény szállást; ennek az időpontja azonban nem határozható meg biztosan. Nagy András úgy emlékszik, hogy 1927-ben Kányádi Béla lelkész bérelt ki az egyetemisták számára egy nyolcszobás házat a Leonida utca 25. szám alatt. Ebben a kolozsvári magyar diákszövetség is segítette anyagilag. A bentlakás legfeljebb 25 férőhelyes volt, ugyanott egy menzát is rögtönöztek. A szerényen bebútorozott, ruhásszekrény nélküli szobák berendezését a táncmulatságok és bálók bevételeiből szerették volna kiegészíteni.

A református parókia ingatlanjait valószínűleg 1928-ban szolgáltatták vissza; ekkor a diákszálló a Sf. Voievozi utcai református iskola épületébe költözött. Itt már 60 férőhely volt, ám még ez is távol állt a szükségletektől. A feltételek sem voltak jók, a 2–15 helyes szobákat emeletes ágyakkal, használt bútorokkal rendezték be. A szállásdíj jelképes volt, 100–200 lej közötti, és még körülbelül 20 lej kellett a napi élelemre, ám azt kiegészítették a hazuról kapott csomagok is. Olyanok is akadtak, akik felvételük után az első évben 1500 lejes ösztöndíjra jogosultak; egy 1939-es törvény azonban már nem engedélyezte, hogy kisebbségi ösztöndíjat kapjanak, bár néhány emberségesebb tanulmányi igazgató más forrásból továbbra is folyósította számukra a juttatást.

1938 szeptemberében a diákszállás fenntartási költségeit átvállalta az erdélyi református egyházmegye, és átalakult református bentlakássá. Nem minden működött a legjobban: egyesek nem fizették ki a szállást, mások egyik karról a másikra vándorolva a végtelenségig meghosszabbították tanulmányaikat. 1931-ben a diák-költő Tóthpál Dániel írásban kérte a kollégium vezetését, hogy figyelmesebben válogassa meg a befogadott diákokat, és zárja ki az évismétlőket; ugyanakkor román és idegennyelv-tanfolyamok szervezését is kérte, mivel sokan nem engedhették meg maguknak a különórákat. A parókia könyvtára sajnos nem jelentett segítséget az egyetemisták számára, hiányoztak a számukra szükséges szótárak, szakkönyvek.

¹⁵⁷ Rostás Zoltán: *O istorie orală...*, i. m., 106. o. és köv.; – Idem: *Atelierul gustian*, Bukarest, 2005, 97–98. o.

A Sf. Voievozi utcai magyarok művelődési és tudományos tevékenysége a román állambiztonsági szervek megfigyelése alatt állt. Egy 1937. május 17-én keltezett feljegyzésből tudjuk, hogy a felsőoktatást szabályozó törvény megjelenése után a magyar kollégiumot rövid időre bezárták, a diákokat kilakoltatták, mivel az új törvény nem engedélyezte magánbentlakások működtetését. A magyar diákok a jelentés szerint politizáltak is, pedig a törvény ezt is tiltotta. A *Kos Karoly* /sic!/ egyetemi kört pedig egyenesen „irredenta tevékenységű magyar nacionalista szervezetnek” titulálták. A 1938. július 1-jei és az 1941. április 8-i jelentések beszámoltak a „Koós Ferenc irredenta kör” tevékenységéről, ahol „irredenta jellegű beszédek és konferenciákat” tartanak¹⁵⁸. Tulajdonképp végül csak egyetlen diákot vádoltak meg kommunista agitációval, akit kirúgtak a bentlakásból.

A diákösszejövetellek célja volt a szórakozás is, a Sf. Voievozi utcában a középső épület emeleti nagytermében hetente szerveztek táncestet. Az oldalépületekben kapott helyet a kollégium és az iskola. Kezdetben a kollégium épületében volt az óvoda és az esperesi hivatal, egyedül ez vészelte át az 1944-es bombázásokat.

A diákbálók fontos eseményei voltak a bukaresti magyarság életének. 1927-ben kezdeményezték először, kibérelték a németektől az *Eintracht* Termet, és mindig alaposan megszervezték. Több száz meghívót küldtek szét, mások mellett erdélyi magyar személyiségeknek, de bukaresti románoknak is; a magyarok így jelentős összegekkel támogatták a diákokat. A két világháború közötti utolsó diákbálon 180 000 lej gyűlt össze.

Ahogy kitavaszkodott, a fiatalság inkább az Andronache erdőbeli szabadtéri majálisokat választotta, melyeken sok román is részt vett. 1938 nyarától, a konstancai református pap támogatásával, kibéreltek egy háromszobás, kertes házat, ahol a szállás csak 15 lej volt egy éjszakára, jóval kevesebb a magánszemélyek által elkért, átlagos 100–200 lejes árnál.

A magyarok tömegeit elsősorban a kétségbeesett munkakeresés vitte Bukarestbe és a románok számára igen jövedelmező volt a beáramló olcsó munkaerő. A főváros vonzóbb volt, mint Amerika, elérhetőbb távolságra Erdélytől, és túlélést biztosított a talajt veszített szegényeknek. Nagy Sándor ezer sebből vérző testhez hasonlította a magyarságot, melyen legmélyebb seb a Regát felé nyitott utat; Bukarest vonzó délibábja pedig asszimilációjukhoz, azaz megsemmisülésükhöz vezetett. Az erdélyi magyarok is lenézték a Bukarestbe távozókat, harmadrangú polgároknak tekintették őket. A várakozás-

¹⁵⁸ Arhivele Statului. Fondul Ministerului de Interne. Direcția Generală a Poliției. Dosar 188/1937, 29. o.; Dosar 47/1938, 200. o.; Dosar 120/1941 (Legăția Ungară din București), 150. o.

sal ellentétben a bukaresti magyarságot nem erősítették a két világháború között érkezők, sőt még megosztottabbá vált: a különféle politikai pártok hívei egymást vagy az utolsó magyar oázist, a református egyházat támadták.

Sokan állították azt, hogy Budapest után Bukarest volt a legnagyobb magyar város; a magyarországi és romániai 1930-as népszámlálás adatai alapján Szegednek 160 000, Debrecennek 117 000 és Miskolcnak 89 000 lakosa volt. Ugyanekkor Bukarestnek 639 000 állandó lakosa volt, ebből 324 331 fős az aktív lakosság. A fővárosiak 77,47 százaléka, azaz 495 122 fő volt román. Ez volt az első hivatalos román statisztika, melynél figyelembe vették a más nemzetiségű román állampolgárok létét is; bukaresti magyarként 3,76 százalékot, azaz 24 052 főt számoltak össze. Más nemzetiségek: 69 885 zsidó (10,93%), 14 231 német (2,22%), 6797 cigány (1,14%) stb. Felekezet szerint Bukarest 76,08 százaléka, azaz 486 193 fő ortodox volt, 36 414 katolikus (5,69%), 7316 református (1,14%), 12 203 evangélikus (1,9%), 389 unitárius (0,19%)¹⁵⁹. Munténiában 33 806 magyar élt, Moldvában pedig 20 964. A népszámlálás eredményeit kétségbe vonta a Magyar Párt. Másrészt azonban igaz, hogy amíg Erdélyben rábeszéléssel és megfélemlítéssel próbálták rávenni a magyarokat, hogy ne vállalják nemzetiségüket, Bukarestben a magyar lét megbélyegzést jelentett, melytől sokan próbáltak szabadulni – ez a magatartás még ma is tapasztalható.

Még ha a bukaresti magyarok száma jóval meg is haladta a hivatalos 24 000-t, nagyon valószínűtlen, hogy elérte volna Szeged vagy Debrecen lélekszámát. Megközelíthette Miskolc lakosságának számát, de ugyanebben az évben Kolozsváron 47 689 magyart összesítettek a város 100 844 fős összlakosságából.

Ignác Rózsa szerint a város légköre pikáns, „kicsit balkáni, kicsit franciás” volt. A nagyon elegáns, erősen parfümözött nők a legutolsó párizsi divat szerinti 8 cm magas sarkú cipőkben sétálgattak a grillezet hús és a sült miccs füstjében. Ebben a zajos hangyabolyban mindenki hangosan beszélt, mindenki sietett, mindenki széles mozdulatokkal gesztikulált, és még mindenütt jelen voltak a vándorkereskedők, mezítláb, a nyakukba akasztott kis gyümölcsös tálcákkal. Este kigyúltak a fényreklámok, a főúton kinyitottak az elegáns bárók és nyári kertek, melyekben borszéki vizet ittak és ditrói cukros mogyorót ettek. A Herăstrău-tó parti kocsmákból és vendéglőkből kihallatszott a cigányzene, de a dzsesszre is táncoltak. 1929-től, illetve 1930-tól kezdve viszonylag hozzáférhető szórakozás volt a hangosfilm és a rádió. A város zengett a rádióból szóló tangóktól és románcoktól. Magyar zenét is

¹⁵⁹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, 2. kötet, Bukarest, 1938, 256. és 649. o.

közvetítettek néha: Bartók vagy Kodály műveit, budapesti revüműsort stb. Még a szerényebb jövedelműeknek is rengeteg szórakozási lehetőségük volt, az autóbuszok este kilencig jártak, hogy hazaszállíthassák a mozikban vagy a partikon későig kint maradókat.

Bukarestben a futball is nagyon népszerű volt. Az egyik híres magyar focistát, Barátky Gyulát (1910–1962), a Giulești szőke csodáját tartották a két világháború közti időszak legjobb romániai játékosának.

A fővárosiaknak esélyük volt a misére tartó Ferdinánd királyt is látni, általában a Pitar Moș utcai Szt. Mária-intézet udvarán lévő római katolikus templomot kereste fel, amelyben a szertartás németül folyt, és ahol a király az első sorban fogalt helyet. Ugyanekkor Mária királyné a közeli anglikán templomba járt.

Nyaranta a kedvenc szórakozóhely az Andronache-erdő volt, ahol cigányzenére lehetett táncolni. Akárcsak a háború előtt, ide jártak a magyarok is, ám a mulatságokat már nem a Magyar Társulat szervezte, hanem a református egyesületek, ők biztosították az ételt és az italt is. Mindenkire átragadt az Erdélyben ismeretlen életkedv.

A szegényebb rétegből származó magyarok új hullámainak érkezésével nőtt a proletárok száma, és a román iskolákba járó magyar gyerekeké is. Elsőként érkeztek a fővárosba állást keresni a képzettség nélküliek, ugyanis bőséges volt a kínálat olyan munkából, melyhez nem volt szükség nyelvismeretre, végzettségre vagy szakmára. Az e réteghez tartozó magyarok számáról több becslés is elhangzott. A Románia Enciklopédiája ideiglenes adatai szerint a bukaresti magyarok döntő többsége cseléd volt, és ezt az állítást sokan készpénznek vették az évtizedek során: „a magyarok majdminden szakmában megtalálhatóak, mivel szinte kizárólag cselédek és szakképzetlen munkások. Minden iparágban ott vannak munkásként, a kereskedelemben, a háztáji gazdaságoknál és a közintézményeknél pedig cselédként. A hitelszövetkezetek és kereskedelmi egységek alkalmazottjainak 82 százaléka szolgáló”¹⁶⁰.

Az A. G. monogram alapján a fejezet szerzője feltehetően Anton Golopenția szociológus, Dimitrie Gusti csoportjának tagja.

Nem szolgál adatokkal a gazdaság különböző ágazataiban dolgozó magyar szakképzetlen munkások és cselédek számáról a népszámlálás nem sokkal később publikált néhány ezer táblázata sem. A jelentések az aktív és passzív magyar lakosság összességére vonatkoznak csupán. Például a kereskedelemben 89 674 fő passzív és aktív lakost számoltak össze, ebből (ugyancsak összegezve a passzív és aktív népességet) 2812 volt magyar. A kereskedelem-

¹⁶⁰ *Enciclopedia României*, II. kötet, Bukarest, 1938, 558. o.

ben dolgozó aktív népesség 46 212 fő volt, ebből a cselédek/szolgák száma 10 282, azonban a nemzetiségi hovatartozást nem tüntették fel.

A hitelszövetkezeteknél és a kereskedelmi egységeknél összeírt 24 736 főből (aktív és passzív népesség együtt) 1145 fő volt magyar, ugyanakkor a cselédek száma itt 4382 fő (aktív népesség). A népszámlálás szerint csak 135 magyar volt alkalmazásban „háztartásbeli cselédszemélyzetként”¹⁶¹, ez azonban nem igazán hihető számadat.

A *Románia Enciklopédiája* kijelentéseit nem támasztják alá a népszámlálás eredményei, ám tükrözik a hivatalos intézmények törekvését, hogy egyenlőségjelet tegyenek magyar és szolga között, hogy egy olyan virágzó Románia képét mutassák, melyet nagyszámú, de 82 százalékban a román társadalom peremén élő senkiházi (magyar) fojtogat.

Nem véletlenül állapította meg Nagy Sándor, hogy a sajtóban és a román iskolai tankönyvekben folyamatos a magyarok befekettítése, megalázása, „a magyar cseléd és szolga, szegény és műveletlen, szervezhetetlen és intézmények nélküli, társadalmilag számba nem vehető csürhe nép”¹⁶².

Ugyanennyire homályosak a Bukarest ideiglenes lakosságát felmérő eredmények: 14 478 román állampolgár, nemzetiség meghatározása nélkül.

A rendőrprefektúra egyik 1937-es cselédekről szóló jelentése, a várakozásokkal ellentétben, nem igazolja a magyarok többségét. 12 318 szolgát/cselédet írtak össze, közülük 11 308 román, 715 magyar, 67 német nemzetiségű. Gazdát váltott 12 735 szolga, és 15 669 cselédkönyvbe került éves láttamozás.¹⁶³

Hivatalos formásokat betartva vagy sem, állandó vagy ideiglenes lakosként, de mindenképp sok magyar élt Bukarestben a két világháború között. A főbb utak mentén újonnan épített tömbházak manzárdszobái tömve voltak székely szolgálókkal. Az épületekhez nem terveztek cselédszobákat, és a kialakított kis lyukakba, ahol állandóan szólt a gazda csengője, alig fért el egy vaságy és egy mosdótál.

Ezekben az években gyakran lehetett magyar szót hallani a piacokon, élelmiszerüzletekben, pékségekben. Magyarul beszélgettek 1931 körül a Victoriei úti csatornázásnál dolgozó székelyek vagy vasárnap a Cîșmigiu parkban korzózó szolgálólányok, akik négyen-öten sétáltak karonfogva, magyarul énekelve, az újabbak még népviseletben, copfba font hajjal. A sétányokat szülőföldjük szerint osztották fel; a harmincas évek vége felé csak a Beszterce melletti

¹⁶¹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, Bukarest 1940, 5. kötet, XXIX o. és 214. o.; ill. 7. kötet, 265. o.

¹⁶² Nagy Sándor: i. m., 87. o.

¹⁶³ *Activitatea Prefecturii Poliției Municipiului București pe anul 1937*, Bukarest, 1938, 24. o.

Sófalváról 31 lány jött Bukarestbe. Sokukat a szüleik küldtek ide, alig 14–15 évesen. A szolgálólányok korzózása a Cîșmigiuiban igazán látványos lehetett, de a lányok valós létszáma nem haladhatta meg az egy-kétezret.

A szolgálólányok álma az volt, hogy pénzre tegyenek szert és visszatérjenek szülőföldjükre, házat, földet, marhát vásároljanak. Egyiküknek, Kovács Vilmának sikerült valóra váltania álmát¹⁶⁴. 1920-ban hagyta el otthonát, 17 évesen, egyetlen címmel a zsebében, mivel arra a következtetésre jutott, hogy hiába a kemény mezei munka, semmire sem viszi. Románul csak számolni tudott. Szolgálonak állt, takarított, felszolgált, mosogatott, gyermekeket sétáltatott, és bevásárolt a háziasszony listája alapján. Egy szörnyű baleset is érte: egyszer, amikor a padlót mosta benzinnel, egy rövidzárlat miatt tűz ütött ki. Súlyosan megégett a feje, nyaka, keze és lába, három hónapig járt a kórházba kötöscserére. A házimunka alól azonban ez idő alatt sem mentesült. Majdnem húsz évig maradt Bukarestben, és minden garast félretett: még egy kiflit sem vásárolt magának, soha nem ment bálba vagy moziba, a Magyar Társulatról nem is hallott. Minden pénzét hazaküldte egy jegyzőnek, aki földet és egy házat vásárolt neki. Apránként egy kisebb vagyont gyűjtögetett össze: négy tehenet (egy tehén 20 000 lejbe került), négy borjút, 25 juhot, két disznót és egy nagy házat, mely 225 000 lejbe került. Az ötvenes évek szétfoslatták álmait: a kommunisták kuláknak nyilvánították és mindenét elkobozták.

A szakképzetlen, munkát kereső magyaroknak rengeteg lehetőségük volt. Még a kamaszokat is alkalmazták, ők hordát ki reggelenként a tejet és a friss kiflit a kocsmákba vagy a magánházakhoz. Akiknek sikerült odacsapódnuk egy-egy kocsmához vagy vendéglőhöz, elfogadhatóan alakult sorsuk. Reggel hattól este tizenegyig dolgoztak, de biztosították szállásukat és kosztjukat, ha pincéreké léptették elő, havi ezer lej körül, de akár 1500 lejt is kereshettek (egy kifli 5 lej volt).

Sokan csavarogtak azonban munka nélkül, az állomásokon, a Cîșmigiu parkban vagy hidak alatt húzódtak meg; a rendőrség gyakran razziázott, és a munkanélkülieket hazatoloncolták „...Erdélybe, hol minden még szegényebb, még koldusabb – mint itt, e nagy városban”. A főváros fenntartott egy menhelyet is a munkanélkülieknek, az Izvor (Forrás) utcában, ahol semmilyen bútorzat sem volt, az emberek a földre vetett szalmán aludtak.

A románok bíztak a magyarok munkájában, a „különleges szakácsnőben”, a szobalányban, az „okos legénykében”, a „tisztá fiatal lányban”, akit már az állomáson várt és választott ki a gondos fiús apa. A fizetés 600–1000 lej között volt, ami egy vasutasinas fizetésének felelt meg: napi 20–30 lej. Ál-

¹⁶⁴ Kovács Vilma: „*M-au dat unui bărbat pe care nu-l văzusem niciodată*”. In Rostás Zoltán: *Chipurile orașului*, i. m., 183–192. o.

talában szerződés nélkül alkalmazták őket, emiatt a legtöbben (elsősorban fiatal lányok) ki voltak téve mindenféle visszaélésnek és bántalmazásnak: nem kapták meg a fizetésüket, kis vétségekért is visszatartottak nagy összegeket, szexuálisan kihasználták őket a házigazdák, és állandóan fenyegették a háziasszonyok: „Ha nem tartod a szádat, bűdös bangyina, feljelentelek a rendőrségen engedély nélküli prostitúció miatt”.

A magyar közösség csak 1930 után próbált segíteni ezeken a balsorsú lányokon. A bukaresti szociális-karitatív tevékenység kezdeményezője a katolikus Szociális Testvérek Társasága volt, amelyet 1923-ban Slachta Margit alapított Magyarországon. A bukaresti katolikus érsekség hívására érkező társaság 1931-ben nagy nehezen megkapta az engedélyt, hogy a román fővárosba segítsen a katolikus fiatalságon. Az általuk nyitott otthonban nemcsak magyarokat, hanem bukovinai és bánági németeket és minden bizonnyal románokat is elszállásoltak. Munkájukat az Angolkisasszonyok Intézetének főnövére és Horváth Árpád György, a Barátok templomának kanonokja irányította. Az olasz Tomasini adományának köszönhetően a nővérek leányszállást rendeztek be a Petru Poni utca 3. szám alatt, az Északi pályaudvar (Gara de Nord) közelében; a szállás három szobából állt, összesen 14 ággyal. 1932-ben megalapították a *szolgálólányok egyletét*. 1933-ban a misszió ugyanettől az olasz családtól még egy épületet kapott, öt szobával és egy tágasabb teremmel. Egy apácának az volt a feladata, hogy az állomáson várja a székelő földi vagy bánági vonatokat, és 15 lejért éjszakánként szállást ajánljon az érkező lányoknak, amíg munkát találnak. Ugyanekkor nyílt a Barátok templománál egy munkaerő-közvetítő iroda, amely később a Petru Poni utcába költözött. 1938-ban egy 12 férőhelyes diáklányotthont is létesítettek.

Az 1931. május 14-én átadott munkaerő-közvetítő iroda nem működött sokáig, tudjuk meg a Sziguránca levéltárából¹⁶⁵. Miután évente mintegy 2000 fiatal juttatott álláshoz „nemzetiségre való tekintet nélkül”, egy munkaügyi minisztériumi felügyelő jelentése miatt 1937 végén bevonták a működési engedélyét. A jelentésben szereplő indoklás: az iroda „a magyar irredentizmus és katolikus prozelitizmus fészke”, „súlyosan sértette a román népet és a román tulajdonosokat”, szállásdíjat és önkéntes felajánlásokat szedett, ami az 1921-es lakhatási törvény szerint jogtalan volt. 1939-ben Ottilia Schannen, a Szociális Testvérek főnövére a bukaresti érsekség pápai nunciusához fordult segítségért, de a román hatóságok elutasították a katolikusok kérelmét, az állam biztonságára túlságosan veszélyesnek találták ezt a főleg cselédek által megrohanó irodát.

¹⁶⁵ Arhivele Statului. Minsterul de Interne, Direcția Generală a Poliției, Dosar 123/1939 (Societatea Surorile Sociale din București).

A magyar reformátusok munkaerő-közvetítő irodája tovább működhetett, és az evangélikus német fiatalok elhelyezésére is alakulhatott egy iroda.

A református közvetítőiroda valamivel a katolikus után létesült. Habár a református misszióknak már 1930-ban megnyílt a bukaresti irodája, amelyhez egy nőszövetség is tartozott, a szervezett szociális segélynyújtás gyakorlatilag csak 1934. június 10-én, a Theodor Aman utcai leányszállás megnyitásával kezdődött el. A bukaresti eklézsia erre a célra 75 000 lej támogatást kapott a kolozsvári református püspökségtől. A Th. Aman utcai épület minden bizonnyal a katolikus magyarok háború után elkobzott ingatlana volt, ám a reformátusoknak bért kellett fizetniük érte a román államnak. A szállás két szobából állt, nyolc vasággal, a szolgálólányok 15 lejt fizettek egy éjszakára, a diáklányok és hivatalnokok havi négyszáz, a munkások havi 300 lejt. Nem is annyira a bizalmatlan szolgálólányok kértek itt szállást, kiknek amúgy sem lett volna pénzük a díj kifizetésére, hanem inkább az egyetemisták vagy szakmával rendelkező fiatal nők. Itt lakott Bereczky Klára diakonissza is, aki a lányok Lídia Körét vezette. A lányoknak ingyen állt a rendelkezésére egy közvetítőiroda, melyet az egyik tanítónő vezetett; segítettek a szerződések megkötésében is, ám sajnos ezeknek semmi jogi értéke sem volt. Elvileg az alkalmazónak szállást és kosztot is kellett biztosítania alkalmazottjának.

A református leányszállás 1935. évi tevékenységéről szóló jelentés szerint 3394 fiatal nő fordult hozzájuk segítségért, de csak 318-nak sikerült elhelyezkednie. A szálláson ideiglenesen 180 nő lakott, 27-en több mint egy hónapig maradtak, 15-en közülük ingyenszállást kaptak. A 180 nőnél nem számított a felekezeti hovatartozás, közülük csak 124 volt református.

A reformátusok egy mentőakciót is szerveztek a prostitúció megelőzéséért. Mintegy száz fiatal nőt kerestek fel a bátrabb hívek; a református parókiára hívták őket, és apróhirdetésen keresztül szereztek munkát számukra, általában szolgálólányként. Az állás bizonyos fokú anyagi függetlenséget jelentett, jobb esetben a szállást és a kosztot is.

Nem tudjuk, más kisebbségek hogyan oldották meg a tisztességes munkahely biztosítását nemzettársaik számára. Összetartásra és szervezőképességre volt szükség, és a közösség gazdagabb tagjainak adományára. 1931-ben az egyik magyar lap felsorolta a három legfontosabb bukaresti magyar intézmény, a Magyar Társulat, a Magyar Párt és a református eklézsia fő feladatait. A címzettek közül hiányoztak a gazdag magyarok, a szabadfoglalkozásúak, a katolikus érsekség és a munkásszakszervezetek. Az újságíró szerint ezek voltak a fő feladatok: egy munkaerő-közvetítő iroda megnyitása, a cselédek jogvédelme, a munkanélküliek és szegény családok segélyezése, valamint egy patronátus létrehozása a magyar iskolák számára. A kitűzött célokból vajmi

kevés valósult meg. Más közösségek talán összetartóbbak és gazdagabbak voltak. A németek és zsidók kétségkívül jobb anyagi háttérrel rendelkeztek. Nagy Sándor szerint a németeknek hatalmas vagyona és több saját egyesületi székhelye is volt: a *Turnverein*, a *Liedertafel*, az *Eintracht*, a *Transylvania* stb., ezenkívül volt több elemi és középiskolájuk, lapjaik, kórházuk és menhelyük is.

Az 1932-es *Bukaresti Magyarság Naptára* felhívta a figyelmet a középosztálybeliekre, a műhelytulajdonos kisiparosokra, kocsmárosokra, a kisvállalkozókra és szabadúszó értelmiségiekre: orvosokra, ügyvédekre, mérnökökre, gyógyszereszekre, vagyis mindazokra, akik a kis- vagy középpolgársághoz sorolhatóak. Egy listát is közöltek, felsorolva mintegy 180 mestert: 33 cipészt, 21 szabót, 17 fodrászt és borbélyt, 11 asztalost, 10 mészárosstb.¹⁶⁶ A kocsigyártók és kocsisok már nem voltak keresettek. Csak két kocsigyártót említ a lista, a háború előtti kocsisok átalakultak taxisofőrökké, akik a budapesti rádiót hallgatták; utasaikkal románul, franciául vagy magyarul beszéltek.

Ez a lista minden bizonnyal hiányos, Osváth Jenő mérnöktől tudtuk meg, hogy egyik, székely származású nagybátyja, Gáspár János, jó nevű asztalos és bútorfaragó volt azokban az években, több divatos háznak is dolgozott Bukarestben. Tehetségét felettse fedezte fel a Bukarestben töltött kötelező katonai szolgálata alatt, és beajánlotta őt néhány jómódú családnak. Így történhetett, hogy a híres ügyvéd, Istrate Micescu őt bízta meg Zalomit utca 12. szám alatti villája könyvtárában a bútorok faragásával. A kommunizmus alatt a könyvtártermet történelmi emlékműnek nyilvánították, és több mint 50 éve az I. C. Petrescu Nemzeti Pedagógiai Könyvtár működik itt. Gáspár dolgozott Geo Bogzának és Tudor Arghezinak is.

Románia Enciklopédiája feljegyezte az aktív népesség 16,4 százalékát kitevő iparban dolgozók, beleértve a magánipart űzők és kisiparosok számát is, de nem adta meg a magyarok részarányát. A gazdasági válság nagymértékben sújtotta a kisiparosokat: jövedelmük csökkent, sokan elvesztették műhelyeiket. Míg a válság előtt egy szobafestő heti 2500–3500 lejrt keresett, ekkor jövedelme alig érte el az 1000 lejt.

A hirdetésekől tudjuk, hogy 1926-ban több magyar vendéglőt is nyitottak a főváros központjában: az Astoria az Erzsébet sugárúton, a Transilvania és a Metropol a Victoriei út 35., illetve 85. szám alatt, az Amiciția a Magyar Társulat épületében és egy másik vendéglő a Smârdan utcában. A magyarok tulajdonában azonban ennél jóval több kocsmá lehetett, egy szemtanú például Klein magyar vendégfogadóját említi a Popa Tatu utcában. Volt még néhány magyar panzió is.

¹⁶⁶ Lásd: Hencz Hilda: *Magyarok...*, i. m., 72–74. o.

Románia Enciklopédiája utalt a viszonylag nagyszámú magyar, német és zsidó származású szabadfoglalkozására, orvosokra, ügyvédekre és műépítészekre, anélkül, hogy számadatokkal szolgálna. Összesen mintegy 400–450 személyről, többségükben nem románokról ejtett szót.

A magyar források nagyon ritkán említik őket, a magyar gazdasági és pénzügyi elitről pedig még kevesebbet tudunk, annak ellenére, hogy néhány magyar nyelvű szaklap – a búza, a vas vagy az autók tőzsdéjéről, a textil- vagy a nyomdaiparról – kimondottan nekik szólt.

Az 1938-as *Magyar Vicces Naptár* eléggé kimerítő listával szolgált az orvosokról (33 névvel), ám az 1939-es *Útmutató...* már nem. A legtöbb adatunk és információnk Bakk Elek orvosról (1899–1972) van, hála felesége, Bakk Takács Sára és lányai, köztük a marosvásárhelyi orvos Bakk Éva könyveinek és cikkeinek¹⁶⁷. Tizenegy gyermekes székely családból származott és Tamási Áron rokona volt. Miután Budapesten belgyógyász orvosként lediplomázott, Párizsban képezte tovább magát. 1927-ben jött Bukarestbe, Tőkés esperes felvette mindenesnek négy gyermeke mellé. A román nyelv megtanulása után honosíttatta diplomáját, és 1930–1940 között a Neurológiai, Elme és Endokrinológiai Betegségek Intézeténél dolgozott dr. Petru Pitulescu asszisztenseként, az epilepsiát kutatta. A Victoriei passzázsban lakott; itt nyitott egy modern magánrendelőt, röntgengéppel és fizioterápiás berendezésekkel. Az általa kezelt hírességek között volt Arghezi felesége is. A szegényeket, de a magyar egyetemistákat, tanítókat és papokat is ingyen vizsgálta, ugyanakkor napi szállást és kosztot biztosított a rászoruló magyaroknak. A református iskola és templom tevékenységében is részt vállalt. 1941 nyarán behívót kapott, és elhagyta a várost; a háború után Székelyudvarhelyen telepedett le.

Egy másik orvos, Papp Béla, aki ismert volt a református közösségben vállalt szerepéről, Budapestről érkezett, és az Occidentului (Nyugati) utcában nyitott rendelőt. A *Bukaresti Magyarság* oldalain több írása is megjelent a barcasági csángókról.

A magyar forrásokat románok is kiegészítik, elsősorban a harmincas évek bukaresti címmutató évkönyvei, amelyek külön fejezetet szenteltek a szabadfoglalkozásúaknak, de adatokkal szolgálnak az ipari, a kereskedelmi, a

Dr. Bakk Elek

¹⁶⁷ Bakk Éva: *Dr. Bakk Elek emlékezete születésének centenáriuma (1899–1972)*. In Orvostudományi Értesítő, Kolozsvár, 1999, 72. kötet, 285–288. o.

szabadfoglalkozásúak általános évkönyvei, illetve a műszaki, mérnöki vagy műépítész testületek évkönyvei is. Ezek hátránya, hogy legtöbb esetben nem azonosíthatók a magyar nevek, ugyanis a keresztnéveket mindig románosítva írták, ha nem lehetett románosítani csak a kezdőbetűt tüntették fel, a családnéveket pedig átírták a román helyesírás szerint, úgyhogy nagyon sok esetben bizonytalan a nemzetiség megállapítása. Másrészt sok magyarnak volt németes neve.

Összegezve kutatásaink eredményeit, megállapíthatjuk, hogy a harmincas években Bukarestben legalább 70 magyar orvos dolgozott, mindenféle szakterületen: gyermekorvos, belgyógyász, ideggyógyász, szemész, fül-orr-gégész, nőgyógyász, bőrgyógyász, fogorvos stb. Volt két sebész is, egy radiológus és egy bőrgyógyász professzor dr. Veress Ferenc személyében. Arról nincs adatunk, hogy dr. Veress tanított volna az orvosi karon. Őt a református közösség 1940-es választólistáján fedeztük föl. Egy másik orvos, Kovács F., aki Bécsben szakosodott, egy orvosi kozmetikai intézetet tartott fenn. Két másik orvosnak orvosi laboratóriuma volt.

Azonosítottunk 12 ügyvédet (köztük Tőkés Sándort, az esperes fiát), legalább öt műépítést és mintegy 30 mérnököt, zömében építészeket. A legismertebbek: a műépítész Katona József¹⁶⁸, akihez több ízben fordult a református közösség, valamint Balla Pál vállalkozó, aki gyakran megvendégelte a diákokat. A mérnök Ráskai Béla a bélyeggyár alkalmazottja volt, de ugyanakkor műegyetemi adjunktus is. Majdnem mind erdélyiek voltak, de legalább egyikük bukaresti: Koncz Barna kémikus. 1935-ben mintegy 15 mérnök állt a Közmunkálatok Minisztériuma, a vízművek vagy az államvasutak szolgálatában.

Néhány magyar értelmiségi a Sziguránca jelentéseiben is felbukkan, mindannyiukat a magyar követség informátoraiként említik: András István (Ștefan Andraș) orvos, a *Koós Kör* 1939-es elnöke, Vojth, Mezey, Bihary Miklós, valamint Kemény Béla, Weisz Gyula, Devecsery Emil, Adorján Dezső mérnökök, az ügyvéd Ébert, Zudor Ferenc és Horváth Sándor papok.

Nem találtunk további adatokat bizonyos dr. Z. Nemethről /sic!/, a Ghiđul României (Romániai útmutató) Kiadó igazgatójáról, aki 1934-ben megjelentette a Ghiđul Bucureștilor (Bukaresti Kalauz) kötetet Al. Cicio-Pop és Al. Bădăuța szerkesztésében.

Bukarestben élt rövidebb ideig Sebestyén Artúr (1868–1946) budapesti műépítész is, aki Magyarországon és Románián kívül Oroszországban és Svédországban is dolgozott. Bukarestben megtervezte 1930-ban a Lido Hotel nagy népszerűségnek örvendő hullámedencéjét, három évvel az ugyancsak általa tervezett budapesti után.

¹⁶⁸ Az 1933. évi *Egyházi Újságban* Katona Józsefet tévesen építészmérnökként tüntetik föl.

A fővárosi magyarok jelentős része, talán többsége proletár volt, és róluk nagyon keveset tudunk. Az 1930-as népszámlálás adatai nem irányadóak, hisz Románia a gazdasági válság kellős közepén volt, és néhány jelentős iparág csak később fejlődött ki.

Közvetlenül a háború után a magyarok könnyen találtak munkát az építkezéseknél, ezen a területen ugyanis nagy volt a fellendülés. „Bukarestet magyarok építették”, mondta egy székely, akit szülőföldjén az adók tönkretettek, és kénytelen volt a fővárosban munkát keresni. A bérek magasabbak voltak, az építkezéseken napi 120–180 lej lehetett keresni, azonban csak szezonjelleggel. Az Építők Országos Kongresszusa után, 1934-ben irodájuk nyílt az Izvor utcában, és a bizottságnak két magyar tagja is volt.

Magyar szakképzett vagy képzetlen munkások ezrei dolgoztak a textiliparban, a malomiparban, a kohászatoknál, a fafeldolgozásban, a dohányiparban, építkezéseknél, nyomdákban, a vasútnál. Az 1930-as népszámlálás kimutatta, hogy 11 428 magyar (aktív és passzív népesség együtt), azaz Bukarest 24 052 fős összmagyarságának majdnem a fele hét iparágban dolgozott: 2344 fő az építkezéseken (az összkalkalmazottak 8,7%-a), 1186 a faiparban (7,27%), 1922 a kohászatban (6,05%), 2317 a textiliparban és könnyűiparban, 1231 az élelmiszer- és a dohányiparban, 1745 a szállításban és távközlésben, 683 a vegyiparban, a papírgyártásban és nyomdaiparban. A magyarok részaránya a felsorolt iparágakban közelít a *Románia Enciklopédiájában* megjelent becslést értékekhez.

A magyarok a háború után a különféle román szakszervezetek bűvkörébe kerültek. 1921-ben megalakult a kocsisok és teherautó-sofőrök szakszervezete, illetve a pékeké és kenyérsütőké, az asztalosmunkások, később a kohászok, sörgyári munkások, nyomdászok, pincérek stb. is külön-külön szakszervezeteket alapítottak. A román vezetők nem szívesen nevezték ki magyarokat felelős beosztásba, mivel nem beszéltek folyékonyan románul; ám néhány magyar név mégiscsak előfordult a vezetőtanácsokban. A szakszervezetek a Sziguránca megfigyelése alatt álltak, mivel gyűléseiken kommunista propaganda is folyt; hogy kompromittálják őket, az állambiztonságiak nem riadtak vissza szakszervezetis államellenes összeesküvések fabrikálásától sem. A belügyminisztérium levéltárában több 1926-os jelentés szól egy bizonyos Imre Aladáról, aki az asztalos munkások szakszervezeti tanácsának titkára volt, és aki izgató beszédeket tartott. Letartóztatták, és kitoloncolással fenyegették, annak ellenére, hogy román állampolgár volt¹⁶⁹. Imre Aladár 1926–1929 között néhány tisztavirág-életű munkáslap kiadásában is részt vállalt.

¹⁶⁹ Arhivele Statului. Ministerul de Interne, Direcția Generală a Poliției, Dosar 47/1926, 119–120. o.

A viszonylag nagyszámú (nagyjából 20 cím) magyar nyelvű munkáslapban alig jelent meg hír a bukaresti elbocsátásokról, a munkanélküliségről vagy a bérezésről, kivételes az olyan beszámoló, amely arról szól, hogy a sok magyart foglalkoztató Ștefan cel Mare úti malomnál nagymértékű elbocsátások voltak; vagy hogy a Mociornița bőrfeldolgozó üzemében napirenden voltak a 300–500 lejes büntetések, az azonnali hatályú felmondások és a túlórák ki nem fizetése¹⁷⁰.

A Magyar Párttal egyet nem értő munkáslapok állandóan támadták a *grófok* vezette pártot, tehetetlennek nevezték, felrótták, hogy „nem védte meg még egyetlen magyar munkásnak sem politikai és gazdasági jogait”. Bírálták azokat a román politikai pártokat is, melyek a románokat akarták megvédeni a kisebbségektől, például az A. C. Cuza, az Octavian Goga vagy a Vaida-Voievod alapította pártokat. Furcsa dolog, írta Bartalis Sándor, hogy 14 millió románnak védekeznie kell 4 millió, az ország minden sarkába szétszórt kisebbséggel szemben; ez azt bizonyítja, hogy a munkásosztály figyelmét el akarják terelni az igazi ellenségről, a kapitalizmusról. Ugyanezt teszik a magyarok vagy a németek is, mikor nacionalista jelszavakat tűznek zászlóikra. A nemzeti érzelmek manipulálása, a románok és a kisebbségek egyaránt, csak a cégtulajdonosok érdekeit szolgálja, hogy a legszörnyűbb munkakörülmények között a legkisebb bért adhassák¹⁷¹. Támadta a Nagy Sándor lelkesz alapította szakmai egyesületet is: nem ez az iparossegédekkel alakított egyesület fogja a munkásokat nevelni, jelenti ki a cikk szerzője, proletárkultúrára van szükség, amely segíti őket a jogaikért vívott harcukban¹⁷².

A romániai munkások létrehoztak egy nagyon erős pártot, a Szociáldemokrata Pártot. 1934-ben Bukarestben, a párt magyar tagozatának megalkulásával egy időben megjelent a párt magyar nyelvű sajtóorgánuma is, az *Előre*, melynek szerkesztője Hoffer Géza lett. A párt vezetőtanácsának a munkások körében jól ismert Bartalis Sándor is tagja volt. Ő volt a kohászok kezdetben Kolozsváron megjelenő lapjának főszerkesztője, a Kohászok Országos Szövetségének főtitkára, és több vezető állást is betöltött a szociáldemokrata pártban. A pártba a belépési díj öt lej volt, a heti tagsági díj ugyancsak öt lej. 1936–1938 között megjelent a *Munkás Naptár*, tele proletár irodalommal, és a román vagy külföldi szocialista vezetők bérezésért és jobb munkaszerződésért folytatott harcáról szóló írásokkal. A lapban megjelenő cikkek megmaradtak a kinyilatkoztatások szintjén: elvileg a többség, a demokráciáért harcoló erők hozzájárulása nélkül egy kisebbség nem folytathat

sikeres harcot nyelvi és polgári jogaiért, a Szociáldemokrata Párt az egyetlen, amely biztosíthatja ezeket az egyenlő jogokat mindenki számára, nemzetségre és vallásra való tekintet nélkül.

A bukaresti munkásmozgalomhoz csatlakozott egy időre a kolozsvári Nagy István munkásíró (1904–1977) is. Édesapja meghalt az első világháborúban, ezért ő kénytelen volt félbeszakítani tanulmányait és beállni asztalosinasnak. Írásaiból is kiderül, hogy egy darabig Óromániában dolgozott, Brăilán, Galacon és Bukarestben. Első kisregénye, a *Földi Jánost bekapta a város* megjelenése után kihallgatta a rendőrség és államellenes izgatással vádolták meg. Később bekapcsolódott a munkásmozgalomba, amiért Jilavan és Doftanában is ült. 1944 után az új rendszer kedvezményezettje lett, a Nagy Nemzetgyűlés képviselője, és a Bolyai Egyetem tanára, sőt, rektora 1948–1952 között, 1954-ben a Romániai Akadémia levelező tagjának, később rendes tagjának választották. Évtizedekkel ezelőtt szerepelt a romániai középiskolai tankönyvekbe is.

A gazdasági válság jelentős csapást mért a munkásosztályra. 1930-ban egy szakképzetlen vasúti munkás napi bére a korábbi 140 lejről 90–100 lejre csökkent. A vasút műhelyeiben dolgozók havi 2–3000 lejes fizetést kaptak, szállással és fenntartási költségekkel együtt. Az éjjeliőröket sokkal jobban megfizették, havi keresetük elérhette a 4500 lejt is, amely kiegészült a lakbér-, a fűtés- és a villanypótlékkal. A vasúti alkalmazottak közül a kivételezettek – telefonoskisasszonyoktól a mérnökökig – akár 95 000–450 000 lej közti lakbérpótlékot is kaphattak; a kivételezettek között két magyar is volt.

A munkanélküliek közül a legszegényebbek élelmiszerekből, ruházatból és tűzifából álló támogatást kaphattak az államtól. Hetente jelentkezniük kellett a lakhelyük szerinti körzeti irodánál, melyek közül a legjobban az ifjabb Satmari felesége által vezetett működött. A királyi ház is részt vállalt a munkanélküliek segélyezésében, a Cotroceni-i palotánál minden nap száz munkanélkülinek (köztük magyaroknak is) adtak ingyenebédet. Az egyedülállók számára szociális kantint is létesítettek. Nem segítettek minden munkanélkülin: akinek jobb háza, bútorozott lakása volt, vagy dohányzott, nem kapott semmit.

Az első, kizárólag magyarokból álló párt, a Magyar Párt 1925-ben nyitotta meg bukaresti fiókját. Többször változtatta székhelyét, de mindig a központban maradt: a Victoriei, majd a Transilvaniei úton, később pedig a Clemenceau utcában. Az 1940-es lakcím évkönyv (*Anuarul de adrese*) egy magyar klubot is említ, a Clemenceau utca 2. szám alatt.

¹⁷⁰ *Munkás*, 1930, 3. szám.

¹⁷¹ Bartalis Sándor: *A munkásság és a nacionalizmus*. In *Munkás Naptár*, 1937, 20–22. o.

¹⁷² *Munkás Újság*, 1934, 29. szám.

Az 1931-es választásokra készülve, 1930 novemberétől a párt egy hetilapot is kiadott *Bukaresti Magyarság* címmel; a választások után nem sokkal, 1932 júliusában a lap megszűnt, de még megjelent egy hibás évszámoktól hemzsegő kalendárium. A lap arra bízta a magyarokat, hogy lépjenek be, és legyenek „fegyelmezett katonái” a pártnak. A lapot is, és a kalendáriumot is a sepsiszentgyörgyi Kelemen Lajos szerkesztette. A párt bukaresti fiókjának elnöki székét a románul nagyon jól tudó Willer József képviselő foglalta el. A 40 tagból és 16 póttagból álló vezetótanácsba beválasztották Kányádi Béla református papot (alelnökként), Horváth Antal katolikus vikáriust, Bitay Sándor és Demjén Miklós tanítót. Főtitkár a jogász Koppándi János lett, aki úgy vélte, elsősorban a bukaresti magyarság gazdasági és művelődési helyzetét kell megerősíteni, a politika esetükben másodrendű kérdés.

A Magyar Párt állítását, miszerint minden magyar érdekét képviseli, Tőkés Ernő esperes is kétségbe vonta. Egy interjúban azt nyilatkozta, hogy egyetlen olyan romániai magyar személyiséget sem ismer, akire rá lehetne bízni az összes magyar vezetését. Úgy vélte, a magyaroknak valamelyik román kormánypárton belül kellene politizálniuk, másképp nincs esélyük bármit elérni. Ugyanakkor egy magyar párt esélyei jelentősen megnőnének, ha magához vonzaná a munkásokat, hisz Bukarestben a szocialisták sok magyar munkás szavazatát vitték el¹⁷³.

Az 1931-es választásokon a Magyar Párt tíz képviselői és két szenátori helyet szerzett a parlamentben, ez a korábbinál kevesebb volt, mégis a magyarok Bitay Árpád személyében egy minisztertanácsosi álláshoz jutottak; a kisebbségekkel foglalkozó államtitkár a német Rudolf Brandsch lett.

A magyarok nem nézték jó szemmel, hogy a románbarát Bitay Árpád (1896–1937), 1931–1932 között Iorga miniszterelnök kisebbségügyi tanácsosaként a kormánycsapat tagja lett. A rendkívüli memóriájú, több nyelven beszélő (17, élő és holt nyelven tudott), berlini és lipcsei romanisztikai és szlavisztikai végzettségű Bitay energiáját és idejét az országszerte megtartott kulturális témájú előadásokra és különféle lapokban megjelenő fordításokra pazarolta; megmaradt mindvégig a gyulafehérvári katolikus teológiai intézet román, latin, német és történelem tanárának.

Rossz csillagzat alatt született. Középiskola után besorozták, és az olasz fronton harcolt 30 hónapig; gázmérgezés miatt szívelégtelensége és magas vérnyomása lett, ez okozta korai halálát is. Az 1919-ben szerzett debreceni jogi diplomájának a megváltozott történelmi helyzetben nem sok hasznát vehette, így pályaváltoztatás mellett döntött. 1922-ben tanári diplomát szerzett a kolozsvári egyetemen román–történelem szakán. Még abban

¹⁷³ Tőkés Ernő: „Nem fáj, ha szidnak”. In *Bukaresti Magyarság*, 1931, 40. szám.

az évben kiadta a román irodalom történetéről szóló első magyar nyelvű könyvet, amelyet aztán magyar diákok generációi használtak; egy évre rá román nyelvtankönyvet jelentetett meg. Iorga is felfigyelt rá, akinek felesége nagyon jól tudott magyarul. Megkérte Bitayt, tartson pár előadást a magyar irodalomról Vălenii de Munte-i nyári egyetemén. Ugyancsak Iorga felkérésére részt vett a suceavai kulturális liga munkálataiban, és az ország több városában tartott előadást a magyarok és románok közötti kulturális kapcsolatokról. Rövid miniszteri tanácsossága alatt sikerült néhány konkrét kérdést megoldania a magyar iskolák ügyében: segített az aradi katolikus iskolának megszerezni nyilvánossági jogát, illetve neki köszönhetően elismerték a külföldön szerzett orvosi és mérnöki diplomákat. Bukaresti tartózkodása alatt nem kapott fizetést, csak 500 lejes napidíjat, és elszámolták vasúti menetjegyeit. Iorga nagyra becsülte, úgy látta, megvan benne az abszolút lojalitás, amit elvárt minden magyartól. Magyar nyelv és irodalom katedrát kívánt létrehozni számára a bukaresti egyetemen; erre a javaslatot már 1927-ben benyújtotta Sándor József képviselő, Bitay ugyanis a Magyar Párt tagja volt. A Iorga-kormány bukása után Maniu kormánya megszüntette a tanácsosi állást.

Al. Lapedatu miniszter felkérésére 1934-ben lefordította Kristóf György *Magyar irodalomtörténetét*, amely a magyar irodalmat mutatja be a kezdetektől (1205) a jelenkorig, és amely azóta is az egyetlen ilyen jellegű, román nyelven is megjelent alkotás. A könyvben sokkoló a magyar keresztnevek románra fordítása. Erre magyarázatot, hogy a magyar nevek kötelező románosítását előíró törvény már 1927-ben megjelent, és ahogy az a korabeli iratokból is kitűnik, a románoknál amúgy is bevett szokás volt az idegen nevek románosítása. Mivel Bitay keresztnevét nem tudták románosítani – a híres magyar uralkodó, az Árpád-ház megalapítója közismert volt –, keresztnevének csak kezdőbetűjét tüntették fel, és azt is ékezet nélkül. Szó volt arról is, hogy megírja román nyelven a magyar irodalomtörténet egy többkötetes változatát, ám erre nem került sor, és mind a mai napig nem akadt egyetlen magyar szakember sem, aki ezt megtegye.

Bitayhoz hasonlóan, a román–magyar kulturális kapcsolatok kutatásának szentelte életét Iorga egy másik munkatársa, a román Avram P. Todor is. Lefordította Petőfi összes versét (ami sajnos kéziratban maradt), doktori dolgozatát pedig a magyar irodalom Eminescu-képéről írta. Ő is tartott előadásokat 1930–1939 között Vălenii de Muntében, az Antonescu-diktatúra alatt Tudor Vianu egyetemes irodalom kurzusának volt társtanára a bukaresti egyetemen, ahol Madách művészetét mutatta be. 1950–1959 között börtönben ült, hazaárulás vádjával.

A kommunistákat sem a szocialisták, sem a többi párt nem szerette, 1924-ben a nemzeti kérdésben valott álláspontja miatt be is tiltották. Beke György szerint a román kommunista párt Budapesten született, 1919-ben, a magyar kommunista párt egyik tagozataként. A párt 1921-es bukaresti kongresszusán az erdélyi küldöttek többsége magyar és zsidó volt, nem is igazán tudtak románul, az Internacionálét két nyelven, románul és magyarul is elénekelték.

A bukaresti magyar kommunistákról elég keveset tudunk. Egyik meghatározó személyiségük Kun Endre (Ludovic Andrei Kun), temesvári zsidó textilmérnök volt. Különlegesen értékesek azok az adatok, melyeket egy interjúban közölt, mivel 1935 és 1937 között részese volt a bukaresti textilipar létrehozatalának¹⁷⁴. A román textiliparba az olasz és francia, illetve a zsidó és örmény tőke fektetett be; megépült a Román Pamutfonoda, a pantelimoni Román Pamutgyár, és a chiajna-i fonoda. A gépeket külföldről hozták, külföldi szakemberekkel szereltették föl, és Erdélyből is érkeztek mesterek, köztük több magyar. Sőt, még azt is mondták, hogy Pantelimonnak ebben a nyomorúságos negyedében, a gödrökkel teli poros vagy sáros utcákban, a csatornázás nélküli nádfedelesek házaiban lakott talán a legtöbb magyar Bukarestben. Tehát 1935 után vélhetően jelentősen megnőtt a textiliparban dolgozó magyarok száma (1930-ban 2317-en voltak). Nem véletlen az sem, hogy ezekben az években nyílt meg a református egyház Pantelimon úti irodája, később a Vatra Luminoasă utcában imaház és iskola is épült.

Párizsi tanulmányai után Kun Endre az aradi textilüzemnél dolgozott, ahonnan elbocsátották, mert részt vett a munkások sztrájkjában. 1935-ben Bukarestbe költözött, felvették az olasz *Dunărea* fonoda építéséhez. Megismerkedett egy buhuși-i zsidó vállalkozócsoporthal, akik egy pamutgyárba akartak befektetni Pantelimonban. Kunt nevezték ki műszaki vezetőnek, ő volt az egyetlen mérnök, munkaköréhez tartozott tárgyalni a gépek és berendezések beszállítóival is. A munkálatok alig félévig tartottak, ez volt az első pamutgyár, ahol nem dolgoztak külföldi mérnökök. A gyártelep terveit Bécsben készítették, a Németországból hozatott gépek és berendezések felszerelése a németek dolga volt. Kun két mestert hozott Aradról, akiknek szállást, kosztot és jó fizetést biztosítottak, feladatuk volt a munkások betanítása. 1940-ben Kun elköltözött fonodai lakásából, mivel félt a szomszédos Malaxa gyár vasgárdistáitól. Rengeteg röpcédulát nyomtatott, és 1944-ben a bevonuló Vörös Hadsereget a Colentina úton üdvözlötte. 1942–1944 között Martin Berkovici magániskolájában tartott műegyetemi szintű szakmai

¹⁷⁴ Kun Endre: „N-ar fi păcat să lăsăm aici petuniile astea?”. In Rostás Zoltán: *Chipurile oraşului*, i. m., 221–246. o.

előadásokat, 1944 után a műszaki egyetemen oktatott. A kommunista hatalom a Gyapot, Len és Kender Hivatalának igazgatójává nevezte ki. Az interjú évében lánya a műegyetemen tanított, az elektronika karon.

Gyakorlatilag semmit sem tudtunk meg bukaresti magyar kapcsolatairól, csak pártvonalon tárgyalt néhány magyar zsidóval, például Ambrus Bélával, akit közvetlenül a háború után a pártbizottság kutatásokért felelős igazgatójává neveztek ki, feleségét pedig a Politikai Kiadó káderosztályának főnökévé.

Más forrásból tudjuk, hogy 1935/36-ban megjelent a *Steagul Roşu* lap magyar változata *Vörös Zászló* címmel; az illegális lap szerkesztője a majdani román miniszterelnök apja, Valter Roman volt¹⁷⁵.

Nagy veszteséget jelentett a bukaresti magyarság számára, hogy az Erdélyből érkezett magyar zsidók nem vállaltak részt életükben. Mintegy 1200 család költözött Bukarestbe, és 1928-ban hitközösséget alapított. Kezdetben egyházi és kulturális tevékenységeik anyanyelvükön, magyarul folytak, később inkább a németet választották, magyarul csak a családban beszéltek. A magyar zsidók alapította Pax Klub alapszabályzatában még csak meg sem jelenik a *magyar* szó, bárki tag lehetett, nem foglalkoztak vallási, politikai vagy nemzetiségi kérdésekkel. Gyermekeiket sem küldték magyar iskolába, ezek színvonalát ugyanis túl alacsonynak találták. Csak akkor fordultak a keresztény magyarok felé, amikor már a zsidóellenes törvények fenyegették őket. Ezek miatt 1937 és 1941 között mintegy 300 bukaresti család átkeresztelkedett reformátusnak; más családok a katolikus vallásra tértek át.

A kommunista mozgalomhoz több magyar is csatlakozott, köztük a munkás Regdon Imre, aki az illegalitásban a *Scânteia* lapot nyomtatta, vagy a tatrangi Fóris István és családjának több tagja. Fóris (1892–1946) jómódú családból származott, szüleinek téglá- és cserépgyára volt. Elvégezte a budapesti egyetem matematika szakát, 1921-től tagja volt a kommunista mozgalomnak. Bukarestben a *Munkás* lap munkatársa volt (1925-ben), és egyike a *Scânteia* alapítóinak. Más magyar kommunistákhoz hasonlóan, ő is raboskodott a Văcăreşti-i és a doftanai börtönben 1931–1935 között. Nagynénje, a gazdag Arsenovici Vilma, egy ékszerész felesége, a Victoria Passázásban lakott; étkezdét tartott fenn az Academiei utcában, ahol ingyenebéd járt a bebörtönözött illegalista harcosok gyermekeinek.

Az egyesülés eufóriája után a románok hamarosan szembesültek „a honos román elem megsemmisítően alacsonyabb rendű helyzetével a kisebbségi elemekhez képest”, ahogy azt a *Politica* lap 1934. április 10. száma írta Pamfil Şeicarunak a *Curentul*ban zajló vizsgálódása margójára. Keresték a különbö-

¹⁷⁵ Lavinia Betea: *Poveşti din Cartierul Primăverii*, Curtea Veche Publishing, 2010, 133. o.

ző megoldásokat a helyzet javítására. George Brătianu történész románokat védő protekcionista törvényeket javasolt, például az ingatlanok birtoklásával kapcsolatosan vagy a nagyvállalatok alkalmazási stratégiáját illetően, de felmerült a határon túli románok betelepítése is. Erdélyben már megjelentek a szélsőséges jobboldali mozgalmak, amelyek szerették volna elérni a magyarok elbocsátását az összes állami és magánvállalattól.

1935-ben Alexandru Vaida-Voievod javasolta a *numerus valachicus* bevezetését, amely védelmet nyújtott a nemzeti munkaerőnek és korlátozta a kisebbségek alkalmazását. Bukaresti útja alkalmából Németh László egy magyar mérnöktől értesült arról, hogy milyen következményekkel járt a törvény alkalmazása az itteni magyarokra nézve: míg azelőtt nagyon sokan elhelyezkedhettek az építőiparban, most arányukat legtöbb 20 százalékra korlátozták, még akkor is, ha a vállalkozó maga is magyar volt. Fokozatosan eltávolították a magyar értelmiségieket, de a munkásokat is, így a magyarok számára csak a szolgáltatások területén maradtak állások, és ez a társadalom periferiájára sodorta őket.

A román társadalom frusztrációinak és kisebbségi komplexusának megszólaltatója Mircea Eliade, az egyik legnevesebb fiatal román értelmiségi, aki azokban az években egyetemi tanársegéd volt. Bár elismerte, hogy Erdélyben létezett két, a románokéhoz képest „egyértelműen felsőbbrendű kultúra”, vagyis a német és a magyar, mégis Magyarországot és a magyarokat „a bolgárok után a legidiótább népnek” tartotta.¹⁷⁶ Pedig akkor a magyarok már három Nobel-díjassal büszkélkedhettek, és a negyedik, Szent-Györgyi Albert a következő évben kapta meg az orvosi Nobel-díjat. Az elkövetkező évtizedekben a díjat további kilenc magyar származású személyiségnek ítéltek oda, köztük Gábor Dénesnek, a holográf elméleti megalkotójának vagy a közgazdász Harsányi János Károlynak.

Eliade a Földes Jolánnak Londonban egy nemzetközi regényíró versenyen megítélt díjat is kétségbe vonta, annak ellenére, hogy a versenyre Románia még csak be sem nevezett. A díj nagy összegű, 13 millió lejes volt, több, mint ami a Nobel-díjjal járt. Eliade azzal vigasztalta magát, hogy „mi egy nagy történelmi nép vagyunk – ők egy középkori sziget, jövő és reménység nélkül”. A Magyarország és Románia jövőjéről szóló jóslatai azonban még háromnegyed évszázaddal később sem váltak be. Eliadét az is felháborította, hogy a románok „tudatlanságukban” megengedték, hogy a bukaresti színházakban „a magyar vulgaritás előtti hódolatként” három magyar komédiát is játszanak egyszerre, ugyanakkor két olyan filmet is vetítettek, melyek Erdélyt magyar tartományként mutatták be: „hogyan tűrhette a cen-

zúra, hogy ilyen filmet levetítsenek?”. A filozófus Eliade a megoldást is vizionált: „varázslatos lett volna, ha egy diákcsoport szétzúzta volna a filmet és a berendezést”¹⁷⁷.

A Kárpátokon túli magyarság asszimilációjának megakadályozására egyik párt sem alakított ki stratégiát. Ellenkezőleg. A kor szemtanújától, Nagy Sándortól tudjuk, hogy az internacionalista gondolatok hatására a bukaresti magyar szocialisták felszámolták a párt magyar tagozatát és könyvtárát, felléptek a magyar nyelvű iskolák ellen és felkarolták a magyarok vegyes házasságok útján történő beolvasztását. A Magyar Pártnak az erdélyi magyarság megmentése volt a prioritása, ahol évszázados kulturális intézményeik haldokoltak. A párt álláspontja szerint a magyaroknak semmi keresnivalójuk sem volt Bukarestben, akik ezt nem értették meg, és csak azért is Bukarestbe jöttek, hát maradjanak csak magukra, tehetetlenül, megalázva, mindenkitől kitaszítva, hadd menjen el a kedvük a Regáttól. Talán ezért sem bízott Nagy egyik pártban sem, ugyanis „mint tudjuk, a jellemnek nincs köze a politikához”. Felelősségérzete arra kényszerítette a lelkész, hogy minden tőle telhetőt tegyen a rászorulóknak megsegítéséért és a diaszpórát választó nemzettársai asszimilációjának lassításáért. Bár a sajtóban is, és szóban is kérte az erdélyi magyarokat, hogy ne költözzenek Bukarestbe, senkit sem utasított el, aki mégis a fővárosba jött és a segítségét kérte. 1926-ban csak 6003 lejt tudott adni 26 rászorulóknak. A tettek embereként kétségbeesetten kereste a megoldást megmentésükre; hitvallása szerint a nemtörődomség árulással lett volna egyenlő.

A magyarok beolvasztását nemcsak az állami hatóságok sietették rendkívül hatékonyan, de a vegyes házasságok is. Az első – végeredményben mindent eldöntő – lépés a nevek elrománosítása vagy lefordítása volt már az állami anyakönyvbe vezetéskor, „ingyen és bérmentve”; a helyreigazítást csak hosszadalmas és drága bírósági eljárás alapján lehetett kérni.

Szintén az asszimilációt gyorsította a magyar iskolák háború utáni betiltása. Mégis, megmagyarázhatatlan módon, Románia 1925–1928-as évkönyveiben továbbra is szerepeltek – azokban az években még lefoglalt vagy elköbözött – a G. G. Cantacuzino, Nicolae Filipescu (volt Scaune) és Sf. Voievozi utcai (ebben az utcában egyenesen két házszám alatt is) katolikus és a református iskolák.

A magyar gyermekek ezrei jártak tehát román iskolába, ahol románul tanítottak mindent, az ortodox hittan pedig kötelező tantárgy volt; ezek a gyerekek tulajdonképpen már nem is tartoztak a magyar közösséghez, „nincsen

¹⁷⁶ Mircea Eliade: *Elogiul Transilvaniei*. In *Vremea*, 9. évf., 465. szám, 1936. november 29., 2. o.

¹⁷⁷ Mircea Eliade: *Ungaria și Yolanda Foldes* /sic!/ . In: *Vremea*, 9. évf., 462. szám, 1936. november 8., 8. o.; – *Ungurii la București*. In *Vremea*, 10. évf., 470. szám, 1937. január 10., 3. o.

már mivelünk semmi közösségük”, állapította meg Nagy Sándor. A magyar nép befekettítésén alapuló magyarellenés nevelésnek a magyar gyermekeket sújtó pusztító pszichológiai hatását is elemezte; ezek a gyermekek olyan súlyos lelki traumán estek át, hogy csak az asszimilációban láttak kiutat. A román tankönyvek elhallgatták a magyar kultúra nagy értékeit, a magyarok múltját és jelenét úgy ábrázolták, hogy a tanuló megutáljon és megvessen mindent, ami magyar, így a magyarok örökös ellenséggé, bűnbakká váltak. A magyar „vérivó, barbár, ázsiai csürhe nép, mely nyers erejével egy évezredig sanyargatta a derék kisebbségi nemzeteket”. Ez a nevelés meghatározta a románok magyarokról alkotott képét és velük szembeni magatartását, úgyhogy „aki csak akarja, nekünk ugrassa és küldje *‘la Budapesta’*, villamosokon, lokálokban, hivatalokban, utcai tumultusban”¹⁷⁸, állapította meg Nagy.

Csak 1930-ban bocsátott ki a tanügyminisztérium egy körlevelet, amelyben megtiltotta, hogy az oktatási folyamat során sérteggessék a nemzeti kisebbségeket, az átirat külön kitért a történelemtankönyvekre.

Még a vallás magyar nyelvű oktatása sem volt lehetséges 1929-ig, ugyanis a magyar papokat nem engedték a román iskolákba. Valójában a két református pap nem is tudott volna eleget tenni a felkéréseknek, a fővárosban ugyanis több száz iskola működött, mindegyikben 3–15 magyar tanulóval. 1925-ben sikerült engedélyt szerezni a magyar nyelvű vallásoktatásra, ez azonban csak a háborítatlanul működő német felekezeti iskolákra volt érvényes, ahol mintegy 40 magyar gyermek tanult. A magyar iskolák, vagy legalább a román iskolában működő magyar osztályok hiányát a vasárnapi iskola próbálta pótolni. A református egyház legalább tíz ilyen iskolát tartott fenn, szétszórva a város különböző negyedeiben, a Lănăriei, Turda, Ghica-Tei, 13 Septembrie utcában, a Floreasca, Chitilei vagy a Vitan úton stb. Ezeket az iskolákat mintegy 300 gyermek látogatta, ingyen bibliát, zsoltároskönyveket, és gyermekkiadványokat kaptak, hittanórákon, de más tevékenységeken is részt vettek. A vasárnapi iskolák vidéken is működni kezdtek, Brăilán, Brezoiun (Ploiești mellett), Jászvásáron és Konstancán. Fenntartásuk hatalmas összegeket emésztett fel.

Az iskolák és templomok részleges visszaszerzése után rövid, nagyjából egy évtizedig tartó virágzásnak indult a bukaresti magyarság élete. 1929-ben engedélyezték a Sf. Voievozi és a Sf. Ștefan utcai református iskola működését, néhány év múlva több fiókja is alakult a gyülekezetnek, templomokat és iskolákat is építettek. A Sf. Ștefan utcai egykori fiúiskolát bérbe adták. A Szt. Ilona-templomot is visszaszerezték a római katolikusok, magyar evangélikus és unitárius közösségek is alakultak, ez utóbbiak azonban, úgy tűnik, nem sok haszonnal.

¹⁷⁸ Nagy Sándor: i. m., 85. és 44. o.

Az 1929/30-as tanévben engedélyezték az iskola újraindítását a református egyháznak visszaszolgáltatott ingatlanban, ez lett az első világháború után az első bukaresti magyar iskola. Ugyanebben az évben megjelent a gyülekezet lapja, az *Egyházi Újság* is (1929–1941). Az iskola felekezeti vegyes magániskolaként működött. Református vagy katolikus magyar anyanyelvű gyermekek iratkozhattak be; más felekezetűeket csak tanügyminisztériumi engedéllyel vehettek fel. A tanulóknak beiratkozási illetéket és tandíjat kellett fizetniük, ellenben a tankönyveket és tanszereket ingyen kapták. A tanítás az állami tanterv alapján történt, államilag jóváhagyott tankönyvekből. Az iskola a Sf. Voievozi utcai felújított és újrabútorozott régi épületben működött, és a református közösség finanszírozta; minden külföldi támogatás vagy adomány tilos volt. A Sf. Ștefan utcai iskolaépületet bérbe adták. A tanügyben dolgozóknak román állampolgároknak kellett lenniük, le kellett vizsgáznuk nemcsak román nyelvből, de történelemből, földrajzból és Románia alkotmányából is. Az iskola kettős felügyelet alatt állt: egyrészt a román állam, másfelől az erdélyi református püspökség ellenőrizte Tőkés Ernő esperes-tanfelügyelő személyében, akit a román állam fizetett.

A tanítást 171 tanulóval és négy tanítóval kezdték, az iskola igazgatója Demjén Miklós volt. Az iskola végeztével a tanulóknak le kellett vizsgáznuk román nyelvből egy idegen bizottság előtt. Az 1934. július 27-i, 120 645 számú miniszteri határozat alapján egy különbözeti vizsga után folytathatták tanulmányaikat román iskolákban. Bizonyos járulékos költségek fedezésére (méregdrága villamosbérletek, cipő és ruházat, tizórai) a református gyülekezet karitatív megmozdulásokat kezdeményezett. Az 1932/33-as tanévtől az iskola már hét elemi osztállyal működött. A református vallásoktatás mellett (amit Kányádi Béla lelkész tartott) katolikus hittanórákat is tartottak (dr. Tamás Pál révén), ugyanakkor tanítottak román nyelvet és a nemzeti tantárgyakat szintén román nyelven. Az iskolának 350 kötetes román és magyar nyelvű könyvtára volt, az iskolaorvosi teendőket Bakk Elek látta el, és két fő foglalkozott az adminisztrációval.

A magyar tanároknak nem volt békés életük Angelescu minisztersége alatt. 1934-ben bevezették a kötelező tanári képességvizsgákat, melyeket román nyelven kellett letenni. Az elbukó tanárokat elbocsátották, és megszüntették azokat az erdélyi gimnáziumokat, ahol nem volt már meg a legkevesebb hatfős tanári testület; az elbocsátott tanárok nyugdíjjogosultságukat is elveszítették. Nincs adatunk arról, hogy ez a rendelkezés a bukaresti iskolát is érintette volna. Csak az 1938/39-es tanévtől függesztették fel a kötelező román nyelvvizsgát azok számára, akik állami iskolában végeztek vagy akik már egyszer sikeresen vizsgáztak. Drasztikus intézkedéseket hoztak az isko-

lai ünnepségekkel kapcsolatban is: beszédet csak románul szabadott mondani, előzetes tartalmi engedély alapján, és az előadások legalább fele román nyelvű kellett hogy legyen; a tanulóknak még az órák közti tízperces szünetekben is tilos volt magyarul beszélniük.

1937-től a két magyarjuku gyülekezet elkezdett nyári táborokat szervezni az iskolásoknak; először a református misszió, egy évre rá a katolikus is összesen 300 tanuló nyaraltatását biztosította erdélyi családoknál. Hegyi Mózes (1908–1943) református missziós pap neve is kapcsolódik a nyaraltatásokhoz, habár ő 1938-ban, csak egy évig volt Bukarestben, utána egy erdélyi parókiára nevezték ki. A *Koós Ferenc* Kör gyűlésein való részvétele kitetszik a Sziguránca 1938. július 1-jei jelentéséből is. Korábban Brăilán papskodott, ahol nagy áldozatok árán sikerült újjászerveznie az iskolát és felújítania a templomot; vidéki paptól szokatlan módon kiadott egy monográfiát is a brăilai magyar gyülekezetéről. Neki is köszönhető, hogy Bukarest és Galac után Brăila lett a harmadik (és egyben utolsó) Kárpát-kanyaron kívüli román város, ahol magyar nyelvű lap, a *Gyertyafény* (1923. febr. 1 – nov. 1) jelent meg, összesen nyolc számmal, Torró Miklós református pap szerkesztésében. Ugyancsak a brăilai református papok érdeme, hogy 1935-ben Kolozsváron megjelent egy romániai magyarok történetéről szóló kötet Nagy Zoltán és a Brăilán 1889-ben született Dávid György tollából. A könyv számunkra nem volt hozzáférhető.

1929-ben végre megszűnt a Cuza-Vodă utcai Szt. Ilona római-katolikus templomra kivetett zárlat. A magyar katolikus iskolák azonban egyszer s mindenkorra elvesztek, nemcsak Bukarestben, hanem az egész Kárpát-kanyaron kívüli román térségben. A magyar közösség képviselői és Netzhammer püspök bátortalan próbálkozásai ellenére végleg érvényben maradt a katolikus iskolákban a magyar nyelvű tanítást tiltó határozat.

A püspök beszámolt a nehézségekről. A magyar iskolák újrarendítése kényes kérdés volt, „amivel nem szeretted meg magad a románokkal”. Feladata annál is nehezebb volt, mivel nem támogatta Marmaggi pápai nuncius sem, aki nem szerette a magyarokat, és úgy tartotta, hogy az iskolák elkobozása jól megérdemelt büntetésük volt. Netzhammer néhányszor kihallgatást kért Take Ionescu miniszterelnöktől, még a magyar iskolák tulajdonjogát is megpróbálta átruháztatni a budapesti Szent László Társaságról a bukaresti katolikus érsekségre¹⁷⁹, de mindhiába.

Netzhammer püspök és Kuczka prelátus törekedtek, hogy legalább a Szt. Ilona-templomról oldassák fel a zárlatot. A templommal kapcsolatos információtöredékek a *Bukaresti Magyarság* lapjaiból és kalendáriumából, majd

¹⁷⁹ R. Netzhammer: *Episcop...*, i. m., I kötet, 52. o. és II. kötet, 1002. o. és köv.

1935-től a Szt. Ilona-templom lapjából, a Horváth Sándor pap által szerkesztett *București-i Katolikus Tudósítóból* származnak. Ez volt az egyetlen magyar lap Bukarestben, amely még 1936 után is megőrizte címében a *București* román toponímiát; ebben az évben jelent meg a törvény, amely a sajtóban a helységeknek csak a román megnevezését engedte használni. Az intézkedést később Ceaușescu is bevezette kötelező jelleggel.

Horváth Sándor kevés információval szolgált, ezek is kétes értékűek vagy „szemtanúktól átvett” téves információk, sok fontos dolgot elhallgatott, annak ellenére, hogy több történelmi tárgyú cikket is írt. Ennek oka valószínűleg a cenzúra volt, valamint felettesei és a Sziguránca szigorú felügyelete. A templom 1917 és 1924 között bezárva állt, utána is csak kedden, vasár- és ünnepnapokon tartottak, úgy tűnik, kizárólag román nyelvű misét. Mivel nagymértékű karbantartásra szorult, 1930-ban ismét bezárták. Bár még csak nagyvonalakban sikerült felújítani, 1930 karácsonyától a magyarok végre hallgathattak heti három alkalommal magyar nyelvű misét, reggel 6 órától,

míg a Barátok templomában, ahol két magyar pap is szolgált, csak hetente egyszer, szombatoként volt magyar mise.

1931 áprilisában megalakult az egyháztanács, amely 400 hívő aláírásával kérte a magyar katolikus közösség újjáalakítását, és hogy a románok által elfoglalt valamelyik háború előtti magyar iskolában létesítsenek magyar iskolát vagy legalább magyar tagozat. A kérés teljesítését állandóan halogatták, új és új feltételekhez kötötték: biztosítsanak szállást a papnak, vállalják egy új paplak és egy új iskola építését, teremtsék elő a fenntartáshoz szükséges összeget. Az egyháztanács nem merre ilyen nagy költségbe verni magát. Már összegyűlt 200 000 lej a javításokra; 1931. október 11-én szentelték újra a felújított templomot. A munkálatok befejezése után az egyháztanács 30 000 lejes adóssággal maradt. Bár a templomot a magyarok költségén javították ki és nyitották meg, itt csak alkalomadtán misézett egy-egy magyar pap a Barátok templomából.

Szent István király szobra (1932) a Barátok templomában

Javítási munkálatok a Barátok templománál is folytak 1932-ben; ekkor helyezték el az oltár bal oldalán Szent István király szobrát, amely a mai napig ott áll felirat nélkül. A korabeli dokumentumokban sem említik, de a bukaresti magyar hívek emlékezete megőrizte¹⁸⁰.

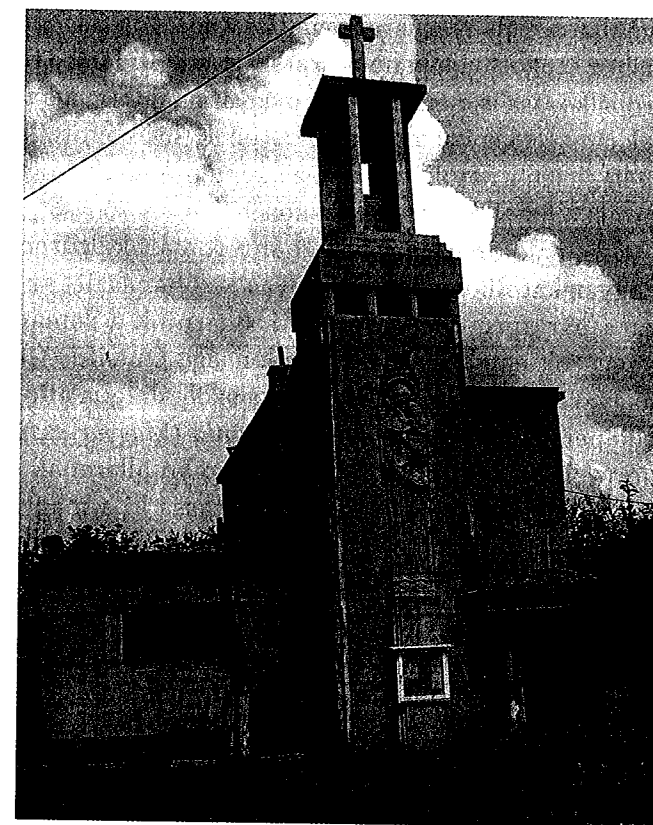
1935-től a Szt. Ilona-templom a Jézus szíve jezsuita társaság felügyelete alá került, ettől kezdve naponta tartottak (román nyelvű) misét, magyarul csak vasárnaponként és ünnepekkor. 1938-ban Söpkéz Richárd Károly hathatós anyagi segítségével a magyaroknak sikerült egy emeletes paplakot vásárolni a Cuza-Vodă utcában, a 119. szám alatt (az épületet 1995-ben lebontották). A templom melletti egykori iskolaépület visszavásárlási jogát is megszerezték. A következő évben az adományozó elhunyt. Söpkéz az *Eminescu* nyomda, kiadó és könyvesbolt elnöke volt. Ugyanarról a Söpkéztől van szó, aki feleségével együtt egy pár gyönyörű festett üvegablakot adományozott jó negyedszázaddal korábban. Egy bizonyos Söpkéz Gyula, valószínűleg a fia volt a *Bukaresti Magyar Kurír* felelős szerkesztője.

Egyetlen katolikus magyar sem írt jótevőjük életrajzáról és tevékenységéről. Zsidó forrásokból¹⁸¹, valamint a román évkönyvekből tudjuk, hogy Söpkéz lehetett a leggazdagabb bukaresti magyar, az egyetlen, aki már 1923-ban bekerült a *High-Life Almanach*-ba. Az évek folyamán különféle, zsidó többségi tulajdonú kereskedelmi vagy ipari társaságnak volt igazgatótanácsi tagja vagy tanácsosa (Petrolul Rt, Vulcan műhelyek, az aradi Astra, Miniera Rt., Alumina Rt., egy cipőgyár stb.), de bankigazgató és tanácsos is volt a Marmorosch-Blank Banknál. Egy másik forrásból – melyben neve átírva, Schöpketzként jelenik meg – arról értesülünk, hogy megvásárolta Grigore Cerchez műépítész Victoriei úti házát, amely alkalmas volt fényűző bálók tartására. A kommunista időkben Söpkéz házában volt a Műépítésszek Egyesületének székhelye; az 1977-es földrengés után lebontották. Lánya a történész Radu Florescu felesége volt.

1936-tól a katolikusok két templom építésének is nekikezdenek. A Szt. József-katedrális kanonoka, Josef Schubert kezdeményezésére, a magyar, német és román hívek hozzájárulásából felépítették a Bellu katolikus temetőben a Szt. Teréz-templomot, amelyet 1936. november 1-jén szentelt fel a cseh származású Alexandru Cisar érsek. A temetőben található egyik épületben három nyelven tartottak hitoktatást.

¹⁸⁰ Árvay Zsolt: *A bukaresti római katolikus magyarok vázlatos története*. In: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*, i. m., 1998, 88. o.

¹⁸¹ Lásd Avram Rosen: *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureștiului din a doua jumătate a secolului XIX până în anul 1938*, Bukarest, Editura Hasefer, 1995.

Páduai Szt. Antal templom (1936/37). Tervezte: C. Cortobius. A külső dombormű Fekete József alkotása

Ugyancsak adományokból, de ezúttal a magyarok adományaiból – melyet Horváth Árpád György (1883–1961), a Barátok templomának papja gyűjtött össze – a katolikusok megvásároltak egy villát a hozzá tartozó telekkel a Colentina negyedben (a Turtucaia, ma Magnoliei utca 115. szám alatt). Carol Cortobius tervei alapján a villát átépítették templommá, így készült el a Páduai Szent Antal temploma, melyet 1936. november 8-án szentelt fel Alexandru Cisar érsek. A harangtorony falán található felirat nélküli, négy méter magas mélydombormű Fekete József műve, és 1937. június 1-jén szentelték föl, ahogy ez a *Bukaresti Katolikus Tudósító*-ban (1938, 1. szám) olvasható. Úgy tűnik, hogy itt magyar misét csak keddenként tartottak.

A katolikus magyaroknak két egyesület, egy nőegylet és egy férfiegylet létrehozását is engedélyezték, és jóváhagyták két kórus működését is. Bár voltak a román államnak ilyen kis engedményei, Mikecs Lajos útleírásából az derül ki, hogy Bukarestben a katolikusok románul, németül és franciául

gyónhattak, de magyarul nem. Ez valóságos tragédia lehetett a templomjáráshoz szokott vidéki nők ezrei számára. Kudarcba fulladt a moldvai csángók próbálkozása is, nem lehetett magyar papjuk: a bukaresti katolikus érsekségnek címzett kérésüket a rendőrségnek továbbították, írta ugyancsak Mikecs. 1940 elején a katolikusok mégis reménykedtek, hogy építhetnek egy kultúrtermet a Szt. Ilona-templom közelében.

Ugyanakkor ismervén néhány román kultúrember és több egyesület magyar katolikusok elleni heves kirohanásait, az is csoda, hogy sikerült ezt a pár apró engedményt kicsikarniuk a román államtól. A katolikus magyarok egyik legádázabb ellensége Onisifor Ghibu volt, aki szerint a magyar szentek a revizionizmus szolgálatába álló magyar nacionalizmus jelképei. A *Sfinții unguri în România (Magyar szentek Romániában)* című könyvében azt állította, hogy a román államnak sikerült rávennie a pápát, hogy titkos utasításban iktattassa ki a magyar szenteket a vallásos könyvekből, katolikus kalendáriumokból, és hogy szobraikat leverték az iskolákról, templomokról. 1936-ig lerombolták a szobrokat a szatmári és temesvári piarista középiskolák épületeiről, de a szatmári katolikus katedrálisról is, írta Ghibu.

Ghibunak sikerült meggyőznie a román hatóságokat, hogy „irredenta tartalmuk” miatt tiltsák be még a Szűz Máriához fohászkodó magyar katolikus énekeket, az ún. Mária-énekeket is. Egy 1937. május 11-i Sziguráncánál tett feljelentés szerint bukaresti magyarokból álló csoport, Horváth pappal együtt, az Andronache-erdőben megtartott majálisozás alkalmával megszegte ezt a rendelkezést.¹⁸²

A magyarok összetartására újabb csapást mért az evangélikusok és unitáriusok elszakadása a református gyülekezettől. A többségében barcasági származású evangélikusok állítása szerint ők mintegy négyezren lehettek; az 1930-as népszámlálás 12 203 evangélikust jegyez, nemzeti hovatartozás nélkül. Több leszakadási kísérlet után, 1933. július 2-án a magyarok megalakították saját *független zsinatpresbiteri evangélikus gyülekezetüket*; az eseményt 1934. szeptember 17-én törvényesítették. A közösség lelkipásztora 1934. augusztus 26-tól Sexty Zoltán lett; a presbitériumnak az orvos Papp Béla is tagja volt.

1936-ban az evangélikusok megvásároltak egy ingatlant a Badea Cârțan utca 10. szám alatt, és evangélikus otthonná alakították át, melyet 1936. november 4-én avattak fel. A miséket azonban a Sf. Voievozi utcai református iskola nagytermében tartották; itt volt a lelkészi hivatal is. Mivel a reformá-

tus közösségnek bért fizettek, állandó konfliktus lappangott köztük. Néhány későbbi adománynak hála, a mai napig több épület is a tulajdonukban van az Occidentului utca 47. szám alatt.

1933-tól kezdve kiadták az *Evangélikus Harangszót*, amelynek szerkesztősége Brassó mellett, Hosszúfaluban és Bukarestben volt. 1937. február 14. – november 28. között a lap egyesült a Brassó melletti Négyfaluhhoz tartozó Bácsfaluban megjelenő *Evangélikus Élet* hetilappal; ezután, novembertől 1942-ig, megszüntéig közölt bukaresti híreket.

Ugyancsak 1933-ban, június 4-én váltak le a magyar református közösségről az unitáriusok. A közösség életében fontos szerepet vállalt két lelkész, Lőrinczy Dénes és Lőrinczy Géza; ez utóbbi könyvet írt a gyülekezet első öt évéről, majd 1940 körül elhagyta Bukarestet. Az unitáriusok száma mindig rendkívül alacsony volt, az 1930-as népszámlálás 389 főt állapított meg, ezek valószínűleg mind magyarok voltak. Sikerült egy lapot is kiadniuk, *Unitárius Hírnök* címmel (1933–1938), az első szám pontosan a gyülekezet megalakulásának küszöbén, 1933 márciusában jelent meg; felelős szerkesztője előbb Lőrinczy Dénes, majd 1936-tól Lőrinczy Géza volt. A lap a regáti diaszpórának is szólt. Az unitáriusoknak sohasem sikerült parókiát, templomot vagy iskolát építeniük.

A bukaresti magyar evangélikusok és unitáriusok csak vasárnapi iskolákat létesítettek.

A református eklézsia folytatta a hívek összeírását, ugyanis városszéli fiáákat szándékoztak létrehozni, ahol túlsúlyolt viskókban több ezer munkát kereső magyar élt. Ez a hatalmas munka nemcsak Bukarestben folyt, hanem 1934-től kezdve a Regáti Baráti Misszió segítségével a teljes Kárpátokon kívüli román térségben. Sok magyar azonban inkább elkerülte, hogy regisztrálják, hogy ne kelljen adót fizetnie a súlyos anyagi gondokkal küszködő egyháznak. Nagy Sándor az egyetemistákat is bevonta az összeírásokba; Póti Géza megemlékezik egy ilyen akcióról a Floreasca negyedben: „Sokan letagadták, hogy magyarok. Felkerested őket, de ők nem és nem – azonban amikor megmondtad nekik, hogy semmit sem kell fizetniük, hogy nem pénzt kérni jötünk, már kezdtek magyarul is beszélni, már azt mondták, hogy magyarok. Akkor már nem húzódkodtak”.¹⁸³

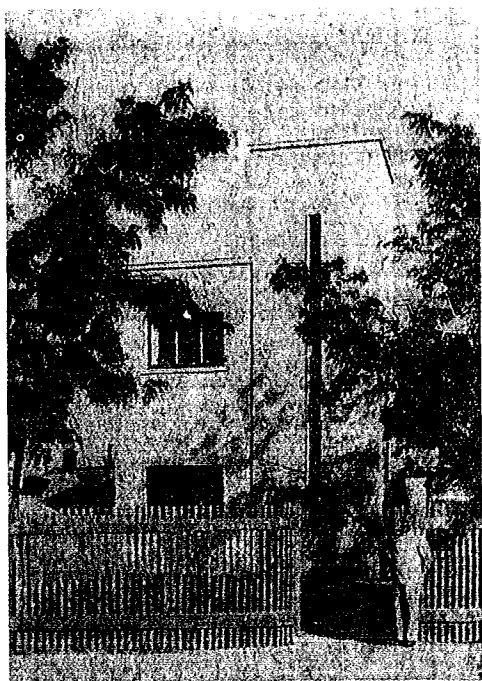
Az első 1934-es statisztikák az egyházközség lapjában jelentek meg: a Kárpát-kanyaron túl összesen 23 820 református hívet számoltak össze, ezekből 1432 gyermek. Bukarestben mintegy 20 000 református élt, köztük 1200 gyermek; 106 születést, 57 elhalálozást és 37 házasságot jegyeztek föl.

¹⁸² Arhivele Statului. Ministerul de Interne, Direcția generală a Poliției, Dosar nr 188/1937, 27. o.

¹⁸³ Póti Géza: i. m., 380. o.

A filiák megalapítása akkor vált sürgetővé, amikor a fővárosi polgármesteri hivatal egy 1936. október 8-i átiratában értesítette az egyházközséget, hogy a királyi palota bővítése miatt kisajátítják a Lutheránus utca 10. szám és a Știrbei Vodă 9. szám alatti ingatlanjaikat, 1177 négyzetmétert a templommal és a parókia két emeletes házával.

A parókia nemrég fejezte be az 1916-os ágyúzásokban megsérült templom javítását. Az egyházközség képviselői tiltakoztak a kisajátítás ellen, azzal érveltek, hogy Bukarestben nem volt még precedens arra, hogy egy keresztény templomot leromboljanak, az épület alapkövét maga Elena Cuza fejedelemasszony tette le, és a templomkertben több mint ezer hívő van eltemetve.

A Vatra Luminoasă utcai református parókia

céljából két év múlva egy másik telket is vásároltak a Popa Istrate utcában. A Vatra Luminoasă utcai épület ma már nem létezik, a környék a városrendezés áldozata lett.

Ugyancsak 1937-ben, a város déli részén is hitközség alakult Szigethy Béla lelkész irányításával. Kezdetben az imaház és a 40 fős iskola a Constantin Bonea utca 21. szám alatt működött, de hamarosan elkezdtek egy templomiskola építését a Viilor út 115. (ma 97.) szám alatt. Az építkezést a Cruțescu cégnél dolgozó Lengyel István mérnök vezette Katona József tervei alapján.

1937 tavaszán egyházközség alakult a város keleti, egyik legszegényebb negyedében; a parókia székhelye kezdetben a Pantelimon út 167. szám alatt volt. A 230 fős egyházközséget dr. Horváth László lelképásztor vezette. Ezzel egy időben kezdtek el építeni a Vatra Luminoasă utca 173. szám alatt egy református imaházat, amelyben egy osztályterem is helyet kapott. Az épületet 1937. szeptember 19-én szentelték fel Vásárhelyi János erdélyi református püspök és Tőkés Ernő esperes-felügyelő jelenlétében. Sándor József szenátor egy ezüstkelyhet adományozott az imaháznak. A 62 fős iskola csak a következő évtől kapta meg a működési engedélyt. Iskolabővítés

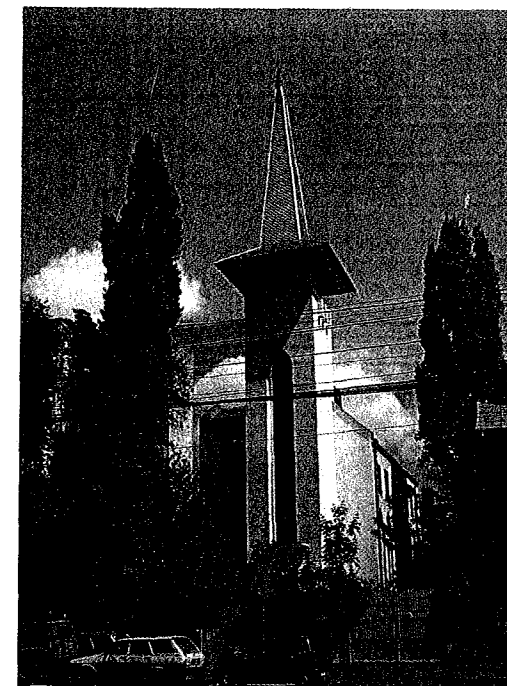
Az épületet háromszintesnek gondolták el, lelkészi hivatallal, papi és tanítói lakásokkal, olvasóteremmel stb., a félemeleten helyezték el a templomot és az iskolát. A telek összfelülete 621 m² volt, ebből az épület maga 177 m²-t foglalt el. 1939 karácsonyát a még befejezetlen templomban ünnepelték (a bejárat fölötti magas és karcsú torony még csak részben volt kész, nem volt még sem harang, sem padok stb.).

Egyidejűleg a Giulești úti telükön egy 20 férőhelyes árvaház építésébe is belefogtak. Az alapkövet 1938-ban tették le, de a munkálatok elhúzódtak. A többi, Nagy Sándor által tervbe vett, egy öregotthon és egy szülőház, már szóba sem jöhetett.

1940. február 4-én a város északi részének egyházközsége is megalakult egy bérelt épületben a Chitilei út 42. szám alatt, ennek lelképásztora Gudor Lajos volt, akinek szándékában állt ősztől engedélyeztetni az iskolát.

Az 1939/40-es tanév statisztikái három iskolát említene, összesen 294 tanulóval, Bitay Sándor igazgató irányításával. A három iskola személyzete 6 tanítóból, 5 lelkészből, 3 romántanárból és 2 orvosból állt. A legtöbb tanuló, 176 a központi I–VII. osztályos iskolába járt; további 80 gyermek a Vatra Luminoasă utcai, míg 38 a Viilor úti iskolába. Nagy többségük református volt (176), a szülők zöme kisiparos (186) vagy munkás (36). Úgy látszik, hogy mintegy 5000 magyar gyermek a román állami vagy a német evangélikus iskolákba járt; néhányan biztosan a középiskolát vagy akár a főiskolát is elvégezték. Kevesükről van értesülésünk.

Egy majdnem három évig elhúzódó per után 1939. február 12-én jogerőre emelkedett a Koós Ferenc építette templomra kiadott bontási határozat, ezt a polgármesteri hivatal 1939. július 14-i 4327. számú határozata is megerősítette. A parókia közel 15 millió lejes kártérítést kapott. Ugyanebben az évben a Giulești temető szabad telkén letették egy Katona József tervezte inasszállás alapkövét.

A Viilor úti református templom

A volt Kálvineum (1940) ma

összes épülete, a Calvineum mögötti tornatermet (ami még ma is a református egyház tulajdona) leszámítva, használhatatlanná vált.

Az óromániai magyarokra vonatkozó utolsó statisztikai adatok az Egyházi Újság 1940. évi 14. számában jelentek meg. Az 1940-es *Erdélyi Református Naptár*ból megtudjuk, hogy Bukarestben és környékén (Chitila, Oltenița, Călărași, Silistra) 36 036 magyar református élt, a többi regáti területen (Ploiești, Galac, Brăila, Moreni, Pitești, Konstanca stb.) még körülbelül 21 500. A más felekezetű, elsősorban a katolikus magyarok száma nem ismert.

A Bukarestben maradt tanulók kis létszáma már az iskolák működését veszélyeztette. Bár még a nyáron 658 tanulót írtak össze, ősszel csak 121 iratkozott be, és csak 70 járt az I–IV. osztályba. A tanulók és a tanítók távozása miatt 1940 végére a külvárosi iskolák bezártak.

Sorra a papok is elhagyták Bukarestet. Szigethy Béla 1940. október 25-én távozott, a helyét Hamar Béla vette át. Horváth László is minden bizonnyal

1940-ben a hitközség a kárterítés egy részéből, 8,7 millió lejért megvásárolt egy telket ugyancsak a Lutheránus utcában, a 27–29 szám alatt (ma 11. szám, a CINOR épülete volt 2004-ig). Az év nyarán Kátona József belefogott a telken egy hatemeletes toronyház építésébe, amely a Calvineum székháza lett volna. Az épület már majdnem állt, amikor két esemény – a bécsi szerződés augusztus 30-án és a november 10-i földrengés – szétfeszítette Nagy Sándor minden reményességét a bukaresti magyarok jövőjét illetően; a valóság még legsötétebb elképzeléseit is felülmúlta. A két esemény következményei katasztrofálisak voltak: Nagy Sándor becslése szerint több mint 30 000 magyar hagyta el Bukarestet, és a református egyházközség

elhagyta a várost 1940 végén, ugyanis az *Egyházi Újság* 1940. december 8-i száma már a Vatra Luminoasă negyedi új papról, Gudor Lajosról ír, és kiderül, hogy az északi negyedekben megszűnt a leánygyülekezet is. Távoztak a leányotthont és a Lídia Kört vezető diakonisszák is. Az 1940-es év végén SEXTY Zoltán evangélikus pap is kivándorolt Magyarországra. Helyét 1941-ben Rapp Károly vette át, aki Bukarestben maradt 1951-ig, amikor professzornak nevezték ki a kolozsvári Teológiai Intézethez.

Utolsóként, 1941 szeptemberében Kányádi Béla is örökre elhagyta szülővárosát.

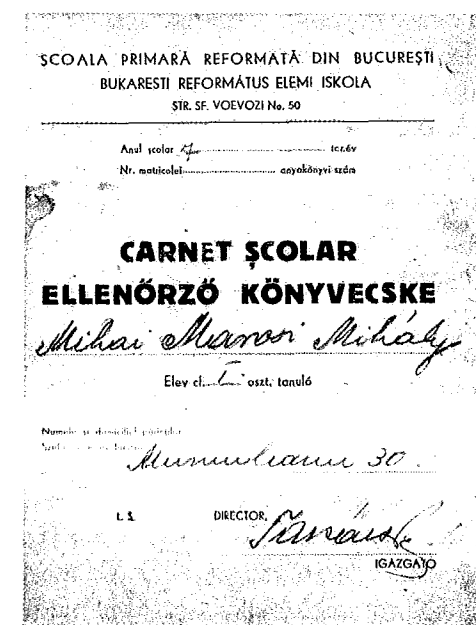
Nem jutottunk a magyar katolikusok távozására vonatkozó adatokhoz.

Bukarestből a magyar egyetemisták döntő többsége is távozott, Budapesten folytatták tanulmányaikat, a háború után azonban sokan visszatértek Erdélybe. Néhányukat a kommunista hatalom visszahívta Bukarestbe, például Póti Gézát, aki három évig dolgozott az élelmiszeripari minisztériumban, vagy Mátyás Jenőt, aki bányaiipari miniszternek neveztek ki.

1941-ben a főváros polgármesteri hivatala felülbírált a templom lebontási határozatát, de Nagy Sándor, a vasgárdisták fenyegetései miatt már februárban Budapestre távozott. Felesége két hónap múlva követte, ahogy ezt a Szigurán-cán 1941. árpilis 1-jén feljegyezték: a „magyar irredenta... a magyar követség ügynöke” és a református nőegylet elnöke végleg elhagyta Bukarestet.

Az egyetlen működő iskola a Sf. Voievozi utcai maradt; az 1941/42-es tanévet csak 65 tanulóval és háromfős tantestülettel (Takács Pál igazgató, egy tanítónő és egy román tanárnő) kezdték meg.

A Sziguránca egyik 1941-es, magyar irredentizmusról szóló jelentésében azt állították, hogy a bécsi döntés után a romániai magyarság olyan egységes közösséget alkotó művelődési, vallásos, szociális stb. egyesületekbe szerveződött, amelyek mind „irredenta” tevékenységeket folytattak. Állításuk szerint ennek a közösségnek a főtáitkársága Bukarestben volt, vezetője dr. Percz (?) Gyula. A jelentés szerint, a bukaresti szervezetet Lőrincz Géza

Takács Pál által aláírt iskolai dokumentumok (1943/44)

állam sikeres asszimilációs tevékenységét is tükrözi. A városban 17 971 magyar, 25 836 német és 141 304 más nemzetiségű vagy a nemzetiségéről nem nyilatkozó személy maradt. Az ekkor összeírt magyarok száma magasnak tűnik az 1930-ban számlált 24 052 főhöz képest, hisz köztudott, tömegesen távoztak a bécsi döntés után.

A bukaresti magyar követség jelentése csak részleges adatokkal szolgál (1941. május 15-ig bezárólag) a romániai magyarok repatriálásáról: a 70 ezer benyújtott kéresemből addig 46 ezret sikerült megoldani, vagyonuk felszámolása miatt mintegy 800 millió kár érte az érintetteket. Külön a bukarestiekéről nincsenek adataink.

A háború egyébként is sok kárt tett a megfogyatkozott és megrémített bukaresti magyarok javaiban. Az 1944. április 4-i bombázáskor három találat szétrombolt a Sf. Voievozi utcai iskola három épületéből kettőt. Szerencsére a tanítás már két héttel korábban befejeződött, így emberéletben nem esett kár, de tönkrement a bútorzat, a könyvtár, az iskola fizikálaboratóriuma, az asztalos- és a lakatosműhely, a díszterem. Egy másik bomba a Petru Poni utcai katolikus leányotthon épületét találta el. A Giulești úti Kálvin temetőben egy léghátrító egységet állítottak fel, a kápolna épületét több találat érte. A városnak ezen a részén a bombázásoknak olyan sok áldozata volt, hogy egy részüket a Kálvin temetőben kellett eltemetni (amiért a temetőt egy ideig *Április 4.* temetőnek hívták).

Rendkívüli erőfeszítések árán Takács Pálnak sikerült eltakaríttatnia a romokat, és 1944. október 16.-án az iskola készen állt a 22 beiratkozott tanuló fogadására. Takács maradt az egyetlen magyar tanerő Bukarestben.

A két világháború közti időszak volt a legkeservesebb a romániai magyarok számára, a megváltozott történelmi körülmények közt kétségbeesett erőfeszítésekkel próbáltak kisebbségként túlélni. A parlamentben akárhányszor a kisebbségi jogok tiszteletben tartását kérte a Magyar Párt, azonnal irredentizmussal vádolták. Iorgának is ez volt a kedvenc vádja, aki azt szerette volna, ha a magyarok „lelkesen” csatlakoznak a gyulafehérvári nyilatkozathoz és Erdély elszakításához. Feltétlen lojalitást várt el Titulescu miniszterelnök is, aki például 1935-ben revizionizmussal vádolta Bethlen Györgyöt, a Magyar Párt elnökét, és kijelentette, hogy a románok készen álltak volna megadni az egyenlő jogokat a magyaroknak, ha a magyarok hajlandóak lettek volna elismerni, és nem feledni, hogy ők is román állampolgárok; ugyanakkor *románoknak kell érezniük magukat*, hisz Nagy-Magyarország már nem létezik és nem lesz soha többé.

II. Károly 1936-os, a *Daily Telegraph*nak adott párizsi nyilatkozatában, amelyet Fényes Samu is közölt,¹⁸⁵ árnyaltabban fogalmaz a romániai magyar

kisebbség helyzetéről. Romániában a magyarok jogait tiszteletben tartják, és a magyarok többsége lojális a román állammal szemben, állította a király, de nem várhatjuk el, hogy minden magyar elégedett legyen az eredményekkel, hiszen fáj nekik az elveszített terület. A király azt reméli, hogy esetleg Anglia meg tudja győzni Magyarországot arról, hogy a határrevízió lehetetlenség.

Máskülönbén a román királyi család is magyar szakemberekhez fordult néhányszor. 1921-ben Ferdinánd király felkérte Köpeczi Sebestyén József kolozsvári heraldikust, hogy alkossa meg az új királyi címet. Mária királyné két alkalommal is László-Laub Fülöp Elekhez (1869–1937), a brit korona udvari festőjéhez fordult. A budapesti születésű, Londonban letelepedett magyar zsidó festő, akit Ferenc József nemessé tett, szenvedélyes nacionalista lévén, sokáig habozott, amíg elfogadta az ajánlatot. Végül a kért portrék elkészültek, az első 1924-ben, a második 1936-ban, amikor három hétig a királyné rezidenciáján lakott. Ugyanekkor Elena Lupescu arcképét is megfestette.

A parlament sorra elutasította a magyarok kéréseit, nem voltak hajlandóak bizottságot létrehozni a kisebbségek kéréseinek elemzésére, jóváhagyni a kisebbségi felekezeti iskolák állami támogatását, eltörölni a román földrajzi nevek kötelező használatát a sajtóban vagy visszavonni a *numerus valachicus* törvényt.

A magyarok válasza az agresszív román asszimilációs politikára 1927-től öltött konkrét formát, amikor megalakult a Magyar Revizionista Liga, és 1933-ban a Magyar Párt kongresszusa programjait közé iktatta a Székelyföld autonómiáját. Ugyanakkor a Magyar Párt 34 alkalommal fordult a Nemzetek Szövetségéhez vagy különböző külföldi vallási egyesületekhez, nemzetközi érdeklődést keltve. Másfelől a román kormány igyekezett bizonyítani, hogy a magyar kisebbség nem hűséges a román államhoz.

A maguk részéről a románok 1933-ban megalapították az Antirevizionista Ligát, amelynek minden erdélyi városban volt fiókja vagy alfiókja; a vezetőbizottságban Románia pátriárkája, különféle egyesületek képviselői és neves értelmiségiek kaptak helyet.

A román kormány politikájának és akcióinak szenvedélyes védelmezője volt Fényes Samu újságíró és lapja, az 1933–1937 között megjelenő bukaresti *Új Magyarok*. Saját magát a sorsverte magyarok képviselőjének állította be, és következetesen támadta Magyarország politikáját. Az *új magyar* szerinte már nem akar rabszolga lenni a maréknyi nemes kedvéért, akik eladták Magyarországot a Habsburgoknak, hazája nem az az ország, ahol szolga volt, hanem ahol politikai és polgári jogai vannak, azt akarja, hogy a föld azé legyen, aki megműveli, aki nem gyűlöli a más nyelven beszélőt, aki békében akar élni a többi nemzettel szabadsága és anyagi jóléte érdekében. Habár még nem

¹⁸⁵ *Román stílus, magyar stílus*. In *Új Magyarok*, 4. évf., 1936, 6. szám, 327–328. o.

létezik Romániában kisebbségi törvény, ezt beismerte Fényes is, akármelyik állami intézetben, akár a bukaresti minisztériumok folyósói is lehet magyarul beszélni, ami többet jelent, mint egy jogszabály. Elítélte Magyarországi revizionista orientációját, és Bethlen István miniszterelnök (Lendvai szerint a két világháború közti Magyarország legtehetségesebb politikusa) minden külföldi sajtónyilatkozatát. Magyarország évezredes történelme nem más, csak „háromszáz gróf” története, akik kiszípolyozták a többi nemzetet; a magyar kormány ismételt panaszai a genfi nemzetközi fórumokon a szomszédos országokban kisebbségbe szorult magyarok jogainak megszegései miatt megalapozatlanok, míg Magyarországon éhínség dúl, Románia kormánya földet oszt a magyaroknak – olvasható Fényes román párti dicshimnuszában. 1934-ben kiadott egy füzetet Magyarország revíziós politikájáról, melyet azonnal lefordítottak románra is, és több kiadást is megért *Ungaria revizionistă* címmel. 1935-ben a budapesti törvényszék a magyar nemzet gyalázásáért elítélte.

A történelemben fennmaradt még néhány román párti magyar neve, köztük egy nemesi származású is. Margarita Vulcănescu, a kommunisták börtönében elhunyt Mircea Vulcănescu felesége említ egy hóbortos magyart, Josephet (Fáy József), a Kemény bárói család sarját, aki rögtön az egyesülés után Nagyrománia szolgálatába állt. I. G. Duca kinevezte Japánba nagykövetnek, de játékszenvedélye öngyilkosságba kergette. Fia Mircea Vulcănescu személyi titkára lett.¹⁸⁶

1938 januárjában Silviu Dragomir lett a kormány kisebbségügyi megbízottja, és még ugyanabban az évben létrehozták a Kisebbségekkel Foglalkozó Általános Bizottságot (Általános Kisebbségi Bizottságot). Minden politikai pártot felszámoltak, és tárgyalások folytak, hogy rávegyék a magyarokat, lépjenek be az egyetlen engedélyezett romániai pártba, a Nemzeti Újjászülétsi Frontba. Az 1939-es választásokon a magyarok 16 képviselője jutott be a parlamentbe, vezetőjük gróf Bánffy Miklós volt.

Az irredentizmus felé sodródás azért következett be, fejt ki Lucian Nastasă¹⁸⁷, mert a román kormányok kudarcot vallottak a nemzeti identitás megőrzéséhez kötődő problémák megoldásában, és nem tartották be az 1919-es kisebbségvédelmi egyezményt. A román hatóságok képtelenek voltak kezelni a magyarság életéhez kapcsolódó eseményeket, akár iskolai, felekezeti, hagyományörző, akár történelmi megemlékezésekről volt szó, tiltásokhoz folyamodtak, hatalmas rendőrségi erőket vonultattak fel és mindennek első sorban a magyarok megfélemlítése volt a célja.

¹⁸⁶ Rostás Zoltán: *Chipurile oraşului...*, i. m., 81. o. és köv.

¹⁸⁷ Lucian Nastasă: *Maghiarii din România...*, i. m., 39. o.

Nagyon tanulságos, és beszédes egy 1933-ban történt eset, amiről Lükő Gábor szociológus számolt be. A moldvai útja alkalmából őt letartóztató zsandár elmesélte neki, hogy éppen egy nagyvárad kiképzésről tért vissza: „ott egy magyar, ha egy kicsit felönt a garatra, azonnal a magyar himnusz kezd énekelni, nem győzzük őket pofozni a kocsimákban”. Egy év múlva Lükő hasonló esetről hallott, csak ezt egy békéscsabai magyar mondta, és a szlovákokra vonatkozott: „ezek a tótok egyáltalán nem olyan ártatlanok ám, gazemberek mind, akik egy pohár ital után rögtön a szlovák himnusz fújja”.¹⁸⁸ A magatartásbeli hasonlóságokat kihangúlyozandó, Lükő Slavici magyarokról írt tanulmányára¹⁸⁹ hivatkozik, aki a románok és magyarok összehasonlítása során arra a következtetésre jutott, hogy a két nép tulajdonképpen nagyon is hasonlít egymásra.

A harmincas évek vége felé Erdélyben a kommunisták támogatásával egy új politikai szervezet jelent meg, a MADOSZ¹⁹⁰, mely a Magyar Párt doktrínáját és tevékenységét kívánta ellensúlyozni. 1937-től az egyszerű munkából újságíróvá és íróvá váló Kurkó Gyárfást választották az antirevizionista beállítottságú, de önmagát minden magyar jogait védőnek deklaráló szövetség elnökévé. A mozgalomhoz olyan jeles írók csatlakoztak, mint Méliusz József és Kacsó Sándor.

1944-től a MADOSZ átalakult Magyar Népi Szövetséggé, 1944 novembere és 1945 márciusa között fontos szerepet játszott Észak-Erdély igazgatásában. 1944 őszén a szovjet hadsereg, a román hadsereg, a rendőrség és a Maniu-gárdisták atrocitásai és túlkapásai miatt, távozásra kényszerítette Észak-Erdélyből a román adminisztrációt.¹⁹¹ Az atrocitások kölcsönösök voltak mindkét nép részéről. A legszörnyűbb magyarelles atrocitásokról, a szárazajtai székelyek lefejezéséről Domokos Géza is beszámolt Beke Györgynek adott interjújában.¹⁹² Benkő Levente dokumentumkönyvet írt róla.¹⁹³ A fatuskót, amelyen a kivégzések történtek, évtizedekig őrizték a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumban. Domokos Géza állításait az utóbbi években megjelent dokumentumok is igazolják, amelyek részletekkel szolgálnak a lakosságot rémületbe kergető „gépfegyveres tömeges kivégzésekről a Bihar megyei Tenkén és Magyarremetén.... és lefejezésekről Szárazajtán”¹⁹⁴. Papokat, falubírákat és jegyzőket, de egyszerű embereket, köztük nőket és betegen fekvő öregeket is megverték, kiraboltak és megölték.

¹⁸⁸ Lükő Gábor: i. m. In Rostás Zoltán: *Parcurs întrerupt...*, 210. o.

¹⁸⁹ *Studii asupra maghiarilor*, 17 részes cikksorozat, ami a *Convorbiri literare* hasábjain jelent meg 1871. július 15. és 1873. november 1. között.

¹⁹⁰ Magyar Dolgozók Szövetsége

¹⁹¹ Demény Lajos: *Magyar sors...* In Tóttóssy Magdolna, i. m., I. kötet, 11. o. és köv.

¹⁹² Beke György: *Tolmács nélkül. Interjú...*, i. m., 467. o.

¹⁹³ Benkő Levente: *Szárazajta*, Kaláka Könyvek, Sepsiszentgyörgy, 2005

¹⁹⁴ Minorități etnocolturale. Maghiarii din România ... (1956–1968), i. m., 411. o.

Egy másik véres eseményre 1944 szeptemberében a Bihar megyei Feketekápolna községhez tartozó Gyantán került sor. Itt a román csapatok felgyújtották a református templomot, és 45 magyart öltek meg. Ezt az esetet egy dokumentumfilm is feldolgozta, amelyet 2004-ben bemutatott a román televízió magyar nyelvű adása is. Abban a faluban papskodott a magyaradás főszerkesztőjének, Boros Zoltánnak az édesapja.

A magyarok elleni túlkapások a háború után is folytatódtak. 1946. július 21-én az erdélyi református egyházmegye panaszt nyújtott be a miniszterelnökhöz, az ország vezetőinek segítségét kérte, „mert a mi népünk állandó félelemben él, a románok pedig erőnek erejével minden vagyonukat elvonnák, hogy elűzzenek az országból”¹⁹³.

1944-ben Észak-Erdély vezetését egy központi bizottság vette át, Tudor Bugnariu prefektus, egyetemi tanár és Demeter János alprefektus vezetésével. A román és a magyar nyelvet is hivatalos nyelvvé nyilvánították a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban; minden hivatalos iratot két nyelven szerkesztettek. Három zászlót vontak fel, a románt, a magyart és a szovjetet; a magyar zászlót a Magyar Népi Szövetség 1948-ig továbbra is használta. Két külön tanügyi hálózatot szerveztek, román és magyar nyelvűt, a szövetség prioritásként kezelte az anyanyelvű oktatást.

1945 márciusában visszatért a román közigazgatás Észak-Erdélybe, és minden korábbi törvényt érvénytelenített. Az ez alkalomból szervezett ünnepségen Mihály király is részt vett, itt kérte nyilvánosan Vásárhelyi János református püspök a magyar voltok miatt lágerrekbe zárt papok és értelmiségiek szabadon bocsátását. A Târgu Jiu-i lágerből szabadulók közt volt a bukaresti lelkész, Hamar Béla is.

Ezalatt a román kormány magyarellenes tüntetéseket szervezett, és újra megjelentek a háború előtti feliratok: Vorbiți doar românește! (Csak románul beszéljenek), vagy újak, mint „Nem lesz addig itt demokrácia, amíg a magyarok nem mennek el Ázsiába, a zsidók meg Palesztinába”. A vádak ugyanazok voltak, mint a háború előtt, és ugyanazok maradtak mind a mai napig: a magyarok csak a határok megváltoztatását és az etnikai szeparatizmust akarják.

A KOMMUNISTA IDŐSZAK

Fölemelkedés és bukás a hatalom árnyékában

Az erdélyi magyarság megosztottsága, ezen belül vezetői egy részének balos beállítottsága már a második világháború utáni első évektől jelentős változásokat hozott a bukaresti magyarság helyzetében. Mindez a román kormány tárgyalópartnerévé avanzsáló Magyar Népi Szövetségnek volt köszönhető. Szovjet nyomásra és egy kedvezőtlen, Erdély elvesztésével járó béke fenyegető árnya alatt, a románok a kisebbségekre nézve kedvező törvények és kormányrendeletek meghozásával próbálták saját oldalukra csábítani a magyarokat. 1944 novemberében külön Nemzetiségi Minisztérium alakult, és 1945-ben megjelent a kisebbségi statútum (anélkül azonban, hogy az alkalmazó szabályzatot valaha is elfogadták volna), egyúttal hatályon kívül helyeztek minden diszkriminatív jellegű törvényt. Még az év júniusában létrehozták Kolozsváron a Bolyai Egyetemet. A tanügyi minisztérium két kisebbségi felügyelőséget létesített, Brassó és Kolozsvár székhellyel; az 1945–1946-os tanévvel kezdődően a felekezeti iskolák magyar tanerői is állam fizetést kaptak.

A Népi Szövetségnek 417 000 tagja volt, saját listát 17 megyében állított, és 538 862 szavazatot kapott, egyértelműen bizonyította erejét, amellyel számolni kellett az 1946-os választások után. A szavazatok 8,6 százalékaival 29 helyhez jutott a parlamentben, ezzel a második legerősebb politikai alakulattá vált, és elismerték a magyarság kizárólagos képviselőjeként. A román kormánynak erre a külön magyar pártra csak a békeszerződés aláírásáig volt szüksége, a célból, hogy bizonyítsa, a magyarság képviselte egyetért

¹⁹³ Uo., 412. o. (120. irat).

elnöki tisztségéből. Kurkót támadta Lakatos István, a Szociáldemokrata Párt magyar szekciójának képviselője is és többen az erdélyi és magyarországi magyarok közül. Egyik fő kifogás ellene az volt, hogy RKP-tag lett.

1948-ban Luka László a nemzetiségi kérdést megoldottnak nyilvánította, és a következő évtől sorra letartóztatták a szövetség vezetőit, ha-zaárulónak és irredentának nyilvánítva őket. Az elszenvedett kínzásokba az exelnök, Kurkó Gyárfás beleőrült. 1964-ben politikai amnesztiával szabadult, majd 1968-ban rehabilitálták. De Luka Lászlóra sem várt jobb sors. 1952-ben pénzügyminiszterként tartóztatják le, elájul, mikor megtudja, hogy mennyire súlyosak és abszurdak az ellene felhozott vádak. Halálra ítélik, amit majd életfogytiglani börtönre változtatnak. A börtönben halt meg 1963-ban. 1952 folyamán letartóztatták az illegalista mozgalom több régi tagját, akiket ő hívott Bukarestbe vezető állásokba. Az első ártatlan áldozat Jakab Sándor pénzügyminiszter-helyettes volt. Kémkedéssel, majd gazdasági szabotálással vádolták, és 20 év börtönre ítélték. A kihallgató- és kínzótitkja Butyika Ferenc (?–1997) volt, egykori kolozsvári pártaktivista, későbbi állambiztonsági tiszt. Jakab felesége, akit szintén letartóztattak, megőrült. Jakab Sándor 1964-ben szabadul, és a 80-as években kivándorolt.

„Szerencsésebb” áldozat volt Blatt (Balázs/Balaş) Egon (szül. 1922) kolozsvári magyar ajkú zsidó, aki még középiskolásként vett részt az illegális kommunista tevékenységben. A külügyminisztériumba nevezik ki 1948-ban, később titkár lett a londoni román követségen. Élvezhette a nómenklátúra privilégiumait (kivéve az 1952–54 közötti éveket, amikor ítélet nélkül börtönben ült): négyszobás lakás a Tokió utcában, állás a felsőoktatásban számára és felesége számára is, később kutatói állás, lévén gazdasági szakértő és a lineáris programozás specialistája. Olyan neves kutatókkal dolgozott együtt, mint Grigore Moisil és Gh. Mihoc. Emlékirataiból érdekes adatokat tudhatunk meg a felsőoktatásban vagy a kutatásban dolgozó többi magyarról, közülük néhányat ő maga hívott Bukarestbe: Köves Iván és Schattelesz Tibor közgazdászt, Dános Miklós újságíró feleségét, Tóth Imre matematikust a matematika tanszékre, Klein Andrást a külkereskedelelemhez, Deutsch Imrét a Román Nemzeti Bankhoz, és Hammer László Pétert (Ladislau Ivănescu). Balázs Egon 1966-ban az Egyesült Államokba emigrált, ahol folytatta kutatómunkáját szakterületén.

Méliusz József író, a szövetség prominens tagját is letartóztatták; börtönben ült 1955-ig, később Bukarestben telepedett le. Letartóztatása családi tragédiák sorához vezetett: a Securitate által zaklatott felesége tisztázatlan körülmények között lett „öngyilkos”, 11 éves fia pedig, miután minden iskolából kizárták, helyrehozhatatlan lelki sérüléseket szenvedett.

Valamilyen szinten a sors kedvezményezettjének számított Czédly József jogász-közgazdász (szül. 1926). 1948–1950 között vezető beosztásban volt a szövetségnél, ezért három év kényszermunkával büntették; szabadulása után a Mezőgazdasági Minisztériumban dolgozott. Az RMDSZ magalakulásakor különféle felelős beosztásokba került: gazdasági igazgató, az RMDSZ bukaresti szervezetének elnöke, a főváros alispánja, a *Romániai Magyar Szó*, illetve az *Új Magyar Szó* gazdasági igazgatója, jogtanácsosa.

A Magyar Népi Szövetség 1953-ban csendben „felszámolta magát”, a hír még a szövetség saját lapjában, a *Magyar Szóban* sem jelent meg. 1953. április elsejével a lap is nevet változtatott, *Előre* lett belőle.

A szövetség tagjai még sok évig a Securitate figyelemkörében maradtak, a letartóztatások a magyarországi forradalom utáni időig folytatódtak. Az informatív jelentések Magyarország kémjeiként, revizionistákként, agent provocateurként emlegették őket még akkor is, ha éppen magas állami vagy pártbeosztásban voltak.

A Népi Szövetség tagjainak tragikus sorsához hozzájárult – kényszerűségből vagy óvatosságból – dr. Petru Groza, a román–magyar kapcsolatok egyik kulcsfigurája. Budapesti, berlini és lipcsei végzettségű ügyvédként és földbirtokosként ő volt az egyetlen román politikus, akinek szerep jutott mind a „polgári-földbirtokos”, mind a kommunista kormányban. A magyarság körében nagy népszerűségnek örvendett, népgyűléseiken magyarul szólalt fel; teljes jogegyenlőséget ígért, és hittek is neki. A szövetség vezetőit „barátaiknak” nyilvánította. Magyar kapcsolatainak volt szentimentális oldala is: törvénytelen lánya, Bisztray Mária (szül. 1923) egy kolozsvári magyar színésznőhöz fűződő kapcsolatából született. Groza az Ekésfront alapítójaként és elnökeként a kommunista kormány miniszterelnöke lehetett 1945–1952 között, anélkül hogy a kommunista párt tagja lett volna. 1952–1958 között a Nagy Nemzetgyűlés elnöke volt, ami akkor az államfői tisztségnek felelt meg.

Lőrinczi László költő, műfordító 1971-ben Beke Györgynek adott interjújában köszöni a sorsnak, hogy megismerhette Petru Grozát. Amikor Arany János kétnyelvű kiadásán dolgozott, Groza állandóan érdeklődött, hogy hogyan halad a fordítással, és tanácsokkal is ellátta: „Sokszor teszem fel magamnak a kérdést, hogy munkámban vajon tudom-e érvényesíteni szellememnek legalább egy szikráját?” vallotta a költő.

A kormány és a pártvezetés által indított üldözések nemcsak a magyarokat érintették, a represszió minden „népellenségnek” szólt, akár a különféle politikai pártok képviselőiről, akár a főpapságról volt szó, nemzetiségtől vagy vallástól függetlenül. A vallási törvénnyel a kommunista állam átvette

az ellenőrzést az egyházak fölött. 1948-ban a Groza-kormány egyoldalúan felmondta a Szentszékkal kötött konkordátumot, zöld utat adott ezzel a katolikusok elleni megtorlásoknak, akik rövidesen a „Vatikán kémeivé” váltak. Az 1949. július 29-i kormányhatározattal felszámolták a vallási kongregációkat. A katolikus felekezeti iskolákra lakat került (beleértve a bukaresti Pitar Moş utcai, közel száz éves Mária Intézetet is). Az egyházak javait felleltározták, és betiltották a szerzetesrendeket. Az elnyomás mártírjává vált Márton Áron erdélyi püspök, Kurkó Gyárfás unokatestvére. Régóta konfliktusban állt a hatalommal, mivel elutasította a laikus hatalom egyház fölötti szupremáciáját, és papjait felszólította, hogy lépjenek ki a Magyar Népi Szövetségből. A békeszerződések utáni jogfosztásokat és megtorlásokat már a '46-os csíksomlyói beszédében megjósolta, rebellis magatartása miatt letartóztatták, 1949–1955 között bebörtönözték, majd kényszerlakhelyre ítélték.

A hatóságok által Bukarestben foganatosított elnyomó intézkedésekre vonatkozó információk gyérek, ellentmondásosak, és elsősorban a román és német katolikusokra vonatkoznak. Alexandru Cisart, Bukarest érsekét 1948-ban lemondásra kényszerítették, és 1953-ig Szászvároson házi őrizetben élt. 1949 folyamán az országot 230 idegen állampolgárságú apáca hagyta el; Bukarestben ők saját iskolahálózaton belül tevékenykedtek, amely a Mária Intézetet, a Sioni Nagyasszonyunk Intézetet és az általuk fenntartott árvaházat, szegénykonyhát foglalta magában. Letartóztatták a Szociális Testvérek Társasága apácáit, de néhány főpapot is; a letartóztatottak között több magyar nővér is volt, akiket hazaárulásért tíz évig terjedő börtönbüntetésekre ítélték. 1951-ben egy hírhedtté vált kirakatpert rendeztek, a vádlottak között temesvári és bukaresti papokkal; az eset a Pacha-Boros-Schubert-Gatti-csoport pereként ismert, négyük közül az utóbbi kettő volt bukaresti. Joseph Schubertet a Bukaresti Érsekség fővikáriusát, hazaárulásért életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték; az 1964-es általános amnesztiával szabadult. A Mária Intézet főnöknőjét, Clementina Mayert és titkárnőjét ugyancsak hosszú börtönövekre ítélték.

Az 1998-ban megjelent, *Börtönbezárt egyház (Biserica înmormântată)* című kötet is megemlíti néhány kommunisták által üldözött magyar papot, de más források alapján ezek nem bizonyultak bukarestieknek, két kivétellel: Gajdely Béla, aki a börtönben halt meg, és Demeter Antal, akit 1958-ban tartóztattak le, és 20 év kényszermunkára ítélték a „fennálló társadalmi rend elleni izgatásért”. Mindketten a Szent József-katedrálisnál szolgáltak.

A „Vatikán kémei” elleni 1951-es per után a bukaresti érsekség évtizedekig nem tudott magához térni, és vikáriusok vezetése alatt maradt. Csak 1984-ben nevezték ki élére egy püspököt Ioan Robu személyében, akit 1990-ben érseki rangra emeltek.

A Barátok templománál kisebb megszakításokkal ugyan de a kommunista korban is magyar papok szolgáltak. Legtöbb ideig Zudor Ferenc tevékenykedett itt, 1940 és 1970 között; a miséket magyar és román nyelven tartotta. 1984–1986 között, Bertalan Balázs nyugdíjazása után nem voltak magyar nyelvű misék; ekkor a klézsei csángó származású Mihai Şerbant nevezték ki ide.

A helyzet kissé összetettebb, mint ahogy Árvay Zsolt édesapja kéziratai alapján bemutatta. Az 1970-es évek végén a történész Demény Lajos részt vett Czíkó Lőrinc, a Magyar Népi Szövetség egykori vezetője temetésén. A „szolgalelkű”, moldvai csángó származású katolikus pap „szokás szerint” románul tartotta a misét, és felháborodottan tört ki, amiért Demény a gyászbeszédét magyar nyelven mondta el. Máskülönben a bukaresti magyarság „évek óta nem hallgathatta a szentmisét magyar nyelven” állapítja meg a történész¹⁹⁵.

Ugyanilyen kevés a megfélemlített és üldözött magyar reformátusokra vonatkozó információ is. Családja elmondása szerint Takács Pál tanító évekig élt a Securitate zaklatásának terrorja alatt.

A korszak református hitközségéről létezik egy beszámoló Albu Zoltán tollából, aki 1974–2000 között volt itt lelkész, de a cikkben túl sok a tévedés és túl sok minden maradt ki belőle ahhoz, hogy szavahihető forrás lehessen¹⁹⁶. Miután 1945-ben szabadult a lágerből, Hamar Béla visszakapta papi állását Bukarestben. A Lutheránus utcai Calvineum befejezetlen épületében lakott, amíg 1950-ben az épületet elkobozta a belügyminisztérium. Ebben és a szomszédos villában működött a börtönigazgatóság, ahogy azt egy másik forrásból megtudtuk; a villa 1974-től a református lelkész hivatal székhelyévé vált. 1951-ben Székely Károlyt nevezték ki papnak, aki modernizálta az épületeket, beköttette a gázt és a folyóvizet. Asszisztálnia kellett egy újabb, a templomra vonatkozó lebontási határozatnál is. Ez alkalommal, 1959-ben a határozatot végre is hajtották. A Calvineum jelenlegi épületében ma is őriznek egy téglát az egykori templom falából.

A hatalmi harcok és a számtalan túlkapás, visszaélés ellenére, legalábbis közvetlenül a kommunizmus berendezkedése után, anyanyelvű iskolahálózattal, kiadók létesítésével, sajtótermékek indításával támogatták a magyarság etnikai-kulturális identitásának megőrzését, és a magyarok képviselőket nyertek a párt és állam felső vezetésében, a különböző területi intézmények-

¹⁹⁵ Demény Lajos: *Múlt és jelen a regáti magyarság kérdésében*. In: Nagy Sándor: i. m., 288. o.

¹⁹⁶ Zágóni Albu Zoltán: *A bukaresti református egyház 180 éves történetéből*. In: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értésítője*, 1998, 37. o. és köv.

nél is. Lekerült napirendről a szórvány korábbi generációinak két fő problémája, az iskola és a templom, az érdeklődés a munkásosztály hatalmát fenntartó propagandaakciók irányába tolódott el. Mivel a kommunista hatalom ferde szemmel nézett a templomba járókra, és a legtöbb magyar immár „pártvonalon” került a fővárosba, ők messze elkerülték az egyházakat.

Sokszor állították, hogy Romániára a kommunizmust a kisebbségek erőszakolták rá, de a Kommunista Párt 1947-es tagsági nyilvántartása szerint 79,59 százalékuk román volt, 12,35 százalék magyar és 4,16 százalék zsidó. Nagyjából ugyanezek az arányok 1949-ben a Securitaténál is: 83 százalék román, 6 százalék magyar és 10 százalék zsidó. Lucian Nastasă szerint ezek a statisztikák is bizonyítják, hogy a magyarok és zsidók „szövetségesek voltak, de semmiképp sem a kommunizmus hatalomra kerülésének fő mozgatói”.¹⁹⁷

Igaz, hogy a magyarok jó része a két világháború között balos beállítottságú volt, ennek egyik oka azonban az akkori román politikai pártok velük szembeni ellenséges magatartásában keresendő. Sok, a különféle román kormányok nacionalista politikájával elégedetlen magyar szimpatizált a kommunistákkal, többeket be is zárták, ezért járta a szóbeszéd, hogy a doftánai börtönben több magyar szót hallani, mint román. Fontos szerepe volt a magyarság baloldaliságában a Szocialista Internacionálénak is, amely a nemzeti kisebbségek jogegyenlősége mellett állt ki. Voltak harcostársak, románok és magyarok, akik a börtönben ismerkedtek meg, például Gere Mihály és Nicolae Ceaușescu. Gere Mihály (1919–1997) szegény, hétgyerekes családból származó kőműves volt, kommunizmus iránti szimpátiája szegénységéből és antifasiszta beállítottságából eredt. Az illegalitásban nyolc év börtönre ítélték. Nem volt buta ember, német tudása mellett a börtönben franciául is megtanult. Egy másik munkásszármazású illegális mozgalmi, Mogyorós Sándor (Alexandru Moghioros), tíz évet ült börtönben. Régi, még 1945-beli párttag volt Fazekas János (1926–2004) is; a székelykeresztúri tanítóképzőt járta ki, magas párt- és államfunkciókat töltött be, 1965 és 1982 között miniszterelnök-helyettes volt.

Kostyál István (1920–2013) már tizenéves korában megjárta a börtönt kommunista meggyőződéséért. 1954-ben a román hadsereg tábornoka lett, és a Szovjetunióban végzett szakirányú tanulmányokat; egész életében oroszbarát maradt, annak ellenére, hogy 1941–1948 között Szibériába deportálták. Nicolae Ceaușescu helyettese volt a hadsereg felső politikai igazgatóságánál, de szervezkedni kezdett ellene, ezért 1970-ben megfosztották rangjától, és 1984-ben börtönbe zárták. Kulcsszerepet játszott a Ceaușescut

¹⁹⁷ Lucian Nastasă: *Bevezető tanulmány*. In: *Minorități etniculturale ... (1956–1968)*, i. m., 20–23. o.

megbuktató összeesküvésben, amiért 1989 végén visszakapta tábornoki rangját, az új hatalomban azonban már nem jutott szerephez.

A zsidók is elnyomott kisebbség voltak a két világháború között, ráadásul a romániai fasiszta mozgalmak is a kommunista doktrína felé sodorták őket; sokan váltak közülük a Kommunista Párt tagjává. A magyarok mellett zsidókkal teltek meg a börtönök és lágerrek; itt kerültek kapcsolatba a román kommunistákkal. Gh. Gheorghiu-Dej még héberül is megtanult hosszú ideig tartó zsidó kapcsolatai során¹⁹⁸. Az egyik legismertebb zsidó kommunista Valter Roman, azaz Neuländer Ernő, a nagyváradi rabbi fia volt. A spanyol polgárháború veteránjaként 1944 után tábornok lesz és az RKP KB-tagja, 1954-től pedig a Politikai Kiadó igazgatója; az ő fia Petre Roman, az első december utáni miniszterelnök.

Voltak meggyőződéses kommunista zsidók, akik mégsem mélyedtek el a politikában, például Gáll Mátyás (szül. 1920-?) egykori politikai fogoly, egy ukrainai megsemmisítő tábor túlélője. A külügyminisztériumban és az Agerpresnél dolgozott szerény beosztásban, majd a hetvenes években emigrált; 1989 után kiadta román nyelvű emlékiratait. A zsidók sorsáról az Antonescu-rendszer alatt Andrei Voinea ortopéd orvos is írt, akinek ugyancsak voltak magyar felmenői.

Nem volt ritka a vegyes házasság sem az olyan magyarok, románok és zsidók között, akik közül egyik, vagy mindkettő börtönviselt pártaktivista volt. A rettegett magas rangú pártaktivista, Vass Gizella eredeti mestersége szabólan, Ana Pauker barátnője (mindketten besszarábiai zsidók), Vass László magyar illegalista felesége lett; ők voltak a nagyszülei annak a Bogdan Olteanunak, aki a liberális kormányzás idején (2004–2008) a képviselőház elnöki tisztségét töltötte be. Luka László, aki vasutasként az RKP brassói (1924–1929), majd a jászvásári (1932) szervezetének titkára volt, később a moszkvai legfelsőbb Szovjet tagja és Csernovic alpolgármestere (1940–1944) lett, Elisabeta Birnbaumnak, Ana Pauker titkárnőjének volt a férje; 1933–1938 között börtönben ült.

Egy másik illegális mozgalmi harcos, aki többször is ült börtönben, Grigore Preoteasa volt; felesége a kommunista szimpatizáns Fehér Katalin, Fóris István rokona. Fehér Katalin édesanyja nyújtott menedéket 1944-ben Tatrangon Ceaușescunak két hétig, miután az a zsilvásári lágerből szabadult. 1944 után Preoteasa különböző vezető állásokat töltött be, még külügyminiszter is volt (1956–1957), felesége meg a Párt Központi Bizottságának aktivistája lett. Leányuk, Ilinca Bartolomeu, Adrian Năstăséhez ment férjhez, aki később, 2000–2004 közt Románia miniszterelnöke volt; válásuk után újra férjhez ment, és negyed évszázada az Egyesült Államokban él.

¹⁹⁸ Lavinia Betea: i. m., 29. o.

Egy másik pártaktivista, a hírhedt kegyetlen belügyminiszter, Alexandru Drăghici felesége Czíkó Márta volt, Elena Ceaușescu jó barátnője, illetve a Czíkó testvérek, Nándor és Lőrinc nővére (ők a Magyar Népi Szövetség vezető káderei voltak, utóbbit 1948-ban a tanügyminiszter főtitkárává nevezik ki). Az 1989-es események után az óvatos Drăghici Magyarországra menekült, ott is halt meg 1993-ban.

Magyarként különféle felelős beosztásban (követ, miniszter, miniszterhelyettes, a Securitate egységeinek vezénylő tábornagya, az RTV Nemzeti Tanácsának tagja stb.) volt Vincze János (Ion Vințe) is (1910–1996), akinek felesége, Constanța Crăciun kulturális miniszter volt. Könyvelői végzettséggel, 21 éves korában lett párttag.

A magyar források nem említik Fejes Iuliu (1940–), egyetemi tanárt, az RKP KB tagját (1969–1989), aki különféle vezető beosztásban volt az RTV-nél és a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsánál.

Néhány magyart likvidáltak a hatalmi harcok során, köztük Fóris Istvánt, az RKP 1940–1944 közötti főtitkárát, akit Gheorghiu-Dej veszélyes ellenfélnek tartott. Rövid idővel meggyilkolása után, 1946-ban édesanyját is megölték, élettársa, a besszarábiai illegalista, Victoria Sârbu 11 évig ült börtönben.

A magyarság renegátnak tartott több vezető állású kommunista magyart: Bank József erdőműkást, Ceaușescu sakkipartnerét, és a kolozsvári Péterfi István akademikust, az Államtanács tagját.

Ceaușescu környezetében akadtak magyarok is, elit szakemberek, például két pilóta: Imre Sándor és Suba Gyula. Egy olyan, az állam- és pártvezetés rendelkezésére álló különleges egység tagjai voltak, amelynek feladata a repülőgépes vagy helikopteres szállítás volt. Suba Gyula fia, Árpád repülőgépekre szakosodott mérnök lett, Brassóban él.

Az ötvenes évek során nemzettársai védőjeként lépett fel két magyar nőmenklátúra-tag pártaktivista: Fazekas János és Gere Mihály. Fontos szerepet tölthettek be a párt nemzetiségpolitikájának irányításában, legalábbis a Ceaușescu-féle nemzeti kommunizmus brutális megnyilvánulásáig. Akit irreddentizmussal vádoltak, az ő segítségükkel ezt akár meg is úszhatta, hisz volt egy döntési pozícióban lévő nemzettársa, aki szót emelhetett az érdekében, aki az ügyet megfelelő megvilágításban találhatta. Például egy erdélyi városkában Petőfi tiltott verseit szavalták, és az ügyesség azonnal nyomozni kezdett. A pártaktivista Fazekas közbelépett, az alábbi érveléssel: igaz, hogy a résztvevők hibáztak, nem kellett volna ilyen verseket szavalniuk, de ha külföldön értesülnek arról, hogy a magyarokat azért is letartóztatják, mert a legnagyobb költőjük verseit szavalják, ez nagy fekete pont lenne Romániának.

Az érvelés hatására a nyomozást felfüggesztették és a vádakát ejtették.¹⁹⁹ A Ceaușescu-diktatúra utolsó évtizedében, amikor a Securitate visszaélései elszaporodtak, nagyon sokan börtönbe kerültek olyanok, akik – úgymond – túl sokat jártatták a szájukat. Fazekas kényszernyugdíjazása után többé nem volt, aki megvédje őket. Közismert a sepsiszentgyörgyi színész, Visky Árpád esete, aki a rendszert kritizálta sorbanállás közben; barátai nem tudták megmenteni, és a rahovai börtönbe került.

A Magyar Népi Szövetség hatalomközelbe kerülése következményeképpen újabb generáció magyar érkezett a fővárosba, sokan közülük munkás- vagy parasztszármazású értelmiségiek, újságírók, tolmácsok, képzőművészek, zenészek, majdnem mindannyian „jó káderlappal”. Mások felsőfokú iskoláikat végezték Bukarestben, és közvetlenül tanulmányaik befejezése után a fővárosban kaptak munkahelyet. A kommunisták hatalomra jutása és magyar nemzetiségűek kormányzásba való bevonása nélkül legtöbbjüknek esélyük sem lett volna szakmai téren érvényesülni, annál is inkább, mert túlnyomórészt nagyon alacsony társadalmi helyzetből indultak.

A magyar értelmiségiek tucatjával vagy akár százasával helyezkedtek el a felsőoktatásban, gazdasági irányításban, kutatásban, hadseregnél, külkereskedelemben stb. Sokan elismert szaktekintélyé váltak.

A friss jövevények általában nem ismerték egymást, ez alól kivételek a sajtónál vagy az egy intézményen belül elhelyezkedők. Ezt az új generációt nem érdekelte a kapcsolatteremtés a régebbi bukarestiekkel; ignorálták őket, vagy nem is tudtak róluk.

A kivételezett magyarok kasztjához tartoztak a pártaktivisták, az állami intézmények központi alkalmazottai, a központi sajtó, rádió és később a televízió szerkesztői és újságírói. Jól fizetett állásuk mellett könnyen jutottak lakáshoz is, a szimbolikus bér fejében osztott lakáskiutalás a kommunizmus egyik legkívánatosabb „kegye” volt.

1948 után több olyan állami kiadó alakult, amelyeknél magyar szerkesztőség is volt: az Irodalmi és Művészeti Állami Kiadó, az Ifjúsági Kiadó, a Pedagógiai és Didaktikai Kiadó, később pedig a Ion Creangă, Eminescu, Albatrosz vagy a Műszaki, Orvosi stb. kiadók. A szerkesztők közé tartozott a sokoldalú író-újságíró Csire Gabriella (szül. 1928) is; egy évtizedig az Irodalmi Kiadónál dolgozott, később a magyar nyelvű sajtóban, majd a gyermekirodalomban szerzett magának nevet, több könyve is megjelent.

Néhány magyar szerkesztő és tolmács Bukarestben román iskolába járt, vagy román filológia szakot végzett, mint Hegedűs László (szül. 1953-ban

¹⁹⁹ Huszár Sándor: *Mellékállásom volt a főszerkesztés*. In Bányai Éva: i.m., 239. o.

Bukarestben) vagy Skultéty Sándor (szül. 1948). Hegedűs László egy darabig a közrádió magyar nyelvű adásánál dolgozott, de ismertté a Szocialista Nevelés és Kultúra Minisztériumának magas rangú tisztviselőjeként vált; még 1989 után is államminiszter volt a Kulturális Minisztériumban. Az egyetem befejeztével Skultéty Sándort a Scânteia Kiadónál alkalmazták, majd 1980-tól a Politikai Kiadónál, amely 1989 után Gabriel Liiceanu vezetésével Humanitas Kiadóvá alakult át. Testvére, László (szül. 1942) a Közgazdasági Akadémián végzett, a külkereskedelemben dolgozott, ami rendkívüli kiváltságot jelentett, hisz lehetővé tette a külföldre utazást.

Külön bekezdést érdemel a poliglott Mariana Șora (1917–2011), fordító, prózaíró és a Bukaresti Egyetem német és angol nyelvre szakosodott esszéistája; a világháború alatt ösztöndíjjal Franciaországban élt. Egy interjúban osztrák-magyaroknak vallotta magát: a családban magyarul és németül beszéltek. Budapesten született, szülei zsidók voltak, a családja 1919-ben visszatért Temesvárra, a város már Nagyrománia részévé vált. Románul csak 11 éves korára tanult meg. Magyar irodalomból elég keveset, inkább németből fordított. 1978 után Németországban élt, három gyermeke Német-, illetve Franciaországban telepedett meg. Férje, a filozófus Mihai Șora, egy ortodox pap fia, aki ugyancsak tud magyarul; 1989 után egy ideig oktatásügyi miniszter volt.

1949-ben megalakult a Folklórintézet, ahol szintén dolgoztak magyarok; sikerült 1954-ben egy kötet csángó éneket és balladát kiadniuk, ami pár év múlva, a csángópolitika megváltozásával már nem lett volna lehetséges.

Még az Electrecord lemezkiadónál is voltak magyar szerkesztők. Imre Sándor, a neves szaxofonművész és hangszerelő az Electrecord zenekarának volt a karmestere; később Németországba emigrált.

Több magyar képzőművész, köztük néhány rendkívüli tehetség a Képzőművészeti Főiskola tanára, mások könyvillusztrátorok vagy az újonnan alapított magyar lapok grafikusai lettek. Az új hatalom elvárta tőlük, hogy a nép elnyomás elleni harcát és a munkásosztály szocializmust építő forradalmi lendületét ábrázolják. Ez, legalábbis a kezdetekben, nagyvonalakban egyezett személyes meggyőződésükkel. Hárman közülük, akiket a Képzőművészeti

Mariana Șora

Főiskolához neveztek ki, rendkívüli elismerésnek örvendtek a háború utáni években: a festő Szőnyi István (1913–1967), a szobrász Szobotka András (1917–1992) és Molnár József grafikus (1907–1984).

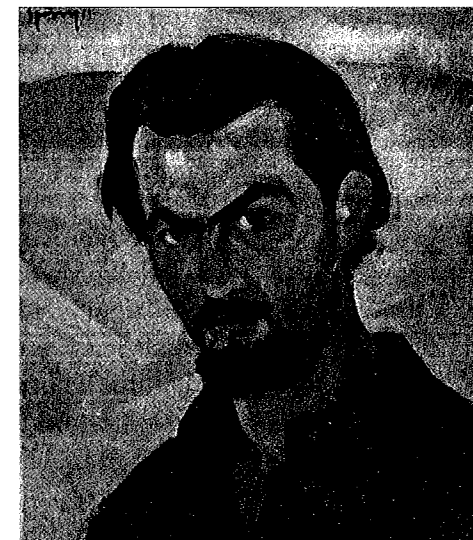
Párizsi tapasztalatszerzés (1938–1939) után hazatérve, Szőnyi nemcsak Temesváron vált elismertté, hanem országos hírnévre is szert tett: 1948-ban elnyerte a Román Akadémia Ion Andreescu-díját. Baloldali meggyőződésének köszönhetően 1950-ben tanulmányi igazgatónak nevezték ki a Képzőművészeti Intézetnél; ezt az állást töltötte be korai haláláig. Szoborszerű és monumentális festészete, amely a Fekete Józsefőre vagy a Romulus Ladeáéra emlékeztetett, az egyszerű embereket, legyen az munkás vagy paraszt (Nehéz Aratás, A hegesztő, A hegesztőnő), a parasztlázadásokat és vezetőit (Dózsa György, A bábolnai felkelés, Varga Katalin), vagy a Kommunista Párt illegálitásbeli tevékenységét, illetve az Októberi Forradalmat ábrázolta.

Lánya, Julieta Szőnyi-Ghiga a filmművészetben alkotott maradandót, G. Călinescu *Otilia titka* című regényének vászonra vitelében (*Felix és Otilia*, 1972) ő játszotta a női főszerepet; fia, George Ghiga Bukarestben orvos. A másik, második házasságából született lánya, Anca Nicola, a *Ciuleandra*, a Rebreanu azonos című regénye alapján forgatott film főszereplője volt; jelenleg Franciaországban él.

A festő Krausz Tibor (1919–2010), egykori ellenálló, nagyjából Szőnyivel egyidőben tanított a Főiskolán. Miután Kanadába emigrált, T. K. Thomas néven elismert tájképfestő lett. Nővére, Krausz Zsuzsanna (Juji) a modern táncművészetben remekelt, egy új színpadi mozgástechnikát fejlesztett ki, és nagyon keresetté vált a rendezők körében, ahogy arról beszámol a Victoria Dragu-Dumitru *Bukaresti hölgyek meséi* című könyvében megjelent interjúban.

Ugyancsak egy magyar nőnek, a modern táncos Magyar Eszternek köszönhető a bukaresti koreográfiai líceum megalapítása.

A bukaresti magyar értelmiség, a különböző intézmények és felsőoktatási intézetek alkalmazottjainak egyik jó ismerője Rostás Zoltán szociológus. Kutatási módszere az interjú. A rádiónál egykor az volt a feladata, hogy hetente

Szőnyi István: Önarckép

közvetítsen egy-egy interjút magyar értelmiségiekkel. Sajnos ezek az interjúk nem jelenhettek meg nyomtatott formában, így gyakorlatilag örökre elvesztek. Néhány kötet, más interjúja mégiscsak megjelent. Egy másik sorozat *A Hétben és A Hét 1978-as évkönyvében* jelent meg; néhányan az alanyok közül Bukarestben éltek. Ezek a magasan képzett szakemberek még a magyarság számára is jóformán ismeretlenek maradtak.

Egyike a meginterjúvott szakembernek Miklós László mérnök, aki a Sala Polivalentă csarnokának fedélszerkezetét tervezte; egy másik, Márton Gyárfás, a fotogrammetria specialistája. Az eredeti végzettsége szerint matematikus Márton Gyárfás 1951-ben költözött Bukarestbe, Lőrinczi Gyula kollégájával együtt, közvetlenül a kolozsvári Bolyai Egyetem befejezése után. Mindkettőjüket a Haditechnikai Akadémiára nevezték ki mint geodéziai szakembereket. Három év után újabb kolozsvári társ, Györfi Jenő csatlakozott hozzájuk, aki később az Akadémián belül az elektronikára szakosodott. Feleségeiknek is került bukaresti állás a tanügyben vagy a kutatásban. Mindhárman doktori címet szereztek.

Márton Gyárfás Antal (Gherasim Marton) (1928–2009)²⁰⁰ rendkívül szegény, sokgyerekes székely parasztcsaládból származott. Elismerte, hogy kinevezése a Haditechnikai Akadémia laborfőnöki posztjára a jó „kádérlep” alapján történt: nem volt eminens tanuló, fogalma sem volt a fotogrammetriáról, nem tudott sem oroszul, sem németül, hogy a hozzáférhető bibliográfiát olvashassa. A hiányokat bepótolta, és elismert kutatóvá vált, több tucat tudományos munkája jelent meg, a Fotogrammetriai Társaság alapító tagja volt; társszerzője az első román nyelvű fotogrammetriai és geodéziai tanulmánynak, valamint a többnyelvű szakszótárnak. 1963 és 1969 között a Geodéziai Intézet, utána a Katonai Topográfiai Kutatóintézet igazgatója volt. Felesége 1960-tól a magyar iskolában volt tanítónő.

2012-ben a Magyar Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság és az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság emléklappal tisztelt meg Márton Gyárfás előtt.

Lőrinczi Gyula, a matematika doktora, különböző vezető beosztásokat töltött be az Akadémián,

Márton Gyárfás emléklap

nyugdíjazása után is folytatta kutatótevékenységét 1995–2005 között a Geodinamikai Intézetnél.

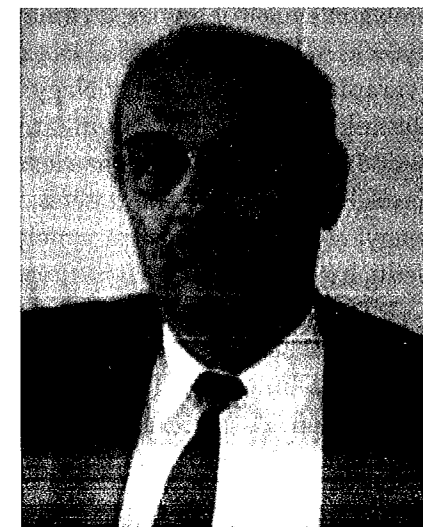
Márton és Lőrinczi 1989 után szerepet vállaltak a magyarság életében, előbbi a területi RMDSZ elnöki tisztjét töltötte be 1990–1991 között, Lőrinczi pedig a Petőfi Művelődési Társaság elnöke lett.

Szintén a Haditechnikai Akadémián tanított dr. Demeter István dandártábornok.

Négyük neve szerepel Demény Lajos 2002-ben megjelent könyvecskéjében is a több tucat, az elmúlt fél évszázadban a tudomány vagy a művészetek terén tevékenykedő, javarészt a kommunizmus idején érvényesülő személyiség között.

Ez a névsor 33 kutatót, felsőfokú tanügyi kádert, a fővárosi magyar elit reprezentatív neveit tartalmazza, a listán a saját neve is szerepel, rajta kívül: dr. Cihó Miron és dr. Lukács Antal történész, dr. Kovács Albert, dr. Molnár Szabolcs, dr. Murvai Olga és dr. Murvai László nyelvész, Árvai Zsolt, dr. Lányi Szabolcs, dr. Nagy E. József, dr. Nagy József és dr. Lingvai József vegyészmérnök, Szabó Károly, dr. Demeter Elek, Gedő István energetikus mérnök, dr. Grúzsniczky Fülöp – spektrográfiai szakmérnök, dr. Gyéresi István, Osváth Jenő mérnök, Bíró István és dr. Soós Jenő matematikus, dr. Dévényi András, dr. Katona László és Dr. Fazakas Antal Béla fizikus, dr. Katona Éva biofizikus, dr. Szedlacsek Jenő István biokémikus, dr. Sztojánov István és Szász-Gábor Domokos informatikus, dr. Tövissi Lajos statisztikus és dr. Fábián Csaba Béla közgazdász.

Ezen az eléggé szubjektív listán néhány tudományos, műszaki vagy gazdasági szaktekintély is szerepel. Így például Lingvai József (szül. 1949), aki találmányainak számával rekordtartó az alkalmazott elektrokémia (a földgáz szállítóvezetékeinek és elosztóhálózatának korrózióját kutatta) terén; Osváth Jenő az atomfizika orvosi alkalmazását kutatta japán tudósokkal közösen. Szabó Károly kutatómérnök (szül. 1948) a bukaresti műszaki egyetemen végzett, a telekommunikáció és a távérzékelés területén publikált több művet, 1992-től a Légforgalmi Hatóság alkalmazottja. A biokémikus Szedlacsek Istvánt 2000-ben a Tudományos Érdemrend lovagi

Lingvai József

²⁰⁰ Rostás Zoltán: *Visszajátszás. Interjúk*. Bukarest, 1984, Albatrosz Könyvkiadó, 139–148. o.

Szedlacsek István Jenő

fokozatával tüntették ki. Ugyanezzel az érdemrenddel méltatták dr. Fábián Csaba Béla (szül. 1941) matematikust és közgazdászt is, kutatót és egyetemi tanárt, aki tanulmányait Németországban végezte, az informatikai rendszerek programozására szakosodott, és két egyetemet is kijárt.

A romániai magyar személyiségek tára, a *Ki kicsoda 2000* a felsorolt 33 névből csak 14-et említ, ami a bukaresti magyar közösség és a helyi RMDSZ-szervezet közti rossz kommunikáció tanújele. Az is igaz, hogy az időközben elhunytak a *Ki kicsoda*-ban csak egy kiegészítő listán szerepelnek, de Bukarest esetében csak egy ilyen személy volt.

A Petőfi Társaság által kiadott három értesítőben sem említik a Demény által felsorolt vagy akár az általa kihagyott neveket, leszámítva néhány, az RMDSZ-ben felelős szerepet vállaló vagy felkérésére előadást tartó személyt. Nevük többnyire a román enciklopédiákból és névtárakból is hiányzik, habár munkájukkal és szaktudásukkal elsősorban a román államot gyarapították. Ahogy azt Nagy Sándor már pár évtizede megállapította, lassanként „az erőnk, a munkánk, a lelkünk, a vérünk, a gyermekünk, a jövődönk, mind-mind a másé lesz”. A nagy román tömegben ezek az emberek, külön egyenként elveszve, nem jelentenek gyakorlatilag semmit a magyar közösség számára, amely általában nem is ismeri őket; a románok pedig még annyira sem.

Mindenesetre erről a válogatott és vitatható listáról méltánytalanul hiányzik dr. Laky Dezső egyetemi tanár, az 1921-ben Bukarestben született patológus-immunológus, aki 40 éven keresztül volt a Victor Babeş Intézet kutatója, akit a New York-i Tudományos Akadémia rendes tagjának választott, többszáz tudományos cikk és tanulmány szerzője.

Megérdemelte volna, hogy megemlékezzenek róla Gazdovits Miklós mérnök (szül. 1931) is, a hadsereg vezérkari ezredese, távközlési szakember, de ugyanakkor az erdélyi magyar örmények történelmének szakértője, aki a közösség felkérésére egy könyvet és számtalan cikket írt.

A bukaresti magyarságnak mindig is voltak és vannak műépítész-szaktekintélyei, ám őket Demény teljesen mellőzte. A Ion Mincu Műépítészeti Egyetemen tanított a Sebestyén testvérpáros, Victor és Gheorghe. Dr. Sebestyén

Gheorghe műépítész (1920-?), a fenti intézet végzettje, egy interdiszciplináris csoportot alakított, 1963-ban egyetemi docens lett. 1987-ben jelent meg *Egy lap Románia építészetében. A reneszánsz* című könyve. Később kivándorolt Németországba.

Egy másik építész, dr. Takács Zoltán (1934) egyetemi tanár négy éven át volt asszisztense az akadémikus Octav Doicescunak, később Cezar Lăzărescu építész csapatában az otopeni-i repülőtér, a Sala Polivalentă csarnok, a kínai követség épülete, a Postăria Română szövetgyár stb. tervezésében társszerző. 2002-ben a *Románia Csillaga* lovakeresztjével tüntették ki, 2011-ben pedig a Romániai Építészek Rendje az *Omnia*-díjat adományozta a számára.

Demény könyvecskéjében néhány művészt is megemlégett: zeneszerzőket és karmestereket: Oláh Tibort, Bács Lajost, Csire Józsefet²⁰¹ és Winkler Józsefet, az első három egyetemi tanár is volt, illetve szobrászokat: Balogh Pétert és Kocsis Elődöt, és festőket: Balogh Lászlót, Labancz Lászlót és Drócsay Imrét.

Ennél természetesen sokkal többen voltak, hisz elég, ha csak azt vesszük figyelembe, hogy a Képzőművészeti Egyetemen mindig voltak és most is vannak magyar tanárok. Illő megemlétenünk néhány átlagosnál híresebbé vált művészt: Lydia Csató Gasman képzőművészt vagy Kőrössi János és Keresztély Zsolt zeneszerzőt, akkor is, ha ezek nem vállaltak szerepet a bukaresti magyar közéletben.

Rendkívül tehetséges, de sajnos Romániában gyakorlatilag ismeretlen Lydia Csató Gasman, aki 1925-ben Foksányban értelmiségi családban született, és a bukaresti Képzőművészeti Főiskolán tanult 1949–1953 között, Drócsay évfolyamtársaként. Itthon pártvonalas mozgalmi műveket festett, de már korán, 1961-ben elhagyta Romániát. Rövid izraeli tartózkodás után Franciaországba, majd az Egyesült Államokba költözött, ahol Picasso értelmezései és a Virginiai Egyetemen tartott művészettörténeti előadásai révén vált híressé. 2010-ben hunyt el.²⁰²

²⁰¹ A bukaresti Ciprian Porumbescu Konzervatóriumon végzett, ahol 1961-től kezdve tanít; 2000-től dékán is volt.

²⁰² Ada Dumitrescu: *Picasso, redefinit de o româncă*. In *România Liberă*, 2010. febr. 8.

Takács Zoltán

Körössy Jánost (1926–2013), az etnoddzsessz kezdeményezőjeként, a legértékesebb romániai dzsesszenészként tartják számon. Bukarestben alapította nemzetközi sikerű együttesét, a Jancsi Körössy Triót, amelyben Johnny Răducanu is játszott. 1969-es nyugati koncertkörútján az Egyesült Államokba disszidált. Emiatt az 1976-ban megjelenő román dzsesszlexikonból a rá vonatkozó cikket egyszerűen kihagyták. 2006-ban, 80. születésnapja alkalmából koncertezett a Román Atheneumban, ekkor vehette át a Kulturális Érdemrend parancsnoki fokozatát.

Kerestély Zsolt (1934) székely származású, a kolozsvári konzervatórium-ban végzett; az egyik legismertebb és legtermékenyebb könnyűzeneszerző, háromszor is elnyerte a Román Zeneszerzők Szövetségének Díját. 1964-ben költözött Bukarestbe, a Román Rádió- és Televízióhoz került zenei szerkesztőként, itt dolgozott 30 éven át. Párhuzamosan filmzenéket, revüzenét, musicaleket szerzett. Nyugdíjazása után saját zenestúdiót nyitott fiával, a zeneszerző és hangmérnök Andrei-jel. Neve szerepelt az *Együtt (Impreună)*, az oly vitatott Hajdu Győző szerkesztésében 1991–2003 között megjelenő lap vezetőségében is.

Vannak esetek, amikor a művész vagy író magyar származásáról nem árulkodik a név. Ludovic Spiess (1938–2006), a Román Opera tenorja, anyja révén félig magyar volt. Látványos nemzetközi karriert futott be, később, 1991–1992 között kulturális miniszter, majd 2000–2005 között a Román Opera igazgatója. Az 1925-ös bukaresti születésű Carmen Stănescu színésznőnek ugyancsak magyar volt az anyja. 64 éven keresztül játszott a Nemzeti Színházban rangos szerepeket. Habár közzétette emlékiratait, nem tudni mégsem, hogy családjában valaki még beszélte-e a magyar nyelvet, miképp azt sem, hogyan kerültek dédnagyanyjának, a híres budapesti revűszínész Gál Annának leszármazottjai Bukarestbe.

Egy másik színész, Ludovic Antal (1924–1970) csángó származású, Miklósfalván született, a papi pályát hagyta ott, hogy kora legnagyobb Eminescu-szavalójává váljon. Róla sincs információ, hogy tudott volna magyarul.

Az író Petru Dumitriu (1924–2002), a *Családi krónika (Cronică de familie)* szerzője anyai ágon magyar származású, anyja, Debreczy Teréz Budapesten született, nemesi család sarja. Nem tudjuk, hogy az író egyáltalán tudott-e magyarul, a családban franciául beszéltek. A kommunista hatalom pártfogoltjaként irigylésre méltó karriert futott be, 1960-ban mégis emigrált. 1994-ben önéletrajzi ihletésű, Családi krónika (Cronica de familie) regényének *A saláta (Salata)* című fejezetéből Lucian Pintilie forgatott filmet *Egy felejthetetlen nyár (O vară de neuitat)* címmel; ebben az egyik mellékszerepet egy anyai ágon szintén magyar színész, a nemrég elhunyt Ioan Gyuri Pascu játszotta.

Magyar anyja volt továbbá Francisc Munteanu (1924–1993) és Francisc Păcurariu (1920–1998) írónak is; ez utóbbi inkább a diplomácia terén tevékenykedett, Budapesten tanácsadóként, argentinai és uruguayi követként, az Unescónál Románia képviselőjeként.

Az író-drámaíró George Astaloş tagadta magyar származását, amire a nevéből következtethetnénk; Bukarestben született 1933-ban; 1976-ban francia állampolgár lett.

Az értelmiségiekénél sokkal ismertebbek azonban a sportolók, Balázs-Sőtér Jolán (Iolanda Balaş, 1936–2016), atlétikai olimpiai bajnok, vagy Birtalan István (szül. 1948), akit három évben is a világ legjobb kézilabdázójának választottak meg. Ugyancsak sikeres kézilabdázó volt Radó Ilona (Elena Jianu, szül. 1928), aki később a Testnevelési Egyetem tanára lett. De talán a legismertebb sportoló a labdarúgás népszerűsége miatt Jenei Imre (szül. 1937) marad. Egy aradi csapatnál kezdett focizni, ahonnan 1957-ben a hadügyminisztérium csapatához, a bukaresti Steauához igazolt. Kiemelkedő eredményeket edzőként ért el, amikor 1986-ban a Steaua megnyerte a Bajnokcsapatok Európa-kupáját, ez azóta is a román labdarúgás legnagyobb eredménye. 1998-ban dandártábornoki rangot kapott, 2008-ban a román állam a Sport Érdemrenddel tüntette ki.

Látványos karriert futott be a Csíkszeredából származó Cseh Szabolcs (1942) is. A bukaresti testnevelési egyetemen végzett, 1967-ben megalakította az első hivatásos kaszkadőrsoportot, amely körülbelül 200 román és külföldi film forgatásán vett részt. 1985-ben a német *Bunte* lap Európa legjobb kaszkadőrének nyilvánította, azonban bevallása szerint ezzel itthon egy vasat sem keresett. 1980-tól a színiakadémián elméleti és gyakorlati előadásokat tartott a színpadi mozgásról és az akciójelenetek kidolgozásáról.

A művészek és értelmiségiek új generációja mellett Bukarestbe érkezett egy viszonylag kisszámú munkásság is, akik elsősorban az építkezéseknél tudtak elhelyezkedni. Az erdélyi nők mindig nagyon keresettek voltak azok között, akik még megengedhették maguknak, hogy szolgálot vagy dajkát tartsanak: a becsületesség, szorgalom és komolyság jelképei voltak. Ennek ellenére az 1956-os népszámlálás szerint a bukaresti magyarság létszáma alacsony, csak 11 716 fő. A székelyföldi városok következő évtizedben beinduló iparosítása pedig gyakorlatilag leállította az erdélyi magyarok fővárosba irányuló migrációját.

Nagyon hamar beindult az új generációs magyarság asszimilációja is. Az 50-es években érkező családok gyermekei román iskolákba jártak, és nem csak azért, mert ez „jó pont volt” a személyi dossziéjukban, hanem a rossz tömegközlekedés miatt valóságos kaland lett volna a különböző negyedekből

a magyar líceumba eljutni a tanulóknak. A német líceum sokkal elérhetőbb helyen, a Palota téren volt; 1973-ban új székhelyet is kapott 24 osztályteremmel a Romană tér közelében, nagyon sok magyar értelmiségi választotta tehát inkább ezt az iskolát, amely egy európai rangú idegen nyelv elsajátítását is lehetővé tette. Jelentős része a magyar családok gyermekeinek már nem is beszélt magyarul, ezt Rostás Zoltán is megállapította a 80-as évek Bukarestjének multikulturalitása tanulmányozása közben: a főváros egy óriási olvasztókemence volt, amelyben minden kisebbség beolvadt. Az e téren folytatott kutatásainak anyaga sajnos elveszett, a kommunista korszakban pedig nem jelenhetett meg. Az 1979–1980-as iskolai statisztikák igazolják a magyarok asszimilációját. Romániában az alsó- és középfokú oktatásban 212 767 tanuló járt magyar tannyelvű osztályba, további 83 885 magyar tanult román osztályban. Nem áll rendelkezésünkre külön bukaresti statisztika.

A sajtónak mint propagandaeszköznek jelentős szerepe volt az új demokrácia megerősítésében és hatalmon tartásában. Rá hárult a népi demokrácia győzelmeinek népszerűsítése, a pártvezérek magasztalása, a nép ellenségeinek, a reakciós és fasiszta elemeknek a leleplezése, a Szovjetunió és a szocialista társadalmi rend felsőbbrendűségének hangoztatása és a háborús uszító imperialista hatalom gyalázása. A kommunista kiadványok manipuláló hatása rendkívüli volt, bárki életét tönkretelthette, ha a nép ellenségeként bélyegezték meg, ugyanakkor hatalmas presztízssre tehetett szert az, akit a párt ügyében hasznosként ítélték meg.

A kommunista propaganda óriási szerepe a nagyszámú, Bukarestben megjelenő időszakos kiadványban is tetten érhető, ezek közül néhányat Erdélyből költöztettek át. A költségeket csak becsülni tudjuk, hisz még a hatalmas propagandagépezetben részt vevő magyar újságírók vagy a tolmácsok számára vonatkozó hiteles adataink sincsenek. Különben a kezdeti időkben a magyar nyelvű kommunista sajtó túlnyomórészt a román és szovjet anyagok fordításán alapult. A 70-es évekig sok lapnak nem is volt szerkesztői kerete, és nagyon sok cikk aláírás nélkül jelent meg.

A 84 bejegyzett címből több mint 50 az első 12 évben (1945–1956) jött létre, nagyjából 15 külön a pártpropagandisták és agitátorok részére készült, a többi a szakszervezetek, azaz a munkások számára (*Munkásélet*), a munkásifjúságnak (*Ifjúmunkás*) vagy az úttörőknek (*Pionír*, majd később *Jóbarát*). Egy, kezdetben a tömegművelődésre alapított kulturális folyóiratot később a *Megéneklünk Románia* ceaușista kultúrmozgalom kebeleztet be; ennél a folyóiratnál volt éveken keresztül szerkesztő Mezei József, aki Balogh Péter szobrász műveiről írt kismonográfiát.

Érdemes végigkövetni a *Falvak népe* életútját. Első korszakában (1923–1933) hangsúlyozottan baloldali lapként jelent meg, 1945-ben újra kiadták, ezúttal Kolozsváron. Főszerkesztőnek Sütő Andrást nevezték ki (1950–1954 között vezette a lapot). 1951-től a szerkesztőség Bukarestbe költözött, rá egy évre felvette a *Falvak Dolgozó Népe* nevet. /.../

Valóságos vezetői rekordot állított fel egy kiadvány élén Bántó István, aki 35 évig, 1958–1993 között volt felelős szerkesztője/főszerkesztője az iskolák számára készülő *Tanügyi Újságnak* (1990-től *Közoktatás*).

A Magyar Népi Szövetség napilapja a *Romániai Magyar Szó*, 1947. szeptember elsején jelentkezett, a *Scinteia* napilapéhoz hasonló profillal.

A lapot az RKP KB melletti Magyar Bizottság határozatával alapították, szerepe a magyarság pártközelségben tartása volt és csírájában elfojtani az esetleges elégedetlenségeket. Feltehetően az új hatalomnak rejtett célja volt, hogy Kolozsvár veszítsen az erdélyi magyarság körében betöltött kulturális és politikai súlyából.

A *Magyar Szó* az évtizedek során többször is nevet cserélt, legismertebb az 1953–1989 között használt *Előre*. 1947-ben a lap élére főszerkesztőnek Kacsó Sándor író-típusvezetőt hívták, felelős szerkesztőnek pedig a nagyváradi Robotos (Rubinstein) Imrét. Jóhiszeműségükhöz nem fér kétség, vakon hittek abban, hogy eljött végre az a nap, amikor a magyarok egyenlő jogokkal rendelkeznek a románokkal, és vége szakad minden visszaélésnek velük szemben. Ők is, akárcsak sok más újságíró, lelkesen tették magukévá a párt politikáját, néhányan még a 70-es évek végéig hittek a kommunizmusban, a magyar forradalom 1956-os vérbe fojtásának vészjósló figyelmeztetése ellenére.

Kacsót, akit 1940-ben íróként és publicistaként a Romániához tartozó Dél-Erdélyben betiltottak és háborús bűnösnek nyilvánítottak, két évvel azután nevezték ki a *Magyar Szó*hoz, miután kiszabadult a zsilvásári gyűjtőtáborból, ahová 1944 augusztusa és 1945 júniusa között internálták. 1947-ben került Bukarestbe, a Magyar Népi Szövetség elnöke is volt, ugyanakkor a Nagy Nemzetgyűlés tagja. Csak 1952-ig maradt Bukarestben, ekkor otthagyta a lapot és Kolozsvárra költözött. Tulajdonképpen mindvégig fenntartásokkal fogadta a kommunista párt ígéreteit, és a nemzetiségi kisebbségek jogainak betartására nemzetközi garanciákat szeretett volna kapni.

Kinevezésekor Kacsónak módjában állt megválasztani a szerkesztőség tagjait és a vidéki tudósítókat. Kezdetben a szerkesztőség az Erzsébet sugárút 6. szám alatt volt, a Hadsereg Központi Háza mellett, a kiadó pedig az ing. A. Saligny 2. szám alatt, később tágasabb székhelyre költözött, egy hatszobás apartmanba, a Doamnei utca 1. sz., első emeletére.

A lap a párt propagandaeszköze lett, olyan érdekek és egy olyan ideológia szolgálatában, amelyekről korán kiderült, hogy nem feleltek meg a magyarság elvárásainak. A szerkesztőségnek jelentős költségvetési alapot utaltak ki, amely fölött Ana Pauker mint a felső pártvezetés tagja rendelkezett, és az alkalmazottak kiváltságosoknak számítottak: nagyon jó fizetést kaptak, hamar jutottak lakáshoz, és az egész országban utazhattak szolgálati célból, riport vagy interjúkészítésre. A napilapnak megközelítőleg 100 szerkesztője volt, és 100 000-es példányszámban jelent meg. A magyar újságírók és írók fő találkozóhelye a Magyar Népi Szövetség kantinja, később, a Majtényi-korszak után az Írószövetség vendéglője.

Arról, hogy miképp kerülhetett valaki a *Magyar Szó*hoz vagy más lapokhoz, nincs konkrét adatunk. Úgy tűnik, hogy sokan a szerkesztők közül csak az általános iskolát végezték el, hadilábon álltak a helyesírással és az általános műveltséggel is, de „egészséges” származásuk volt. Beke György szerint a mintegy száz szerkesztőből csak vagy húsz tudott helyesen írni, a helyesírás követése a gépírónőkre hárult. A lapnál alkalmaztak pár személyt a cikkek stilizálására. Ezért fakadhatott ki nem kis malíciával Robotos Imre az egyik szerkesztőségi gyűlésen, hogy „Elvtársak, szocialista sajtónk odáig fejlődött, hogy van már analfabéta újságírónk is”.

Tóth Mária író, újságíró (szül. 1933, Aradon) 1951-ben került a laphoz; remekül illusztrálja ezt a kort a 2007-ben *A társalkodónő* című kötetben megjelent *Roszka* című elbeszélésében. Több bukaresti magyar lapnál dolgozott, és a Kulturális Minisztérium Sajtóosztályán felelős beosztást töltött be. Azon kevés írók egyike, akik leleplezik az értelmiségiek 1989 utáni anyagi és erkölcsi nyomorát, hogy legyen szó fiatalról vagy öregről, megalázó kompromisszumokat kell kötniük a túlélésért.

Nemcsak a sajtóban voltak fél-analfabéták, hanem az állam központi intézeteinél, vagy az 1948-ban államosított üzemeknél is vezető beosztásba kerülhettek egyszerű emberek, lehetőleg szakmunkások. Így egy kolozsvári munkás, Szócs Pál lehetett egy bukaresti olajgyár igazgatója 1949–1958 között. A magyarországi forradalom után váltották le, amikor a kisebbségi származású vezetőket igyekeztek eltávolítani a felelős beosztásokból.

A *Magyar Szó*nál dolgoztak azonban valóban tehetséges újságírók, írók, költők és fordítók is; egyeseknek rossz dossziéjuk ellenére a lap vezetősége lehetőséget nyújtott a gondtalan túlélésre ezekben a zavaros időkben. Rövid ideig, alig egy évig 1955–1956 körül, a lapnál dolgozott dr. Ion Ianoși (Steinberger János, szül. 1928) is, aki akkoriban tért vissza leningrádi filozófiai tanulmányaiból. Hamarosan azonban a Bukaresti Egyetem esztétikatanára lett, számos szakkönyv szerzője. 2001-től a Román Akadémia tiszteletbeli tagja.

Az első tehetségek közt került a laphoz Bodor Pál (szül. 1930), 1946-tól az RKP tagja, apai ágon temesvári zsidó származású. 1948-ban költözött Bukarestbe; kikötötték, hogy bármiről írhat, de nem érintheti a magyarság problémáit, ezért az építőipar felé fordult riportjaival. Nem sokáig időzött itt: mivel román líceumban végzett (nem lévén Temesváron magyar nyelvű fiú-középiskola), szembesült azzal, hogy nem ismeri a magyar tudományos szaknyelvet. Ezért a kolozsvári egyetemen folytatta a tanulmányait, és csak 1967-ben tért vissza Bukarestbe. Rövidesen a TV és rádió kisebbségi adásainak igazgatója lett, majd miután leváltották, visszatért az *Előré*hez.

Egy másik markáns személyiség a zágoni származású, brassói születésű Domokos Géza (1928–2007). Már az ötvenes évektől, még moszkvai diákként, kulturális és politikai beszámolókat küldött a lapnak. /.../ Mindenki úgy emlékszik rá, mint aki „tisztá” tudott maradni, annak ellenére, hogy fontos pozíciókat töltött be, legalábbis 1984-ig, amikor kitették a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsából.

Bodor és Domokos egyaránt a professzionalizmus és ugyanakkor a jellemesség példaképei voltak. Sok diplomáciai készséggel, kompromisszumokon keresztül, de bátran védelmezték a magyar kultúrát. Rendkívüli önzetlenségről tettek mindketten tanúbizonyságot, mindig készek voltak segítségére sietni magyar honfitársaiknak, nemcsak szakmai, hanem személyes ügyekben is.

A párt lapjának újságírója volt a temesvári Majtényi (Mann) Erik (1922–1982) is. Militáns antifasisztaként a zsilvásári lágerben is ült, később német neve miatt Oroszországba deportálták (tulajdonképpen zsidó volt). A munkásosztály ügyének költője, társai különc és rendkívül bőkezű emberként emlékeztek rá. Villája a Kiseleff út közelében állt, és ajtaja nyitva volt bármelyik Bukarestbe utazó magyar író előtt. Nemcsak szállást adott, de pénzt is előzetesen egy-egy cikkért, amit majd az *Előre Napló* című rovatában jelentetett meg; Majtényi helyben, a lap pénztárából származó pénzből fizette a 200 lejes honoráriumot. Meg kell jegyeznünk, hogy a 60-as években egy havi egyetemista-ösztöndíj, amely fedezte a szállást és a teljes ellátást, 300 lej, egy kezdő tanár fizetése 1150 lej volt. Majtényi egy vendéglő közelében lakott, ez lett az „irodája”, és akárhányszor megjelent, a zenekar a Rákóczi-indulóval fogadta. Ugyancsak nagyvonalúan adott kölcsön vagy pénzelt vidéki dokumentációs utakat, elsőosztályú vonatjegyekkel és 65 lejes napidíjjal az Irodalmi Alapból.

A lapnál dolgozott egy időben a költősseni Szilágyi Domokos is. Felesége, Hervay Gizella költőnő különféle bukaresti magyar lapok munkatársa, 1959–1961 között a magyar iskolában is tanított. /.../

Ehhez a generációhoz tartozik Halász Anna is. Nagyvárad zsidó lévén, csodával határos módon menekült meg a náci lágerekből; 1948-ban költözött Bukarestbe. Egy másik, ugyancsak zsidó származású újságíró, Szász János valamivel később, 1956-ban kerül Temesvárról Bukarestbe. Riporterként, később a kulturális rovat szerkesztőjeként dolgozott a lapnál, évekig vezető beosztásban, 1968–1977 között titkár volt az Írószövetségnél.

A magyar forradalom nagyon felkavarta a kedélyeket az *Előrenél*. A lap vezetőségét bosszantotta, hogy az események bemutatásánál kizárólag az Agerpres sajtóközleményeit használhatják. Ez a megszorítás hiteltelenné tette őket, hisz az erdélyi magyarság a Kossuth rádióból is tájékozódott, s feltűnő volt, hogy az *Előre* hamis információkat közöl. A lap vezetősége ezért kihallgatást kért Leonte Răutunál, az RKP KB Propaganda és Kulturális Osztályának főnökénél. 1957-ben elbocsátottak mindenkit, aki lázadni mert, köztük Robotos Imrét is, évekig zaklatták őket, egyeseket kivándorlásra kényszerítettek. Robotost kirúgták a pártból is, és tíz évig nem közölhetett; 1986-ban kivándorolt Magyarországra, ahol megírta emlékiratait; 1997-ben Nagyváradon jelent meg, *Pengeváltás* címmel.

Robotos helyébe egy újságíró-katonatisztet, Szilágyi Dezsőt nevezték ki, aki bár magyar középiskolába járt, jobban tudott románul, mint magyarul – ez a lapnál nagyon sokakat irritált. 1945-től volt párttag. Karriere kezdetén kirúgták egy szatmári laptól, mert elkövette azt a figyelmetlenséget, hogy a párt főtitkárának beszédét nem a címlapra tette. Büntetésképpen Bukarestbe küldték letölteni a sorkatonaságot, ahol egy repülő-újsághoz került szerkesztőnek. A magyarországi események alatt Budapesten volt sajtókiküldött, feladatát a párt meglegedésére látta el. Jutalma az *Előre* főszerkesztői állása volt 1957 márciusától. Hű pártkatona maradt, aki mindig igazodott pártja politikai vonalához, 1965-ben az RKP KB tagja lett, 1980-tól képviselő. Mégis volt bátorsága támogatni a kegyvesztett írókat és a volt politikai foglyot, Páskándi Gézát. Az *Előre* azok menedékhelyévé vált, akiket más lapoktól elbocsátottak, vagy beadták lemondásukat, így adott ponton az Írószövetség magyar tagjainak mintegy fele itt dolgozott. Az 1989-es forradalom Szilágyit még a főszerkesztői székben találta, ekkor lemondani kényszerült.

Mint minden lapnál, az *Előrenél* is volt cenzor. A legismertebb Rozenberg Sándor; „egy kolozsvári olvasó” név nélküli álcája mögé bújva jelezte az esetleges eltéréseket a párt vonalától. 1989 után is a szerkesztőség tagja maradt, ahonnan a Zsidó Szövetség egyik alsóbb vezető állásába vonult vissza.²⁰³ Bányai Éva interjúiban egy másik cenzort, Iosif Ardeleanu (Adler Döme) nevűt is emlegetnek.

²⁰³ Gyarmath János: „A folytatás legyen méltó múltjához”. In *Új Magyar Szó*, 3. évf., 169. (483) szám, 2007. aug. 31. (Jubileumi melléklet).

A lapindítás 60. évfordulója alkalmat adott a megemlékezések mellett az elemzésre is. Mindannyian tudjuk, mi állt az *Előre* mögött, vallotta Cseke Gábor: árulások, kompromisszumok, hazugságok – és a politikai kontextus nem lehet kifogás. Besároztuk egymást és magunkat, és az egyetlen, amit az újság egykori közreműködői tehetnek, hogy némán fejet hajtanak.²⁰⁴

A lapindítást behatóbban a sepsiszentgyörgyi származású Szonda Szabolcs publicista, a bukaresti Hungarológiai intézet tanára elemezte²⁰⁵. Tanulmánya része egy 2001-ben elindított, a bukaresti magyar értelmiséget célzó kutatásnak. A kutatást dr. Molnár Szabolcs koordinálta, és a Magyar Tudományos Akadémia Arany János Alapítványa finanszírozta, ezért mindegyik tanulmány nem is jelent meg Romániában. Más, hasonló témájú tanulmány *A Hét* hetilapról készült (Bányai Éva)²⁰⁶, valamint a Hungarológia katedra történetéről (Molnár Szabolcs)²⁰⁷, az 1848 előtti református iskoláról és közösségről (Demény Lajos)²⁰⁸, a Petőfi Művelődési Társaságról (Lőrinczi Gyula)²⁰⁹ és az Egyházi Újságról (Bántó István). Bántó tanulmánya csak 2011-ben jelent meg a szerző gyűjteményes kötetében.

Paradox módon a kommunizmus alatt több magyar író és költő élt a fővárosban, mint Nagyváradon vagy Szatmárnémetiben. Bukarestben sajnos mégsem kristályosodott ki magyar irodalmi élet, nem akadt olyan egyéniség, aki legalább irodalmi kávéházba tudta volna tömöríteni őket. Méliusz József próbálkozásai sem jártak sikerrel.

Az 50-es években több romániai fiataalt is „nagy keleti barátunkhoz”, a Szovjetunióba küldtek tanulni. A magyar anyanyelvű ösztöndíjasok kiválasztása a legtöbb esetben ihletett volt, általában elismert szakemberekké váltak. Hazatérésük után többségük kulcspozícióba került a sajtónál, a kultúra, kutatás, felsőoktatás, politika stb. terén. Néhány egykori ösztöndíjas a posztkommunista korban is fontos politikai szerepet játszott, például Ion Iliescu, aki Románia elnökévé vált, Petre Sălcudeanu kulturális miniszter, Toma George Maiorescu (Gheorghe Toma Mayer) az Ökológus Párt elnöke lett – utóbbi kettő magyarul is tud, az elsőnek a felesége, az utóbbinak az édesanyja magyar.

²⁰⁴ Cseke Gábor: „Nem az újság írja az életet”, uo.

²⁰⁵ Szonda Szabolcs: Romániai Magyar Szó – egy művi tudathasadás krónikája. In *Új Magyar Szó*, 3. évf., 169. (483) szám, 2007. aug. 31., 174. (488) szám, 2007. szept. 7., 179. (493) szám, 2007. szept. 14., 184. (498) szám, 2007. szept. 21.

²⁰⁶ Bányai Éva: Egy kudarcos sikertörténet. In *Korunk*, Kolozsvár, 2003. aug. 8. szám, 16–23. o.

²⁰⁷ Molnár Szabolcs: A magyar nyelv és irodalom oktatása a Bukaresti Tudományegyetemen. In *A Bukaresti Művelődési Társaság Értesítője*, 2006, 183–204. o.

²⁰⁸ Demény Lajos: A bukaresti református egyházközösség..., i.m., 116–171. o.

²⁰⁹ Lőrinczi Gyula: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság megalakulása. In *Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára*, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 2008, RHT Kiadó, 91–100. o.

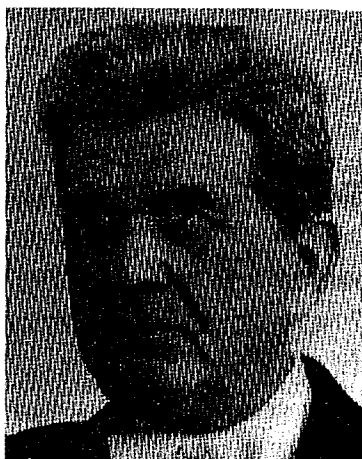
Az Oroszországban tanult magyarok közül említésre méltó a szerkesztő és politikus Domokos Géza, a szerkesztő és több nyelvből fordító Kacsó Judit, Demény Lajos történész, de Koppándi János cenzor is. Az újságíró és szerkesztő Balogh Józsefet inkább az Írószövetség tisztviselőjeként ismerték, ő az egyetlen Bukarestben született magyar, aki a Szovjetunióban tanult. Egyetemi karriert futott be a statisztikus Tövissi Lajos és a filozófus és esztéta Ion Ianoși. Lőrincz László több éven át volt az oktatási minisztérium államtitkára.

Kijevben, a nemzetközi kapcsolatok karán végzett Mosoni László (szül. 1931), a külügyminisztérium egykori alkalmazottja, 1960-ban a teheráni diplomáciai képviselőhöz küldték ki; 2011-ben *Perzsa utazás (Periplu persan)* címmel könyve jelent meg Iránról. Nyugdíjaztatása után a Duna-deltában turizmussal foglalkozott, Del-taszentgyörgyön nyitott panziót. Felesége, Mosoni Magdolna földrajztanárnő, kezdetben a bukaresti magyar líceumban, később a pártiskolában tanított, 1961–1965 között az iráni román követség titkára volt. Miután hazatért, szerkesztő lett a Didaktikai és Pedagógiai Kiadónál.

Mások a művészetek terén érvényesültek, mint például a festő Labancz László, a karmester-zeneszerző-hegedűművész Bács Lajos, aki évtizedekig volt a Rádió Zenekarának karmestere, de 1966-ban az első régizene-együttes, az *Ars rediviva* alapító tagja is. Felesége, Ercse Gyöngyvér ugyancsak hegedűművész volt. Egy másik, Moszkvában végzett kiemelkedő személyisége a romániai zenei életnek Oláh Tibor, a bukaresti Ciprian Porumbescu Konzervatórium tanára 1954–1993 között.

Néhány magyar diák orosz lányt vett el feleségül: Demény Lajos, Székely László újságíró vagy az irodalomtörténész és esztéta dr. Kovács Albert egyetemi tanár, a költő Mircea Dinescu apósa, székely földművesek gyermeke. Utolsó könyve, *Dosztojevszkij költészete*, 2008-ban jelent meg orosz nyelven, felesége, Elena Loginovszkaja fordításában.

Egzotikusabb helyekre is jutottak magyar ösztöndíjasok, Kínában tanult Szász Anna Éva és Vajda Gyula. Szász Anna Éva (szül. 1931) történelmet tanult Kínában, még az egyetem alatt férjhez ment diáktársához, Romulus Budurához, egyike volt a kínai nyelv hivatalos tolmácsainak, később Románia kínai nagykövete lett. Férjével közösen több könyvet is írtak Kínáról. /.../

Bács Lajos

Vajda Gyula az agrármérnöki diploma mellé tolmács végzettséget is szerzett, kínai nőt vett feleségül, lánya, Vajda Borbála geológus, egy mandátumon keresztül az RMDSZ călárași-i szenátora volt; 2008-tól a Nukleáris Tevékenység Nemzeti Felügyelősége bizottságának elnöke. Másik lánya hozzáment egy japánhoz.

Egyike a magyaroknak, akire mindig, még a legnehezebb időkben is rámosolygott a szerencse, Demény Lajos történész volt, ahogy azt a Bányai Évának adott interjúból megtudjuk /.../.²¹⁰ A tanítói diploma megszerzése után folytatta tanulmányait a kolozsvári Bolyai Egyetem történelem szakán. Egyetemistaként ösztöndíjat kapott Leningrádba, ott a román diákok szervezeti titkára volt, míg Lőrincz László volt a főtitkár. /.../ A Szovjetunióban tanuló diákok az otthon töltött nyári vakációk idejére bizonyos privilégiumokban részesültek, például ingyenesen kaptak szállást, bárhol az országban; ezt kihasználva Demény a kolozsvári levéltárban kutatott. Tanulmányai után visszatért az országba, docensnek és az egyik katedrán adjunktusnak nevezték ki az Andrej Zsdanov (későbbi Ștefan Gheorghiu) Pártfőiskolánál; ez az iskola készítette fel a pártpropagandistákat, akiket majd a legfontosabb állami intézetekhez helyeztek ki, a belügyminisztériumhoz, hadsereghez, a sajtó főigazgatóságához, a művészeti bizottsághoz, a mozivállalatok főigazgatóságához, rádióhoz, különböző szerkesztőségekhez stb. A román történetírásról tartott kurzust nagyon nagy fizetésért, az átlagbér háromszorosáért. Az 1958-as magyar- és zsidóellenes tisztogatás után elvesztette pártiskolai állását, de ismét rámosolygott a szerencse: az Akadémiai Kiadó alkalmazta szerkesztőként, Alexandru Graur nyelvész védőszárnya alatt. /.../ Demény továbbra is élvezte az olyan befolyásos emberek szimpátiáját, mint például Andrei Oțetea történész, aki „átkérte” őt a Nicolae Iorga Történettudományi Intézethez szekciófőnöknek. Kezdetben elutasította az ajánlatot, de végül elfogadta, ott dolgozott 1962-től nyugdíjazásáig. Az intézetnél saját bevallása szerint „azt csináltam, amit akartam”, de az erdélyi kisebbségek jelenkori problémájával nem foglalkozhatott, és ugyancsak tilos volt a moldvai csángókról írnia, vagy Nagyromániát ábrázoló térképeket használnia. Másfelől szabadon kutathatta az intézet költségén a nagy erdélyi városok, Marosvásárhely, Nagyszeben vagy Brassó levéltárait. 1971-től átvette az intézeten belül újonnan kialakított nemzetiségi osztály vezetését. Ekkor vált a Ștefan Gheorghiu Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája levelező tagjává. A nemzetiségi osztályon belül szerepe egy tanulmánykötet szerkesztése volt *A romániai magyar kisebbség története és testvéri együttműködése a román néppel* címmel. A kötet a nemzetiségekre nézve kedvező Ceaușescu-idézete

²¹⁰ Demény Lajos: Emberi kapcsolatban... In Bányai Éva: *Sikertörténet kudarcokkal...*, i. m., 102–132. o.

tartalmazott, és magyarul is megjelent. A kötet egy szerzője sem említi a arpátokon kívüli magyar diaszpórát, így a bukaresti magyarságot sem.

1970 után figyelmét a Székely Oklevéltár újrakiadására összpontosította.

Demény egész életében nagyon jó viszonyban volt a magyar és a szovjet nagykövetségek tisztviselőivel. A magyar követség alkalmazottjai könyvekkel halmazták el – ládászámra küldték neki haza – és maga Köpeczi Béla miniszter is küldött könyveket Magyarországról. /.../

Az 1956-os magyarországi forradalom következményeként a Román Kommunista Párt elindította a magyar kedvezmények megszüntetésének második hullámát, újabb lépést tett az erőltetett asszimiláció felé. Az első áldozatok ismét a moldvai csángók voltak. 1958-ban felszámolták az egész, 78 általános iskolából, egy líceumból és egy tanítóképzőből álló magyar nyelvű iskolahálózatot, melyet 1947 után hozott létre a Magyar Népi Szövetség.

A tanügyminisztérium és a tanfelügyelőségek ellenőrzések sorozatát folytatták le az erdélyi magyar iskoláknál; nincs információk a bukaresti líceummal kapcsolatban ebből a korszakból. Csak azt tudni, hogy 1957-ben a tanügyminisztériumban egy nemzetiségi osztály alakult, igazgatónak a kommunista Bánya (Baumgarten) Lászlót (1907–1981) nevezték ki. Bánya tanulmányait Budapesten és Franciaországban végezte, a Magyar Népi Szövetség vezetőségének tagja volt, majd a kolozsvári Bolyai Egyetem rektori tisztségét töltötte be 1952–1956 között. A magyarok nem nézték jó szemmel, úgy tűnik, több neves, baloldali beállítottságú magyar értelmiségi került börtönbe a feljelentései alapján. A bukaresti magyar követség egyik jelentése szerint „a magyarság árulója, és kezét vér szennyezi.”²¹¹ A tanügyi ellenőrzések során Bánya azzal vádolták, hogy reakciós, nacionalista, sovíniszta jellegű tanterveket és tankönyveket hagyott jóvá. Habár akkor már nyugdíjas volt, feleségét, a Pedagógia tudományok Intézetének volt igazgatóját azzal vádolták, hogy ellenséges érzelmű, tankönyvírókat is alkalmazott. Bánya 1959-ben elbocsátották állásából, minisztériumi osztályát felszámolták, és azután a történelmet és földrajzot csak román nyelven tanították. Bánya azonban továbbra is fontos állásokba került: a Bukaresti Történelemtudományi Intézet igazgatója, a Ștefan Gheorghiu Akadémia alelnöke és 1970-től a Román Akadémia levelező tagja lett.

A nyomozás kiterjedt a Didaktikai és Pedagógiai Kiadóra, ugyanakkor a Tanügyi Újságra is. Gáll Margit főszerkesztő elveszítette állását, több tankönyvszerző ellen büntetőeljárás indult, egyiküket, Gazda Ferencet 15 év börtönre ítélték, a többiek – Fejér Miklós, Jócsák János és Nagy Jenő – kisebb büntetéseket kaptak.²¹²

²¹¹ Lucian Nastasă: *Studiu introductiv*, i. m. 51. o.

²¹² Bántó István: *Magyar közművelődés a román fővárosban*, Kolozsvár, 2011, Polis Könyvkiadó, 291–292. o.

Egy másik megszorító intézkedés során a nemzetiségi (főleg a magyar tannyelvű) iskolákat egyesítették román iskolákkal, így a legtöbb kisebbségi iskolát román iskolák alegységévé fokozták le. A rendelkezés a kolozsvári Bolyai Egyetemre is vonatkozott. Amikor 1959-ben az egyesítés eldöntötté vált, a nyelvész-költő Szabédi László, az egyetem tanára, két tanárkollégájával együtt tiltakozásképp öngyilkos lett.

1960-ban elkezdődött a Magyar Autonóm Tartomány átszervezése: az új tartomány területét úgy szabták, hogy a magyarság részaránya 10 százalékkal csökkenjen. Az 1952-ben kialakított kirakattartomány a magyarok elégedetlenségének csitítására, másrészt pedig a Magyar Népi Szövetség közelgő felszámolását álcázó paravánként jött létre, egyúttal a többi erdélyi régió magyar intézményeinek gyengítését is szolgálta.

A személynevek elrománosítása egy olyan adminisztratív intézkedés volt, amely változó formában gyakorlatilag mindmáig megmaradt.

A hatalom azonban nem érte be ezekkel a lépésekkel. Ekkor történt a leglényegesebb változás a Román Kommunista Párt bel- és külpolitikai orientációjában. A párt vonala eltávolodott az internacionalista ideológiától, és nemcsak a román nemzeti értékek helyreállítására, hanem a magyar kollektív emlékezet kitörlésére is készült.²¹³ Egyik napról a másikra eltűntek a magyar utcanevek, település-, intézmény-, vállalatnevek, eltűntek a kétnyelvű táblák a Magyar Autonóm Tartományban és az erdélyi városokból. Rendelkezéseket hoztak a magyar nyelv használatának korlátozására a különféle intézményekben.

Néhány újságíró, akiket a Securitate megfigyelés alatt tartott, jó érzéssel elhagyta Erdélyt még a magyar forradalom bukása előtt. Hogy nyoma vesszen, és mert letartóztatás fenyegette őt is a rendszer bírálata miatt, Szász János 1956-ban Kolozsvárról Bukarestbe költözött. Itt az író Mihai Beniuc, az Írószövetség elnöke, máskülönben jó pártkatona vette pártfogásába. Beniuc jól ismerte a magyar nyelvet, akár több neves román költő, irodalomkritikus és zenész, mint Eugen Jebeleanu, Zeno Vancea, George Zbârcea, Nicolae Balotă stb.

A Romániai Írószövetség fontos szerepet játszott a magyar írók életében, valóságos védőernyőként működött, ugyanakkor anyagi előnyökhöz is juttatta őket. A szövetség 1949-ben alakult a Román Írók Szövetségének és a Romániai Magyar Írószövetség egyesüléséből. Első alelnöke Gaál Gábor volt, az 1919-es magyarországi proletárforradalom résztvevője; vezetőségi tag lett Kós Károly, további magyar alelnökei Méliusz József és Domokos Géza. Sok újságíró és riporter lett írószövetségi tag, mert, ha nem is jelent meg saját

²¹³ Lucian Nastasă: *Studiu introductiv*, i. m. 63–64. o.

kötetük, de fordításaik igen. 1980-ban az Írószövetségnek 1296 tagja volt, ebből 147 magyar, sajnos nem tudni, ezek közül hányan éltek Bukarestben.

Az Írószövetség által nyújtott egyik nagy kedvezmény a szövetség programjaihoz kapcsolódó külföldi utak lehetősége volt, a mozgásszabadság korlátozásának korában ez privilegiumnak számított. Külföldi utakhoz Bukarestből könnyebben hozzá lehetett férni, mint vidékről. Az éves kulturális csereprogramok keretében hat-hat író jogosult külföldi utazásra. Minden úthoz vízum kellett a belügyminisztériumhoz tartozó útlevélosztályon őrzött útlevelekbe. A „banálisabb” külföldi utakat, a szocialista országokba, például Csehszlovákiába vagy Lengyelországba, akik már voltak, lehetőség szerint kihagyták, és inkább a nyugati országokat választották. /.../

Az Írószövetség tagjai sikerkönyvekért járó díjakban és támogatásokban is részesültek; a kisebbségek számára a díjakat egy kisebbségi bizottság határozta meg, a román kollégák beleszólása nélkül. A szövetségnek még bizonyos „luxuscikkek”, például nyomdapapír, nyugati gyógyszerek vagy üdülőjegyek beszerzése is módjában állt; tagjai előnyös kölcsönökre és nyugdíjra is jogosultak voltak.

Habár az Írószövetségben eléggé ingtagok voltak és elsősorban személyes szimpátiákon alapultak a magyarok kapcsolatai a román vagy a német írókkal, akadtak nehéz pillanatok, amikor megvédték egymást. Egy ilyen pillanat volt a Corneliu Vadim Tudor elleni összefogás: minden külső nyomás ellenére sem választották meg a szövetség tagjává. A magyar írókat több ízben is megvédték román társaik a szélsőséges nacionalista támadásokkal szemben. Emlékezetes marad Alexandru Paleologu bátor fellépése Kós Károly védelmében az Írószövetség egyik választógyűlésén. Paleologu kijelentette, hogy nem ismeri Kós Károlyt, nem olvasott tőle vagy róla egy sort sem, de ha a magyar írók pártfogolják őt, „disznóság lenne kizárni Románia kulturális életéből”.²¹⁴ Paleologu gesztusa annál is inkább értékelendő, mert politikai okokból ült börtönben. De hasonló gesztussal kelt Domokos Géza védelmére Nicolae Manolescu. Egy olyan pillanatban, amikor a Kriterion Kiadónál éppen egy RKP KB által küldött brigád tartott ellenőrzést, Manolescu látogatónak érkezett, elkért néhány magyar nyelvű könyvet, és a *România literară* hetilapban egy rendkívül kedvező kritikában méltatta a kiadó tevékenységét.

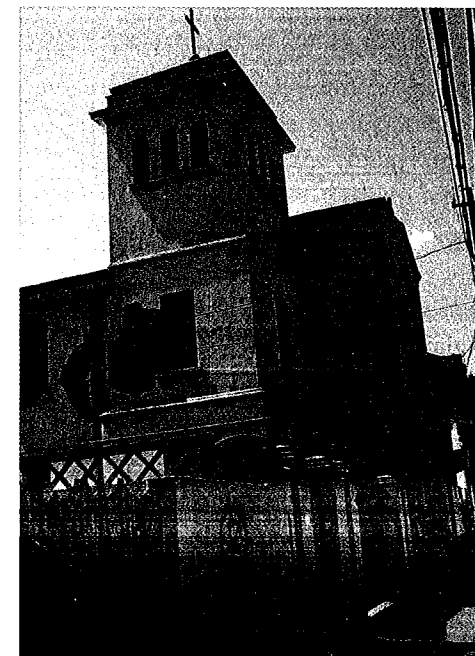
Fordulópontot jelentett az Írószövetség életében 1981-ben az új elnök megválasztása. Ekkor a kolozsvári magyar írók azt nyilatkozták, hogy D. R. Popescut fogják támogatni, mivel felesége magyar. Nem ismerjük a bukaresti magyar írók álláspontját. Csak azt tudni, megválasztása nem volt jó döntés, egy áldatlan évtizedet töltött az Írószövetség élén, a tagok elégedetlensége csak fokozódott. Ezalatt egyre nőtt a közlési tiltások, de az emigrálók száma is.

²¹⁴ Gálfalvi Zsolt: *Igyekezni kell nem feledni...* In Bányai Éva, i. m., 193. o.

Az ötvenes évek jelentős változásokat hoztak a magyar diaszpóra háború előtti életében fő szerepet játszó két intézménynél, az iskolánál és az egyháznál is. Kitartó, fáradhatatlan munkával az evangélikusoknak sikerült templomot építeniük kurátoruk, Jónás János műépítész erőfeszítéseinek köszönhetően.²¹⁵ A Badea Cârțan 10. sz. alatti evangélikus otthont még 1945-ben átalakították, már ott tarthatták az istentiszteleteket, de a templom, a hivatal, a gyűlésterem akkor még csak vágyálmom maradt. Az építkezést Kováts László lelkész (1951–1957 június 30) idejében kezdték el és utódja, D. Szedressy Pál (1957. július 1. – 1975. szeptember) alatt fejezték be. A neoromán stílusú épületet 1957. október 16-án szentelték fel, fából faragott oltára, Walker orgonája és velencei csillárja van. Bukarestben Walker-orgonával csak a német evangélikus templom és a Román Athenaeum rendelkezik. Szedressy megírta a templom történetét, ez egyelőre kéziratban maradt. Utódja Antal László volt, 1988-tól pedig Adorjáni Dezső Zoltán. 1998-ban Adorjánit brassói esperesnek nevezték ki, de 2002-ig tovább misézett Bukarestben is. 2004-ben kolozsvári evangélikus püspök lett.

A bukaresti evangélikus templomban román nyelven is miséznek. A hívek főleg a két világháború közt megalakult román messiási zsidó közösség tagjai, akikhez még további pár tucat román csatlakozott. 1964-től, miután államosították e zsidó-keresztény vallás Olteni utca 42. szám alatti imaházát, a hívek engedélyt kaptak, hogy román nyelvű istentiszteleteiket a magyar evangélikusok Badea Cârțan utcai templomában tartsák. Az engedélyt jóváhagyta a kolozsvári evangélikus püspökség.

Míg az evangélikusoknak sikerült templomot építeniük az egyik félreeső mellékutcában, a hatóságok a Palota Nagytermének építése ürügyén döntöttek a főváros szívében, a Palota téren álló református templom lebontásáról. A Viilor (Szőlőskert) úti templom rendbetétele 1957-ben kezdődött, hogy ide menekítsék a lebontásra ítélt templom javait. Az épületből

Az evangélikus templom (1957)

²¹⁵ Lásd Adorjáni Dezső: *A bukaresti magyar evangélikusok rövid története*. In: *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője*, 1998, 118–128. o.

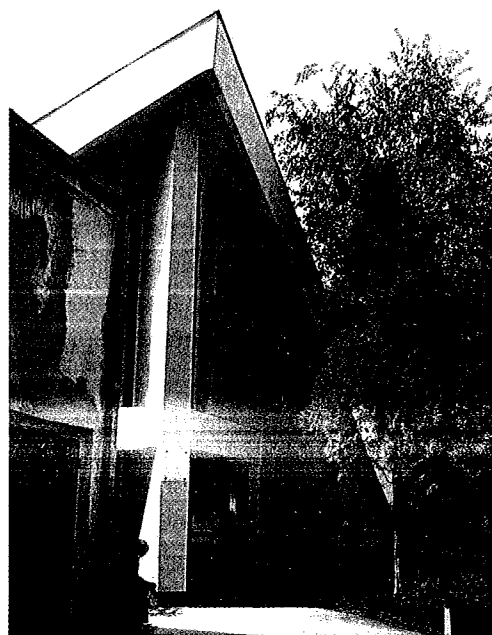
A Kálvineum (1974)

általát épített utolsó épület is eltűnt. A gyülekezetnek sikerült megmentenie az orgonát, a két harangot és a könyvtárat.

A templomért és a többi, kisajátított vagy lebontott Palota tér, Lutheránus utca környéki épületért cserébe az egyházközség egy régi emeletes, neoklasszikus stílusú bojárházat kapott, paplaknak és a lelkészi hivatal számára; az épület Calvineum néven vált ismertté. Ide nevezték ki lelkésznek 1974 tavaszán Zágoni Albu Zoltánt. Egyidejűleg egy új templom építését is jóváhagyták, elrejtve a Calvineum épülete mögé, hogy az utcáról ne legyen látható. A templomot René Ghelman bukaresti műépítész tervezte. A modern stílusú épület 14,4x14,4m alapterületű, és 350 férőhelyes; 1974. október 31-én, a reformáció napján szentelték fel. Nem sokkal kinevezése után, 1975/76-ra Albu ösztöndíjat kapott a münsteri teológiai intézettől; visszatérése után ökuménikus tanácsosi címe lett. Kezdeményezésére egy képzőművészeti magyar diák elkészítette Kálvin János mellsobrát, amely még most is a Calvineum udvarán áll; az időközben emigráló művész neve nem szerepel a szobron.

A Viilor úti templomnál volt két évig (1979–1981 között) papgyakornok Pap Géza, aki a Securitate rendkívüli figyelmének „ör-

először el kellett távolítani a bérlőket, köztük Szócs Endre bukaresti esperest, a vallásügyi osztály főfelügyelőjét. 1959-ben megépült a templomtorony az erdélyi református templomok stílusában; ezt az 1977-es földrengés nagyon megrongálta. 1959-ben, közvetlenül húsvét után megkezdték Koós Ferenc szép templomának bontását, így az

A református templom (1974)

vendett”, ugyanis tiltott műsoros kazettákat kapott Vekov Ágnestől, Vekov János Károly, a *Nicolae Iorga* Intézet kutatójának feleségétől. Vekov Ágnes apja, Forró László író, publicista „irredenta magatartás” miatt állt a Securitate megfigyelése alatt. A papot lépcsőről lépcsőre követték, lehallgatták a telefonját, és mindenkinek utánanéztek, aki meglátogatta őt. A követés nem járt a várt eredménnyel.

1982-től 2012-ig a hivatalt Bányai László töltötte be.

A bukaresti református templomokban az istentisztelet mindig magyar nyelven folyt.

Az unitáriusok helyzete sokkal rosszabb volt, a hívek alacsony száma kérdésessé tette a független felekezeti gyülekezet túlélését. Nem sikerült még egy saját imaházat sem nyitaniuk, 1943–1970 között istentiszteletet sem tartottak. Már 1958-tól sorra kudarcot valltak próbálkozásaik, hogy a magyar protestánsok (reformátusok vagy evangélikusok) befogadják templomaikba őket istentiszteleteik megtartására. Több megértésre találtak a német evangélikusoknál, úgyhogy 1970-től egy missziós papjuk nagyjából havonta misézhetett a pár tucatnyi megmaradt hívőnek. Ilyen missziós pap volt 1986–1994 között Szász Ferenc, aki a bukaresti unitáriusok rövid történetét is közreadta a *Petőfi* Társaság értesítőjében.

A magyar líceum (1958)

Ez a korszak nagy változásokat hozott a magyar líceum (középiskola) életében is. 1958-ban egy tágasabb épületet kapott 12 osztályteremmel a Gh. Dimitrov (ma Ferdinánd) sugárút 89. sz. alatt, a *Iulia Hasdeu* líceum szomszédságában. A régi, államosított, Sf. Voievozi utcai épületbe bérlők kerültek, majd 1989 után a külügyminisztérium egy kiképzőközpontja költözött ide. Mivel a főváros kellős közepén van, egy kis utcácskában a Román Akadémia mellett, a Mihai Moxa utca folytatásában, az épület és a telek rendkívül csábító az ingatlanfejlesztők számára. 2003-ban Zsold Béla, a nemrég kinevezett bukaresti református pap visszaigényelte az ingatlant, ám a szokásos huzavona után 2006-ban az önkormányzat lebontatta, csak a kerítés egy kis darabja maradt meg. A jog szerinti tulajdonos azonban az erdélyi református

püspökség, amelynek sikerült legalább a Sf. Ștefan utcai iskolaépületet visszaszereznie; ez az épület jelenleg a 24. szám alatt található, és a bukaresti egyetem politikatudományi kara működik itt.

A Dimitrov utcában újonnan kapott épület nem volt jó állapotban; fával és szénrel fűtötték, és sürgős javításokra szorult. A tanulók száma még mindig aggasztóan alacsony maradt, úgy tűnt, az iskola gyors lépésekkel halad a felszámolás felé. Takács Lajos, az Államtanács tagja 1967-ben elkészítő képet festett az iskoláról a bukaresti magyar követség egyik hivatalnokának, elmondása szerint a legszámosabb osztályban is csak 15 tanuló volt.²¹⁶ A magyar tanulók több generációjában maradt eleven Tulipánt Ilona matematika-fizika tanárnő emléke, aki 1961-től 26 évig tanított a líceumban, 1969-től igazgatónak nevezték ki.

Az 1980/81-es tanévben a líceumban 229 gyermek tanult (71 az I–IV. osztályban, 75 az V–VIII. osztályban és 83 a IX–XII. osztályban), akiket 4 tanítónő, 14 tanár és 4 mérnök oktatott. Ugyanebben az évben a bukaresti német líceumnak 1647 tanulója volt (451 az I–IV. osztályban, 834 az V–VIII. osztályban és 362 a IX–XII. osztályban), 14 tanítónő, 58 tanár, valamint 3 mérnök és 8 oktatómester dolgozott ott.

Paradox módon az 1968-as csehszlovákiai események gyökeres változást hoztak a romániai magyarok életében. Néhány héttel korábban, 1968. június 28-án az RKP Központi Bizottságának nemzetiségi ügyekkel foglalkozó bizottságának titkára és miniszterelnök-helyettes Fazekas János kezdeményezésére találkozóra került sor Nicolae Ceaușescu és mintegy száz magyar értelmiségi között; a találkozó sajnos kudarccal végződött. A magyarok kisebbségi státútumot szerettek volna, magyar nyelvű szakmai oktatást, saját kiadót, egy hetilapot, a bukaresti magyar ház újranyitását és magyar nyelvű műsort a tévében. Az 1956-os forradalom után elítélt értelmiségiek rehabilitálásának kérdését is felvetették. Ceaușescu nagyon ingerültnek látszott, és semmit sem ígért. Az iskolákkal kapcsolatban azt nyilatkozta, hogy nem számít az oktatás nyelve, csak jól végezd a munkádat.

1968 augusztusa, a csehszlovákiai invázió után, a Ceaușescu-rendszer bel- és külpolitikája néhány év alatt gyökeresen megváltozott, hiú reményeket ébresztve a románok és a magyarok körében egyaránt. Ceaușescu volt az egyetlen kommunista vezető, aki visszautasította az invázióban való részvételt; ezzel kockáztatta, hogy felbosszantja a szovjeteket, de kivívta nemcsak a nyugati világ szimpátiáját, hanem a románokét is. A románok azt remélték, hogy Románia még jobban eltávolodik Moszkvától, és

²¹⁶ *Minorități etniculturale ... 1956–1968*, i. m., 2003, 872. o.

közeledik a Nyugathoz; az első lépések már megtörténtek a Német Szövetségi Köztársaság bukaresti követségének 1967-es megnyitásával. Ceaușescu 1968-as dacos gesztusa után több, politikáját támogató tüntetésre is sor került, ezeken a magyarok is részt vettek, az egyik ilyen eseményt a Zalomit utcai művelődési házban tartották. Egy hónappal az események után 60 kolozsvári magyar értelmiségi fejezte ki egyetértését Ceaușescu politikájával és biztosították őt támogatásukról. Domokos Géza még egy áradozó cikk szégyenét is vállalta az *Előrében*, de a magyarok számára utólag megszerzett előnyök tükrében úgy vélte, a kompromisszum megérte. A maga részéről Ceaușescu úgy értékelte, eljött a pillanat, hogy a magyarokat a maga oldalára állítsa. A Székelyföldre látogatott, ahol ígéretek egész sorával elnyerte szimpátiájukat. Még egy magyar mondat kimondására is képes volt: *Éljen a Román Kommunista Párt!*

A valós fordulópontra azonban akkor következett be, amikor a párt több bukaresti magyar intézmény létrehozásáról döntött, eleget téve a magyar kérések egy részének. Domokos Géza szerint ez Ceaușescu álnok politikájának része volt, így akarta elérni, hogy az erdélyi magyar intézmények minél többet veszítsenek fontosságukból és befolyásukból. 1969–1971 között létrehozták a bukaresti egyetem hungarológiai katedráját (az 1969/70-es egyetemi tanévtől), a tévé magyar nyelvű adását (1969-ben), a Kriterion Kiadót (1969), újra bevezették a magyar nyelvű tevékenységeket a *Petőfi* művelődési házban (1969), megjelent A Hét (1970), az első magyar nyelvű központi hetilap. 1969-ben újraalakult a tanügyminisztérium nemzetiségi osztálya, a magyarokat több tanfelügyelő is képviselte, köztük Debreczi Árpád, Murvai László (1972–2008), Gergely László (1980–1990) és egy államtitkár, Lőrincz László, később Fűrő Gyula. 1971-ben nemzetiségi osztály alakult a Nicolae Iorga Történelemkutató Intézetnél, majd a művelődési minisztériumnak megfelelő Szocialista Művelődés és Oktatás Bizottsága mellett alakult nemzetiségi osztály.

Újraindították a közrádió magyar nyelvű műsorait; a 13 órától sugárzott műsor 40 perces volt, és 20 perces adást közvetítettek este 19 órától.

A felsorolt intézmények létrejötte magyar értelmiségiek újabb hullámát vonzotta Bukarestbe, a fővárosban valaha is létező legtöbbet, ám számuk semmiképp sem haladhatta meg a néhány százat.

Ennek a sikerekben és kudarcokban gazdag kornak a történetéről fontos adatokkal szolgál a kolozsvári Bányai Éva irodalomtörténész, a bukaresti egyetem hungarológia kara adjunktusának interjúkötete. *Sikertörténet kudarcokkal* című könyvének megjelenését a *Communitas* Alapítvány és a magyar Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta.

Az új intézményekbe fiatalabb, lehetőleg „jó káderlappal” rendelkező emberek szándékoztak felvenni. A bukaresti magyar írók régebbi generációja, köztük Szemlér és Méliusz, már túl öregek voltak. Az új emberek Erdélyből érkeztek: írók, költők, zenészek, újságírók, grafikusok, fordítók. A vállukra nehezedő felelősség tudatában egyesek nehéz helyzetbe kerültek: meg kellett felelniük az erdélyi magyarok elvárásainak és rájöttek, hogy Nicolae Ceaușescu a magyarok választott képviselőin keresztül rájuk akarja erőltetni saját pártpolitikáját. A régi pártaktivisták erősködtek, hogy fogadják el ezeket a máskülönbben számos anyagi és társadalmi előnnyel járó funkciókat. Mindnyájan kivételezetteknek számítottak, lakást kaptak, jó fizetésük volt, külföldre utazhattak. Bár a hatalom kezdetben csak kirakatnak szánta ezeket az intézményeket, néhányan, vezetőik professzionizmusának köszönhetően, sikerült fontos szerepet játszania a magyar kulturális igények kielégítésében: a szórakoztatásban, a kulturális örökség értékeinek felmutatásában, a tehetségek kibontakozásában, az értékrend helyreállításán.

A legrövidebb virágzása a *Petőfi* Művelődési Háznak volt. A Magyar Társulat egykori Zalomit utcai házában működött, Bukarest város 1960-as útikalauzában mint a Február 16. rajon Petőfi Sándor Művelődési Háza szerepelt, azonban magyar nyelvű tevékenysége nem volt. Valószínű, hogy a Petőfi nevet még a Magyar Népi Szövetség idejében kapta. A szövetségnek volt egy *Petőfiről* elnevezett kiadója is, ahol a párt vidéki lapjait nyomtatták. Az útikalauz szerint a művelődési háznál egy művészeti agitációs brigád, egy táncgyűttes, két színházársulat, tánc-, zene-, képzőművészeti, szabász-stb. körök is működtek.

1969. december 29-én az RKP Központi Bizottsága Matekovics Jánost, egy nonkonformista egyéniséget és szervezősenit nevezett ki a *Petőfi Sándor* Művelődési Ház igazgatójának.

Matekovics az *Ifjúmunkásnál* volt újságíró 1961-től Bukarestben. Kemény dolgokon ment át, miután ideiglenes szállásán egyik besúgó szobatársa följelentette. Hogy a rendszer beindult gépezete ne tegye tönkre egész életét, a Domokos házaspár tanácsára önkritikát gyakorolt, így hát a megbüntetésére szervezett gyűlést megszta.²¹⁷

Matekovics gyanította, hogy nem sokáig maradhat az igazgatói széken, de addig is jó munkát akart végezni.

Kinevezése előtt a művelődési ház tevékenységének színvonala nagyon leromlott, gyakorlatilag csak a társadalom peremén élőket vonzó, kétes hírű bálokat szerveztek. Matekovics kétnyelvű feliratot kért és kapott az épületre, ez a gesztusa merészségére valott, hisz kolozsvári kollégája éppen amiatt

jelentette fel, mert a kétnyelvű felirat eltűnése miatt méltatlankodott. Az intézménynek nem voltak saját költségvetési forrásai, így gyakorlatilag képtelen volt bármiféle tevékenységre; még kapust sem tudott felvenni, pedig anélkül a milícia nem engedélyezte a működését. Securitate ügynök-gyanús román helyettese azt tanácsolta, próbáljon meg különféle művelődési tevékenységekből pénzre szert tenni, ehhez a milícia is szóbeli beleegyezését adta. Így nyílt lehetősége arra, hogy gyökeresen megváltoztassa a művelődési ház életét, és embereket is alkalmazzon. A műépítészek véleményét kikérve (ezt megtehetette, mert a Műépítészeti Intézet egyik dékánja a magyar Benedek Tibor volt) az épületet három részre osztották, mindegyikben saját ruhatárat, büfét és mellékhelyiségeket alakítottak ki. Az egyetemista Pusztai Péter, aki később emigrált, gyönyörű festett üvegablakot készített az egyik bejárat fölé, amely sajnos ma már nincs meg. Így lehetővé vált, hogy több klub is működjék a különféle érdeklődési körűek számára, amelyek programjaiban neves magyar értelmiségiek is kivették a részüket. Volt egy értelmiségi klub – ahová újságírók, kiadók, szerkesztők, művészek, filmesek jártak –, egy laboratóriummal felszerelt diáklklub – ezt Andrei Blaier bukaresti rendező vezette –, egy zeneklub Bács Lajos karmester vezetésével, dzsesszklub, melyet Bányai Péter irányított és egy művészeti kör kiállítóteremmel. A dzsesszklubnak óriási sikere volt, még az Egyesült Államok követségének tagjai is eljártak a hétfő esti előadásokra; a meghívottak között híres amerikai együttesek is voltak. Az idősebb korosztályokról sem feledkeztek meg, számukra népzenei vagy operettzenei előadásokat szerveztek. A magyar írók itt mutatták be újonnan megjelent köteteiket, a Kriterion író-olvasó találkozókat szervezett, ismert erdélyi értelmiségieket hívtak meg, akik mindig telt ház előtt tartottak előadást.

Matekovics beleegyezett, hogy a magyar művelődési házban továbbra is működjék egy román szekció, ezt szabadegyetem formájában képzelte el, ahová a román irodalom és művelődés sok neves személyiségét, köztük akadémikusokat hívott meg. A meghívottakat taxi hozta, ünnepi vacsorákat szerveztek a tiszteletükre, melyeken székely népviseletbe öltözött lányok szolgáltak fel, majd utána taxival vitték őket haza.

Az újságok nem szüntek meg dicsérni Matekovicsot, azonban hamarosan tilos lett bármit is írni a magyar által vezetett legjobb bukaresti művelődési házról. A hatóságok rájöttek, hibáztak, hogy egy ilyen energikus és találékony embert neveztek ki a csak formálisnak szánt intézmény élére. Pénzügyi ellenőrök szálltak ki, akik megállapították, hogy az intézménynek nem volt miniszteri jóváhagyása a létszámemeléshez. A havi 2300 lejes bérezésű Matekovicsot 100 000 lejre büntették. 1971. május 31-én leváltották igazgatói

²¹⁷ Matekovics János: „Én nem számoltam túlélésre”. In: Bányai Éva: i. m., 252. o. és köv.

tisztségéből. Az *Ífjűmunkás* visszavette, de a fizetésének felét visszatartották minden hónapban; később elköltözött Bukarestből.

A fenti eset is bizonyítja, hogy a román hatalom jóindulatából létrejött magyar intézményeket csak kirakatintézményeknek szánták; amelyek túl-
nőtt ezen a szerepen, azt szigorúan büntették.

Matekovics helyébe Antal Miklós jogászt nevezték ki; nagyon jó káderlappal rendelkezett, árvaházban nőtt fel, magyar körökben közismert volt, hogy „egy szekus nevelte árva”²¹⁸. A hatóságok nem akartak több meglepetést. A könyvtár könyveiről kijelentették, hogy „nacionalisták, sovének és irredenták”, teherautóra rakták őket, és végleg nyomuk veszett. Néhány kötetet sikerült Molnár Szabolcs egyetemi adjunktusnak megmentenie, köztük egy 1853-as könyvet Erdély természeti szépségeiről. A művelődési ház levéltára is elveszett.

Az új igazgató feljelentéseivel módszeresen eltávolított minden értelmi-
ségi a művelődési háztól. Mégis A *Hét* 1978-as évkönyvében megünne-
pelte a ház tevékenységét²¹⁹. Elméletileg a házban még mindig ugyanolyan pezsgő
élet folyt, mint Matekovics idejében. A verses és zenés estéket továbbra is
megszervezték, voltak író-olvasó találkozók, képzőművészeti kiállítások stb.
Működtek a (román és magyar) táncsoportok, a színjátszócsoporthoz pedig
egy időben a *Ion Vasilescu* Színház színésze, a magyarul is tudó Cornel Gârbea
vezette. Néhány darabot a marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem rektorá-
nak fia, a mai napig az egyik legelismertebb és legegényibb rendező, Tompa
Gábor is színpadra állított.

Egy másik 1969-ben létrehozott intézmény, a bukaresti egyetem hunga-
rológia katedrája. A magyar nyelv és irodalom tanítása a bukaresti egyete-
men nem volt újkeletű ötlet, már Bitay Árpád és Avram P. Todor is gondolt
rá, azonban akkor még csak egy-egy előadássorozatról lett volna szó. Csak
1956-ban kezdett Marosi Sándor egy fakultatív magyarnyelv-kurzust tartani
a keleti nyelvek katedráján. A következő két évben még további három, Ko-
lozsvárról ingázó tanár csatlakozott hozzá. 1959-től Marosi ismét egyedül
maradt, heti két órát tartott két-három diáknak évfolyamonként.

1969-ben a kolozsvári dr. Szabó Zoltán professzort nevezték ki a frissen
létrehozott katedra élére. Az előadótanár Marosi mellett még egy adjunk-
tust is felvettek, Szabó egykori diákját, Molnár Szabolcsot (sz. 1943). Mol-
nár kinevezésekor egy Arad melletti falucskában tanított, pap fiaként „rossz”
dossziéja volt, Szabó mégis vállalta a felvételével járó felelősséget. Elkészült
a magyarországi vendégprofesszor statútuma is, úgyhogy az 1969/70-es tan-

évet már 32 olyan diákkal kezdték, kiknek a második szakuk a magyar nyelv
és irodalom volt. Hungarológia mellékszakos diák volt Smaranda Enache is,
francia főszakkal.

Kezdetben még volt valamilyen fokú autonómiája a katedrának, és a
tantervet maguk állíthatták össze. Eleinte minden évben volt beiskolá-
zás, de ez nem tartott sokáig. 1971-ben bevezették a finn nyelvet fakulta-
tív tantárgyként, ezt 1977–1990 között Molnár tanította; öt évig dolgo-
zott egy finn–román szótáron, amely sajnos befejezetlen maradt. 1973-
tól Molnár is előadótanár lett, két újabb adjunktust vettek föl, egyikük
Murvai Olga tanügyminisztériumi főfelügyelő, Murvai László felesége.
Két külsős tanár is oktatott, egyikük Reinhart Erzsébet, Molnár felesé-
ge, aki akkoriban a Szocialista Művelődés és Oktatás Bizottsága nemze-
tiségi osztályán dolgozott (1972–1988 között). Ugyanebben az évben, a
marosvásárhelyi pedagógiai intézet megszűnésével beindult a levelező
tagozat is, az intézet diákjainak joguk volt beiratkozni a hungarológia
szak harmadévére, ahol három év múlva kettős, román–magyar tanári
diplomát szerezhettek. A diákoknak komoly erőfeszítésbe került eleget
tenni a tanterv előírásainak, ugyanis a diplomadolgozatot román nyelven
kellett megírniuk és megvédeniük; a katedra archívumában 70–80 ilyen
dolgozat található.

Az 1970-es évek végéig a magyart második nyelvként, bármelyik idegen
nyelvvel lehetett párosítani, franciával, angollal, némettel, japánnal, kína-
ival, arabbal, törökkel, perzsával, latinnal stb., és ez jobb elhelyezkedésre
adott lehetőséget. Előnyt jelentettek a külföldi, finn vagy magyar ösztöndí-
jak, néhányan az ösztöndíjasok közül már vissza sem tértek.

A hungarológia hanyatlása 1975-től kezdődött, amikor a katedrát beol-
vasztották a keleti, később az újlatin nyelvek tanszékébe. 1976-tól felvételit
is csak kétfévente hirdettek, 1980-tól pedig már csak négyévente.

A diákok létszámának csökkentésével Molnár a teljes tanári norma ér-
dekében arra kényszerült, hogy román nyelvet tanítson külföldi, tulnyomó-
részt fogorvos diákoknak. Tolmácsként is állandóan igényelték, még a
külügyminisztérium is különféle külföldi delegációk fogadásakor. A keleti
nyelvek katedráján dolgozó kollégáival együtt őt is sokszor kényszerítették
megalázó munkára, például az egyetem épületének díszbe öltöztetésére,
akár napi öt-hat órán keresztül. /.../ Elég keveset közölt, a Berde Máriáról
írt doktori disszertációján és egy magyar irodalmi szöveggyűjteményen kí-
vül (melynek első két kötete 1972-ben, a harmadik rá egy évre jelent meg)
Domokos Géza kérte fel, szerkesszen a *Kriterion* számára egy hasonló kö-
tetet. A kötet több helyen is módosult Pezderka Sándor cenzor észrevételei

²¹⁸ Hálász Anna: „A Hétnél úgy éreztem, hogy a családban vagyok”. In Bányai Éva, i. m., 202. o.

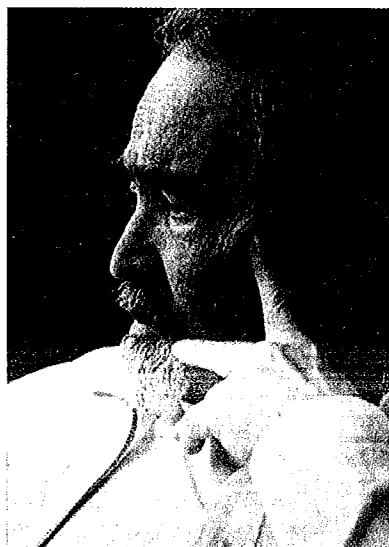
²¹⁹ Árvay Árpád: *Bukaresti Petőfi Ház*. In *A Hét Évkönyve*, 1978, 138. o. és köv.

nyomán, 1985-re lett nyomdakész, de ekkor Murvai László tanügyi felügyelő nem hagyta jóvá, mondván, hogy egy ilyen munkára nincs szükség, sőt még be is panaszkolta a szerzőt a kultúrbizottságnál. Molnárnak az 1986-ban megjelent, *Arte poetice. Renașterea (A költészet művészete. A reneszánsz)* című gyűjteményben közölt tanulmánya miatt is meggyűlt a baja, ugyanis nacionalizmussal vádolta meg, és szintén a kultúrbizottságnál panaszkolta be Doina Uricariu. Otthon többször is felkereste a Securitate, együttműködésre szólították fel.²²⁰ Szolgálatiért támogatást kapott volna a doktori cím megszerzésében. Azt is felajánlották, hogy feleségét kinevezik a magyar líceum igazgatójának, ami azért volt furcsa, mert felesége a kultúrbizottságnál dolgozott, ami összehasonlíthatatlanul rangosabb munkahelynek számított. Az örök védekezésre kényszerített Molnár nem vállalt szerepet a magyarság ügyeiben, úgy tartotta, hogy ez nem az ő kötelessége. A magyar követség egyik jelentése úgy számol be a hungarológia katedra tanáiról, mint elszigetelt és kompromisszumra hajló tanügyi káderekről.

1989-ben a hungarológia szak a felszámolás küszöbén állott: csak két előadótanár maradt (Molnár és Murvai), egy vendégtanár és egyetlenegy (másodéves) hallgató.

Három, ugyancsak 1969-ben létrehozott intézménynek óriási hatása volt a magyar kultúra és nemzeti öntudat megtartásában: a tévé magyar nyelvű műsorának (magyar adás), *A Hétnek* és a Kriterion Kiadónak.

A magyaradás legvirágzóbb korszaka Bodor Pál nevéhez fűződik. Miután 1967-ben visszatért Bukarestbe, amíg ki nem nevezték a román rádió-televízió magyar nyelvű műsorainak főszerkesztőjévé, az Irodalmi Kiadó (Editura pentru Literatură) kisebbségi osztályán dolgozott. Itt jelentős változtatásokat sikerült elérnie a kiadványpolitikában. Míg 1966-ban csak 50 magyar cím jelent meg a kiadónál, és több állást is megszüntettek, 1967-től a könyvek száma megkétszereződött. Bodor a kiadói tervbe néprajzi, zenetörténeti, művészettörténeti munkákat is felvett, ő kezdeményezte a fiatal írók debütáló kötetit felsorakoztató híres *Forrás* sorozatot.

Bodor Pál

²²⁰ Molnár Szabolcs: „A pipám sokszor megmentett”. In Bányai Éva, i. m., 282. o. és köv.

A Bányai Évának adott interjújából kiderül, Bodor ötlete volt két, a magyar kultúra számára alapvető sorozat megszerkesztése is. Egyik közülük az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, a hatalmas munka elvégzésére szerződést kötöttek Szabó T. Attila (1906–1987) kolozsvári nyelvessel. A 15 kötetesre tervezett munka szerkesztése nagyon lassan haladt, Szabó életében csak három kötet jelent meg a Kriterion Kiadónál, 1976, 1978 és 1982-ben. 1990-től a szerkesztést a Magyar Akadémiai Kiadó vette át.

A másik referenciaértékű munka a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 1919-től napjainkig. Az alcím pontosítja a tartalmat: szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. Egy ilyen mű létrehozásának XVIII. századi gyökerei vannak a magyar kultúrában. Az első ilyen lexikon a Hollandiában tanult református pap, Bod Péter Magyar Athénás című könyve, amely Nagyszebenben jelent meg 1766-ban, 528 magyarországi és erdélyi személyiségről.

A lexikon megszerkesztését szintén kolozsvári szakemberek végezték Balogh Edgár irányításával. Később további szakembereket vontak be a munkába több területről, Erdély különböző városaiból, Bukarestből Bonyhádi Jolánt, Bodor beosztottját, aki az Irodalmi kiadónál dolgozott 1948–1968 között.

A lexikon első kötete 1981-ben jelent meg a Kriterion Kiadónál, majd 2002-ig még további három kötet (az R betűig), az utolsó (két részből álló) kötet 2010 őszén került ki a nyomdából. A lassú munkavégzés sajnálatos, ideális esetben ennyi idő alatt az új, naprakész és esetleg a magyar kultúra kezdetéig kiegészített kiadásnak is meg kellett volna jelennie. A lexikon egyetlen bukaresti közkönyvtárban sincs meg; az első négy kötetnek létezik online változata, a budapesti Széchényi Könyvtár jóvoltából (www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/index.htm).

A magyar adást 1969 novemberétől sugározták heti egy alkalommal, az I. csatornán; Románia egész területén, de még Magyarországon is fogható volt. Egy-egy adás 20–25 percet tartott, politikai és gazdasági hírekkel, népzenevel. Bodor Pált fél év múlva, 1970 áprilisában nevezték ki a román rádió és televízió magyar és német nyelvű műsorainak főszerkesztőjévé. Ilyen kinevezésre csak Ceaușescu személyes jóváhagyásával kerülhetett sor. A rendkívül igényes és jó szervező Bodor több vidéki fiataalt is felvett a magyar szerkesztőséghez, és rövid idő alatt egy igazán profi csapatot teremtett, amely lebilincselő, ugyanakkor a magyarságtudat erősítését célzó műsorokat készített. Másfél év után már heti két adást sugároztak, egy egyórásat, illetve egy másfél órásat, csütörtökön és vasárnap, majd ezeket egy háromórás adás

váltotta hétfőnként. Azért esett a választás erre a napra, mert a budapesti tévénél hétfőn műsorszünet volt, és ez növelte a bukaresti tévé nézettségét. A magyar szerkesztőség 15 főre bővült, köztük volt pár román műszakis is, egyikük a magyarul is tudó Al. Căpușneac. 1971-ben felvették a vágáshoz Rostás Ulieru Emíliát, Rostás Zoltán szociológus testvérét, jelenleg a magyar-rádás legrégebbi alkalmazottja.

Minden egyes műsor tartalmát láttamoztatni kellett a pártszerveknél; bizonyos témák kötelezőek voltak, másrészt a hírek nem szólhattak kizárólag a magyaroknak. Minden műsort feliratoztak, ami lehetővé tette a románok számára is, hogy kövessék. Dokumentumfilmeket, romániai magyar szerzők forgatókönyvei alapján készült rövidfilmeket, interjúkat közvetítettek a magyar kultúra nagy személyiségeivel, a magyar irodalom legjobb fordítóival, vagy magyar nyelven készített beszélgetéseket románokkal (például a költő Mihai Beniucal vagy a történész Constantin Daicoviciuval). Ez utóbbi a Szózat, a „legszebb hazafias vers a világirodalomban”²²¹ egy szakaszát is elszavalta. Sugároztak falvak életéről, helyi szokásokról készített riportokat, és egy vetélkedőt is a romániai magyarok történetéről.

Hogy minden ízlést kielégítsenek, kabaréműsorok is készültek, közvetítették az első magyar könnyűzene-fesztivált, de a csíkszeredai régizene-fesztivált is (melyet először 1980-ban szerveztek meg, de néhány év múlva betiltottak). Filmeket vagy Harag György rendezte TV-drámákat is bemutattak. A zeneműsorok révén futott be a nagyváradi Metropol rockegyüttes, amely Bukarestben is fellépett, és olyan énekesek, mint Józsa Erika vagy Tamás Gábor. A legtöbben később kitelepedtek.

Természetesen rengeteg, gyárakban vagy a mezőkön forgatott ünnepélyes riport is készült. A román-magyar viszonyt teljesen konfliktusmentesnek kellett beállítani és mindig hangsúlyozni, hogy Romániában a kisebbségeknek minden szabadságuk megvan, és jogaikat tiszteletben tartják. Előírták a vegyes házasságnak, az asszimiláció egyik leggyorsabb és legbiztosabb módjának a népszerűsítését is. Hogy mégis sok mindent el lehetett mondani, az elsősorban a szerkesztő ügyességén múlt. Nem volt szabad azonban bármi rosszat szólni a románokról, nem lehetett beszélni a szocialista gazdaság kudarcairól, a kollektív társulatok csődjéről. Magyarországról sem szólhatott semmi, egy gyermek- és ifjúsági folytasásos filmen kívül egyetlen magyarországi produkciót sem szabadott bemutatniuk.

Minden megszorítás ellenére Bodornak sikerült magasra emelni az erkölcsi és szakmai mércét a magyar adásnál; nagyra tartották amiatt, hogy a műsort „másképp csinálják, mint ahogy a televízió általában, és nekik van iga-

²²¹ Beke György: *Tolmács nélkül* 505. o.

zuk...” Az 1977. márciusi földrengés után a magyar adás volt az első, amely nemcsak híreket, hanem egy 35 perces dokumentumfilmet is sugározott. Dumitru Popescu, a Román Televízió elnöke is elismerte, hogy a magyar adás az országos tévéadó egyik legjobb műsora.

A magyar szerkesztőség alkalmazottjai biztonságban érezték magukat, mivel Bodor a magas rangú pártaktivista, Gere Mihály sógora volt (feleségeik testvérek voltak), úgyhogy az ő vagy Fazekas János segítségével sok kényes ügyet elsimítottak. Fazekast üzte a hatalomvágy, ám ha nem ütközött törvénybe, minden nagyobb kérdésben segített a magyarokon, legyen szó munkahelyről, olcsóbb lakberről, az oly áhított Trabántról stb.

A tévé alkalmazottjainak, a párt központi lapjainak újságíróival ellentétben, nem utaltak ki hivatali lakást, de Bodor mégis kapott egy 137 m²-es központi lakrész a Köztársaság sugárúton. Szintén a kiváltságos zónákban laktak a Bukarestbe hívott magyarok: Domokos Géza az Atena utcában, egy exkluzív negyedben, Horváth Andor a Cișmigiu mellett, a jelenlegi Erzsébet királyné sugárúton. A tévénél viszont nagyon nagyok voltak a fizetések – annyira, hogy Vári Attila megengedhette magának, hogy külső munkatársként hotelben lakjon. Mulatságosak rendhagyó visszaemlékezései a hajnalig tartó mulatozásokról az Athénée Palace-ban: ilyenkor ki-kiszaladt egy-egy nem odavaló megjegyzés a száján, és a pártellenes szövegek azonnal eljutottak a Securitate fülébe, ami elég sok kellemetlenséget okozott neki. Elég volt mégis ilyenkor megkérni főnökét, „Pali, szólj fel valakinek, mert a fiúk tönkreteszik az életemet”²²², egy időre ismét megszabadult a zaklatásoktól. Ugyancsak Vári okozott hatalmas botrányt egy moldvai csángókról forgatott filmmel, meg is tiltották, hogy a környékre tegye a lábát. /.../ 1983-ban emigrált.

A magyar szerkesztőség Fülesi Viktor cenzor, egykori szekus tiszt felügyelete alatt állt. Állambiztonsági dossziéjuk elsősorban a főnököknek volt, hogy ellenőrizhessék pártűségüket, Bodor házát sűrűn bepóloskálták. Őt kollégája vallotta meg neki, hogy megzsarolták, hogy a Securitate ügynökeivé tegyék őket; a valódi számnak nagyobbna kell lennie ennél, de felfedésük 1989 után sem történt meg. 1981-ben Bodor szekus dossziéjában ilyen bejegyzések kerültek: „a romániai magyarok jogai védelmezőjének nevezi magát, nacionalista és irredenta”, vagy: „nemhivatalos kapcsolatot tart fenn a Bukarestbe kinevezett magyar diplomatákkal. A szocialista rendszerrel szemben ellenséges megnyilvánulásai vannak”. Megpróbálták megbüntetni néhány, a műsorokban megjelent merészebb kijelentéséért. A leghatásosabb módszerhez, a szerkesztőség pénzügyi ellenőrzéséhez folyamodtak, amely

²²² Vári Attila: „A belső cenzúra miatt az ember a gondolatait már gyomlálta”. In Bányai Éva, i. m., 326. o.

két évig tartott. Néhány év elteltével fogyni kezdtek Bodor lehetőségei és ereje, hogy jó műsorokat csinálhasson. Mivel rájött, hogy már nem sokat tud tenni a magyarságért, 1979-ben lemondott. A munkahelyi stressz és a nyomás a szerkesztőségben óriási volt, Bodor két infarktuson esett át. Más forrásból is, de a Securitate archívumából is megtudhattuk, hogy Bodor fia elvett egy magyarországi lányt, és 1980-ban kiköltözött. Bodornak már 1979-ben is tudnia kellett, hogy ezért mindenképp leváltják a főszerkesztői állásából. 1983-ban ő is távozott Romániából.

A magyarok életében jelentős kulturális esemény volt *A Hét* megjelenése 1970. október 23-án. Mintájául vélhetőleg az abban az időben legolvasottabb művelődési lap, a George Ivaşcu vezette *Contemporanul* szolgált.

1970-ben Bukarestben tíz magyar lap is megjelent: egy napilap, öt hetilap, egy havi és egy negyedéves folyóirat, valamint két fordítás: a Hivatalos Közöny és egy havonta jelentkező méhészlappal. A lapok profilja változatos volt. Az *Előre* csapata néhány éve szerkesztett egy falusiaknak szánt hetilapot is, a többi újság a munkások, munkásfiatalok, pionírok, a tanügyesek és a könyvtárak számára készült.

A magyar értelmiségiek szerettek volna egy modern szociokulturális lapot, tudományról és művészetről szóló rovatokkal, amely a magasabb végzettségű olvasókhoz szól. Az irodalomra fókuszáló kolozsvári *Korunk* túl elitista volt, az *Előre*nek pedig már amúgy is rossz volt a híre. Valamelyest élénkült az érdeklődés a *Művelődés* havilap iránt, miután András V. János 1969-ben *de facto* átvette vezetését.

A neves, több kötes író, Huszár Sándort (1929–2005) nevezték ki az új lap főszerkesztőjévé. Jó káderlappal indult, proletárcsaládból származott, apja munkás, anyja mosónő volt. Származása sokban segítette érvényesülését, Huszár volt az egyike azon szerencséseknek, akiknél a „jó” dossziéhez tehetség is társult. A kolozsvári *Dermata* munkásaként kezdte, az irodalomhoz vonzódó fiatalembert a balos beállítottságú Gáll Ernő, az *Utunk* főszerkesztője karolta fel, akinek pártfeladata volt az írás iránt érdeklődő proletárok toborzása; felvette a laphoz és továbbtanulásra biztatta. 30 évesen kinevezték a kolozsvári színház igazgatójának. Volt annyira bölcs, hogy meghallgassa a színházi szakemberek tanácsait, sikerült nagyszerű csapatot verbuválnia; az előadásokat Harag György rendezte. Hamarosan jó híre ment a kolozsvári magyar színháznak, és a társulatot meghívták Bukarestbe, ahol Huszárt Constanţa Crăciun, a kulturális minisztérium miniszterhelyettese is megdicsérte. Liviu Ciulei, akkoriban Románia egyik legjobb rendezője is kiszállt Kolozsvárra darabot rendezni. 1964-ben Hu-

szár dícsősége tetőfokán hirtelen benyújtotta a lemondását, ám ezzel a párt nem értett egyet, és büntetésből takarítónak tették meg egykori szerkesztőségébe. Ezt az állást töltötte be, amikor felajánlották neki *A Hét* főszerkesztését, amit feláldozásának is tekinthetett, hisz nem lehetett tudni előre, milyen lesz a lap fogadtatása. Huszár közel egy évig tárgyalt a hatóságokkal mire elhatározta, hogy Bukarestbe költözik; felesége a frissen alakult televízió szerkesztőségében kapott állást.

Huszár szabadon választhatta meg munkatársait, és valóságos vadászatba kezdett a jó szerkesztőkért Erdélyben és az *Előre*nél. Földes Lászlót nevezték ki főszerkesztő-helyettesnek, két év múlva, halála után előbb Márki Zoltán, majd 1975-től Horváth Andor vette át a helyét. Földes az *Utunk* egyik legjobb szerkesztője volt, de kirúgták a pártból és elbocsátották a laptól a magyar forradalom után. Hajdu Győző újságírótársa jelentette fel mint népellenséget, a magyarok elleni sablon szerint revizionizmussal és nacionalizmussal vádolta. Hajdu a későbbiekben is bojkottálta a lapot, és többen állítják azok közül, akik ismerik, hogy veszélyes ember volt.²²³ A párt beleegyezett Földes rehabilitálásába, és ismét a sajtóban dolgozhatott. A szerkesztőség 24 fős volt, a 20 oldalas lap 20 000-es példányszámban jelent meg, és főképp értelmiségiek olvasták. Több állandó rovattal jelentkezett: irodalom, zenei élet, színházi krónika (melyet az *Előretől* átkerült Kacsir Mária szerkesztett). A világirodalom és film rovatot a fiatal Horváth Andor vette át, aki a kolozsvári egyetemen végzett magyar–francia szakon, és egy tordai mezőgazdasági iskolában tanároskodott, mikor Bukarestbe hívták. A tudományos rovatot Dankanits Ádám vezette, ő az 1977-es földrengésben életét veszítette. Halálába nem sokra rá felesége, Varga Katalin is követte, aki szintén a lapnál dolgozott mint grafikus. A rovat másik szerkesztője Ágoston Hugó lett, aki korábban Szászrégenben volt fizikatanár. A kezdetekben a szerkesztőség rengeteg külföldi, főleg francia és magyar sajtótermékhez jutott hozzá, ezekből válogatva és feldolgozva kerültek a lapba különféle művelődési vagy tudományos témájú cikkek és recenziók. A lap teret adott hasábjain a romániai magyar képzőművészeknek is. Voltak vidéki tudósítói és riporterei, számottevő pénzalappal rendelkezett. A szerkesztők feladata közé tartozott Fazekas János beszédeinek megírása is.

A főszerkesztő már az első számban, a vezércikkben letette a garast a párt mellett: a szocialista társadalom harcosának mondta magát, akinek fő célja szolgálni az RKP politikáját, a marxista-leninista ideológiát, a szocialista demokráciát. Az ilyesféle vezércikkek minden kiadványban kötelezőek voltak, és általában név nélkül jelentek meg. Aki megtagadta egy ilyen cikk megírását, a munkahelyével játszott, ez történt az *Utunk* szerkesztőjével, Tamás Gáspár

²²³ Kacsir Mária: „Nagyon jó volna, ha most lehetne előlről kezdeni”. In: Bányai Éva, i. m., 250. o.

Miklóssal, aki végül 1978-ban kivándorolni kényszerült. Mások kibújtak a feladat alól, mint Csiki László, a *Forrás* sorozat szerkesztője a Kriterionnál: elvben vállalta a kért tömjénező cikk megírását, de a gyakorlatban valahogy mindig „elfelejtette” betartani ígéretét, úgyhogy lapzártakor másnak kellett lóhalálában megírnia. Hogy ne kelljen ilyen cikket írniuk, mások kikötötték a telefonjukat, betegszabadságra mentek vagy vidékre utaztak. A feladat alól rendszeresen „kibújókat” állandóan piszkálták, nem kaptak prémiumot vagy kiutazási vízumot stb.

A lap hatalmas sikernek bizonyult. A „Dumnezeu” (Atyaisten) néven emlegetett Dumitru Popescu, az RKP KB politikai végrehajtó bizottságának tagja, a sajtó pártfelelőse is támogatta.

A lap szerkesztősége további értékes értelmiségiekkel bővült. 1970-ben került oda a marosvásárhelyi Gálfalvi Zsolt (sz. 1933). Egy évvel később elvállalta a kultúrbizottság nemzetiségekért felelős osztályának igazgatóságát, de innen 1975-ben lemondott. Visszament *A Héthez*, és külsősként a televízió kulturális műsorainál is dolgozott.

1977-ben csatlakozott a csapathoz Rostás Zoltán. Habár már nehéz idők jártak a romániai sajtóban, a párt „a tömegek ateista nevelése érdekében” mégis jóváhagyta a lap tudományos melléklete, a TETT (természet, ember, tudomány, technika) megjelentetését. Ha ilyen ígénnel Erdélyből jelentkezett volna valaki, zaklatás, fenyegetések és házkutatás várt volna rá.

A tudomány és kultúra különböző területéről közölt cikkekkel a lapnak meghatározó szerepe volt a magyarság tudományos, műszaki, szociológiai és politikai nyelvezetének formálásában.

A szerkesztők viszonylagos szabadsága azonban nem tartott sokáig. 1974-től az oldalak számát 16-ra csökkentették, majd nem sokkal később 12-re. A cenzúra is egyre szigorúbb lett, egyre több kötelező cikket kellett Ceaușescu felszólalásairól, a házaspár számtalan ünnepségéről, külföldi látogatásairól vagy akár a mezőgazdasági kampányról közölni. Szaporodtak a pártvonalas, már egyenesen abszurd cikkek és versek, melyekkel senki sem dicsekedhetett. Az egyik szerkesztő vallomása szerint az volt a legszomorúbb, hogy sokszor olyankor is zengtek az ódákat, amikor nem volt kötelező. A lap kapott egy listát a tiltott témákról, ezek között a nemzetiségi kérdés is szerepelt.

Bányai több újságíró interjúalánya is felsorolta a Ceaușescu-rendszerrel kötött kompromisszumok okait és indítékait: félelem, karrierizmus, cinikus-ság, annak a lehetősége, hogy a kötelező témák közé egyebet is beszúrhatnak. Huszár a lelkiismeretről beszélt. Mindenkinél a lelkiismerete határozta meg azt a pontot, ameddig elmehetett a kompromisszumban, s bár az felérhetett az árulással, a magyarság túlélése érdekében szükség lehetett rá.

A hatalom még a terjesztési politikába is beavatkozott, Erdélybe egyre kevesebb példányt postáztak, és egyre többet a magyarok által nem lakott területekre, ahol nem volt aki megvásárolja, így visszaküldték a lapot.

Huszárnak több vitája is volt Koppándi Sándor cenzorral, „a magyarság legundorítóbb figurájával”, aki túlbecsülte saját befolyását és hatalmát. A Fórum rovathoz ezrével érkeztek a panaszok szerte Erdélyből, és Huszár, akinek minderről tudomása volt, kezdett egyre kényelmetlenebbé válni a kommunista rendszer számára.

A kommunista hatalom elvárta a kiváltságos értelmiségiek háláját, és valószínűleg nem volt meglepő, hogy a két főszerkesztő, Huszár és Horváth lojalitásával. Egy megrendezett botrányval akarták őket a már amúgy is hanyatló laptól eltávolítani. Erre 1983-ban, a Nagy Egyesülés ünneplése volt a megfelelő alkalom: a nyomdában fordítva kerültek az aláírások és a pecsét az egyesületi nyilatkozat reprodukciójára. Suzana Gâdea művelődési miniszter azonnal szerkesztőségi gyűlést hívott össze, ahol várta a „bűnösök” önkritikáját és a többiek bírálatait. Azt állította, százassával kapott a magyarok gesztusát elítélő táviratokat és telefonhívásokat, holott a lapszámot bevonták a terjesztőtől. A két főszerkesztőt leváltották. Huszár, aki megmaradt nonkonformistának, megköszönte eltávolítását, mint fogalmazott, már amúgy sem érezte, hogy képes eleget tenni minden feladatának. Az elkövetkező évek zaklatásai miatt végül 1988 decemberében elhagyta az országot.

A lap vezetőségébe ezúttal „megbízható embereket” neveztek ki az *Előre*-től: Lázár Editet főszerkesztőnek és Barabás Istvánt főszerkesztő-helyettesnek. Barabás felesége, Béres Katalin lett később a párttitkár. A lap színvonalalero mlott, de szigorúan követte a párt vonalát. Tulajdonképp az ország többi lapjánál is hasonlóan alakult a helyzet.

A *Hét* cenzora, Koppándi jegyezte szerkesztőként az 1981-ben megjelent *Romániai magyar nemzetiség* című, a romániai magyarok áldásos helyzetét bemutató kötetet. A nemzetiségi kérdést az RKP a marxista-leninista tanításoknak megfelelően egyszer s mindenkorra megoldotta, írta a könyvben. Most mi, magyarok „mint egyenlő polgárok, szoros egységben a szocialista Románia népeivel... immár új hidakat építünk: hidakat a jövő felé, a szocializmust felépítve a kommunizmus felé”. A hazafias szólamokon és „szeretett vezérünk” dicsőítésén túl, a kötet néhány olyan átfogó tanulmányt is tartalmazott, amelyek bemutatták a magyarok hozzájárulását az elvont vagy alkalmazott tudományokhoz, a természettudományokhoz, nyelvészethez, néprajzhoz stb. A több száz felsorolt név között néhány bukarestit is találunk, kiegészíti Demény 33 fős (2002-ben megjelent) listáját Zsidó László (sz. 1946) matematikussal, akit a Román Akadémia is kitün-

tetett, később Németországban és Olaszországban volt egyetemi tanár; Bánai László elméleti fizikussal, Kahána Ernő szívgyógyásszal (aki Bécsben doktorált) és dr. Demeter Andrással, a Testnevelési Intézet fiziológia katedrájáról. Néhány írás szerzője jól ismert a bukaresti magyarok számára: Debreczi Árpád (az anyanyelvű tanításról írt), Demény Lajos (a román–magyar közös harci múltáról), Gálfalvi Zsolt (a kommunizmus korának magyar irodalmáról), Szász János (a kulturális társadalmi lapokról), Bodor Pál (a sajtóról, a magyar nyelvű rádió- és tévéműsorokról). Még a magyar egyházfőkkel is készültek interjúk, egyikben Mikó Imre a Ceaușescu-korban az „igehirdetés szabadságát” hangoztatta.

A Ceaușescu-kor és az utána következő első évek legerősebb magyar személyisége a mintegy négy évtizedig Bukarestben tevékenykedő Domokos Géza. Akárcsak Huszárnak, neki is „egészséges” származása volt. Édesapja vasúti munkás, aki miután elbocsátották, Bukarestbe jött munkát keresni; felesége szakácsnő lett egy miniszter házában, neki a gazda több tucat kuttyját kellett gondoznia. Néhány év után elköltöztek a fővárosból, a rohamosan fejlődő Azugán találtak munkát. Itt járta ki Domokos Géza az elemi iskolát román nyelven, majd a sepsiszentgyörgyi református kollégiumban folytatta tanulmányait. Moszkvai, a Maxim Gorkij Irodalmi Intézetnél eltöltött diákévei után Bukarestben telepedett le, és az *Előrenél*, majd a *Pionírnál* és az *Ifjúmunkásnál* dolgozott. Ekkorra már megjelent két riportkötete, amelyekre egyáltalán nem volt büszke, és rájött, hogy az újságírás nagyon veszélyes és kompromisszumokkal teli mesterség. 1961-től könyvszerkesztésre váltott az Irodalmi Kiadó nemzetiségi osztályán; nagyon jól együtt tudott dolgozni a kiadó igazgatójával, Ion Bănuță költővel és Mihai Șora íróval.

1969-ben, amikor a párt a romániai kiadók átszervezéséről döntött, Domokos Géza már az RKP KB póttagja volt, ami stabil politikai pozíciót jelentett. A Kriterion nem az első romániai kiadó, ahol magyar könyvek is megjelentek, de az első, amely független, és amely kisebbségeknek szánt könyveket adhatott ki. Magyar könyveket továbbra is publikáltak bukaresti vagy vidéki kiadók.

A frissen megalakult kiadónak nemcsak a magyar irodalmat, hanem a többi romániai nemzetiség – németek, szlovákok, ukránok, törökök, tatárok, zsidók – irodalmát is közölnie kellett. A könyvek jelentős részét külföldön, elsősorban az Egyesült Államokban adták el, a kiadó tehát valutát hozott az országnak. Domokos Géza nem csak irodalmat adott közre, sikerült történelmi, néprajzi, nyelvészeti, művészeti stb. könyveket is kiadni. Nagyon sok román fordítás is készült. Hamarosan valóságos kulturális mozgalom jött

létre, főleg az erdélyi, de egy ideig a Bukarestben is megtartott író-olvasó találkozókön népszerűsítették az új könyveket. A kiadó szerkesztősége kezdetben 52 főből állt, ez 1989-re 33-ra apadt. 1987-ben a kiadó már csak 136 címet tudott megjelentetni.

Domokos Géza elismerte, hogy többször is kompromisszumra kényszerült. Két lehetőség volt, mondta, vagy megpróbálsz tenni valamit a nemzeti kultúráért, a túlélésért, vagy nem csinálsz semmit. Amíg úgy vélte, van még valami halvány esély a cselekvésre, kötelességének érezte meg is tenni azt. Láncre kötött kutyaéhoz hasonlította helyzetét. 2004-ben megjelent emlékirataiban ezt írta: „a hamu alatti parázs őrzése az én dolgom, a reménység ébren tartása”.

Legkeservesebb küzdelmeit a cenzúrával vívta, és nemegyszer engedni kényszerült. Hogy egy könyv hamarabb átmenjen a cenzúra megalázta-tásain, Domokos Gézának gondja volt arra, hogy a könyvről szóló beszámolót mindig egy politikailag (ha emberileg nem is mindig) megbízható személlyel írassa meg. Néhányan a cenzorok közül művelt és olvasott emberek voltak, nem voltak büszkék munkájukra, de állásukkal játszottak, ezért mindig éberren figyeltek. Amíg Domokos Géza is magas politikai funkciókat töltött be, szava sokat nyomott a latban egy-egy könyv elbírálásakor. Nagyon jól ismerte az összes pártdokumentumot, Ceaușescu felszólalásait, és ügyesen fel is használta ezeket egy-egy problémás, a románokat zavaró könyv védelmében. Például a hatalom nem értett egyet azzal, hogy a kiadó a magyar múltat felkarolja, de Domokos Géza azonnal Ceaușescu-idézettel válaszolt: a párt főtitkára kihangsúlyozta, mennyire fontos, hogy a nép megismerje saját történelmét, hogy kiktől származnak, kik a hőseik stb. Nem olvasta sehol sem azt, érvelt tovább, hogy Nicolae Ceaușescu csak a románokról beszélt volna, mi magyarok is az országhoz tartozunk. A cenzor legtöbbször elfogadta a magyarázatot, habár tudta, hogy a magyarok történelméről szóló könyvek erősítik a nemzeti öntudatot és lassítják a román nemzeti-kommunista hatalom egyik fő politikai célkitűzését, az asszimilációt.

A cenzúra azonban könyörtelenül beavatkozott a problémás könyvek szövegébe. Ilyen esetekben kivágták azokat a részeket, amelyeket közölhetetlennek ítélték, sok könyv tehát megcsonkítva jelent meg. Ez történt Koós Ferenc református lelkész írásával is. Habár kétségkívül, a Kriterionnál is megjelent sok értéktelen, propaganda jellegű könyv, de ami mindenél fontosabb, kiadták a magyar és a világirodalom legfontosabb alkotásait. A Securitate dossziéi már 1973-ban feljegyezték Domokos Géza elégedetlenségét az írókra és kiadókra nehezedő folyamatos nyomás miatt, hogy

„mindenféle, különböző című könyveket” adjanak ki, „amikről tudjuk, hogy nem lehet eladni”, és hogy állandóan hangoztatta, hogy „nehéz idők várnak ránk”.

Domokos Gézának még a kiadó szekus tisztjét is sikerült diplomatikusan leráznia. Ez rendszeresen meglátogatta, hogy „munkájukban segítse őket”, és hogy ne hibázzanak; látogatásait előre bejelentette, és a végén megírta a kötelező jelentést. Domokos Géza ahelyett, hogy besúgta volna kollégáit (ez több intézményvezetőnek egyik fő tevékenysége volt), mindig a nehézségekről panaszkodott, a papírhíányról, a nyomdagépek gyakori meghibásodásairól, és hogy ezek miatt nem képesek teljesíteni az előírt szerkesztőségi tervet, így csökkennek a fizetések és az íróknak kifizetett honoráriumok. Irányítása alatt tudta tartani, legalábbis részben, a szerkesztőség besúgóit is: ezek előzetes beleegyezésével tették meg jelentéseiket a Securitaténak, így ő még idejében tudott lépni.

Domokos Géza mindvégig a Securitate felügyelete alatt állt: munkahelyén és otthonában is poloskákat szereltek be. Néhány, a *Securitate fehér könyvében* megjelent jelentés beszámol a párt politikájával szembeni magatartásáról és véleményéről, hogy „nacionalistának, veszélyesnek és kudarcra ítéltnek” tartotta azt; a „romániai magyarok ügye védelmezőjének” mondja magát, és azért vonult vissza a kiadóhoz, hogy „sok szöveg helyett” inkább „a magyar ügyet szolgálja” – írta az ügynök.

A cenzorok mellett, akik nyíltan a kommunista hatalom eszközei voltak, a Securitate több besúgója is tevékenykedett. Néhányukat ismerték kollégáik, habár 1989 óta gyanús csend övezi felfedésük kérdését. Csiki László (1944–2008) egyik története világít rá, hogy milyen sokan lehettek besúgók. A bukaresti magyar szerkesztőségek találkozásánál egyik kollégája megkérte: „én téged nagyon kedvelek, kérlek, amikor én jelen vagyok, ne beszélj olyan dolgokról”²²⁴, vagyis a besúgó nem szerette volna őt feljelenteni, de nem tudhatta, nincs-e jelen egy másik besúgó, aki őt vádolhatta volna meg, hogy nem végzi kötelességét. Volt, aki megpróbált így élni, volt, aki kivándorolt, a legtöbben Magyarországra, többek közt Csiki is. Kezdetben kevesen telepedtek át Magyarországra, ahol együtt éreztek velük, de le is nézték őket. Később már egyáltalán nem szerették őket, Csiki László maliciózus véleménye szerint azért, mert a kivándorlók túl sokba kerültek a magyar polgároknak.

1982 után a cenzúra bekeményített, egyidőben azzal, hogy Ceaușescu hivatalosan bejelentette megszüntetését, de létrehozta a Szocialista Nevelés és Művelődés Tanácsának sajtóosztályát. A magyar cenzorok a Mű-

²²⁴ Csiki László: „Mindent meg lehet szokni, akár a félelmet is”. In Bányaí Éva, i. m., 96. o. és köv.

velődési Tanács nemzetiségi osztályának alkalmazottjai lettek. Sokkal pontosabban megszabták, mit szabad és mit nem, illetve hogy mit kötelező megírni. Sok kézirat évekig a szerkesztőségi fiókokban maradt, nem kapta meg a közlési jóváhagyást. Korábban akadt olyan cenzor, aki még mutatott valamennyi tiszteletet a szerkesztők és írók iránt, de amikor már politikailag is felelniük kellett döntéseikért, sokkal óvatosabbakká, egyesek egyenesen paranoiássá váltak. Kötelességük volt mindent elolvasni, amit magyar nyelven írtak az országban, és át kellett vizsgálniuk, hogy a magyarországi sajtóból mit lehet terjeszteni, a többit egy titkos alapnál tárolták. 1989 decembere után feloldották a titkosítást, de az akkori kiadványokon még ma is olvasható a D (dokumentációs alap) vagy S (titkos=*secret* alap) felirat.

A cenzúra megszorításai ellenére a bukaresti sajtónál alkalmazott magyar értelmiségiek sokkal szabadabban dolgozhattak, mint vidéki társaik, akiknél mindennapos volt a házkutatás és a Securitate zaklatása. A központi intézmények közelsége miatt sokkal könnyebben tudták nemcsak személyes gondjaikat orvosolni, hanem erdélyi kollégáikon is segíthettek; külföldi kiküldetésekhez is hozzájuthattak, ami kiváltságnak számított a kommunizmusban. A főváros kínálta színvonalas kulturális események: színelőadások, koncertek, képzőművészeti és múzeumi kiállítások is elérhetőek voltak számukra, eljuthattak külföldi előadók fellépéseire is.

Még egy jelentős előnyük volt a bukarestieknek: a magyar követség gyakran vendégül látta őket. Igaz, hogy a követség román alkalmazottjai mindenkit lefényképeztek, aki belépett az épületbe, de itt művészfilmeket vetítettek értékes művelődési és tudományos kiadványokhoz, néha könyvekhez is hozzájuthattak. A nyolcvanas évek vége felé, a legnehezebb időkben még élelmiszert is lehetett vásárolni. Domokos Gézának különleges státusza volt: 1988-ban a magyar követségen ünnepelte meg születésnapját, ez alkalomból

Ady Endre mellszobra, Balogh Péter alkotása

kitüntette őt a magyar kormány. A kiadónál is volt hivatalos ünnepség, a Művelődési Tanács képviselői köszöntötték fel; az Írószövetségnél is tartottak egy ünnepséget.

A bukaresti újságírók, szerkesztők és írók mellett volt még egy fontos értelmiségi réteg: a képzőművészeké és grafikusoké, akik közül néhányan igazán tehetségesek voltak; róluk sajnos már alig esik szó. Megvolt minden magyar kiadványnak a saját grafikusa, egyikük Domokos Géza fia, de grafikus volt Balogh Lajos is, Balogh József testvére, aki Bukarestben született 1928-ban és a *Nicolae Grigorescu* Képzőművészeti Intézetben végzett.

Rendkívül tehetséges szobrász volt Balogh Péter (1920–1994). Biharban született, tanulmányait Budapesten kezdte, de onnan a frontra került. A háború után visszatért Nagyváradra, ahol Fekete Józsefnél tanult, és 1948-ban Bukarestben telepedett le. 1953-ban végzett a Képzőművészeti Intézetben, és a szobrász Baraschi mellé nevezték ki asszisztensnek; 1957-ben szabadúszó lett feleségével, Angela Chircă grafikussal együtt. Modern vonalú alkotásai miatt Balogh Pétert a magyar Henry Moore-nak is nevezték. A bukaresti magyarok számára a legismertebb alkotása Ady Endre mellszobra, melyet 1956-ban készített, és a Herăstrău parkban áll, felirat nélkül; a Calvineum gyűléstermében is van egy gipszmásolata. Petőfi mellsobrát nemrég állították fel a Petőfi Ház belső udvarán. A szobrászt a bukaresti Calvin temetőben temették el, a kápolna mögött.

Cenzor minden kiadványnál és kiadónál volt, nem csak a magyaroknál, és a Securitaténak is megvoltak mindenütt a besúgóí, még a tömbházak adminisztrátorai között is, ám a magyaroknak ráadásul túrniük kellett a velük szemben egyre intoleránsabb Ceaușescu mind jobban elszabaduló nacionalizmusát is.

Tulajdonképpen Ceaușescu a XIX. században elkezdett politikát folytatta: a magyarok asszimilációját célzó stratégiája kidolgozását és életbe ültetését sorozatos támadásokkal hangolta össze. E politika hivatalos kezdőjelét az 1972-es pártrendfőnöki adták meg, amelyek célként tűzték ki a román állampolgárok „társadalmi és nemzeti homogenizálását”. Erősödött a terror, fokozódtak a magyarok elleni megszorító intézkedések, melyeket nem ritkán egy-egy magyarországi vagy más külföldi megnyilvánulás váltott ki.

Amíg a „testvéri” kommunista pártok a hallgatást választották, a magyar emigráció mozgolódni kezdett. Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkára visszautasította, hogy beavatkozzon a romániai magyarok

ügyébe, de mások nem haboztak ezt megtenni. 1977 tavaszán megjelent Párizsban egy (névtelen) tanulmány az erőltetett asszimilációnak kitett erdélyi magyarok helyzetéről. Még ugyanebben az évben néhány jeles romániai magyar párttag, köztük Király Károly, több beadványt is intézett a felső pártvezetőséghez, amelyben új kisebbségi statútumot, magyar nyelvű felsőoktatást kértek, az anyanyelv használatát a közigazgatásban, kétnyelvű feliratokat, és hogy a tankönyvek tükrözzék minden nemzet hozzájárulását Románia történelméhez. A petíciók benyújtói természetellenesnek találták, hogy a román nyelv már az óvodákban is kötelezővé vált, és hogy egyre több magyart állítanak félre a vezető beosztásokból, még a régi erdélyi magyar középiskolák élére is román igazgató kerülhet. A beadványokra a hatalom nem válaszolt, de mivel külföldön is kiadták, hatalmas port kavartak. Az irodalmi Herder díjas Illyés Gyula közreadta válaszáat Ceaușescu egyik 1977 decemberében megtartott nacionalista beszédére.²²⁵ Ez a román–magyar viszony újabb rendkívül feszült szakaszához vezetett. Ceaușescu kijelentette, hogy senkinek sincs joga beavatkozni Románia belügyeibe, a nemzetiségi kérdést pedig az országon belül kell megoldani.

A hatalom összetett mechanizmussal igyekezett kivédeni a román politikát érő bírálatokat: egyfelől támadták a magyar történészeket, másfelől dicsőímtársakat zengtek Ceaușescuról és ehhez a kórusához a magyar aktivisták is csatlakoztak. A disputába a neves román értelmiségit, Mihnea Gheorghiu, a Ștefan Gheorghiu Társadalomtudományi Akadémia elnökét, egyetemi tanárt és Shakespeare-fordítót is bevonták, aki horthyzmussal, fasizmusmal és az osztrák–magyar monarchia utáni nosztalgiával vádolta meg Illyés Gyulát. Újságcikkek, rádió- és tévéműsorok egész sorozata ismételte meg ezeket a vádakokat. Egy ilyen, 1978 májusában közvetített műsorban részt vett Gáll Ernő és Demény Lajos is, ám nem szólaltak meg a vita során. Illyés Gyula műveit betiltották Romániában.

A magyar nemzetiségű dolgozók tanácsának 1978-as ülésén Bodor Pál és Domokos Géza mégis bíráltni merészelték Románia kisebbségpolitikáját. Ekkor már nagy ütemben folyt a németek kivándorlása, bár ők sohasem jelentettek komoly veszélyt a bukaresti hatalom számára.

Az 1978-as év nem kedvezett Ceaușescunak: egyesült államokbeli látogatásakor tüntetők fogadták a román követség épületénél. Ugyanebben az évben I. M. Pacepa tábornok, a román kémiszolgálat főnöke disszidált, és hamarosan a Szabad Európa Rádióban részletek hangzottak el *Vörös horizontok* című, a diktatúra visszaéléseiről szóló könyvéből.

²²⁵ Földes György: *A román nemzetiségpolitikai hátraarc és az állandósuló konfliktus*. In Korunk, Kolozsvár, 3. évf., 2007. december, 86. o. és köv.

A hatalom által irányított magyarellenes fellépések tovább erősödtek. Támadások érték A Hetet és a Kriterion Kiadót, legtöbbjük mögött Eugen Barbu és Corneliu Vadim Tudor állt. Több magyar értelmiségi is megállapította, nem néhány személy, hanem a magyar kultúra egésze ellen irányult kampányuk.

1982-ben megjelent Ion Lăncrăjan *Cuvânt despre Transilvania (Erdélyről szólva)* című könyve, egy vad magyarellenes támadás, amely természetesen nem láthatott volna nyomdafestéket a párt engedélye nélkül. Romániában a légkör már elviselhetetlen volt, de Lăncrăjan szerint a „sovén lenézés” és „a rasszista, hamis és romboló hatású felsőbbrendűségi érzés” feketíti be az országot, megfogalmazta azt is, hogy a fő elvárás minden román polgárral szemben a lojalitás. A Lăncrăjan által név szerint említett író, Méliusz József több panaszt is benyújtott az illetékes helyeken, és mivel látta, hogy ezeknek nincs eredménye, kilépett az Írószövetségből. Méliusz (1909–1995) pedig nagyra tartott író volt, még a tankönyvekben is szerepelt. Temesváron született, előbb a budapesti műegyetem építészeti karára iratkozott be, később teológiát tanult Zürichben, Kolozsváron és Berlinben. Balos beállítottsága miatt már az illegalitásban tagja lett a Román Kommunista Pártnak, antifasiszta tevékenységéért börtönben is ült. A háború után a Romániai Magyar Írók Szövetségének volt egyik alapító tagja, 1945–1948 között titkára is. A Magyar Népi Szövetség vezetőinek üldözésekor ismét börtönbe került; 1955-ben rehabilitálták és kinevezték aligazgatónak a Állami Irodalmi és Művészeti Kiadóhoz, majd 1968-ban a román Írószövetség tiszteletbeli alelnöke, 1974-ben a Román Akadémia levelező tagja lett. Sírja a bukaresti Bellu katolikus temetőben van.

Az lett volna Lăncrăjan szerepe, hogy üzenetet közvetítsen a „hűtlen” magyarok felé? A könyvet 1995-ben, egy újabb magyarellenes kampány tetőpontján újra kiadták.

1982-ben jelent meg két történész, Gheorghe Bodea és Vasile Suciú könyve, *Arhanghelii Crucii (A Kereszt Arkangyalai)* a Horthy hatalom majszi atrocitásairól. A Securitate rögzítette Domokos Géza véleményét: az ilyen kiadványokkal csak azt erősítik, ami szétválasztja, nem pedig ami összeköti a román és a magyar népet, és „csak az egyik oldal alávalóságainak bemutatása a Román Kommunista Párt nemzetpolitikájától való elszakadáshoz vezethet”.

Ugyancsak 1982-ben Fazekas Jánost is leváltották minden tisztségéből, kényszernyugdíjba küldték. Az ürügyet maga Fazekas János fedte fel Domokos Gézának: Márton Áron püspök halálakor koszorút és részvétnyilvánítást küldött. Azonban a püspök már 1980-ban elhunyt, úgyhogy más kellett bu-

kása oka legyen. Sokkal valószínűbbnek hangzik Robotos Imre állítása, aki szerint Fazekas kegyvesztett lett Elena Ceaușescunál. Szokása volt ellentmondani neki, és egy esetben megkérdőjelezte Mihai Viteazul szerepét a fejedelemségek egyesítésében, azt mondta ugyanis, hogy a vajda nem a népfelkelés élén vonult be Gyulafehérvárra, hanem egy húszezres, székelyekből és magyar zsoldosokból álló sereggel.

A következő évben eltávolították A Hét vezetését.

1984-ben neves magyar személyiségeket zártak ki a Munkástanácsból: Domokos Gézát, Sütő Andrást, Király Károlyt, Gálfalvi Zsoltot, és ez akár jónak is tekinthető, hisz ott már semmi hasznosat nem lehetett tenni, Ceaușescut kellett dicsérni és elítélni Magyarország beavatkozását Románia belügyeibe, mondta Gálfalvi eltávolítása kapcsán. Ebben az évben találták ki a „magyar nemzetiségű román” kifejezést is.

1985-ben felfüggesztették a tévé magyar adásának sugárzását; megszüntették a vidéki rádióadókat, és az összes magnószalagot kidobták a jilavai börtön mellé.

Lassanként a magyarokat teljesen kiszorították a politikai, gazdasági és kulturális életből, és több, túlnyomórészt magyarlakta helységbe tömegesen telepítettek románokat. Ezzel párhuzamosan elkezdődött a falvak szisztematizálása, ami egyet jelentett a hagyományok és a nemzeti jelleg megsemmisítésével. A kegyelemdőfés azonban a tanügyet célozta meg. Ceaușescu a frissen végzett egyetemisták kihelyezésénél is sikeresen alkalmazta a népesség homogenizálását és a magyarok asszimilálását célzó törekvéseit, előszeretettel küldték őket Dobrudzsába, Moldvába vagy Olténiába; ott a magyarok sokszor kötöttek vegyes házasságot, gyermekeik pedig már román iskolába jártak. 1985-ben a Babeș–Bolyai-egyetem mind a 22 magyar végzősét ilyen helyekre irányították; csak négyük jelentkezett az állást betölteni. A többiek visszautasították a kihelyezést, és az akkor érvényes szabályok szerint, visszafizették az államnak a 8000 lejes tanítási költséget. Szakember hiányában a magyar iskolákban egyre több tantárgyat tanítottak románul, román igazgatókat neveztek ki, úgyhogy a magyarok végül megtértekké váltak saját iskoláikban.

Ez történt a bukaresti magyar líceumban is. Már a hetvenes években, Tulipánt Ilona igazgatósága alatt megpróbálták a szomszédos *Iulia Hașdeu*-líceumba olvasztani, de az igazgatónő és a szülői bizottság tagjai által aláírt, Fazekas Jánoshoz eljuttatott kérés megmentette az iskolát a felszámolástól. 1972–1988 között a szülői bizottság elnöke Lőrinczi Gyula,²²⁶ a katonai műszaki akadémia tanára, három gyermek édesapja volt. Kezdeményezésére ez idő alatt nyolc beadvánnyal fordultak a hatóságokhoz, a

²²⁶ Lőrinczi Gyula: *Küzdelmes évek*. In *Közoktatás*, Bukarest, 18. évf., 2006, 1. sz., 10–11. o.

bukaresti magyar iskola hagyományaira hivatkozva tiltakoztak a tanárok alacsony szakmai felkészültsége és a magyar tanárok románokkal helyettesítése miatt, ugyanis lassan már minden tantárgyat románul tanítottak. Beadványaikat, melyekben magyar matematika, fizika, angol–magyar szakos tanárok áthelyezését kérték más bukaresti iskolákból, általában válasz nélkül hagyták. Iuliu Furo tanügyminiszteri államtitkár, akit 1990 után a Nagyrománia Párt karolt fel, nem fogadta kihallgatásra a kérvényezőket, és a nyugdíjba vonuló magyar matematika-tanárnő helyett egy román mérnököt neveztek ki. 1985-ben a líceum alsó tagozatán (IX. osztály) egy párhuzamos, román nyelvű osztályt is indítottak, majd később már nem is indítottak magyar osztályt, azzal a céllal (ki tudja már, hányadszor?), hogy felszámolják a bukaresti magyar nyelvű tanítást. Válaszként a magyarok panaszaira, 1987-ben egy ellenőrző bizottságot küldtek az iskolába, a magyar tanárokat akarták megfélemlíteni és rávenni, hogy kérjék áthelyezésüket román iskolákba.

Az élet legapróbb részleteire is kiterjedő túlkapások tömkelegét kellett a magyaroknak elszenvedniük. Elsősorban az erdélyieknek: eltűnt a *Székely* (*Secuiesc*) megnevezés Udvarhely és Keresztúr város nevéből; a születési bizonyítványokban a magyar keresztnéveket lefordították, betiltották a magyar nyelv használatát az osztályfőnöki órákon, a magyar énekeket az iskolai évzáró ünnepségeken, csak egyetlen, alaposan ellenőrzött tartalmú magyar vers elszavalását engedélyezték.

A magyarellenés hisztéria új formát öltött, miután 1986-ban megjelent Budapesten az Akadémia égisze alatt, Köpeczi Béla szerkesztésében a háromkötetes *Erdély története*. A román hatalom azonnal reagált: az *Előre* sorozatban közölte a felszólalásokat a magyar nemzetiségű dolgozók különböző megyei tanácsainak gyűlésein, ezekben a magyarok „tiltakoztak” a magyarországi hatóságok beavatkozása ellen, és éltették a párt „bölcs politikáját”. Az egész román sajtó megbélyegezte Magyarországot „irredenta és horthysta” lépése miatt. „Támogatóit” maga mögött tudva, a ceausisza hatalomnak sikerült megakadályoznia a magyar konzulátus megnyitását Kolozsváron, az alkalmazottaknak 48 órán belül kellett elhagyniuk az országot. És bár már teljesen elkészült, és felszerelték, nem volt lehetséges a bukaresti Magyar Kulturális Központ megnyitása sem.

1986-ban megjelent egy tanulmánykötet, *A történelemhamisítás veszélyes játéka* (*Jocul periculos al falsificării istoriei*) címmel, Ștefan Pascu akadémikus és Ștefan Ștefănescu egyetemi tanár szerkesztésében, több neves történész – Mircea Mușat, Florin Constantiniu, Cristian Popișteanu, Dinu C. Giurescu, Victoria Moisiuc – írásaival. A vádak elsősorban a magyarországi történészek

ellen irányultak, de egy kerekasztal-beszélgetés során, melyen Ion Coja, Gabriel Țepelea és Mihai Ungheanu is részt vett, átbeszéltek a moldvai csángó tanító, Dumitru Mărtinaș „drámáját”, aki az egy évvel korábban megjelent könyvében kétségbe vonta a csángók magyar származását, és aki szerint a csángók a Székelyföldről származó románok, akiket már a XIII. században a katolikus hitre térítettek. A Román Akadémia által 1989 után kiadott történelmi írás nem vesz tudomást a Kárpátokon kívül még ma is élő csángókról. A kerekasztal-beszélgetés résztvevői közül többen 1990 után a Nagyrománia Pártban kötöttek ki.

1988-ban megjelent Francisc Păcurariu *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor* (*Románok és magyarok az évszázadok során*) című, a párt politikájának szellemében megírt könyve.

A magyarok csak mímelték, hogy támogatják a párt tulajdonképp ellenük irányuló politikáját, de ugyanezt nem mondhatjuk el a románokról. Bár Ceaușescu politikája már rég nem egyezett a nép akaratával, a románokra mégis nagymértékben hatott az állam magyarellenessége, állapította meg Domokos Géza. A manipulálás mindig is nagyon hatásos stratégia volt. Ceaușescu megteremtette az új embert, aki „egy hazát, egy nemzetet, egy nyelvet” akar, és a magyarokat tartotta a román nemzetre leselkedő legnagyobb veszélynek.

Erdélyben a magyarok kivándorlása tömegméréteket öltött. 1988-ban például csak Nagyszalontáról 150 fiatal távozott egyetlen hónap alatt. 1985–1990 között mintegy 33 000 magyar vándorolt ki Romániából; a Bukarestből kitelepültek száma nem ismert. Kiemelten értékes értelmiségiek is távoztak, az itthon maradottakat pedig megfélemlítették és félreállították. /.../

Nincsenek további konkrét adataink a bukaresti magyarok Securitate általi meghurcoltatásairól.

Számunkra ismeretlen okok miatt 1981-ben elbocsátották Cselényi László rendezőt (sz. 1951) a tévé magyar szerkesztőségétől. 1983-ban kivándorolt, és sikerült ugyancsak a tévénél elhelyezkednie; 2005-ben a Duna TV igazgatójának nevezték ki.

Csiki László szerkesztőt sokat zaklatta a Securitate, de részleteket erről sohasem árult el. Csak annyit mondott el, hogy kirúgták, és megvonták a közlési jogát; három évig álnév alatt jelentek meg írásai, utána pedig Magyarországra költözött. A Securitate házkutatásairól sem tudunk közelebbit, Horváth Andor esetét leszámítva. 1988-ban elkoboztak tőle 32 darab 1986 után megjelent könyvet és minden, otthonában talált magyar folyóiratot. A hatóságok egy tanulmányt kerestek, melyet Alin Teodorescu írt és Magyarországra szánt, és amelyet Horváth Andornak kellett volna lefordítania. Néhány napos kihallgatás után leszálltak róla.

A terror és a nélkülözések elviselhetetlenné váltak. Az írók egy beadványt akartak szerkeszteni, melyet a pártszervekhez nyújtottak volna be; nem ez lett volna az első ilyen próbálkozás. Domokos Gézát, az Írószövetség alelnökét felkereste Mircea Dinescu, hogy meggyőzze, ő is írja alá a beadványt. Domokos Géza feltételül szabta, hogy a beadvány térjen ki a magyar kisebbség helyzetére, azonosságához, hagyományai ápolásához és anyaországi kapcsolataihoz való jogára is.

A bátrabb értelmiségiek is csak szóban vagy magánlevelezésükben támogatták a jogaitól és önérzetüktől megfosztottakat. Ilyen gesztusokat Domokos Géza is tett, nem is egyszer. A legismertebb eset C. V. Tudornak a *Saturnalii* című 1984-ben megjelent kötete zsidóellenes mocskolódásaival kapcsolatos. Domokos Géza levélben biztosította támogatásáról a bukaresti Zsidó Konföderációt; maga Moses Rosen főrabbi válaszolt neki, meghívta a zsidók deportálásának 40. évfordulóján tartott megemlékezésre. A szertartáson Elie Wiesel, a későbbi béke Nobel-díjas is részt vett. Domokos Gézát figyelmeztették a pártbizottságtól, hogy nem tartotta be az érvényes szabályzatot, mely szerint kötelessége értesíteni a hatóságokat, ha olyan eseményen vesz részt, ahol külföldiek is vannak, de azt is az illetékesek tudomására kellett volna hoznia, hogy fel kíván szólalni.

Magyarok más, rendkívüli tettei nem maradtak fenn. Ez jogosította fel Ágoston Hugót (aki a román rádió és televízió vezetőségi tagja volt 2010-ig) arra, hogy kijelentse: a Balkánon, Caragiale országában a kompromisszum, a hatalommal kötött egyezés fogalma elég kétértelmű. Pár kivételtől eltekintve Romániában nem léteztek igazi disszidensek, ellenállás sem volt a szó valós értelmében: „egyik sem volt igazi, sem a hűség, sem az ellenállás”.²²⁷

A '89 UTÁNI IDŐSZAK

Lehet még szó a holnapról?

Ceaușescunak sikerült megalkotnia az *új embert*, aki kettős nyelvezetet használt, kinek a hazugság léte természetes velejárójává vált, aki megjátszotta a lelkesedést és a „mélységes hálát” megalázója és kínzója iránt. Nem csoda, hogy a leghevesebb és legvadabb tapsolnokok szempillantásnyi idő alatt és minden nehézség nélkül meggyőződéses demokratákká váltak. A román társadalom mindmáig tartó súlyos erkölcsi válsága miatt lehetetlen megtudni, hogy az 1989. decemberi eseményeiben élen járók közül ki volt jóhiszemű résztvevő és ki teljesített még ekkor is „megfigyelői” szolgálatot, vagy kinek kellett feladatként társait, barátait, a tömeget befolyásolni, manipulálni. Az állambiztonsági hivatalok dossziéinak nyilvánosságra hozatala más volt a kommunista országokban (részben Romániában is megtörtént), nyilvánvalóvá tette, hogy nemegyszer az a legjobb barát volt a feljelentő, akinek mindent el lehetett panaszolni, aki mindig „megértett” és mindig „segíteni akart”; a magyarokat amúgy is mindig szemmel tartotta a Securitate. A kétszínűség, a kiváltságokért folyó hajsza, a szolgálalkúság, gyávaság, az opportunizmus, a felkapaszkodás biztos útját egyengető feljelentések olyan jellembeli vagy magatartásbeli tulajdonságok, amelyek akadályozták a társadalom 1989 utáni újjászületéséhez minden téren égetően fontos és gyökeres változásokat.

Az értékzavar és a Securitate ügynökeinek sokarcúsága szempontjából is sokatmondó a december 21–22-i bukaresti események egyik résztvevője, az ellentmondásos Iosif Dan (1950–2007) figurája. Barátai Ioșcának becézték (a magyar Jóskából), és valóban jól tudott magyarul. Nem egészen tiszta, hogy a barikád melyik oldalán állt azokban a szörnyű napokban. Később mindig vadul támadta

²²⁷ Ágoston Hugó: „Bukarestben szigetlakók voltunk és maradtunk”. In Bányai Éva, i. m., 28. o.

a demokratikus erőket, és hevesen védte a forradalmárok előjogait, a szenátus elé láncolta magát, pedig akiknek a védelmére kelt, javarészt szélhámosok voltak, kik csak megvásárolták a kiapadhatatlan kiváltságokkal járó forradalmárigazolványukat. Rejtély marad, hogyan sikerült a rendszerváltás után mindig a hatalom közelében maradnia képviselőként és Ion Iliescu elnök tanácsadójaként. Még a Hűség Szolgálat Érdemrend lovagi fokozatával is kitüntették.

A 17 bukaresti értelmiségivel készített interjúi során Bányai Éva a kollaboráció és az akarva-akaratlan megkötött kompromisszumok kérdését is felvetette. A megkérdezettek ekkor is, de más alkalmakkal is tagadták, hogy az egykori titkosszolgálat (Securitate) ügynökei vagy aktív tisztjei lettek volna, habár 1989-ben szárnyra keltek kőszá hírek a Securitatével kollaboráló magyarokról, mi több, a kilencvenes évek elején még meg is jelent néhány újságcikk a témában, később azonban teljes lett a csend. A híresztelések szerint ezen a 17-es listán is található néhány feltételezett kollaboráns, és talán ez még csak a jéghegy csúcsa.

A vezető állást betöltőknek kötelességük volt együttműködni a Securitatével, nyilatkozta egyszer egy hivatalnoknő, aki egész életében az egyházi főosztályon dolgozott. Úgy tűnik azonban, nem csak a vezetők voltak a Securitate potenciális ügynökei, a beszervezésnek léteztek sokkal perverzebb módszerei és eszközei. Közismert, hogy a kommunista hatalom legszívesebben Isten minden szolgáját beszervezte volna, és tegyük hozzá, ezen a téren elért eredményei nem voltak jelentéktelenek, hisz láthattuk, hogy milyen pánikba estek a papok, és kérték, hogy vegyék ki őket a CNSAS (A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság) működését szabályozó törvény kollaboránsok felfedezésére vonatkozó részének hatálya alól. A Szegedre áttelepedett történész, Molnár János *Szigorúan ellenőrzött Evangélium* című könyve fellebbenti kissé a fátylat az egykor a Securitatével együttműködő papok tevékenységéről. Adatai a CNSAS bukaresti levéltári anyagának feldolgozásából származnak, és csak a romániai magyar protestáns (kálvinista, lutheránus és unitárius) papokra vonatkoznak. A szerző saját bevallása szerint a leleplezések miatt az egyik leggyűlöltebb magyarrá vált. Listáin több bukaresti pap is szerepel: Rapp Károly evangélikus pap (fedőnevei Radu Ioan/Enyedi Zoltán), a református papok közül Székely Károly (fedőneve Tisza, őt kizárásos alapon azonosították), Albu Zoltán (fedőnevei Albert/István/Zamfir; összekötő tisztje Marin Dumitru) és Szócs Endre, az egyházi főosztály felügyelője (fedőneve: Zöldi). Párhuzamosan feltűnik egy Buick fedőnevű informátor, aki szintén az egyházi főosztályon dolgozott 1952 körül, és egy másik, Traian fedőnevű, aki úgy tűnik a Petőfi Ház 80-as évekbeli igazgatója lehetett. Két galaci pap, Szócs György Endre (fedőneve Kelemen Jozsef/Szatmari Geza) és Szilágyi (1989) neve is szerepel a besúgók közt.²²⁸

²²⁸ Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött Evangélium*, II. kötet, Nagyvárad, Partium Kiadó, 2010, 459. o. és köv.

A magyarság vezetői kerülték a besúgók/kollaboránsok átvilágítását, és ez alkalmat teremtett egyeseknek, hogy a magyarok jogainak védője szerepében tetszelegessenek. Az is igaz, hogy a vonatkozó törvény is későn, csak 1999 végén jelent meg, hatévnyi huzavona és a Constantin-Ticu Dumitrescu egykori politikai fogoly által benyújtott tervezet nagymértékű megváltoztatása után. A törvény fő hiányossága, hogy csak az együttműködőket és besúgókat fedi föl, akik közül nem is kevesen valójában a kommunista terror áldozatai voltak, de nem lép fel az életek ezreit tönkretévő terror és megtorlások igazi végrehajtoival szemben.

Az egykori besúgók felfedése annál is inkább szükséges lett volna, mivel a több évtizedes együttélés a balkáni erkölcsökkel nagymértékben megváltoztatta a magyarok magatartását. Már nem igaz az erdélyiekről és a magyarokról kialakult modernkori bukaresti kép, melyet Adrian Majuru még így fogalmazott meg: hogy a komoly és becsületes „erdélyieket együttesen és általában teljesen megbízhatónak, tiszteletre méltónak, mindig figyelmesnek tekintik”.²²⁹ Átkelve a Kárpátokon a magyarok más, sokkal lazább, kényelmesebb értékrenddel találkoztak, melyhez nagyon gyorsan alkalmazkodtak, igyekezvén minél többet átvenni a „regáti dörzsöltségből”, hogy ne verjék őket át, ne legyenek balekok, áldozatok. A becsületes és jól elvégzett munka, a lelkiismeretesség, felelősségtudat, szorgalom már rég nem volt kifizetődő. Szilágyi N. Sándor, a *Kriterion* egykori szerkesztője, aki 18 évig élt Bukarestben, is utal ezekre az új „értékekre”, de ő még hisz az erdélyiek erényeiben: „Ebben a világban az életrevalóság igen magasan helyezkedik el az értékskálán, jóval a mi fogalmaink szerinti becsületesség vagy az igazmondás fölött”, az átejtés a román kultúra lényegi összetevője.²³⁰

Az 1989. decemberi események kavargásában a bukaresti magyarok nagyon gyorsan szerveződni kezdtek, Domokos Gézá már december 22-én bevették a Nemzeti Megmentési Front vezetésébe. Egy ausztrál újságíróval folytatott telefonbeszélgetésében tette közhírré a Magyar Demokrata Tanács megalakulását, és hogy reméli, az ország új vezetése, de a román nép is támogatja majd, hogy a magyarok visszaszerezzék régi iskoláikat és újraalakítsák régi kulturális intézményeiket. Domokos Géza erkölcsi kötelességnek tartotta a magyarok identitásának megőrzését, jogaik védelmét, de a románok és magyarok közti összhang megteremtését is.

²²⁹ Adrian Majuru: *Az erdélyi ember a modern bukaresti képzeletben* (Utószó). In Hencz Hilda: *Magyarok román világban*, Bukarest, 2009, 80. o.

²³⁰ Szilágyi N. Sándor: *Bukaresti mozaikkockák*. In Korunk, 1991, július, 7. sz., 824. o.

Másnap reggel meglátogatta régi barátja, Demény Lajos három másik bukarestivel, Tüdös István pszichológussal és két vegyészmérnökkel, Verestóy Attila kutatóval és Lányi Szabolcs egyetemi adjunktussal. Lányi részt vett a forradalom eseményeiben, és december 21–22-én börtönben ült Jilaván. A négy vendég már egy előre megírt szöveggel érkezett, amely szerint bejelentik a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (az RMDSZ) megalakulását. Az új alakulat 1990. január 26-án vált jogi személlyé. A székhelye több mint egy évtizedig a Herăstrău utca 13. szám alatt volt, az RKP vezetőségének egyik korábbi protokollvillájában. A villa a szövetség tulajdonába került, de az épület visszaszolgáltatása után a székhely átköltözött az Avram Iancu utca 8. szám alá, a *Foișorul de Foc* (Tűztorony) környékére.

Az új politikai alakulat emblémáját, a stilizált tulipánt az ekkor még egyetemista Bitay András Ödön (sz. 1963, Bukarest) készítette, ő 1991-ben végzett a Képzőművészeti Intézetben.

Hamarosan kitört a román közmédiában a magyarellenes hisztéria, amely aztán évekig eltartott. Az egész egy, a köztelevízióban sugárzott hírrel kezdődött, amelyben beszámoltak néhány milicista meggyilkolásáról a Székelyföldön. Mivel ezt románellenes cselekedetként könyvelték el, a vétkesekre nem volt érvényes a több mint 1000 áldozatot követelő forradalom idején elkövetett tettekre vonatkozó amnesztia. A kirobbanó román nacionalizmus arra kényszerítette a magyarokat, hogy félretegyék erkölcsi aggályaikat, és így sokszor egykori párttitkárok kerültek felelős állásokba, vagy éppen olyan személyek, akik legalábbis bocsánatkéréssel tartoztak volna a Ceaușescu-rendszer alatti magatartásukért, állapította meg Domokos Géza. Sokkal fontosabbnak tűnt, hogy a magyarság egységes maradjon, és ez nagyon megfelelt az egykori besúgóknak és pártembereknek. Hamarosan a magyarságon belül is feszültségekhez vezetett a hatalomért folyó harc. Ezt tetézték a román nacionalisták, a Vatra Românească vagy a Radu Ciontea, majd Gheorghe Funar vezette Román Nemzeti Egységpárt, de a Corneliu Vadim Tudor-féle Nagyrománia Párt vad támadásai is. A támadásokat csak szította Ion Iliescu elnök és Petre Roman miniszterelnök intoleráns viszonyulása a magyarokhoz. A magyarokat nem övezte szimpátia a többi párt részéről sem, senki sem merte pártfogolni őket, mivel a bortányokkal teli szélsőséges nacionalista lapoknak nagyszámú, hűséges és fanatikus magyarellenes olvasótáborra volt, és féltek, elveszítik ezek szavazatait. A toleránsabb románok eléggé nehéz helyzetbe kerültek, ahogy ezt Tamás Gáspár Miklós megállapította: „Nem irigylem a magyarok jogaikért küzdő román barátainkat. Harcolniuk kell önmagukkal, ellenfeleikkel, partnereikkel, végső soron Románia egész

múltjával.²³¹ A demokratikusnak mondott lapok – mint a *România liberă* – sem rettentek vissza attól, hogy állandóan támadják a magyarokat, és akár a történelmet is elferdítsek.

Hamis hírek terjesztésével többször is szítottak gyűlöletet: az iskolák háborújában, március 15. ünneplésekor, majd az ezeket követő marosvásárhelyi véres események idején, de augusztus 30-án, a bécsi döntés évfordulóján, és december 1-jén, Románia nemzeti ünnepén is. A mindent rosszakarattal, torzítva tálaló sajtó, az országos rádióadók és a tévé segítségével egykettőre fel lehetett hergelni a tömegeket, hogy magyarellenes tüntetéseken vegyenek részt: „Le Tőkessel! Meghalunk, harcolunk, de Erdélyt nem adjuk!”. Domokos Géza és Tőkés László, a temesvári forradalom gyújtószikrája²³², megszámlálhatatlan halálos fenyegetést kapott. Mindez a Securitate leltárához tartozott, amely nem tudott még leszokni reflexeiről a hosszú Ceaușescu korszak után, és amely most új helyét kereste a társadalomban, és Románia területi épségének őrzőjeként akart fellépni a „magyar veszéllyel” szemben, provokációival pánikot keltve és hamis irányba terelve a román-ság figyelmét.

Nem hiányoztak a különféle tárgyalópartnerek provokációi sem. 1990 februárjában amikor megalakult a Nemzeti Egységfront Ideiglenes Tanácsa a választások előkészítésének feladatával, a 21 tagú vezetőtanácsból kizárták az RMDSZ-t. Megjelent ellenben egy fantompárt, a Független Magyar Párt a bizonyítottan szekus múlttal rendelkező Vincze János vezetésével²³³. A szövetség első kongresszusán, április 23-án a Domokos Géza irányította RMDSZ úgy döntött, elhatárolja magát a Nemzeti Megmentési Fronttól, melyet neokommunista alakulatnak neveztek.

Egy másik, mára elfeledett provokációnak tekinthető az Együtt művelődési egyesület megalakulása, melyet a marosvásárhelyi Hajdu Győző hozott létre nagy titokban 1991. április 12-én. Az egyesület lapjának reklámja évekig állt a Pefőfi Ház kirakatában. Az Együtt az RMDSZ-ével ellentétes román-magyar együttműködési modellt akart felmutatni, s olyan magyarellenes

²³¹ Domokos Géza: *Esély*, I. kötet, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Kiadó, 1996, 186. o.

²³² A temesvári felkelés 20. évfordulóján, az 1864/2009. december 14-i elnöki rendelettel Tőkés László megkapta a Románia Csillaga Érdemrend lovagi címét, a román állam legmagasabb kitüntetését, „elismerésül a bátorságért és emberi méltóságért, aminek tanújelét adta, és ami személyes példáján keresztül a román népnek a kommunizmus elleni történelmi jelentőségű felkeléséhez vezetett”. 2015-ben Victor Ponta azóta letűnt kormányfő kezdeményezésére visszavonták Tőkés magas kitüntetését, aki azóta is pereli a hatalmat e rendhagyó gesztusért. Tőkés imázsára súlyos csapást mért felesége 2010. március 29-én beadott válópere, aki a jelenlegi európai képviselőt nemcsak hűtlenséggel vádolta meg, hanem mintegy két évtizedes elviselhetetlen pszichikai terrorral is. 2012 szeptemberében ki-mondták a válást Tőkés hibájából.

²³³ Domokos Géza: i. m., 161. o.

nacionalista személyiségre támaszkodott, mint pl. Adrian Păunescu. Vádjaik szerint a szövetség csak egy szűk bukaresti klikk, amely az erdélyi magyarság nevében, azok megkérdezése nélkül hoz politikai döntéseket. Domokos Géza úgy gyanította, hogy az egyesület megalakulása mögött Ion Iliescu állt. /.../

Az RMDSZ vezetőségében 1993-ban alakult ki komoly nézetkülönbség, amikor Frunda György, Tokay György és Borbély László képviselő, megbízás nélkül részt vett a *Project on Ethnic Relations* által szervezett neptuni találkozón, és azt a látszatot keltette, hogy a román kormány a kisebbségvédelem támogatója, s ezután kaptak erőre a szervezeten belüli ellenzéki platformok. Domokos Géza elég korán visszavonult a politikai életből, 1992-ben elköltözött Bukarestből, 1993-ban kilépett a szövetség vezetőségéből, 1996-ban a parlamentet is otthagya. 2004-ben Ion Iliescu a Románia Csillaga Érdemrenddel tüntette ki.

Az RMDSZ követeléseai lényegében ugyanazok maradtak: törvény által szavatolt anyanyelvű oktatás, kulturális autonómia, az anyanyelv használata a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, vagyis olyan jogok, melyeket a románok már 1918. december 1-jén megígértek, de mindmáig csak részben valósultak meg. Kérték még a *Bolyai Egyetem* újraindítását, az egyházi vagyon, illetve a magyarság számára szimbólumértékű javak és intézmények visszaszolgáltatását. 1993-ban a kolozsvári Szent Mihály-templomban Tőkés László kezdeményezésére felesküdtek a három lépcsős autonómiára. /.../

A szövetség 1996 végétől, a Demokratikus Konvenció választási győzelmétől 2011-ig, majdnem mindvégig a hatalom részese volt, a magyarságnak pedig 1990 után folyamatosan voltak képviselői a kormányban és más állami intézmények vezetőségében. Mindezek dacára a parlament sohasem tűzte napirendre a nemzeti kisebbségekről és a kulturális autonómiáról szóló törvénytervezetet, és a hatalmas turisztikai potenciálját infrastruktúra hiányában érvényesíteni képtelen Székelyföld gyakorlatilag ugyanolyan szegény maradt, mint azelőtt volt, sőt mára hivatalosan még a létezését is kétségbe vonják.

Az RMDSZ hatalmi szerepvállalásának természetesen voltak figyelemre méltó pozitív következményei is a román–magyar kapcsolatok egyensúlyának megőrzésében, sikerült bár részben tompítaniuk a román média állandó mocskolódásait.

A többi előny mondhatni inkább személyes jellegű volt. Sokan a magyarok jogainak egykori és jelenlegi védelmezői közül, illetve azok, akik folytonosan az RMDSZ holdudvarában maradtak, jókora, esetenként nehezen megmagyarázható vagyont tudtak összegyűjteni az évek során, annak bizonyítékeként, hogy a magyarok jogait védeni ugyanolyan jövedelmező tud lenni, mint a magyarság támadása román társaik számára.

Nemcsak Verestőy szenátor hatalmas vagyona került többször a sajtó figyelmébe, hanem 2006-ban az RMDSZ akkori elnöke, Markó Béla körül is kisebb botrány robbant ki. Markó 90 000 lejes (mintegy 25 000 eurós) előleget vett fel a csíkszeredai Bookart Kiadótól több gyermek- és ifjúsági kötetre, melyeket öt év leforgása alatt kellett megjelentetnie, és így „a legjobban megfizetett élő román költő”²³⁴ lett. Közismert, hogy a romániai írók, pár kivétellel, nem tudnak csak a műveikből megélni; semmi esetre sem fizetik őket ki előre, és az eladások utáni jövedelmük nem haladja meg a 9 százalékot. Sokszor csak „természetben” fizetik ki őket ingyenes tiszteletpéldányokkal.

Markó Bélának sikerült kisebb vagyont összegyűjtenie, derül ki vagyonnyilatkozatából: egy bukaresti lakás (a felesége nevében), egy ház Marosvásárhely mellett, egy Volkswagen Golf autó, és mintegy 90 000 euró a folyószámláján²³⁵. Jövedelmét funkcióbeli fizetéseivel igazolta, hiszen akárcsak a többi politikus, bizonyos előjogokat élvezett, például a piaci ár kevesebb mint feléért vásárolhatott meg egy tágas bukaresti lakást. A parlamenti fizetése sem volt elhanyagolható, havi mintegy 1300 euró, melyet kiegészített RMDSZ-elnöki fizetése, szintén 1300 euró és egy jelentős összeg a területi szenatori iroda fenntartására, mindez akkor, amikor 2009-ben az átlag nettó jövedelem nem haladta meg a havi 320 eurót.

A bukaresti magyarok történetében az iskolák háborúja néven vált ismertté egy 1989. december utáni, nagy sajtóvisszhangot kapott konfliktus. Az alaphangot Ion Iliescu adta meg, aki a magyarokat szeparatizmussal vádolta. Ez a vád kritikus helyzetekben a románok rögeszméjévé vált. Hogyan jöhetne létre a két nemzet között testvériség, hogyan ismerhetik meg egymást, ha a magyarok külön akarnak válni? Annak ellenére, hogy a nyelvi alapon elkülönített iskoláknak hosszú hagyománya van Erdélyben, a románok még mindig attól féltek, hogy a magyarok nem fognak megtanulni románul.

A zavargások Bukarestet sem kerülték el. A magyarok azt akarták, hogy iskolájuk ismét magyar tannyelvű iskola legyen; ezért a román tannyelvű osztályokat egy román líceumba költöztették volna. A sajtóban heves magyarellenes kampány indult, és egy, a líceumhoz kiszálló parlamenti bizottság arra a következtetésre jutott, hogy Bukarestben nincs szükség magyar iskolára. A diákok és tanárok két hétig felfüggesztették a tanítást, és a Calvineumban letek menedékre. Ezalatt az iskolát szétdúlták. A kedélyek csak azután csillapodtak le, hogy Rudolf Pufulete igazgató felbontotta az iskola gondnokának, a magyarellenes tüntetések felbujtójának munkaszer-

²³⁴ Markó Béla, *verificat la poezii de DNA*. In *Ziarul de Iași*, 2006, nov. 29.

²³⁵ www.gov.ro/declaratii-de-avere-si-interese...

zódását. A helyzet az 1991/92-es tanévvel kezdődően normalizálódott, az iskola felvehette az *Ady Endre* Líceum nevet. A vezetőségnek azonban nagy nehézségekkel kellett megküzdenie az iskola anyagi helyzete, az épület leromlott állaga és az aggasztóan alacsony diákszám miatt. Az 1995/96-os tanévben a tanulók létszáma kétszáz alá esett: 169 gyermek járt az I–XII. osztályokba, 25 pedig az óvodába. Tíz év múlva, a 2005/06-os tanévben ez a szám valamennyivel meghaladta a 300-at. Jelenleg az iskolának menzája és bennlakása is van, és hogy pótolni tudja a szükséges diákszámot, befogad moldvai csángó gyermekeket is; a 2010/11-es tanévben csak 10 gyermeket írtattak az első osztályba.

A forradalom után a legvéresebb interetnikus konfliktusra Marosvásárhelyen került sor 1990. március 19–20-án, néhány nappal a március 15-i ünnepség után. Feltételezhetően az eseményeket a régi rendszer emberei szervezték meg, hogy legitimitást adjanak az egykori Securitate újraalakításának, ami még abban a hónapban meg is történt, Román Hírszerző Szolgálat (Serviciul Român de Informații) néven. A márciusi események tragikus következményei ürügyül szolgáltak arra is, hogy Ion Gavra 1991-ben a parlamentben kérje március 15. megünneplésének betiltását. Csak jó néhány év múlva, 1997. március 15-én ismerte el hivatalosan a Ciorbea-kormány ezt az ünnepet, ezt követően nagymértékben csökkent a provokáló hírek száma a sajtóban és a köztévénél. Ezekben az években az RMDSZ a Demokratikus Konvenció oldalán kormányon volt.

1990. március 15-én a Zalomit utcai művelődési házban a magyarok megtartották a régebbi társaságok utódjának tekintett Petőfi Társaság alakuló ülését. Az alapító tagok közt volt Demény Lajos, Lőrinczi Gyula, Vajda Gyula, Lányi Szabolcs, Biró István, Molnár Szabolcs, Zágoni Albu Zoltán lelkész, de az egykori pártaktivista, Fazekas János is. A marosvásárhelyi véres események miatt elhalasztották a társaság bejegyzését.

Majdnem egy év múlva, 1991. február 27-én megtartották a Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság újabb alakuló ülését, és ekkor egy végrehajtó bizottságot is választottak. Március 6-án ez a bizottság nevesítette az elnököt dr. prof. Lőrinczi Gyula személyében. Alelnököknek Biró István kutatót, dr. Molnár Szabolcs egyetemi előadótanárt és Zágoni Albu Zoltán lelkészt választották meg. A végrehajtó bizottságnak tagja lett még Kövér György orvos, Árvay Zsolt vegyészmérnök, Bányai László református lelkész, Györfi Ibolya szerkesztő stb. A főváros első kerületének bírósága 1991. március 21-én meghozta a 235. számú döntését, mely alapján a társaság jogi státuszt nyert Zalomit utca 6. szám alatti székhellyel.

1990-ben a művelődési ház igazgatója még mindig a majd két évtizede kinevezett Antal Miklós volt; beleegyezett, hogy a társaságot a művelődési ház címére jegyeztessék be, azzal a feltétellel, ha részt vállalnak a fenntartási költségekben. Ugyanakkor Antal nem ismerte el a társaságot a magyarság képviselőjeként, sem jogát a művelődési ház irányítására és ellenőrzésére. A társaságnak nem volt semmilyen jövedelmi forrása, és nem kapta meg az ígért székházat sem. Albu javaslatára a beiratkozási díj és a tagdíj önkéntes jellegű volt, és bár ezekből, no meg külföldi adományokból összegyűlt 21 000 lej, a társaság céljainak elérése egyre kérdésesebbé vált.

1992 elején a társaságnak több mint 300 tagja volt, de nem rendelkezett székhellyel. Az épület néhány helyiségét az Antal társtulajdonában lévő *Lu-mea afacerilor* (Üzleti világ) lap szerkesztősége foglalta el, a legnagyobb felületet, a díszteremmel együtt a Flamingo férfi sztriptízkлуб bérelte. A klub berendezkedésekor tönkrement Szőnyi István hatalmas, *Bábolna* című falfestménye. Az 1959-ben befejezett 2,8x9,6 méteres festményen a művész két éven át dolgozott. Másolatot is készített vászonra, ez a kép évtizedekig díszítette a bukaresti egyetem történelem karának dísztermét, ahonnan a 90-es években eltávolították.

A Flamingo bérleti szerződésének lejártakor azonnal egy másik szerződést kötöttek a Rocri Kft.-vel, amely itt nyitotta meg az Imperial vendéglőt és a Casino Imperial Klubot. A klub előterében mondén összejöveteleket és divatbemutatókat tartottak. A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság nem rendelkezhetett az épület majdnem kétharmadával, többek között a 270 férőhelyes díszteremmel sem.

1997-ben újra összeállították az ingatlan visszaigénylésének iratcsomóját. Verestóy szenátor személyes közbenjárására volt szükség, hogy De-

A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság vezetőtanácsa (2005):
Molnár Szabolcs, Árvay Zsolt, Katona László, Öllerer Ágnes, Lőrinczi Gyula,
Kováts László, Bakó Mária, Budai Richárd Tibor, dr. Kövér György

ROMANIA

COMISIUNEA PENTRU INFIIŢAREA CARŢILOR FUNCiare IN Bucuresti

Nr. 6242/1940

PROCES-VERBAL

Astăzi, 23 Mai 1940, ora —,
 Noi, Nicolae Hurea, judecător delegat cu întoc-
 mirăa lucrărilor de înfiinţarea cărţilor funciare, asistat fiind de secretarul comisiei —
—, în prezenţa —

Procedând, conform art. 165 şi 166 din legea pentru unificarea dispoziţiunilor privitoare la
 cărţile funciare,
 cu privire la imobilul situat în Str. Intrarea Zalomit Nr. 6-8.

compus din Prima are parter şi semi-etaj
Parterul are 3 camere. Semi-etajul are 2 săli pentru aranjat şi
şi o altă sală mică. La dem. etajului se compune din parter şi etaj.
Parterul are 2 săli şi 2 camere. La etaj sunt 4 camere. La mezanin sunt
 aparţinând Societăţii Sfântul-Ştefan şi Mihail-Hurea
concediilor în imobil.

domiciliat în —
 Constatăm că s'a prezentat înaintea noastră Ştefan Petre, întreprinzător
imobilului

domiciliat în imobil
 şi a cerut înscrierea în cartea funciară a dreptului de proprietate asupra imobilului sus arătat, pe
 baza posesiunii şi cu titlu de compensare, dela Elisabeta Nicolaidă şi
altii, cu actul autentificat de Trib. Jlor. J. Nr. 1349
în 11 Martie 1873, Bucuresti la Nr. 1349/1873
Declaram că vorim în ord.

A Zalomit utcai épület telekkönyvezésének jegyzőkönyve (1940) (részlet)

mény Lajos bejuthasson a bukaresti levéltárba, ahol rábukkant a bizonyí-
 tó iratokra, melyek igazolták, hogy a Zalomit utca 6-8. szám alatti telek
 és épület tulajdonosa a Magyar Társulat volt. Az első irat az 1940. május
 23-án keltezett 6242/1940. számú telekkönyvezési jegyzőkönyv volt, mely
 szerint a Szent Istvánnal Egyesült Magyar Társulat tulajdona a székhe-
 lyének otthont adó ingatlan, amelyet Elisabeta Nicolaidétól és „mások-
 tól” vásárolt. Az adásvételi szerződést az ilfovi törvényszék hitelesítette
 1319/1873. március 21. számmal, az átírást 312/1873 számmal jegyezték.
 Az 1940-es dokumentum részletekkel is szolgál a társaság tulajdonában
 álló két épületről. Az első épület földszintes, kilenc szobával és egy féleme-
 lettel (itt kapott helyet a filmszínház és egy másik kisebb terem); a második
 épület a földszinten két teremből és két szobából áll, az emelet négy szobá-
 ból. Ennek az épületnek pincéje is van.

A jegyzőkönyvben szereplő dátumok megcáfolják a korabeli bukaresti ma-
 gyar sajtóban megjelent eléggé zavaros és pontos dátum nélküli beszámó-
 lókat arról, hogy miképp jutott az épület a magyarság birtokába. Az egyik
 ilyen beszámolót Vizi Dénes katolikus kántor, a Magyar Társulat elnöke írta;
 ezt megtaláljuk a Bálinth János szerkesztésében megjelent könyvben is. Egy
 másik beszámoló Poliány Naptárában jelent meg²³⁶, ezt valószínűleg ugyan-
 csak Vizi Dénes írta, aki épp azelőtt adta ki könyvét a Társulat történetéről.
 Eszerint a változat szerint, mivel a Magyar Társulatnak nem volt vásárlási
 joga, a telket a magyar betegsegélyező és temetkezési egyesület pénzéből vette
 meg Nagy István, Szabó Albert és Csáky Balázs; egy szerény épületet húztak
 fel, melyet felekezetre való tekintet nélkül minden magyar gyermek iskolájá-
 nak szántak. Tegyük hozzá, Elisabeta Nicolaide lehetett egyszerű közvetítő
 is, ezt az eljárást gyakran alkalmazták abban az időben, mivel a külföldiek,
 még a keresztények számára is, nagymértékben korlátozott volt a telek- és
 az ingatlanvásárlás. Időközben, 1875-ben a reformátusok felépítették saját
 iskolájukat, így a Zalomit utcai épületben felnőttolvasó-egylet működött. Az
 épület mellé fokozatosan húztak fel új szárnyakat.

A visszaigénylési dosszié tartalmazta továbbá az ilfovi bíróság két hatá-
 rozatát, egyet 1934-ből, a másikat 1935-ből, amelyek szerint a Szent István-
 nal Egyesült Magyar Társulatot elismerik a bukaresti magyar egyesületek jog
 szerinti örökösének és képviselőjének.

Így hát a kormány 1998. június 25-i 13. számú sürgősségi rendeletével a
 művelődési ház a társaság tulajdonába került. Az első kerület bírósága, a
 7836/1999. június 2-i ítéletében úgy döntött, hogy az ingatlan jog szerinti tu-

²³⁶ A bukaresti Szent István Király Egyesület..., i. m., 116. o. – Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára,
 1908, 126. o.

lajdonosa a *Petőfi Művelődési Társaság*. Az áttelekkönyvezésre a Bukarest város önkormányzati tanácsának 86/1999. május 13-i határozatával került sor.

Az 1999-es visszaszolgáltatáskor a Rocri Kft., amelynek tulajdonos Constantin Mărgărit, a VGB Oil cégcsoport vezérigazgatója volt, nem volt hajlandó felbontani a nemrég 10 évre megkötött, jóval a piaci ára alatti, roppant előnyös bérleti szerződést.

A visszaszolgáltatás ugyanakkor nem tisztázta a Petőfi Ház épületében lévő könyvtár helyzetét, ugyanis a sürgősségi kormányrendeletbe elmulasztották a könyvtárat is belefoglalni. Az ingó vagyron már évtizedek óta a Mihail Sadoveanu Városi Könyvtár (időközben átkeresztelték Metropolitană Könyvtárrá) leltárán szerepelt. Pataki Júlia RMDSZ-képviselő közbenjárására létrejött egy egyezség, és 2004 februárjában egy árverésen a Petőfi Társaság megvette a könyvtárban található ingóságokat, így sikerült végre rendezni a könyvtár ügyét is.

Több mint egy évtizedre volt szükség, hogy a társaság vezetősége megszerezze a Petőfi Házat és a könyvtárat. A művelődési minisztériumhoz és a fővárosi önkormányzathoz intézett kérések többsége nem hozott eredményt. Lassította az ügyintézés a hibásan összeállított dosszié, és a rosszul megszerkesztett sürgősségi kormányrendelet is, annak ellenére, hogy a bukaresti magyaroknak mindvégig volt RMDSZ-szervezete, városi tanácstagja, képviselője, ügyvédjei és egy kettős végzettségű, jogász-közgazdász alprefektusa is.

A Petőfi Társaság fő célkitűzése²³⁷ a magyarság kulturális életének megújítása volt történelmi, irodalmi és tudományos előadások, művészeti tárlatok, filmvetítések stb. révén, de szerepelt programjában az anyanyelv ápolása és ösztöndíjak odaítélése, a bukaresti magyarság történetének ismertetése, egy lap kiadása, bölcsőde és öregotthon létesítése és egy alapítvány létrehozatala az anyagi háttér biztosítása érdekében. Fontos szerepet szántak a könyvtárnak. A kitűzött célokat csak részben sikerült elérniük, főleg a művelődés vonatkozásában stratégiáik meghaladtak voltak. A vadkapitalizmus új valósága felkészületlenül érte a társaság vezetőségét, így nem foglalkoztak sem a rohanó infláció miatt elszegényedett, nyomorgó emberek megsegítésével, sem azzal, hogy szimbolikus árakkal dolgozó fogászati és szemészeti rendelőt nyissanak a nyugdíjasoknak. Volt azonban éveken keresztül ingyenes általános orvosi rendelés dr. Laky Dezső orvosnak köszönhetően, és ingyenes jogi segélynyújtással is foglalkoztak, nem tudni, milyen eredménnyel. Hiányzott viszont a munkaerő-közvetítés a munkanélküliek számára, illetve a nyugdíjasok támogatása, egyszóval hiányzott a szociális jellegű tevékenység, amely

a magyarság összetartását bizonyíthatta volna, ugyanis egy közösség soha sem lehet erős csak amiatt, mert tagjai ugyanazt a nyelvet beszélik. Többre van szükség. A társaságnak még csak egy becsületbírósa sincs, amely büntethetné az etika elleni vétségeket, például azokat, akik fedezet nélküli ígérekkel pályáztak támogatására a *Communitas Alapítványnál*.

2003-ban nyugdíjasklub alakult, heti tevékenységgel, 10–15 fős kemény maggal; gyakorlatilag ez maradt a Petőfi Ház vezetőségének egyetlen, magyarok érdekében folytatott tevékenysége, minden egyéb kezdeményezés megszűnt vagy csak elvétve kerül sor rá.

Megalapításától kezdve több mint másfél évtizeden keresztül a társaság tevékenysége a könyvtár megszervezésére, a magyar iskola támogatására a régizene-együttes és az amatőr színtársulat támogatására, művelődési-tudományos programok szervezésére és kiadványok publikálására fókuszált.

Már 1990-től több magyarországi állami intézménytől és alapítványtól érkezett nagy értékű könyvadomány, lexikonok, szótárak, tankönyvek, szépirodalom stb. 2001-ben felújították a könyvtárat, és 2002–2005 között elkészült a könyvalap számítógépes nyilvántartása, melybe bekerült Kovács János 1997-ben felajánlott, mintegy 10 000 kötetes könyvadománya is. Jelenleg a könyvtár állománya 22 300 kötetes, többségében magyar nyelvű, melyet kiegészített a Romániai Magyar Szó (1999-től), majd az Új Magyar Szó (2005–2010) gyűjteménye és egy videokazetta-gyűjtemény. Adott időben a könyvtárnak 480 beiratkozott olvasója volt. 2010 októberétől a könyvtár működése több mint két és fél éven keresztül szünetelt.

A bukaresti magyar iskola sorsa különösen foglalkoztatta Biró Istvánt (1950–1999), a társaság alapító tagját. A forradalomkor kutatóként élt Bukarestben, a református tanár, Takács Pál lányát vette feleségül. A politikai életbe 1990-ben lépett be, amikor az RMDSZ javaslatára a tanügy-minisztériumba került. A minisztériumot azonban otthagya, hogy a bukaresti magyar iskola újraélesztésével foglalkozhasson; az egyik sürgető feladat az iskola anyagi feltételeinek javítása volt. Az iskolák háborújának idején a román óvoda, ahonnan a meleg ételt hozták a gyermekek számára, megszüntette ezt a szolgáltatást. Égetővé vált tehát egy konyha létesítése az iskolaépületben működő napközi otthon számára. A társaság vezetősége támogató- és adománytoborzó akcióba kezdett. 1991 őszén, az Illyés Alapítvány 200 000 forintos adományának köszönhetően, Magyarországon megvásárolták a szükséges háztartási gépeket (egy fagyasztót, két hűtőt, konyharobotot, mérleget stb.). Történtek beszerzések Nagyszebenből és Medgyesről is, Korond pedig kerámiaedényeket adományozott. Értékes könyvadomány és elektronikai

²³⁷ A Bukaresti Petőfi Társaság alapszabályzata. In A Bukaresti Petőfi Társaság Értésítője..., i. m., 1995, 155. o.

berendezések érkeztek a Magyar Művelődési és Köznevelési Minisztérium, a Magyar Kulturális Központ, az Országos Széchényi Könyvtár, a Kölcsey és a Pro Hungaria Alapítványtól, de a holland protestánsoktól is. Minden erőfeszítése ellenére, Bírónak nem sikerült iskolabuszt vásárolnia, és egy menzával felszerelt félbentlakást sem tudott létrehozni az iskola tanulói számára. Később kinevezése a csíkszeredai székhelyű Romániai Magyar Pedagógus-szövetség elnöki tisztségébe távol tartotta Bukaresttől. Fontos szerepe volt a szovátai Teleki Oktatási Központ létrehozásában, ahol nyári egyetemeket szerveznek tanárok számára. Korai halálát autóbaleset okozta.

A bukaresti magyarság kulturális életének egyik legfigyelemreméltóbb és legállandóbb szereplője az Öllerer Ágnes (az Ady Endre Líceum zenetanára) vezette Lyceum Consort együttes. Repertoárjuk magyar és európai középkori és reneszánsz, egyházi és profán darabokból áll, a zenét gyakran táncsalakkal illusztrálják. Tulajdonképpen a nyolcvanas években Székelyföldön kikristályosodott hagyomány folytatói. Az együttes 15 tagú, tanulókból, diákokból és zeneszerető fiatalokból áll, a 20 év során összesen 67-en játszottak mintegy 500 koncerten, közülük 54-en a bukaresti magyar líceum jelenlegi vagy volt tanítványai.

Első fellépésüket 1992. január 22-én tartották a Petőfi Társaság támogatásával a Petőfi Ház dísztermében. Ezt további előadások követték, a bukaresti magyarok hagyományos intézményeiben, de a magyar és a német kulturális központokban, illetve a zsidó közösségi központban is; felléptek több kulturális eseményen (frankofónia éve, a kisebbségek napja, kiállításmegnyitók stb.). Vidéken is turnéztak, Csíkszeredában (a régizene-fesztiválon), Segesváron, Nagyszebenben, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Gyulafehérváron, Aradon, de külföldön, Magyarországon és Németországban is szerepeltek. Részt vettek továbbá a bukaresti középiskolák kórusversenyén, különböző fesztiválokon, rádió- és TV-felvételeket készítettek, többek közt a spanyol köztévé számára is.

Az együttest a hangszer-, kotta- és kosztümvásárlásban több támogató és adományozó is segítette. Az első években a fellépőruhákat a Baloghy Andor és Bibiána házaspár készítette.

2003-ban az együttes részt vehetett a marosvásárhelyi Gyarmathy János Herăstrău parki Bartók Béla mellszobrának avatásán.

2007-ben Sólyom László magyar államelnök Öllerer Ágnes tanárnőt a Magyar Arany Érdemkeresztal tüntette ki.

A Petőfi Társaság égisze alatt több mint másfél évtizedig egy amatőr színjátszó csoport is működött, Kováts László tanár vezetésével. A kezdet nagyon nehéz volt. A társulatnak próbateremre volt szüksége, díszletekre és kosztümökre, pénzre a kiszállásokhoz. Az első előadást 1991. február 23-án

tartották, még nagyon mostoha feltételek között. Később több támogatójuk is került, és ez lehetővé tette a vidéki vagy akár magyarországi fellépéseket is. Az előadásokról Vajda Ferenc fényképész, RMDSZ-képviselő ingyen készített fotóillusztrációkat. 1993-ban a társulat elnyerte a romániai amatőr-színházak országos szövetségének nagydíját. 2007 táján a színjátszó csoport gyakorlatilag megszűnt, Kováts László 2009-ben elhagyta Bukarestet.

A Petőfi Társaság tevékenysége kulturális-tudományos programmal bővült heti rendszerességgel megtartott előadások formájában. Az első előadásra 1992. március 2-án került sor, ekkor Györfi Ibolya, a Didaktikai és Pedagógiai Kiadó szerkesztője mutatta be a Comenius tevékenységét. A következő 14 évben több mint 500 hasonló találkozót tartottak. A magyaroknak alkalomuk volt megismerni a bukaresti kiadványok szerkesztőit, újságírókat, politikusokat, egyetemi tanárokat, kutatókat, de a legfontosabb erdélyi magyar kiadókat és a kolozsvári Korunk szerkesztőit is. A különféle minisztériumok új, magyar vezetőinek és hivatalnokainak is lehetőségük volt beszámolniuk hivatali kiküldetéseik kalandjairól. Gyakoriak voltak a könyvbemutatók, főleg amíg a Kriterionnak még Bukarestben volt a székhelye. A zenés estek sem hiányoztak, a táncmulatságok a fiatalság számára, a régizene-együttes fellépései, a kulturális vagy történelmi megemlékezések. 2007 táján a társaság tevékenységén a kifáradás jelei kezdtek mutatkozni; az előadásokat az archívumból elővett, magyarországi dokumentum- vagy művészfilmek vetítése váltotta fel.

Kétségtelenül sok sikeres találkozót tartottak érdekes meghívottakkal. Voltak előadások, amelyek csak a középiskolai történelem és irodalom tananyag felfrissítésére szorítkoztak, a romániai és magyarországi kortárs művészet és irodalom gyakorlatilag nem kapott helyet, egyetlen nevezetes kivétel 2002-ben az irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett Kertész Imre bemutatása.

A Petőfi Társaság három értesítőt adott ki, az első kettőt a magyar Művelődési és Köznevelési Minisztérium támogatásával; a három kiadvány nagy időközökkel jelent meg (1995, 1998, 2006) A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője címmel. Az első két szám szerkesztőbizottságának tagja volt Györfi Ibolya, dr. Molnár Szabolcs egyetemi előadótanár, dr. Lőrinczi Gyula, a Társaság elnöke, valamint H. Szabó Gyula, a Kriterion Kiadó igazgatója. Több cikk is szólt a bukaresti magyar egyházak történetéről. Habár sok adat hiányos vagy hibás, és a vonatkozó bibliográfia is szegényes, mégis eléggé átfogó képet nyújtanak a bukaresti magyarság két évszázadnyi történetének fontos vallási és művelődési eseményeiről. Az értesítők fontos adatokat közölnek a magyar egyházak kommunizmus alatti életéről, ezek az információk – még ez a kevés sem – nem található-

ak meg más forrásokban. Paradox módon a legtöbb tévedés és hiátus Zágoni Albu Zoltán lelkész tanulmányában található, annak dacára, hogy a bibliográfiájában felsorolja az általa már több mint két évtizede vezetett hivatal levéltárban található dokumentumokat is. Már az elődeit felsoroló lista is hiányos és több helyen hibás.

Az értesítő a ploiești-i református eklézsia történetét is tartalmazza (a kezdetektől 1995-ig), illetve a pitești-iét (1940-ig), amit az anyakönyvek alapján állított össze Bányai László, a Viilor úti parókia lelkésze.

Czédly József alprefektus, az RMDSZ bukaresti szervezetének elnöke kezdeményezésére a Romániai Magyar Szó napilap időnként egy-egy oldalt szentelt a bukarestieknek (2002. március 15. és 2003. március 8/9. között), Bukaresti Magyar Közlöny fejléccel, utalva Koós Ferenc 1860-as Közlönyére; az oldal megjelenését a Communitas Alapítvány támogatta. A szabálytalan időközönként megjelenő oldalaknak saját sorszámozása volt (összesen 12 számmal), és elsősorban az RMDSZ tevékenységét népszerűsítette, de a bukaresti magyarság művelődési és vallásos életéről is beszámolt.

2004 januárjától a Közlöny új sorozatának kiadását átvette a Petőfi Társaság, ugyancsak a Communitas Alapítvány támogatásával. Havonta jelent meg 1000 példányban, ingyenesen. Főszerkesztője Bogdán Tibor, a rádió alkalmazottja, a Magyar Szó újságírója és több budapesti lap tudósítója; szerkesztőségi titkár Máthé Csaba építésmérnök, aki szeretett volna újra életet csíholni a „klinikai halál állapotában” leledző korábbi kiadványba. Hogy a lapot hitelesebbé tegyék, a szerkesztésbe bevonták Ágoston Hugót, a rádió vezetőtanácsának tagját (a 2. számtól) és Demény Lajos akadémikust (a 3. számtól). A kiadványt színesben nyomtatták, és a fényképek egyre nagyobb helyet foglaltak el, úgy tűnik, a szerkesztőkből hiányzott az ihlet. Egy konfliktus során, amely a Közlöny főszerkesztője és az RMDSZ területi elnöke, Budai Richárd között robbant ki, lelepleződött a lapról kialakult vélemény: „templomokban, nyugdíjas néniknek – bácsiknak ingyenesen osztogatott, újságos standokon nem található, kis példányszámú...” (lásd 2005, 4. szám). A cikkek csak kisebb, banális, érdektelen témákról szólnak, nem haladják meg egy faliújság színvonalát, akkor sem, ha a nénikék, akiknek szánták, legtöbbször felsőfokú végzettségűek.

Még a bukaresti magyar nyelvű tanítás kezdetének 190. évfordulója alkalmából sem tudunk meg semmi érdemlegeset. Felsorolják az ünnepség résztvevőit, köztük Beke Mihályt, Beke György fiát, aki Bukarestben született, a líceum egykori diákja, és a Magyar Kulturális Központ igazgatója volt. Ebből az alkalomból egy (magyar nyelvű) emléktáblát is lelepleztek az

iskola főbejáratának halljában. Még Beke György és Demény Lajos cikkei is – amelyek adhattak volna egy kis tartalmat a lapnak – csupán a bukaresti magyarok számára már közismert témáról, Koós Ferenc koráról szóltak.

Úgy tűnik, komoly összegeket fektettek a lapba, és a példányszám is túlzottan magas volt. 2005-től a Közlöny újabb három támogatót tudhatott a háta mögött: a Beatrice Alapítványt, egy magánszemélyt és egy magyarországi céget.

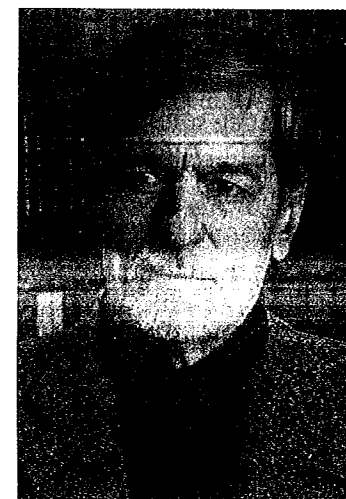
A lap pragmatikusabb célokat is követett, például a 2004-es választásokon indulók – a sebészorvos Kövér György, Máthé Csaba mérnök, Kováts László tanár – bemutatását. Életrajzaik a 2004-es év 10–11. számában jelentek meg; a szerkesztőség szerint a náluk jóval fiatalabb Cihó Miron egyetemi tanár és egyiptológus visszautasította életútja ismertetését.

2006-ban a Közlöny megszűnt. A lap számainak gyűjteményét, a társaság értesítőit, valamint Demény Lajos bukaresti magyarokról szóló brosúráját Bukarestben csak a Petőfi Társaság könyvtárában vagy magángyűjteményekben találhatjuk meg.

Kevesen támogatták a bukaresti magyarság művelődési tevékenységét, egyikük volt Koncz Géza üzletember, aki a Beatrice Alapítványon keresztül egy magyar–román szótár megszerkesztését és kiadását is szponzorizálta. Ilyen méretű szótár nem jelent meg már több mint 40 éve. A szerkesztés alapjául Reinhart Erzsébet egyetemi adjunktus hétévi munkája szolgált, melyet további hat év alatt egészített ki két bukaresti újságíró, Román Győző és Lázár Edit, valamint 12 munkatárs; 2005-ben jelent meg 5000 példányban. A román–magyar szótár, melyen szintén több évig dolgoztak, még nem jelent meg. Ugyancsak Koncz Géza támogatta 2009-ben Hencz Hilda kétnyelvű dokumentumkönyvének (Magyarok román világban) kiadását.

A régi bukaresti magyar intézmények többsége a forradalom után folytatta, vagy újrakezdte működését, többek között a közszolgálati televízió magyar nyelvű műsora is.

A magyar adást 1990. január 8-án kezdték újra sugározni Boros Zoltán (sz. 1939) irányításával; a konzervatóriumot végzett kitűnő szakember tapasztalt tévés volt. A szerkesztőségre óriási felelősség nehezedett, a román társadalom konfliktusoktól terhes időszakot élt, folyt az anyagi és erkölcsi csődért okolható bűnbakok keresése. És bűnbaknak a

Boros Zoltán

magyarokat kiáltották ki, akik így a hivatalos román média mindennapos igazságtalan támadásainak középpontjába kerültek. Objektivitása miatt a magyar adásnak sikerült a hivatalos tévé hiteles alternatívájává válnia. Másfél évvel a műsor újraindítása után nézettsége elérte a 34 százalékot, azaz a nézők, többségükben románok, milliói követték a műsort. A magyar szerkesztőség annyira kényelmetlenné vált, hogy 1993-ban Radu George Serafim szerkesztő, akinek máskülönben magyar felesége volt, a feldolgozandó témák leszűkítését, a politikai jellegűek kizárását javasolta.

Az újjáalakult szerkesztőségbe többen visszatértek a korábbi munkatársak közül, például Simonffy Katalin és Tomcsányi Mária. Galbács Pál, aki korábban külső munkatárs volt, most szerkesztő lett; felesége Schaffhauser Ildikó, a köztelevízió német nyelvű műsorának bemondónőjeként dolgozott. Felvettek több fiatal szerkesztőt: Kacsó Sándor (sz. 1963) operatőrt, feleségét, Bartha Ágnes műsorvezetőt és Kós Annát (sz. 1961), Markó Béla jelenlegi feleségét. Néhányan közülük Magyarországon képezték tovább magukat, például Kacsó Sándor, aki 2002-ben a magyar szerkesztőség új főnöke lett.

„Nincs többé cenzúra”, jelentette ki nemrég Kacsó. Mégis az utóbbi években a műsorok színvonala sokat esett, többnyire lényegtelen témákról szól, a néző keveset tud meg a romániai magyarok életéről, kulturális értékeiről. Kivétel egy dokumentumfilm-sorozat a vidombáki Balázs János szerkesztésében, Erdély régi templomairól, és néha a Képzelt kávéház (szerkesztő Boros-Nagy Veronika) egy-egy beszélgetése; a csíkszeredai oktatás történetéről is sugároztak egy érdekes dokumentumfilmet. A bukaresti magyarokról csak ritkán, a nagy keresztény ünnepek alkalmából esik említés. És mintha megőrizték volna a Ceaușescu-kor tiltását a magyar adásban, ellentétben a német nyelvű műsorral, szó sincs az anyaország politikai, gazdasági és művelődési életéről. Kevés szó esik a csángókról is, a Duna TV adásaiból sokkal többet tudunk meg róluk, mint a köztelevízió magyar nyelvű adásából.

Mindehhez hozzáadódik még a sugárzás kedvezőtlen időpontja is: 14.30–17.00 között, összesen mintegy 4 óra műsoridővel, a hét négy napjára leosztva; a műsorok részben fedik egymást a német nyelvű társukkal, de a magyar nyelvű rádióműsorokkal is. Az egykori Cultural adó több műsort is megismételt, és a köztelevízió egy újonnan létrehozott adója reggelként 50 perces körzeti adásokat sugároz. Az új műsorrács előbb hozta a műsorok időpontjait a déli órákra. Természetesen néhány éve interneten is elérhetőek a műsorok.

2009 novemberében töltötte a 40. évet a magyar adás. Az ünnepi gálát Csíkszeredában tartották, és a magyar adásban is közvetítettek belőle részleteket. Ünnepeles módon számoltak be a romániai magyar televíziózás múlt-

járól, jelenjéről és jövőjéről; meghívottak voltak az egykori és jelenlegi főszerkesztők: Bodor Pál, Boros Zoltán és Kacsó Sándor. Boros ismételten egy önálló magyar nyelvű csatorna létrehozatalának fontosságát hangsúlyozta, amely a nap minden órájában sugározhatna; Bodor Pál szerint a magyarság nem használja ki eléggé a pillanatnyilag rendelkezésére álló lehetőségeket, hogy egy ilyen adót létrehozzon. Az ekkor adott interjúban Bodor ismét megemlítette öt Securitate-besúgó beosztottját, de az ünnepi keret nem tette lehetővé a téma kifejtését.

Nemrégiben új fiatalok kerültek a magyar műsor élére, kíváncsian várjuk a Bodor–Boros-féle televíziózás szellemiségét.

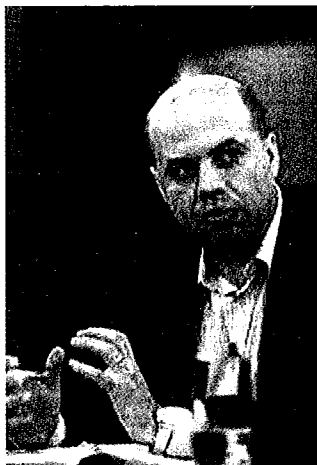
A bukaresti rádió adásait naponta közvetítik 15–16 óra között középhullámon, a forradalom utáni első években gyakorlatilag nem is volt fogható az ország nyugati részén. Majdnem napjainkig Majtényi Ágnes, Majtényi Erik lánya irányította a magyar szerkesztőséget. Itt dolgozik Demény András mérnök is, Demény Lajos történész fia. Nem tudjuk, hányan hallgatják a bukaresti rádió magyar nyelvű adásait, és azt sem tudjuk, hogy léteznek-e erre vonatkozó mérések; mindenesetre Erdélyben kemény konkurenciát jelentenek számukra a helyi és a magyarországi adók.

2010-ben a Román Rádió Társaság elnökének Demeter András István (sz. 1969) színészt, rendezőt nevezték ki az RMDSZ javaslatára. 2012 júniusában lemondott, de vezetőtanácsi tag maradt és a köztelevízió elnökének tanácsosa lett.

Míg a köztelevízió és rádió alkalmazottai még mindig irigylésre méltó, havi 1000–2000 eurós fizetést kapnak, a kommunista idők írott sajtójának újságírói és szerkesztői elvesztették 1989 előtti tekintélyüket és kiváltságaikat. A komoly anyagi gondokkal szembesülő és állandóan támogatókat kereső lapok Erdélybe költöztek, esetenként ideiglenesen megtartották bukaresti irodájukat és néhány munkatársukat. A Matematikai Lapok már 1990 januárjában Kolozsvárra költözött, egy év múlva követte a Művelődés is, ami jelenleg digitalizált formában olvasható. A pionírok lapjának utódja, a Cimbor 1993-tól Sepsiszentgyörgyön jelenik meg. Kalandosabb utat járt be a fiatalok és tinédzserek lapja, az Ifjúmunkás, amely többször is nevet változtatott (Fiatal Fórum /Ifi Fórum /If-viRágnézeti lap), a szerkesztősége Bukarestből Kolozsvárra, onnan Marosvásárhelyre, majd Csíkszeredába költözött; 1995-ben megszűnt.

Az Előre napilap már 1989. december 23-án Romániai Magyar Szó címmel jelent meg, átvéve a Magyar Népi Szövetség 1947-ig megjelenő lapjának nevét. Főszerkesztő Gyarmath János lett (1990. március 20. – 2005. augusztus 1.). Munkatársai közül a régi újságíró-generációból Székely Lászlót, Bogdán

Tibort és Ágoston Hugót említhetjük. A lapot azonban elég hamar kezdték elhagyni a régi újságírók, egyesek RMDSZ-párti politikája miatt, mások más típusú, számukra megfelelőbb munkahelyet kerestek. 2005 júniusában a lapnak 5000 előfizetője volt és 6–7000 példányban jelent meg. Csak előfizetés alapján terjesztették, a magyar templomokban ingyen is kiosztottak 10–15 példányt. Nem sokkal megjelenésének 50. évfordulója előtt a lap megszűnt.

Salamon Márton László

Helyét 2005. november 3-án az Új Magyar Szó vette át. Az új országos napilapot a nagyváradi Scripta adta ki, melynek főszerkesztője Verestőy Attila szenátor és üzletember; részvénye volt még Ágoston Hugónak, Horváth Andornak és Lányi Szabolcsnak. A lapot a Communitas Alapítvány is támogatta. Az utolsó években Salamon Márton László volt a főszerkesztő. Miután őt diplomatává léptették elő (2012 júliusától), a lap csak elektronikus formában jelenik meg.

Tragikus volt a nagy presztízsű A Hét sorsa. Gálfalvi Zsolt vette át a vezetését, de különböző, többek közt pénzügyi okokból az oldalszám lecsökkent. Fogyott az olvasók érdeklődése is, és 2003-ban, menteni próbálván a lapot, a szerkesztőség Marosvásárhelyre, Gálfalvi városába költözött; itt további három évig jelent meg. Független mellékletét, a TETT-et 1991-ben adták ki utoljára.

Néhány, a Ceaușescu-korszakban A Hét élére kinevezett, valamint az Előrénnél dolgozó újságíró kivált a két laptól, és megalapította a forradalom utáni egyik hosszabb életű lapot, az Orient Expresszt (1992–1996). A szerkesztőség Román Győző főszerkesztőből, Béres Katalin és Kallós Péter szerkesztőből állt; munkatársa volt Lázár Edit, Barabás István és Halász Anna.

Hihetetlenül sokáig, egészen 2008 decemberéig bírta Bukarestben, a Közoktatás, a Tanügyi Újság utódja, ez annak is köszönhető, hogy az utóbbi évtizedben a Communitas Alapítvány támogatta; néhány hónap múlva Kolozsváron jelent meg más címmel. A Közoktatást egy darabig (1992-ig) Bántó István, később Gergely László szerkesztette, „kiváló szakértelemmel...”

1950-től jelenik meg megszakítás nélkül Románia Hivatalos Közlönye, a román eredeti (Buletinul Oficial al României) magyar fordítása.

A bukaresti újságírószakma 1989 után elviselhetetlen csapásokat szenvedett. Talán ezzel magyarázható a kommunizmus idejében nagyra tartott Horváth Andor kevésbé ihletett lépése, hogy kiadja 1980/82-es cikkeinek gyűjteményét. Azon túl, hogy a cikkek nagy része érvényüket veszítette,

bosszantó olvasni, ahogy a szerző üdvözli a pártdokumentumok magyar megjelenését, és maga kínálja, saját jellemzése szerint, „egy letűnt világ groteszk apoteózisát”, másfél évtizeddel annak kimúlása után. A kötet megjelenését egy magyarországi alapítvány és a román művelődési minisztérium is támogatta.

A Kriterion Kiadónak is nagy átalakulásokon kellett átesnie. 1990-ben H. Szabó Gyula (sz. 1951) vette át vezetését, aki az orosz nyelv karának végzőseként már 1977-től a kiadónál dolgozott; 1999-ben magánkézbe került és 2002-ben Kolozsvárra költözött.

A bukaresti egyetem hungarológiai tanszéke a forradalom után új erőre kapott. 1990. január 25-én alakult újra Mioara Roman egyetemi tanár, az arab nyelvek specialistája, Petre Roman miniszterelnök feleségének segítségével. Az egykori Mária Intézet Pitar Moș utcai épületében az idegen nyelvek és irodalmak

A volt Szent Mária Katolikus Intézet (1859)

karának részeként a magyar nyelv fő szak lett, de lehet második szakként is választani. A szakot nem csak magyar anyanyelvűek választották, hanem román diákok is, évfolyamonként körülbelül húszan. A sajtó magyarellenessége azonban nagy mértékben befolyásolta a román diákok döntését, bizonyíték rá, hogy az 1992/93-as tanévben egyetlen román sem iratkozott ide. Bár kezdetben a román diákok szkeptikusak voltak a magyar nyelv nyújtotta szakmai lehetőségeket illetően, az évek során kiderült, hogy ez nem esélytelen választás: volt, akiből követ lett, másokból kultúrattasé, tanácsos, szóvivő stb.

A hungarológia tanszék két közvetlenül 1989 után kezdeményezett terve meghiúsult. Az egyik területi kapcsolatokat teremtett volna a temesvári, belgrádi, újvidéki és szegedi egyetemek bölcsészkarával, a magyar nyelv oktatását célozták meg a bukaresti egyetem védnöksége alatt, a temesvári kiáltvány 8. pontjának szellemében. A másik terv szerint egy finn előadói állást hoztak volna létre a bukaresti egyetemen. A döntéshozók anyagi nehézségekre hivatkozva nem hagyták jóvá egyik elképzelést sem.

1997-től mesterkurzust vezettek be, és két tanár megkapta a doktori értekezések témavezetői jogát: dr. Murvai Olga (1942–2011)²³⁸ és Molnár Szabolcs. A tanszék oktatóinak száma elérte a tizenkilencet, tizenegyüket teljes állásban alkalmazták. A régi tanárok közül Murvai László (1995–2001 között) és Demény Lajos dolgozik még itt. Az új tanárok egy része Erdélyből ingázik; egy magyarországi vendégtanár is tanít. Murvai László több tanulmányt és kötetet közölt a romániai kisebbségi oktatás statisztikáival, ezekhez az adatokhoz 1972–2008 között a tanügyminisztérium tanfelügyelőjeként jutott hozzá.

A 2001/2002-es tanévtől a magyar nyelv ismét csak mellékszak lett a bukaresti hungarológián; a mesterképzés megszűnt, az oktatók és a diákok száma megfogyatkozott.

A romániai magyar és román értelmiségi elit, egyetemi oktatók, irodalomtörténészek és kritikusok, fordítók stb., különböző alapítványok multikulturális vagy etnikai programjainak támogatásával többször megvitatták a román–magyar kulturális kapcsolatok állapotát. Mindig megállapították, annak ellenére, hogy számos művet lefordítanak mindkét irodalomból, a románok és magyarok párhuzamos művelődési életet élnek, egymást kölcsönösen figyelmen kívül hagyják. Mircea Cărtărescu egyetemi oktató és az egyik legnevesebb kortárs író 1999-ben a Vatra lap körkérdezésére azt válaszolta: „Semmit sem tudok a romániai magyar irodalomról... A helyzet számomra természetellenes és sajnálatos”.

Ennek egyik fő oka talán egy román nyelvű, rövid magyar irodalomtörténet hiánya, amely a kezdetektől napjainkig nyújtana átfogó képet a magyar irodalomról, rangsorolná értékeit. E hiány miatti felelősség kétségkívül a magyar értelmiséget terheli. 1934 óta senki sem írt ilyen témájú munkát; a magyar történelemről ellenben jelentek meg összefoglalók, legutóbb az ötvenhatos menekült, a jobbközép magyar kormány ellenzékéhez tartozó Lendvai Pálé. A német nyelven megírt könyv 1999-ben Münchenben jelent meg először, román fordítását 2001-ben adták ki a Humanitas gondozásában.

A helyzet más referenciamunkák esetében sem rózsásabb, hiányzik például a romániai magyar személyiségek teljes lexikona, amelyben megtalálhatóak lennének a neves tudósok, írók, művészek, rendezők stb. a kezdetektől napjainkig. S hogy ilyen munka sem létezik, oda vezetett, hogy a személyiségek

²³⁸ Murvai Olga a stilsztika, szemantika és a kommunikációelmélet terén végzett jelentős kutatásokat; a kétnyelvűségről is írt tanulmányokat, és egy román–magyar kifejezés-szótárt is szerkesztett (*Mic dicționar român-maghiar de expresii și locuțiuni*). Ő volt Markó Béla felesége, Kós Anna doktori értekeztetének témavezetője, ami az RMDSZ politikai nyelvezetváltásáról szólt az 1996–2009-es kampányai során; Brös Zitának, Verestőy Attila szenátor menyének is ő volt a témavezetője, a disszertáció megvédésére 2008-ban került sor.

jó része még a magyarok előtt is ismeretlen, sokan közülük a magyarországi lexikonokban sem szerepelnek. Jó lenne egy ilyen lexikon és jó lenne románra is lefordítani. Az RMDSZ égisze alatt 1990 után megjelent Ki Kicsoda jellegű kiadványok, habár szükségesek, de nem felelnek meg az enciklopédia-összeállítás tudományos feltételeinek; az interneten fellelhető adatok sokszor hibásak vagy hiányosak. Annak ellenére, hogy évtizedekig Bukarestben élt a legtöbb magyar író és újságíró, eddig senki sem készítette el a fővárosi Ki Kicsodát. A néhány ezer itt maradt magyar elszigetelten él a mintegy kétmillió román között, egymásról nincs vagy alig van tudomásuk, kapcsolat közöttük csak az iskolán, templomon vagy a magyar egyesületeken keresztül alakulhat ki, ám ezek az intézmények alig 10–15 százalékukat tudják megmozgatni.

A 2010-es Ki Kicsoda hatalmas hiányosságai a bukaresti magyarokat illetően szembetűnőek, elég, ha egyetlen szakmát, a műépítészekét megnéznünk. A Műépítészek rendjének 33 feltehetően magyar tagjából csak Takács Zoltánt (Zoltan Takacs, sz. 1934) találjuk meg.

Másfelől a romániai magyar személyiségek csak elvétve szerepelnek a román enciklopédiákban, esetleg sportolókról és művészekről tesznek említést. Eredetüket sem tüntetik fel mindig helyesen. Így az utolsó, 1993–2009 között megjelent, hétkötetes Enciklopédia tárban a bukaresti magyarok közül csak tízen szerepelnek: az írók és művészek közül Balogh Péter, Domokos Géza, Molnár József (Iosif), Lőrinczi László, Méliusz József, Szőnyi István (Ștefan), Szemlér Ferenc, rajtuk kívül a történész Demény Lajos és Bitay Árpád, valamint a kommunista politikus Luka László (Vasile Luca). Chladek Antal (Anton) cseh származású román festőként szerepel, Oláh Tibor (Tiberiu Olah) román zeneszerzőként, C. D. Rosenthal román festőként, akár csak Szathmáry-Papp Károly (Carol Popp de Szathmáry), Wallenstein Károly (Carol) horvát, Fekete József (Iosif) román szobrász, Veress Endre magyarországi történész. Az enciklopédiának magyar munkatársai is voltak, Balogh József (Iosif), az Írószövetség titkára (az I. kötetnél) és Gyémánt Ladislau történész, a kolozsvári judaisztikai intézet igazgatója (III., ill. V–VII. kötet).

Jelen írás nem próbálja pótolni a bukaresti magyarság meg nem írt enciklopédiáját, így nem sorolja fel a több száz magyar nevét, még az értelmiségiekét sem, hiszen az utóbbi ötven évben bukaresti magyarok körében is természetes dologgá vált egy felsőfokú diploma megszerzése. Az ötvenes években ide költözött értelmiségiek gyermekei szintén értelmiségiek lettek, nem kevesen elit szakmákban. Mégis szeretnénk felhívni a figyelmet néhány tucat rendkívüli személyiségre, akikről nemcsak a román közösség, hanem gyakran a magyarok is érdemtelenül megfélekeznek, és akiknek neve egyetlen kézikönyvben sem szerepel.

Az állampolgári nevelést illik már az iskolában megalapozni. A tanügyminisztérium nagyon későn és nagyon keveset tett annak érdekében, hogy a románok megismerjék és elfogadják a velük együtt élő nemzetiségeket.

Mircea Martin irodalomkritikus feltette a költői kérdést: „vajon hány középiskolai végzős tudja, hogy a Szászvárosi ótestamentumot, a román nyelveme hatalmas emlékművét egy magyar nemes, Geszti Ferenc pénzén nyomtatták ki (Heltai Gáspár magyar nyelvű szövege alapján)?”; az sem ismert, hogy több neves erdélyi román középiskolát a magyar nemesek tartottak fenn, például a fogarasit, amelyet 1657-ben létesített Lorántffy Zsuzsanna, Rákóczi György fejedelem felesége. „Minél korábban tűnik fel az idegen képe valaki nevelésében, annál természetesebbé válik el- és befogadása, a vele történő kommunikáció”, fejt ki M. Martin.

Több éves vita után a 2009/10-es tanévtől bevezették a 19 romániai kisebbség történelmének oktatását választható tantárgyként, habár a tanárok egy része ezt kötelezővé tenné. Az oktatáshoz legalább tízfős csoport szükséges, és nem kizárt, hogy túlszűfolt programjuk miatt a tanulók inkább a zenét vagy a sportot választják fakultatív tantárgyként.

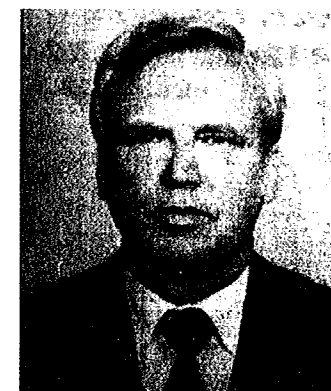
1989 után a vallásos élet Románia-szerte új virágzásnak indult. Ez a bukaresti magyar egyházaknál is tapasztalható, bár a hívek száma évről évre csökken. Ebben az országban, ahol a templomok száma többszörösen meghaladja az iskolákét, a román patriarcha tévéadója, a köz- és magán televíziók túllicitálják egymást az ortodox hitbuzgalomban, és minden más vallásról megfeledkeznek; időnként szó esik ugyan a katolikusok vallási ünnepeiről és elvétve a zsidókérő is, de a tévéadók rendszeresen mellőzik a protestáns kálvinistákat, lutheránusokat vagy unitáriusokat a nagy keresztény ünnepek alkalmából. Most sem tudnak többet a románok a református vallásról, mint tudtak Nagy Sándor idejében, ellenben egyre jobban ismerik az iszlámot.

Az 1992. január 7-i népszámlálás az alábbi adatokkal szolgál Bukarest-ről: a 2 354 510 lakosnak 97,5 százaléka román, és a magyarság mindössze 0,4 százalékot, azaz 8585 főt tett ki. Nagyjából ugyanennyi a magyarországi románok összlétszáma is, a 2001-es népszámlálás szerint 8482 személy volt román anyanyelvű (románnak azonban már csak 7995 fő vallotta magát). A legtöbb román Méhkeréken lakik, 1385 fő, amit Budapest követ, 1205 fővel.

Vallás szerint Bukarestben 1992-ben 2878 református, 287 unitárius, 433 evangélikus és 32 454 katolikus élt. A reformátusok és unitáriusok vélhetően mind magyarok, az evangélikusok és a katolikusok lehetnek magyarok, románok, németek vagy más nemzetiségűek, de a népszámlálás

nem társít a vallás mellé anyanyelvet vagy nemzetiséget. Csak feltételezni tudjuk, hogy a magyar katolikusok száma meghaladja a reformátusokét. A Kárpát-kanyaron kívül máshol is szerény számú magyarság él: 6471 fő Moldvában, 2524 Munténiában, 1545 Dobrudzsában (többségük Konstanca megyében, 1369-en), 1911 fő pedig Olténiában. Szétszórva élnek Giurgiu (111) vagy Călărași (124) megyében stb. A călărași-i milliomos, Naghi (Nagy) George magyar származása is csak véletlenül, 2011-es halálos motorcsónak-balesete után vált ismertté; ő volt a híres Aldis kolbászgyár tulajdonosa.

Miután nem sikerült Erdély püspökévé válnia, Zágoni Albu Zoltán parókus lelkész 1991-ben újraindította a havi rendszerességgel magyar értelmiségi találkozókat a Koós Ferenc Körben. Ezek a találkozók bizonyos mértékig versenyben álltak a Petőfi Társaság művelődési-tudományos programjaival. Érdekes személyiségek meghívása színesítette a találkozókat, ilyen sikeres összejövetel vendége volt Bács Lajos karmester és Borsi-Kálmán Béla történész, a magyar követség kultúrattaséja. Megható volt a magyarországi Nagy Csaba, Nagy Sándor lelkész fiának 2000-es látogatása, aki 1935-ben született, abban az évben, mikor édesapja adományokat kért a romániai magyar diaszpóráról írt tanulmánya kiadásához. A tanulmány csak 65 évvel később jelent meg.

Zágoni Albu Zoltán

Zágoni Albu Zoltán halála után, 2002-ben Zsold Béla lelkész rendbe tette a parókia nyirkos pincéjében tárolt könyvtárat. Lázár Balázs segédlelkésszel 2376 kötetet mentettek meg, felleltározták és számítógépbe is bevezették; a könyvek nagy része magyar irodalom vagy fordítás. A számba vett kiadványok közül alig húsz foglalkozik a bukaresti magyar közösséggel vagy a Kárpátokon kívüli magyarsággal. Megvan a könyvtárban például Czelder Márton Halotti imádságok című kötete 1879-ből, de hiányoznak a legfontosabb kiadványok a bukaresti magyarokról vagy Óromániáról. Koós Ferenc emlékiratai sincsenek meg, hiányzik Bukaresti Magyar Közlönye, a közösség értesítői csak az 1924–1927-es időszakból fellelhetőek; a Nagy Sándor által kiadott lap gyűjteménye is hiányos, négy év (1929–1932) nincs meg, és az újabb évfolyamokból is hiányzik itt-ott egy-egy szám. Eltűnt Dávid György és Nagy Zoltán 1935-ös, az óromániai magyarokról írt tanulmánya és Poliány Zoltán emlékirata is, melyet Zágoni-Albu lelkész még megemlíti, de a gyűjteményben nem leltünk rá.

A Viilor úti református parókia lenyűgöző méretű könyvtár tulajdonosa lett Lőrinczi László adományának köszönhetően, aki 15 évvel korábban vándorolt ki Olaszországba; mivel a könyvtárat még nem leltározták fel, egyelőre gyakorlatilag használhatatlan.

A Caritas szervezet 1989-es romániai megjelenése után a Barátok templománál is új lendületet kapott a vallásos élet; létrehoztak egy óvodát, egy orvosi rendelőt és egy gyógyszerterát nemzeti hovatartozás nélkül minden katolikus számára. A miséket román, német és magyar nyelven tartják. 1993-ban Páll Antalt nevezték ki magyar lelkésznek. Nyilvántartása szerint Bukarestben 420 magyar katolikus család él, ami elég kevés az egy évvel korábbi népszámlálás adataihoz képest. 1995 óta a hívek kérésére a vasárnapi misén kívül szerda délutánonként is tartanak magyar nyelvű misét. 2009 szeptemberében új papot neveztek ki, Cristinel Țâmpu, aki egy Bákó melletti csángó faluból származik. Habár Budapesten végezte a középiskolát, kiejtése elárulja, hogy csak felnőttként tanult meg magyarul. Jelenleg Cristinel Țâmpu az egyetlen katolikus pap a Kárpát-kanyaron kívüli román térségben, aki magyarul is misézik.

II. János Pál pápa 1999-es májusi bukaresti látogatásakor elkerült minden magyar katolikusokra történő utalást. Egyes vélemények szerint a pápalátogatás inkább Románia megítélésének volt jó, nem a katolikus híveknek, hisz Románia lett az első, többségében ortodox vallású ország, amelyik a pápát fogadta.

2002-től a bukaresti római katolikus érsekség Pro Memoria címmel minden évben kiad egy egyháztörténeti kötetet, ezeket az érsekség General Berthelot utcai könyvesboltjában lehet megvásárolni. A kötetek nincsenek meg a bukaresti könyvtárakban, de meglehetnek a római katolikus teológiai intézetnél, ahová nem sikerült bejutnunk. A szerzők által felsorolt bibliográfia, valamint a számos fénykép-illusztráció, arra enged következtetni, hogy a szerkesztőbizottság tagjainak nagy fontosságú levéltári anyag áll rendelkezésére, amelyekhez más kutatók nem férnek hozzá. Az adatokat figyelmesen megválogatják és manipulálják, úgyhogy szinte semmit sem tudunk meg a magyarokról, a szerzők az elhallgatás útján vezetnek félre az olvasókat. Például a régi Regát katolikus iskoláiról szóló írásban, csak egyetlen bukaresti magyar iskolát említenek, melyet 1904-ben /sic!/ alapítottak, és 320 diákja volt, „ezt a számot hozzá kell adni az 552 tanulóhoz, akik más iskolákba jártak”. Azt is megtudjuk innen, hogy az iskolaépületet Hornstein érsek vásárolta meg, de pontos címét nem említi. Augustin Kuczka pápai prelátust, a magyar és német iskolák felügyelőjét még csak szóra sem méltatják. Valamivel több adat jelent meg a bukaresti magyar katolikus iskolákról a 2008-as kötetben, itt

megemlítik a Cantacuzino utcában 1903-ban nyílt iskolát, és a Scaune utcai 1904-ben létesített iskolát, de nem esik szó a Cuza Vodă utcai magyar iskoláról és templomról. Elhallgatják azt is, hogy mennyire nőtt a magyar iskolákba járó tanulók száma az első világháború küszöbén. A bukaresti magyar sajtó más számadattal szolgál: a három, Bukarestben 1903 és 1913 között létrehozott magyar katolikus iskolának 1224 tanulója volt.

Ugyanilyen manipulációnak lehetünk tanúi a Cioplea negyedbeli templommal kapcsolatban: habár az érsekség két monográfiát is kiadott a templomról, és az egyik kiadvány borítóján Szent Ferenc szobra látható, Fekete József nevét sehol sem említik.

A bukaresti katolikusok nem kapták vissza egykori iskoláikat vagy jótékonyági intézményeiket, az érsekség General Berthelot utcai székházának udvarán álló épület kivételével. Az egykori Szt. Mária Intézetben jelenleg a bukaresti egyetem idegen nyelvek kara működik, és néhány egészségügyhöz tartozó intézményen bár egy emléktábla se jelzi az épületek eredeti rendeltetését.

A magyar evangélikusok és unitáriusok éltűnőben vannak Bukarestben. 1999-ben, Adorjáni Dezső lelkész idején az evangélikusok egy új lelkészihivatalt és paplakot építettek az Occidentului utca 47. szám alatt. 2002-től egy barcasági csángó lelkész, Illyés Márton vette át helyét. Magyar és román nyelven tartanak istentiszteletet.

Az unitáriusoknak továbbra sincs sem parókiájuk, sem templomuk, az istentiszteleteket a német evangélikus templomban tartja egy erdélyi missziós pap; 1994-ben Szász Ferenc helyét Fekete Levente vette át. Több éven keresztül a közösség gondnoka Vajda Gyula volt, akit Csendes László (Ladislau Antoniu) hegedűművész, zenetudós, konzervatóriumi tanár váltott. Csendes az RMDSZ tevékenységében is részt vesz, a szövetség a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács (CNSAS) elnöki székébe juttatta, ezt a hivatalt 2007–2009 között töltötte be.

Az RMDSZ helyi szervezete esetenként részt vállalt a bukaresti művelődési-vallásos rendezvények szervezésében. Az 1990-ben megalakult szervezet első elnöke dr. Márton Gyárfás, a katonai műszaki akadémia egykori tanára volt. Még két elnök követte őt, majd 2001-ben a közgazdász és jogász Czédly Józsefet, a főváros alprefektusát választották meg. 2003-ban Budai Richárd Tibor, az Ady Endre Líceum egykori tanítványa lett a területi elnök; megválasztását elsősorban Albu Zoltán lelkész támogatásának köszönhette. 2005-től Budai vezette a Gorj megyei RMDSZ-szervezetet, amelynek akkor 161 tagja volt. A bukaresti RMDSZ jelenlegi székhelye a Lipscani utca 29–31.

szám alatti ingatlanban található mintegy 200 négyzetméteren. 2003-tól a fiókszervezet újraélesztette a majálisokat Bukaresti Magyar Napok címmel; ezeknek az ünnepségeknek majdnem 150 éves hagyománya van a fővárosban. A hét napig tartó rendezvény műsorát több magyar intézménnyel, a Petőfi Társasággal, a líceummal, a magyar egyházakkal és a Magyar Kulturális Központtal közösen állítják össze.

A Magyar Művelődési Központ

lapokat nyomtatnak, egynémely lapnak ünnepi száma jelenik meg; a párt vezetőségi tagjai a templomokba is elmennek, hogy részvételre biztassák a magyarokat, és arra, hogy az RMDSZ-re szavazzanak. Az első 1989 utáni szavazáson, 1990 májusában, a magyarok 12 szenátora és 29 képviselője jutott be a parlamentbe; a listákon három bukaresti lakos is szerepelt, ők azonban erdélyi megyéket képviseltek: Demény Lajos, Domokos Géza és Verestőy Attila, aki a szenátus titkára lett. A következő választások során további három bukaresti magyar került be a parlamentbe: Vajda Ferenc fotós, dr. Lőrinczi Gyula és Vajda Borbála geofizikus, ők azonban a szavazatok leosztása után nyertek mandátumot, Tulcea, Giurgiu és Călărași megyét képviselték, ahol gyakorlatilag nem is élnek magyarok.

Bukaresti magyarok már 1990-től fontos pozíciókba kerültek a különböző színvonalú kormányokban. Tanácsosok, államtitkárok, miniszterhelyettesek, képviselőházi szakértők vagy különféle központi intézmények vezetőségi tag-

A Magyar Kulturális Központot 1992-ben nyitotta meg a magyar kormány a Batiștei utca 39. szám alatti épületben. A legutóbbi szabadtéri ünnepségen mintegy 50 magyar gyűlt össze; a gulyással és sörrel kezdődő majális miccselel ért véget, a magyarok a román etnokulturális környezetbe való beilleszkedésének biztos jeleként. Mint más években, most is támogatók segítségével szervezték meg az ünnepséget. 2010-ben a Magyar Kulturális Központ átköltözött a Gina Patrichi (volt Orlando) utca 8. szám alá.

A helyi RMDSZ tevékenysége szemlátomást megélt minden választás közeledtével. Ilyenkor találkozókat szerveznek, szóró-

jai voltak, kiemelt tisztséget nyert többek között Horváth Andor, Demény Lajos, Lányi Szabolcs, Niculescu Antal, Bara Gyula, Vajda Borbála stb. Dr. Nagy Éva (1965) a bukaresti magyar líceum és a hungarológia végzőse többéves rádiós és televíziós munkásság után a tanügyminisztériumban lett tanácsos (2009-től), majd ugyanott kabinetigazgató. Grosu Magdolna művelődési minisztériumi osztályvezető és a tévé magyar adásának bementője 1990 óta.

Több tucat magyar érkezett vidékről pártvonalon felelős állások betöltésére, az Országos Levéltár, a Román Vízügy, a Román Rádió stb. vezetőjének vagy vezetőségi tagnak a Román Nemzeti Bankhoz, a Román Köztelevízióhoz, az Országos Tőkepiac-felügyeleti Bizottsághoz stb. Az egyetem padjairól frissen kikerült Somodi Zoltánt (sz. 1977) a Román Posta vezetőtanács tagjának nevezték ki (2005–2006 között), utána tanácsos és államtitkár lett a távközlési minisztériumban. 2005-ben a nagyváradi Asztalos Csaba Ferenc (sz. 1974) az Országos Diszkriminációellenes Tanács elnöke lett államtitkári rangban. Még ismertebb a szintén nagyváradi Cseke Attila (sz. 1973) pályafutása, aki 2008-ban szenátor, később egészségügyi miniszter lett. A szenátus javaslatára 2007-ben Románia Alkotmánybírósága tagja lett Puskás Zoltán Bálint volt Kovászna megyei RMDSZ-szenátor.

Van, amikor egy ilyen magas beosztás kellemetlenségekkel jár, ahogy az Demeter András István esetében történt, akit a román közrádió vezérigazgatójának neveztek ki. Többször is megfenyegették ismeretlenek, akik a jelek szerint az egész családját követték. Felszólították, hogy szedje a sátorfáját, és tűnjön el Bukarestből feleségétől, gyermekeivel, mert a rotavírus, ami a gyermekét megfertőzte, csak „viccelődés volt ahhoz képest, ami következni fog”. 2011 decemberében Demeter büntetőjogi feljelentést tett az ügyészségen.

Hasonló fenyegetéseket kapott Sebesi Karen Attila, az RTV vezetőbizottsági tagja és Csendes László is.

A magas kormánybeosztás hozott Markó Attila (sz. 1968) számára egy hároméves, börtönben letöltendő ítéletet. 2009-ben az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatalának főnökévé nevezték ki, a közérdek rovására történt hivatali visszaéléssel vádolták meg a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium épületének visszaszolgáltatásáért. Bár több ítélet is született, példaként maradunk egyelőre e bukaresti neveknél. Minthogy a további névsorolás sem teljesség igényű.

Vajda Borbála

Magas funkcióba más pártok révén is juthattak magyar származásúak, mint például Luminița Kohalmi Szabo (Kőhalmi Szabó) szászsebesi újságíró-nő. Teodor Atanasiu liberális miniszter pártfogoltjaként előbb a miniszter PR-tanácsadója volt, később igazgató lett a védelmi minisztériumban. A politikai változások nem érték felkészületlenül, sikerült Elena Udrea miniszter asszony tanácsosává válnia a Boc-kormány idején. Hasonló a helyzet Andreea Paullal (született Vass, 1978-ban); a bukaresti közgazdasági egyetem után a Román Akadémia Nemzetgazdasági Intézet kutatója; politikai karrierjét 2007-ben kezdte Theodor Stolojan európai parlamenti képviselő, egykori miniszterelnök tanácsosaként; 2009-ben, a választások után Emil Boc demokrata-liberális párti miniszterelnök tanácsosa lett.

A 2008. novemberi parlamenti választások a „Bukarest megérdemel egy magyar képviselőt” jelszó alatt zajlottak le; 28 jelölt mérette meg magát, köztük Vajda Borbála, volt képviselő, de más korábbi képviselők is részt vettek, például dr. Kövér György vagy Kováts László tanár. Feltűntek a közönség számára teljesen ismeretlen, Erdélyből jött jelöltek is, köztük az RMDSZ központi képviselő-irodájának alkalmazottjai is, hisz anyagi előnyei miatt a politikus „mesterség” egyre vonzóbbá vált. /.../

2006-tól az RMDSZ helyi szervezetének elnöke egyben a Petőfi Társaság vezetőségi tagja is, 2009-ben Budai átvette a társaság elnökségét is, így egy kézbe került a bukaresti magyarok politikai és művelődési életének szervezése és irányítása, ami nem volt sem túl bölcs, sem túl demokratikus stratégia. A következmények hamar megmutatkoztak. 2010 októberében bezárt a könyvtár, miután a könyvtáros nem volt hajlandó fizetség nélkül dolgozni. /.../ A tevékenység a nyugdíjasklubra és az alkalmanként megrendezett ünnepi összejövetelekre korlátozódott. A magyarok épületében működik azonban a Ballroom cég, főtevékenysége esküvők, keresztelők, bálók, bankettek, konferenciák szervezése, ahogy azt honlapjukról megtudhatjuk.

Gabriel Andreescu, az RMDSZ tevékenységének jó ismerője szerint Niculescu Antal a magyar politikusok közül az egyik leghozzáértőbb és legkifejezettebb személyiség. Marosvásárhelyen született, a forradalom a bukaresti műegyetem ipari kémia szak diákjaként érte, így lett az RMDSZ egyik alapító tagja. Közvetlenül a forradalom után a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű műsoránál kezdett dolgozni; több felelős beosztást is betöltött az RMDSZ-ben és a különböző kormányokban: volt RMDSZ-elnöki tanácsos, majd kabinetfőnök, helyettes főtitkár és államtitkár előbb az európai integráció minisztériumnál, később a belügyminisztériumnál, a román köztelevízió vezetőtanácsának tagja; jelenleg a külügyminisztériumban dolgozik.

A legismertebb és legvitatottabb bukaresti magyar kétségkívül Verestóy Attila szenátor (sz. 1954) marad. A székelyudvarhelyi származású politikus egyike a leggazdagabbaknak és legbefolyásosabbaknak Romániában. 1978-ban végzett vegyészmérnökként Bukarestben a műegyetemen, előbb Gyergyószentmiklósról majd Kézdivásárhelyre nevezték ki. 1980-ban (amikor már alig lehetett vidékről felkerülni a zárt várossá váló Bukarestbe), Verestóy egyetemi adjunktus, majd a Szervetlen Kémia Intézete kutatója lett; doktori disszertációját csak később, 1999-ben védte meg. Az 1989-es események után egyike volt az RMDSZ alapító tagjainak, majd az egykori rebellis párttitkár, Király Károly tanácsosa lett (aki a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsának tagja volt). Megszakítás nélkül máig a parlament tagja. Domokos Géza szerint Verestóy Athanasie Stănculescu tábornok jó barátja volt. A sajtó szerint Victor Marcu Securitate/SRI-tábornokkal is jó viszonyban van, akivel 2007-ben információbiztonsági technológiák terén kötött üzletet. V. Marcu rendkívül nagyra becsüli Verestóyt, azt is kijelentette, hogy „románabb sok más románál”. Mindig a leggazdagabb románok közé sorolták, nyilatkozata szerint több tíz millió eurós vagyonnal rendelkezik. Üzleti tevékenysége szerteágazó, Hargita megyétől Magyarorszáig: feldolgozás, vegyipar, élelmiszeripar, szállítás, sajtó, tőkepiac stb. Legutóbbi szerzeményei egyike egy luxuslakosztály Bukarest elitnegyedében. A lapok több ízben is írtak botrányosnak tartott üzleteiről, néhányban régi barátja, volt kollégája, Lányi Szabolcs is benne volt, aki szintén többször töltött be magas beosztást a forradalom utáni kormányokban. Verestóy mindig is tagadta, hogy kapcsolata lett volna a Securitatéval, és azt is, hogy gyanús üzletei lennének, azt azonban elismerte, hogy politikus mivolta sokszor segítette az üzleti életben. Fia a bukaresti magyar líceumban végzett 1995-ben és brókerként dolgozik.

Az 1940-ig terjedő időszakától és részben a kommunizmus idejétől eltérően a székelyföldi és erdélyi magyarokat már nem vonzza Bukarest, legfennebb az RMDSZ politikai holdudvarát, amely azonban nem nagyobb pár száz főnél. 1989 után, a munkahelyek utáni hajszában az erdélyiek inkább Magyarország, a nyugati országok vagy Izrael felé vették útjukat. Közvetlenül a forradalom után megindult magyarországi kivándorláshullám egyike volt a legnagyobbaknak. A székely városokból és falvakból naponta indultak vonatszerelvények („székely expresszek”), autóbuszjáratok Budapest úti céllal. Falvak egészéből tűntek el a fiatal generációk. A szegény és kétségbeesett emberek tömegét egyre nyugtalanabbul figyelték némely magyarországi módosabb „testvéreik”. /.../ Hamarosan a

délszláv polgárháború nyomán a magyar menekültek újabb ezrei jelentek meg, még súlyosabbá téve a helyzetet.

Csak jókora késéssel, 2000-ben döntött úgy a magyar kormány, hogy feleletképpen az erdélyi magyarság elvárásaira, „magyar igazolványt” ad. Ezt a gesztust némely RMDSZ-vezetők is ellenszenvvel fogadták, félve a választópolgárok számának jelentős apadásától, különösképp, mikor a kettős állampolgárság lehetősége is felmerült. A nonkonformista Bányai Péter fizikus és publicista, a kommunista Bányai László fia például így fakadt ki: „Mi lett ezekkel? Megőrültek? Hogy is juthatott valakinek eszébe egy ilyen ötlet, mint a magyar igazolvány?” Néhány embernek azonban valószínűleg jó üzlet volt az igazolványok kiosztása, amit az RMDSZ egyik alapítványa végzett. Magyarország nem adta meg a kettős állampolgárságot a romániai magyaroknak, még a magyar állam területén születetteknek sem, a törvénykezdeményezést 2004-ben népszavazás utasította el. Nem így történt a moldovai köztársaságbeli besszarábiai románokkal, akik megkapták a román állampolgárságot. Csak a 2010. áprilisi választások után, miután Orbán Viktor ismét kormányra került, vált lehetővé a kettős állampolgárság a külhoni magyarság számára, a román modellt is felhozva példának. Kezdetben a Tőkés László-vezette Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácshoz és Néppárthoz közeli szervezeteket bízta meg az ügyintézésel, majd miután a magyar szocialisták ellenkampánybéli riogatása is fiaszkónak bizonyult, miszerint 23 millió román árasztja el ezáltal Magyarországot, s csupán az alkami, főként a nyugaton munkát vállalni szándékozó erdélyi magyarok esélyeit könnyítette, az RMDSZ is konszolidálta viszonyát az új magyar kormánnyal, bekapcsolódott az újrahonosítás folyamatába, s ma már 900 ezer körüli a kettős állampolgárok száma. A bukaresti magyarságot életbevágóan, látványos adatok függvényében mindez nem érinti.

A magyar hatóságok és különböző magyarországi szervezetek bőkezűbéknek bizonyultak a különböző kitüntetésekkel illetően a hazaiaknál. 2002-ben Mádl Ferenc köztársasági elnök kitüntette Lőrinczi Gyulát, a Petőfi Művelődési Társaság elnökét, Czédly József alprefektust, Molnár Szabolcs egyetemi tanárt és Demény Lajos történészt. Az utóbbi évek folyamán több mint 40 romániai magyar újságíró kapta meg az Aranytoll díjat a Magyar Újságírók Országos Szövetsége részéről, köztük a bukaresti Ágoston Hugó, Halász Anna, Kacsir Mária és Szász János, aki több kitüntetésben is részesült, a Romániai Magyar Írók Egyesületének díjában, és a budapesti Pulitzer-díjat is megkapta. Szász János sikertelenül próbált egy román lapot indítani a párbeszéd érdekében Foaia címmel, melynek csak az első száma jelent meg,

és egy román–magyar egyesülettel is próbálkozott, ugyancsak hiába. Sólyom László 2009. március 15-i erdélyi látogatása alkalmából Ágoston Hugó kapott újságírói tevékenységéért kitüntetést.

A 2002-es népszámlálás szerint az ország lakosságának 89,5 százaléka volt román, és csak 6,6 százaléka magyar, azaz 1 434 377 fő. Ez majdnem 200 000 fős fogyást jelentett a tíz évvel korábbi népszámláláshoz képest. A magyarok száma nemcsak Erdélyben csökkent, hanem a Kárpát-kanyaron kívül is. A városokban – Bukaresten kívül – ahol egykor virágzó közösségek éltek, református vagy katolikus templomokkal és iskolákkal, már alig maradt pár tucat, legfeljebb néhány száz magyar. Tanulságos példa Galac esete: a magyar konzulátus 1902-es felmérése szerint a városban 3666 magyar élt; 2002-re alig 259 maradt. 2002-ben a legtöbb magyart Konstanca megyében számolták, de ott is ezernél kevesebbet. Míg a Kárpát-kanyaron kívül a katolikus magyarok asszimilációja mára már majdnem befejezett folyamat, a reformátusok még próbálkoznak a túléléssel. Számukra Brassó székhellyel hoztak létre egyházmegyét, ide tartozik a bukaresti eklézsia, valamint négy missziós központ (Râmnicu Vâlcea, Ploiești, Galac és Bákó). Az istentiszteletek és az egyéb tevékenységek székhelye vagy a még meglévő templom (mint az 1862-ben Czelder Márton által épített ploiești-i, vagy a galaci és a brăilai), vagy a saját imaház (mint amit Konstancán 2004-ben a Căpitan Petre Romulus utca 32. szám alatt megvásároltak), vagy bérelt terem.

Bukarestben a magyarok számbeli fogyása meghaladta a 25 százalékot, összesen 5834-an maradtak, közülük 1880 református, 197 unitárius, 761 evangélikus (románok és magyarok együtt). A magyar katolikusokról ez a népszámlálás sem jegyez számadatot; a 23 450 bukaresti katolikus közül mintegy 2500 lehet magyar. Érdemes megjegyezni, hogy a muzulmánok száma (9488 fő) Bukarestben már meghaladta a magyarokét.

A Bukarestben maradt magyarok nagy többsége időskorú, egyedülálló, vagy vegyes házasságban él. Gyermekeik vagy kivándoroltak, vagy nem beszélnek már magyarul, vagy románokkal házasodtak össze. A számos kívándorolt fiatal értelmiségi közül – ugyancsak a teljesség igényét mellőzve – meg kell említenünk Osváth Jolán (Iolanda Osvath) fizikust, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség kutatóját, aki Monacóban telepedett le.

Végzettsége szerint ugyancsak fizikus Dévényi Adrian (sz. 1964, Bukarest), az 1982-es NSZK-beli nemzetközi fizika tantárgyverseny aranyérmese, aki az azonos nevű fizikus és a szintén fizikus Rodica Mănăilă, a Román Akadémia levelező tagjának a fia. 1986-ban emigrált, rövid izraeli tartózkodás után ösztöndíjas lett a Yale Egyetemen és a Massachusetts Institute of Technologyn doktorált. New Yorkban telepedett le, és a pénzügyi befektetések terén dolgozik.

Rendhagyó sorsa volt Aglaja Monika Veteranyi írónőnek, aki 1962-ben született Bukarestben, magyar apától, cirkuszi artista családban. A család 1967-ben távozott Romániából, és egy évtizednyi vándorlás után Svájcban telepedtek le. A német nyelven írt, „A gyermek a forró puliszkába esett” című, 1999-ben megjelent könyve egycsapásra híressé tette. Hírneve csúcson, 2002-ben öngyilkos lett. 2012-ben Deák Krisztina megfilmesítette a regényét (Aglaja címmel).

Családneve alapján Ioana Benedek színésznőnek is kell hogy legyenek magyar felmenői. A román közönség a venezuelai szappanoperákból ismerheti; jelenleg Mexikóban él.

A magyarság bukaresti számának csökkenésében fontos szerepe volt a szülőföldre való visszatérésnek. Akik jó anyagi helyzetben voltak a kommunizmus alatt, megengedhették maguknak, hogy házat vegyenek Erdélyben, mások meg visszakapták régi lakásukat. Volt, aki távozása előtt még gondoskodott utódairól, jól fizető állásokat intézve nekik a rádiónál, tévénél, a parlament bürokráciájában, a kormánynál stb. A Ceaușescu-korszak újságírói és szerkesztői sohasem érezték magukat bukarestieknek, úgyhogy a forradalom után pár évig még kísérleteztek a lehetőségekkel, de a szerencsésebbek vagy a nyugdíjaskorba lépők inkább a távozást választották.

Páran Erdélyben építették egyetemi tanári karrierjüket, mint Horváth Andor a kolozsvári egyetemen vagy Rostás Zoltán, Murvai Olga és Szedlacek István Jenő a csíkszeredai Sapientia magyar egyetemen.

A fiatalabbak közül néhányan az erdélyi körzeti tévé- vagy rádiószerkesztőségeket választották.

Habár a magyarok száma lényegesen csökkent a kommunista korszakhoz képest, még mindig akadnak néhányan a felsőfokú oktatásban, a kutatásban, a művészek közt, de elsősorban a román médiában. A román állami rádiónál dolgozik immár jó ideje legalább két magyar: Ecaterina Stan és Vizauer Attila. Cristian Țopescunak, a híres sportkommentátor lányának, a Prima TV bemondójaként dolgozó Cristina Țopescunak is magyar az édesanyja.

A magyarok újabb, már a kommunizmus alatt Bukarestben született generációjáról kevés adatunk van. Nagy többségük román iskolába járt, tökéletesen beszélnek románul és többé-kevésbé jól (esetleg egyáltalán) magyarul. Akik vegyes házasságokból származnak, és nevük nem árulkodik származásukról, nem szívesen vállalják magyarságukat, hogy ne veszélyeztessék karrierjüket. /.../ Ők egyre inkább integrálódnak a román társadalomba, és nem tartják a kapcsolatot a magyar közösséggel – amely egyre öregebb és egyre kevésbé képes kezdeményezni vagy segítséget nyújtani a rászorulóknak.

Ehhez a generációhoz tartozik a filmoperatőr, fényképész, Mráz Ferkó Ferenc (szül. 1951). A magyar líceumba járt, 15 évig dolgozott a Sahia filmstúdióban (1978–1993), majd megalapította Mráz Ferenc Poézis a Fényképezésben Iskoláját a beszercei Koncerttársaság Kulturális Alapítvány égisze alatt. Számos hazai és külföldi projekt részvevője, művészeti vezetője volt a román patriarcha tévéadójának, a Trinitasnak, a Sapientia Egyetem marosvásárhelyi részlegén is tanított, 2004 és 2006 között.

Egy másik szenvedélyes fotós Ilincă Gyuri (sz. 1959, Budapesten), aki anyja révén magyar származású. Habár végzettsége alapján ő a bukaresti ásványtani katedra oktatója, fotótechnikai kurzusokat is tart; 1999-ben az akadémia díjával tüntették ki ásványtani munkásságáért.

Bukarestben él még néhány erdélyi származású magyar ajkú zsidó is. A legöregebb Wechsler Dinu Medi (Margareta) festőnő (sz. 1908), aki a bulgár parasztszülőktől származó avantgárd költő, Gheorghe Dinu (Ștefan Roll) felesége volt. Dr. Benjamin Lya történész a holokausztról tett közzé több dokumentumot; Galambos Éva 1989 után az Agerpres hírügynökség főszerkesztője volt, jelenleg a Realitatea evreiască folyóirat és az Adevărul napilap munkatársa. Néhányan a fiatalabb korosztályból szintén Erdélyből érkeztek Bukarestbe. Salamon Márton László (sz. 1969, Aradon) 2005-ben került Bukarestbe, a Magyar Szó főszerkesztőjeként vett részt a magyar közösség életében; 2012-ben konzulnak nevezték ki Szalonikibe. Ehhez a fiatalabb generációhoz tartozik a nagyváradi Weinberger Attila is (sz. 1965), akit Románia legjobb blueszenészeként tartanak. A zenélés mellett producer és rádióműsort vezet, rendszeresen turnézik az országban és külföldön. 1996-ban kiadta az első romániai blueslemezt. 2012-ben indult a fővárosi önkormányzati választásokon a zsidó közösség jelöltjeként.

Az eltávozott magyarok helyére alig pár olyan merész és alkotókedvű erdélyi magyar vagy magyar származású érkezett, aki a fővárosban a politikán kívül karriert futott be.

A beszercei Szász Irina (sz. 1965) pályája látványosan ívelt fel. A bukaresti újságírói szak elvégzése után műsorszerkesztő, producer és rendező lett több román tévéadónál is, több mint 125 műsort készített (riportokat, dokumentumfilmeket, oknyomozó filmeket), és többször is díjazták különböző fórumokon. Neki sikerült a román újságírók közül elsőként interjút készíteni a dalai lámával, amiről könyvet is írt.

A brassói származású Csiki Camelia Lucia Bunghez esetével vált ismertté: a nő testéről egy gigantikus méretű daganatot távolítottak el, a műtétről felvétel készült, melyet a Discovery csatornán is bemutatták. Csiki a román

köztelevízió alkalmazottja, a tévéműsor-vezető történész Stejărel Olaru felesége, akit államtitkárnak is kineveztek.

Magyar felmenői vannak Radu Morarunak is, a Nașul TV műsorvezetőjének, saját bevallása szerint egyik nagyanyja magyar.

A médiában dolgozókon kívül a fővárosban több magyar vagy magyar származású művész is él: Orbán Anna Mária (Ana Maria Orban), a művészeti akadémia tanára, Mircia Dumitrescu grafikus felesége, az aradi szobrász, az egykori Herder-ösztöndíjas Marcel Scutaru, Irina Cărăbaș, a Művészettörténeti Intézet kutatója. Egy másik magyar végzettje a bukaresti akadémiának a keramikus Pădureț Mónica.

Radu Vasile Igazság (sz. 1953), a képzőművészeti intézet egykori végzettje, 1995-től a Bukaresti Színház- és Filmművészeti Egyetem tanára; neki köszönhetően bővült a rajzfilmgyártás új témákkal és műszaki megoldásokkal.

A Nagy testvérek szintén Bukarestben futottak be: Nagy Ramona (Alice Barb) rendezőként, Nagy Róbert a Román Opera tenorjaként.

A temesvári Tóth Zoltán (sz. 1976) több mint tíz éve költözött Bukarestbe, ahol megalakította a Sistem nevű együttest (2000-ben), és Romániából elsőként sikerült díjat nyerniük a 2005-ös Eurovízió dalfesztiválon.

A műépítész, bírói vagy orvosi szakmában dolgozók közül nem tudjuk megállapítani, hányan születtek Bukarestben. A bukaresti műépítészeti egyetem tájrendészeti szakán tanít Zach Árpád (Arpad), aki előbb igazgatója, később főszerkesztője volt az Arhitect szaklapnak; az azonos nevű alapítványnak is ő az elnöke. Ugyancsak a műépítészeti egyetemen tanít Kovács Erika szociológus.

A műépítészek közül még megemlíthetjük Nemes Károly Imrét (Karoly Nemes) az 1995-ös évfolyamról vagy Csegzi Kamillát a 2010-es évfolyamról, akit Kínába hívtak dolgozni. Egy másik műépítész, Fenyő András (Andrei) 2007-ben megnyerte Bukarest egyik történelmi terének, az Amzei térnek az átalakítására kiírt pályázatot; a tér átadása azonban évek óta késik.

Bukarestben született Kozma Tibor ügyvéd (sz. 1956), a magyar líceumban járt, majd a bukaresti egyetem jogi szakán végzett; évekig adott jogi tanácsot ingyen a Petőfi Háznál. Egy másik ügyvéd, Daniel Cătălin Fenechiu több mint 15 éve praktizál. 2004-ben ügyvédi irodát nyitott, azon kevés bukaresti ügyvédek egyike, akiknek magyar társai is vannak (Zorkóczy Júlia Bukarestből és Karácsonyi Erika Budapestről), de erdélyi magyar ügyvédekkel is dolgozik. Szakterülete a kereskedelmi jog és a gazdasági bűnügyek. Híres kliensei közt ott találjuk Mircea Diaconu színészt, de Dan Diaconescu, az OTV csatorna ellentmondásos tulajdonosát is, aki az Oltchim privatizációja során keveredett botrányba. Fenechiu képviselői mandátumhoz is jutott a Dan Diaconescu Néppárt listáin. Az

ugyanabban az évben megejtett helyhatósági választásokon Zorkóczy Júliát ugyanannak a pártnak a listáin beválasztották a fővárosi önkormányzatba; Zorkóczy a Webconsult Computer & Service és a VGF Invest cégekhez is betársult.²³⁹ A bukaresti ügyvédi kamarának több tucat magyar tagja van, köztük Markó Eszter, Markó Béla leánya.

Viszonylag kevés magyarból lett üzletember, elsősorban az építőiparban; esetleg magyaros jellegű vendéglőket nyitottak, a város néhány pontján kürtőskalácsot is sütenek. Az utóbbi két évtizedben megnyitott tíznél is több vendéglő vagy bisztró (ezek közül néhány Bukarest központjában, a régi központban vagy a Doro-banților úton) fele azóta bezárt. Aki ismeri a bukaresti magyarság történetét, annak Villacrosse bisztró a XIX. század második felének Stadt-Pest Hoteljét idézi, ami nagyjából ugyanazon a helyen állt, míg a Papa la Șoni (Sanyi zabáldája) kocsmáról a Sfintii Apostoli utcában a nemrég még az ebben az utcában álló református iskola jut eszébe. Miután a pub magyar tulajdonosa feladta az üzletet, és visszatért Marosvásárhelyre, román társa levette a cégéről a magyaros hangzású nevet (Șoni, azaz Sanyi, román helyesírással). A tulajdonosok közül csak páran voltak bukarestiek, a többiek vagy erdélyi városokból, vagy egyenesen Budapestről érkeztek. Egyik magyar származású bukaresti tulajdonos Andreea Caba, aki nemrég nyitotta meg Duna nevű vendéglőjét a Tűzoltó-tornyocska (Foișorul de Foc) közelében.

Akad még magyar üzletember Románia leggazdagabbjai közt. Ilyen például Böszörményi Zoltán (sz. 1951, Arad), aki jelenleg Monacóban él, az üzleti élettől visszavonulva. A nyolcvanas években vándorolt ki Kanadába, itt filozófiát tanult, de hamarosan az üzleti életbe vetette magát. Romániába 1989 után tért vissza, megvásárolta a bukaresti Electrofar üzemet, és megalapította a Luxten Lighting céget, ami Bukarest és néhány másik város közvilágításának felújításával és karbantartásával foglalkozik. Később, 1998-ban a temesvári AEM mágneskapcsoló-gyárat is megvásárolta. Egyidejűleg írói pályáját is folytatta, ő az aradi Nyugati Jelen és az Irodalmi Jelen Könyvek kiadó tulajdonosa is.

Egy másik gazdag üzletember Imre Péter: vezető állást töltött be a Kraft Jacobs Suchard cégnél (1993–98), a Philip Morris Corporate Affairsnél (1998–2009), majd az Adevarul Holding vezérigazgatója lett. Nincs sok ada-

Daniel Fenechiu

²³⁹ Antoaneta Etves: Ce averi au consilierii generali ai Capitalei. În Evenimentul zilei, 2012. augusztus 5.

tunk tanulmányairól és karrierje kezdeteiről a kommunizmus idejéből, a vele kapcsolatos hírek inkább a bulvársajtóban jelennek meg, a román média fiatal celebjeihez fűződő szerelmi viszonyairól. Habár nem vesz részt a magyar közösség életében, mégis 2006-ban egyházi esküvőjére a Lutheránus utcai református templomban került sor, felesége Marina Meleşcanu, Theodor Meleşcanu honvédelmi miniszter lánya lett.

Maradtak még néhányan a hétköznapi magyarokból is, akik sohasem kerültek vezető állásba, egyik párt sem hívta őket Bukarestbe, nem tömjéneztek „szeretett vezetőnk”, és nem élveztek kiváltságokat a kommunizmus idején, ám akik a sok évtizedes magyarelles uszítás miatt örökké „gyanúsak” maradtak a románok szemében: róluk nem szokás beszélni. Nekik sugdosták gonoszkodva kollégáik „biztos forrásból”, hogy Bukarestben a magyar nők mind szolgálók és prostituáltak voltak.

Jelenleg Bukarestben a még megmaradt magyar intézmények felhívására alig pár tucatnyian – általában száznál kevesebben – válaszolnak. Őket hívják, hogy vegyenek részt a Petőfi Társaság vagy a Koós Ferenc Kör rendezvényein, jelenlétükkel és anyagiakkal is támogassák a két református, a katolikus és az evangélikus templom fenntartását, és hogy megszavazzák az RMDSZ jelöltjeit.

A bukaresti magyarságnak már fújják a takarodót. A folyamat végére a köztudatból is kitörlődik teljesen a magyarok létének minden tárgyi és szellemi emléke Románia fővárosában. Néhány ilyen eltörölt emléket – a Törökház építőit és tulajdonosait, Fekete József és Szőnyi István alkotásait – már megemlégtünk. A felelősség egy része a magyar elité, hisz az egykor magyar közösségi tulajdonban lévő épületekről (és ezek egy része még mindig a magyarok kezében van) hiányzik az emléktábla, és a műemlék felirat. A Calvin temetőben még több száz magyar sír van az egyre szaporodó román sírok között, ám látni lehet, hogy az elhunyt vagy elköltözött rokonok által több évtizede felhagyott sírokon a magyar nevek helyét román nevek veszik át.

Nem lehet felbecsülni a vegyes házasságok, az ortodox áttérés és a román iskolák által asszimilált magyarok számát. Az amúgy is visszafordíthatatlan folyamatot az utóbbi közel két évszázad alatt felgyorsította a nevek elrománosítása. Élő tanúsága ennek akármelyik telefonkönyv: a magyar neveket kiejtés szerinti megközelítésben írják román betűkkel, hiányoznak a magyar ékezetek a magánhangzókról, és megjelentek a román vesszőcskék a mássalhangzók alatt.

A jelenlegi helyzet szerint a magyarok bukaresti és egyben a Kárpát-nyarón kívüli nagy kalandja a végéhez közeledik. Évtizedek kérdése csupán,

hogy a pár száz magyar bukaresti fiatal teljesen beolvadjon. Romániát az utóbbi három évtizedben több mint másfél millió zsidó és német hagyta el, és negyedmilliónyi magyar; ezek alapján úgy látszik, hogy legalábbis Bukarestben az újabb népszámlálások során a románok aránya megközelíti majd a száz százalékot. Beteljesedik Németh László víziója, a romániai magyarság eltűnik? Akkor egyúttal Nicolae Iorga 1939-ben kifejtett vágya is teljesül: „A megtisztítás, a visszanemzetiesítés sürgető kötelesség a jövőre nézve. Egy fővárosnak a nemzeti elem erőtejes uralmát kell jelentenie”.

Jó ez vagy rossz? Az emlékezés korába érkező Domokos Géza szerint „Bukarest nem jó hely a magyaroknak. Becsületes magyar ember Bukarestben nem érezheti jól magát és nem élhet ott”, és egy Erdélyben élő magyar számára „a bukarestiség, a magyar megjelölés majdnem szinonimája lett a magyarságtól való eltávolodásnak, nemegyszer az árulásnak”.

A hétköznapi emberek életét azonban más rugók mozgatják, főképp az anyagi szempontok és az érvényesülés vágya; az asszimiláció veszélyével nem számolnak, csak amikor már túl késő, és már semmit sem lehet tenni.

Mára már az asszimiláció természetes folyamat lett, mondta ki nemrég Zoe Petre egyetemi tanár és egykori elnöki tanácsos: „...akármelyikünknek lehet egy dédapja, akit a család számon tart, és aki görög vagy magyar, vagy örmény volt: nekem egy tulceai görög dédnagyanyám és egy osztrák nagyanyám is van. Mindezek ellenére én román vagyok...” (Adevărul, 2012. május 15).

Úgy gondoljuk, hogy minden embernek fiatalon, de lehetőleg élete deléig el kell döntenie, milyen entitást választ, s mi a dolga, bárhol éljen is a világon.

HENCZ HILDA

1944. augusztus 11-én született Pelbárthidán. Családja 1940-45 között Budapesten élt, ezt követően költöztek Aradra, édesanyja szülővárosába. Itt nőtt fel, a jelenlegi Csiki Gergely Líceum román tagozatán végezte középiskolai tanulmányait. 1966-ban a Bukaresti Egyetem román nyelv és irodalom szakán szerzett diplomát, kilenc évig román nyelvtanár vidéken, 1976-tól bibliográfusként dolgozik, 1986-tól 1999-es nyugdíjazásáig szerkesztő a bukaresti Pedagógiai Központi Könyvtárban. Számos szakdolgozata jelent meg román nyelven, de foglalkozott a magyarországi pedagógiai szakfolyóiratok feldolgozásával, összefoglalókat írt a magyarországi tanüggyel kapcsolatosan. Több kötete jelent meg a Bukarestben élő magyarokról, az első: Magyarok román világban. A Kárpátokon kívüli román térségben élő magyarok és a bukaresti sajtó 1860-1941 (két nyelvű kiadás, 2009). Két kiadást is megért 2011-ben, majd 2013-ban románul megjelent könyve A magyar Bukarest (Bucureștiul maghiar) és szintén két nyelven látott napvilágot 2011-ben a Bukaresti magyar időszaki kiadványok (1860-2010) című deskriptív bibliográfiai munkája.

NÉVMUTATÓ

- A.G., lásd Golopenția, Anton
Abodi Nagy Béla 179
Abódy Gyula Frigyes (Friedrich) 122
Abonyi 146
Abonyi Béla 122, 146
Adler Döme, lásd Ardeleanu, Iosif
Adorján Dezső 194
Adorjáni Dezső Zoltán 253, 307
Ady Endre 163, 183, 274
Albert, lásd Zágoni Albu Zoltán
Albu Zoltán, lásd Zágoni Albu Zoltán
Alecsandri, Vasile 57, 67
Aleppói Pál
Alexandrescu, Grigore 65
Aman, Th. 58, 65
Ambrus Béla 201
András István (Andraș, Ștefan) 194
Andrássy Zoltán 179
Andreescu, Gabriel 310
Angelescu, Constantin 170, 205
Anna (Szt.) 146
Antal László 253
Antal Ludovic 240
Antal Mária 49
Antal Miklós 259, 289
Antal Sz. Szilárd 148
Antalfy Alajos 76, 121
Antonescu, Ion 199, 231
Apaffy György 28
Arany János 96, 129, 227
Arany Oszkár 122
Ardeleanu, Iosif 246
Arduini, Rafaelo Pietro 27
Argesi Rozalia 123
Arghezi, Mitzura 123
Arghezi, Tudor 123, 192, 193
Aricescu, Constantin 24
Arsenovici, Vilma 201
Assisi Ferenc, (szent) 178
Astaloș, George 241
Asztalos (Ostoloj) 51
Asztalos Csaba Ferenc 309
Atanasiu, Teodor 310
Auner, Carol 30
Averescu, Alexandru 158, 168
Attila 115
Ábrahám István 106
Ábrahámfi Antal 54
Ács Károly 97
Ágoston Hugó 267, 280, 296, 300, 312-313

- Árvey Árpád 19, 25, 55, 59, 63, 64, 66, 116, 165, 260
 Árvey Zsolt 25, 208, 229, 288, 289
 Áts József 161
- B. Kovács András 19, 169, 171
 B. Nagy Veronika 298
 Babeş, Vincențiu 116
 Babik Ambrosius (Ambrus) 44, 45
 Bacalbaşa, Constantin 77, 82, 83, 124, 135, 137
 Bakai Antal 108
 Bakk Elek 183, 193, 205
 Bakk Éva 193
 Bakk Péter 183
 Bakk Takács Sára 193
 Balázs Emánuel 122
 Balázs János 298
 Balázs-Sőtér Jolán (Balaş, Iolanda) 241
 Balla Pál 194
 Balogh Edgár 263
 Balogh József 247, 273, 303
 Balogh Lajos 239, 273
 Balogh Péter 114, 239, 273-274, 303
 Baloghy Andor 294
 Baloghy Bibiána 294
 Balotă, Nicolae 251
 Bank József (Banc, Iosif) 232
 Bara Gyula 309
 Barabás Endre 116, 136
 Barabás István 269, 300
 Barabás József 53
 Barabás Miklós 18, 38, 55-57, 59, 61
 Baraschi, Constantin 274
 Barátgy Gyula 187
 Barb, Alice (Nagy Ramona) 316
 Barbu, Eugen 275
 Barbusse, Henri 160
 Barițiu, George 14, 97, 150
- Barkó Pál 48
 Bartalis Sándor 196
 Bartalus János 18, 41, 69, 105-107, 113, 134
 Bartha Ágnes 298
 Bartlett Lakeman, Stephen, lásd Mazar Pasa
 Bartók Béla 68, 173, 183, 187, 294
 Bartók György 167
 Bartók Zsigmond 53
 Bartolomeu, Ilinca, szül. Preoteasa 231
 Bartos Fülöp 122
 Basarab, I, román fejedelem 24
 Basarab, Alexandru Mircea 25
 Basarab, Nicolae Alexandru 26
 Batthyány Vince 37
 Bauer, Th. 52
 Baumann József 146
 Bayer 66
 Baynovics Anna 143
 Bács Lajos (Baci, Ludovic) 239, 248, 259, 305
 Bálinth János 45, 72, 106, 107, 120, 141-142, 149, 291
 Bándi Ilona 179
 Bánffy Miklós 220
 Bántó István (Banto, Ștefan) 243, 247, 250, 300,
 Bányai Éva 19, 131, 158, 232, 246, 247, 249, 252, 257, 258, 260, 262, 265, 267, 272, 280, 282
 Bányai László, fizikus 312
 Bányai László, lelkész 254, 288, 296
 Bányai László (Baumgarten) 250
 Bányai Péter, fizikus 312
 Bányai Péter, jazzman 259
 Bátorkeszi Ott, Moritz von, lásd Ott, Moritz von
 Bădăuță, Al. 194

- Bănuță, Ion 270
 Bedros, Garabet 121
 Beke György 16, 17, 28-30, 57, 123, 158, 200, 221, 227, 244, 264, 297
 Beke Mihály 296
 Bem, Iosif 68, 86
 Bencze Tamás 122
 Bene József 179
 Benedek Elek 115, 129
 Benedek, Ioana 314
 Benedek Tibor 259
 Beniuc, Mihai 251, 264
 Benjamin, Lya 315
 Benkő József 32
 Benkő Levente 221
 Bercsényi László Ignác 31
 Bercsényi Miklós 30, 31
 Berde Mária 261
 Bereczky Klára 191
 Béres Katalin 269, 300
 Berindei, Dan 97
 Bernad-Lendway (Bernath), Alfred
 Nicolaus 21, 112, 118
 Bertalan Balázs 229
 Berthelot, H.M. 135
 Betea, Lavinia 201, 231
 Bethlen András 101
 Bethlen Gábor 28
 Bethlen György 168, 218
 Bethlen István 220
 Bèze (Béza), Théodore de 173
 Bianu, Ion 14
 Bibescu család 44
 Bibescu fejedelem 61, 68
 Bibescu, Ion 12
 Bihary Miklós 194
 Bilciurescu, Alexandru, író 60
 Bilciurescu, Alexandru, ügyvéd 60
 Bilciurescu, Alice 60
- Bilciurescu, V. 113
 Birnbaum, Elisabeta 231
 Bíró István (Biro, Ștefan) 237, 288, 293-294
 Bíró József (Biro, Iosef) 121
 Birtalan István 241
 Bisztrai György (Bistrai, Georg) 48
 Bisztray Mária, szül. Groza 227
 Bitay András Ödön 284
 Bitay Árpád 198-199, 260, 303
 Bitay Sándor 198, 213
 Blaier Andrei 259
 Blatt (Balázs/Balaş), Egon 226
 Blutte, E.L. 42, 103
 Boc, Emil 310
 Bod Péter 263
 Bodea, Gheorghe 276
 Bodola Sámuel 86
 Bodor Lajos 45
 Bodor Pál (Pali) 244-245, 262-265, 269, 275, 299
 Bodor Th. 122
 Boga Tamás 122, 141
 Bogdán Tibor 296, 299
 Bogdănescu, Zeno 85
 Bogdánfi Ambrus 46
 Bogza, Geo 192
 Boissier (Boisi Farkas) család 101
 Bolintineanu, Dimitrie 97
 Bolliac, Cezar 97
 Bolyai Farkas 56
 Bonyhárdi 75
 Bonyhádi Jolán 263
 Borbély László 286
 Bornemisza 146
 Boros, pap 228
 Boros István 87
 Boros Zoltán 222, 297-299
 Boroskay M. 55

Borosnyói Károly 118, 119, 122
 Borosnyói Lukács János 53, 86-87, 102, 118
 Borsi-Kálmán Béla 10, 97, 110, 305
 Borsos Tamás 28
 Bossel, Fr. 61, 75, 76, 80, 83, 118
 Bossueceanu, G.M. 96
 Boteanu, Haralambie 124
 Böhm János 87
 Böhm Paksi Róza 87
 Bölöni György 162
 Bölöni SIKÓ Miklós 58
 Bömches, Carol 54
 Böszörményi Zoltán 317
 Böttger-Szathmáry, Anna Charlotte 12, 62, 64, 83
 Brăiloiu, Constantin 173, 183
 Brâncoveanu, Constantin 28, 29, 32
 Brandsch, Rudolf 198
 Brătianu, George 202
 Brătianu, Ion C. 116, 118, 131
 Brătianu, Ionel I.C. 158, 169
 Brezianu, Barbu 65
 Brofft, Charles 66, 75, 120
 Brozer Vilmos 137
 Bródy Mátyás 67
 Brust 21, 54, 112
 Brust, Albert 54
 Brust, Iosif 54
 Bruszt család 112
 Bucuța, Emanoil 184
 Budai Richárd Tibor 289, 296, 307, 310
 Budanjlaki Abonyi Béla, lásd Abonyi Béla
 Budura, Ana Eva, szül. Szász 248
 Budura, Romulus 248
 Bugnariu, Tudor 222
 Buick 282
 Bulandra, Tony 172
 Butyika Ferenc 226
 Bülow, Bernhard von 138
 Caba, Andreea 317
 Câmpineanu család 76
 Cantacuzino család 38, 51
 Cantacuzino, Ion 178
 Cantacuzino, Mihail 60
 Cantacuzino, Șerban 37
 Capșa család 75-76, 120
 Căpușneac, Al. 263
 Cărăbaș, Irina 316
 Caragea, Ralu 41
 Caragiale, I.L. 78, 173, 280
 Carcalechi, Zaharia 66
 Carl 79
 Carmen Sylva, lásd Erzsébet, román királynő
 Cârpenișanca, Ilinca 42
 Cărtărescu, Mircea 302
 Ceaușescu, Elena 231, 276
 Ceaușescu, Nicolae 17, 19, 207, 230-233, 249, 256, 257, 269, 271, 276-279, 298, 300
 Cerchez, Cristofi 48
 Cerchez, Grigore 208
 Chircă, Angela 274
 Chladek, Alexandru 60
 Chladek Antal (Kladek, Anton) 55, 59, 87, 303
 Chladek, Aristița 60
 Cicio-Pop, Al. 194
 Cihó Miron 16, 237, 297
 Ciontea, Radu 284
 Ciorbea, Victor 288
 Cisar, Alexandru 208-209, 228
 Ciulei, Liviu 266
 Ciurcu, Alexandru 152
 Cloșca 178
 Coja, Ion 278
 Cojocărescu, Maria 58
 Colescu, L. 115

Comenius, Jan Amos 295
 Constantinescu, Eliodor 134
 Constantiniu, Florin 278
 Cornescu 82
 Correggio, A.A. 62
 Cortobius, Carol 25, 145, 209
 Coșbuc, George 116
 Cosma, Neagu 225
 Costescu, George 21, 54, 77, 80, 112
 Covrig, Ana Maria 83
 Crăciun, Constanța 232, 266
 Cranach, L. 62
 Crețulescu, Ion 121
 Crețulescu, Nicolae 50, 83
 Crișan 178
 Cristea, Nicolae 150
 Cruțescu 212
 Crutzescu, Gheorghe 21, 49, 75-76, 78, 82
 Cuțescu-Storck, Cecilia 65
 Cuza, A.C. 196
 Cuza, Al. I. 62, 71, 73, 93, 97, 129, 131
 Cuza, Elena 62, 99, 212
 Czapkay, József 83
 Czédly József 227, 296, 307, 312
 Czelder Márton 98, 100, 305, 313
 Czernin, Ottokar von 132, 146
 Czihak, Iacob 54
 Czikó Lőrinc (Laurențiu) 229, 232
 Czikó Márta 231
 Czikó Nándor (Ferdinand) 232
 Csató Gasman Lydia 239
 Csáky 31
 Csáky Balázs 291
 Csegzi Kamilla 316
 Cseh Sámuel 93
 Cseh Szabolcs 241
 Cseke Attila 309
 Cseke Gábor 246
 Cselényi László 279
 Csendes László (Ladislau Antoniu) 307, 309
 Csetri Elek 9
 Csiki (Cicki) C. 121
 Csiki, Camelia 315
 Csiki László 267, 272, 279
 Csire Gabriella 233
 Csire József 239
 Csokonai Vitéz Mihály 57
 Daicoviciu, Constantin 180, 264
 Dalai Lama 315
 Damé, Fr. 75, 82-83, 139
 Dan, Iosif (Ioșca) 281
 Danielis Károly 87
 Dankanits Ádám 267
 Davila, Anica, szül. Racoviță 60
 Davila, Carol 89, 112, 118
 Dániel István 28
 Dános Miklós 226
 Dávid 128, 173
 Dávid György 206, 305
 Dávid Mihály 48
 Deák György 40
 Deák Kristina 314
 Debreczi Árpád 257, 269
 Debreczy Teréz 240
 Demeter András 269
 Demeter András István 299, 309
 Demeter Antal 228
 Demeter Elek 237
 Demeter István 237
 Demeter János 222
 Demény András 269
 Demény Lajos (Ludovic) 9-10, 12-13, 15-16, 29, 40-41, 43, 131, 158, 221, 229, 237-239, 247, 249, 269, 275, 284, 288, 291, 296-297, 299, 302-303, 308-309, 312

Demjén Miklós 198, 205
 Derblich, Wilhelm 61, 70-72, 74, 77
 Deutsch Imre 226
 Devecsery Emil 194
 Décsei András (Desei, Andreas) 29, 30
 Dévényi Adrian 313
 Dévényi András 237
 Diaconescu, Dan 316
 Diaconu, Mircea 316
 Dietrich, Stefan 70, 71
 Dimény József 68, 87
 Dinescu, Mircea 248, 279
 Dinu, Gheorghe (Roll, Ștefan) 315
 Djuvara, Neagu 24
 Dobrescu, Vintilă 124
 Doctor, Michael 12, 53
 Doicescu, Octav 239
 Domokos Géza 18, 221, 245, 247, 251-252, 256-257, 261, 265, 270-273, 275-276, 279, 283-286, 303, 308, 311, 319
 Donizetti, Gaetano 95
 Dosztojevszkij, F.M. 248
 Dózsa György 235
 Dragomir, Silviu 220
 Dragu-Dimitriu, Victoria 144, 146, 178, 235
 Drăghici, Alexandru 231
 Drócsay Imre 239
 Duca, Grigore 60
 Duca, I.G. 220
 Dumitrescu, Ada 239
 Dumitrescu, Constantin-Ticu 283
 Dumitrescu, Mircia 316
 Dumitriu, Petru 240
 Dumitru, Anisia 178
 Dumitru, Marin 282
 Duschek (Dusek), Franz 66
 Dürer, A. 62
 Eder, Karl 99
 Eftimiu, Victor 172-173
 Eisner Ede 122
 Eitel, Iosef 54
 Elek Paul 122
 Eliade, Mircea 202-203
 Elisabeth (Sancta) 146
 Emericus (Sanctus) 146
 Eminescu, Mihai 62, 77, 101, 109, 150-151, 199, 233, 240
 Enache, Smaranda 260
 Enderle, Carol 53, 98-99, 120
 Enderle, Iulius 53
 Enderle, Paulina 53
 Enescu, George 173
 Engels, Fr. 160
 Enyedi István (Enedi, Ștefan) 118
 Enyedi Zoltan /sic!/, lásd Rapp Károly
 Eperjesi 54
 Ercolani, Fortunato 45
 Ercse Gyöngyvér 248
 Erős Zita 302
 Erzsébet, román királynő 66, 113, 122, 141
 Etves, Antoaneta 317
 Exner I. József 121
 Exner József 120-121
 Exner Margit 120, 140
 Éber Nándor 87
 Ébert 194
 Fabini, Friedrich 12
 Faca, Manolache 78
 Farago, Coca 123
 Farago, Elena 123
 Farago, Francisc 123
 Farkas Aladár 159
 Farkas Jenő 113

Fazakas Antal Béla
 Fazekas János 230, 232-233, 256, 264, 267, 276-277, 288
 Fălcoianu család 87
 Fábián Csaba Béla 237
 Fáy József 220
 Fehér Katalin (Preoteasa, Ecaterina) 231
 Fehér Max 122
 Fehér Miklós (Nicolae) 122
 Fejér Miklós 250
 Fejes Iuliu 232
 Fekete vajda 24
 Fekete István 179
 Fekete József (Negrulea/Fechete, Iosif) 175-179, 209, 235, 273, 303, 307, 318
 Fekete Levente 307
 Fenechiu, Daniel Cătălin 316
 Fenichel Sámuel 113
 Fényes Samu 218-220
 Fenyő Andrei 316
 Ferdinánd, I, román király 72, 187, 219
 Ferenc Ferdinánd, főherceg 137
 Ferenc József, I, császár 103, 106, 145, 219
 Fialkowski család 77
 Fialla Lajos 21, 54, 71, 86, 91, 109-110, 112-113, 118, 120-121
 Fianu család 146
 Filimon, Nicolae 78, 96
 Filipescu, család 37, 44, 105
 Filipescu, Costache 53
 Filipescu, Iancu 56
 Filipescu, Iordache 42
 Flaksz Kálmán 121
 Flechtenmacher, Christian 44
 Flesch Károly 123
 Florescu, Ana 12
 Florescu, Ioan M. 99
 Florescu, Paulina 78
 Florescu, Radu 208
 Fodor László
 Forró László 254
 Fóris István (Foriș, Ștefan)
 Földes György 274
 Földes Jolán 202
 Földes László 266
 Frunda György 286
 Funar, Gheorghe 284
 Furtună, Bogdan 176
 Fúró Gyula (Furo, Iuliu) 257, 277
 Fülesi Viktor 265
 Gaál Gábor 251
 Gabor, Iosif 46, 94
 Gajdély Béla 228
 Galaction, Gala 65
 Galambos Éva 315
 Galbács Pál 298
 Gardó Mihály 54
 Garibaldi, Giuseppe 68, 96
 Gaster, Moses 118
 Gatti 228
 Gavra, Ion 288
 Gazda Ferenc 250
 Gazdovits Miklós (Nicolae Coloman Iosif) 238
 Gábor Dénes (Gabor, Dennis) 202
 Gál Anna 240
 Gál Oszkár 122
 Gálfalvi Zsolt 252, 268-269, 276, 300
 Gáll Ernő 266, 275
 Gáll Margit 250
 Gáll Mátyás (Gall, Matei) 231
 Gáspár János 192
 Gâdea, Suzana 269
 Gârbea, Cornel 260
 Gedő István (Gedo, Ștefan) 237
 Geness? 98

Georgescu, Florian 34
 Gere Mihály 230, 232, 264
 Gergely Ferenc 87
 Gergely László 257, 300
 Geszti Ferenc 304
 Ghelman, René 254
 Gheorghiu, Mihnea 275
 Gheorghiu-Dej, Gh. 231-232
 Ghibu, Onisifor 132-133, 142, 169, 210
 Ghica, Alexandru D. 42-44, 61
 Ghica, Dimitrie 77
 Ghica, Iancu 77
 Ghiga, George 235
 Giuglea, Aneta, szül. Végh
 Giurescu, C.C. 63
 Giurescu, Dinu C. 177, 278
 Goga, Octavian 163, 167, 168, 172, 175, 196
 Golescu, Dinicu 42, 75
 Golopenția, Anton 183, 187
 Gomoiu, V. 51, 118
 Gondorfi 143
 Gorkij, Makszim 160
 Gottereau, Paul 42
 Göbl család 83, 120
 Göszvein Alois 105, 121
 Grădișteanu, Petru 133-134
 Graeve, E. 66
 Grandpré 87
 Grant, Mary (Rosetti, Maria) 37, 60
 Graur, Alexandru 249
 Grebert 78
 Grigorescu, Nicolae 59, 80
 Grosu, Magdolna 309
 Groza, Petru 173, 174, 224, 225, 227
 Grúzsniczky Fülöp (Gruzsniczki, Andrei Filip) 237
 Gudor Lajos 213, 215
 Gusti, Dim. 159, 183, 187
 Gyarmath János 246, 299
 Gyarmathy János 294
 Gyárfás Albert 103
 Gyémánt Ladislau 303
 Gyéresi István 237
 Györfi Ibolya 288, 295
 Györfi Jenő (Eugen) 236
 György István 140
 H. Szabó Gyula 295, 301
 Habsburg Ház 28, 114, 219
 Hagi-Theodoraky, Dimitrie 20, 50, 79, 121
 Hahn, Elisa 64
 Hajdu Győző 240, 267, 285
 Hajdu József 91
 Hajnal Imre 54
 Halász Alfred 122
 Halász Anna 245, 260, 300, 312
 Hamar Béla 161, 214, 222, 229
 Hammer László Péter 226
 Han, Oscar 175
 Harag György 264, 266
 Haret, Spiru 119, 127, 130, 132, 138, 142-143
 Harsányi János Károly (Harsanyi, John) 202
 Hartel (Hartl), Carol 118
 Hartl, Josef 50
 Hartmann, Fr. 144
 Hasdeu, B.P. 142, 151
 Hatvany-Deutsch Béla 122
 Havi Mihály 94
 Hefft, A. 75
 Hegedűs László 233
 Hegyi Mózes 206
 Heliade-Rădulescu, Ion 56, 67
 Heltai Gáspár 304
 Hencz Hilda 94, 192, 283, 297

Herdan, J. 75
 Herepesi János 63
 Herskovits Erzsébet 180
 Hervay Gizella 245
 Hitler, Adolf 135
 Hodoș, Nerva 14
 Hoffer Géza 196
 Hohenzollern 151
 Hollóssy Lonovics Kornélia 95
 Hoover, Herbert 156
 Horea 151, 178
 Hornstein, J. X. 142, 306
 Horváth Andor, pap 154
 Horváth Andor, szerk. 265-267, 279, 300, 309, 314
 Horváth Antal 198
 Horváth Árpád György 146, 190, 209
 Horváth Géza 136
 Horváth István 48
 Horváth László 212, 214
 Horváth Sándor 194, 207, 216
 Horváth von Perczky Teréz 87
 Hraby Gyula 120-121
 Hraby Rezső 121
 Hrtschka Ignác, v. Rașca Ignác
 Hubert, Dumitru 178
 Hubossy János (Huboți, Ioan) 43, 51-52
 Hugues, Donat 75
 Hunyadi László 95
 Huszár I. 122
 Huszár Sándor 232, 266, 268-270
 Huszti János 142
 Hübsch, Eduard 67
 Iacob, Felix 118
 Ianoși, Ion (Steinberger János) 244, 248
 Igazság, Radu Vasile 316
 Ignác Rózsa 159, 170, 171, 186
 Iliescu, Ion 247, 282, 284, 286, 287
 Ilinca, Gyuri 315
 Illés, (szent) 176
 Illyés Gyula 274
 Illyés Márton 307
 Imre Aladár 195
 Imre Péter 317
 Imre Sándor, repülő 232
 Imre Sándor (Alexandru), karmester 234
 Incze Béla 148
 Ionescu, Adrian-Silvan 65
 Ionescu, Nae 217
 Ionescu, Take 119, 206
 Ionescu-Mihăiești, Constantin 60
 Iorga, Nicolae 15, 25, 44, 48, 49, 119, 150, 151, 171, 173, 198, 199, 249, 257, 319
 Ipsilanti 66
 Istrati, Constantin 135
 István (szent), magyar király 20, 23, 141, 208
 István, V., magyar király 24
 István, lásd Zágoni Albu Zoltán
 Ivănescu, Ladislau Petre, lásd Hammer László Péter
 Ivașcu, George 265
 Izsák Samuil 52
 Jakab András 179
 Jakab Sándor 226
 Jaket, Dominicus 132
 Jalea, Ion 175, 177
 Jancsó Benedek 86
 János 46
 János Pál, II., pápa 306
 Jászi Oszkár 155
 Jebeleanu, Eugen 251
 Jékel Theophil 54

Jenei Dezső 182
 Jenei Imre (Emerich) 241
 Jerney János 36, 93, 159
 Jeszenszki Hering, Julius 146
 Jeszenszky 21
 Jézus Krisztus 42
 Jianu, Elena, lásd Radó Ilona
 Jiga, Ioan, lásd Zsiga János
 Joje (Ioje/ Joji/ Ioji) 21, 82, 83, 111
 Jócsák János 250
 Jókai Mór 91
 Jónás János 252
 Józsa Erika 264

Kacsir Mária 267, 312
 Kacsó Judit 247
 Kacsó Sándor 221, 243, 299
 Kacsó Sándor Boldizsár 298
 Kádár János 274
 Kahána Ernő 269
 Kakassy Endre 159
 Kalinderu, Ion 121
 Kallós Péter 300
 Karacsay F. 32
 Karácsonyi Erika 316
 Karácsonyi Károly 62, 69-70, 86, 91
 Katona Éva 237
 Katona József 148, 194, 212-214
 Katona László 237
 Kazinczy Ferenc 59
 Kálmán, lásd Könyves Kálmán
 Kálvin János 40, 254
 Kántor Lajos 102
 Kányádi Béla 168, 184, 198, 205, 215-216
 Kányádi Sándor 123
 Károly, I, román király 65, 73, 104, 106, 111, 126, 129, 134-135, 141-142
 Károly, II., román király 176, 218
 Károly Róbert, király 24

Károlyi Mihály 155
 Kecskeméti Vég Mihály 173
 Kelemen József (sic!), lásd Szőcs
 György Endre
 Kelemen Lajos 198
 Kemény család 220
 Kemény Béla 194
 Kemény János 17
 Kerestely, Andrei 240
 Kerestély Zsolt (Kerestely, Jolt) 239-240
 Keresztény József 113
 Keresztény Péter 113, 118, 121
 Keresztes Mihály 55
 Kern Ede 119
 Kertész Imre 295
 Kertész István (Kertes, Emilian Ștefan) 48
 Kertész József 71, 107, 115, 128-129
 Kessler, Fr. 54
 Keun, Alexander 99
 Király Károly (Királi, Carol) 274, 276, 311
 Kis 51
 Kis György 40-41
 Kis Sámuel 53
 Kiseleff, Pavel 33, 50, 56
 Kiss Ferenc (Cish, Ferentz) 72
 Kiss József 89
 Klapka György 97
 Klára 26
 Klein 192
 Klein András 226
 Klein, Carol (Károly) 103
 Klockner, Johann 29-30, 40-41
 Knapp 109
 Kocsis Előd 239
 Kocsis Györgyné, szül. Pál Anna 121
 Kodály Zoltán 173, 187
 Kogălniceanu, Mihail 97
 Kohalmi-Szabo Luminița (Kőhalmi

Szabó Luminița) 310
 Koltai I. 121
 Koltai Robert 137
 Koncz Barna 194
 Koncz Géza 297
 Kónya Károly 55
 Kónya Oszkár 121
 Kónya Sámuel 54
 Koós Ferenc 17-18, 24, 32, 36, 48-49, 51-54, 59, 61-63, 68, 71, 78, 83, 85-91, 93-110, 119-120, 125, 150, 181-183, 185. 194, 206, 213, 216, 253, 271, 296-297, 305, 318
 Kopainig, Josef 12, 46
 Koppándi János (Copandi, Iancu) 118
 Koppándi János, ügyvéd 198
 Koppándi János, cenzor 247, 268-269
 Kossuth Ferenc 136
 Kossuth Lajos 96-97, 136
 Kostyál István (Kostyal, Ștefan) 230
 Kotzebue, Lydia, szül. Suhanova 175-178
 Kovách Géza 19-20
 Kovács Albert 237, 248
 Kovács András 154
 Kovács Erika 316
 Kovács F. 194
 Kovács Imre 174
 Kovács János 293
 Kovács Jenő (Eugen) 159
 Kovács Vilma 189
 Kovács-Eckstein Péter 285
 Kováts András (Kovaci, Andrei) 50
 Kováts László, pap 253
 Kováts László, tanár 294-295, 297, 310
 Kozma Tibor 316
 Kós Anna 298, 302
 Kós Károly 163-164, 251-252
 Köblös Endre 181
 Kölcsey Ferenc 128

Köleséri Sámuel 32
 Könyves Kálmán, magyar király 23
 Köpe F. István 148
 Köpeczi Béla 249, 278
 Köpeczi József Sebestyén 219
 Kövér György 126, 288-289, 297, 310
 Kövér Gyula 125-126
 Kövér Orsolya 126
 Köves Iván 226
 Kövesdy József 82-83
 Középajtai Barna Endre, lásd Barabás Endre
 Kőrösi Csoma Sándor 47, 58
 Kőrössi János 239
 Krausz Tiberiu (Thomas, T.K.) 236
 Krausz Zsuzsanna (Suzana /Juji) 235
 Krenner Miklós 169
 Kresz Géza 123
 Kristóf György 199
 Krisztus, lásd Jézus Kristus
 Krizsanics József 89
 Krupszkaja, N. 160
 Kuczka, Augustin 134, 144-146, 149, 155, 206, 306
 Kun Béla 155
 Kun Endre 200
 Kunisch, Richard 39
 Kurkó Gyárfás 221, 225-226, 228

Labancz László 239, 248
 Ladea, Romulus 235
 Ladislaus (Sanctus) 146
 Lahovari család 51, 87, 110, 111
 Lajos, I (Nagy), magyar király 26
 Lakatos István, zenetudós 66, 173
 Lakatos István, politikus 226
 Laky Dezső 238, 297
 Lapedatu, Al. 199
 Lascăr, Vasile 136

Laurian, A.T. 36, 59
 Lazăr, Gheorghe 93
 Lányi Szabolcs 237, 284, 288, 300, 309, 311
 László Kun, IV., magyar király 24
 László-Laub Fülöp Elek 219
 László Mihály 129
 László Péter 15
 Lázár Balázs 30, 89, 305
 Lázár Döme (Lazăr) 76
 Lázár Edit 269, 297, 300
 Lăncrăjan, Ion 276
 Lăzărescu, Cezar 239
 Le Cler, G. 71, 73, 75, 95
 Léding (Lednig) Sándor 43
 Lendvay Éva, szül. Szemlér 180
 Lendvai, Paul 31, 152, 156, 220, 302
 Lengyel István 212
 Lengyel Menyhért 172-173
 Lenș család 75
 Leonăchescu, Nicolae 70
 Liiceanu, Gabriel 234
 Lingvay József 237
 Lipót, császár 63
 Liszt Ferenc (Franz) 63, 67, 118
 Loginovszkaja, Elena 248
 Lónyai István (Étienne) 66
 Lorántffy Zsuzsanna 304
 Löher, Franz von 152
 Lőrincz László 248, 257
 Lőrinczi Gyula (Lorinczi, Iuliu) 236-237, 247, 277, 288, 295, 308, 312
 Lőrinczi László 227, 303, 306
 Lőrinczy Dénes 211
 Lőrinczy Géza 211, 215
 Luccari, Giacomo 24
 Lueger, Karl 134-135, 137
 Luka László (Luca, Vasile) 224-226, 231, 303
 Lukács Antal 16, 237
 Lukács Farkas (Lucaci, Wolfgang) 52-53, 93, 118, 121
 Lukász Péter 143
 Lupescu, Elena 219
 Luther, E. 122, 166
 Lükő Gábor 171, 183, 221
 Madách Imre 172, 199
 Magyar Eszter 235
 Maiorescu, Titu 69, 145
 Maiorescu (Mayer), Toma George 247
 Majtényi Ágnes 299
 Majtényi (Mann) Erik 244-245, 299
 Majuru, Adrian 283
 Makk József 87
 Makrai, lásd Matkai
 Makrai István 43
 Makrai Sálomé 78
 Malaxa 200
 Mandi, Ioan I. 122
 Mandy, Georges Alexandru 122
 Maniu, Iuliu 169, 199, 221
 Manolescu, Nicolae 252
 Manuc 56
 Marcu, Victor 311
 Margareth, (Sancta) 146
 Mária, román királynő 65, 72, 156, 187, 219
 Marin, Dan 85
 Markó Attila 309
 Markó Béla 287, 298, 302
 Markó Eszter 317
 Marmaggi 206
 Marosi Sandor 260
 Marsillac, Ulysse de 29, 52, 63, 74, 112
 Martin, Mircea 304
 Marx, Karl 160
 Matekovics János 258-260
 Matkai 29-30

Mavrocordat, Constantin 31-32
 Mayer, Clementina 228
 Mazar Pasa 82-83
 Mádl Ferenc 312
 Mándy Ferenc (Franz) 66, 76, 109, 122
 Mándy J. 66, 122
 Mária 210
 Márki Sándor 113
 Márki Zoltán 267
 Márton Áron 228, 276
 Márton Árpád 148, 155
 Márton Gyárfás (Marton, Gherasim) 236-237, 307
 Márton Pál 53
 Máthé Csaba (Mathe, Ciaba) 296-297
 Mátyás Jenő 215
 Măldărescu, szül. Villacrosse 76
 Mănăilă, Rodica 313
 Mărgărit, Constantin 292
 Mărtinaș, Dumitru 279
 Mazzini, Giuseppe 68
 Medrea, Corneliu 178
 Meitani család 75
 Meleşcanu, Marina 318
 Meleşcanu, Theodor 318
 Méliusz József 221, 226, 247, 251, 258, 276, 303
 Merişescu, Gheorghe 66, 173
 Mester Ede 49, 54, 89, 93
 Mestrovici, Ivan 176
 Meyer, Johann 12
 Meyer, Wilhelm 72
 Mezei József 242
 Mezei Kerekes Irma 171
 Mezey 194
 Micescu, Istrate 192
 Mihály, román király 222
 Mihály László Barna 161
 Mihnea, III., román vajda 28
 Mihoc, Gheorghe 226
 Mikecs László 159, 172, 209, 210
 Mikes Kelemen 31
 Miklós László 236
 Mikó Imre 167, 183, 270
 Mircea (Mircse), Ion 96
 Miu, Ștefan 161
 Mociornița, Dumitru 196
 Mogyorós Sándor (Moghiroș, Alexandru) 225, 230
 Moisil, Grigore 226
 Moisiuc, Viorica 278
 Molajoni, Iosif Maria 44-45
 Molière 173
 Molnár Ádám 32
 Molnár Ferenc 172
 Molnár József (Iosif) 235, 303
 Molnár János 282
 Molnar (Molnár /Müller), Stefan 29
 Molnár Szabolcs 237, 247, 260-262, 288, 295, 302, 312
 Molnár Viktor 136
 Moltke, Helmuth von 37
 Momolo, Jeronimo 67
 Moore, Henry
 Moraru, Radu 316
 Moroșanu, Nicolae 52-53
 Mosoni László 248
 Mosoni Magdolna 248
 Móricz Zsigmond 173
 Mráz Francisc Ferkó 315
 Mucenic, Cezara 119-121
 Munteanu, Francisc 241
 Murvai László 237, 257, 261-262, 302
 Murvai Olga 237, 261, 302, 314
 Mușat, Mircea 278
 Múzsza György 125
 Müller, Th. 67
 Müller-Guttenbrunn, Adam 152

Naghi (Nagy) George 305
 Nagy András 158, 175, 179-180, 182, 184
 Nagy Benedek 158
 Nagy Csaba 305
 Nagy Dániel, alias Papp 63
 Nagy E. József 237
 Nagy Éva 309
 Nagy István, kocsigyártó 74, 90-91, 102, 291
 Nagy István, író 197
 Nagy János (Mare, Ioan) 42
 Nagy Jenő 250
 Nagy József, szabómester 70, 87
 Nagy József, egyetemi tanár 237
 Nagy László (Nagi, Ladislav) 53
 Nagy Ramona, lásd Barb, Alice
 Nagy Róbert 316
 Nagy Sándor 16, 30, 48, 101, 115, 131, 149-150, 154, 160, 165-166, 180-182, 185, 188, 192, 196, 203-204, 211, 213-217, 229, 238, 304-305
 Nagy Zoltán 206, 305
 Nagymarosi Söpkéz Margit, lásd Söpkéz Margit
 Nagymarosi Söpkéz Richárd Károly, lásd Söpkéz Richárd Károly
 Nastasă-Kovács, Lucian 169, 220, 230, 250-251
 Nádasdy Ferenc 28
 Năstase, Adrian 231
 Neamțu, Octavian 183
 Negrulea, Iosif, lásd Fekete József
 Negulici, I.D. 60
 Nemes Károly Imre 316
 Nemes Tóth Zsigmond 142
 Németh László 158, 202, 319
 Németh Sándor 147
 Németh Z. 194
 Nenitescu, C.D. 181
 Netzhammer, Raymond 21, 25, 46, 50, 116, 131-132, 142, 145, 146, 168, 206
 Neumeister, Rudolf 44
 Nica, Leon 105
 Nicola, Anca, szül. Szőnyi 235
 Nicolae herceg 173
 Nicolaide, Elisabeta 291
 Niculescu Antal (Anton) 309, 310
 Noyes, James Oscar 70
 Obrenovici család 110
 Ocășanu, George 151-152
 Odobescu család 37
 Odobescu, Ion 50
 Olaru, Stejărel 316
 Oláh Tibor (Olah, Tiberiu) 239, 248, 303
 Olteanu, Bogdan 231
 Olteanu, Radu 23, 44, 83
 Onderka Anton 76, 121
 Oprescu, George 63
 Orășanu, N.T. 76
 Orăscu, Al. 48, 58, 77, 98, 152
 Orbán Annamária 316
 Orbán Viktor 312
 Ormody G. 122
 Oroszhegyi Szabó Józsa 39, 54, 71, 92, 96
 Orsoni Ferenc 53
 Ország Róbert 122
 Osváth Jenő (Osvath, Eugen) 192, 237
 Osváth Jolán (Osvath, Iolanda) 313
 Oswald 78
 Oteteleşanu család 75
 Ott, Moritz von Bátorkeszi 50
 Oțetea, Andrei 249
 Ökrös család 101
 Öllerer Ágnes 294

Pacepa, I. 275
 Pacha Ágoston 228
 Paciurea, Dim. 175
 Păcurariu, Francisc 241, 279
 Paczek József 110
 Pădureț Mónica 316
 Pákozdi János 70, 90-91
 Pakula, Hannah 73, 156, 158
 Paleologu, Alexandru 252
 Panopol, Vasile 48
 Panu, Gheorghe 137
 Pap Géza 254
 Papahagi, Marian 123
 Papahagi, Tache 183
 Papazoglu, Dimitrie 48, 73, 84, 105
 Papp Béla 193, 210
 Parsi, Angelo 46, 50, 94
 Parusi, Gheorghe 177
 Pascu, Ioan Gyuri 240
 Pascu, Ștefan 278
 Pataki József 15
 Pataki Júlia 292
 Pauker, Ana 231, 244
 Paulescu, N. 175
 Pavlov, I.P. 158
 Pál András 87
 Páll Antal 306
 Pály Elek 67
 Pápai János 28, 31
 Páskándi Géza 246
 Pécsi András 32
 Pellérdi Péter 28
 Perecz (?) György 215
 Pernet József 95
 Pesky Ede 66
 Péterfi István 232
 Petőfi Sándor 113-114, 128, 172, 199, 224, 232, 274
 Petrás Incze János 27, 93
 Petre, Dan 151
 Petre, Zoe 319
 Petri, Vasile 101
 Pezderka Sándor 17, 261
 Picasso, Pablo 239
 Pintilie, Lucian 240
 Pitulescu, Petru 193
 Poliány Zoltán 113, 133, 135-137, 142, 291, 305
 Poni, Petru 127
 Pop, Mihai 183
 Popa-Lisseanu, G. 171
 Popescu, Dumitru (Dumnezeu) 265, 268
 Popescu, D. R. 252
 Popescu, Stelian 224
 Popișteanu, Cristian 278
 Porumbescu, Ciprian 116
 Potra, George 38
 Pozsonyi (Pojoni) Ferenc 36
 Póti Géza 166, 180-181, 211, 215
 Predescu, Lucian 61, 176
 Preoteasa, Grigore 231
 Pufulete, Rudolf 287
 Pulitzer József (Josef) 312
 Puskás Zoltán Bálint 309
 Pusztai Péter 259
 Radó Ilona (Jianu, Elena) 241
 Radu Ioan, v. Rapp Károly
 Raimondi, Iosif 10, 39, 56
 Rapp Károly 215, 282
 Rașca (Ráskay) Ignác 71
 Rács Paul (Rác? Pál) 122
 Ráskai Béla 194
 Rákóczi Ferenc, II. 28-29, 31-32, 95, 103, 106, 245
 Rákóczi György, I 304
 Ránzinger Ferdinánd 72

Răducanu, Johnny 240
 Răutu, Leonte (Oigenstein, Lev) 246
 Rebreanu, Liviu 174, 235
 Regdon Imre 201
 Reinhart Erzsébet 261, 297
 Rejöd Alpár 137
 Reményi Ede 96
 Resch, Ernst 12
 Resch, Lorenz 12
 Resch, R. 121
 Rezei József 87
 Ritschel, Josephine 64
 Robotos (Rubinstein) Imre 243, 246, 277
 Robu, Ioan 131, 228
 Robu, Mihai 131
 Rogojanu, Ion C. 84, 104
 Rohonyi Vilmos 182
 Roman, Mioara 301
 Roman, Petre 231, 284, 301
 Roman (Neuländer), Valter 201, 231
 Romanit, Grigore 75
 Román Győző 297, 300
 Rosen, Avram 208
 Rosen, Moses 280
 Rosenthal Dávid C. (Daniel Constantin) 55, 60-62, 303
 Rosetti, C.A. 37, 60-61, 82, 97, 100, 103-104, 109, 151
 Rosetti, Dimitrie R. 63
 Rosetti, Georges 84
 Rosetti, Radu 99
 Rossini, Gioacchino 95
 Rostás Zoltán (Rostas, Zoltan) 19, 125, 158, 166, 171, 183-184, 189, 200, 220-221, 235-236, 242, 264, 268, 314
 Rostás Ulieru Emília 264
 Roth, Paul 12
 Rozenberg Sándor 246
 Rozsnyai Endre 48
 Rubleczky Géza 175
 Rudolf, herceg 167
 Ruzitska Ferenc 66-67
 Ruzitska György 66
 Sadoveanu, Mihail 173
 Saier Németh Ignác 107
 Salamon Márton László 300, 315
 Salat Levente 20, 158
 Salvaresi, Ecaterina 25
 Sasu, Aurel 123
 Satmary Alexandru C. 65
 Satmary, Ortansa, szül. Cuțescu 65, 197
 Sándor Dénes 109
 Sándor József 109, 199, 212
 Sánta János 122
 Sárai András (Scharai, Andreas) 43
 Sárai Lujza Scărlătescu, I. 12
 Sárkány Sándor (Sarcani, Alexandru) 54
 Sălcudeanu, Petre 247
 Sârbu, Victoria 232
 Schaffhauser, Ildikó 298
 Schannen, Ottilia 190
 Scharai, Andreas, lásd Sárai András
 Schattelesz Tibor 226
 Scheller, Friedrich 49
 Schlatter, Johann 98
 Schmuckerl, S. 83
 Schoefft József Ágoston Tivadar (Steft, A.) 55, 57
 Schöpfketz, lásd Söpkéz Richárd
 Schubert, Josef 208, 228
 Scutaru, Marcel 316
 Sebeni (Sibeneanu), Ioan, lásd Szebényi János
 Sebesi Karen Attila 309
 Sebestyén Artúr 194
 Sebestyén Ede 34, 45, 139-140
 Sebestyén, Gheorghe 238-239

Sebestyén, Victor 238
 Secășanu, George 151
 Seceni Ștefan, lásd Széchenyi István
 Seligman Hugo 121
 Serafim, Radu George 298
 Severeanu, C.D. 78, 112
 Sexty Zoltán 210, 215
 Shakespeare, W. 275
 Sigetti, M. (Sigeti; Szigeti?) 120
 Silagi, lásd Szilágyi
 Simionescu, Constantin 52-53
 Simon Julius 120
 Simon Kálmán (Simeon, Colman) 118
 Simonffy Katalin 298
 Sziiszifusz 216
 Skultéty László 234
 Skultéty Sándor 234
 Slachta Margit 190
 Slavici, Ion 105, 116, 150-151, 169, 221
 Sobotka, Andrei, lásd Szobotka Endre
 Sobotlai, Ștefan, lásd Szoboszlai István
 Socolescu, Toma 48
 Sólyom László 294, 313
 Somodi Zoltán 309
 Soós Jenő 237
 Söpkéz Gyula 208
 Söpkéz Margit 146
 Söpkéz Richárd Károly 122, 146, 208
 Spiess, Ludovic 240
 Sporer, Josef 12
 Stahl, Henri, író 72
 Stahl, Henri, szociológus 183
 Stan, Ecaterina 314
 Stănculescu, Victor Athanasie 311
 Stănescu, Carmen 240
 Steege 89
 Ștefănescu, Magda, szül. Kövér 125
 Ștefănescu, Ștefan 278
 Stefanus (Sanctus), lásd István (szent)
 Steft A., lásd Schoefft József Ágoston Tivadar
 Sterian Ilona 145
 Stiefler, Franz 83
 Stiefler, Johann 83
 Stiefler, Josef 83-84
 Știrbei család 44, 75, 99, 110
 Știrbei, Barbu 69, 118
 Stolojan, Theodor 310
 Storck, Franz 175
 Storck, Karl 60, 65
 Storck Cuțescu, Cecilia 65
 Streitförder (Streitfelder) József 48, 100, 120
 Sturdza, D. 132
 Sturdza, Mihail 54
 Suba Árpád 232
 Suba Gyula 232
 Suciu, Vasile 276
 Suțu, Alexandru 42
 Sükei (Sütő) Imre 10-12, 29-30, 40-44, 47, 51, 53-54, 62, 74, 78-79, 90-91, 99, 101
 Sükei Károly 91
 Sütő András 243, 277
 Șaguna, Andrei 92, 150
 Șăineanu, Lazăr (Shein) 118-119
 Șeicaru, Pamfil 201
 Șerban, fejedelem 27
 Șerban, Mihai 229
 Șirato, Francisc 123
 Șora, Mariana, szül. Klein 234
 Șora, Mihai 234, 270
 Szabédi László 251
 Szabó Albert 103, 291
 Szabó T. Attila 263
 Szabó István 154, 164
 Szabó János 40

Szabó János, festő 56
 Szabó József (Szabo, Iosif) 54
 Szabó Károly (Szabo, Carol) 237
 Szabó Zoltán 260
 Szalai Béla 122
 Szarvasy Béla 120
 Szarvasy Camil 120
 Szathmáry Károly Sándor, lásd Satmáry, Alexandru
 Szathmáry Pap Károly (Szathmari, Carol Popp de) 12, 49, 55, 58-59, 61-66, 68, 80, 83, 89, 93, 109, 118, 176, 303
 Szathmáry Pap Zsigmond 64
 Szatmari Geza /sic!/, lásd Szőcs György Endre
 Szatmari Pap/p/ Dániel 63
 Szász Anna Éva, lásd Budura, Ana Eva
 Szász Ferenc 255, 307
 Szász, Irina 315
 Szász István 153-155, 162, 164, 182
 Szász János 246, 251, 270, 312
 Szász-Gábor Domokos 237
 Szebényi Ioan (Sebeni /Sibeneanu, Ioan) 53
 Széchenyi István 43-44, 57
 Szedlacsek István Jenő (Ștefan Eugen) 237-238, 314
 Szedressy D. Pál 253
 Székely Béla Albert 137
 Székely Kálmán 66
 Székely Károly (Sekeli, G.?) 53
 Székely Károly 229, 282
 Székely László 248, 299
 Szekernyész János 179
 Szélesi József (Seleși/Seleșu, Iosif) 49, 118
 Szemlér Ferenc 158, 175, 180, 258, 303
 Szemlér-Mocanu Judit 180
 Szent-Györgyi Albert 202
 Szentgyörgyi Mihály 40
 Szigethy Béla 212, 214, 217
 Szilasi Béla 122
 Szilághi, lásd Szőcs György Endre
 Szilágyi (Silagi) család 120
 Szilágyi Dezső (Szilagy, Dezideriu) 246
 Szilágyi Domokos 245
 Szilágyi Ignác (Sălăjan, Leontin) 225
 Szilágyi János (Stănescu, Ion) 225
 Szilágyi Lajos Leopold 76
 Szilágyi N. Sándor 283
 Szoboszlai István 53
 Szobotka Endre (Sobotka, Andrei) 114, 235
 Szonda Szabolcs 247
 Szőcs Bálint 148
 Szőcs Endre 254, 282
 Szőcs Ferenc (Szöts, Franz) 50
 Szőcs Géza, orvos 137
 Szőcs György Endre 282
 Szőcs Pál 244
 Szöllősy József, fotográfus 66
 Szöllősy József, kocsigyártó 49, 68, 101
 Szöllősy Róza 49
 Szőnyi István (Ștefan) 235, 289, 303, 318
 Szőnyi-Ghiga Julieta 235
 Sztojánov István 237
 Tabacu, Gabriela 48
 Tabai P. 49
 Takács Lajos 225, 256
 Takács Pál 215-216, 218, 229, 293
 Takács Zoltán (Takacs Zoltan) 239, 303
 Tamás Gábor 264
 Tamás Gáspár Miklós 267-268, 284
 Tamás Pál 205
 Tamási Áron 193
 Teleki Mózes 107
 Teodorescu, Alin 279

Teodorescu, G. Dem. 86
 Tepelea, Gabriel 279
 Teutschländer, Willibald St. 30
 Thocomerius (Tihamér), lásd Fekete vajda
 Thököly Imre 29
 Timoni, Casimir 43
 Tisza, lásd Székely Károly
 Titulescu, Nicolae 218
 Tiziano, V. 62
 Tocilescu, G. 113
 Todor, Avram P. 199, 260
 Tokay György 286
 Tokay Gyula 164
 Tomasini család 190
 Tomcsányi Mária 298
 Tompa Gábor 260
 Tornyai Ferenc 25, 139
 Torró Miklós 206
 Tóth Imre 226
 Tóth Mária 244
 Tóth Zoltán 316
 Tóthpál Dániel 184
 Török 21, 77-78, 80
 Török János 87
 Török József 66
 Török L. 144
 Török M. Michael, ifj. 79
 Török Mihály 10, 21, 43, 78-80, 83-84, 101, 111
 Török Mihály, ifj. 79-80
 Török Sándor 122
 Töttössy Magdolna 9, 221
 Tövissi Lajos 237, 248
 Tőkés Ernő 167, 180, 193, 198, 205, 212, 216
 Tőkés László 285-286, 312
 Tőkés Sándor 194
 Traian, besúgó 282

Trefner András 48
 Tréfort Ágoston 132
 Trubețkoi, Cleopatra, szül. Ghica 68, 75
 Tudor, Corneliu Vadim 252, 276, 284
 Tulipánt Ilona 256, 277
 Tüdős István (Tudos, Ștefan) 284
 Tüdős S. Kinga 15
 Twain, Mark 179
 Tyukossy-Chladek Anna 59
 Țâmpu, Cristinel 306
 Țepeș fejedelem 135
 Țoca, Mircea 179
 Țopescu, Cristian 314
 Țopescu, Cristina 314
 Udrea, Elena 310
 Udvarhelyi Karácsonyi Károly, lásd Karácsonyi Károly
 Ullai 49
 Ungheanu, Mihai 279
 Unverdorben 87
 Urechia, V.A. 80, 119, 131, 151
 Uricariu, Doina 262
 Urlățeanu, Radu 173
 Újvári István 135, 147
 Ürmösy Sándor 12, 25-26, 29-30, 33-42, 44-45, 51, 159
 V. András János 20
 Vagan Carolina 65
 Vaida-Voievod, Alexandru 137, 150, 196, 202
 Vaillant, J.A. 24
 Vajda Borbála 249, 308-310
 Vajda Imre 122
 Vajda Ferenc 295, 308
 Vajda Gyula 248-249, 288, 307
 Vajda Mihály 121

Vajna János (Voina, Ianoş) 31
 Vallagra, Marioara 25
 Vancea, Zeno 251
 Vanic, Anton 76
 Varga János 48-49
 Varga Katalin, mozgalmi vezető 235
 Varga Katalin, grafikus 267
 Varró Károly 55
 Vasiu, Corneliu 175
 Vass, Andreea 310
 Vass, Gizella 231
 Vass László 231
 Vass Pál 64
 Vass Zsuzsanna 64
 Vándory Lajos (Beer Lajos) 103-104,
 107-108, 113, 121, 152
 Váradi Ádám 91-92
 Váradi József 68, 87
 Várady Árpád Văcărescu, Alecu 146
 Vári Attila 265
 Vásárhelyi János 212, 222
 Vásárhelyi Kleopátra 51
 Vásárhelyi Mózes Károly 36, 51, 67, 101
 Văcărescu, Iancu 68
 Văcărescu, Ienăchiţă 59
 Vătămănu, N. 90
 Vârnav, Constantin 50
 Vécsei Julianna 64
 Vekov Ágnes, szül. Forró 255
 Vekov Károly János 255
 Vella 58
 Verdi, Giuseppe 95
 Veress család 13, 15
 Veress Endre (Andrei) 13-15, 18, 50,
 103, 106, 108-109, 141, 167, 303
 Veress Ferenc 110
 Veress Ferenc, patikus 89
 Veress Ferenc (Veres, Francisc), orvos
 194

Veress Sándor 12, 15, 17, 28, 47, 49,
 59, 66, 71-74, 78-79, 83, 90-91, 100,
 103, 108, 110-111, 113, 115, 119-120,
 124-125, 151, 167
 Verestőy Attila 284, 287, 289, 300, 302,
 308, 311
 Veszprémi (Vesprimi) 46
 Veteranyi, Aglaja Monika 314
 Vianu, Tudor 199
 Viktória, angol királynő 72
 Vidacs József 36
 Vieroşanu, Iorgu 53
 Világ 51
 Világ M. 123
 Villacrosse, ügyvéd 66
 Villacrosse, Xavier 75-76
 Vincze János (Vinţe, Ion) 232
 Vincze János 285
 Viola József 54, 93
 Visky Árpád 233
 Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) 28, 134, 277
 Vizauer Attila 314
 Vizi Dénes 136, 140, 291
 Vladimirescu, Tudor 65, 91, 129
 Vladislav, I. (Vlaicu), román vajda 26
 Voinea, Andrei 231
 Vojth
 Vörösmarty Mihály 128, 264
 Vulcan, Iosif 150
 Vulcănescu, Margarita 220
 Vulcănescu, Mircea 220
 Wachmann, Eduard 67
 Wachmann, Johann Andreas (Ioan
 Andrei) 67
 Wallenstein Károly (Carol) 55, 58-59,
 64, 91, 303
 Wallenstein, Pius 58
 Waremberg család 12
 Wechsler Dinu, Medi 315

Weinberger Attila 315
 Weisz Gyula 194
 Welsh, Robert 37
 Weltz József (Velţ, Ioji) 49-50, 83, 111, 121
 Weltz Károly 49, 118, 121
 Weyrack, Carl 12
 Wiesel, Elie 280
 Wiest, Ludovic 71
 Wilczek (Vilcek) 21, 75
 Willer József 198
 Wodianer, Rudolf 147

 Xenopol, Felix 76

 Zachi Árpád 316
 Zaci, Mircea 123
 Zamfir, lásd Zágoni Albu Zoltán
 Zay Zsigmond 30-31
 Zágoni Albu Zoltán 229, 256, 282, 288, 296, 305, 307
 Zbârcea, George 251
 Zeidner, Carolina 78
 Zeidner, Franz 54
 Zikeli, Daniel 30
 Zinovjev, Gr.E. 160
 Zipser 66
 Zolnay George Julian 65
 Zsolnay Ignác 65
 Zorkóczy Júlia 316-317
 Zöldi, lásd Szőcs Géza
 Zöldi Zoltán 122
 Zrínyi Ilona 29
 Zudor Ferenc 194, 229
 Zwoelfer Ágoston 146
 Zsidó László 269
 Zsiga János (Jiga, Ioan) 179
 Zsigmond, fejedelem 28
 Zsold Béla 255, 305

BIBLIOGRÁFIA

KÖNYVEK

A.B.C. vagy betűfoglaló 's olvasó könyvecske. A.B.C. oder Buchstabir- und Lesebüchlein zum Gebrauche der hiesigen Schule. Bukarest, Kopainig József betűivel, 1847.

ACTIVITATEA Prefecturii Poliției Municipiului București pe anul 1937. Bukarest, 1938.W

ANDREESCU, Gabriel, Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000. Iași, Polirom kiadó, 2001.

ANGELESCU, Nicolae I., Date asupra înființării farmaciilor din România. (Conform anchetei oficiale din 1875). București, Speranța nyomda, 1904.

AUNER, Károly /Carol/, A romániai magyar telepek történeti vázlatai. /németből fordította Pacha Ágoston/. Temesvár, Kiadja a Szent-László-Társulat, 1908.

ÁGOSTON Hugó, „Bukarestben szigetlakók voltunk és maradtunk”. In: Bányai Éva, Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 22-33 old.

ÁRVAY Árpád, Elődök példája. Múlt századi művészek a magyar-román kapcsolatok elmélyítéséért. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973.

BACALBAȘA, Constantin, Bucureștii de altădată. /3 vol./ Bukarest, Eminescu kiadó, 1987, 1993, 2000. (újabb kiadások); - Idem. 2. kiadás. 3. Kötet, Bukarest, az Universul lap kiadásában, 1936.

BADEA-PĂUN, Gabriel, Mecena și comanditarii. Artă și mesaj politic. Bukarest, NOI Media Print kiadó, 2009.

BALAS, Egon, Voința de libertate. O călătorie primejdioasă prin fascism și comunism. Fordítás... Bukarest, A Román Kulturális Alapítvány kiadásában, 2001.

BARABÁS Endre (Középajtai Barna Endre), România nemzetiségi politikája és az oláhajkú magyar polgárok. Kolozsvár, Nyomatott az Ellenzék könyvnyomdájában, 1908.

BARABÁS Miklós *Önéletrajza*. Sajtó aló rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Banner Zoltán. Kolozsvár-Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1985.

BÁNTÓ István, *Magyar közművelődés a román fővárosban*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2011.

BÁNYAI Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak. Beszélgetések bukaresti magyar értelmiségiekkel*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006.

BEKE György, „Az ember is van annyira tanulékony, mint Pavlov kutyái”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, p. 34-46; - Bevezetés. In: Ferenc Koós, *Életem és emlékeim*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971, p. 5-59; - *Fölöttük a havasok. Családi krónika*. Kolozsvár-Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1980; - *Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1972. - Sándor Veress tolla és körzője. Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1976. (Testamentum sorozat).

BEKE Mihály András: *Illúziók kora. Erdély. Pár- és perbeszéd apámmal*, Beke Györggyel Erdély ismeretlen tegnapijáról. 2., javított kiadás. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1994.

BERÉNYI Maria, *Cultura românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*. Gyula, 2000.

BETEA, Lavinia, *Povești din Cartierul Primăverii*. Bukarest, Curtea Veche Publishing, 2010.

BILCIURESCU, Victor, *București și bucureșteni de ieri și de azi*. Bukarest, Paideia Kiadó, 2008. (az 1945-ös kiadás reprint kiadása).

BISERICA întemnițată. România 1944-1989. Szerkesztette: Paul Caravia. Bukarest, Országos Totalitarizmus Kutató Intézet (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului), 1998.

BITAY Árpád, „...Hogy románok és magyarok jobban megismerjék egymást...”. Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1977. (Testamentum).

BODOR Pál, „Minden sokkal ellentmondásosabb és bonyolultabb...”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 47-88. old

BORSI-KÁLMÁN Béla *Liaisons risquées. Hongrois et Roumains aux XIXe et XXe siècles. Textes choisis et présentés par Michel A. Prigent*. Pécs, Jelenkor, 1999.

A BUKARESTI Szent István Király Egyesület alakulási Emlékkönyve. (A bukaresti magyar egyház és társulatok rövid ismertetésével). Szerkesztette és kiadta Bálinth János. Bukarest, Nyom. a Bukarester Tagblatt könyvnyomdájába, 1901. (<http://www.mek.osz.hu/08000/08086/08086.pdf>)

CABINET de conversație pentru zece limbi; sau Culegere de întrăvorbire pentru viața socială în limba latinească, italienească, franțuzească, românească, ungurească, nemțescă, englezească, rusească, sârbească și grecească. 2. Kötet, Bukarest, Nyomtatta és forgalmazza Fr. Valbaum, udvari szállító, 1839-1840.

CARTEA albă a Securității. Istorii literare și artistice 1969-1989. Szerkesztette: Mihai Pelin. Bukarest, Presa Românească kiadó, 1996.

CAȚAVEI, Andrada, *Pasaje în București – Pasajul Român și Pasajul Macca-Villacrosse*. In: Arhitectura Bucureșteană. Secolul 19 și 20., Bukarest, Simetria kiadó, 4-21. old

CĂLĂTORI străini despre țările române. Felelős szerkesztő: Maria Holban. Bukarest, 1971 (3. kötet); 1972 (4. kötet); 1983 (8. kötet); 2001 (10. kötet, 2. rész).

CONSTANTIN, Paul, *Dicționar universal al arhitecților*. Bukarest, Tudományos és Enciklopédiai Kiadó, 1986.

CONSTANTINESCU, Eliodor, *Învățământul particular. Însemnări și propuneri*. Râmnicu Vâlcea, 1920.

COSMA, Neagu și STĂNESCU, Ion, „Adevăruri” demontate. Bukarest, Paco kiadó, 2004.

COSTESCU, George, *Bucureștii Vechiului Regat*. Bukarest, Capitel, 2005. (1944 reprint).

CRUTZESCU, Gheorghe, *Podul Mogoșoarei. Povestea unei străzi*. Bukarest, Meridiane kiadó, 1986. (1943 reprint).

CSIKI László, „Mindent meg lehet szokni, akár a félelmet is”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 89-101. old

DAMÉ, Frédéric, *Bucarest en 1906*. Bucarest, Socet et C-ie Editeurs, 1908.

DAN, Petre, *Asociații, cluburi, ligi și societăți. Dicționar cronologic*. Bukarest, Tudományos és Enciklopédiai Kiadó, 1983.

DEMÉNY Lajos, „Emberi kapcsolatba kerültem ezekkel az emberekkel”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 102-131. old; - *Kálvinista magyarok Bukarestben a XIX. század első felében*. In: Emkékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, EMKE, 2005, 80-93. old; - *Maghiarii în București*. Cluj-Napoca, Kriterion Könyvkiadó, 2002; - *Magyar sors a második világháború utáni Romániában*. /Bevezető/. In: Töttössy Magdolna, *A Magyar Népi Szövetség története*. Csíkszereda, 2005, 7-19. old; - *Múlt és jelen a regáti magyarság kérdésében*. /Utószó/. In: Nagy Sándor, *A regáti magyarság. Tanulmány...* Kolozsvár-Sopron, 2000, 285-296. old;

DICȚIONAR enciclopedic. /7 kötet/. Bukarest, Enciklopédiai Kiadó, 1993-2009.

DICȚIONARUL cronologic de medicină și farmacie. Bukarest, Tudományos és Enciklopédiai Kiadó, 1975.

DICȚIONARUL scriitorilor români. Szerkesztők: Mircea Zăciu, Marian Papahagi és Aurel Sasu. 4 kötet. Bukarest, 1995-2002.

DICȚIONARUL sculptorilor din România. Secolele XIX-XX. 2 vol. Bukarest, Akadémiai Kiadó, 2011-2012.

DIMÉNY István, Ștefan Szőnyi. Bukarest, Meridiane Kiadó, 1964.

DJUVARA, Neagu, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*. II kiadás. Fordítás. Bukarest, Humanitas kiadó, 2002; - *Răspuns criticilor mei și neprietenilor lui Negru Vodă*. Bukarest, Humanitas kiadó, 2011; - *Thocomerius–Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Țării Românești*, Bukarest, Humanitas kiadó, 2007.

DOCUMENTE privitoare la istoria economică a României. Statistică. Țara Românească și Moldova. B. Sorozat, I. Kötet, Bukarest, Az RNK Állami Levéltára Igazgatósága, 1960.

DOMOKOS Géza, *Apályban. Napló – ezerkilencszáznyolcvannyolc*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2004; - *Esély*. I-II. Visszaemlékezés. 1989-1992. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 1996-1997; - „Pár percen múltot”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 133-164. old

DOMOKOS Pál Péter, *Rendületlenül... Márton Áron Erdély püspöke*. Szerkesztette: Hídvégi Máté. Budapest, Eötvös Kiadó & Szent Gellért Egyházi Kiadó, 1989.

DRAGU DIMITRIU, Victoria, *Povești ale doamnelor din București*. Bukarest, Vremea kiadó, 2004; - *Povești ale domnilor din București*. Bukarest, Vremea kiadó, 2005; - *Povești cu statui și fântâni din București*. Bukarest, Vremea kiadó, 2010.

EDROIU, Nicolae și PUȘCAȘ, Vasile, *Maghiarii din România*. Kolozsvár, Român Kulturális Alapítvány, 1995.

ENCICLOPEDIA lăcașurilor de cult din București, /szerzők Neculai Ionescu-Ghinea, Lucia Stoica és mások/. 2 kötet. Bukarest, Universalia kiadó, 2005.

ENCICLOPEDIA României. 2. Kötet, Bukarest, 1938.

FELIX, I., *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea*. I rész Bucuresci, 1901.

FERENCZ Zsuzsanna, „Nálunk minden később történik”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 165-176. old

FIALLA Lajos, *Letűnt napjaimból*. Bukarest, 1903; - *Háborús emlékek 1877/78-ból*. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glück Jenő /Dr. Ludovic Fialla. *Reminiscente de război din 1877/78*. Culegere, studiu introductiv și note de Jenő Glück. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977. /kétnyelvű kiadás/.

FLECHTENMACHER, Hristian, *Conte Ștefan Seceni*. Jászvásár, az Albina Intézetnél, 1839.

FODOR László, *Erdélyi magyar neveléstudományi kutatások*. 1990-2001. In: Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről. Szerkesztette Tanczos Vilmos és Tőkés Gyöngyvér. I. kötet. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2002.

FURTUNĂ, Bogdan, *Monografia monumentului Eroilor Aerului*. Bukarest, 1939.

GÁLFALVI Zsolt, „Igyekezni kell nem feledni”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, 177-200. old

GHIBU, Onisifor, *Pe baricadele vieții*. Bukarest, 1981. (reprint kiadás); - *Sfinții unguri în România*. Bukarest, A Román Antirevizionista Liga kiadásában, 1936; - *Școala românească din Transilvania și Ungaria*. Bukarest, a Carol Göbl Rajzművészeti Intézet kiadása, 1915.

GHIDUL Bucureștilor. Szerkesztők: Al. Cicio-Pop és Al. Bădăuță. Bukarest, Ghidul României kiadó, 1934.

GIURESCU, Constantin C., *Istoria Bucureștilor*. 2. kiadás. Bukarest, Sport-Turism kiadó, 1979.

GIURESCU, Constantin C. és GIURESCU, Dinu C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*. 2. kiadás. Bukarest, Albatros kiadó, 1975.

GOMOIU, V., *Din istoria medicinei și învățământului medical din România (înainte de 1870)*. Bukarest, Cultura Nyomda, 1923.

GYÖRGY Lajos, Dr. Bitay Árpád emlékezete. Cluj-Kolozsvár, Az Erdélyi Iskola kiadása, 1938.

HAGI THEODORAKY, Dimitrie, *Amintiri din trecutul negustoresc, industrial, al profesiunilor libere și meseriilor...* Bukarest, a Viața economică lap kiadásában, 1927.

HALÁSZ Anna, „A Hétnél úgy éreztem, hogy a családban vagyok”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press kiadó, 2006, 201-211. old.

HARET, Spiru C., *Opere*. 5. kötet. Bukarest, Cartea Românească kiadó, 1934; - *Școala naționalistă*. Bukarest, 1907.

HENCZ Hilda, *Bukaresti magyar sajtó a XIX. században*. In: *Örökség és feladat. Tanulmányok romániai magyar könyvekről, könyvtárakról*. Sepsiszentgyörgy, Az EMKE Könyvtári Szakosztályának kiadása, 1995, 112-139. old; - *Maghiarii în universul românesc. Maghiarii din spațiul extracarpatic românesc și presa maghiară bucureșteană (1860-1941) /Magyarok román világban. A Kárpátokon kívüli román térségben élő magyarok és a bukaresti magyar sajtó (1860-1941)*. Kétnyelvű kiadás. Utószó: Adrian Majuru. Bukarest, Carocom '94 Kft kiadásában, 2009; - *Publicațiile periodice maghiare din București. Bukaresti magyar időszaki kiadványok. (Ziare, gazete, reviste, anuare, calendare, almanahuri, buletine, dări de seamă, îndrumătoare) (1860-2010). Descriere bibliografică*. Bukarest, Biblioteca Bucureștilor kiadó, 2011. (http://www.biblioteca-metropolitana.ro/Uploads/11_2011/153403.pdf)

HORVÁTH Andor, *Golyóstoll. Egy értelmiségi jegyzetfüzetéből*. 1980-1982. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006.

HUSZÁR Sándor, „Mellék állásom volt a főszerkesztés”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, p. 233-242.

Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára. Bukarest-Sepsiszentgyörgy, RHT Kiadó, 2008.

IGNÁCZ Rózsa, *Keleti magyarok nyomában. Regényes útirajz*. Budapest, 1941.

IONESCU, Grigore, *București. Ghid istoric și artistic*. Bukarest, Carol II Király irodalmi és művészeti alapítvány, 1938.

IONESCU, Ștefan, *Podul Mogoșoaiei - Calea Victoriei*. Bukarest, Bukarest Város-történeti Múzeum, 1962.

IONNESCU-GION, G.I., *Istoria Bucureștilor*. Bukarest, Stab. Grafic I.V. Socecu, 1899.

IORGA, N., *Istoria Bucureștilor*. Bukarest, Vremea kiadó, 2008. (1939 reprint); - *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. I-II. Bukarest, Nevelési Minisztérium kiadásában, 1901.

ISTORIA României în date. Szerkesztő: Dinu C. Giurescu. Bukarest, Enciklopédiai Kiadó, 2003.

ISTORIA românilor. Bukarest, Enciklopédiai Kiadó, 2001 (3. kötet); 2003 (8. kötet). (Román Akadémia).

IZSÁK Samuil, *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*. Bukarest, Orvosi kiadó, 1956.

JERNEY János Keleti utazása a magyarok őshelyeinknek kinyomozása végett 1844 és 1845. Pest, A szerző tulajdona, 1851.

JOCUL periculos al falsificării istoriei. gyűjtemény... Szerkesztők: Ștefan Pascu akadémikus és Ștefan Ștefănescu professzor. Bukarest, Tudományos és Enciklopédiai Kiadó, 1986.

KACSIR Mária, „Nagyon jó volna, ha most lehetne előről kezdeni”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, 243-251. Old.

KERTÉSZ József, *Olvasókönyv a romániai magyar népiskolák III-ik osztálya számára*. Pályamű. /hely nélkül./, 1900. /Kézirat/; - *Tíz év a romániai magyar misszióban*. Kolozsvár, Nyomatott Stief Jenő és társa könyvsajtóján, 1913.

/KI KICSODA/ 2010 Erdélyi magyar Ki Kicsoda. Főszerkesztő: Stanik István. /Nagyvárad/, RMDSZ – BMC, 2009.

KOÓS Ferenc, *Életem és emlékeim*. 2 kötet. Brassó, 1890; - *Életem és emlékeim*. Gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta György Beke. Bukarest, Kriterion, 1971. (Reeditare); - *Történelmi dolgozatok. A magyar és román nemzet viharos korszakából*. Maros-Vásárhelytt, Wittich József könyvtár bizománya, 1870.

KOVÁCS B. András, *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye*. 1918, 1944-1948, 1996. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1997.

KÓS Károly, *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához*. /év és hely nélkül./ (Reprint kiadás).

KÖZÉPAJTAI Barna Endre, lásd BARABÁS Endre

KRISTÓF Gheorghe, *Istoria limbii și literaturii maghiare*. fordította A. Bitay. Kolozsvár, Minerva kiadó, 1934.

KULLER, Hary, *O istorie a evreilor din România în date*. I.kötet, Bukarest, Hasefer kiadó, 2000.

KUNISCH, Richard, *București și Stambul. Schițe din Ungaria, România și Turcia*. /fordítás/ Bukarest, Saeculum I.O. kiadó, 2000. (fordítás az 1861 kiadás alapján).

LAKATOS István és MERIȘESCU, Gheorghe, *Legături muzicale româno-maghiare de-a lungul veacurilor*. Kolozsvár, az Állami Filarmónia kiadásában, 1957.

LÁZÁR Balázs, *A bukaresti református egyházközség története 1849-1881 között a jegyzőkönyvek fényében*. II. lelkészsképesítő szakvizsga dolgozat protestáns egyháztörténetből. Bukarest, 2009. (Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet. Református-Evangélikus Kar). /Kézirat/.

LĂNCRĂNȚAN, Ion, *Cuvânt despre Transilvania*. 2. kiadás. Bukarest, 1995.

LE CLER, G., *Moldo-Valahia. Ce a fost, ce este, ce-ar putea fi*. /fordítás/. Iasi, Institutul European, 2010. (1867 reprint).

LEÍRTAM életemet... Népi önéletrészek. Közzéteszi: Pillich László és Vetési László. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1987.

LENDVAI, Paul, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*. fordítás. Bukarest, Humanitas kiadó, 2001.

LEONĂCHESCU, Nicolae, *Inginerul Carol S. Caracioni-Crăciun*. Bukarest, AGIR kiadó, 2009. - *Premise istorice ale tehnicii moderne românești*. II. kiadás. Bukarest, AGIR kiadó, 2007.

LŐRINCZI Gyula, *A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság megalakulása... Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Szabolcs Molnár 65. születésnapjára*. Bukarest-Sepsiszentgyörgy, 2008, p. 91-100.

MAGHIARII din România și etica minoritară (1920-1940). Lucian Nastasă és Salat Levente szerkesztésében. Kolozsvár, Az Etnokulturális Sokszínűség Forrásközpontja, 2003.

(www.edrc.ro/docs/docs/eticaminoritară/00Introducere.pdf)

MAGYAR élet a régi Bukarestben. Levelestár a XIX. század második feléből. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Kovács Géza. Szerkesztette Vistai András János. Budapest, 1996. (Encyclopaedia Transylvanica).

A MAGYAR nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok. I. kötet. /Demény Lajos felelős szerkesztő/. Bukarest, Politikai Könyvkiadó, 1976. („N. Iorga” Történettudományi Intézet).

MAIORESCU, Titu, *Jurnal și epistolar*. 5-6. kötet Bukarest, Minerva kiadó, 1984; 1986.

MAJURU, Adrian, *Az erdélyi ember – a modern bukaresti képzeletben*. (Utószó). In: Hencz Hilda, *Magyarok román világban...* Bukarest, 2009, 76-83 old.; - *Bucureștii mahalalelor sau periferia ca mod de existență*. Bukarest, Compania kiadó, 2003.

MARELE *dicționar geografic al României*. Összeállította és átdolgozta George Ioan Lahovari, C.I. Brătianu és Grigore G. Tocilescu. 1. Kötet, Bukarest, 1898.

MARSILLAC, Ulysse de, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*. Bukarest, Meridiane kiadó, 1999. /fordítás az 1869 és 1877-es kiadások alapján/.

MATEKOVICS János, „*En nem számoltam túlélésre*”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 252-270. old

MEMBRII C.C. al P.C.R. 1945-1989. *Dicționar*. Szerkesztette Florica Dobre. Bukarest, Enciklopédiai Kiadó, 2004. (A Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács).

MEZEI József, *Balogh Péter*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976.

MIKECS László, *România. Útjegyzetek*. II. kiadás. Budapest, Bolyai Akadémia, 1940.

MIKES Kelemen, Törökországi levelek. Válogatta, az előszót és a jegyzetanyagot írta Veress Dániel. Kolozsvár, Dacia Kiadó, 1974.

MIKÓ Imre, *Változatok egy témára. Tanulmányok*. Gáll Ernő tanulmányával. Bukarest, Kriterion, 1981.

MINORITĂȚI *etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*. Szerkesztette: Lucian Nastasă. Kolozsvár, CRDE alapítvány, 2002. (www.edrc.ro/docs/docs/maghiarii/introd.pdf)

MINORITĂȚI *etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956-1968)*. Szerkesztette: Lucian Nastasă. Kolozsvár, CRDE alapítvány, 2003. (www.edrc.ro/docs/docs/maghiarii2/introd001-094.pdf)

MOLNÁR János, *Szigorúan ellenőrzött Evangélium*. II. Kötet, Nagyvárád, Partium Kiadó, 2010; - *Dokumentár a Szigorúan... Név- és fedőnévmutató a Szigorúan...* Nagyvárád, Partium Kiadó, 2010.

MOLNÁR Szabolcs, „*A pipám sokszor megmentett*”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, 271-284. old

MUCENIC, Cezara, *București – un veac de arhitectură civilă. Secolul al XIX-lea*. Bukarest, Silex kiadó, 1997.

NAGY András, *Lót visszanéz*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001.

NAGY Sándor, *A regáti magyarság. Tanulmány a havasalföldi és moldvai szórvány-magyarságról*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Sz. Nagy Csaba. Lajos Demény utószavával. Kolozsvár-Sopron, Kalota Könyvkiadó-Zé Könyvkiadó, 2000. (Diaszpóra Könyvek - Bethlen Könyvek).

NASTASĂ, Lucian, *Maghiarii din România și etica minoritară. Repere istorice*. /Bevezető/ În: *Maghiarii din România și etica minoritară (1920-1940)*. Kolozsvár, CRDE alapítvány, 2003, 27-42. old; - *Studiu introductiv*. În: *Minorități etnoculturale...* (1956-1968). Kolozsvár, 2003, 11-67. old

NÉMETH László, *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001. (új kiadás).

NETZHAMMER, Raymund, *Din România. Incursiuni prin această țară și istoria ei*. /fordítás/, 1. kötet Bukarest, Humanitas kiadó, 2010; - *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*. Fordítás, 2. kötet Bukarest, a Román Akadémia kiadásában, 2005; - *Reședința episcopală din București. O contribuțiune la istoria archidiocesei*. Bukarest, Socec&comp. grafikai műhely, 1923.

OLTEANU, Radu, *București în date și întâmplări*. Bukarest, Paideia kiadó, 2002.

OPRESCU, George, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*. Bukarest, Meridiane kiadó, 1984. (1937 reprint). - *Pictorii din familia Szathmary*., Tg. Neamț, A Sf. Neamțu monostor grafikai intézetének nyomdájában, 1941.

OROSZHEGYI Józsa, *Román élet*. Sajtó alá rendezte Bíró Sándor. Kolozsvár, Minerva kiadó, 1942.

PAKULA, Hannah, *Ultima romantică. Viața reginei Maria a României*. 2. kiadás. fordítás, Bukarest, Lider kiadó, 2004.

PAPAZOGLU, Dimitrie, *Calauza sau Conducatorul Bucureștiului istoric și pitoresc cu planul capitalei*. Bukarest, 1871; - *Istoria fondării orașului București, capitala Regatului Român – de la anul 1330 până la 1850*. Bukarest, Román Szövetség a Demokratikus Nevelésért Kiadója (Editura Asociației Române pentru Educație Democratică), 2000. (1891 reprint).

PARUSI, Gheorghe, *Cronologia Bucureștilor*. Bukarest, Compania kiadó, 2007.

PĂNOIU, Andrei, *Evoluția orașului București*. Bukarest, Arhitext Design Alapítvány kiadásában, 2011.

PELIN, Mihai, *Deceniul prăbușirilor (1940-1950). Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților români între legionari și stalinisti*. Bukarest, Compania kiadó, 2005.

PETRÁS Incze János. Kétnyelvű kiadás/ Edíție bilingvă. Csíkszereda – Miercurea Ciuc, Hargita Kiadóhivatal – Editura Harghita, 2004. (Biblioteca Moldoviensis).

POPA-LISSEANU, G., *Secuii și secuizarea românilor*. Bukarest, az Universul lap kiadásában, 1932.

POPESCU, Mihail, *Documente inedite din timpul ocupației Principatelor Române de către austrieci între 1854-1856*. Bukarest, 1935.

PÓTI, Géza, „*N-aveam altceva decât școală*”. In: Zoltán Rostás, *Chipurile orașului. Istorii de viață în București. Secolul XX*. Jászvásár, Polirom kiadó, 2002, 373-389. Old.

POTRA, George, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI-XIX)*. Bukarest, A Román Akadémia kiadásában, 1992. - *Din Bucureștii de altădată*. Bukarest, Tudományos és Enciklopédiai Kiadó, 1981.

PREDESCU, Lucian, *Enciclopedia Cugetarea*. Bukarest, Cugetarea – Delafras, 1940.

RECENSĂMÂNTUL *general al populației României din 29 decembrie 1930*. 2, 5, 7, 9.kötet, Bukarest, 1938-1941.

RECENSĂMÂNTUL general al populațiunei României /decembrie 1899/. Végleges eredmények... A bevezetőt írta L. Colescu. Bukarest, Eminescu rajzművészeti intézet, 1905.

RECENSĂMÂNTUL general al României din 1941. 6 aprilie. Date sumare provizorii. Bukarest, 1944. (Központi Statisztikai Intézet).

RECENSĂMÂNTUL populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992.. 1 kötet. Bukarest, 1994.

REGULAMENT pentru școalele private. Bukarest, Kultusz- és közoktatási minisztérium, 1896.

ROMÁNIAI Magyar Irodalmi Lexikon. I-IV k. (A-R). Bukarest-Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1981, 1991, 1994, 2002. (<http://www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/index.htm>).

ROMÁNIAI magyar nemzetiség. Szerkesztette Koppándi Sándor. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981

ROSEN, Avram, *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureștiului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în anul 1938*. Bukarest, Hasefer kiadó, 1995.

ROSTÁS Zoltán, *Atelierul gustian. O abordare organizațională*. Bukarest, Tritonic kiadó, 2005; - *Chipurile orașului. Istorie de viață în București. Secolul XX*. Iasi, Polirom kiadó, 2002; - *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*. Bukarest, Printech kiadó, 2001; - *Parcurs întrerupt. Discipolii din anii '30 ai Școlii gustiene*. Bukarest, Paideia kiadó, 2006; - „A szocializmust meg kell emésztetni”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 285-300. old; - *Visszajátszás. Interjúk*. Bukarest, Albatrosz Könyvkiadó, 1984.

ROTH-JINGA, Hermine és MEGYER, Katalin, *A nemzetiségi oktatás hagyományai Bukarestben – Románia fővárosban*. In: *Nemzetiségi oktatás Románia Szocialista Köztársaságban*. /fordítás/. Bukarest, Didaktikai és Pedagógiai Kiadó, 1982, 166-174. old / A kötet román, magyar, német, angol, francia és orosz nyelven jelent meg/.

SALAT Levente, *Etica minoritată maghiară interbelică din perspectiva provocărilor contemporane ale diversității*. /előszó/. In: *Maghiarii din România și etica minoritară (1920-1940)*. Kolozsvár, CRDE, 2003, 7-26. old

SCĂRLĂTESCU I., *Statistica demografică a României. Populația Regatului Român după recensământul făcut la 19 dec. 1912*. Bukarest, 1921. (Kivonat).

SEBESTYÉN Ede, *A romániai magyarok élete*. Budapest, Budapesti Hírlap nyomdája, 1904.

SEVEREANU, C.D., *Din amintirile mele (1853-1928)*. 2 kötet. Bukarest, 1929; 1930.

SIMIONESCU, Constantin és MOROȘANU, Nicolae, *Pagini din trecutul medicinei veterinare românești*. Bukarest, Ceres kiadó, 1984.

SLAVICI, Ioan, *Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut*. Bukarest, Albatros Kiadó, 1998.

SOCIETATEA „Carpații Români”... Craiova, Tipo-lit. Naționale Ralian Samitca, 1885.

SOCOLESCU, Toma T., *Fresca arhitecților care au lucrat în România în epoca modernă 1800-1925*. Bukarest, Caligraf Design, 2004. (1955 reprint).

STAHL, Henri, *Bucureștii ce se duc*. 3. kiadás. Iasi, 2002. (1910 reprint).

SZÁSZ János, „Elképzelhetetlen, milyen lelki tusákba került”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 301-317. old

SZEMPLÉR Ferenc, *Más csillagon*. Kolozsvár, Erdélyi Enciklopédia Kiadás, /1939/.

TABACU, Gabriela, *Revista Arhitectura. Studiu monografic și indici 1906-1944*. II., átdolgozott és kiegészített kiadás. Bukarest, Humanitas kiadó, 2008.

TALAMBĂ, Daniel Ghe., *Maghiarii din România. Perioada 1944-1948*. Craiova, Contrafort kiadó, 2006.

TIZENKÉTVÉV. *Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről*. Szerkesztette Tánczos Vilmos és Tőkés Gyöngyvér. /3 k./ Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2002. (Sapientia Könyvek).

TODOR, Avram P., *Confluențe literare româno-maghiare*. A kötetet gondozta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Dávid Gyula. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1983.

TÖTTÖSSY Magdolna, *A Magyar Népi Szövetség története 1944-1953*. /2 kötet/. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2005. (Biblioteca Transsylvanica, 39). /Demény Lajos bevezető tanulmányával/.

ȚOCA, Mircea, *Iosif Fekete*. Bukarest, Meridiane kiadó, 1977.

ÜRMÖSY Sándor, *Az elbujdosott magyarok Oláhországban*. Kolozsvártt, Tilsch és fia bizománya, 1844.

VÁRI Attila, „A belső cenzúra miatt az ember a gondolatait már gyomlálta”. In: Bányai Éva, *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2006, 318-330. Old.

VASIU, Corneliu P., *Eroilor aerului. (Scurt istoric al monumentului)*. Bukarest, Katonai Kiadó, 1983.

VERESS Endre (Andrei), *Bibliografia română-ungară*. I-III. kötet, Bukarest, 1931, 1935; - *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. 1. kötet, Bukarest, 1929; - *Pictorul Barabás și românii. (Cu însemnările sale din 1833 despre viața bucureșteană)*. Bukarest, Cultura Națională, 1930.

VERESS Sándor, *Románia története*. /Bukarest, 1871/. (Kézirat).

VOINESCU, Teodora, *Anton Chladek și începuturile picturii românești*. Bukarest, Nemzeti Nyomda, 1936.

WALLENSTEIN, Pius, *Biografia și activitatea lui Carol Wallenstein de Vella...* Ploiești, Lumina Nyomda, 1908.

ZIKELI, Daniel, *Vereinte Kraft wirkt Grosses. 150 Jahre. Evangelische Kirche A.B. Bukarest/ 150 de ani. Biserica Lutherană București*. Bukarest, Blueprint International, 2003.

FOLYÓIRATOK, ÉS FOLYÓIRATOKBAN MEGJELENT CIKKEK

ADORJÁNI Dezső, *A bukaresti magyar evangélikusok rövid története*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997. Bukarest, Kriterion, 1998, 118-128. old

ALMANACH du High-Life, édité par L' Indépendance Roumaine, 1923, 1924.

ANCHETĂ. In: A treia Europă. Timișoara, 5. sz, 2001, 7-52. old / Ágoston Hugó, Bíró Béla, Mircea Cărtărescu, Paul Drumaru, Farkas Jenő, Mircea Martin, Mircea Popa, Szonda Szabolcs, Geo Șerban stb. részvételével/.

ANDRÁSSY Zoltán, *A bukaresti diákélet reális életszemléletem alapja lett. Beszélgetés a 70 éves Andrásy Zoltánnal*. In: A Hét, 11. évfolyam, 19. szám, 1980 május 9. (Beke György).

APĂRAREA națională. Igazgató Bogdan Petriceicu Hasdeu. Bukarest, 3. évfolyam, 28. sz, 1902 február 7; 29. sz, 1902., február 8

ÁRVAY Árpád, *A bukaresti magyarok lélekszámának alakulása*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997. Bukarest, Kriterion, 1998, 139-144 old; - *Bukaresti Petőfi Ház*. In: A Hét Évkönyve. Bukarest, 1978, 125-140 old.; - *Zalomit utca 6*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997. Bukarest, Kriterion, 1998, 145-160. old

ÁRVAY Zsolt, *A bukaresti Petőfi könyvtár*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1998-2005. Bukarest, 2006, 92-96. old; - *A bukaresti római katolikus magyarok vázlatos története*. Uo., 1998, 87-100. Old.

BAKK Éva, *Dr. Bakk Elek emlékezete születésének centenáriumán (1899-1972)*. In: Orvostudományi Értesítő. 72. kötet Kolozsvár, 1999, 285-288. old

BÁNYAI Éva, *Egy kudarcos sikertörténet*. In: Korunk. Kolozsvár, 8. sz, 2003 augusztus. 6-23. Old.

(www.korunk.org)

BĂDESCU, Emanuel, *Fotografii Bucureștilor (III) (1881-1914)*. In: Ziarul de duminică, Bukarest, 2006 július 21; - *Mărirea și decăderea Pasajului Villacrosse*. In: Ziarul de duminică, . 2010. augusztus 12

(www.zf.ro/ziarul-de-duminica/

BEKE György, *Magyarok Bukarestben*. In: Bukaresti Magyar Közlöny, 1. évfolyam, 7 sz., júlie 2004.

BERINDEI, Dan, *Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei și emigrația maghiară (1860-1861)*. In: Studii și materiale de istorie modernă. II. kötet Bukarest, 1960, 223-242. Old.

BÍRÓ István, *Az anyanyelvű oktatásért*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997. Bukarest, Kriterion, 1998, 20-27. Old.

BORSI-KÁLMÁN Béla, *A román politikai gondolkozás alternatívái a múlt század ötvenes-hatvanas-hetvenes éveiben*, Korunk, 1992, 9. sz., szept. 21-28. old

BUKARESTI Hírlap. Főszerkesztő: Bölöni György, 1921.

BUKARESTI Kurír. Főszerkesztő: Bodó Pál, 1921.

BUKARESTI Lapok. Főszerkesztő: Szele Béla. 1932.

BUKARESTI Magyar Hírlap. Főszerkesztő: Felek József, 1918.

BUKARESTI Magyar Közlöny. Főszerkesztő: Bogdán Tibor, 2004-2006.

BUKARESTI Magyar Újság. Főszerkesztő: Poliány Zoltán, 1906, június-július
A BUKARESTI Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. Bukarest, 1995; 1998; 2006.

A BUKARESTI református egyházköztség Értesítője, 1924; 1925/26; 1926/27.

CIURCU, Al., *L'irredenta roumaine*. In: L'Indépendance, 9 évfolyam, 2 sorozat, 2.366 sz., 1885 augusztus 24/5 szeptember 5.; 2.367 sz., 1885 augusztus 25/5 szeptember 6.

COJOCĂRESCU, Maria, *Date referitoare la biografia lui Carol Valstein, primul muzeograf al Bucureștilor*. In: Bukarest. Materiale de istorie..., 5. kötet, 1967.

Le COURRIER de Bukarest, 1855/56.

COVRIG, Ana Maria, *Contribuții la deslușirea biografiei și la cunoașterea operei picturului Carol Popp de Szathmáry*. In: Studii și cercetări de istoria artei, t. 23, 1976, 89-101. old

DECRETUL nr. 1.864 din 14 dec. 2009 /prin care se conferă Ordinul Național Steaua României în grad de cavalier pastorului László Tőkés /. In: Hivatalos Közlöny, 884 sz., 2009 december 17.

DEMÉNY Lajos, *A bukaresti református egyházköztség és a magyar iskola a 19. század első felében*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1998-2005. Bukarest, 2006, 116-171. old; - *Emigrantul pașoptist Sándor Veress despre viața social-politică și culturală bucureșteană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. In: Anuar al arhivelor municipiului București. II. Bukarest, 1998, 95-105. old; - *De l'activité historiographique d' André Veress*. In: Revue roumaine d'histoire, t. 6, 1. sz, 1967, 23-38. old; - *Kiadatlan források a bukaresti református egyházköztség és a magyar iskola kezdeteiről*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997. Bukarest, Kriterion, 1998, 7-23. old

DOBOȘ, Dănuț, *Aspecte ale represiunii comuniste împotriva bisericii romano-catolice (1945-1964)*. In: Pro Memoria, Bukarest, 4 sz., 2005, 199-226. old; - *Școlile catolice*

din Valahia (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea). In: Pro Memoria. Bukarest, 4 sz., 2005, 131-158. old

DUMITRESCU, Ada, *Picasso, redefinit de o româncă*. In: România liberă, 2010. Február 8

Az ÉLET. Főszerkesztő: Tókécs Ernő, 1922.

ELIADE, Mircea, *Elogiul Transilvaniei*. In: Vremea. Bukarest, 9. évfolyam, 465. sz., 1936 november 29, 2. old; - *Ungaria și Yolanda Foldes /sic!/. In: Vremea. Bukarest, 9. évfolyam, 462. sz., 1936 november 8, 8. old; - Ungurii la București*. In: Vremea. Bukarest, 10. évfolyam, 470. sz., 1937 január 10, 3. old.

ÉVES statisztikák..., 1863, 13-16. sz., 1863; 1864., 17-20 sz

ÉVES statisztikák Bukarest városról, 1898-1899, 1915-1923/.

ÉVKÖNYV a jogi személyként elismert szövetségek és alapítványokról. Hivatalos kiadás, Igazságügyi Minisztérium, 1925

ÉVKÖNYVEK: Románia általános évkönyvei, Bukarest város évkönyvei, ipari, kereskedelmi és a szabadfoglalkozásúak évkönyvei, címjegyzékek, , 1874-1940. Hiányos gyűjtemények/.

FEKETE József, „Szépek voltak a fővárosi diákévek...”. / Szekernyés János interjúja/. In: A Hét. Bukarest, 9. évfolyam, 28. sz., 1978 július 14, 5. old

FÖLDES György, *A roman nemzetiségpolitikai hátraarc és az állandósuló konfliktus*. In: Korunk. Kolozsvár, 3. évfolyam, 2007 december, 82-92. old (www.korunk.org)

GABOR, Iosif, *Școlile romano-catolice din București*. In: Pro Memoria. Bukarest, 7. évfolyam, 2008, 185-265. old

GAZETA municipală. Bukarest, 5. évfolyam, 182. sz., 1935 július 21

GEORGESCU, Florian, *Aspecte privind împărțirea administrativă și evoluția demografică din Bucureștii anilor 1831-1848*. In: Materiale de istorie și muzeografie. III. Kötet, Bukarest, Bukarest Városmúzeumi Múzeum, 1965, 53-88. old

GOGA, Octavian, *Goga miniszter a romániai magyar kisebbség helyzetéről, a magyar iskolák ügyéről és az erdélyi színészeiről*. /Interjú/. In: Bukaresti Hírlap, 1 sz., 1921.

HORVAT, Cristina, *Președintele Radioului public susține că siguranța bebelușului său a fost grav periclitată*. In: Cotidianul, 2012 március 10.

IONESCU, Adrian-Silvan, *Les relations du sculpteur américain George Julian Zolnay avec la Roumanie. son pays natal*. In: Revue roumaine d'histoire de l'art. Série Beaux-Arts. Bucarest, t. XLVIII, 2011, 27-50. old

KOVÁTS László, *A Petőfi színház*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. Bukarest, Kritérion, 1995, 31-34. old; 1998, p. 176-180; 2006, 63-91. old.

LĂCĂTUȘU, Dumitru és BURCEA, Mihai, *O biografie neromanțată a unui fost șef al Securității /Ion Stănescu/*. In: Evenimentul zilei, 2010 június 14.

LEDNIG Sándor, *A bukaresti magyarok, és Sükei*. In: *Sokféle*. Béts /Bécs/, 69. évfolyam, 1833 augusztus 23 (16), 545-546. old; 1833 augusztus 27 (17), 551-554. old

LISTA alegătorilor comunali pe anul 1886. Bukarest.

LŐRINCZI Gyula, *A BPMT két éve*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. Bukarest, Kritérion, 1995, 11-19. Old ; - *Betekintés négyévi tevékenységünkbe*. Uo., 1998, 161-168. old; - *Küzdelmes évek*. In: Közoktatás. Bukarest, 18. évfolyam, 1. sz., 2006, 10-11. old - *Visszatekintés*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. Bukarest, Kritérion, 2006, 7-20. old;

MARKÓ Béla, *verificat la poezii de DNA*. In: Ziarul de Iași, 2006 november 29.

MÁTHÉ Attila, *Hegyi Mózes, Fehéregyháza tragikus sorsú költő-misszionáriusa*. In: Romániai Magyar Szó, 3 sz., 546-3.547. old, 2000 szeptember 23-24.

MOLNÁR Szabolcs, *A magyar nyelv és irodalom oktatása a Bukaresti Tudományegyetemen...* In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1998-2005. Bukarest, 2006, 183-204. old

MONITORUL. Principatele Unite, București, 1860.

MUNTEANU, Mihai, *Secretul lui Verestoy*. In: Evenimentul zilei, 2008 július 21.

NAȚIONALUL. București, 1858, 1860.

ÖLLERER Ágnes, *A Lyceum Consort régizene-együttés*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. Bukarest, Kritérion, 1995, 28-30. Old ; 1998, 171-175. old ; 2005, 172-182. old

ORIENT Expressz. Bukarest. Főszerkesztő: Román Győző, 1992-1996.

PURIȘ C., *Vicepremierul Ungariei, Semjén Zsolt: Legea privind cetățenia maghiară este inspirată din legea similară din România*. In: Făclia, Kolozsvár, 2010 június 21.

REFORMA. Bukarest, 1863.

REVISTA Societății de arhitecti și ingineri. Bukarest, 1877.

ROMÁNIAI Magyar Szó Naptára 1948. Szerkesztő: Robotos Imre.

ROMÂNUL. Alapította C.A. Rosetti. 3. évfolyam, 1859;. 26. évfolyam, 1882 május 20 és 29; 29. évfolyam, 1885 szeptember 5-7.

La ROUMANIE politique, financier, commercial et littéraire. Bukarest, 1873.

SECULUL. Alapította Bossueceanu, 1. évfolyam, 1857.

SZABÓ T. Attila, „Nemcsak a magyar nyelvtörténet művelőinek...”. / György Beke interjúja /. In: A Hét Évkönyve, 1978, 167-169. old

SZÁSZ Ferenc, *Az első öt év... Alapadatok a bukaresti unitarizmus történetéhez*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997. Bukarest. Kritérion, 1998, 129-138. old

SZONDA Szabolcs, *Romániai Magyar Szó – egy művi tudathasadás krónikája*. In: Új Magyar Szó, 3. évfolyam, 169 (483). sz., 2007 augusztus 31 (Melléklet); 174 (488). sz., 2007 szeptember 7 (Melléklet); 179 (493). sz., 2007 szeptember 14; 184 (498). sz., 2007 szeptember 21 (Melléklet).

SZILÁGYI N. Sándor, *Bukaresti mozaikkockák*, Korunk, Kolozsvár, 1991 július 7. sz., 821-829. old

ȘENCHEA-POPESCU, Elena, *Destinul Lydiei Kotzebue*. In: Orizont aviativ, 7. évfolyam, 65-67. sz, 2008 március-május (www.aviatori.ro/v2/dict_pers.php)

ȘORA, Mariana, „O zi la bătrânețe trece mult mai repede”. In: Observator cultural, 274. sz, 2007 május 31. /Beszélgetés Ovidiu Șimonca-val/.

TAKÁCS Pál, *Magyar dal- és zeneművelés Bukarestben 1856-1944 között*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. Bukarest, Kriterion, 1995, 77-122. old.; - *Magyar olvasókönyv Bukarestben, 1900-ban*. In: A Hét. Bukarest, 9. évfolyam, 28. sz, 1978 július 14, 2. old.

TÁNCZOS Vilmos, *Kitántorgott... Magyarországra*, Korunk, 1992, április, 4. sz., 62-73. old

ÚJ Magyar Szó, 3. évfolyam, 169 (483). sz, 2007 augusztus 31. Jubileumi melléklet. 2007 szeptember 1-2 /Beszélgetések Cseke Gáborral, Gyarmath Jánossal és másokkal/.

ÚJ Mawgyarok. Főszerkesztő: Fényes Samu, 1933-1937.

VASUTASOK Lapja, 1930.

VESTITORUL românesc. București, 1856.

La VOIX de la Roumanie. Bucarest, 1861.

ZÁGONI ALBU Zoltán, *A bukaresti református egyház 180 éves történetéből*. In: A Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság Értesítője. 1994-1997. Bukarest, Kriterion, 1998, 24-48. old

ZOLTAN /sic!/ Takacs /sic!/. In: Arhitectura. Bukarest, 3. sz, 2011, 112-121. old /Raluca Ionescu interjúja/.

MÁS FORRÁSOK

A bukaresti német evangélikus egyház levéltára /Házassági, keresztlői és elhalálozási anyakönyv (1848-1910)/.

A bukaresti Calvineum irattára. / Házassági, keresztlői és elhalálozási anyakönyv (1815-2012) -hiányos; A házasságkötések jegyzéke (1815-1953)/.

Románia Akadémiai Könyvtára. Kéziratosztály. Az Anton Kladek (Cladek) család genealógiája- mss. A 2551.

Romania Országos Levéltára. Magyarország fond, 69-70 tekercsek; - Belügyminisztériumi fond. Rendőrfőkapitányság, 37/1926, 43/1926, 47/1926, 188/1937, 123/1939, 120 és 165/1941 dossziék (a magyar irredenta).

Románia Országos Levéltára. Bukarest Municipium Közhivatala. A bukaresti Róm-kat érsekség fond, 217/1865; dosszié- Bukarest Municipium Polgármesteri Hivatala. Adminisztratív osztály. 83. sz. Fond, I. kötet, 4. sz dosszié, 1866/70; 5. sz dosszié, 1863/65; 8. sz dosszié, 1865/67.

<http://www.baroul-bucuresti.ro/tablou>

http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2007_01/cikk.php?id=1787 (despre Aglaja Monika Veteranyi)

<http://www.mek.oszk.hu/03600/03628/html/index.htm>

<http://www.mihai-eminescu.net/adevarul-despre-eminescu>

<http://mtv.hu.arckepcsarnok/index...> (Cselényi László)

<http://www.mek.orsz.hu/03600/03630/html> (Szinyei József, *Magyar írók élete és munkái. I-XIV k.* Budapest. 1891-1914)

<http://www.oar-bucuresti.ro/tablou> (Ordinul Arhitecților din România, filiala București)

<http://www.recensamant.referinte.transindex.ro>

<http://www.reportervirtual.ro/2010/03/peter-imre-...> (Articol semnat de Tiberiu Lovin)

http://www.ro.wikipedia.org/wiki/Lucian_Nastasă-Kovacs

http://www.ro.wikipedia.org/wiki/Leontin_Sălăjan

http://www.ro.wikipedia.org/wiki/Ghizela_Vass

<http://www.senat.ro/declaratiiAvere.aspx>

<http://www.szobycseh.ro/szobycseh/> (Cseh Szabolcs)

254102

Románia nem kizárólag a román etnikumúak alkotása. A történelem során élt mellettük számos „idegen” és „kisebbségi”. A két világháború közti Nagy-Románia, bár „egységes nemzetállamnak” nevezi önmagát, egyike Európa legváltozatosabb etnikai palettájú országaként kívánkatlanulva fennmaradt volt kozmopolita, a burzsoázia pedig nagy mértékben „nem román” eredetű. Mélyreható kutatások szükségessé ezen etnikumok hozzájárulásáról a város történelméhez. Hencz Hilda jó példával jár elől ilyen szempontból a bukaresti magyarokról szóló könyvével. Románia fővárosa valóban „magyar” város volt, ahogy voltak időszakok, amikor görög, zsidó vagy éppen német volt. 1930-ban körülbelül 640 ezer lakosából 24 ezer volt magyar nemzetiségű, minden társadalmi és szakmai réteget képviselt. Alapos dokumentálással, figyelemreméltó alaposággal és szakmai szigorral rekonstruálja a szerző lépésről lépésre a bukaresti magyar közösség alakulását. Vitathatatlan történetírási siker.

LUCIAN BOIA történész, akadémikus,
a Bukaresti Egyetem tanára

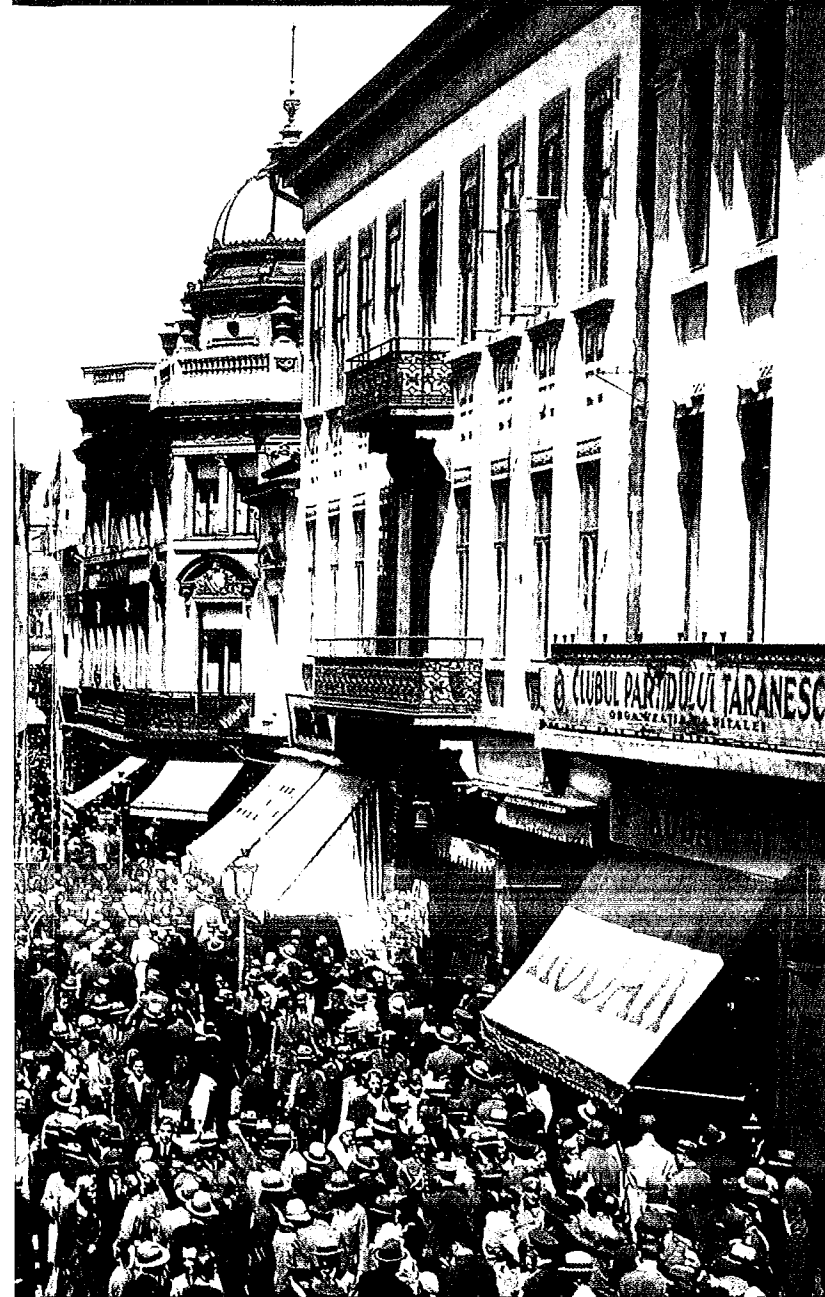
ISBN 978-615-5641-07-7

2990 Ft

HENCZ HILDA

MAGYAR BUKAREST

MAGYAR
NAPLO
Kiadó
Könyvek